

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GİRİT MESELESİ VE
1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI**

Doktora Tezi

Çağrı SAĞUN

Eskişehir 2022

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GİRİT MESELESİ VE
1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI**

Çağl SAĞUN

DOKTORA TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran 2022**

ÖZET

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE GİRİT MESELESİ VE 1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI

Çağrı SAĞUN

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2022

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

İttihat ve Terakki'nin etkin olduğu 1908-1918 yılları arasında Osmanlı aleyhine yürütülen işgal ve ilhak gibi Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandıran ve ülke birliğini tehlikeye sürükleyecek konularda Osmanlı halkı ciddi tepkiler göstermiştir. Özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra Bosna-Hersek'in işgali ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanının hemen ardından, Girit meclisinin açılışında Yunan kralına bağlılık yemini edilmesi ve Girit'in Yunanistan'a ilhak olunduğunun ilan edilmesi hem siyasi hem de sosyal alanda açığa çıkacak olan yoğun tepkileri de beraberinde getirmiştir.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı ile başlayan protesto, miting ve boykotlar süreci, sürekli çözümsüzlüğe itilen ve makûs nihayeti herkesçe malum olan Girit meselesi için devletin ve halkın tepkisinin şekillenmesinde, savaş harici başvurulabilecek önemli bir model oluşturmuştur. Bilhassa Girit meselesindeki rolünden dolayı Yunanistan'a karşı gerçekleştirilen miting ve protestolardan sonra 1910-11 senelerinde örgütlenen boykotaj hareketi; sistemli, planlı ve programlı bir mücadeleye dönüşmüştür.

Girit meselesine karşı gelişen kitlesel eylemlerin ve boykotun nedenleri, örgütlenişi, işleyişi, etkileri ve sonlanması; basında nasıl yer bulduğu ve basın bu noktada halkı yönlendirmedeki işlevi, bu hareketlerden etkilenen devletlerin tepkileri, yaşanan olaylar karşısında Osmanlı Rumlarının tavır ve durumları çalışmanın kapsamı içindedir. Özellikle Girit meselesi nedeniyle 1910-11 yıllarında Yunanistan'a karşı başlatılan boykotaj hareketini her yönüyle ele almak çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girit Meselesi, Osmanlı Devleti, Yunanistan, Miting, Boykot.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF CRETE DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD AND THE BOYCOTT OF GREECE OF 1910-11

Çağrı SAĞUN

Department of History

Anadolu University Graduate School of Social Science Institute, June 2022

Supervisor: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Between 1908-1918 when İttihat and Terakki was active, the Ottoman people showed serious reactions to issues such as the occupation and annexation carried out against the Ottoman Empire, which accelerated the disintegration of the Ottoman state and would endanger the unity of the country. Especially after the proclamation of constitutional monarchy, in the pursuit of the invasion of Bosnia Herzegovina and Bulgaria's declaration on independence, during the opening ceremony of Crete being pledged to alliance to Greek king and being of Crete to Greece brought along intense reaction which came along both political and social field.

The process of protest, rallies and boycotts that started with the annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary, has been an important model that can be applied outside of war in shaping the reaction of the state and the people for the Crete issue which is constantly pushed into a deadlock and whose bad course is known to everyone. The boycott movement, which was organized in 1910-11 after the Crete issue: turned into a systematic, planned and programed struggle. The reasons, organization, functioning, effects and termination for the mass protests and boycotts against the Crete Issue; how it's covered in the press and the role of the press in guiding the public at this point; the reactions of states affected by these movements; the attitudes and situations of the Ottoman Greeks in the face of the events that took place are within the scope of the study.

The main purpose of the study is to deal with all against Greece in 1910-11, especially due to the Crete issue.

Keywords: Crete Issue, Ottoman Empire, Greece, Meeting, Boycott.

ÖNSÖZ

Doktora tezi olarak “II. Meşrutiyet Döneminde Girit Meselesi ve 1910-11 Yunanistan Boykotajı” adı ile hazırlanan bu çalışma, 1908-1911 seneleri arasında Girit meselesi bağlamında gerçekleşen olayları, kitlesel hareketleri ve özellikle 1910-1911 Yunanistan boykotunu kapsamaktadır.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte siyasi ve sosyal alanlardaki etkinliği hızla artan İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanla siyaseti şekillendiren ve topluma yön veren bir örgüt olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Kurmuş olduğu cemiyetlerle halkı yönlendirerek örgütlemeye çalışan İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu’ndan toprak koparma planları yapan Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan ve İtalya’ya karşı; nümayiş, protesto, miting ve boykot gibi eylem metotlarıyla tavrını göstermeye ve mücadele etmeye çalışmıştır. Bunların içinde en uzun ve etkili olanı ise 1910-11 Yunanistan’a karşı gerçekleştirilen boykot olmuştur. Bu nedenle tezin temel amacı konuyu dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal olayları çerçevesinden neden-sonuç ilişkisi bağlamında tahlil etmektir.

Bu tez; giriş, sonuç, kaynakça, ekler hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde Girit’in Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı süre boyunca meydana gelen isyanlar ve II. Meşrutiyet döneminde Girit meselesinin seyri, siyasi ve sosyal yönleriyle incelenmiştir. II. Bölümde ise Girit meclisinin Yunan kralı adına bağlılık yemini etmesi ve Girit’in Yunanistan’a ilhak edilmesi sürecinde yaşanan hadiseler konu edilmiştir. Tezin ana konusu olan 1910-11 Yunanistan boykotu III. Bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Girit meselesi bağlamında miting, protesto ve nümayişler konusu değerlendirildikten sonra boykot her yönüyle işlenmeye çalışılmıştır.

Uzun, yorucu bir kaynak toplama ve arşiv araştırmasını gerektiren bu çalışmada, başta Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi olmak üzere önemli arşiv ve kütüphanelerden istifade edilmiş, döneme ve konuya ilişkin çok sayıda belge incelenmiştir. Bunun yanı sıra çok sayıda Osmanlıca, Rumca ve İngilizce gazete/mecmua ile düsturlar ve meclis zabıtları detaylı bir şekilde taranmış, konumuzun kuramsal çerçevesini oluşturacak telif eserlerden istifade edilmiştir.

TEŞEKKÜRLER

Doktora tezinin yürütülmesi ve hazırlanması sırasında işaret ettiği hususlar ile beni yönlendiren ve tezin her aşamasında katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN’a teşekkür ederim.

Doktora tezini tamamladığımı görmeyi çok isteyen, ama nasip olmayan canım babam Abdullah YÖNTER’e sevgiyle ve rahmetle.

Doktora tezinin başından sonuna kadar her tür desteği ile yanımda duran sevgili eşim Musa SAĞUN’a sonsuz teşekkürler. Minnettarım.

....//20....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Çağrı SAĞUN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TEŞEKKÜRLER.....	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN MUHTARİYETE GİRİT SORUNU:

İSYANLAR ÇAĞI (1821-1910)

1. MUHTARİYETE GİDEN SÜREÇTE GİRİT İSYANLARI	6
1.1. 1821 Mora İsyanı	7
1.2. 1866 Girit İsyanı	12
1.3. 1878 Girit İsyanı	18
1.4. 1885 Girit İsyanı	22
1.5. 1894-95 Girit İsyanı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı	26
1.6. Girit'in Muhtariyeti	35
2. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI SONRASI GİRİT MESELESİ	40
2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı Öncesi ve Sonrası Osmanlı'da Rum Nüfus	41
2.2. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Rumlar	50
2.3. 1908 Seçimleri ve Rumlar	59
2.4. 1908 Yılında Girit Meselesi ve Gelişmeler	67

2.5. 1909 Yılında Girit Meselesi ve Gelişmeler	84
2.5.1. 1909 Girit Meselesi: Osmanlı Hükümeti ve Meclis-i Mebusan	84
2.5.2. 1909 Bayrak Krizi	93
2.5.3. 1909 Girit Meselesi ve Türk-Yunan İlişkileri	94
2.5.4. 1909'da Giritli Müslümanlar	98
2.6. Mitingler ve Boykot Teşebbüsü (1908-1909).....	102

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT MECLİSİ'NİN YUNAN KRALI ADINA YEMİNİ VE İLHAK:

SONA DOĞRU (1910-1913)

1. 1910 YILI İLK YEMİN ÖNCESİ GİRİT MESELESİNDE GENEL DURUM	109
2. 1910 GİRİT MECLİS-İ MİLLİ SEÇİMLERİ VE YUNAN KRALI ADINA EDİLEN İLK YEMİN	117
2.1. 1910 Girit Meclisi Seçimleri	117
2.2. Yunan Kralı Adına Yemin Edilmesi	120
2.3. Giritli Müslüman Mebusların Protestosu	121
3. İLK YEMİN SONRASI GİRİT SORUNU	123
3.1. Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi	123
3.1.1. Osmanlı Hükümeti ve Girit	123
3.1.2. Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Girit	131
3.1.3. Girit Meselesi'nin Kamuoyundaki Yansımaları	145
3.2. Büyük Devletler ve Girit Meselesi	150
3.2.1. İngiltere	152
3.2.2. Fransa	154
3.2.3. İtalya	157
3.2.4. Rusya	158

3.2.5. Almanya, Avusturya-Macaristan	159
3.3. Büyük Devletler ve Notaları	161
3.3.1. Büyük Devletlerin Notalarının Etkileri	164
3.3.1.1. Giritliler	164
3.3.1.2. Osmanlı Devleti	165
3.3.1.3. Yunanistan	167
3.4. Yunanistan ve Girit Meselesi	168
3.4.1. Girit ve Savaş Polemiği	169
3.4.2. Yunan Kralı'nın Avrupa Başkentlerini Ziyareti	183
4. İLK YEMİN SONRASI GİRİT MECLİS-İ MİLLİSİ'NİN AÇILIŞI	185
4.1. Venizelos'un Politikası	185
4.2. Girit Hükümeti ve Girit Muhalefeti	187
5. İKİNCİ YEMİN OLAYI VE GİRİTLİ HRİSTİYAN MEBUSLARIN YUNAN MECLİSİNE KATILMA GİRİŞİMİ	194
5.1. İkinci Yemin Olayı	195
5.2. Giritli Hristiyan Mebusların Yunan Meclisine Katılması	200
5.2.1. Venizelos'un Yunan Meclisine Seçimi	200
5.2.2. Giritli Hristiyan Mebusların Yunan Meclisine Katılması	203
6. YEMİN OLAYLARI SONRASI GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN VAZİYETİ	207
7. GİRİT VE İLHAK: SONA DOĞRU	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI

1. BOYKOTAJ ÖNCESİ MİTİNGLER, PROTESTOLAR VE GÖNÜLLÜ KAYDI	219
1.1. Marmara Bölgesi Vilayet ve Kazaları	220
1.2. Ege Bölgesi Vilayet ve Kazaları	223
1.3. İç Anadolu Bölgesi Vilayet ve Kazaları	227
1.4. Güney Anadolu Bölgesi Vilayet ve Kazaları	232
1.5. Karadeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları	232
1.6. Doğu/Güneydoğu Anadolu Vilayet ve Kazaları	235
1.7. Trakya ve Rumeli Vilayet ve Kazaları	237

1.8. Orta Doğu Vilayetleri	244
2. MİTİNGLERİN BOYKOT FİKRİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ	246
3. 1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI	249
3.1. 1910-11 Boykotu'nun Nedenleri ve Gelişimi	249
3.2. 1910-11 Boykotu ve Uygulanışı	269
3.2.1. Marmara Bölgesi Vilayet ve Kazaları	269
3.2.2. Ege Bölgesi Vilayet ve Kazaları	281
3.2.3. Edirne Ötesinde Boykotaj Hareketleri	289
3.2.4. Karadeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları	295
3.2.5. Akdeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları	298
3.2.6. İç Anadolu Vilayet ve Kazaları	301
3.2.7. Adalar	302
3.3. 1910-11 Boykotu ve Önemli Bir Aktör Olarak Boykotaj Cemiyeti	305
3.4. 1910-11 Boykotuna Karşı Oluşan Tepkiler	319
3.4.1. 1910-11 Boykotu ve Osmanlı Hükümeti	319
3.4.2. 1910-11 Boykotu ve Yunanistan	330
3.4.3. 1910-11 Boykotu ve Büyük Devletler	346
3.4.4. 1910-11 Boykotu ve Osmanlı Rumları	355
3.5. 1910-11 Boykotunun Ekonomik Etkileri	362
3.6. 1910-11 Boykotunun Sonu	368
SONUÇ	376
KAYNAKÇA	384
EKLER	

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü.S.B.F.D	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜ. DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Bk	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D	: Devre
Der	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
İ	: İctima
İA	: İslam Ansiklopedisi
İS	: İctima Senesi
MAZC	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MİDÖ	: Makedonya İç Devrim Örgütü
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s	: Sayfa
S	: Sayı
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ty	: Tarih Yok
vd	: Ve Devamı
Yay.	: Yayın
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YDT	: Yanınlanmamış Doktora Tezi
YLT	: Yanınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

Girit'teki ilk yerleşim izleri M.Ö. 8000 yıllarına kadar inmektedir.¹ Girit Adası'nın ilk sakinleri Küçük Asyalılardır. Bunlar M.Ö. 4000 ile 3000 yılları arasında bugünkü Avrupa medeniyetine beşik vazifesi görmüş, Girit yahut Minos diye nitelendirilen kültürü meydana getirmişlerdir.² Batı dillerinde Krete, Creta, Crete şeklinde yazılan ve Arapların İkritiyye, Akritiş, İktitiş adını verdikleri Girit Adası, Doğu Akdeniz'in ve özellikle adalar denizinin en büyüğü ve kilidi durumundadır.³ Hemen hemen hiçbir ada Girit kadar fatihlerin hırslı bakışlarını üzerine çekmemiştir. Bunun en önemli nedeni, adanın Avrupa, Asya ve Afrika gibi dünyanın üç eski kara parçası arasında yer alan coğrafi konumudur.⁴

Girit'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden ve Osmanlı idaresinin kurulmasından (1645-1670) sonra Giritli hristiyanların Osmanlı hâkimiyetine yönelik isyanları özellikle Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra daha sistemli ve dış destekli olarak büyümüş ve bu isyanlar beraberinde dış müdahalenin de kapılarını aralamıştır.

Girit meselesinin Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olmaktan çıkarak uluslararası boyuta taşınmasında en temel aktörler düvel-i hâmiye adı verilen dörtlüdür (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya). Esasen Girit meselesi adeta büyük devletler için 1789'da Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan Doğu Sorunu içinde önemli bir konu olarak ortaya çıkmış,⁵ İngiltere ise Girit meselesinin başından sonuna etkili, ama bir o kadar da oportünist tavrıyla Girit meselesinin dallanıp budaklanmasında en önemli aktör olmayı başarmıştır.

¹M. A. Gökaçtı (1998). "Medeniyetin Kesiştiği Bir Ada Girit". *Tarih ve Toplum*, C. 30, S. 177, s. 34.

²A. M. Mansel (2016). *Ege ve Yunan Tarihi*. İstanbul: TTK, s. 11/35-36; C. Tükin (1996). "Girit Akdeniz'in Kıbrıs'tan Sonra En Büyük Adası", C. 14, TDV, *İA*, s. 85; Gökaçtı (1998). *a.g.k.*, s. 39-47.

³C. Tükin (1945). "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları, 1921 Yılına Kadar Girit", *Belleten*. C. IX, Nisan 1945, S. 34, Ankara: TTK, s. 163; Tükin (1996). *a.g.k.*, s. 85-93; Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). *Girit Hatıraları*. (Yay. Haz. İsmet Miroğlu; İlhan Şahin). İstanbul: Tercüman Yay., s. 13; A. N. Adıyeke (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, (1896-1908). Ankara: TTK, s. 7.

⁴*Girit, Mâzisi, Hâli, İstikbâli* isimli eserin yazarları giriş kısmında "Girit Osmanlılarıdır, Osmanlıların olacaktır", "Yunanlıların Girit ile hiçbir alakaları olmamış, olmayacaktır" sloganıyla yola çıkmış ve ilk kez bir komisyon oluşturarak; müstakil bir Girit kitabı yazmışlardır. Kitap içerik olarak öncelikle; Girit'in coğrafi özelliklerinden başlayarak adanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethine kadar tarihsel bir akış vermiştir. Bk. *Girit, Mâzisi, Hâli, İstikbâli* (1328). 1. Kısım, Konstantiniye: Konstantiniye Matbua-i Ebuziyya, s. 6-29; Tükin (1945). *a.g.k.*, s. 163.

⁵Bk. M. S. Anderson (2020). *Doğu Sorunu, 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. (Çev: İdil Eser). İstanbul: YKY, s. 42.

18. yüzyılda bu dörtlü içinde yer alan ve Doğu Sorunu'nun önemli aktörlerinden biri olan Fransa, uluslararası ilişkilere ulus-devlet kavramına dayanan ve nihai amaç olarak ulusal çıkardan güç alan modern yaklaşımı; İngiltere ise Avrupa diplomasisinde 200 yıl boyunca egemen olan güç dengesi kavramını geliştirmiştir.⁶ Güç dengesi sistemi bir yüz yıl boyunca devam etmiş, fakat önce Fransız Devrimi, ardından Napolyon Savaşları nedeniyle akamete uğramış, ancak 1815 Viyana Kongresi ile diplomatik ilişkilerin ve Batı Avrupa'nın şekillenmesi itibarıyla yeni bir dünyayı hazırlamış⁷ ve Avrupa belli bir oranda tekrar uyuma kavuşmuştur.⁸

Osmanlı Devleti de Viyana Kongresi'ne Matternich tarafından davet edilmiş, fakat Osmanlı Devleti bu daveti reddetmiş, Londra, Paris ve Viyana'da bulunan sefaretleri vasıtasıyla kongreyi gözlemlemekle yetinmiştir. Çünkü bu toplantıya katıldığı takdirde toprak bütünlüğünün garanti altına alınacağına dair beyanları bağımsızlığına uygun bulmamıştır. Ayrıca 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması'nın 8. maddesi ile Osmanlı Devleti, Sırlara özerklik konusunda imtiyaz vermiş, Akdeniz'deki adalar ve diğer yerlerdeki gayrimüslim Osmanlı uyruklarına da çeşitli haklar tanımış, ancak bu imtiyazların neler olduğu açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu kongreye katıldığı takdirde, Sırlarla yaşanacak bir anlaşmazlık halinde imtiyazlar konusunun Rusya tarafından gündeme getirilerek Sırlar adına bağımsızlığa kadar varan haklar koparılmasından endişe etmiştir.⁹

Osmanlı Devleti bu korkularında haklı çıkmış ve Ruslar, kongrede okları yine Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan Hristiyan halkın durumuna çekmeye çalışmıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Viyana Kongresi'ne katılmasa da kongrenin getirdiği düzeni kabul ederek; 1856'da Paris Antlaşmasıyla sisteme dâhil olmuştur. Viyana Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusu bir karara bağlanmasa da masada esas olarak ortaya konan kurallar, daha sonraki süreçte Osmanlı Devleti'ni

⁶H. Kissenger (2000). *Diplomasi*. (Çev: İ. H. Kurt). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 10-12.

⁷İ. Ortaylı (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*. İstanbul: Timaş Yay., s. 45; D. Norman (2011). *Avrupa Tarihi*. (Çev: Ed: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi; E. J. Hobsbawn (1989). *Devrim Çağı: 1789-1848*. (Çev: Jülide Ergüder, Aladdin Şenel). Ankara: V Yay.

⁸Bk. Kissenger (2000). **a.g.k.**, s. 80.

⁹F. Armaoğlu (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)*. İstanbul: Timaş Yay., s. 114.

Fransız İhtilali kadar etkilemiştir.¹⁰ Bu bağlamda gerek Balkanlar ve Hristiyan halk üzerinde gerekse Doğu Akdeniz hâkimiyeti noktasında meydana gelen çıkar çatışmaları en net örneğini, Girit meselesi ile ortaya koymuştur. Aktörler yine aynıdır. Sahnede ise bu sefer Girit vardır.

Kandiye'nin fethinden Mora İsyanına kadar geçen 150 yıllık bir zaman zarfında Girit'te önemli bir olay meydana gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli nedenlerle tanımış olduğu imtiyazlara ve hoşgörülü idareye rağmen adada 1821 yılından itibaren başlayan asayişsizlik ve isyan hareketleri 1828 itibarıyla daha da artmıştır.¹¹

Girit Rumlarının isyan hareketlerine girişmelerinde bazı nedenler bulunmaktaydı. Bu nedenlerden başlıcaları şunlardır:

- Osmanlı Devleti, sorunu temelinden çözmek yerine, adada yüzeysel önlemler almaya çalışmıştır. Bunların başında Girit'e tayin edilen valiler yer almıştır.¹² Adaya giden her vali ile birlikte Girit'te asayiş ve huzuru sağlamak için birçok ferman yayınlanmıştır. Buraya memur edilen valilerin bir kısmı idaredaki başarısızlıklardan (Sava Paşa), bir kısmı ihanetlerinden (Kostaki Adosidi Paşa) gibi bir kısmı da büyük devletlerin memnuniyetsizliklerinden veya bizzat kendi istifalarından dolayı görevlerinden alınmış veya ayrılmışlardır.¹³
- Girit Rumlarının isyanlarına diğer bir sebep, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları olmuştur. Rusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı büyük devletlerinin Rumları provake etmeye yönelik yaklaşımları, özellikle Rus Çarı I. Petro zamanında başlayıp günden güne şiddetini artırarak önemli bir etken halini almıştır.¹⁴ Bu politikalara karşı Osmanlı

¹⁰Ortaylı (2014). **a.g.k.**, s. 46.

¹¹M. Hülagü (2004). "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit". *CIEPO*. XIV. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi. Çeşme. 18-22 Eylül 2000. Ankara, s. 322.

¹²Bu valiler arasında; Kostaki Dosidi Paşa, Alexander Karatedori Paşa, Turhan Paşa, Fotiyadis Paşa, Zihni Paşa, Sadeddin Paşa, Sava Paşa, Kostaki Antopolos Paşa, Nikolaki Sartinski Paşa, Ali Rıza Paşa, Ekyadis Efendi, İbrahim Paşa, Corci Berovic Paşa, Şakir Paşa, Cevad Paşa, Osman Paşa, Tarhan Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa, Ratib Paşa, Abdullah Paşa gibi isimler sayılabilir. Bk. M. Salahi (1967). *Girit Meselesi (1866-1889)*. (Haz. Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 107-108, 112, 123; C. Atabaş (2011). *Sava Paşa'nın Girit Valiliği (1885-1887)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, YL, 180 s.; J. M. Tancoigne (2003). *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat (Bir Fransız Diplomatin Türkiye Gözlemleri (1811-1814))*. (Çev: Ercan Eyüboğlu). İstanbul: Büke Yay., s. 92-97; S. K. İrtem (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi, Balkanların Kördüğümü*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yay., s. 39.

¹³Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 323.

¹⁴Adıyke (2000). **a.g.k.**, s. 17.

İmparatorluğu'nun etkin bir politika geliştirememesi, hatta büyük devletlerin aralarındaki politik anlaşmazlıklardan bile (Almanya-İngiltere) yararlanmayı başaramaması, Girit isyanlarında önemli bir neden olmuştur.¹⁵

Bu iki nedenin yanına şu nedenler de eklenebilir:

- Fransız İhtilali'nin (1789) milliyetçilik akımının etkisi,¹⁶
- İmparatorluğun günden güne bozulan ve zayıflayan iç idaresi,
- Yunanistan'ın, Girit için izlediği Megali İdea politikası,
- Etnik-i Eterya'nın propagandaları ve çalışmaları,¹⁷
- Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik açıdan zayıflaması, beraberinde meydana gelen ayaklanmalar ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni süreç.¹⁸

Girit Rumları, Edirne Antlaşması ve özellikle de Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra sürekli isyan içerisinde olmuşlardır. Bu isyanlarda İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Yunanistan'a vermiş olduğu siyasi desteğin de önemli bir etkisi vardı.¹⁹

Bu tarihten sonra da Girit isyanları aralıklarla sürmüş, Kırım Savaşı ve beraberinde ilan edilen Islahat Fermanı, müslümanlar ile hristiyanlar arasında eşitlik sağlamayı amaç edinmiş olsa da Osmanlı milletleri arasındaki denge daha da bozulmuş ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalelerini daha da arttırmıştır.²⁰ Ferman, Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerce doğu hristiyanlarının haklarını himaye etmede

¹⁵Cevdet Paşa (1991). *Tezahir*. (Yay. Haz. Cavid Baysun). (3. baskı). 4. C. Ankara: TTK. s. 49.

¹⁶Bk. M. Sarıca (2000). *Fransız İhtilali*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 33-35; M. Sarıca (1999). *Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 120-128.

¹⁷Etnik-i Eterya Cemiyeti iki Rum, bir Bulgar üç tüccar tarafından Odessa'da kurulmuştur. Bk. E. Z. Karal (1999). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856)*. Ankara: TTK, C. V, s. 109-110; C. VIII, s. 115.

¹⁸Mora ayaklanması ve beraberindeki Yunan Devleti'nin kurulması Tanzimat sürecinin de habercisi olmuştur. Bk. E. P. Engelhart (2017). *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahı, 1826'dan 1882'ye*. (Yay. Haz. Erol Kılınç). İstanbul: Ötüken Yay., s. 42. İlber Ortaylı'da "Tanzimat döneminin açılışı bile Yunan ayaklanmasının getireceği korkulu sonuçları önlemek içindir" diyerek aynı görüşü paylaşmıştır. Bk. İ. Ortaylı (1986). "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu". *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., s. 163.

¹⁹Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 327.

²⁰Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 265-268.

bir nevi senet ve sebep teşkil etmiş,²¹ Girit Adasında da uygulamaya konmuştur.²² Ancak bu ferman da Girit Rumlarını pek memnun etmemiştir.²³

Yunanistan'ın Kırım Savaşı'ndan sonra ilgisini adaya daha da yoğunlaştırması, adada tekrar karışıklıklar çıkmasına yol açmış, bunun üzerine Osmanlı Devleti Girit'te huzuru sağlamak için 26 Mayıs 1858 tarihinde yeniden düzenleme yapmak zorunda kalmış, özellikle vergi konusunda hafifletici birtakım tedbirler almıştır.²⁴

Bu arada Yunanistan krallığına 1863'de İngiltere'nin desteği ile I. Georgios getirilmiş ve Yunanistan için artık nihai hedef Girit Adası'nın ilhakı olmuştur. Bu amaç için çalışmalarını yoğunlaştıran Yunanistan, büyük devletlerin desteğini sağlamanın yanında, Mora'daki ihtilal komitelerini de Girit Adasına göndererek tahriklerini arttırmaya başlamıştır. Nitekim Yunan konsoloslarının Girit'te yürüttükleri faaliyetler de Girit isyanlarında önemli bir etken oluşturmıştır.²⁵ Bu konsoloslar Giritlilerin lehine bile olsa Osmanlı Devleti'nin gerekli adımlar atmasına engel oluşturmışlardır.²⁶ Yunanistan ayrıca Girit Adası için gönüllü komitacılar toplamaya çalışmış, Hanya'daki Rus Konsolosu da Giritli Rumları kışkırtmaya başlamıştır. Çünkü Rusya'nın da amacı, adada karışıklıklar çıkartmak ve adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak olmuştur.²⁷

²¹Mahmud Celaledin Paşa (1979). *Mir'at-ı Hakikat*. C. I. (Haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, s. 51.

²²İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 29; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 20.

²³Bk. K. Bourne (1963). "İngiltere ve Girit İsyanı 1866-69", (Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869), (Çev: Yuluğ Tekin Kurat), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 1, Yıl: 1963, s. 262.

²⁴Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 20.

²⁵Sadrazam Sait Paşa, Yunan konsolosunun yaptığı fesat hareketlerini Girit'i nasıl karıştırdığını şöyle anlatır: "Girit'te ikide bir ayaklanma oluyor ve hepsi bastırılıyordu. 1884'te yeni ve daha yaygın bir ayaklanma baş gösterdi. O sırada Fransızlar, her nedense Yunanlılara destek olduklarından (Fransa her zaman Yunanistan'ın yanında olmuştur) Tulon Limanından bir Fransız filosunun Girit sularına hareketini haber aldık. ... Ancak öğrendik ki bu seferki ayaklanmacıların başında Kandiye şehrindeki Yunan konsolosu –hiç değilse kışkırtıcı olarak- bulunmaktadır. Girit Valisi Sava Paşa'nın şikâyetleri üzerine Yunan hükümetinden, konsoloslarını adadan geri çekmelerini istedik. ... Bu arada Sava Paşa, verdiği cevapta, Yunan konsolosunun agremasının alındığını, ama yine de konsolosluktan çıkmayıp fesatlıklarını sürdürdüğünü bildirdi. ... Girit valisine gönderdiğim emirler Atina tarafından haber alınmıştı... Böylece bu belâ da defoldu." Bk. *Sadrazam Sait Paşa Anılar* (1977). İstanbul: Hürriyet Yay., s. 63-64.

²⁶Bk. P. Şenışık (2014). *Girit, Siyaset ve İsyan (1895-1898)*. (1. baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 63.

²⁷Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 5; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN MUHTARİYETE GİRİT SORUNU: İSYANLAR ÇAĞI (1821-1910)

Girit, imparatorluk için ilk ayak basıldığı andan itibaren özel bir öneme sahip olmuş ve fetihten sonra da bu özel durumunu koruyarak Osmanlı Devleti'nin seçkin eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Çünkü Girit, denizcilerin gözünde *Doğu Akdeniz'in kapısı* ve Avrupa ile Kuzey Afrika toprakları arasında, bir *atlama taşı* olarak değerlendirilmiştir.²⁸ Bu nedenle Girit, Kıbrıs ve Süveyş'ten sonra Akdeniz'e hükmetmek isteyen güçlerin iktidar çekişmelerine sahne olan ana merkezlerden biri olarak görülmüştür.

1. MUHTARİYETE GİDEN SÜREÇTE GİRİT İSYANLARI

1770 senesinde Rusya'nın etkisiyle ilk defa adada isyan belirtileri görülmüştü. II. Katerina tarafından Mora'ya gönderilen Aleksi Orlof, Girit'e de uğramış ve Kandiye'nin Rum halkı tarafından büyük bir sempati ile karşılanmıştı.²⁹ Orlof tarafından Papazoğlu adında bir Rum aracılığıyla ada ahalisinin isyana teşvik edildiği, Daskalo Yanni adında bir İsfakiyalı'nın da ilk ayaklanmaya önderlik ettiği bu isyan hareketinin, Rusların çekilmesi ile bastırıldığı ve Yanni'nin de öldürüldüğü iddiası vardır. Fakat Cemal Tukin, bu konunun hiçbir kaynakta yer almadığını ve doğruluğunun kesin olmadığını belirtir. Tukin ayrıca, Osmanlı Devleti'nin adayı fethinden Mora İsyanına kadar geçen bir buçuk asırlık zaman zarfında kayda değer hiçbir olayın meydana gelmediğini de yazar.³⁰ Ancak Girit, Mora ve Yunanistan'ın diğer kıyı bölgeleri ile devamlı irtibat halinde idi.

Yunanistan'daki olayların yankısı elbette Girit'te, Girit'teki olayların yankısı ise Yunanistan'dan duyuluyordu.³¹ Bu sebeple Girit isyanlarını tetikleyen en önemli etken, Yunan Devleti'nin kurulmuş olmasıdır. Ayrıca 1789-99'da Fransa'da yaşanan devrim ile dünya yeni bir evreye girmiş, bağımsızlık adına *isyanlar çağı* da başlamıştır.

²⁸M. Aydın (2008). *Girit Sarı Kitap*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., s. 11.

²⁹Bk. İ. H. Uzunçarşılı (1977). *Osmanlı Tarihi*. C. IV/I. Ankara: TTK, s. 375-394/394-398.

³⁰Tukin (1945). *a.g.k.*, s. 205.

³¹Karal (1999). *a.g.k.*, C. VII, s. 18.

1.1. 1821 Mora İsyanı

Osmanlı İmparatorluğunda imtiyazlı bir konumda olan Osmanlı Rum tebaa, bu imtiyazlar sayesinde ticari güç elde etmiş, bu durum Rum burjuva sınıfının doğmasını ve hızla gelişmesini sağlamıştır.³² Osmanlı İmparatorlu'nun iç ve dış sorunlarının yoğun olduğu bir dönemde, Rusya'nın *Grek Projesi* ve Rus konsoloslarının faaliyetleri, kilise örgütlenmeleri, 1814'te kurulan Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin faaliyetleri³³ ve Fransız İhtilali'nin etkileri ile Girit'te bağımsızlık fikri hızla yayılmaya başladı.³⁴ Nihayetinde ise Mora İsyanı 1821 yılında patlak vererek 1828 yılına kadar aralıklarla devam etti.³⁵

Mora İsyanı, Avrupa devletlerinin ve aydınlarının da desteğini almıştı.³⁶ Aslında isyanın arka planında Rusya bulunmaktaydı.³⁷ Alexandr İpsilanti, Çar'ın desteğini alarak Eflak-Boğdan İsyanını kendi amaçları için kullanmayı planlamış, fakat bu plan istenilen sonuca ulaşamamıştı.³⁸ Rumlar, bu başarısız girişimden sonra isyan için en uygun yer olarak Mora Yarımadasını ve diğer Ege adalarını görmüşlerdi.³⁹ Mora İsyanına en büyük destek ise adalardan gelmiş; Suluca, İpsara ve Çamlıca adaları hemen Moralı ihtilalcilere katılmıştır. Yine Mora İsyanına en çok gemi sağlayan da bu adalar olmuştu.⁴⁰ Bu adalara

³²y.a.g.k., C. V, s. 107-108.

³³“Gizli bir cemiyet kurup bütün isyan hazırlıklarını birleştirme sırası geldiğine inanan birkaç Fenerli Rum, Rusya'ya kaçıp dernek kurdu. Derneği, asıl amacını gizleyip aralarındaki yoksullara, kimsesizlere yardım için kurulmuş bir hayır cemiyeti gibi gösterdiler. Eski Yunanlıların Avrupa medeniyetinin temelini atan kimseler sayılması yüzünden onlara ağzı açık hayran olan nice ilim ve sanat adamları da bu cemiyete yardım etmeyi iş ve zevk edindiler. Bu sözde hayır cemiyetinin açmış olduğu okullarda verdiği dersler, konferanslar, yayınladığı kitaplar; bağımsızlık aşkı, eski ve büyük Yunanistan'ın hülyası ile doluydu. ... O devirlerde, bu okulları, dernekleri, devletin en mahrem işlerini ve münasebetlerini idare eden zaten Fenerli Rumlardı. Tilkiye bağ mı bekletilecek; Rumlar, Rumları mı teftiş edeceklerdi?” Ahmet Cevdet Paşa (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C. II. (Ed: Mustafa Güçlükol, Bilge Bozkurt). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 334.

³⁴Karal (1999). *a.g.k.*, C. V, s. 108-109; Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 54-55.

³⁵Mustafa Nuri Paşa (2014). *Netâyicü'l Vukû'ât, Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*. C. IV, (2. baskı). (Yay. Haz. Yılmaz Kurt). Ankara: Akçağ Yay., s. 74-75-76/502-503-504; Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 179-184.

³⁶Karal (1999). *a.g.k.*, C. V. s. 108; Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 130; Halikarnas Balıkcısı (1971). *Anadolu'nun Sesi, (Tarih ve Hellenizm)*. İstanbul: Yeditepe Yay., s. 13-14.

³⁷Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 182.

³⁸y.a.g.k., s. 182-183.

³⁹Ahmet Cevdet Paşa (2008). *a.g.k.*, s. 338-334-346; Karal (1999), *a.g.k.*, C. V, s. 110.

⁴⁰“Hıdralı kaptan Yakoumakis Tombazis komutasında bir ihtilal filosu kuruldu. Kimi kaynaklara göre irili ufaklı 180 kadar gemiden oluşuyordu bu filo.... Böyle bir filonun kurulmasıyla, Ege Denizinde Osmanlı-Yunan egemenlik savaşı başlamış oluyordu.” Bk. B. Şimşir (1976). *Ege Sorunu- Belgeler, 1912-1913*. C. 1. Ankara: TTK Yay., s. XIII.

ait korsan gemilerinin, Ege ve Akdeniz'deki faaliyeti ise denizyoluyla yapılacak yardımı imkânsız hale getirdi.⁴¹

Bu sırada Yanya'da Rumların üzerinde önemli bir nüfuzu bulunan Tepedelenli Ali Paşa, Halet Efendi'nin de etkisiyle gözden düşmüş ve görevden alınmıştı.⁴² Bu durum Tepedelenli İsyanına sebep olmuş;⁴³ Osmanlı Devleti'nin Tepedelenli İsyanı ile uğraşması ise Mora İsyanı'nın öneminin geç fark edilmesine ve gerekli tedbirlerin vaktinde alınamamasına yol açmıştı. 1821 Mora İsyanı, Giritli Rumları da etkilemiş ve bu isyana gönüllü olarak destek vermişlerdi. İsyân, Girit'te Temmuz 1821 yılında İsfakya⁴⁴ ve Hanya'da başladı.⁴⁵ Girit İsyanı, Müslüman ahaliyi oldukça perişan bir hale getirmişti. Girit'e asker ve zahire sevk edilsede olayları yatıştırmak mümkün olamadı.⁴⁶ Bu nedenle Mora İsyanı'nın bastırılması da hayli uzun ve yıpratıcı oldu.⁴⁷

İsyân sürecinde Teke ve Hamid sancaklarında toplanıp Antalya Limanına indirilen asker Mora'ya sevk edilememiş,⁴⁸ ayrıca adalara gönderilecek yardımın da denizyoluyla ulaştırılamaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mora İsyanını bastırmasına mâni olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Avrupa usulünde yetiştirilmiş bir ordusu ve yine Avrupa usulünde kurulmuş bir donanması olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalmıştır.⁴⁹

II. Mahmut'un bu konudaki iradesi Sadrazam tarafından kendisine tebliğ edilen Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin uhdesine verilmesi şartıyla kuvvet

⁴¹M. S. Kütükoğlu (1986). "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları". *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., s. 133-134.

⁴²Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 110-111; A. Özcan (1997). "Halet Efendi (1760-1822)", C. XV. TDV, *İA*, s. 249-251.

⁴³Ahmet Cevdet Paşa (2008). **a.g.k.**, s. 327-329/335-336; Mustafa Nuri Paşa (2014). **a.g.k.**, C. IV, s. 72-73/4/500-501-502.

⁴⁴Tukin İsfakyalılar için "başta hırsızlık ve serkeşlikleriyle tanınan İsfakyalılar" ifadesini kullanmıştır. Bk. Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 89.

⁴⁵İ. H. Danişmend (1961). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*. C. IV, İstanbul, s. 111-112.

⁴⁶Ahmed Lütfi Efendi (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. C. 1. İstanbul: YKY, s. 27-28.

⁴⁷H. S. Feyzioğlu (2016). *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu, Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., (2. baskı); Karal (1999), **a.g.k.**, C. V, s. 110-112.

⁴⁸Kütükoğlu (1986). **a.g.k.**, s. 133.

⁴⁹Bk. Ş. Altundağ (1988). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841*. (2. baskı), 1. Kısım, Ankara: TTK Yay.; Karal (1999), **a.g.k.**, C. V, s. 115.

göndermeyi kabul etmiştir.⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa'nın isteklerini kabul etmesiyle Mehmet Ali Paşa, 9 Temmuz 1824 yılında oğlu İbrahim Paşa komutasında 54 harp gemisi ve 16.000 askerden oluşan bir kuvveti Mora seferine göndermiştir.⁵¹ 26 Şubat 1825 tarihinde Mora'ya giden İbrahim Paşa, Yunan milliyetçileri karşısında önemli başarılar kazanmış,⁵² 1827 yılında Atina'ya girerek isyanı bastırmayı başarmıştır. İbrahim Paşa'nın isyanı bastırması, Avrupa ve özellikle Rusya tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum isyanın uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmuştur.⁵³ Çünkü böyle güçlü bir valinin Mora ve Girit Adasına yerleşerek Doğu Akdeniz'e hâkim olmasını ne Rusya ne de İngiltere çıkarlarına uygun bulmamışlardır. Bu yüzden iki devlet çıkarları gereği bir araya gelerek 4 Nisan 1827 tarihli Petersburg Protokolü ile Mora Rumlarının Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı özerk bir devlet olarak teşkilatlanmaları, Mora ve Teselya'daki Türklerin ise sınır dışı edilmeleri üzerinde ilke olarak anlaşmaya varmışlardır.⁵⁴ Ayrıca bu protokolle, Ege adalarının uzun vadede Yunanistan'a verilmesi de kabul edilmiştir. Bir süre sonra Rusya, Fransa'yı da yanlarına çekerek⁵⁵ 6 Temmuz 1827'de Osmanlı İmparatorluğu'nun, Yunanlılarla mütareke yapmasını ve yeni bir Yunan Devleti'nin kurulmasını, aksi takdirde kuvvet kullanımını öngören Londra Antlaşmasını imzalamıştır.⁵⁶ Londra'daki görüşmeler esnasında Yunanistan'ın statüsü belirlenirken ilk kez Girit Adası da gündeme gelmiştir.⁵⁷

⁵⁰Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 89.

⁵¹Bk. Ahmed Lütfi Efendi (1999). **a.g.k.**, s. 33-36; Karal (1999), **a.g.k.**, C. V, s. 115. İlber Ortaylı, II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'ya Girit ve Mora valiliklerine ilaveten, Suriye ve Lübnan'ın yönetiminin de Mehmed Ali Paşa tarafından istendiğini, ama "Akdeniz'deki siyasal dengeyi değiştiren bu yeni durum Avrupa için sakıncalıydı" diye yazmıştır. Ortaylı, müttefik donanmasını Navarin Limanında demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yakmaya yönelten en önemli nedenin: "modernleşen ve güçlenen ordusu ile Mısır valisinin Yunanistan'da otorite kurmasından duyulan korkudur" demiştir. Bk. İ. Ortaylı (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yay., s. 51-82.

⁵²R. Mantran (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev: Server Tanilli). C. II. İstanbul: Cem Yayınevi, s. 37.

⁵³Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 187; Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 115.

⁵⁴Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 116-117; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 187-189.

⁵⁵Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 117.

⁵⁶Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XVIII-XXIII; Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 116-117; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 192.

⁵⁷Karal (1999). **a.g.k.**, C. VI, s. 18-19.

Osmanlı Devleti, Londra Antlaşması'nı içişlerine müdahale olarak gördüğü için tanımamıştır.⁵⁸ Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa Mora'yı abluka altına alarak Navarin'i kuşatmış; müttefik amiralleri, İbrahim Paşa'ya ultimatoma göndererek Türk ve Mısır donanmalarıyla, askerlerinin Yunanistan'dan çıkmasını istemiştir. İbrahim Paşa'nın ultimatoma kabul etmemesi üzerine; İngiliz, Fransız ve Rus müttefik donanması Navarin'e girerek 20 Kasım 1827 tarihinde Osmanlı-Mısır donanmasını imha etmiştir.⁵⁹

Navarin Baskını dünya genelinde geniş bir yankı uyandırmış; Batı'da sevinç gösterileriyle karşılanırken doğuda ise *Haçlı Savaşı* olarak değerlendirilmiştir. Navarin Baskını ile Ege'deki güç dengesi de Yunanistan lehine değişmiş, donanmasız bir deniz imparatorluğu durumuna düşen Osmanlı'da ise çözülme süreci başlamıştır.⁶⁰

Bu arada, Fransızlar 30.000 kişilik bir kuvvet ile geçici olarak Mora'yı işgal etmiş, Ruslar da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Nisan 1828).⁶¹ Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaşa girecek durumda olmadığı halde hem sultan hem de kendine yakın adamları, Rusya ile savaşılmaması yönünde bir irade göstermişler ve böylece Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır.⁶² Savaşta Osmanlı Devleti yenilmiş ve 14 Eylül 1829'da içinde "Osmanlı Devleti, 4 Nisan 1826'da Yunanistan probleminin çözülmesi hususunda İngiltere ile Rusya arasında imzalanmış olan Sen-Petersburg Protokolünü tanımayı kabul edecektir" maddesinde yer alan Edirne Antlaşmasını imzalamıştır.⁶³

Avrupa müdahalesi ile desteklenen ilk geniş ulusal ayaklanma bağımsız bir Yunan Devleti'nin kuruluşu ile sonuçlanmış, Osmanlı Devleti de 24 Nisan 1830'da Yunan Devleti'ni tanımak zorunda kalmıştır.⁶⁴ Yeni kurulan Yunanistan için Megali İdea iç ve dış sorunlar için her derde deva bir ilaç gibi görülmüştür. Yunanistan'ın bağımsızlığının

⁵⁸Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 193.

⁵⁹Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 118; İ. Bostan (2006). "Navarin". TDV, *İA*. C. 32, s. 441-443. B. Şimşir bu olayı şöyle değerlendirir: "Tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların Pearl Harbour'da Amerikan Pasifik donanmasını batırmaları gibi". Şu farkla; "Amerikalılar Pearl Harbour'da batırılan gemilerinin yerine kısa zamanda yenilerini koyabilmişlerdi. Osmanlı Devleti ise Navarin'de batırılan donanmasının yerine yenisini koyamamıştı." "Navarin baskını Kanuni Sultan Süleyman döneminde olsaydı, yitirilen gemilerin yerine çabucak yenileri yapılabilirdi. Ama artık devir değişmişti. Navarin felaketi, İnebahtı yenilgisi demek değildi ve bundan böyle Osmanlı Devleti, yeni donanma kurabilmek için yabancılara muhtaçtı." Bk. Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XXIV-XXXIX-XLIII.

⁶⁰Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XLI, XLII.

⁶¹Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 194-195.

⁶²Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 119; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 194; Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XXVI.

⁶³Karal (1999). **a.g.k.**, C. V, s. 120-121; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 196.

⁶⁴Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 198-199; Ortaylı (1986). **a.g.k.**, s. 162.

ardından Megali İdea doğrultusunda, genişleme politikasına başlamış, başta adalar olmak üzere Eğriboz, Sisam ve Makedonya gibi yerleri elde etmeye çalışmış, belirlenen ilk hedeflerden biri de Girit olmuştur.⁶⁵

Rumlar, kısa bir süre sonra adada yeni bir isyan hareketi başlatmışlar ve isyanın bastırılması görevi tekrar Mehmet Ali Paşa'ya verilmiştir.⁶⁶ Paşa'ya isyanı bastırması karşılığında Girit, Suriye ve Trablusşam valilikleri vaat edilmiştir. İsyanı bastıran Mehmet Ali Paşa'ya gösterdiği başarıdan dolayı 1831 yılında, on yıl süreyle adanın yönetimi devredilerek sadece Girit valiliği verilmiştir.⁶⁷

Mehmet Ali Paşa, Girit idaresinde bulunduğu sırada Mısır'dakine benzer bir örgütlenme oluşturmaya çalışmış, yerel yönetimi güçlü ve etkin kılacak yerel meclisler kurmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın Girit'teki idaresi 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etmiştir.⁶⁸ Bundan sonra ada, eyalet şeklinde yeni bir düzenlemeye tâbi tutularak doğrudan merkeze bağlanmış ve idaresi de daha önceleri Girit muhafızlığı yapmış olan Mustafa Naili Paşa'ya bırakılmıştır.⁶⁹

1840 Londra Antlaşmasıyla Mehmet Ali Paşa, Girit'ten çekilince kısa bir süre sonra Giritliler, adaya geri dönen Yunan mülteciler tarafından tekrar isyana teşvik edilmişler ve Giritli Rumlar, 1841 yılında tekrar ayaklanmışlardır.⁷⁰ Ayaklanma sırasında asiler tekrar

⁶⁵Canning'in *Klasik Yunanistan* tabiri diğer elçiler tarafından da benimsense de gerçekte durum farklıydı. Yunanistan daha ilk kurulduğu günlerden itibaren, büyük yayılma emelleri besliyordu. Çevresindeki bütün topraklarda, denizlerde, adalarda gözü vardı. Yunanistan'ın bu yayılma politikasına genel olarak *Megali İdea* deniyordu. Yunan Profesör Psomiades bu konuda şunları yazar: "Gerçekten, hemen hemen yüzyıl boyunca Yunan kralı Megali İdea'ya, yani bütün Helenlerin bağımsızlığı ve birleştirilmesi dış politikasına hararetle bağlı kaldı. Ta başından beri Genç Krallık (Yunanistan) bu emeli gerçekleştirmek uğrunda yoğun bir diplomatik çalışmaya girişti. Yunanistan dışişleri bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılabilecek eyaletlere göre dairelere ayrılmıştı: Makedonya, Teselya, Epir, Girit daireleri gibi." Ayrıca Yunan adalarının çoğu verimsiz volkanik kayalıklardı. "Karşıda ise verimli ovaları, ormanları, limanlarıyla koskoca Girit boylu boyunca uzanıyordu. Öte yanda Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos gibi iri ve verimli Anadolu adaları vardı. ... Bu nedenle Girit Adası, Megali İdea'nın ilk hedeflerinden biri oldu. Kısacası, ekonomik ve ticari bakımdan Helen emperyalizmi Ege Denizini Yunanistan'ın *hayat sahası* gibi görüyordu. Megali İdeacılar, Hitler'den yüzyıl önce hayat sahası teorisini tezgâhlamışlardı. Komşularının boğazlarına sarılmak pahasına." Bk. Şimşir (1976). *a.g.k.*, s. XXIX-XXXI.

⁶⁶Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 206-209.

⁶⁷N. A. Adıyeke (1993). "Girit'in Mehmed Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor". *Belgeler-Türk Tarih Dergisi*, C. XV, S. 19, Ankara, s. 293-315.

⁶⁸Tukin (1996). s. 87-88; J. D. Mourrellos (t.y). *La Crete Travers Les Sciecles*. Candia, s. 118-127. (Aktaran: Adıyeke (1993). *a.g.k.*, s. 295.)

⁶⁹Bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal (2013). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. C. I-V, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., s. 74-82.

⁷⁰Karal (1999). *a.g.k.*, C. IV, s. 19; Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 286.

büyük güçlerin yardımını isteselerde 1841 yılının ilk aylarında adaya gönderilen takviye Osmanlı güçleriyle isyan tekrar bastırılmıştır.⁷¹

1.2. 1866 Girit İsyanı

Girit isyanları içinde en önemlilerinden biri 1866 Girit İsyanıdır. Bu isyanın da esas amacı, adanın Yunanistan'a ilhakı olmakla birlikte, mevcut ekonomik koşullar da isyanın patlak vermesinde etkili olmuştur. 1860 yılında Girit valiliğine atanan Hekim İsmail Paşa'nın gevşek tutumu, Rumlara aradığı fırsatı vermiştir.⁷² 1866 Girit İsyanı'nın patlak vermesinde diğer bir önemli faktör de 29 Mart 1864'te büyük devletlerin Londra'da bir anlaşma imzalayarak Yedi Ada'nın (İon Adaları) Yunanistan'a verilmesine karar vermeleridir.⁷³ Bu olay, Yunan politikacılarınca “yeni bir Enosis çağının başlangıcı” fırsatı olarak değerlendirilmiş ve 1866 yılında Yunanistan, Girit'te ayaklanma çıkararak adayı ilhak etmeğe kalkışmıştır.⁷⁴

Yunanistan diğer Ege adalarını da ele geçirmek için başta Girit Adası olmak üzere adalara öğretmen ve din adamları göndermiş,⁷⁵ bu kişiler aracılığıyla da isyanın alt yapısı oluşturulmuştur.⁷⁶ 1866 Girit İsyanında Rusya'nın da payı büyüktür. Rusya isyan boyunca Yunanistan ve isyancılardan yana bir politika izlemiştir.⁷⁷ Nitekim İngiltere'nin Yedi Ada'yı Yunanistan'a bırakması üzerine Rusya, Hanya konsolosu Danderino aracılığıyla 1866 senesi sonlarında Girit Adası hristiyanlarını isyana sürüklemiştir.⁷⁸

⁷¹Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 89.

⁷²H. Pınar (2008). “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Aralık 2008, S. 18, s. 3; Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 251; İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 29.

⁷³“Yedi Ada” olarak isimlendirilen adalar (Aya Mavra, Korfu, Zanta, Kefalonya, Pakso, Antipakso ve Serigo), önceleri Venedik Devleti'nin hâkimiyeti altındayken daha sonra Fransa'nın eline geçmiştir. 1815 yılında da İngiltere'nin denetimi altına girmiştir. İngiltere bu adalarda özel bir yönetim kurmuştur. Bu durum Yunanistan için de önemli bir bağımsızlık örneği oluşturmuştur. Bk. Ortaylı (1986). **a.g.k.**, s. 164; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 284-285; Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 3.

⁷⁴B. Şimşir (1970). “Girit Meselesi Üzerine Bir Yunan Eseri”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 39, Aralık 1970, İstanbul, s. 40.

⁷⁵Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 16.

⁷⁶Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 4-5; N. A. Banoğlu (2005). *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kırmızı Beyaz Yay., s. 53.

⁷⁷Şimşir (1970). **a.g.k.**, s. 40.

⁷⁸Mahmud Celaleddin Paşa (1979). **a.g.k.**, s. 45; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 286.

Girit'te yaşanan son hadiselerin değerlendirilmesi amacıyla Giritli ayrılıkçılar tarafından bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Girit'in bütün nahiyelerinden gelen delegeler Epitropia'da toplanarak (26 Mayıs 1866), padişahın Avrupa devletlerinin de garanti etmiş olduğu Islahat Fermanı'ndaki vaatlerin yerine getirilmesini istemeğe karar vermişler,⁷⁹ bu isteklerin reddedilmesi halinde ise silaha sarılacaklarını açıklayarak; 23 Ağustos 1866 yılında İsfakya'da isyanı başlatmışlardır.⁸⁰ Patlak veren isyan kısa sürede tüm adaya yayılmıştır. 1866 Girit İsyanı'nın elebaşı, Hacı Mihail adlı bir Rum'dur. Hacı Mihail, isyan sırasında Rumlara yönelik olarak yayımladığı beyannamede, Ada'daki bütün Rumları isyana davet etmiş, isyana katılmayanların ise hem ailelerinin hem de kendilerinin öldürüleceğini söylemiştir.⁸¹

İsyancılar, Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmesi için kurulan gizli cemiyet üyelerinden Kallegris'in hazırladığı yeni bir isyan programını uygulamaya sokup, bu amaçla bir ihtilal komitesi oluşturmuşlar ve 2 Eylül 1866'da da Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini, ayrıca kendilerine bir hükümet kurduklarını ve Yunanistan'a bağlandıklarını ilan etmişlerdir.⁸²

Girit Valisi Hekim İsmail Paşa'nın, Rumların isyanını hükümete zamanında haber vermemesi, olayların daha da büyümesine sebep olmuş,⁸³ isyan Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşmüş, Giritli Rumlar, müslümanların can ve mallarına saldırılarda bulunmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı hükümeti asayişin sağlamak için Mısır Hidivi İsmail Paşa'ya müracaat edip Girit'e kuvvet göndermesini istemiştir. Mısır'dan gönderilen Ferik

⁷⁹Delegelerin başlıca istekleri: "1. Vergilerin azaltılması; 2. Vergi usullerinin ıslahı; 3. Yol ve köprü yapılmak suretiyle nakillerin kolaylaştırılması; 4. Müslümanlar karşısında hristiyanlara hiçbir garanti sağlamayan adalet cihazının ıslahı; 5. Şahsi hürriyetin garanti edilmesi; 6. Nahiyelerde okul ve hastaneler açılması." Bk. Karal (1999). **a.g.k.**, C. IV, s. 20.

⁸⁰Fransız kâtiplik görevi ile adaya gelen, Charles Mismar'ın olayları değerlendirmesine göre: "En ileri gelen asiler, devlet hazinesine karşı taahhütlerinden kurtulmak isteyen aşar mültezimleri idi. Borçlu hristiyanlar, Müslüman alacaklılarını adadan terke zorlayarak onlardan kurtulacaklardı. Fakir Rumlar ise Türklerden kalacak toprakları almayı hayal ediyorlardı. Nitekim bu sırada adada bulunan yabancı ülkelerin özellikle Rus konsolosunun tahriki de etkili olmaktadır". Bk. A. H. Emir (1931). "1866-1869 Girit İhtilali: Gamsız Hasan Bey Arkadiyi Nasıl Batırdı". *321 Numaralı Deniz Mecmuası*, Tarih Kısmı İlavesi. İstanbul, s. 8; (Aktaran; Türkmen (2001). **a.g.k.**, s. 230.)

⁸¹Z. Türkmen (2001). "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayrırma Çabaları: Yunan İsyanı Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)". *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi). S. 12, Ankara, s. 229; Banoğlu (2005). **a.g.k.**, s. 54.

⁸²Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 5; Karal (1999). **a.g.k.**, C. IV, s. 19-20; Türkmen (2001). **a.g.k.**, s. 231; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 287.

⁸³Türkmen (2001). **a.g.k.**, s. 229.

Şahin Paşa kuvvetiyle Girit Komutanı Ferik Osman Paşa kuvvetleri birleşerek Apokoron Kalesine yürümüş, Giritli asiler geri çekilmek zorunda kalmışlar, ancak isyanın bütün adaya yayılması üzerine, Rusya, Fransa ve İngiltere harp gemilerini Girit önlerine sevk etmiştir.⁸⁴

1866 Girit İsyanı sırasında sayısal olarak dünya ikincisi olan Osmanlı donanması ne Ege’de yaşanan Yunan saldırganlığını ne Yunan gemilerinin Girit’e silah, cephane ve asker taşımalarını, ne de Girit ayaklanmasını önleyememiştir.⁸⁵ Bu zaman zarfında müslümanlar sadece can korkusu taşımamışlar, müslümanlara ait mal ve mülkler de yağmalanmış, açlık tehlikesi ile de karşılaşmışlardır. Örneğin müslümanların un ihtiyacını karşılamakta olan değirmenler askerlerle korunmasına rağmen saldırıya uğramış, sarnıçlarda su kalmamıştır. Bu durum karşısında Müslüman ahali kalelere sığınmak zorunda kalmıştır. Bu başarısızlık Giritli müslümanların korku, ümitsizlik ve endişe ile kent merkezlerine ya da Anadolu’ya göç etmeye başlamalarına neden olmuştur.⁸⁶

Bu olaylar üzerine isyanın büyümesinde ihmali görülen Hekim İsmail Paşa görevinden alınmış (2 Eylül 1866) ve yerine Mustafa Naili Paşa, vali olarak atanmıştır.⁸⁷ 11 Eylül 1866 tarihinde adaya gelen Mustafa Naili Paşa’nın ilk işi, Girit isyanını barışçıl yollarla çözmek amacıyla isyandan vazgeçtikleri takdirde eşkıyanın affedileceğini bildirmek olmuş, fakat bu teklif Giritli isyancılar tarafından kabul görmemiştir.⁸⁸ Bunun üzerine Osmanlı Devleti de isyanı bastırmak için sert önlemler almak mecburiyetinde kalmıştır. Mustafa Naili Paşa’nın uyguladığı sert tedbirlere karşı gelişen Avrupa kamuoyunun tepkisi, Paşa’yı yerinden etmiş, ancak Mustafa Naili Paşa’nın yerine gönderilen Ömer Paşa da isyanı bastırmak için sert tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır.⁸⁹

⁸⁴A. Hulusi (1315). *Külliyat-ı Harb-i Yunan Yahud Tafsilat-ı Muharebe-i Ahire, Mecmua-i İlavenin İkinci Cüzüdüdür*. Dersaadet, s. 3-4. (Aktaran: Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 328; Türkmen (2001). **a.g.k.**, s. 231.

⁸⁵Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XLIV-XLV.

⁸⁶Bk. *ODİ* (Osmanlı Devri İç İsyanları); Klasör: 110, Dosya: 23, Fihrist: 1-88 (*Askeri Tarih Belgeleri...*, s. 4-17).

⁸⁷Banoğlu (2005). **a.g.k.**, s. 55-56; M. A. Beyhan (2011). “Girit’e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmud Celeddin Paşa’nın Girit İhtilali Tarihi”. *Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi, S. 22, 2011, s. 133-155.

⁸⁸Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 25.

⁸⁹Banoğlu (2005). **a.g.k.**, s. 56-62.

Ömer Paşa'nın uygulamaları sonucunda asiler dağılmaya, hatta Yunanistan'a göç etmeye başlamışlar, fakat Fransa ve Rusya konsolosları devreye girerek; asileri saldırıya uğramış zavallı insanlar olarak göstermeye ve onları himaye etmeye kalkışmışlar, bu suretle Avrupa kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmişlerdir. Fransa, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'na bu konuda diplomatik baskı kurulmasını, Girit asileriyle bir mütareke yapılmasını ve Girit'te halk oylaması yapılmasını teklif etmiştir.⁹⁰ Bu arada Osmanlı Devleti'nin bazı hükümet üyeleri dahi büyük devletlerin Girit Adasında teftiş isteklerinin kabul edilmesi önerisinde bulunmuş, ancak Ali Paşa⁹¹ bu taleplerin tamamını reddetmiştir.⁹²

İsyanın başlamasıyla birlikte isyanı ilk destekleyen de Rusya olmuş; böylelikle *Rum davasını* bir asırdan daha fazla bir süre *Rus davası* haline getirmiştir. Ayrıca Yunanistan da Girit'te hristiyanların ezildiği propagandasıyla olayları Avrupa'nın gündemine taşımış, Avrupa basınının olayları; “Yunan kahramanlığının gerçek bir örneği” olarak desteklemesiyle Avrupa kamuoyu tekrar Osmanlı aleyhine yönlendirilmiştir. Böylece isyan, uluslararası bir boyut kazanarak bir *Akdeniz Sorunu* haline getirilmiştir.⁹³

Yunanistan, *eylemli* bir şekilde gerek isyanın hazırlanma aşamasında ve gerekse isyan sırasında Girit Adasına asker ve teçhizat desteğine devam etmiştir.⁹⁴ Ali Paşa, Yunanistan'ın bu eylemlerini İstanbul'daki İngiliz konsolosu Lord Lyons'a şikâyet etmiştir.⁹⁵ Daha önce Yunanistan'a destek veren İngiltere ise isyanın başlarında Osmanlı'dan yana tavır almıştır. Çünkü ilk başlarda İngiltere'nin, Akdeniz'deki çıkarları

⁹⁰Şimşir (1970). **a.g.k.**, s. 41; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 26; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 289.

⁹¹Bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal (2013). **a.g.k.**, C. I-V, s. 4-58; *Osmanlı Sadrazamları, Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri* (2013). (Haz. Prof. Dr. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi, s. 338-340; K. Beydilli (1989). “Mehmed Emin Âli Paşa”. C. 2, TDV, *İA.*, İstanbul, s. 424-426; Türkmen (2001). **a.g.k.**, s. 231; İrttem (1999). **a.g.k.**, s. 30.

⁹²İrttem (1999). **a.g.k.**, s. 36; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 31-33.

⁹³Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 21-22; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 287-288; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 22; Mahmud Celaleddin Paşa (1979). **a.g.k.**, s. 46-47; Şenışık (2014). **a.g.k.**, s. 101; Pınar (2008). **a.g.k.**, s. 12.

⁹⁴Apokorin İlçesi müdürünün direk sadrazamlığa yazdığı yazıda (10 Mayıs 1866): “Kandiye Sancağına 500 kişilik yabancı bir kuvvet gelmiştir. Bunların yanlarında 2.300 tüfek ve 700 şeshane vardır. Hacı Mihail ile birtakım kişiler de onların yanına gitmiştir” diyerek konuya ilişkin emir verilmesi arz edilmiştir. Bk. *ODİ*, Klasör; 105, Dosya: 3, Fihrist: 1-6, (*Askeri Tarih Belgeleri ...*, s. 3).

⁹⁵Ali Paşa, 22 Ağustos 1866'da yazdığı ve Londra, Paris, Viyana, Berlin, Petersburg ve Floransa'daki Osmanlı Devleti'nin elçilerine gönderdiği raporda, Girit olaylarının sebeplerine değinirken; “Yunanlıların beynine Girit'in Yunanistan'a ilhakı sevdası düşmüş” olduğunu yazmıştır. Ali Paşa raporunda Yunanistan'ın bu amaç için yaptığı çalışmalara da değinmiştir. Bk. Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 5-8; Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 253.

büyük Yunanistan'ın kurulmasından yana değildir.⁹⁶ İngiltere için özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, Hindistan yolu üzerinde bir istasyon haline geleceği düşünülen Girit Adası'nın önemi daha da artmıştır.⁹⁷ Bu nedenle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne verdiği bu desteğin asıl sebebi; Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen Fransız-Rus ittifakının çözülmesini kolaylaştıracak önemli bir faktör olarak değerlendirilmesi olmuştur.⁹⁸ Ancak zamanla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni destekleme siyaseti değişmeye başlamış, Lord Stanley bu değişimin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Çünkü İngiltere'de Derby Kabinesi'nin Dışişleri Bakanı Lord Stanley, *müdahale etmemek* (non-intervention) prensibinin ileri gelen savunucularından biriydi. Stanley, doğuda çıkacak bir buhranın, İngiltere'nin Avrupa'daki batılı komşularına tesir edeceğinden ve Rusya'nın planlarına karşı gelinemeyeceğinden endişe duyuyor; bu nedenle de Girit meselesinin, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası ile uzlaşabileceği mahalli bir dava olarak kalması gerektiğini düşünüyordu.⁹⁹ Rusya ve Fransa ise Girit'e özerklik verilmesini ya da Yunanistan'a bağlanmasını talep ediyordu.¹⁰⁰

11 Aralık 1866'da Osmanlı Devleti, Atina Sefiri Fotiyadis Bey aracılığıyla Yunanistan'a bir ültimatoma vermişti. Bu ültimatoma: “Yunanistan'daki gönüllü teşkilatlarının dağıtılmasını, bunların yeniden kurulmasının yasak edilmesini, abluka kaçakçılığı yapanların silahsızlandırılmasını ve Yunanistan limanlarının bunlara kapalı tutulmasını, Girit'e dönmek isteyen mültecilerin korunmasını, Osmanlı tebaasına zulmedenlerin cezalandırılması ve Yunanistan'ın milletlerarası taahhütlerini yerine getireceğine söz vermesini” istemiştir.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin bu istekleri, 8 Ocak 1867 tarihinde İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları'nın Osmanlı hükümetine verdiği bir nota ile Girit'e muhtariyet verilmesi talebiyle karşılanmıştır.¹⁰² Ayrıca Girit'e Hristiyan bir valinin atanması ve Lübnan

⁹⁶Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 288; Şimşir (1970). **a.g.k.**, s. 40.

⁹⁷Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 259.

⁹⁸Pınar (2008). **a.g.k.**, s. 12.

⁹⁹Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 252.

¹⁰⁰Mahmud Celaleddin Paşa (1979). **a.g.k.**, s. 39.

¹⁰¹Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 35; Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 270.

¹⁰²Pınar (2008). **a.g.k.**, s. 6; A. F. Türkgeldi (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*. C. III. (Yay. Haz. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: TTK, s. 13.

örneğine¹⁰³ uygun karışık bir idare meclisinin oluşturulması da talepler arasında yer almıştır.¹⁰⁴

İngiltere’de Kraliçe Viktoria, 5 Şubat 1867’de parlamentoyu açılış konuşmasında, Osmanlı Devleti’nden topraklarında yaşayan hristiyanlar lehine ıslahat yapmasını istemiş, ama padişahın hükümlerine hiçbir şekilde hâle getirilmesine razı olmayacağını bildirmiştir.¹⁰⁵ İngiltere’nin izlediği bu değişken politika, Girit isyanlarının seyrini de etkilemiştir. Osmanlı hükümeti, Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine dönmesi üzerine, Sadrazam Ali Paşa Girit’e gitmeye karar vermiş,¹⁰⁶ Girit’e hareketinden önce Ömer Lütfi Paşa’dan askerî harekâtı durdurmasını, 45 günlük bir mütareke ilan etmesini ve af çıkarmasını istemiştir. Ali Paşa, 3 Ekim 1867’de beraberinde kalabalık bir heyetle Kandiye Limanına varmış, aynı gün *Girit Usul-i İdaresi* adı altında adanın askeri, siyasi, idari ve mali konularıyla ilgili bir ferman yayımlamıştır.¹⁰⁷

Ali Paşa, gerçekleştirilen Girit teftişinden sonra isyanın teskini için uygulanacak bazı tedbir ve ıslahatları Bâbüalî’ye göndermiş,¹⁰⁸ ayrıca Girit’te Osmanlı hâkimiyetinin devam etmesinin güç bir iş olduğunu anlamış ve adaya muhtariyet verilmesi konusunda görüş alışverişinde de bulunmuştur.¹⁰⁹ 20 Ocak 1868 tarihinde yayınlanan fermanla ilan edilen idari, mali ve siyasi hükümlerin adada uygulanması konusunda Ali Paşa yetkili kılınmış, buna uygun olarak da Girit’te gereken tedbirleri uygulamaya başlamıştır. Fermana bağlı ve 14 maddeden oluşan nizamnameye göre:¹¹⁰

¹⁰³Lübnan’da meydana gelen olaylar üzerine Osmanlı Devleti, 14 Eylül 1845’te Lübnan Nizamnamesi’ni yayımlayarak bölgedeki Hristiyan Araplara yarı özerk bir statü tanımıştı. Bu Nizamname 1861’de yeniden düzenlenmiş ve 1861’de Lübnan valilerinin Hristiyan asıllılardan seçilmesi ilkesi de benimsenmiştir. Bk. Danişmend (1961). **a.g.k.**, C. IV, s. 132-135, 195-196.

¹⁰⁴Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 259.

¹⁰⁵Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 289; Bourne (1963). **a.g.k.**, s. 262-263.

¹⁰⁶Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 26-28.

¹⁰⁷Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 11-12.

¹⁰⁸Lâyiha için bk. Sadrı Sabık Ali Paşa (1284). *Girit*. 1. Cüz, Bâbüalî’ye, Hanya: fi 9 Şa’ban /23 Teşrinisani 1284, (Naşiri: Suphipaşazade Mehmed Hayrullah). İstanbul: Bekir Efendi Matbaası, Vezirhan, 1327; Mahmud Celaleddin Paşa (1979). **a.g.k.**, s. 52; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III. (Ekler), s. 127-139.

¹⁰⁹Karal (1999). **a.g.k.**, C.VIII, s. 118.

¹¹⁰Bk. “Girit Vilayet Nizamnamesi”. *Düstur*. (25 Ramazan 1284/20.01.1868), 1. Tertip, C.1, s. 652-687; Hüseyin Hıfzı (1326). *Girit Vakayii*. Dersaadet: Matba-i Jırayir-Keteon, s. 2-5; Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 14; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VII, s. 29-30; İ. Ortaylı (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK, s. 68.

“İdari açıdan: Ada’nın yönetiminden sorumlu olan valilik kurumu ile kumandanlık görevleri birbirinden ayrılmıştır. Valinin yanında biri Hristiyan diğeri Müslüman olmak üzere iki müşavir görevlendirilmiştir. Ada livalara bölünmüş ve livaların yönetiminden sorumlu olan mutasarrıfların yarısı Hristiyan ve yarısı Müslüman olması esas kabul edilmiştir. Vali, mutasarrıf ve kaymakamların yönetimi altındaki idare meclislerinde ise Müslüman ve Hristiyan memurların eşit sayıda görev alması gerekliliği düzenlenmiştir.

Mali açıdan: Ada halkının yükümlü bulunduğu aşar vergisinin 1868 yılı Mart ayından itibaren ilk iki seneliğinin tamamen affedilmesi, diğeri iki seneliğinin ise yarısının adaya bırakılması öncelikle kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra adanın Müslüman halkı askerlikten muaf olduğu halde hristiyanlar dahi askerlik bedeli vermekten muaf tutulmuşlardı. Devletin diğeri eyaletlerinden alınmakta olan bazı vergilerden, Girit halkı eskiden beri muaf olduklarından ada halkından yalnız aşar, içki ve gümrük vergisi ile tuz ve tütün vergisi alınıyordu. Bu düzenleme ile bu vergilerden başka bir vergi alınmayacağı teyit edilmiştir.

Siyasi açıdan: Girit vilayetinde bir Meclis-i Umumi oluşturulmuştur. Her kazadan iki üye seçimiyle yılda bir kere toplanacak olan bu meclis, alınan kararlar Bâbıali’ye sunulmak şartıyla, genele ait bayındırlık, ziraat ve eğitim hakkında her türlü konuyu görüşmeye memur edilmiştir.”¹¹¹

Sadrazam Ali Paşa, 4 Ekim 1867 tarihinden-28 Şubat 1868 tarihine kadar Girit Adasında kalarak adada huzurun tesisine çalışmış ve Girit Adasını Hüseyin Avni Paşa’ya bırakarak İstanbul’a dönmüştür.¹¹² Ancak Girit’e özgü olarak çıkarılan bu nizamname ile Girit artık Adıyeke’nin de deyişyle, “devlet içinde devlet” haline gelmiştir.¹¹³ Nüfus oranı açısından, Rumların çoğunlukta olması nedeniyle genel mecliste Rumlar üstün duruma gelmiş, asıl hedefleri Yunanistan’a ilhak olan Girit Rumları, ferman ile verilen bu haklarla daha da cesaretlenmişlerdir. Bu durum daha sonra yaşanacak olan siyasi çalkantı ve isyanların da zeminini oluşturmuştur.¹¹⁴

1.3. 1878 Girit İsyanı

1868 Fermanı da Girit’teki karışıklıklara son verememiş, Hristiyan ahali içinde Girit’i Osmanlı idaresinden ayırarak Yunanistan’a ilhak etmeyi amaçlayan ve yeniden isyanlar çıkarmaya hazır radikal bir grup ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Tam da bu süreçte, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmak isteyen Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki tarihi hedeflerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle 1877-

¹¹¹ Adıyeke (2000). a.g.k., s. 24.

¹¹²Karal (1999). a.g.k., C. VII, s. 18.

¹¹³y.a.g.k., s. 25.

¹¹⁴A. N. Adıyeke (2000-II). “Şark Meselesi’nin Bir Aynası: Girit”. *Yeni Türkiye*. S. 31, Ocak-Şubat 2000, s. 337-341.

¹¹⁵Tukin (1996). a.g.k., s. 90.

1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış,¹¹⁶ savaş sonunda büyük bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.

Girit sorunu ise bu antlaşma ile adeta İngiliz-Rus siyasi mücadelesine dönüşmüştür.¹¹⁷ Çünkü Ayastefanos Antlaşması'nın 15'inci maddesiyle Girit sorununu yeniden diriltten Rusya, Girit'in özerklik statüsünü genişletmek ve bu konuda yapılacak çalışmaları da kendi kontrol etmek istemiştir.¹¹⁸ Ayastefanos ile Rusya'nın dolaylı da olsa Girit'te etkin olmasından rahatsız olan İngiltere, Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile bu maddeyi kaldırtmış,¹¹⁹ bunun yerine 23'üncü maddeyi sözleşmeye ilave ettirmiştir. Buna göre: Osmanlı Devleti'nin Girit'te 1868'de ilan edilen nizamnameyi tam olarak uygulaması ve yapılanlar hakkında da büyük devletlere bilgi vermesi şart koşulmuştur.¹²⁰

Avrupa devletleri, Berlin Kongresi'nde ada ile ilgili vaat edilen hususların gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlar, Osmanlı Devleti de Girit olaylarını çözümlmek üzere adaya, Gazi Ahmet Muhtar Paşayı 9 Eylül 1878'de fevkâlâde memuriyetle göndermiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Girit Rum muhalefet grubu temsilcileri arasında Hanya dolaylarında Halepa mevkiinde 23/25 Ekim 1878'de bir antlaşma imzalanmıştır.¹²¹

Halepa Antlaşmasından sonra Girit valiliğine getirilen Fotiyadis Paşa, kendi adamlarını göreve getirmeye başlamış ve Türklere karşı Rum asilere destek veren bir politika yürütmüştür.¹²² Ayrıca adadaki Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki sorunlara bir de fırka mücadeleleri eklenmiştir. Girit'te ilk siyasal fırkalar hristiyanlar tarafından

¹¹⁶Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 327-329.

¹¹⁷**y.a.g.k.**, s. 507-508.

¹¹⁸R. E. Koçu (1934). *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*. İstanbul, s. 216; N. Erim (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri. (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*. C. I. Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yay., s. 394; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. II, s. 51-52; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 512.

¹¹⁹Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 28.

¹²⁰Erim (1953). **a.g.k.**, s. 413.

¹²¹Halepe Anlaşmasına göre; "Girit valisinin Hristiyan olması ve 5 yıl için büyük devletlerin onayıyla tayin edilmesi kararlaştırılmış, Girit genel meclisinin üye sayısı ise 49 Hristiyan ve 31 Müslüman olmak üzere 80 kişi olarak belirlenmiştir. Meclisin yetkileri genişletilerek yönetimin diğer kademelerinde de Hristiyan memurların sayısının; Müslüman memurlardan fazla olması ilke olarak kabul edilmiştir. Öte yandan adli kuvvet ile icra kuvveti birbirinden ayrılmış ve Türkçe'nin yanı sıra Rumca da resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ayrıca iltizam sisteminin uygulanmasında reform yapılacak ve ada Osmanlı ordusunun masraflarına katkıda bulunmayacak, bütçe artıklarının yarısı adanın imar işlerine sarf edilecektir." Bk. *Düstur* (1299). I. Tertip, C. IV, İstanbul, s. 859-863; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 119; Hüseyin Hıfzı (1326). **a.g.k.**, s. 6-8; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, Ekler, s.176-178; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 28-29.

¹²²İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 39.

kurulmuş (liberal özellikte olan, Yalınayaklar ve daha muhafazakâr olan Karavanacılar), bunun üzerine müslümanlar da fırka oluşumu içine girmişlerdir (Beyler ve Arkeradi). Bu fırkalar zamanla Girit meclisinde de etkin rol oynamaya başlamıştır.¹²³ Ancak Halepa Mukavelesi ne huzuru sağlamayı ne de Giritli Rumların ilhak düşüncesini yok etmeyi başaramamıştır. Yapılan değişiklikler, genelde Yunan etkisinin kırılmasına değil kuvvetlenmesine hizmet etmiştir.¹²⁴ Özellikle Rum okullarının kontrol dışı tutulması, Yunanistan'ın Giritli Rum gençleri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebilmesine hizmet etmiştir.¹²⁵

1876'dan itibaren Osmanlı Devleti aleyhine genişleme istekleri, Avrupa devletleri tarafından da desteklenen Yunanistan bu isteklerini fiiliyata dökmeye başlamıştır. Nitekim Yunanistan'ın 1877-1878 yıllarında sürekli sınır ihlalleri yaparak Epir, Teselya ve Girit'te isyanlar çıkartmasına neden olmuştur. Bu genişleme istekleri, Rusya tarafından olumlu görülsede İngiltere ve Fransa'nın Rusya'nın Balkanlar'da nüfuzunu arttıracak endişesiyle başarıya ulaşamamıştır. İngiltere, Asya ve Uzakdoğu'daki sömürgeleri için önem arz etmesi ve buraya yönelik birtakım emeller beslemesi dolayısıyla, Girit'in Yunanistan'a ilhakına karşı çıkmıştır.¹²⁶

İngiltere ayrıca Akdeniz'de Fransa'nın nüfuzu altında büyük bir Yunanistan'ın ortaya çıkmasını istemediği için Avusturya da Yunanistan'ın Makedonya'da gözü olduğunu bildiğinden Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır koymuştur.¹²⁷ Ancak İngiltere, Yunan hükümetine Rumeli'deki genel durumun ele alınması sırasında Yunan çıkarlarının korunacağı vaadinde bulunmuş, hatta İstanbul Elçisi Henry Layard, Sadrazam Sadık Rıfat Paşa'dan ilerde Yunanistan için uygun bir sınır düzeltilmesinin yapılabileceğine dair söz almıştır.¹²⁸ Fakat özellikle Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı ordusu için stratejik önemi göz önüne alarak sınır değişikliğine kesinlikle karşı çıkmıştır. Avrupa hükümetlerinin sürekli baskısı, Berlin Kongresi'nin 23'üncü

¹²³Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III. (Ekler), s. 184, 179-198.

¹²⁴H. F. Kalkan (2012). *Belgelerle Girit Faciası*. İstanbul: Milenyum Yay., s. 126- 133.

¹²⁵E. Yeğen (1986). "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Girit Olayları ve Osmanlı-Yunan ve Büyük Devletlerin İlişkileri". *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., s. 279.

¹²⁶Abdülhamid Siyasi Hatıralarım (1974). İstanbul, 74 s.; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 113-114; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 532.

¹²⁷Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 532.

¹²⁸Bk. Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. II, s. 168; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 112.

maddesinin reddinin imkânsızlığı, işin sürüncemede bırakılmasının daha büyük sorunlara yol açacağı endişesi vb. nedenlerden dolayı bu işin bir an önce çözülmesi için 1879'da Preveze'de bir konferans yapılmasına karar verilmiştir.¹²⁹ Fakat konferans başarısızlıkla sonuçlanmış, ardından Ağustos 1879'da İstanbul'da Avrupa devletleriyle sınır görüşmeleri yapıldıysa da yine bir sonuç çıkmamıştır.¹³⁰

Bu görüşmeleri Berlin Konferansı (16 Haziran 1880) takip etmiştir. Ancak bu sırada İngiltere'de önemli bir iktidar değişikliği olmuştur. 1880 Nisan'ında İngiltere'de Liberal Parti; William E. Gladstone liderliğinde iktidara gelmiştir. Gladstone, Yunanistan'a toprak verilmediği takdirde, baskı yoluna gideceğini söylemeye başlamıştır.¹³¹ Yine Gladstone, 4 Mayıs 1880'de devletlere gönderdiği genelgede Yunanistan'ın desteklenmesini istemiştir.¹³²

Sınır meselesi konusu, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'in isteği üzerine; Berlin Konferansı sırasında gündeme gelmiş ve diğer büyük devletlerin de onayıyla Yunanistan da kongreye katılmıştır.¹³³ Ancak Yunanistan'ın kongreye sunduğu sınır talebi içinde Girit'in de bulunması, İngiltere'nin tepkisini çekmiş,¹³⁴ Fransa ve İtalya temsilcileri tarafından ise Girit hariç, diğer ayrıntıların kongreden sonra Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında kararlaştırılmak üzere daha sonraya bırakılması talep edilmiştir.¹³⁵ Böylelikle sınır meselesi için İstanbul'da bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir.¹³⁶ Buradan da bir sonuç çıkmaması üzerine, büyük devletler ortak bir nota vererek baskıyı iyice arttırmışlar, Osmanlı hükümeti ise 8 Şubat 1881'de yaptığı toplantıda; prensip olarak Yunanistan'a toprak vermeyi kabul etmiştir.¹³⁷ Bunun üzerine

¹²⁹R. Uçarol (1986). "1878 Berlin Antlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)". *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., s. 216-217.

¹³⁰Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 533.

¹³¹*Sadrazam Sait Paşa Anılar* (1977). **a.g.k.**, s. 31.

¹³²Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 533-534.

¹³³Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. II, s. 169-170.

¹³⁴Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 212-213.

¹³⁵Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. II, s. 170.

¹³⁶Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 214-215.

¹³⁷Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 331; Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 19.

8 Mart 1881'de İstanbul'da Avrupa devletlerinin delegelerinden oluşan bir komisyon toplanması kararlaştırılmıştır.¹³⁸

Görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak şekilde sınır tespitine gidilerek Teselya'nın bir kısmı ile Epir Bölgesinde yer alan Narda'nın Yunanistan'a terkine karar verilmiştir. Bu durum 6 büyük devletin (Berlin Antlaşması imzacıları) 19 Nisan 1881 tarihli ortak notasıyla Osmanlı hükümetine bildirilmiştir.¹³⁹ Bu nota, 21 Nisan 1881'de toplanan askeri heyette görüşülerek II. Abdülhamid'e rapor olarak sunulmuştur.¹⁴⁰ Raporun, teklifin kabulünden yana bir görüş ortaya koyması üzerine, sultan ve Osmanlı hükümeti, notanın kabulüne karar vermiştir.¹⁴¹ 24 Mayıs 1881'de yapılan bir antlaşma ile de sınır değişikliği onaylanmıştır.¹⁴² Böylece, Osmanlı Devleti, 1878'den sonra bir kısım topraklarını daha savaş yapmaksızın kaybetmiştir.¹⁴³

1.4. 1885 Girit İsyanı

Yunanistan'ın sınır sorunundaki başarısı onu yeni hedeflere kilitlemiştir.¹⁴⁴ Hedef noktası ise Girit başta olmak üzere Epir, Güney Makedonya, Batı Trakya ve Ege Adaları olmuştur. 1885'de Bulgaristan Emeti ile Şarki Rumeli'nin birleşmesi ve Balkanlardaki siyasi dengenin Bulgaristan lehine bozulması, Yunan hükümetini telaşa düşürmüştü, aynı zamanda da cesaretlendirmiştir. Yunan hükümetine göre Balkanların dengesi ile Avrupa dengesi arasında fark yoktu. Dolayısıyla bu denge bozulunca Yunanistan'a bu dengeyi sağlayacak bir pay verilmeliydi.¹⁴⁵

Yunan Başbakanı T. Deliyannis, 1881 sınır değişikliği ile yetinmeyerek Epir'in geri kalan kısmını ve Güney Makedonya Bölgesini de elde edebilmek için sınıra asker sevkياتına başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'ın silahsızlandırılması

¹³⁸Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 225.

¹³⁹Türkgeli, **a.g.k.**, C. II, s. 186-187; Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 225.

¹⁴⁰Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 226.

¹⁴¹Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. II, s. 188-191.

¹⁴²1881 Osmanlı-Yunan yeni hudut haritası için bk. Hülalü (2004). **a.g.k.**, s. 332; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, (Ekler), s. 223-224; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 535. Uçarol (1986). **a.g.k.**, s. 227-228.

¹⁴³Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 535.

¹⁴⁴*Sadrazam Sait Paşa Anılar* (1977). **a.g.k.**, s. 31.

¹⁴⁵Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 544.

konusunda büyük devletlere nota vermiştir.¹⁴⁶ Her iki tarafın da savaş aşamasına gelmesi üzerine, Balkanlarda yeni bir meselenin doğmasını istemeyen Avrupa devletleri Yunanistan'a nota vererek askerlerini sınırdan çekmesini ve terhis etmesini istemiştir.¹⁴⁷ Yunan hükümetinin sözkonusu notaları cevapsız bırakması üzerine Rusya'nın teklifiyle büyük devletler zora başvurma kararı almış ve kararı Atina ve Belgrat kabinelerine tebliğ etmişlerdir. Ayrıca Yunanistan'ı, büyük devletlerin talebini kabule mecbur bırakmak ve Osmanlı Devleti'ne karşı girişebileceği herhangi bir saldırıyı da engellemek üzere büyük devletlerin savaş gemilerinden oluşacak müşterek bir Avrupa donanmasının Yunan sularına sevk edilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı-Yunanistan sınır hattında çatışmalar yaşanmaya başlamış, ancak daha önce askeri hazırlıklara girişmiş olan Osmanlı hükümeti bu sınır tecavüzlerini gelişmeden engelleyebilmiştir. Yaşanan bu olaylar Yunanistan'da hükümet değişikliğine neden olmuş, yeni hükümet ise silahlı kuvvetleri alınıp Yunan kuvvetlerini terhis etmiştir.¹⁴⁸ Ancak Yunanistan için sorun çözüme kavuşmamış, Yunanistan'ın toprak kazanma ihtirası ile girişmiş olduğu faaliyetler, 1885 yılında Girit'te özellikle konsolosların da cesaretlendirmesi ile yeniden bir isyan dalgasının gelişmesine neden olmuştur. Nitekim ikinci Girit ayaklanması da bunun bir uzantısıdır.¹⁴⁹

Girit Adasında isyan nedeniyle seçimlere gidilememiş ve 9 Mayıs 1886'da meclisin açılması Bâbüali tarafından ertelenmiştir. Ayrıca adaya gönderilen valilerle Halepa Sözleşmesi'nin hükümleri ihlal edilerek; Girit, Ali Paşa'nın memuriyetinden önceki duruma getirilmek istenmiştir.¹⁵⁰ Bu sırada Yunanistan'a karşı muhasara faaliyeti içerisinde olan Avrupa devletleri de Suda Limanına donanma göndererek Giritli asileri ikaz etmişlerdir.¹⁵¹

Girit isyanından sonra adaya gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa ile beraber yeni bir ferman daha yayımlanmış ve Giritli Rumlara daha geniş haklar verilmiştir (24

¹⁴⁶Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 114.

¹⁴⁷Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 544-545; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 113-115; *Sadrazam Sait Paşa Anıları* (1977). **a.g.k.**, s. 376-77.

¹⁴⁸Karal (1999). **a.g.k.**, s. VIII, s. 114-118; Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 545.

¹⁴⁹Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 545.

¹⁵⁰Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 121.

¹⁵¹Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 20.

Temmuz 1887).¹⁵² Ancak bu fermanla Giritli Rumlar yeni haklar kazanmış olsa da Yunan teşvikçilerin gayretleri ile adada sükûneti sağlamak mümkün olmamış, hatta adada var olan ihtilal havası daha da alevlenmiştir. Girit Rumları liberaller ve muhafazakârlar olarak ikiye ayrılmışlardı. Liberaller adanın Yunanistan’a ilhakını istiyor, muhafazakârlar ise Osmanlı Devleti’nde kalmasına eğilim gösteriyorlardı. 1889’daki genel meclis seçimlerini liberallerin kazanması üzerine adada tekrar karışıklıklar çıkmış ve bu karışıklık kısa zaman içerisinde silahlı çatışmalara yol açmıştır.¹⁵³

Girit Rumları, Vali Nikolaki Sartinski Paşa’nın vazifesini suiistimal ettiğini öne sürerek ve dahi Halepa Fermanı’nın tatbikinden şikâyetle, Yunanistan’ın Osmanlı topraklarına karşı olan saldırgan tutumundan ve Fransa’nın Yunanistan’ı destekler bir politika takip etmesinden cesaret alarak 1889’da yeniden ayaklandılar. İsyan sırasında müslümanlar ile hristiyanlar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştı. 1 Ağustos 1889’da Osmanlı hükümeti adada fevkalade tedbirler alarak uygulamaya koymuş, fakat bu önlemler de adadaki asayiş ve huzuru sağlayamayınca adaya asker sevk edilmiştir. Asker sevgiyle isyan hareketi büyük oranda bastırılmıştır. Adaya, isyan üzerine Müşir Şakir Paşayı Vali Vekili ve Girit Fevkâlâde Kumandanı sıfatıyla gönderen Osmanlı Devleti daha sonra da Girit valisinin hak ve yetkilerini arttırmış, aynı zamanda daha önce Halepa Sözleşmesi ile ilan ve ihsan ettiği hakları da ilga eden yeni bir ferman yürürlüğe koymuştur (26 Ekim 1889).¹⁵⁴ Bu fermana göre valinin yetkileri şunlardır:

- Girit meclisine başkanlık yapmak ve görüşmeleri yönetmek;
- Meclisin aldığı kararları onaylamak veya reddetmek;
- Meclisin çalışmalarına son vermek.

Fermana göre adanın yönetimi ile kumandanlık hizmeti ayrı görevler olup, gerektiğinde tek kişinin elinde toplanabilecekti. Ayrıca şimdiye kadar yayınlanan imtiyazlar hakkındaki fermanların bu fermana aykırı olmayan hükümleri aynen yürürlükte kalacaktı.¹⁵⁵

¹⁵²*Düstur* (1304). I. Tertip, C. V, (3 Zilkade 1304/24 Temmuz 1887), s. 855 vd; Hüseyin Hıfzı (1326), **a.g.k.**, s. 9; Salahi (1967). **a.g.k.**, s. 22.

¹⁵³Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 546-547.

¹⁵⁴Bk. “Girit Ceziresi’nin Islahına Dair Şakir Paşa’ya Yazılan Emr-i Âli”. *Düstur*. I. Tertip, C. VI, s. 462 vd.; Hüseyin Hıfzı (1326). **a.g.k.**, s. 10-16.

¹⁵⁵Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 35.

Ferman, Müslüman halkı memnun etsede Rumların tepkisine neden olmuştur. Bunun üzerine Rumlar ile müslümanlar arasında tekrar çatışmalar başlamış ve Giritli Rumlar, Avrupa'ya temsilciler göndererek Halepa Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemişlerdir. Yunan Başkanı H. Trikups de Osmanlı ordusunun çekilmesinin sağlanması için diplomatik girişimlerde bulunmuştur.¹⁵⁶

Yaşanan gelişmeler İngiltere ve Rusya'nın protestosuna neden olduysa da Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Ferman, Yunanistan'da ise büyük bir tepkiye yol açmış, hatta hükümet değişikliğine neden olmuş, ihtilal yapılması için komiteler oluşturulması amacıyla bazı girişimlerde dahi bulunulmuştur.¹⁵⁷ Ancak 28 Ağustos 1889'da genel asayiş ile ilgili hükümleri içeren bu fermanın süresi 3 yıl daha uzatılmıştır. Bu arada Osmanlı hükümeti mali konularda iyileştirmeler yapılacağı noktasında güvence vermiş, adaya yeni bir vergi usulü getirmiş, bu tedbirler Turhan Paşa tarafından da uygulamaya konulmuştur. Ayrıca Giritli Rumlarca Girit'e Hristiyan bir vali atanması istekleri de Bâbıali'ye iletilmiş, yaklaşık beş yıldır toplanamayan Girit vilayet meclisinin de toplanması talep edilmiştir. Kısa bir süre sonra Bâbıali, meclisi toplantıya çağırmaya karar vermiştir.¹⁵⁸ Turhan Paşa, meclisi toplantıya çağırarak adanın yönetimi ve vergi düzenlemeleri hakkında yeni alınan kararları tartışmaya açmış, ancak Rumlar bu meclise üye göndermeyi reddederek valinin değiştirilmesini istemeleri üzerine meclis karar alamadan dağılmıştır.¹⁵⁹

5 Mayıs 1895'te Kara Todori Paşa'nın Girit'e vali olarak atanmasıyla yeni bir süreç başlamıştır.¹⁶⁰ Kara Todori Paşa, Girit meclisinin yeniden toplanmasına izin vermiştir. Verilen tavizler ne müslümanları ne de Rumları memnun etmemiş,¹⁶¹ bu durum karşında Vali Kara Todori Paşa, Girit meclisinin o yılki çalışmalarına son vermek istemiş, yapılan oylamayla da meclisin çoğunlukla tatil edilmesine karar verilmiştir. Giritli ayrılıkçılar ise

¹⁵⁶y.a.g.k., s. 34.

¹⁵⁷y.a.g.k., s. 35-36.

¹⁵⁸y.a.g.k., s. 37-39.

¹⁵⁹y.a.g.k., s. 40.

¹⁶⁰Salahi (1967). a.g.k., s. 117.

¹⁶¹Armaoğlu (2014). a.g.k., s. 547.

“mecliste halledilmeyen silah kuvvetiyle hallolacaktır” diye propaganda yapmaya başlamışlardır.¹⁶² Bu gelişmeler yeni bir isyanın habercisi olmuştur.

1.5. 1894-95 Girit İsyanı ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı

Girit’te Eylül 1894’te Manouses Koundouros liderliğinde, Girit hristiyanları tarafından bir ihtilal cemiyeti (Epitropi) oluşturulmuştur. Cemiyet, Etnik-i Eterya’dan para, silah ve gönüllü yardımları almış¹⁶³ ve Osmanlı Devleti’nin Ermeni olaylarıyla uğraşmasını fırsat bilerek Girit vilayet meclisindeki Rum üyeleri aracılığıyla çalışmalarını siyasi platforma taşımış, 1895’de büyük çaplı bir isyan faaliyeti içine girmiş ve Rumları hızla silahlandırmıştır.¹⁶⁴ Netice olarak Girit Adasında şiddetli çatışmalar başlamıştır.¹⁶⁵ Adada çatışmaların hız kazanmasıyla Vali Kara Todorî Paşa; “artık adada yönetim imkânsız hale gelmiştir” diyerek istifa etmiş ve 8 Mart 1896’da yerine yeniden Turhan Paşa görevlendirilmiştir.¹⁶⁶

Turhan Paşa göreve başladıktan hemen sonra asayişin sağlanması için *fevkâlâde tedbirleri* içeren kanunların süresini uzatarak uygulamaya koymuş,¹⁶⁷ ancak bu tarihten itibaren adada Osmanlı hâkimiyeti günden güne zayıflamış, Osmanlı idaresine karşı Giritli Rumlar Kandiye ve Hanya’da 1896 yılında tekrar isyana kalkışmışlardır. 23 Mayıs 1896’da Hanya Kalesi kapılarında meydana gelen isyan hareketi oldukça şiddet kazanmıştır.¹⁶⁸ Müslümanlar tek sığınacak yer olan; kalelere ve şehirlere göç etmişlerdir.

¹⁶²Yeğen (1986). **a.g.k.**, s. 283.

¹⁶³Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 144-147; Şemşık (2014). **a.g.k.**, s. 130.

¹⁶⁴Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 20.

¹⁶⁵Girit müslümanlarının 1895-1896 İsyanı sırasında uğradığı saldırılar için bk. *Girit Müslümanlarının Numune-i Felaketi*. 26 s. (Eser müslümanların uğradığı felaketi sadece anlatmamış, isyanda felaketi yaşayan müslümanların halini de resimlerle okuyucuya sunmuştur). Midillili Mehmed Hayreddin (Kosova Vilayeti İstinaf Azasından). (1328). *Mazlume Yahud Girit’in Tali’*. Üsküp: Hafız Paşa Sanayi Mektebi Matbaasında tab’ olunmuştur. 28 s.; M. A. C. A. (1313). *Girit Hailesi*. 46 s. (Eser 1312-13 yılı Girit İsyanı sırasında müslümanlardan ölü ve yaralıların listesini de sunmaktadır. Bu eser ayrıca öncelikle Paris’te Fransızca yayınlanmış daha sonra Osmanlıcaya tercüme edilmiştir.)

¹⁶⁶A. N. Adıyeke (2006). “Turhan Paşa’nın Girit Valiliği ve Girit Hakkında Raporları”. *Fethinden Kaybına Girit*. İstanbul: Bâbâlı Kültür Yayıncılığı, s. 187-198.

¹⁶⁷H. Hacımihalîs (1928). *Yunan Büyük Askeri Bahri Ansiklopedisi*. (Çev: Stavro Polihronidis). Atina: 1928, C. III, IV, V, VI, s. 159. As. T. ve Str. E. Bşk. Kütüphanesi, nüsha, s. 3. (Aktaran; Yeğen (1986). **a.g.k.**, s. 283).

¹⁶⁸Hanya ve Kandiye olayları için bk. R. Çelik (2012). *Kandiye Olayları, Girit’in Osmanlı Devletinden Kopuşu*. İstanbul: Kitapevi Yay., s. 31-42.

Göçler esnasında müslümanların eşyalarının, hayvanlarının büyük kısmı hristiyanlar tarafından yağmalanmıştır. Bu sırada Müslüman halktan pek çok kişi de katledilmiştir.¹⁶⁹ Yunanistan'dan gelen gönüllülerin katılımı ile isyan ve kargaşa diğer bölgelere de yayılmıştır.¹⁷⁰ Artık adada iki milletin var olma savaşı başlamıştır.¹⁷¹

İsyanın bastırılması hususunda başarı sağlayamaması üzerine Osmanlı hükümeti, Vali Turhan Paşa ve ada kumandanını değiştirerek bu göreve Müşir Abdullah Paşa'yı getirmiştir.¹⁷² Abdullah Paşa, derhal isyanla ilgili bir rapor hazırlayarak isyanın gidişatı hakkında hükümeti bilgilendirmiştir. Bu raporlarda Abdullah Paşa, isyancıların isteklerini silah gücüyle devlete kabul ettirmek için eylemler yapmakta olduklarını; Müslüman ahaliye yardım edebilmek ve isyanı bastırabilmek için adadaki askeri kuvvet miktarının artırılmasının şart olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Girit'te isyanın patlak vermesinden kısa bir süre sonra harekete geçme kararı alan Osmanlı hükümeti, adaya asker sevkine karar vermiş, ayrıca Avrupa devletlerine başvurarak Yunanistan hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmasını istemiştir.¹⁷⁴

Bunun üzerine büyük devletler, Atina sefirleri aracılığıyla Yunan hükümetinin Girit'e mühimmat ve gönüllü sevkinden vazgeçmesi ve Girit asilerine itaat etmeleri tavsiyesinde bulunması için Yunan Hariciye Nazırı nezdinde teşebbüslerde bulunmuşlardır.¹⁷⁵ Ancak 1890 yılından itibaren Osmanlı karşıtı faaliyetlerini daha da arttırmış olan Yunanistan, Girit'in ilhakını dış politikasının temel unsuru haline getirmiş, Kral Georges'in, Etnik-i Etery'a'nın ve Yunan kamuoyunun da etkisiyle artık açıktan açığa Giritli isyancılara destek vermeye başlamıştır. Avrupa devletlerinin yanlı politikaları ise daha belirgin olmaya başlamıştır.¹⁷⁶

¹⁶⁹ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 8-17, (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 75).

¹⁷⁰*Girit Meselesi Nasıl Halledilmeli* (1326). Dersaadet, s. 8; Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 92.

¹⁷¹Yeğen (1986). **a.g.k.**, s. 284.

¹⁷²Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 337.

¹⁷³ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 5-20. (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 60).

¹⁷⁴Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 336.

¹⁷⁵ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 2-38, (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 74).

¹⁷⁶ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 2 (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 53); ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 2-4. (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 54); ODİ. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 2-11, (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 58).

Bu tarihlerde yalnızca Ermeni meselesi değil aynı zamanda Girit meselesi de İngiliz Parlamentosu'nun gündemini yoğun bir şekilde işgal etmeye başlamıştır.¹⁷⁷ Nitekim İngiltere Başbakanı Gladstone; 12 Şubat 1890 tarihinde mecliste yaptığı uzun bir konuşma ile Girit sorununun Avrupa barışı için tehlikeli bir hal aldığını ve bu konuda önlem alınması gerektiği uyarısında bulunmuştur.¹⁷⁸ Ancak Girit Adasında süregelen durum ve olaylar hakkında çok yanlış ve abartılı haberler Avrupa'ya yayılmış ve yaşanan olaylar katliam şeklinde gösterilmiştir.¹⁷⁹

Girit'te yaşanan olaylara müdahil olmak isteyen büyük devletler, Girit'teki konsolosları aracılığıyla asilere tebligatta bulunmuşlarsa da Girit Rumları Halepa Sözleşmesi haricinde birtakım teklifler ileri sürerek Osmanlı askerlerine ve müslümanlara yönelik saldırılarına devam etmişlerdir. Bu arada büyük devletler 23 Haziran 1896 tarihinde Osmanlı hükümetine de nota vermiş, ayrıca 6 devlet adına Avusturya elçisi, Tevfik Paşa ile görüşme yaparak; adanın asayişinin sağlanması ve kötü niyetli kişilerin oluşturduğu propagandanın etkisinin yok edilmesi için Halepa düzeninin yeniden oluşturulmasını istemiştir.¹⁸⁰

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Girit meclisinin toplanması için girişimde bulunmuş, fakat bunun da çözüm olmayacağı hemen anlaşılmıştır.¹⁸¹ Çünkü büyük devletlerin elçileri tarafından her ne kadar uyarılmış da olsa Eptropi Cemiyeti, Hristiyan üyelerin fikirlerini değiştirmek ve yapılması düşünülen toplantıyı engellemek üzere çalışmaya başlamıştır.¹⁸² Bunun üzerine büyük devletler, hem Girit'e hem de Yunanistan'a bir kez daha ihtarda bulunmuş, ancak olayların daha da kötüleşmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya Girit'e savaş gemisi göndermeye karar vermişlerdir. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan büyük devletlerin sefirleri, 25 Haziran 1896'da Osmanlı hükümetine bir kez daha nota vermişler; Girit'te bir genel meclisin oluşturulması, adada

¹⁷⁷K. Gürün (2001). *Ermeni Dosyası*. (5. baskı). İstanbul: Rüstem Yayınevi.

¹⁷⁸BOA, Y.A. HUS, 233/79, (H-30-06-1307).

¹⁷⁹ODİ. Klasör: 112, Dosya: 37, Fihrist: 5 (1-5), (*Askeri Tarih Belgeleri...*, s. 43); İrtəm (1999). **a.g.k.**, s. 40.

¹⁸⁰Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 152.

¹⁸¹"28 Mayıs'taki ilk oturumda ada halkına verilen ayrıcalıklar, Halepa Sözleşmesi'ne göre önce Türkçe sonra Rumca olarak açıklandı. ...Rum milletvekilleri, Türkçe okunan nutkun meclis defterine kaydedilmesine karşı çıktılar. Tartışmalar sonunda anlaşma sağlanamadan oturuma son verildi." (ATASE Arşivi, 1313 Osmanlı-Yunan Harbi, 55-5-2.). (Aktaran; Yeğen (1986). **a.g.k.**, s. 284).

¹⁸²Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 152-153.

genel bir af ilanı, adaya Hristiyan bir valinin tayini ve Halepa Sözleşmesi'nin tekrar uygulanması gibi taleplerde bulunmuşlardır.¹⁸³ Bu notaya karşılık olarak; Osmanlı hükümeti, teklif olunan maddeleri tatbik etmek üzere Bulgar asıllı eski Sisam Beyi Berovitch Paşa'yı Girit valiliğine atamış ve 4 Temmuz 1896 tarihli bir irade ile Halepa Sözleşmesi'nin uygulanması ve genel af ilan edilmesini kabul etmiştir.¹⁸⁴

Girit meclisi de Temmuz 1896'da toplanmış, meclisteki Hristiyan üyeler; Osmanlı yönetimine ve konsoloslara yapılmasını istedikleri reformları iletmışlerdir. Ancak bu reform istekleri Sisam muhtariyetine¹⁸⁵ benzemekte olduğu için Turhan Paşa buna şiddetle itiraz etmiş ve Girit'e uygulanacak muhtariyet yönetiminin kendine özgü olması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Osmanlı Meclis-i Vükela'sı da toplanmış ve bu olayların mahiyetinin giderek değiştiğini, isteklerin şeklinin Halepa'nın dışına çıktığını, bu durumun da Makedonya'daki durumu daha da alevlendireceğini ileri sürerek asilerin "asker sayısının azaltılması ve Halepa hükümlerinin yeniden iadesi" isteklerinin uygulanmaması kararını almışlardır.¹⁸⁶ Fakat büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcileri ise reform projesine son şeklini verdiklerini belirterek bu raporlarını Osmanlı hükümetine iletmışlerdir.

Bu projede en önemli noktalar; Halepa hükümlerinin yeniden kabulü, valinin Hristiyan olması ve devletlerin onayıyla seçilmesi, askeri kuvvetlerin asayiş zamanında hareketlerinin sınırlı tutulmasıdır.¹⁸⁷ Bu maddeler, Osmanlı hükümetinin isteklerinin hiç dikkate alınmadığını, hatta isyancıların programına uyduklarını da açıkça ortaya koymuştur. Sonunda Osmanlı hükümeti, büyük devletlerin elçilerinin sunduğu projeyi

¹⁸³Halepa Sözleşmesi'nin maddelerinin Girit meclisi Hristiyan üyeleri tarafından (16 Temmuz 1896) önerilen değişiklikler için bk. *ODİ*. Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 8-8. (*Askeri Tarih Araştırmaları...*, s. 564-67).

¹⁸⁴İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 44.

¹⁸⁵"1832 yılında Sisam Adasına verilen imtiyaz fermanıyla burası Sisam emareti olarak düzenlenmiştir. Yeni statüye göre: Ada'ya bir yerli bey yönetici olarak Bâbıali tarafından tayin ediliyor. Yine yerli eşrafın seçilmiş temsilcilerinden oluşan bir meclis beyle birlikte özerk yönetim organlarını oluşturuyordu. Denizcilik işlerinin, bayındırlığın, vergi toplamının dini kurumların ve eğitimin yönetiminin bu kurula ve beye bırakılması dışında, konsoloslara ilişkiyi de yerli yönetim yürütecekti. Ada'da asker bulunmayacak ve güvenliği adalılar kendileri sağlayacaktı. Ama ada Bâbıali'ye tabiydi ve yıllık vergi verecekti. Ayrıca dini meselelere ve metropolitin tayinine de İstanbul'daki Patrikhane bakacaktı." Bk. Ortaylı (1986). **a.g.k.**, s. 163-164.

¹⁸⁶Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 155-192.

¹⁸⁷**y.a.g.k.**, s. 156.

göz önüne alarak bir Tadilat Layihası hazırlamıştır (25 Ağustos 1896).¹⁸⁸ Layihanın temelini Halepa Sözleşmesi oluşturmuştur. Layihanın uygulanması biraz gecikmeli olarak 1896'nın Kasım ayında başlamıştır. Ancak yönetimin büyük ölçüde büyük devletlerin kontrolü altına girmeye başlaması, gerek Etnik-i Eterya ve gerekse Yunanistan'ın hedeflerine aykırı bir durum oluşturmuştur.¹⁸⁹

Girit isyanının ikinci en önemli safhası 1897'de başlamıştır. Bu duruma çözüm getiremeyen Vali Borevitch Paşa istifa etmiştir.¹⁹⁰ İsyan, Hanya'da başlamış, daha sonra Estiye'ye ardından da Kandiye'ye sıçramış ve kısa süre içerisinde adanın tamamına yayılmıştır.¹⁹¹ Bu sırada Estiye Müslüman köylerinde katliamlar yaşanmış,¹⁹² bunun üzerine Osmanlı hükümeti adaya asker göndermeye karar vermiş ve bu kararını büyük devletlere bildirmiştir.¹⁹³ Ayrıca Estiye'deki olaylara son vermek amacıyla Kandiye'den hareket eden Fuad isimli Osmanlı gemisi, Yunan savaş gemilerinin saldırısına maruz kalmıştır.¹⁹⁴

Osmanlı Hariciyesi, Yunan gemilerinin tecavüzlerini büyük devletlere bildirmiştir. Büyük devletler, amiralleri aracılığıyla Yunanistan'a bir ihtar notası vermişlerdir. Yunanistan bu notaya adada yaşanan olaylarla hiçbir alakası olmadığı ve olayların şiddetlenmesinde Osmanlı hükümetinin sorumlu olduğu şeklinde cevap vermiştir. Osmanlı hükümeti ise adaya asker göndermek için tekrar büyük devletlere talepte bulunmuştur. Fakat İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Rusya hükümetleri, idaresine büyük devletler tarafından *emaneten* el konulan adaya asker çıkarılmasının büyük karışıklıkların yaşanmasına sebebiyet vereceğini beyan ederek adaya asker çıkarılmasına tam bir ittifakla karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti,

¹⁸⁸Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, (Ekler), s. 213-215.

¹⁸⁹Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 159.

¹⁹⁰Osman Nuri (1327). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*. C. III. İstanbul, s. 878.

¹⁹¹Fransız Konsolos Blanc, Fransa Dışişlerine çektiği telgrafta, Estiye'de meydana gelen feci katliamları; "Türkler tarafından hristiyanlara karşı yapıldığı" şeklinde bilgi vermiştir. Blanc'ın bu telgrafı, Fransa da bomba etkisi oluşturmuş, Fransız kamuoyu Türklük aleyhinde galeyana gelmiştir. Bu galeyan o derece büyük olacaktır ki gerek Fransız hükümetini ve gerekse diğer Avrupa Devletlerini harekete geçirerek adaya "Türklerin vahşetinden mağdur duruma düşmüş Hristiyan halkı kurtarmak" amacıyla asker sevkine karar verilmesine neden olacaktır. Bk. Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 40-41.

¹⁹²Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 39-40.

¹⁹³Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 161.

¹⁹⁴Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 149-153.

büyük devletlerin görüş ve kararlarına riayet etmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁵ Yunanistan ise adaya silah, teçhizat ve savaş gemilerinin sevkine devam etmiştir.¹⁹⁶

Büyük devletler, adadaki olayların önüne geçip bastırmak yerine, kesin ve gerekli tedbirler alamadıkları ve sadece kendi tebaalarını kurtarma telaşına düştükleri için olay daha da genişlemiştir.¹⁹⁷ Bu arada Yunanistan, Rumeli cephesinde de hazırlıklara başlamıştır. Osmanlı hükümeti bu durumu, nota ile büyük devletlere bildirmiş ve gerekli tedbirler alınmazsa savaştan Osmanlı Devleti'nin mesul tutulmayacağını, savaşın ve dökülecek kanların vebalinin Yunanistan'a ait olacağını bildirerek Yunan askerlerinin derhal geri çekilmelerinin sağlanmasını ve bu yolda teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir.¹⁹⁸

II. Abdülhamid ise savaştan daha çok Girit olaylarının çözümünü siyasi teşebbüslerde aramıştır. Bu amaçla Osmanlı sefirleri büyük devletlerin başkentlerinde konuyla ilgili görüşmelerde bulunmuşlardır.¹⁹⁹ Bu görüşmelerde büyük devletler, Osmanlı hükümetine meselenin en kısa sürede halledileceğini sabırlı olunmasını tavsiye ederken; içlerinden sadece Almanya meselenin barışçıl bir şekilde halledilmesinin zor olduğunu belirterek Osmanlı hükümetinin askeri tedbirlere müracaat etmek suretiyle Teselya'ya girmesini önermiştir.²⁰⁰ Bu nedenle Osmanlı Devleti, müslümanların emniyetini sağlamak ve asayişini temin etmek için bin kişilik bir askeri kuvveti Girit'e sevk etmeye karar vermiştir. Bu durum, Yunanistan hükümetini harekete geçirmiş ve o tarihe kadar el altından yürütülen çalışmalar artık açıktan açığa gerçekleştirilmeye başlanmış; adaya gönüllü ve cephe sevki, Kral George'nin teşvikiyle yeniden başlamıştır.²⁰¹ Bu sırada Yunan Dışişleri Bakanı da büyük devletlere başvurarak Girit'in Yunanistan'a ilhakını talep etmiştir.²⁰²

¹⁹⁵İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 47.

¹⁹⁶Y. Halaçoğlu (1980). "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 1. S. 6, Haziran, 1980, İstanbul, s. 15.

¹⁹⁷Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 340; Şenışık (2014). **a.g.k.**, s. 169-170.

¹⁹⁸Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 339.

¹⁹⁹Sadrızam Sait Paşa Anılar (1977). **a.g.k.**, s. 178.

²⁰⁰Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 340.

²⁰¹Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 165.

²⁰²Danişmend (1961). **a.g.k.**, C. IV, s. 337; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, s. 73; Banoğlu (2005). **a.g.k.**, s. 76.

Yunanistan'ın Girit'e asker sevki en çok Almanya, Rusya ve Avusturya'yı rahatsız etmiş, Girit sularında toplanan donanmalarının, Yunan gemilerini Girit sularından uzaklaştırması için gereken her önlemin alınmasını kararlaştırmışlardır. Ayrıca Yunan hükümeti de tekrar uyarılmıştır.²⁰³ Bu olaylar üzerine Girit açıklarında bulunan büyük devletlerin donanma amiralleri de 14 Şubat 1897'de Yunan savaş gemileri kumandanlarını ikaz etmiş, ayrıca Yunanistan'ın adadaki askerlerini çıkarmak, adada mahsur kalan Osmanlı askerleri ve Müslüman halkı kurtarmak amacıyla, Hanya'ya yüzer kişilik birer kuvvet çıkarmışlardır.²⁰⁴ Fakat Amiral Vassos kumandasındaki Yunan kuvvetleri 16 Şubat 1897'de Hanya civarındaki Platanya'da karaya çıkmışlardır. Vassos, Girit'e çıkar çıkmaz Girit halkına hitaben bir beyanname yayımlayarak adanın Yunan kralı adına işgal edildiğini ve Yunanistan'a ilhak olunduğunu ilan etmiş,²⁰⁵ ayrıca müslümanların katli için hristiyanları kıyıma teşvik edici hareketlerde de bulunmuştur.²⁰⁶ Yunanistan hükümeti de 18 Şubat 1897'de Haydra ve Mihali vapurlarını, 19 Şubat 1897'de Alfaos topçekerini ve 20 Şubat 1897'de ise Amiral Mayavalis zırhlısını Girit'e sevk etmiştir.²⁰⁷ Yunanistan Dışişleri Bakanı Alexander Skouzes ise açıklamalarında Yunan işgalinin esas sebebi olarak Girit'in Yunanistan'a ilhakı yolunda Yunanistan'ın büyük devletlere yaptığı taleplerin reddedilmesini göstermiştir.²⁰⁸ Yunanistan Başbakanı T. Deliyannis de mecliste yaptığı bir konuşmada, Girit'in artık Yunanistan'a ait olduğunu resmen ilan etmiştir.²⁰⁹

Yunanistan hükümeti, fiilen Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesede bu yaşananlar savaşın fitilini yakmıştır.²¹⁰ Ancak Osmanlı hükümeti bu açıklama ve girişimleri savaş nedeni saymamış, sadece protesto etmiştir. Osmanlı hükümeti yine büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunarak bu konuda büyük devletleri gerekeni yapmaya davet

²⁰³Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 342

²⁰⁴Hıfzı (1326). **a.g.k.**, s. 16; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 171.

²⁰⁵Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, s. 73; Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 343; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 168-169; Şenışık (2014). **a.g.k.**, s. 180.

²⁰⁶İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 49.

²⁰⁷Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 90; Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 344; Danişmend (1961). **a.g.k.**, C. IV, s. 337.

²⁰⁸Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 168.

²⁰⁹M. Hatipoğlu (1988). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürünü Arş. Ens.Yay., s. 40.

²¹⁰Banoğlu (2005). **a.g.k.**, s. 79-81.

etmiş, aksi durumda kendisinin müdahale edeceğini belirtmiştir. Bu durum büyük devletlerin adeta Girit işine daha fazla karışmasına davet niteliğinde olmuştur. Bu nedenle Osmanlı hükümetinin bu tutumu, Girit'in akıbetinin şekillenmesinde büyük devletlere önemli bir fırsat vermiştir.²¹¹ Nitekim büyük devletlerin bu gelişmeler üzerine ilk resmi hareketi, Yunanistan hükümetine ve Osmanlı hükümetine 2 Mart'ta birer nota göndermek olmuştur.²¹² Büyük devletler, Yunanistan'a gönderilen bu nota ile Girit'in Yunanistan'a ilhakının mümkün olmadığını, fakat muhtariyetin olabileceğini (Fransa'nın önerisi ve İngiltere'nin de desteğiyle) belirterek altı gün içinde Yunan filo ve kuvvetlerinin Girit'ten uzaklaştırılmasını istemişlerdir.²¹³ Bu notaya Yunanistan'ın cevabı olumsuz olmuştur.²¹⁴ Yunanistan için Girit sorununun tek hal şekli adada oturan bütün hristiyanların isteklerine uygun bir şekilde adanın Yunanistan'a bağlanmasıdır. Yunanistan bunu başarıncaya kadar mücadeleye devam edecektir.²¹⁵

Bu gelişmeler üzerine büyük devletler, Girit'in Yunanistan ile olan ikmal yollarını kesmeye karar vermişlerdir. Beraberinde Girit, büyük devletler tarafından işgal edilmiş, idaresi de emaneten büyük devletlere bırakılmıştır.²¹⁶ Adada Osmanlı askerleri ile müştereken hareket edilmesi, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla beraber adanın muhtar bir hale getirilmesi ve ada sahillerinin abluka altına alınması büyük devletlerin programı haline gelmiştir.²¹⁷ Nitekim 21 Mart 1897'de adanın ablukaya alınacağını ilan etmişler²¹⁸ ve bir gün sonra da harekete geçerek Hanya ve Suda Limanı ve bu iki nokta arasındaki ovayı, Resmo, Kandiye ve Estiye şehirlerini asayişin sağlanmasına kadar doğrudan doğruya kontrolleri altına almışlardır.²¹⁹ Girit sahillerinin ciddi surette ablukasına 23

²¹¹Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 344; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 168.

²¹²“Girit Umûru”. *Sabah*. No: 2631, 25 Mart 1897, 21 Şevval 1314, s. 3.

²¹³Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 99-101.

²¹⁴Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, s. C. III, s. 11-15; Tükin (1996). **a.g.k.**, s. 86.

²¹⁵“Girit Sorunu'nun Çözüm Şekli Hakkında Yunan Gazetelerinde Yayınlanan Beyanname”, (27 Şubat 1897), (Aktaran; Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 103).

²¹⁶Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 172.

²¹⁷Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, s. 73.

²¹⁸Y. H. Bayur (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*. C. I/I, Ankara: TTK, s. 112.

²¹⁹Danışmend (1961). **a.g.k.**, C. IV, s. 337-338; Hülagü (2004). **a.g.k.**, 346; Hüseyin Hüsnü (t.y). *Girit Vakayii*. s. 16.

Mart 1897’de başlanmıştır.²²⁰ Ablukanın, mevcut isyanın teskinine ve ada asayişinin temini amacına yönelik olduğu ilan edilmiş ve ada halkına hitaben de bir beyanname yayımlanmıştır.²²¹ Amiraller aracılığıyla da Girit sularında bulunan Yunan savaş gemilerine geri çekilmeleri konusunda yeni bir ikazda bulunmuşlardır.²²²

Büyük devletler, Yunan hükümetine ortak bir nota verirken Bâbıali’ye de bir nota sunmuşlardır. Bu nota ile kendilerinin Girit’te barışın korunmasını sağlamak ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne uyulduğunu görmek arzusunda olduklarını, bu nedenle Girit’in hiçbir şekilde Yunanistan’a ilhak edilmeyeceğini söyleyerek 25 Ağustos 1896 tarihli ıslahatın uygulanmasının gecikmesinden dolayı şu anki ihtiyaçlara artık uymadığını belirtmişlerdir. Büyük devletlerin ada hakkındaki asıl planları ise idari muhtariyettir.²²³ Osmanlı hükümeti, Meclis-i Vükela’da yaptığı görüşmelerden sonra bu notayı cevaplamış ve 6 Mart 1897’de Girit’e idari muhtariyet verilmesini kabul etmiştir.²²⁴ Ancak Yunanlı çetelerin Teselya ile Makedonya arasındaki sınırı geçmeleri üzerine 12 Nisan 1897’de Osmanlı Devleti, Yunanistan’a savaş ilan etmiştir.²²⁵

Osmanlı-Yunan Savaşı ile Osmanlı donanması yeni bir sınava daha girmiştir. Osmanlı Devleti, bu kez sadece Yunanistan ile karşı karşıyaydı ve Ege’deki bu üstünlük savaşı; gözleri tekrar donanmaya çevirmişti. Donanma yirmi yıl yattığı Haliç’ten demir almış, fakat sadece Unkapanı Köprüsünü *selamette* geçebilmiştir. Daha savaş başlamadan bunun tam bir *intihar* olacağının ortaya çıkması üzerine bütün gemi komutanları, böyle bir donanmayla Yunanistan’ın karşısına çıkmanın *ihanet* olacağını ifade edip teker teker

²²⁰Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 91; Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 39-40; Şenışık (2014). **a.g.k.**, s. 198-199; Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 91; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 177.

²²¹A. T. Alkan (2001). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Ufuk Yay., s. 93; Kalkan (2012). **a.g.k.**, s. 104.

²²²Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 174; Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 91.

²²³Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 175-176.

²²⁴Osmanlı Devleti’nin muhtariyeti şu esaslar çerçevesinde kabul edebileceği belirtilmiştir: “1. Girit’e Osmanlı hükümeti tarafından, Osmanlı tebaası bir valinin tayini. 2. Şehir, liman ve diğer gerekli yerlerde Osmanlı donanması ve askeri bulundurulması. 3. Ada’daki müslümanların can ve mallarının korunması. 4. Girit’in yerel yönetimi tarafından Osmanlı hazinesine belirli bir vergi verilmesi. 5. Ada’daki ticaret gemilerine Osmanlı sancağı çekilmesi. 6. Resmî belgelerin padişah adına düzenlenmesi.” Bk. Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 176.

²²⁵Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 115-117; Türkgeldi (1987). **a.g.k.**, C. III, s. 74-75; *1313 Osmanlı-Yunan Harbi*; S. Sun (1965). *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

istifa etmeye başlamışlardı. Böylece Osmanlı donanması Yunanistan'ın karşısına çıkmadan Çanakkale'de demirlemişti.²²⁶

Osmanlı-Yunan Savaşını galibiyetle başlatıp bitiren ise Osmanlı kara ordusu olmuştur. Osmanlı ordusu Gazi Ethem Paşa komutasında üç hafta gibi kısa bir sürede kesin bir başarı elde ederek Atina'ya doğru ilerlemeye başlamış,²²⁷ Yunanistan Dışişleri Bakanı, 10 Mayıs 1897 tarihinde büyük devletlere gönderdiği bir telgraf ile Yunan hükümetinin büyük devletlerin isteklerine uyma kararı aldığını ve Girit'in muhtariyetini tanımayı kabul ettiğini bildirmiştir.²²⁸ Böylece, büyük devletlerin müdahalesi ile mütareke ilan edilmiş ve ardından da barış antlaşması imzalanmıştır.²²⁹

Adıyeke, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın, Girit açısından bir mağlubu iki galibi olduğunu yazmış, ayrıca savaşı kazanan Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl yenilgisinin büyük devletler karşısında olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Çünkü Osmanlı Devleti önce Teselya Bölgesini boşaltmak zorunda kalmış, ardından da Girit'in büyük devletler denetiminde muhtariyete sahip olmasını kabul etmiştir. Osmanlı diplomasisi kazanılan savaşı yine masada kaybetmiştir.²³¹

1.6. Girit'in Muhtariyeti

18 Aralık 1897'de Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında Girit'te uygulanacak olan yeni yönetim, 26 maddeyle tespit edilmiştir. Alınan kararlara göre Girit Adası Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayet olmuştur.²³² Bu mukavelenameye göre:

- Girit Adası Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayettir.
- İcra kuvveti büyük devletlerin rızasıyla padişah tarafından 5 yıl süreyle tayin edilmiş Hristiyan bir vali tarafından yürütülecektir.

²²⁶Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XLVI-XLIX.

²²⁷Hülagü (2004). **a.g.k.**, s. 61-68.

²²⁸Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 189.

²²⁹İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 72-74; Karal (1999). **a.g.k.**, C. VIII, s. 118; Erim (1953). **a.g.k.**, C. I, s. 435-445.

²³⁰Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 189-190.

²³¹*Sadrazam Sait Paşa Anılar* (1977). **a.g.k.**, s. 190-191.

²³²Bayur (1991). **a.g.k.**, C. I/I, s. 113-114; Danişmend (1961). **a.g.k.**, C. IV, s. 341.

- Müslümanların can ve mal emniyeti temin edildikçe Osmanlı askerleri adadan kademe kademe çekilecektir.
- Girit tarafından her yıl Osmanlı hazinesine belli bir miktar vergi verilecektir.
- Yasama kuvveti Müslüman azınlığı da temsil ve menfaatlerini temin edecek bir surette kurulacak, halk tarafından seçilmiş bir meclis tarafından yürütülecek ve valinin tasvibiyle geçerlilik kazanacaktır.
- Bütün vergiler adaya ait olacaktır.
- Adanın askeri kuvvetleri valinin emrinde bulunacaktır.

Bu anlaşmayla birlikte “Girit Vilayet-i Muhtariyet Teşkilatına Dair Nizamname” kabul edilmiş, ayrıca 23 Ağustos 1898’de “Girit Adası’nın Geçici Yönetimine Dair Nizamname” de amirallerce imzalanarak uygulamaya konulmuştur.²³³

Bu esnada aşar vergisinin toplanmasında meydana gelen Kandiye olayları başta olmak üzere adadaki Osmanlı askeri gücünü ve nüfuzunu tamamen ortadan kaldıracak gelişmeler de yaşanmıştır.²³⁴ Fakat bir müddet sonra Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya adada Osmanlı askeri kuvvetinin bırakılmasının tam muhtariyet esasları ile bağdaşmayacağını ileri sürerek Osmanlı askerinin yavaş yavaş azaltılarak adanın tamamıyla boşaltılması gerektiğini bildirmişlerdir.²³⁵ Ayrıca büyük devletler, Osmanlı hükümetine askerlerini geri çağırmayı ve adadaki diğer düzenlemeleri kabul ettiği takdirde, Osmanlı egemenlik hakları ve müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanacağını belirtmişlerdir. Devletler, Bâbıali’den ret cevabı aldıkları takdirde ise adadaki Osmanlı askerlerini tahliye etmek üzere derhal kati tedbirlere başvuracakları yolunda tehditte de bulunmuşlardır.²³⁶

Büyük devletler, Girit’te Osmanlı askeri bulundurulması konusunda sadece Hanya’da Osmanlı sancağını korumak için küçük bir müfrezenin bırakılmasını kabul etmiştir. Osmanlı askerleri, 25 Ekim 1898 tarihinden itibaren, adadan ayrılmaya başlamıştır, Kasım 1898’de de Osmanlı memurları, adanın yönetimini olay

²³³Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 198-202.

²³⁴Kandiye olayları için bk. Çelik (2012). **a.g.k.**, s. 34- 38/39-42.

²³⁵Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 29-45.

²³⁶Çelik (2012). **a.g.k.**, s. 42-43.

çıkartmaksızın amirallere devretmiştir.²³⁷ Tahmiscizade Mehmed Macid'in anlatımıyla, "büyük devletler elbirliği ile adayı Osmanlıdan ayırmayı başarmışlardır".²³⁸

Osmanlı askerleri Kandiye ve Kisamo'dan ayrıldıktan sonra Türk bayrağı İngiliz ve İtalyan bayrakları ile birlikte adı geçen yerlere çekilmiş, ancak 6 Kasım 1898 tarihinden itibaren artık buralardan da kaldırılmıştır.²³⁹ Bu tarihten itibaren Girit şeklen Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış ve gelişmeler kamuoyundan tamamen gizlenmeye çalışılmıştır. Osmanlı hükümeti muhtariyet ilanını Osmanlı kamuoyunun tepkisine neden olmaması için kâğıt üzerinde basit düzenlemeler olarak gösterme yolunu tercih etmiştir.²⁴⁰

Yaşananları gizleme telaşı basında sansürün daha da artmasına neden olmuştur.²⁴¹ Bu sebeple Osmanlı kamuoyu gerek Girit'te yaşanan hadiselerden ve gerekse hükümetin Girit ile ilgili politikalarından habersiz kalmıştır.²⁴² Son gelişmeler, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Jön Türkleri ise derinden etkilemiştir. Jön Türkler, Avrupa devletlerinin bu sorunda oynadıkları rolün, Girit'teki ateşi söndürmek bahanesiyle yakılan ateşle *ellerini ısıtmak* olduğunu ifade etmişler ve Avrupa hümaniterliğinin ve adaletinin, yalnız *riyakârlıktan ibaret olduğu* şeklinde sert yazılar yazmaya başlamışlardır.²⁴³

Büyük devletler daha sonra işgalleri altındaki adada, Yunan kralının oğlu Prens George'yi fevkalâde komiser olarak Girit'in başına getirmek istemişlerdir.²⁴⁴ Bâbüali,

²³⁷Çelik (2012). **a.g.k.**, s. 44; Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 87; Şenışık (2014). **a.g.k.**, s. 255.

²³⁸"Bu bedbaht Girit Adası, Türklüğün, Akdeniz'in ortasında şanlı bir namus ve iffet heykeli olarak dünya harp tarihinde edebi bir ibret ve kıvanç sayfası işgal edecektir. Sözün kısası, Girit Adası ne Melik Molla Ebu Abdullah es-Safir'in Padol tepesinde ağlayarak Kral Ferdinand'a teslim ettiği Gırnata gibi ve ne de Arnavud Hasan Tahsin Paşa'nın emri altındaki 40.000 askere bir silah bile patlatmadan Balkan ordularına teslim ettiği Selânik gibi savunmasız olarak düşman tarafından zabtedilen bir Müslüman memleketi değildi. Girit Adası, ancak İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın askeri müdahalesi üzerine Türk askerlerinin adadan uzaklaşmak zorunda kalmasından ve yerli halkın savunma silahları alındıktan sonra Yunanistan'a peşkeş çekilebildi." Bk. Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 37-38.

²³⁹Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 91; Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 65-67.

²⁴⁰Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 179.

²⁴¹"Abdülhamid zabtı ve idaresi o kadar çok Türk kanına mal olan bu adanın kaybedilişini halka unutturmak için Girit sözünün gazetelerde geçmesini men ediyor, hatta eski Arap harfleriyle yazılışı Girit'i andıran kelimeler bile kullanılamıyordu." Bk. İrtem (1999). **a.g.k.**, s. 76.

²⁴²Bu durumu Mehmed Asaf şu şekilde özetler: "Malumdur ki avamın böyle şeyleri bilmesi caiz değildir. Avam denilenler hükümet-i sabıka nazarında bütün Osmanlılar, evet bütün zavallı millettir." Bk. Mehmed Asaf (1326). *Girit'te Ne Oluyor?* İstanbul: Artin Asaduryan Matbuası, 15 s.

²⁴³*Osmanlı*, 1 Aralık 1898, 17 Recep 1316, s. 3. (Aktaran; Ş. Mardin (2001). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. (8. baskı). İstanbul: İletişim Yay., s. 154-155.

²⁴⁴Prens Georgios: Danimarkalı bir prens iken Yunanistan kralı olan Georgios'un oğludur. Bu isim Türk yazınında "Yorgi" olarak geçmiştir. Komiser kelimesi ise 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde

Prens George'nin Girit valiliğine getirilmesi haberini duyar duymaz büyük devletler nezdinde teşebbüse geçmiş ve valilik için Kara Teodori ve Fotiyadi Paşaları aday göstermiştir.²⁴⁵ Ancak büyük devletler seçimi kendileri gerçekleştirerek Prens George'un üç yıl müddetle fevkalâde komiser sıfatı ile Girit'e tayin edilmesini kabul etmişlerdir.²⁴⁶ Bu durum 19 Kasım 1898'de Bâbıali'ye bildirilmiş,²⁴⁷ Osmanlı hükümeti buna itiraz etsede kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁴⁸

Prens George, 22 Aralık 1898'de adada görevine başlamış,²⁴⁹ Hristiyan Giritliler Prens George'un adaya çıkışını büyük bir coşkuyla kutlamışlardır.²⁵⁰ Tukin bu olayı; "Girit bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti için kaybedilmiş sayılabılırdı" şeklinde değerlendirmiştir.²⁵¹ Bunun yanında Bâbıali, adada yaşanan tüm gelişmelere ilgisiz kalmış, adanın yönetim şekli ve anayasasının ilanını onaylasa da bunların tanındığı anlamına gelebilecek her türlü resmi beyanattan kaçınmayı da bir *dış politika ilkesi* haline getirmiştir.²⁵² Nitekim bundan sonraki tarihlerde düzenlenen Osmanlı Devlet salnamelerinde, "Girit Vilayeti" başlıklı bir bölüm yer almış, ancak bu başlığın altında başka hiçbir bilgi bulunmamıştır.²⁵³ Bu sırada Girit'in Yunanistan ile olan bağı daha da güçlenirken müslümanların Girit'teki varlığı da bir o kadar tehlikeye girmiştir.²⁵⁴

karşılaştığımız bir uygulamadır (polis teşkilatındaki unvan ile bir ilgisi yoktur). Bir devletin başka bir devlet katında görevlendirdiği temsilci; elçi, konsolos ya da şehbenderdir. Komiser ise kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı, ama uygulamada kaybedilen topraklarda görevlendirilen temsilcidir. Kısaca komiser demek: "devlet gözlemcisi" demektir. Bk. Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 21.

²⁴⁵Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). **a.g.k.**, s. 22.

²⁴⁶Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 47-49.

²⁴⁷Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 92; Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 118.

²⁴⁸Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 84-86.

²⁴⁹Büyük devletler prensin görevini belirlemişlerdir. Buna göre: "1. Büyük komiser üç yıl süreyle (ki bu süre İngiltere için önemlidir. Diğer türlü kontrolün tamamen elden çıkacağını düşünmüştür.), geçici bir görev verilecektir. 2. Büyük komiser, Padişahın egemenlik hakkını tanıyacak ve adanın müstahkem noktasından biri üzerinde dalgalanacak Türk Bayrağı'nın korunması için gerekli önlemleri alacaktır. 3. Komiserin 1. Görevi, meclis ile birlikte hareket etmektir. Çünkü bir özerk yönetim kurulacaktır. 4. Büyük komiser, bir jandarma veya yerel bir milisin yapılanmasını başlatacaktır. 5. Dört devletten her biri, birer milyon frank borç verecektir." Aydın (2008). **a.g.k.**, s. 109-112/123.

²⁵⁰N. Kazancakis (1984). *Zorba*. (Çev: Ahmet Angın). İstanbul: Can Yay., s. 37.

²⁵¹Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 92.

²⁵²Adıyeke (2000-II). **a.g.k.**, s. 340-341.

²⁵³*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1317)*. s. 584.

²⁵⁴*Girit Anayasası'nın* Giritli müslümanlara aykırı olan yönleri için bk. *BOA*, Y..A...HUS, 509/38, (H-12-01-1325).

Girit, büyük devletlerin himayesi altında 1899 yılından itibaren fevkâlade komiserin mahiyeti altında bulunan adliye, maliye, maarif ve dâhiliye işlerine nezarete memur üç müşavirden oluşan bir idare meclisiyle, her 5.000 nüfus için ve iki sene müddetle seçilmiş mebuslardan oluşan bir milli meclise sahip olmuştur. Bu meclis, 1 Mayıs'ta başlamak üzere yılda iki veya üç ay için toplanarak vergileri tayin ve tasdik etmiştir. Dış meselelerin idaresi ise büyük devletler nezdinde yürütülmüştür. Güvenlik kuvvetleri ise milis Yunan zabitlerinin yönetimine verilmiştir.²⁵⁵ Ayrıca Girit'te, Giritli bir hukukçu olan Venizelos tarafından kaleme alınan 114 maddelik yeni bir anayasa, 19 Nisan 1899 yılında kabul edilmiştir. Buna göre Girit'in artık resmi dili Rumcadır, kendine ait bir bayrak, posta pulu ve polis teşkilatı ile Girit, muhtar bir devlet olmuştur.²⁵⁶

Adada 1901 yılından itibaren prens ile muhalefetin simgesi olan Venizelos arasında görüş ayrılıkları nedeniyle bazı sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Prens'e karşıtlığını önce basın aracılığıyla yürüten Venizelos, 10 Mart 1905'de Therrisso²⁵⁷ isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu arada Therrisso Ayaklanması adıyla prens kuvvetleriyle asiler arasında silahlı mücadele başlamış, ayaklanmacılar ilk iş olarak birleşme (enosis) kararı almışlardır.²⁵⁸

Olaylar karşısında adaya asker gönderme talebinde bulunan Osmanlı Devleti'nin istekleri reddedilmiştir. Büyük devletler *statükonun* korunmasından yana tavır almışlar, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden Girit işlerine müdahil olmasına ve adaya asker göndermesinin de önüne geçmeye çalışmışlar, daha sonra da adada sıkıyönetim ilan etmişlerdir.²⁵⁹ Büyük devletler, adadaki siyasi krizi çözmek için bu kez Prens Georges'un yerine yeni bir fevkalâde komiser atamayı planlamış ve uygulamaya da koymuştur. Prens George, 1906 yılında görevinden çekilmiştir. Bu defa büyük devletler prensin halefinin seçilmesi konusunu Osmanlı hükümetinin onayına dahi başvurmadan Yunan kralının yetkisine bırakmışlardır.²⁶⁰ 1 Ekim 1906'da eski Yunan başbakanlarından A. Zaimis, ada üzerindeki hükümlerlik hakları değiştirilmeksizin Prens George yerine fevkalâde

²⁵⁵Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 92.

²⁵⁶*Girit Kanun-u Esasisi*. Hanya, 16 Nisan 1899, 34 s.; Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 212-213.

²⁵⁷Gazetenin adı; 1905 yılında başlayan Therrisso Ayaklanması ile aynı adı taşımaktadır.

²⁵⁸Adıyeke (2000). **a.g.k.**, s. 214-217.

²⁵⁹**y.a.g.k.**, s. 219.

²⁶⁰**y.a.g.k.**, s. 221-224.

komiser olarak tayin edilmiştir.²⁶¹ Bâbıali ise bu durum karşısında, ancak protesto ile yetinmiştir.²⁶² Böylece Osmanlı Devleti'nin adadaki fiili varlığı sona ermiş, Yunanistan'ı ise Megali İdea'ya bir adım daha yaklaştırmıştır.²⁶³

2. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE SONRASI GİRİT SORUNU

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla gelindiğinde bir modernleşme süreci ve serüvenine girmiştir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Batı'nın askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünü kabul ettiği bir dönemdir. Bu bağlamda asker ve bürokrat kökenli Osmanlı aydınları Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkımdan kurtaracak şeyin ülkede bir takım köklü değişikliklere gitmek olduğunu düşünmüşlerdir.

III. Selim ve II. Mahmut ile başlayan köklü değişiklikler ise meyvesini 1839 Tanzimat Fermanı ile vermiştir.²⁶⁴ Bu belge ile Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci durdurulmaya çalışılmış, Osmanlılık kavramı ilk kez ortaya atılmıştır. 1856 Islahat Fermanı ise adeta hristiyanlar için yayınlanmış bir belge olarak ortaya konmuştur. Her iki belge, Hristiyan halkın din ve hukuk hayatında uluslaşma ve laikleşmeyi de başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının önlenmesi ve Batılı devletlerin ülkenin içişlerine karışmalarının engellenmesi için yapılan ıslahatların istenilen sonuçları vermemesi üzerine, Tanzimat Dönemi'nin yetiştirdiği Yeni Osmanlı aydınları, bu kez de kurtuluşu tüm etnik kimlikler üzerine inşa edilmiş bir Osmanlı kimliği oluşturarak devlet yönetimini anayasal temellere dayandırmayı hedeflemeye başlamışlardır. Genç Osmanlılar olarak da adlandırılan hareketin öncüleri olan, Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar, padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ve anayasal bir yönetimin kurulması için 1860 yılından itibaren siyasal bir mücadele içine girmişlerdir.²⁶⁵ Bu aydınlar hedeflerine II. Abdülhamid'in 23 Aralık 1876'da ilk anayasayı ilanı ile

²⁶¹BOA, Y..A...HUS. 506/145, (H-23-08-1324).

²⁶²Tukin (1996). **a.g.k.**, s. 92.

²⁶³Armaoğlu (2014). **a.g.k.**, s. 551.

²⁶⁴Bk. E. P. Engelhardt (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri; Tanzimat*. (Türkçesi; Örgen Uğurlu, Nurer Uğurlu). (1. baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi; Cevdet Paşa (1991). **a.g.k.**; H. İnalcık; M. Seyitdanlıoğlu (2006). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.; E. Z. Karal (1999). *Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)*. İstanbul: Cumhuriyet Yay.; N. Berkes (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Haz. Ahmed Kuyaş), İstanbul: YKY, s. 214-228.

²⁶⁵Bk. Ebuzziya Tevfik (2006). *Yeni Osmanlılar İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*. 3 C., İstanbul: Pegasus Yay.; İ. Sungu (1940). *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*. İstanbul: Maarif Matbaası.

ulaşmışlar, böylece Osmanlı Devleti, mutlak monarşi yerine anayasal bir monarşiye yönelmiştir.²⁶⁶

Anayasanın ilanı ile seçimlere gidilmiş, beraberinde de ilk Meclis-i Mebusan toplanmıştır (19 Mart 1877).²⁶⁷ Ancak kısa bir süre sonra hem anayasa askıya alınmış hem de Meclis-i Mebusan tatil edilerek elde edilen haklar geri alınmıştır. II. Abdülhamid'in padişahlığının ilk yıllarında anayasal yönetimi tekrar geri getirmek için eylemler olsa da bu eylemler başarılı olmamış, 1908 yılına kadar süren ve zamanla şiddetini arttıran bir istibdat dönemi başlamıştır.²⁶⁸

2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı Öncesi ve Sonrası Osmanlı'da Rum Nüfus

II. Meşrutiyet ile beraber art arda gelen kopuşlara paralel olarak toplumsal tepkiler de ön plana çıkmıştır. Bu tepkiler bölgeden bölgeye, şehirden şehire hatta kasabadan kasabaya değişkenlik göstermiştir. Bu kentlerden bazıları miting ve boykotlarda ön planda yer almışlardır. Bunun en önemli nedenleri içerisinde şehirlerin ekonomik özellikleri ile beraber, barındırmış olduğu nüfusa göre de çeşitlilik göstermiştir. Örneğin miting ve boykotlarda ön sırada yer alan yerlerde (Selanik, İzmir, İstanbul, Bursa, Antalya...vb.) Müslüman nüfus -özellikle Girit konusu işlediğimiz için- Giritli Müslüman nüfusun ön plana çıktığı fark edilmiştir. Yine boykot sırasında Osmanlı Rumlarının yaşadığı yerlerde boykot konusu işlenirken birçok açıdan konu olmuştur. Bu süreçte en dikkat çeken nokta Yunanlılarla Rumların sürekli olarak birbiriyle karıştırılması ile beraber Osmanlı Rumlarının en yoğun yaşadığı bölgeler ve bu bölgelerin Girit konusunda takındığı tavırda ön plana çıkmıştır. Bu nedenle Osmanlı genel nüfusu ile birlikte özellikle Osmanlı Rumlarının nüfus oranları da konuyu anlamakta ve anlamlandırmakta önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Rumlarının nüfus oranları siyasi olaylarla bağlantılı bir şekilde düşüş ve artışlar kaydederken özellikle 1910-11 boykotu sonrası önemli düşüşler yaşanacak, bu düşüş daha sonraki süreçte daha da artacaktır. Bu süreçte sadece Osmanlı Rumlarının değil Osmanlı nüfusuna da dikkatleri çekerek Girit konusunda

²⁶⁶Bk. S. Kili, Ş. Gözübüyük (2000). *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., s. 39-55; Berkes (2002). *a.g.k.*, s. 309-335; Karal (1999). *a.g.k.*, C. VIII, s. 215-230; B. Tanör (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY. s. 132-152.

²⁶⁷Bk. Kili, Gözübüyük (2000), *a.g.k.*, s. 56-72; Karal (1999). *a.g.k.*, C. VIII, s. 230-243; Tanör (1998), *a.g.k.*, s. 152-158; A. Oğuz (2010). *Birinci Meşrutiyet*. Ankara: Grafiker Yay., s. 103-118.

²⁶⁸Y. A. Petrosyan (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. Ankara: Bilgi Yay., s. 42 vd.

halkın hassasiyetini de ortaya koymaya çalışacağız. Özellikle mitinglere katılım oranındaki yoğunluk bu konuda en önemli simge olarak karşımıza çıkacaktır. Yine Girit sorunu özelindeki boykotta konsantrasyon konusunda halkın çoğunluğunun katılımı dikkat çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, vergi mükelleflerini belirlemek ve asker toplamak amacıyla gerçekleştirilen tahrirler vasıtasıyla nüfus kayıtları tutmaya büyük önem verilmiştir. Bu tahrir defterleri her bir hanedeki yetişkin erkek sayısını içermiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Millet Sistemini oluşturan her bir azınlığın ayrılıkçı talepleri sebebiyle nüfusları ve bu nüfusların bulunduğu coğrafi bölgedeki toplam nüfusa oranı konusu önemli bir mesele olmuştur. Bu nedenle Osmanlı yönetimi özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren nüfus sayımına ve nüfusun; yaşa, etnik özelliklere ve coğrafi bölgelerdeki dağılımına dair tutulacak olan kayıtlara daha fazla önem vermeye başlamıştır.²⁶⁹

Bu doğrultuda 1874 yılında Şûrâyı Devlet, ülkede genel bir nüfus sayımı yapılması kararını almıştır. Bu nüfus sayımı doğrultusunda kazalarda komiteler oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu komiteler bir hükümet görevlisi, bir Müslüman, cemaatler arasından seçilecek bir gayrimüslim, bir sekreter ve bir de sekreter yardımcısından oluşacaktı. Komitelerin kaza düzeyinde yapacağı sayımlarda her türlü özelliğin (yaş, deri rengi, göz rengi vs.) dikkate alınması talep edilmiştir. Bu sayımların bir üst birime gönderilmek suretiyle kazadan merkeze kadar ulaştırılması yöntemi benimsenmiştir. Ancak bu hazırlıklar teoride kalmış, siyasi ve mali sorunlar nedeniyle pratikte nüfus sayımı gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine Sicil-i Nüfus Nizamnamesi olarak adlandırılan ve Şûrâyı Devlet'in görüşlerini de içerecek şekilde eski sistemi geliştiren yeni nüfus yönetmeliği, 4 Eylül 1881'de padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu yönetmelik ile getirilen ilk önemli yenilik, sayımı ve kaydı yapılan her bireye imzalı ve mühürlü bir nüfus tezkeresi verilmesidir. Yeni yönetmelikle getirilen diğer bir önemli yenilik ise nüfus sayımına kadınların da dâhil edilmesi olmuştur.²⁷⁰

²⁶⁹S. J. Shaw (1978), "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 9, s. 325-338.

²⁷⁰Bk. A. Çimen (2012). "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, s. 183-216; S. Mutlu (2014). "Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Etnik Dağılımı". *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 8. Ankara: TTK Yay., s. 33-74.

1881’de başlayan nüfus sayımı çalışmaları 1893 tarihinde padişaha ayrıntılı raporla sunulmuş, diğer bir nüfus sayımı ise 1905/06 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımı konusunda hazırlanan son rapor ise Memâlik-i Osmaniye’nin 1330 (1914) Senesi Nüfus İstatistiği’dir.²⁷¹

*1881/93 Yılı Sayımına Göre Osmanlı Nüfusu*²⁷²

Vilayet/Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Yahudi	Diğer ²⁷³	Toplam
Adana	341.376	6.262	44.799	-	-	3.912	396.349
Ankara	735.766	34.915	67.490	-	415	8.546	847.132
Aydın	1.119.323	196.664	14.140	428	22.153	57.822	1.410.530
Bağdat	150.108	-	349	-	12.715	34.584	197.756
Basra	10.154	-	35	-	421	243	10.853
Beyrut	462.034	54.976	86	-	3.541	47.372	568.009
Biga	99.468	15.101	1.741	402	1.755	368	118.835
Bitlis	167.054	-	101.358	-	-	8.586	276.998
Cezayir-i Bahr-i Sefid	27.481	226.817	78	1	2.952	6.261	263.590
Çatalca	15.091	35.848	899	5.586	966	432	58.822
Deyr-i Zor	33.863	-	83	-	2	302	34.250
Diyarbakir	289.591	1.166	46.823	73	1.051	30.326	369.030
Edirne	434.366	267.220	16.642	102.245	13.717	1.847	836.037
Erzurum	445.548	3.356	101.138	-	6	8.977	559.025
Halep	684.629	7.552	52.407	-	9.913	33.243	787.744
Hüdavendigâr	1.132.763	133.017	57.818	1.284	3.037	7.965	1.335.884
İstanbul Mülhakatı	40.455	35.271	2.809	21	66	2.080	80.702
İstanbul	384.910	152.741	149.590	4.377	44.361	137.586	873.565
İşkodra	78.600	5.913	-	-	-	2.859	87.372
İzmit	133.117	23.724	37.220	13	169	1.432	195.675
Kastamonu	929.300	15.000	2.777	2	-	1.902	948.981
Konya	877.232	56.561	9.813	-	216	220	944.042
Kosova	409.510	29.393	-	274.793	1.706	5.685	721.087
Kudüs	199.613	16.702	939	-	8.110	9.406	234.770
Mamûretü'l-Azîz	300.188	543	73.178	-	2	7.435	381.346
Manastır	225.534	227.766	29	205.892	5.072	106	664.399
Musul	164.593	3	45	-	4.286	7.184	176.111
Selanik	447.904	277.237	201	222.684	37.206	4.612	989.844
Sivas	776.558	37.813	116.545	-	209	5.546	936.671
Suriye	338.931	29.399	199	-	6.277	25.942	400.748
Trabzon	857.280	155.039	41.786	-	5	2.127	1.056.237
Van	59.412	-	60.448	-	-	-	119.860

²⁷¹Mutlu (2014). **a.g.k.**, s. 40-42.

²⁷²K. Karpat (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 162-188.

²⁷³Süryani, Marunî, Keldani, Katolik, Protestan, Latin, Monofizit, Kipti ve yabancı uyruklular.

Yanya	225.415	286.304	-	-	3.677	1.081	516.477
TOPLAM	12.597.167	2.332.303	1.001.465	817.801	184.006	465.989	17.398.731

Osmanlının çağdaş anlamda ilk genel nüfus sayımı kabul edilmekle birlikte, 1881/93 nüfus sayımında çeşitli eksiklikler bulunmaktadır. Nitekim bazı bölge ve birimlerde sayımlar tamamlanamamış, bazıları bu sayıma dâhil edilmemiş, bazı bölge ve birimler ise özel veya otonom idareler olmaları hasebiyle sayım dışında bırakılmışlardır. Karpat'a göre sayımların tamamlanmış olduğu bölge/birimlerin toplam nüfusu 17.398.731'dir. Sayımları tamamlanmamış bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu 3.100.000, sayıma dâhil edilmemiş bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu 7.300.000, özel veya otonom idareler olmaları nedeniyle sayım dışında kalmış olan bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu 11.306.091 ve yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı vatandaşlarının sayısı da 14.978'dir. 1893 sayımı sonucu elde edilen ve tahmini rakamlar toplandığında ise Osmanlı nüfusu 39.119.800 olarak hesaplanmaktadır.²⁷⁴

1881/93 sayımında 17.398.731 olarak kayıt altına alınan toplam nüfus içerisindeki Rum nüfusu 2.332.303'tür ve bu rakam toplam nüfusun %13,40'ını oluşturmaktadır.

1876 Girit Vilayet Salnâmesi'ndeki verilere göre Girit'in toplam nüfusu 227.871'dir ve bunun 135.780'ini hristiyanlar, 91.746'sını müslümanlar, 345'ini de Yahudiler oluşturmaktadır. Ancak Fotyadi Paşa'nın valiliği esnasında 1881 yılında adada vilâyet idare meclisi kararı ve organizasyonu ile bir nüfus sayımı yapılmış, sayım sonucunda da ada nüfusunun 73.487'si Müslüman, 204.781'i hristiyan, 254'ü katolik, 17'si protestan, 646'sı Musevi ve 7'si Ermeni olmak üzere toplam 279.192 olduğu açıklanmıştır.²⁷⁵ Vital Cuinet'in tahminlerine göre ise 1890'larda Girit'in nüfusu 294.192'dir ve ne kadarının Müslüman ne kadarının Rum olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.²⁷⁶

1881/93 nüfus sayımının ardından, 1897 yılında bir de nüfus istatistiği yayınlanmıştır (Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-î

²⁷⁴Bk. Karpat (2003). **a.g.k.**, s. 189.

²⁷⁵1876 Girit Vilayet Salnâmesi'ndeki veriler ile 1881 sayımları arasındaki farkında maârif tahsisatından daha fazla pay almak isteyen hristiyanların nüfusunun abartılması nedeniyle olduğu, Bâbıalî'nin sayımı iptal edip yenilenmesini istediği, ancak bunun dikkate alınmadığı ifade edilmiştir. Bk. A. N. Adıyeke ve N. Adıyeke (2006). "1881 Yılında Girit Vilayeti'nde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları". *Fethinden Kaybına Girit*. İstanbul: Bâbıalî Kültür Yayıncılığı, s. 166-168.

²⁷⁶C. Behar (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500-1927*. Tarihi İstatistikler Dizisi. C. 2. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 43.

Umumîsi). O güne dek yayınlanmış en kapsamlı genel istatistik niteliğini taşıyan bu çalışmada, 1893'ten sonra yapılan ilaveler ve iyileştirmelerle birlikte her vilayette yaşayan halkın cinsiyet, yaş, din ve millet özelliklerine göre hazırlanmış bilgilere yer verilmiştir.

*1897 Senesi İstatistik Yıllığına Göre Osmanlı Nüfusu*²⁷⁷

Vilayet/Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Diğer ²⁷⁸	Toplam
Adana	355.912	5.886	32.879	-	4.087	398.764
Ankara	895.196	36.885	74.031	-	12.632	1.018.744
Aydın	1.203.776	229.598	14.092	548	30.410	1.478.424
Bağdat	171.398	-	256	-	15.631	187.285
Basra	79.261	5	33	-	782	80.081
Beyrut	505.019	57.131	89	-	58.524	620.763
Biga	121.327	17.681	1.842	612	2.442	143.904
Bitlis	224.772	-	101.586	-	12.284	338.642
Cezayir-i Bahr-i Sefid	30.578	253.066	10	-	3.082	286.736
Çatalca	16.320	36.520	959	5.787	1.415	61.001
Deyr-i Zor	50.767	2	365	-	126	51.260
Diyarbakir	329.843	1.421	46.202	-	37.191	414.657
Edirne	539.031	288.968	17.978	121.870	18.115	985.962
Erzurum	513.446	3.296	109.818	-	10.455	637.015
Halep	712.585	7.816	53.465	-	45.372	819.238
Hüdavendigâr	1.234.304	144.138	65.777	2.267	7.808	1.454.294
İstanbul	47.728	36.976	3.074	17	511	88.306
İstanbul	520.194	161.867	158.131	6.364	56.926	903.482
İşkodra	78.999	5.804	-	-	2.726	87.529
İzmit	155.565	27.722	43.611	-	1.545	228.443
Kastamonu	945.192	17.040	6.652	-	-	968.884
Konya	942.932	68.101	10.587	-	1.214	1.022.834
Kosova	432.178	36.420	1	275.702	10.333	754.634
Kudüs	217.346	19.070	825	-	21.619 ²⁷⁹	258.860
Mamûretü'l-Azîz	380.092	958	74.204	-	11.325	466.579
Manastır	252.962	272.205	22	177.750	8.527	711.466
Musul	186.818	13	74	-	11.383	198.288
Selanik	452.175	294.624	54	239.270	52.830	1.038.953
Sivas	807.651	42.123	123.204	-	7.898	980.876
Suriye	476.434	35.720	336	-	38.644	551.134
Trabzon	933.728	181.044	47.196	-	2.627	1.164.595
Van	76.956	-	55.051	-	-	132.007

²⁷⁷T. Güran (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı: 1897*. Tarihi İstatistikler Dizisi. C. 5. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 23-25.

²⁷⁸Yahudi, Süryani, Marunî, Keldani, Katolik, Protestan, Latin, Monofizit, Kıpti ve yabancı uyruklular.

²⁷⁹Yahudi nüfus 11.909'dur.

Yanya	221.475	287.812	-	2	7.392	516.681
TOPLAM	14.111.960	2.569.912	1.042.404	830.189	495.856	19.050.321

1897 istatistiğine göre sayımların tamamlanmış olduğu bölge/birimlerin toplam nüfusu 19.050.321’dir. Sayımları tamamlanmamış, sayıma dâhil edilmemiş, özel veya otonom idareler olmaları nedeniyle sayım dışında kalmış olan bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu 13.156.533’tür. 1897 istatistiklerine göre elde edilen ve tahmini rakamlar toplandığında ise Osmanlı nüfusu 32.206.854 olarak hesaplanmaktadır.²⁸⁰

Yine 1897 istatistiğine göre 19.050.321 olarak kayıt altına alınan toplam nüfus içerisindeki Rum nüfusu 2.569.912’dir ve bu rakam toplam nüfusun %13,49’unu oluşturmaktadır. 1897 istatistiğinde Girit’in nüfusu ile ilgili herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından idari birimlerle ilgili hazırlanmış olan istatistikte Girit’in 1897 senesi nüfusunun 200.000 olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu nüfusun ne kadarının Müslüman ne kadarının Rum olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.²⁸¹ Ayrıca 1892/93 (H.1310) Girit Vilayet Salnamesi de vilayette bulunan nüfus ve dağılımı hakkında hiçbir malumat içermemektedir.²⁸²

1881/93 sayımından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılmış olan son genel nüfus sayımı 1322 Tahrir-i Nüfusu olarak 1905/06 sayımlarıdır. Bu sayımda da 1881/93 sayımında olduğu gibi sayımları tamamlanmamış, sayıma dâhil edilmemiş, özel veya otonom idareler olmaları nedeniyle sayım dışında kalmış bölge/birimler bulunmaktadır. Ayrıca birçok vilayette ve özellikle Musul, Basra, Bağdat gibi Arap vilayetlerinde kadınların eksik sayıldıkları ya da hiç sayılmadıkları, cinsiyetleri ihtiva eden verilere bakıldığında anlaşılmaktadır.²⁸³

*1905/06 Yılı Sayımına Göre Osmanlı Nüfusu*²⁸⁴

Vilayet/Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Bulgar	Diğer ²⁸⁵	Toplam
----------------	----------	-----	--------	--------	----------------------	--------

²⁸⁰T. Güran (2017). *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s. 26-33.

²⁸¹T. Güran (2017). *a.g.k.*, s. 26-33.

²⁸²Bk. İ. Sözen (2017). *H.1310 (M.1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesi’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Y.YLT, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²⁸³C. Behar (1996). *a.g.k.*, s. 57-58.

²⁸⁴Güran (1997). *a.g.k.*, s. 23-25.

²⁸⁵Yahudi, Süryani, Marunî, Keldani, Katolik, Protestan, Latin, Monofizit, Kıpti ve yabancı uyruklular.

Adana	435.795	11.067	47.047	-	10.487	504.396
Ankara	1.011.566	41.776	89.780	-	14.009	1.157.131
Aydın	1.331.552	285.105	18.287	220	92.417	1.727.581
Bağdat	162.943*	-	373	-	14.862	178.178
Basra	9.460*	-	36	-	774	10.270
Beyrut	460.220	51.721	18	-	50.760	562.719
Biga	140.771	38.091	2.336	733	4.524	186.455
Bitlis	197.906	-	90.219	-	9.535	297.660
Cezayir-i Bahr-i Sefid	37.601	316.842	111	19	9.650	364.223
Çatalca	23.128	44.325	996	7.588	2.492	78.529
Deyr-i Zor	60.373	13	60	-	408	60.854
Diyarbakir	315.569	1.125	43.610	-	32.401	392.705
Edime	618.604	340.908	26.144	119.476	28.664	1.133.796
Erzurum	551.506	5.804	109.310	-	9.235	675.855
Halep	740.208	8.920	64.358	-	54.193	867.679
Hüdavendigâr	1.430.498	166.368	77.865	4.996	11.550	1.691.277
İstanbul Mülhakatı	61.420	19.277	1.736	-	2	82.435
İstanbul	370.339	157.165	59.963	2.869	191.891	782.227
İşkodra	81.222	6.098	6	-	2.522	89.848
İzmit	200.560	35.866	51.265	1	2.825	290.517
Kastamonu	1.088.137	23.061	9.809	6	503	1.121.516
Konya	1.145.713	86.561	15.537	5	1.961	1.249.777
Kosova	379.595*	13.594	1	272.818	5.645	671.653
Kudüs	197.701	15.885	706	-	15.520 ²⁸⁶	229.812
Mamûretü'l-Azîz	390.784	651	67.512	-	14.377	473.324
Manastır	328.551*	286.001	8	197.088	13.180	824.828
Musul	148.162*	3	45	-	13.538	161.748
Selanik	419.604	263.881	637	155.710	81.527	921.359
Sivas	972.788	67.374	144.056	-	10.154	1.194.372
Suriye	407.999	33.170	360	-	37.246	478.775
Trablusgarp	436.493	145	60	-	12.925	449.623
Trabzon	1.071.988	215.474	50.055	1	5.260	1.342.778
Van	54.582	-	59.382	-	-	113.964
Yanya	225.415	287.592	-	-	3.759	516.766
TOPLAM	15.508.753	2.823.863	1.031.688	761.530	758.796	20.884.630

* Kadın nüfus ya hiç yazılmamış ya da eksik yazılmış.

1905/06 yılı sayımlarının tamamlanmış olduğu bölge/birimlerin toplam nüfusu 20.884.630'dur. Sayımları tamamlanmamış, sayıma dâhil edilmemiş, özel veya otonom idareler olmaları nedeniyle sayım dışında kalmış olan bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu ise hesaplanmamıştır.²⁸⁷

²⁸⁶Yahudi nüfus: 7.883'tür.

²⁸⁷T. Güran (2017). **a.g.k.**, s. 26-33; C. Behar (1996). **a.g.k.**, s. 57-58.

1905/06 yılı sayımlarına göre 20.884.630 olarak kayıt altına alınan toplam nüfus içerisindeki Rum nüfusu 2.823.863'tür ve bu rakam toplam nüfusun %13,52'sini oluşturmaktadır. 1905/06 yılı sayım sonuçlarında Girit'in nüfusu ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır.²⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusuna dair en son yapılan kapsamlı çalışma "Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği" adı ile yayınlanan 1914 yılına ait verilerdir. Bu istatistiki çalışmaya 1906/07 sayım sonuçları esas teşkil etmiş olmakla birlikte, 1905/06 yılı sayım sonuçları doğum rakamları eklenip ölümler çıkarılarak güncellenmiş, ayrıca kaybedilen toprakların nüfusu da istatistiklerden çıkarılmıştır.²⁸⁹

1914 Yılı İstatistiğine Göre Osmanlı Nüfusu²⁹⁰

Vilayet/Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer ²⁹¹	Toplam
Adana	341.903	8.974	57.686	66	2.394	411.023
Ankara	877.285	20.240	53.957	1.026	1.309	953.817
Antalya	235.762	12.385	630	250	659	249.686
Aydın	1.249.067	299.097	20.766	35.041	4.771	1.608.742
Bağdat	-	-	-	-	-	-
Basra	-	-	-	-	-	-
Beyrut	648.314	111.454	5.288	15.052	44.765	824.873
Biga	-	-	-	-	0	-
Bitlis	309.999	-	119.132	-	8.348	437.479
Bolu	399.281	5.151	2.972	20	1.224	408.648
Canik	265.950	98.739	28.576	27	10	393.302
Cezayir-i Bahr-i Sefid	-	-	-	-	-	-
Çatalca	20.048	36.797	842	1.480	589	59.756
Deyr-i Zor	65.770	45	283	2	194	66.294
Diyarbakir	492.101	1.935	73.226	2.085	50.478	619.825
Edirne	360.417	224.680	19.888	22.515	3.594	631.094
Erzurum	673.297	4.864	136.618	10	643	815.432
Eskişehir	140.578	2.613	8.807	728	-	152.726
Halep	576.320	21.954	49.486	12.193	7.837	667.790
Hüdavendigâr	474.114	74.927	61.191	4.126	1.869	616.227
İçel	102.034	2.507	341	10	302	105.194
İstanbul	560.434	205.762	84.093	52.126	7.563	909.978
İşkodra	-	-	-	-	-	-

²⁸⁸W. Barthold (1993). "Crete". *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*. Volume: II. (Edt. M. TH. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset and R. Hartmann). Leiden-New York- Köln, p. 879.

²⁸⁹C. Behar (1996). *a.g.k.*, s. 57-58.

²⁹⁰Karpat (2003). *a.g.k.*, s. 208-228; M. Zamir (1981). "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919". *Middle Eastern Studies*. Vol. 17, No. 1, pp. 85-106.

²⁹¹Bulgar, Süryani, Marunî, Keldani, Katolik, Protestan, Latin, Monofizit, Kipti ve yabancı uyruklular.

İzmit	226.859	40.048	57.789	428	29	325.153
Kale-i Sultaniye	149.903	8.550	2.541	3.642	1.179	165.815
Karahisar-i Sahip	277.659	632	7.448	7	74	285.820
Karesi	359.804	97.497	8.704	362	6.603	472.970
Kastamonu	737.302	20.958	8.959	8	-	767.227
Kayseri	184.292	26.590	52.192	198	-	263.074
Konya	750.712	25.150	13.225	4	217	789.308
Kosova	-	-	-	-	-	-
Kudüs	266.044	27.121	3.043	21.259	10.701	328.168
Kütahya	303.348	8.755	4.548	-	243	316.894
Mamûretü'l-Azîz	446.379	971	87.864	-	3.013	538.227
Manastır	-	-	-	-	-	-
Maraş	152.645	34	38.433	251	1.192	192.555
Menteşe	188.916	19.923	12	1.615	408	210.874
Musul	-	-	-	-	-	-
Niğde	227.100	58.312	5.705	-	-	291.117
Selanik	-	-	-	-	-	-
Sivas	939.735	75.324	151.674	344	2.366	1.169.443
Suriye	791.582	88.640	2.533	10.140	25.514	918.409
Trablusgarp	-	-	-	-	-	-
Trabzon	921.128	161.574	40.237	8	-	1.122.947
Urfa	149.384	2	18.370	865	2.367	170.988
Van	179.389	1	67.792	1.383	10.576	259.141
Yanya	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	15.044.855	1.792.206	1.294.851	187.073	201.031	18.520.016

1914 yılı istatistiğine göre sayımların tamamlanmış olduğu bölge/birimlerin toplam nüfusu 18.520.016'dır. Sayımları tamamlanmamış, sayıma dâhil edilmemiş, özel veya otonom idareler olmaları nedeniyle sayım dışında kalmış olan bölge/birimlerin tahmini toplam nüfusu ise hesaplanmamıştır. Ayrıca 1914 senesi itibariyle kaybedilen toprakların nüfusu da hesaplama dışı bırakılmıştır.²⁹²

1914 yılı istatistiğine göre 18.520.016 olarak kayıt altına alınan toplam nüfus içerisindeki Rum nüfusu 1.792.206'dır ve bu rakam toplam nüfusun %9,67'sini oluşturmaktadır. 1914 yılı istatistiğinde Girit'in nüfusu ile ilgili herhangi bir veri bulunmamakla birlikte, W. Barthold'a göre Girit'in 1911 senesi toplam nüfusunun 336.151 olduğu, bu nüfusun 27.852'sinin Müslüman, 307.812'sinin Hristiyan ve 487'sinin de Yahudi olduğu tahmin edilmektedir.²⁹³

²⁹²Güran (2017). **a.g.k.**, s. 26-33; C. Behar (1996). **a.g.k.**, s. 57-58.

²⁹³Barthold (1993). **a.g.k.**, s. 879.

Yıl	1897	1906/7	1914
Toplam Rum Nüfus	2.569.912	2.823.863	1.792.206
Bir Önceki Sayıma Göre Artış/Azalış Miktarı	-	253.951	-1.031.657
Bir Önceki Sayıma Göre Artış/Azalış Oranı (%)	-	9,88	-36,53

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere Osmanlı Rum nüfusunda II. Meşrutiyetin ilanından sonra önemli bir azalma meydana gelmiştir. Savaşlar, isyanlar, göçler, doğum oranlarında azalma, ölüm oranlarında artış ve Osmanlı'nın yaşamış olduğu toprak kayıpları, yaşanan bu değişimin ana sebepleri olarak ortaya çıkmıştır. Girit özelinde de müslümanlar açısından bu sebepler geçerlidir. Çünkü Girit'te meydana gelen olaylar nedeniyle Girit Müslüman nüfusu sürekli Anadolu'ya göç vermiştir.

2.2. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Rumlar

II. Meşrutiyet'in İlanı ile adeta yeniden fethedilen Girit, Meşrutiyet ile Osmanlı siyaset ve toplum hayatına giren birçok yeniliğe de cevap bulma telaşına neden olmuştur. Özellikle Girit'in Yunanistan'a ilhak kararı ile Girit'e dair haber akışının tekrar başlaması ve beraberinde toplumun konuya olan hassasiyeti siyasetinde en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu nedenle Girit'in 1908'de Yunanistan'a tekrar ilhak kararının, II. Meşrutiyet rejimi ve özellikle Osmanlı Rumları üzerindeki etkisi ortaya konulmadan önce rejimin getirileri ve bu getirilerin Osmanlı Rumlarında karşılık bulup bulmadığına değinmemiz gerekecektir.

II. Abdülhamid'in gittikçe yönetimi sertleştirmesi ve imparatorluğun hızla yıkılışa doğru gitmesi, rejime karşı bir hoşnutsuzluk ortamı oluştururken bu ortam zamanla örgütlü bir muhalefet hareketini doğurmuştur. Bu muhalefet, 1889 yılında kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti ile ete kemiğe bürünmüştür.²⁹⁴ Ülke içinde başlayan muhalif hareketler, 1890'lı yıllarda Ahmet Rıza ve Murat Bey'in yurt dışına kaçmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Yurt dışındaki Jön Türk hareketi, 1899 yılında daha da güçlenmiştir.

²⁹⁴Bk. M. Ş. Hanioglu (1989). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. C. 1. İstanbul: İletişim Yay.; S. Akşin (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara; K. Karabekir (2009). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. İstanbul: YKY; *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları* (1987). İstanbul: Arba Yay.; E. E. Ramsaur (1982). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. İstanbul: Sander Yay., s. 33 vd.

1902’de Paris’te ilk Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Kongre sonucunda Jön Türkler, yabancı müdahalesini destekleyen Sebahattin Bey ve taraftarları ile desteklemeyen Ahmet Rıza Bey ve taraftarları olarak ikiye ayrılmıştır. Kongre’den sonra Ahmed Rıza Bey’in başkanlığını yaptığı grup, Terakki ve İttihat Cemiyeti’ni kurarken; Sabahattin Bey’in grubu da Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adını almıştır.²⁹⁵

Diğer yandan, meşrutiyete giden süreci hızlandıracak olan en önemli gelişme, 1906 yılında Selanik’te atılmıştır. Selanik’te Talat Bey, Bursalı Mehmed Tahir, Rahmi, Mithat Şükrü, Kazım Nami tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur.²⁹⁶ Ahmed Rıza Bey’in dikkatini çeken bu cemiyet, Dr. Nazım Bey’in aracılığıyla, 1907 yılında Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiştir. Cemiyet daha sonra adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir.²⁹⁷ Bu birleşmeyle muhalif hareketin içinde asker kökenli Jön Türklerin sayısı da artmıştır.²⁹⁸

İmparatorluğun Makedonya topraklarında başlayan bu örgütlü muhalefet hareketleri yavaş yavaş Anadolu’da da kendisini hissettirmeye başlamıştır.²⁹⁹ Ülke içinde ve dışında gelişmeye başlayan bu muhalif güçler, birlikte hareket etmenin daha doğru olduğuna karar vermişler ve 1907 tarihinde Paris’te İkinci Jön Türk Kongresini toplamışlardır. Kongrede muhalif örgütler, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak; II. Abdülhamid’in yönetiminin bir an önce nasıl devrileceği ile ilgili anlaşmaya varmaya çalışmışlardır. Kongre sonucunda, II. Abdülhamid yönetimine karşı silahlı direnme, vergi ödememe, genel ayaklanma, ordu içi propaganda gibi yöntemlere başvurulacağı duyurulmuştur.³⁰⁰

23 Temmuz’dan önce yaşanan bazı olaylar da hürriyetin ilanını hızlandırmıştır. Bu olayların başında Makedonya Meselesi gelir. Makedonya Meselesi’nin yeniden

²⁹⁵A. B. Kuran (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yay., s. 85-88.

²⁹⁶M. Ş. Bleda (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 21; K. N. Duru (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*. İstanbul, s. 13.

²⁹⁷Karabekir (2009). *a.g.k.*, s. 412-413.

²⁹⁸S. Aydın (2001). “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”. *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. C. 1. İstanbul: İletişim Yay., s. 124-126.

²⁹⁹E. Aybars (1983). “Makedonya ve Meşrutiyet”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. 1, s. 109.

³⁰⁰Petrosyan (1974). *a.g.k.*, s. 259; Kuran (2000). *a.g.k.*, s. 287-288; T. Z. Tunaya (1956). “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci “Jön Türk” Hareketinin Fikri Esasları”. *Tahir Taner’e Armağan*. İstanbul, s. 167-187; Mardin (2001). *a.g.k.*; M. Göçmen (1995). *İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*. İstanbul.

alevlenmesi, devrimin yakın nedeni olmakla birlikte temel neden daha farklıdır. Özellikle Rumeli’de bulunan ordudaki huzursuzluklar en önemli nedenlerden birisini oluşturmuştur.³⁰¹

II. Meşrutiyet’in ilanını hızlandıran diğer en önemli olay ise Firzovik Toplantısı’dır.³⁰² 30 bin kadar Arnavut, Firzovik’te toplanarak yemin etmiş (20 Temmuz 1908) ve bu kararlarını telgrafla II. Abdülhamid’e bildirmişlerdir.³⁰³ Bu telgrafta, Kanunu Esasi’nin maddelerine uyarak meşruti sistemin yeniden kurulması ve İstanbul’da bir millet meclisin toplanması istenmiş, aksi halde harekete geçileceği iletilmiştir. Bu telgrafi, Kosova, Selanik, Serez ve Priştine’den çekilen telgraflar izlemiştir.³⁰⁴ Bu telgrafların da ortak noktası 1876 Kanunu Esasi’sinin tekrar yürürlüğe girmesidir.³⁰⁵

II. Meşrutiyeti hazırlayan diğer nedenler ise bazı araştırmacılara göre 1908 yazı başlarında başlayan ağır iktisadi krizler, adaletsiz alınan vergiler, yozlaşmış idareciler ve bunların halk üzerinde oluşturduğu yaygın huzursuzluklardır.³⁰⁶ Nitekim 1908 yılının ilk aylarına gelindiğinde düzene karşı memnuniyetsizlik imparatorluğun her köşesinde görülmeye başlamıştır.³⁰⁷ Bu huzursuzluklar sadece halkın içinde değil aynı zamanda ordunun içinde de kendini göstermiştir.³⁰⁸ Bu gelişmeler yaşanırken İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Selanik merkezinin en önemli hedefi, III. Ordu’yu da hareketin içine

³⁰¹Akşin (2001). **a.g.k.**, s. 97; Alkan (2001). **a.g.k.**, s. 87-106; F. Ahmad (1986). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul, s. 18; Bayur (1991). **a.g.k.**, C. 1, Kısım: 1, s. 429-478; İ. H. Uzunçarşılı (1956). “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”. *Belleten*. C. 20, 1956, s. 103-174; A. Niyazi (1975). *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey’in Anıları*. İstanbul: Çağdaş Yay., s.79-83; S. Külçe (1994). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*. İzmir; C. R. Buxton (1909). *Turkey in Revolution*. New York; F. Georgeon (1995). “Son Canlanış 1878-1908”, Robert Mantran (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev: Server Tanilli). İstanbul: Cem Yayınevi, s. 205-220.

³⁰²Külçe (1994). **a.g.k.**, 78 s.; Ahmad (1986). **a.g.k.**, s. 26-29.

³⁰³Ahmet Refik (1324). *İnkılâb-ı Azim*. İstanbul.

³⁰⁴T. Z. Tunaya (1976). “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”. *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, (1876-1976), Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu*. Ankara: Siyasal İlimler Türk Derneği, s. 75; P. Dumont, F. Georgeon (2001). “Devrim Selanik’ten Başlar”. *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanların Uyanışı*. (Haz. Gilles Veinstein). (Çev: Cüneyt Akalın), İstanbul: İletişim Yay., s. 239-260; Bayur (1991). **a.g.k.**, C. 1, Kısım: 1, s. 469-472; T. Z. Tunaya (1996). *Hürriyetin İlanı*. İstanbul: Arba Yay., s. 7; T. Z. Tunaya (1984). *Türkiye’de Siyasi Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., (2. baskı), s. 116.

³⁰⁵*Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi, Halil Menteşe’nin Anıları* (1986). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., s. 124-125.

³⁰⁶Tunaya (1996). **a.g.k.**, s. 8; Tunaya (1984). **a.g.k.**, s. 139-140; A. Kansu (2001). 1908 Devrimi. İstanbul: İletişim Yay., s. 35-95; Kuran (2000). **a.g.k.**, s. 273; Ramsaur (1982). **a.g.k.**, s. 149; H. Z. Kars (1997). *1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği*. İstanbul: Kaynak Yay., (2. baskı), s. 43-51.

³⁰⁷Ramsaur (1982). **a.g.k.**, s. 150.

³⁰⁸Kuran (2000). **a.g.k.**, s. 274-286.

çekmek olmuştur. 1908 yılının Haziran ayı başlarından itibaren sadece III. Ordu'dan değil Makedonya'daki diğer ordulardan da hoşnutsuzluk ve isyan haberleri gelmeye başlamıştır.³⁰⁹

Uluslararası bir gelişmede 1908 ihtilalinin oluşumunda etkili olmuştur. İngiltere Kralı ve Rus Çarı arasında 9-11 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de yapılan ve Makedonya'nın geleceğinin belirlendiği görüşmede; Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına karar verildiği yönündeki haberler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mutlakıyetçi yönetimi yıkmak için yeni bir neden vermiştir.³¹⁰ Böylelikle ihtilal sürecinin başlatılması için tüm şartlar oluşmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 23 Haziran 1908 Beyannamesi, Manastır'da şehrin sokaklarına asılmış ve bazı ülkelerin konsolosluklarına da gönderilmiştir.³¹¹ Bu beyannamede, hükümetin meşru bir hükümet olmadığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek amacının, millet ile padişahın doğrudan temasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.³¹²

İhtilal fiilen, 3 Temmuz 1908 günü başlamıştır.³¹³ İttihatçıların gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında verdiği özgürlük mücadelesi; 1908 yılının Temmuz ayında amacına ulaşmış, yaklaşık 30 yıllık istibdat dönemi sona ermiştir.³¹⁴ 23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır.³¹⁵

1908'de meşrutiyetin ilanından önce Rumlar, Jön Türklerle yurt dışında bağlantılar kurmuşlar ve teşkilatlarıyla özellikle Makedonya'da önemli bağlantılar elde etmişlerdir. 23/24 Temmuz 1908 tarihinde sonra Rumeli'de başlayan ve çeşitli Osmanlı milletlerinin

³⁰⁹ Kars (1997). **a.g.k.**, s. 53-56.

³¹⁰ M. Hacısalıhoğlu (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.; Tahsin Paşa (1990). *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Boğaziçi Yay., s. 351; Z. Türkmen (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yay., s. 15; F. Adanır (1995). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği". *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. İstanbul: İletişim Yay., s. 36-37; S. Yerasimos (1980). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. (3. baskı). İstanbul, s. 574; Kuran (2000). **a.g.k.**, s. 306; Ramsaur (1982). **a.g.k.**, s. 151-153; Ahmad (1986). **a.g.k.**, s. 17; Alkan (2001). **a.g.k.**, s. 88.

³¹¹ Bayur (1991). **a.g.k.**, C. 1, Kısım: 1, s. 448; Uzunçarşılı (1956). **a.g.k.**, s. 116-117; Dumont, Georgeon (2001). **a.g.k.**, s. 245.

³¹² O. Koloğlu (1998). "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-I". *Toplumsal Tarih*. Temmuz 1998. C. 9. S. 55, s. 16-19; O. Koloğlu (1998-II). "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-II". *Toplumsal Tarih*. Ağustos 1998. S. 56, s. 30-35.

³¹³ Akşin (2001). **a.g.k.**, s. 103.

³¹⁴ Bk. T. Çavdar (1982). *Özgürlük Kavgasında Yaşanan Geçmiş, 1860-1918*. Ankara: Ayba Yay.

³¹⁵ Tunaya (1996). **a.g.k.**, s. 5; Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 35.

katıldığı kutlamalar kısa sürede imparatorluğun tüm bölgelerine yayılarak günlerce sürmüştür.³¹⁶ Jön Türk ve Rum cemaatlerinin pek çoğunun temsilcileri de karşılıklı saygı ve dostluk gösterilerinde bulunmuştur.³¹⁷ Fakat meşrutiyetin ilanının Osmanlı gayrimüslimleri arasında oluşturduğu olağanüstü coşkunun yerini, kısa süre içinde yeni rejimden beklentiler almıştır.³¹⁸ Aynı sıralarda imparatorluğun halkları arasındaki *eski kinler* de yeni baştan su yüzüne çıkmaya başlamıştır.³¹⁹

Meşrutiyetin ilanını izleyen ilk günlerde kutlamalara Osmanlı Rumları da geniş oranda katılmıştır.³²⁰ Rumların bu tavırları, siyasi açıdan farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Örneğin, o dönemde Fransız dışişlerinde görevli Blank, Rum milletinin meşrutiyetin ilanına neden bu kadar sevindiğini anlayamadığını yazmıştır.³²¹ Britanya İzmir Konsolosu ise Rumların yapılan kutlamalara Yunan bayraklarıyla geldiklerini, Türk bayraklarının ise ikinci planda yer aldığını söylemiştir.³²² Yunanlı gazeteci Hercule Diamantopulo ise meşrutiyetin ilanının Türk ve Rum milletleri arasındaki yakınlaşma için son derece önemli bir fırsat olduğunu belirtmiştir.³²³ Bazı kaynaklara göre de bir kısım Rumun meşrutiyete bu denli sevinmesinin altında yatan neden, ekonomik üstünlüklerinin bu suretle daha da pekişeceğini düşünmeleridir.³²⁴

³¹⁶Hacısalıhoğlu (2008). **a.g.k.**, s. 204-218.

³¹⁷M. Tunçay-E. J. Zürcher (2008). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. İstanbul: İletişim Yay., s. 122-123.

³¹⁸A.L. Macfie (2003). *Osmanlı'nın Son Yılları, (1908-1923)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 66.

³¹⁹Dumont, Georgeon (2001). **a.g.k.**, s. 251-252.

³²⁰Bk. Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 137-153; H. Georgelin (2008). *Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Miliyetçiliğe*. (Çev: Saadet Özen). İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, s. 217-219; F. Demir (1991). "İzmir Sancağı'nda 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri". *ÇTTAD*. C. 1. S. 1. Yıl: 1991, s. 155-182; H. S. Bora (1992). "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İzmir Rumları" (24 Temmuz 1908-31 Mart 1909). *ÇTTAD*. I/2. 1992, s. 290-293; Ş. Gündemir (1988). *İkinci Meşrutiyet'in İlanının İzmir Basınındaki Yankıları*. (Y. Y.L.T). İzmir.

³²¹Georgelin (2008). **a.g.k.**, s. 218.

³²²E. Ahladi (2008). "İzmir'de İttihatçılar ve Rumlar: Yunan-Rum Boykotu (1908-1911)". *Kebikeç*. S. 26. Ankara. 2008, s. 177-180.

³²³Bir Helen'li gözüyle II. Meşrutiyet'in ilanı için bk. H. Diamantopulo (1908). *Le Reveil de la Turquie*. (Türkiye'nin Uyanışı) İskenderiye.

³²⁴"Amaltheia gibi Rum gazeteleri Jön Türklerin Hellenizmi kucaklamaları, Rumların Yunan krallığından bağımsız politikalar izlemeleri ve kapitülasyonlara dayanan Avrupa müdahalesine karşı güç birliği yapılması benzeri daha radikal düşünceler yayınlıyordu. 30 Eylül 1908'de Amaltheia "umalım ki bütün yurttaşlar, ülkenin zenginliklerini tüketen Avrupalı sanayicileri artık mazur görmeyeceklerine dair hükümeti ikna etmeye kalkışacaklardır" diye yazar. Aynı makalede o zamanlar henüz söylenti olan kapitülasyonların ilgası da benimsenmektedir." Bk. Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 180.

Yabancı konsoloslar, Rumların bu heyecanına şaşırırsa da Rumların Meşrutiyete olan destekleri seçimlere kadar devam etmiş bu tutumları Osmanlıca Türkçe basın tarafından da destek bulmuştur.³²⁵ Osmanlı Rumlarına dair bu özel örnekler İttihatçı basın tarafından bilerek kamuoyu ile paylaşılmış, adeta örnek bir Rum vatandaşı simgesi sunulmuştur. Benzer örnekler boykot sırasında da boykota dahil olan Rumlar içinde yapılacaktır. Fakat Osmanlı Rumları, meşrutiyetin ilanından sonra ortak bir tutum sergileyememişlerdir. Bu durumun en önemli nedeni, bağımsız bir Yunan Devleti kurulduktan sonra Osmanlı Rumları arasında iki ana eğilimin ortaya çıkmasıdır.

Rumların bir kısmı, Yunan Krallığı'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesini ve bu nedenle Atina'nın Türklere karşı düşmanca tavır takınmasını istemekteydi.³²⁶ Bu kesim, imparatorluğun tekrar güçlenmesinden endişelenmekteydi. Çünkü bu durum Bizans ayarında modern, Hristiyan bir Yunanistan'ın doğmasını engelleyebilir veya Rumların meşrutiyet öncesi sahip oldukları ayrıcalıklar ortadan kaldırılabilirdi.³²⁷ Ayrıca 1839, 1856 ve 1876'da olduğu gibi II. Meşrutiyet'in herkes için getirdiği eşitlik ilkesi, cemaat liderleri tarafından kendi toplumlarının imtiyazlarına gölge düşürebileceği şeklinde yorumlanmış ve endişeye kapılmışlardır.³²⁸ Nitekim Patrik III. Yovakim, tüm hristiyanların Osmanlı adı altında birleşmesini, din ve mezhebe saldırı şeklinde nitelemiştir. Bu yüzden Patrik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle baştan itibaren mesafeli

³²⁵Örneğin, İzmir'de Ahenk Gazetesi'nde yer alan bir habere göre Manisa'da Sipilos Jimnastik Kulübü'nün madalya merasiminde Metropolis; "meşrutiyetin ilanı üzerine, biz Rumların dahi vatandaşlarımız olan Müslüman kardeşlerimizle aynı vazifede ortak bulunduğumuzu unutmamalıyız! Her bir ihtimale karşı söylüyorum; bir gün olur da muazzez vatanımız olan Türkiye'ye düşman tarafından bir saldırı meydana gelecek olursa onun müdafası için el birliğiyle silaha davet olunacağımız şüphesizdir. İşte o zaman şimdi jimnastik sayesinde vücudunuzda hasıl ettiğiniz kuvvetinizi -düşmanın hücumuna göğüs germek, müdafaa etmek suretiyle- göstermeniz lazımdır" ifadelerini kullanmıştır. Bk. "Manisa Rum Metropolis'i", *Tanin*, 4 Eylül 1908, 22 Ağustos 1324. *Tanin* Gazetesinden Hüseyin Cahit, bu konuşmayı överek istenenin bu örnekteki gibi bir Osmanlı milleti oluşturmak olduğunu yazmıştır. Bk. "Rum Matbû'âtından Şikâyet, Bir Mektup", *Tanin*, No: 710, 10 Ağustos 1326, 23 Ağustos 1910.

³²⁶Ahmad (1986). **a.g.k.**, s. 85.

³²⁷Georgelin (2008). **a.g.k.**, s. 219-220; Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 151.

³²⁸Bk. G. Bozkurt (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. (2. baskı). Ankara: TTK Yay., s. 111-169; Y. Benlisoy, M. Elçin (1996). *Fener Patrikhanesi*. Ankara; A. Sofuoğlu (1996). *Fener Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul; S. Şahin (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul; B. Atalay (2001). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*. İstanbul.

olmuş, var olan imtiyazlarını kaybetmemenin mücadelesini vermiştir.³²⁹ Patrik, bu nedenle sık sık İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düşmüştür.³³⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı ise meşrutiyetin ilanını takip eden ilk süreçte Patrikhane ile karşı karşıya gelmekten sakınmış,³³¹ daha sonraları ise net bir şekilde Patriğin sadece dini hayat ile ilgilenmesini istemiştir. Ancak Patrik, *İttihad-ı Osmani* karşıtı konuşmalarıyla, meşrutiyetten duyduğu memnuniyetsizliğini açık bir şekilde dile getirmeye başlamıştır.³³² Nitekim Türk basınında da anasırlar ve imtiyazları konusu yeni dönemde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.³³³ İttihat ve Terakki Cemiyeti bu nedenle ilk önce Patrikhane ile uyuşmanın yollarını aramıştır.³³⁴

Diğer taraftan Osmanlı Rumlarının üst tabakasına mensup olan ve *Fenerliler* adı verilen Rumlar ise Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına karşı çıkmış ve Rumların, modern-batı yanlısı kozmopolit bir Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gelişebileceklerine inanmışlardır. Bu görüşün oluşumu ve gelişiminde İon Dragoumis ve A. Souliotis'in kurmuş oldukları *İstanbul Örgütü*'nün de katkısı büyüktü.³³⁵

Bu dönemde, İstanbul ve Atina'yı tek bir projede birleştiren *Hellenothomanizm* düşüncesi de yaygınlaşmıştır.³³⁶ Bu düşünce, Rumların hâkim ya da başat bir güç olacağı bir Doğu İmparatorluğu idealidir. Düşünülen; Rumların ekonomik, kültürel ve sosyal dinamizmiyle, imparatorluğun en etkin unsuru haline gelebileceğidir.³³⁷ İstanbul Örgütü için 19. yüzyılda başlayan Panslavist tehdide karşı tek çare çokuluslu bir yapı içerisinde

³²⁹Bk. A. Anagnostopulu (2011). "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi, Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim". *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. (Ed: Pınelopı Stathis). (Çev: Foti ve Stefo Benlisoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 9-18.

³³⁰Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 179.

³³¹Bk. *Tanin*, No: 32, 1 Eylül 1908, 19 Ağustos 1324.

³³²*İkdam*, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326.

³³³E. Taşbaş (2009). "Tanin Gazetesi ve Hüseyin Cahit'in Görüşleri Doğrultusunda İttihat ve Terakki Politikaları (1908-1914)". *Folklor/Edebiyat*. CIU Yay., C. 15. S. 60, 2009, s. 209-212.

³³⁴*Tanin*, No: 32, 1 Eylül 1908, 19 Ağustos 1324, s. 3.

³³⁵Bk. A. S. Nikolaides (1984). *He Organosis, Konstantinoupoleos* [Konstantinopolis Derneği]. Atina: Ek-doseis Dodone, s. 10-12; T. Veremis (1999). "The Hellenic Kingdom and the Ottoman Greeks: The Experiment of the "Society of Constantinople?". *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*. (Ed: Dimitri Gondicas- Charles Issawi), Princeton: The Darwin Press, s. 181-191; F. Benlisoy, S. Benlisoy (2001). "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)". *Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I*, İstanbul: İletişim Yay., s. 372; M. L. Smith (2002). *Yunan Düşü*. Ankara: Ayraç Yay., s. 18; D. Kitsikis (1996). *Türk-Yunan İmparatorluğu*. İstanbul: İletişim Yay., s. 200-201.

³³⁶Bk. H. Milas (2004). *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*. (2. baskı). İstanbul: İletişim Yay., s. 171-174.

³³⁷Bk. Benlisoy, Benlisoy (2001). **a.g.k.**, s. 373; Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 179.

Türk-Yunan iş birliğiydi. Yunanistan'dan belli bir destek görmekle birlikte, tam anlamıyla onun kontrolü altında olmayan İstanbul Örgütü, kurulduğu andan itibaren en önemli mücadelesini Bulgarlarla yapmıştır. Patrikhane ise bu örgütü kendi otoritesine karşı bir tehdit olarak görmüştür.³³⁸ Bu örgüt, Rum Cemaati içinde çok fazla rağbet görmemiştir. Hüseyin Cahit bunun sebebini; Rumların hala Yunanistan ile gönül ve iş birliği içerisinde olmasına bağlamış ve Rumları, Yunanistan'ın kirli emellerine uymamaya çağırmıştır.³³⁹

Meşrutiyetin kutlama heyecanı bitince Patrikhane tarafından *imtiyazlar konusu* adeta gerek rejim ve gerekse iktidar için tam bir sınav konusu haline gelmiştir. Bu süreçte İttihatçı basın Patrikhaneyi, *sınırlarının dışına çıkma* noktasında eleştirmiş ve Patriğin yasal basın unsurları ile sıklıkla karşı karşıya gelmişlerdir.³⁴⁰ Esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rumların ilişkisi adeta seçime kadar bir *balayı* havasında geçmiştir. Osmanlı İttihatçı basınının ise bu süreçte Rumları ikna etme mücadelesi gözlemlenmiştir.³⁴¹

Rumca basın da meşrutiyetin ilanını ilk başta olumlu karşılamış, Patrikhaneyi sergilediği tutuma rağmen, meşrutiyet yanlısı olarak göstermiştir.³⁴² Ancak meşrutiyetin getirdiği coşku ortamı bir süre sonra yerini karamsarlığa bırakmıştır. Nitekim Rum basınında yer alan yazılarda zamanla en ciddi eleştiri noktası da bu durumu daha açıkça görmek mümkündür:

“...uygarlığın gerçek amaçlarının tezahürleri olan hissiyatın gelişmeyip uygar ülkelerin yalnızca dış kurallarını ödünç alan halkın, yalnız bununla gelişmesi mümkün değildir. (...) Jön Türkler sınıfının ve buna dayanan hükümetin, egemen olan halkın hislerinin yeniden yapılanmasını ve örflerinin geliştirilmesini istemesi gerekmektedir. Ekonomik ve manevi değerleri egemen milletten daha üstün olan milletlerin asimilasyonu için çaba göstermek yerine bu milletin hislerini geliştirmeğe ve örflerini de yapılandırmaya çalışmalıdır. Bunu yaptığı ve resmi makamların keyfi zorbalıklarını cezalandırdığı takdirde, gelecekteki felaketleri önleyecektir. Herkes hükümetten bu icraatı

³³⁸N. Erdem (2007). “Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis-Nikolayidis’in Kaleminden “İstanbul Örgütü” ve II. Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*. Yıl. 6/2007. S. 12, s. 97.

³³⁹Hüseyin Cahit, “Rumlar’da Eser-i İntibah”, *Tanin*, 3 Temmuz 1909, 20 Haziran 1325, s. 1.

³⁴⁰“Rum Patrikhanesi İmtiyâzât-ı Kadîmesi İddialarının Hukûk-ı Umûmiyeye Tesîrâtı”. *Tanin*, No: 315, 18 Temmuz 1909, 5 Temmuz 1325; “Rumlar”. *Zaman*, No: 143, 27 Ağustos 1918, 27 Ağustos 1334, s. 1.

³⁴¹“Rumların Müstakil Kalmak İstemeleri”. *Tanin*, No: 374, 16 Eylül 1909, 3 Eylül 1325, s. 1.

³⁴²Rum basını için bk. A. Arslan (2003). “Türkiye’de Rum Basını”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S. 3, Yıl: 2/2003, s. 49-113. Rumca-Ermenice ve Yahudice yayınlar için bk. O. Koloğlu (1985). “Türkçe-Dışı Basın”. *TCTA*. C. 1. İstanbul: İletişim Yay., s. 94-98; S. D. Tarınas (2003). “İstanbul Türk Basınında Rum Gazeteci ve Yayıncılar”. *Tarih ve Toplum*. S. 236, Ağustos 2003, s. 24-30; “Siyasal Değişimin Yıldönümü”. *Kilise Gerçeği*, Yıl: 39, No: 28, 15 Temmuz 1909.

beklenmektedir. Aksi takdirde ‘quid leges sine moribus’ yani ‘ahlaktan yoksun kanunlar’ oluşacaktır.”³⁴³

Rumca basının öncülerinden Neologos ve Prodos da meşrutiyetin heyecanının geçmesinin ardından, adeta mutlak monarşiyi destekleyen yazılar kaleme almaya başlamış,³⁴⁴ bu durum Neologos ile Tanin Gazetesi arasında sürekli bir polemik durumu yaşanmasına neden olmuştur.³⁴⁵ İttihatçı Tanin Gazetesinde ise meşrutiyetin getirdiği eşitlikleri açıklamaya çalışan yazılar kaleme alınmıştır.³⁴⁶ Fakat bu yazılar karşılık bulmamakta ve kilisenin yayın organları zamanla İttihatçılara karşı söylemlerini iyice sertleştirerek bütün Hristiyan Osmanlı cemaatlerini bir araya gelmeye çağıran yazılar yayınlamaya başlamıştır. Örneğin Kilise Gerçeği Dergisi bir yazısında Jön Türklerin: “diğer unsurlar için zorbaca baskı yoluna yönelmişler gerek ekonomik gerekse manevi olarak dinç ve ileri durumda bulunan unsurları asimile veya yutmak yolunu” seçtiklerini, bu gidişle Jön Türk oligarşisinin, ülkeyi özgürlüğün ve eşitliğin tümünden iptalini resmileştirecek bir duruma düşüreceğini ileri sürmüştür. Gazete bu nedenle Jön Türklerin bu *şovenist politikalarının* diğer unsurların var olmalarına karşı olan büyük tehlikeyi hisseden Yunanlılar, Sırlar ve Bulgarlar bu korkunç tehlikenin bertaraf edilmesi için eski düşmanlıklarını unutarak birleşmelerinin menfaatlerine uygun olacağını anlamışlardır. Gazete bu birleşmeye Ermenilerin de dahil olmasını, bu sayede Jön Türklerin *yön değiştirmek* zorunda olacağını vurgulamıştır.³⁴⁷

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından İttihat ve Terakki ile Rumları karşı karşıya getiren bu süreç; basında körüklenen yazılarla daha da alevlenmiştir. Bu süreçte Rumlara yönelik birçok iddialar da ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu iddialardan konumuzla en

³⁴³“Quid Leges Sine Moribus”. *Kilise Gerçeği*. Yıl: 31, No: 30, 30 Temmuz 1911.

³⁴⁴Prodos, Patrikhane’nin yayın organı faaliyetini görmüştür. Neologos ise İstanbul’da 1861’de yayınlanmaya başlamıştır. Hellencilik akımının yayın organı işlevini görmüştür. Radikal nitelikli olan gazete, Bizans’ı canlandırmayı hedeflemiştir. Osmanlı koruyuculuğu altında Yunan yaşam ve uygarlığının doğuya doğru yayılması istikametinde çalışmıştır. Özellikle Girit sorunu sırasında Türklerin Girit’teki mezaliminden (!) ve Yunan zaferinden (!) açıkça söz edebilmiştir. 1844’te Yunan parlamentosunda başlatılan Megali İdea akımı, İstanbul’da Neologos Gazetesiyle resmi yayın organını bulmuştur. Bk. *Çok Dilli İletişim Merkezi: İstanbul Kataloğu* (2010), İstanbul, s. 31; Şimşir (1976). **a.g.k.**, s. XXXI-XXXVI.

³⁴⁵Neologos’un Osmanlı Devleti’nde resmi görevli olarak hristiyanların sayısal olarak azlığına değindiği ve bu noktadan hareketle İttihat ve Terakki Cemiyetine yönelik eleştirileri için bk. “Yine Neologos”. *İttihat ve Terakki*, S. 80, 14 Kanunuevvel 1324, 3 Kanunuevvel 1908, s. 1-2; “Rum Matbu’âtı”. *Tanin*, No: 183, 2 Şubat 1909, 20 Kânunusani 1324.

³⁴⁶*Tanin*, No: 88, 27 Ekim 1908, 14 Teşrinievvel 1324; “Meşrutiyet’ten Ne Fayda Gördük”, *Tanin*, 1 Ağustos 1910, 19 Temmuz 1326, s. 1.

³⁴⁷“İyi Duruyoruz”, *Kilise Gerçeği*, Yıl: 31, S. 36, 10 Eylül 1911.

ilgili olanların başında ise Rumların Yunanistan taraftarlığı noktası olmuştur.³⁴⁸ Bu ayrılık rüzgarına bir de Girit'in eklenmesi toplumda Rumlara karşı olası tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar İttihat ve Terakki, iktidarının ilk yıllarında bu tür toplumsal ayrılıkları körükleyen olayları yatıştırma politikası izlesede 1910'dan sonra artık bu tepkinin önüne geçilemeyecektir. Girit'in ayrılık kararına karşı gösterilen protestolar beraberinde önceden de deneyimlenmiş olan boykotaja kadar uzun soluklu bir toplumsal tepki olarak karşımıza çıkacaktır. Tabii bu tepki Yunanistan ile beraber Osmanlı Rumlarını da derinden etkileyecektir.³⁴⁹

2.3. 1908 Seçimleri ve Rumlar

II. Meşrutiyet'in ilk seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumları tekrar karşı karşıya getirecektir. Seçim süreci her iki tarafın da Osmanlılık kavramına verdiği anlamın farkını ortaya koymakla beraber ayrılıkları daha da tırmandıracak ve beraberinde yaşanan Girit sorunu ise Rumların siyasi iktidarla olan bağlarını iyiden iyiye zayıflatacaktır.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan ilk seçimlerde Rum cemaati, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü ve en örgütlenmiş rakibiydi.³⁵⁰ Bu cemaatin Ermeni cemaatinden farkı; Rum Patrikhanesi'nin Rum cemaati üzerinde daha etkin olması ve Yunan hükümetince de desteklenmesiydi.³⁵¹ Rumların, uzun zaman önce filizlenmeye başlamış olan milli duyguları harekete geçirme çalışmaları, meşrutiyetin ilanı ile hız kazanmış ve bu amaçla ülkenin her yerinde Rumların kurduğu cemiyetlerin sayısı da artmıştır.³⁵²

II. Meşrutiyetin ilanının ardından hızla seçim çalışmalarına başlanmış, Rumlar da yönetimde etkin olabilmek için seçimlerde olabildiğince fazla Rum mebus seçtirmeye

³⁴⁸Bu tür söylentiler Rum milleti tarafından da tepkiyle karşılanmış ve çeşitli yayınlar aracılığıyla yalanlanmaya çalışılmıştır. Bk. "Türkçe-Rumca Bir Gazete", *Tanin*, No: 236, 28 Mart 1909, 15 Mart 1325, s. 3. Burduri Yorgaki Efimyanidi Türk ve Rumlar arasında siyasal birliğin kurulması ve aradaki yanlış anlaşılımları ortadan kaldırmak için bir de kitap yazmıştır. Bk. *Burduri Yorgaki Efimyanidi, Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum Kardeşleriniz* (1324). Matbaa-i Kütübhane-i Cihan.

³⁴⁹H. T. Kerimoğlu (2009). *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914*. İstanbul: Libra Yay., s. 57; Hüseyin Cahit, "Asılsız Cereyanlar", *Tanin*, No: 89, 30 Kasım 1908, 17 Teşrinisani 1324, s. 1; "Türkçe-Rumca Bir Gazete", *Tanin*, No: 236, 28 Mart 1909, 15 Mart 1325, s. 3.

³⁵⁰F. Ahmad; D. A. Rustow (1976). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)". *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, (1975-1976), s. 256; Kerimoğlu (2009). *a.g.k.*, s. 63; Akşin (2001). *a.g.k.*, s. 158.

³⁵¹Kansu (2001). *a.g.k.*, s. 242.

³⁵²Bu konuda Aydın Vilayeti önemli bir örnektir. Bk. Ahladi (2008). *a.g.k.*, s. 181.

çalışmıştır.³⁵³ Seçimlerde en etkili kampanyayı da yine Rumlar yapmıştır.³⁵⁴ Çünkü gayrimüslimler kendi cemaat işlerinin yürütülmesinde eskiden beri sahip oldukları özerklik ve özgürlük sayesinde yönetime katılma konusunda Türk ve müslümanlardan daha fazla deneyim kazanmışlardır.³⁵⁵ Rumlar 1908 seçimlerinde izleyecekleri programın temel ilkelerini de ortaya koyarak *ayrıcalıkları* konusunda net bir tavır takınmışlardır.³⁵⁶

Rumların bu programına, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tepki gelmesi gecikmemiştir. İlk önce programa verilen *Rumların Programı* ifadesi sorun oluşturmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre artık herkes Osmanlıydı ve siyasi fırkalar belli bir cemaatin isteklerine göre değil ülkenin iç ve dış konulardaki siyasi sorunlarına göre farklılaşmalıydı. Bu yüzden İttihatçılar bu programı, Rumların var olan ayrıcalıklarını daha da arttırmak ve Patrikhane'nin *hükümet içinde hükümet* olmak istemesine yeterli bir delil olarak görmüştür.³⁵⁷ Nitekim seçimlerde Fener Rum Patrikhanesi, Rumların izleyeceği politikanın belirlenmesinde önemli bir role sahip olmuş, adeta Rumların siyasal önderliğini yapmıştır. Ayrıca Patrikhane'den bağımsız olarak çalışan İstanbul Örgütü de seçimler nedeniyle Patrikhane ile birlikte hareket etmiştir. İstanbul Örgütü, Rumların seçimle ilgili çalışmalarını organize ederek Rum cemaatinin belli adaylara yönlendirilmesi ve seçmenlerin bilinçlendirilmesi suretiyle, Meclis-i Mebusan'da Rumların olabildiğince çok temsilini sağlamak amacıyla *Helen Politik Birliği* adında bir çalışma komitesi kurmuştur.³⁵⁸

³⁵³Bk. D. Dakin (1966). *Makedonya'daki Yunan Mücadelesi, 1897-1913*. Selanik Balkan Çalışmaları Enstitüsü, s. 317-378.

³⁵⁴Rumlar, seçimler başlar başlamaz, adaylarını tespit etmişler, verilecek oy pusulalarını bastırmışlardır. İttihatçı Hüseyin Cahit'in ifadesiyle, adeta bir *ordu gibi* savaşa hazırlanmışlardır. Bk. H. C. Yalçın (1935). "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918". *Fikir Hareketleri*. Tefrika No: 15, Yıl: 2, C. 4, S. 85, 6 Temmuz 1935, s. 102; E. F. Knight (1993). *Türkiye'de bir Milet'in Uyanışı 1908 Devrimi*. (Çev: M. Ersoylu). İstanbul: Özdemir Ofset, s. 241.

³⁵⁵B. Eryılmaz (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Basın Yayın, s. 163-167; F. Demir (2002). "II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar". *XIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III-K. III, Ankara: TTK, s. 1761-1777; "Mebus Namzedi Albertrika Efendi'nin Programı", *Ahenk*, No: 3731, 17 Ekim 1908, 4 Teşrinievvel 1324, s. 1-2.

³⁵⁶Bk. "Rumların Programı", *Sabah*, No: 6803, 2 Eylül 1908, 20 Ağustos 1324, s. 3.

³⁵⁷Hüseyin Cahit, "Rumların Programı", *Tanin*, No: 34, 2 Eylül 1908, 21 Ağustos 1324, s. 1; *Tanin*, No: 41, 10 Eylül 1908, 28 Ağustos 1324.

³⁵⁸Politikos Syndesmos- PB: Helen Politik Birliği. Bk. C. Boura (1999). "The Greek Millet in Turkish Politics: Greek in the Ottoman Parliament (1908-1918)". *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*. Edited by; Dimitri Gondicas, Charles Issawi, the Darwin Press, Inc, Princeton, New Jersey, USA, s. 193-205; K. Boura (1998). "II. Meşrutiyet Döneminde Mebus Seçimleri, Rum Mebuslar (1908-1918)". (Çev: Yorgi Benlisoy). *Toplumsal Tarih*. S. 56, Ağustos

Seçimler boyunca hem Rumca basında hem de Türkçe basında seçimlere hile karıştırıldığına dair haberlere sıkça yer verilmiştir.³⁵⁹ Her iki basın da bu haberlerden yola çıkarak birbirlerini vatanperverlik noktasında eleştirmişlerdir.³⁶⁰ Ayrıca seçimler sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sayısı pek de fazla olmayan İttihatçı Rumların desteklenmesi yönündeki telkinlerinin başarısızlığa uğraması, Girit sorununun yeniden alevlenmesi, gayrimüslim seçmenlerin sayılarının Osmanlı yöneticileri tarafından düşük tutulduğu şeklindeki Rumların şikâyetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rum Cemaati arasındaki gerginliği iyice arttırmıştır.³⁶¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti ise seçimlerde başarı kazanabilmek ve mecliste çoğunluğu elde edebilmek için gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı bölgelerde kendi adaylarını setirmeye çalışmış, bu amaçla etnik ve dini unsurların temsilcileriyle görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde özellikle Rumlar ön planda yer almıştır.³⁶² Fakat seçim görüşmeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumların isteklerinin çakışması nedeniyle birçok konuda anlaşamayacaklarını da ortaya koyması bakımından önemli bir resim sunmuş, ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Bu süreçte Rum matbuatının da ayrılıkları körüklemesi Türk basını tarafından uyarılara neden olmuştur.³⁶³

1998, s. 24-27; F. İlkan (1993). "Meclis-i Mebusân-ı Osmani Rum A'zâsının Siyasi Programı". *Tarih ve Toplum*. S. 118, Ekim 1993, s. 198-200; Bozkurt (1996). **a.g.k.**, s. 170-178.

³⁵⁹F. Ahmad (1985). "İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğundaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri (1908-1914)". *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev: Fatmagöl Berktaş), İstanbul, s.112-174. Rumların seçime dair şikâyetleri için bk. "Rum Gazetelerinin Mesleği", *Sabah*, No: 6854, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, s. 3-4; "Rum Patriğinin Teşebbüsâtı", *Tanin*, No: 96, 6 Kasım 1908, 24 Teşrinievvel 1324; "Rumlar, Müslümanlar ve Rum Patriği", *Tanin*, No: 22, 22 Ağustos 1908, 9 Ağustos 1324, s. 1; "Bâbîali ve Rum Patriği", *Tanin*, No: 86, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, s. 7; "Konstantinopolis Gazetesinden", *Sabah*, No: 6854, 23 Ekim 1908, 10 Teşrinievvel 1324, s. 4; Hüseyin Cahit, "İntihâbâtta Gayr-ı Müslim Unsurlar", *Tanin*, No: 87, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324; Hüseyin Cahit, "Rum Matbu'âtı", *Tanin*, No: 88, 27 Ekim 1908, 14 Teşrinievvel 1324, s. 1; Tanin, No: 44, 13 Eylül 1908, 31 Ağustos 1324; "Rum Matbuatı", *Tanin*, No: 91, 1 Kasım 1908, 19 Teşrinievvel 1324, s. 3-4; "Ne Kadar Rum Var?", *Sabah*, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324; Hüseyin Cahit, "İntihâbât Meselesi ve Rumlar", *Tanin*, No: 92, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, s. 1.

³⁶⁰Hüseyin Cahit, "İntihâb Dikkat Ediniz", *Tanin*, No: 60, 29 Eylül 1908, 16 Eylül 1324, s. 1; "Rumların Nümayişi", *Sabah*, No, 6882, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, s. 1.

³⁶¹Boura (1998). **a.g.k.**, s. 23; "Rum Matbuatı", *Tanin*, No: 91, 1 Kasım 1908, 19 Teşrinievvel 1324, s. 3-4; Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 242-246; "Ne Kadar Rum Var?", *Sabah*, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324.

³⁶²Boura (1998). **a.g.k.**, s. 23; Ahmad (1985). **a.g.k.**, s. 94; "Osmanlı Komitesi'nin Ekümenik Patrikhaneye Verdiği Resmi Beyan", *Kilise Gerçeği*, Yıl: 28, No: 33, 21 Ağustos 1908; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Patrikhanesine Beyanatı", *Sabah*, No: 6856, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, s. 3-4; "Bâbîali ve Rum Patriği", *Tanin*, No: 86, 25 Ekim 1908, 12 Teşrinievvel 1324, s. 7.

³⁶³Bk. M. M. Kenanoğlu (2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yay., s. 72-90; Hüseyin Cahit, "Rum Matbu'âtı", *Tanin*, No: 88, 27 Ekim 1908, 14 Teşrinievvel 1324, s. 1; "Dersaadet Rum Mebusları", *Tercüman-ı Hakikat*, No. 9949, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, s. 1; *Tanin*, No: 58, 27 Eylül 1908, 14 Eylül 1324.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumların görüşmelerinin olumlu sonuca ulaşamaması beraberinde Rumların miting düzenlemesine (21 Kasım 1908) kadar olayı büyüttüğüdür.³⁶⁴ Bu mitingde dikkat çeken bir nokta da Rumların mitinglerde taşıdığı pankartların üst kısmında, “yaşasın hürriyet, müsavat” yazarken pankartların aşağısında ise “yaşasın Yunan kralı” yazması ve Rumların ellerinde Yunan bayraklarını taşımalarıdır. Bu olay Girit konusu gündeme geldiğinde Rumlar ve Yunanlılar arası bağlantı noktasında en önemli işaret kabul edilecektir.³⁶⁵ Özellikle Türkçe basın, bu durumu eleştirmiş ve Rumların bu tutumunu Osmanlılık için değil Yunanlılık için çalışmak olarak değerlendirmiştir.³⁶⁶ Gazeteler ayrıca Rumları uyararak bu tutumlarının kendilerine zarar vereceğini yazmıştır.³⁶⁷ Aynı uyarı dış basından da gelmiştir. Örneğin bir Alman gazetesi, Rumların seçimler sırasında gerçekleştirilen gösterilerini değerlendirmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti için Rumlarla anlaşmasının diğer unsurlarla anlaşmaktan daha zor gerçekleştiğini; çünkü Rumların tuttuğu yolun *Hellenizm*’den geçtiğini, bunun da savunucusunun Patrikhane olduğunu yazmıştır.³⁶⁸

Daha sonraki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşmazsa İstanbul’dan mebus çıkaramayacaklarını anlayan Rum cemaati, cemiyetle anlaşma yollarını aramaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum ve Ermeni Patrikhaneleri temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda, Ekim 1908’de bir uzlaş sağlanabilmiştir.³⁶⁹ Bunun

³⁶⁴“Rumların Nümayişi”, *Sabah*, No: 6882, 22 Kasım 1908, 9 Teşrinisani 1324, s. 2; Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 295; Alkan (2001). **a.g.k.**, s. 101. “107-A Resolution of the First Meeting of the Citizens from Shtip, Held on September 13th, 1908, Protesting Against Malpractices during the Elections to the Ottoman Parliament”, *Macedonia Documents and Material*, Bulgarian Academy of Science, Sofya: 1978, s. 561-566; S. Çağın (1990). “1908 İzmir Seçimlerinde Azınlıkların Tutumu”. *Türk Yurdu*, No: 36 (382), C. 10, Ağustos 1990, s. 40-46; Ahmad (1985). **a.g.k.**, s. 91; S. J. Shaw; E. K. Shaw (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808-1975*. (Çev: Mehmet Harmancı), C. 2. İstanbul: e Yay., s. 251- 259-256; Karpat (2003). **a.g.k.**, s. 168-169.

³⁶⁵“İntihabat ve Rumlar, Rum İntihabatı ve Yunanistan”, *İttihat ve Terakki*, No: 61, 4 Aralık 1908, 21 Teşrinisani 1324, s. 1-2.

³⁶⁶“Demek millet meclisinde vekil bulundurmak için bu kadar ihtilafat ve münakaşata sebep olan Rum vatandaşlarımız Osmanlılık için olmaktan ziyade, Yunanlılık için çalışıyorlarmış... Dünyada hangi millet olursa olsun mensup bulunduğu devletin bayrağından başka hiçbir bayrağın altında sadık ve tâbi olamaz...” Bk. “Rum Vatandaşlarımız”, *Sabah*, No: 6895, 11 Zilkade 1326, 22 Teşrinisani 1324, 5 Aralık 1908.

³⁶⁷Hüseyin Cahit, “Rumların Mesleği”, *Tanin*, No: 114, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, s.1; *Sabah*, No: 6895, 5 Aralık 1908, 22 Teşrinisani 1324.

³⁶⁸“İntihabat ve Yunanlılar”, *İttihat ve Terakki*, No: 41, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, s. 2.

³⁶⁹“Rumca Gazetelerden”, *Sabah*, No: 6860, 31 Ekim 1908, 18 Teşrinievvel 1324, s. 4; *Servet-i Fünun*, No: 161, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324; *Servet-i Fünun*, No: 175, 10 Aralık 1908, 27 Teşrinisani 1324; “Ermeni Patrik-i Sabık İzmirliyan Efendi”, *Sabah*, No: 6797, 27 Ağustos 1908, 14 Ağustos 1324, s. 1;

yanında taşrada yaşanan seçimle ilgili diğer sorunlar da giderilmeye çalışılmıştır.³⁷⁰ Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Patrikhane temsilcileri arasındaki bu anlaşma fazla uzun sürmemiştir.³⁷¹ Seçimler konusundaki bu uzlaşmanın bozulması Rum ve İttihatçı basın arasında büyük bir polemğin de başlamasına neden olmuştur.³⁷² İşte tam bu sırada, Ermeni ve Rumlar arasında zaman zaman ittifak kurmaya yönelik teşebbüsler de basına yansımaya başlamıştır.³⁷³ Rumlar sadece Ermenilerle değil Ahrar Fırkası'yla da görüşmeler yapmıştır.³⁷⁴ Rum Patrikhanesi'nin Ahrar Fırkası ile iş birliğine yönelmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hoş karşılanmamıştır.³⁷⁵

Rumların İstanbul'dan sonra en çok çalışma yürüttüğü yerlerden biri İzmir olmuştur. Boykot başladığında yine en çok ses getirecek yer olan İzmir, seçimlerde de yine başı çekmiştir. Rumlar, İzmir'de de İstanbul'da olduğu gibi teşkilatlı bir şekilde hareket etmişlerdir. Mebus adayları programlarını hazırlamışlar; görüşlerini konuşmalarla, el ilanlarıyla ve afişlerle seçmenlerine duyurmuşlardır.³⁷⁶ Örneğin Karolidi, Rum cemaatine önce Metropolithane'nin büyük salonunda, bir hafta sonra da İdadi Mektebinde birer konferans vermiştir.³⁷⁷ Rumların İzmir'deki adayları arasında en

“İzmirliyan Efendi”, *Şurayı Ümmet*, No: 140-43, 17 Kasım 1908, 4 Teşrinisani 1324, s. 6; “İzmirliyan Efendi”, *Şurayı Ümmet*, No: 140-55, 29 Kasım 1908, 16 Teşrinisani 1324, s. 6.

³⁷⁰“Rumca Gazetelerden”, *Sabah*, No: 6860, 31 Ekim 1324, 18 Teşrinievvel 1324, s. 4; F. Demir (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*. Ankara: İmge Kitabevi, s. 96.

³⁷¹“İntihabat”, *Şura-yı Ümmet*, No: 28, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, s. 2; “Rum ve Ermeni Patrikhaneleri”, *Şurayı Ümmet*, No: 25, 30 Ekim 1908, 17 Teşrinievvel 1324, s. 7.

³⁷²“İntihabat ve Patrikhane”, *Şurayı Ümmet*, No: 30, 4 Kasım 1908, 22 Teşrinievvel 1324, s. 4; Hüseyin Cahit, “İntihabat Meselesi ve Rumlar”, *Tanin*, No: 92, 2 Kasım 1908, 20 Teşrinievvel 1324, s. 1.

³⁷³*Servet-i Fünun*, No: 139, 30 Ekim 1908, 17 Teşrinievvel 1324; “Rum ve Ermeni Patrikhaneleri”, *Şurayı Ümmet*, No: 25, 30 Ekim 1908, s. 7; Kansu (2001). *a.g.k.*, s. 247; R. Karacakaya (2005). *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay., s. 75; “Rum ve Ermeni Cemaatleri Tarafından Makam-ı Sadarete Verilen Arzuhalin Suretidir”, *Tanin*, No: 101, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, s. 3.

³⁷⁴“Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Beyanatı”, *Sabah*, No: 6874, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, s. 2; “Ahrar Fırkası ve Patrikhane”, *Şurayı Ümmet*, No: 41, 15 Kasım 1908, 2 Teşrinisani 1324, s. 6; Demir (2007). *a.g.k.*, s. 93; “Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Hakkında”, *Tanin*, 9 Mart 1909, 24 Şubat 1324, s. 1; Tunaya (1984). *a.g.k.*, C. 1, s. 177;

³⁷⁵H. C. Yalçın (1935). “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”. *Fikir Hareketleri*. Tefrika No: 14. Yıl: 2. C. 4. S. 84. 30 Mayıs 1935, s. 85.

³⁷⁶E. Sevinçli (1984). “II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde İzmir'den Bir Ses”. *Tarih ve Toplum*. C. 3, Mart 1984, s. 158.

³⁷⁷Bora (1992). *a.g.k.*, s. 299-300.

çok ses getireni Karolidi olmuştur. Çünkü Karolidi hem Atina Darülfünun'da müderris ve hem de Yunan tebaasındandı.³⁷⁸

Bu gibi örnekler esasen Rum ve Yunan ilişkisinin de en önemli kanıtı niteliğinde olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Rumların adayı olan Karolidi'nin, Yunan vatandaşı olması nedeniyle mebus seçilemeyeceğini ileri sürerek adaylığına karşı çıkmıştır.³⁷⁹ Karolidi'nin yeterli oy alamaması ve mebus seçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine Rumlar, seçimi protesto etmişlerdir.³⁸⁰ İzmirliiler tarafından mebus seçilen Karolidi'nin, Osmanlı tebaasından olmadığına dair şikâyetleri değerlendiren Dâhiliye Nezareti; Karolidi ile ilgili inceleme başlatmıştır.³⁸¹ Rumların Karolidi konusunda ısrarcı tutumu ve bu nedenle mitingler düzenlemesi üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumlarla anlaşma yoluna gitmiş ve seçimi Karolidi'nin kazandığını ilan etmiştir.³⁸² İzmir'de seçimleri kazanan iki Rum mebusdan bir diğeri olan Aristidi Paşa ise seçimi İttihatçıların listesinden girerek kazanmıştır.³⁸³ Seçimlerde yine Rumların yoğun olarak yaşadığı yerler ve buradaki adaylar basını uzun süre meşgul etmeyi başarmıştır.³⁸⁴ Rumların yoğun yaşadığı yerlerde Rum adayların seçimini sağlamak için birçok

³⁷⁸M. K. Dursun (1994). *İzmir Hatıraları*. İzmir: Akademi Kitabevi, s. 49; *İttihad*, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324; A. Anagnostopulu (2011). "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi, Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim". *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. (Ed: Pinelopi Stathis). (Çev: Foti ve Stefo Benlisoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 9-18.

³⁷⁹F. Demir (1995). "İzmir Sancağında 1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *ÇTTAD*, II/4-5, 1995, s. 150; "İzmir Mebusu ve Yunan Taabiyeti", *Yeni Gazete*, No: 97, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324, s. 1; "İzmir İntihabatında Rumların Telaşı", *Yeni Gazete*, No: 90, 18 Kasım 1908, 5 Teşrinisani 1324, s. 3.

³⁸⁰"İzmir'de Nümayişler", *Sabah*, No: 6876, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, s. 1; *Ahenk*, No: 3753, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, s. 3; *Hizmet*, No: 2498, 14 Kasım 1908, 1 Teşrinisani 1324, s. 2. Hüseyin Fehmi, Karolidi'nin "Türkçeyi unutacak kadar Yunanlılaştığını" söyler. Bk. Hüseyin Fehmi, "Tahlil-i Mekâsid", *Hizmet*, No: 2499, 16 Kasım 1908, 3 Teşrinisani 1324, s. 1; "İzmir Mebusları", *Anadolu*, No: 20, 19 Kasım 1908, 6 Teşrinisani 1324, 1. Sene, s. 1.

³⁸¹BOA, DH. İD. 124/1, belge no: 63, (H-26-11-1326); BOA, DH. MKT. 2872/10, (H-7-11-1326); BOA, DH. İD. 124/1, belge no: 53, (H-26-11-1326).

³⁸²1908'de meclis açıldıktan sonra da mebus mazbatalarının incelenmesi sırasında Aydın Mebusu Pavli Karolidi'nin mazbatası okunurken de Osmanlılığı gündeme gelmiştir. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey; "bu zat Osmanlı mıdır? Yunan tebaasından mıdır?" Diye sormuştur. Mebuslardan biri: "Karolidi Efendi Yunanistan Darülfünununda muallimlik etmiştir. Yunan Darülfünununda muallimlik yapanlar Yunaniyeden sayılır" demiştir. Buna karşılık Kozmidi ise Karolidi'nin Osmanlı olduğunu savunmuştur. *MMZC*, D: 1, C: 1, İ: 4. (10.12.1324), s. 33-34. Mecliste mazbatalar okunurken *Osmanlılık* konusu için bk. *MMZC*, D: 1, İ: 24, C: 2, (26 Kânunusani 1324), s. 515-516; *MMZC*, D:1, C:1, İ:7, (18 Kânunuevvel 1324), s. 91-94; *MMZC*, D:1, C:1, İ:11, (31 Kânunuevvel 1324), s. 172-173.

³⁸³"İzmir'deki Seçim", *Tahidramos*, Yıl: 14, S. 3824, 18 Şubat 1911, (5 Şubat 1911); "İzmir'in Yeni Milletvekilleri", *Tahidramos*, S. 3847, 4 Mart 1911.

³⁸⁴Kansu (2001). *a.g.k.*, s. 301.

propaganda aracını kullanmalarının yanında seçimlerin sonucunu etkilemek için hile yaptıkları da ileri sürülmüştür.³⁸⁵

II. Meşrutiyet kutlamalarından hemen sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *Osmanlı Birliği* politikasının *Megali İdea* ile çelişmesi nedeniyle Yunanistan ise Rum Basını ve Patrikhane aracılığıyla Anadolu Rumlarını kışkırtmaya başlamıştır.³⁸⁶ Yunanistan'ın bu tutumuna karşılık, Türk basınında sık sık Yunan hükümetinin seçimlerde Rum Patrikhanesiyle yakın ilişki içinde olduğu yazılmış ve ilgililer uyarılmıştır.³⁸⁷ Hatta Sabah Gazetesi başyazarı Dikran Kelekyan, Rum Patrikhanesi'nin bu tutumunu *İttihad-ı Anasır* ideali dışında bir hareket olarak değerlendirmiştir.³⁸⁸

En nihayetinde seçim çalışmaları, seçimler ve ittifaklar derken Osmanlı İmparatorluğu'nda 2 Ağustos 1908 tarihinde başlayan II. Meşrutiyet döneminin ilk seçimleri, 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar dört buçuk ay sürmüştür.³⁸⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçilen 281 mebustan biri hariç tamamını almıştır.³⁹⁰ Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti listesinden seçilen mebuslardan özellikle Rum mebuslarla yollar çok erken ayrılıkları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Girit sorunu ve beraberinde Yunanistan'la ilgili konular gündeme geldiğinde bu ayrılıklar çok net bir şekilde kendini göstermiştir.³⁹¹

³⁸⁵BOA, DH. MKT. 2629/ 97, (H-17-09-1326).

³⁸⁶H. Y. Ercan (1967). "Fener ve Rum Ortodoks Patrikhanesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. V, S. 8-9, Ankara, 1967, s. 414-415.

³⁸⁷İzmir basınından Hizmet Gazetesi, Karolidi'nin seçiminde Rumların yaptığı gösterilerde Yunan Konsolosluğu'nun tahriki olduğunu iddia etmiştir. Bk. "İntihabat ve Rum Patrikhanesi", *Hizmet*, No: 2495, 5 Kasım 1908, 23 Teşrinievvel 1324, s. 1; *Hizmet*, No: 2500, 18 Kasım 1908, 5 Teşrinisani 1324, s. 3; *İttihat ve Terakki*, No: 41, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, s. 2; Ercan (1967). **a.g.k.**, s. 414-415.

³⁸⁸D. K., "Patrikhaneler ve Kabine", *Sabah*, No: 7184, 24 Eylül 1909, 11 Eylül 1325, s. 1.

³⁸⁹Demir (2007). **a.g.k.**, s. 61; İ. S. Sırma (1985). "II. Meşrutiyet Mebus Seçimleri ve II. Abdülhamit'in Hal'i", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul, 23-28 Eylül 1985, s. 577-584; Mehmed Said Halim Paşa (ty). *Buhranlarımız*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Tercüman 1001 Temel Eser, s. 58; K. N. Duru (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*. İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, s. 44.

³⁹⁰Ahrar Fırkası adaylarından sadece Ankara adayı Mehmet Sait Bey meclise girmiştir. Mehmet Bey bu başarısını, Ahrarcıların desteği ile değil kendi çabası ile gerçekleştirmiştir. Ahmad (1986). **a.g.k.**, s. 46; Dumont, Georgeon (2001). **a.g.k.**, s. 222.

³⁹¹Ahmad; Rustow (1976). **a.g.k.**, s. 247; Kansu (2001). **a.g.k.**, s. 352.

1908 seçimlerinde yasal örgütlenmenin yetersizliği nedeniyle, meclise seçilen mebus sayısı için kaynaklarda değişik rakamlar verilmektedir.³⁹² Bu rakamlara baktığımızda gayrimüslim mebusların oranlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Meclis-i Mebusan'a seçilen gayrimüslim mebuslardan en kalabalık grubu ise Rumlar oluşturmuştur.³⁹³

Meclis-i Mebusan 30 yıllık aradan sonra 17 Aralık 1908'de yeniden çalışmaya başlamıştır. I. Meşrutiyet deneyiminin kısa ömürlü olması nedeniyle mebuslar siyasal bilinç ve deneyim kazanamamışlar, yine bu konuda en deneyimli grup Rum mebuslar olmuştur.³⁹⁴

27 Aralık 1908'de açılan ve üç yılı aşkın görev yapan II. Meşrutiyet'in I. Dönem Meclisi, parlamento tarihimizin en nitelikli ve en renkli meclisi olarak kabul edilmiştir. Birçok alanda yasal düzenlemeler yapan meclis, aynı zamanda 30 yıllık suskunluktan sonra bir rahatlama yeri olmuştur. Meclisin imparatorluğu oluşturan çeşitli milletlerin en seçkin temsilcilerinden oluşması ve grup kararlarıyla üyelerini disiplin altına alan günümüzdeki anlamda siyasal fırkaların yokluğu gibi durumlar, mecliste sıklıkla yaşanan ateşli tartışmalara renk katmıştır.³⁹⁵ Meclis-i Mebusan'daki bu tartışmalar bizim konumuz içinde adeta ders niteliğinde olacaktır. Meclis görüşmelerinde ele alınan konulardan

³⁹²Kaynaklara göre mebus sayısı 240 ile 288 arasında değişkenlik göstermektedir. Bk. *Şurayı Ümmet*, No. 68-140, 12 Aralık 1908, 29 Teşrinisani 1324; Karal (1999). **a.g.k.**, C. IX, s. 62-63; H. N. Kubalı (1960). *Türk Esas Teşkilatı Hukuku Dersleri*. İstanbul: Tan Matbaası, s. 105; R. G. Okandan (1968). *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., s. 269-270; Ahmad, Rustow (1976). **a.g.k.**, s. 247; Z. Toprak (1988). *İlan-ı Hürriyetin 80. Yıl Dönümünde 1908 Seçimleri ve Mebusan Hatıraları*. Tarih ve Toplum Kitaplığı, Ağustos 1988, s. 7; Demir (2007). **a.g.k.**, s. 146-161; Kuran (2000). **a.g.k.**, s. 477; K. Olgun (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 102; E. Ş. Erdiç, H. Oral (2008). *Meclis-i Mebusan I. Seçim Dönemi (1908-1911)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.; A. Demirel (1999). "Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları". *Osmanlı*. C. 2, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 410; İ. Ezherli (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No: 54, s. 176-179.

³⁹³Ahmad ve Rustow'a göre 288 mebustan 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 4'ü Yahudi, 10'u Slav'dır. Bk. Ahmad, Rustow (1976). **a.g.k.**, s. 247; R. Nur (1968). *Hayat ve Hatıralarım*. C. 2. İstanbul, s. 331.

³⁹⁴Bk. A. A. Gazel (2007). *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim, (1908-1920)*. Konya: Çizgi Kitabevi.

³⁹⁵Tunaya (1984). **a.g.k.**, C. 1, s. 18-19; M. K. Öke (1985). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamentarizm Uygulamasında Azınlıkların Etkisi (1908-1918)". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, "Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı". 6-8 Kasım 1985. Ankara. V.4. S. 1. Yıl. 1986. s. 120-121; M. Ragıp (1943). "Meşrutiyet Devrinde; İntihap Mücadelesi Nasıl Yapılıyordu?", *Akşam*, No: 8759, 11 Mart 1943, s. 4.

özellikle toplumun nabzının tutulduğu konular -ki bu konuların başında Girit sorunu yer almaktadır- bize dönemi anlamada ışık tutacaktır.

2.4. 1908 Yılında Girit Meselesi ve Gelişmeler

1905'te çıkan Therrisso Ayaklanmasından sonra Giritli Rumlar, Girit'i Yunanistan'a bağlamak için her fırsatı değerlendirmiş hatta Girit meclisi 1906'da dört büyük devletin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) konsoloslarının kabul etmemesine rağmen toplanmış ve Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini açıklamıştır.³⁹⁶ Bu dönemde sadece Girit değil Balkanlar da Yunan çeteleri ile kaynayan bir kazana dönmüştü. Bu nedenle büyük devletler, Yunanistan'ın Girit'in ilhakına Makedonya'daki Rum çetelerinin tasfiye etmesi şartıyla razı olacaklarını bildirmişlerdir.³⁹⁷ Rum çetelerinin faaliyetlerini arttırması üzerine Bâbıali de Rum Patrikhanesini uyarmıştır.³⁹⁸

1908 yılına gelindiğinde ise Girit ile ilgili ilk gelişme, büyük devletlerin Girit Adasından askerlerini aşamalı bir şekilde çekeceği haberidir. Girit meclisi üyelerinden ve eşraftan Bıçakçızade Arif Bey, bu konuda 15 Mayıs 1908'de Atina'daki Osmanlı Sefiri Nabi Bey'i konuyla ilgili bilgilendirmiş ve bu konuda yardım istemiştir.³⁹⁹ Sefir Nabi Bey tarafından bu mektup, II. Abdülhamid'e iletilmiş, Padişah da bu konunun Meclis-i Vükela'da görüşülüp tartışılmasını ve kararın da kendisine iletilmesini istemiştir. Hariciye Nezareti durumu, 19 Mayıs 1908 tarihinde Sadrazam Mehmed Said Paşa'ya aktarmıştır. 20 Mayıs 1908'de toplanan Meclis-i Mahsus-ı Vükela, büyük devletlere Müslüman halkın güvenliği nedeniyle *statükonun* korunması gerekliliğinin bildirilmesine karar vermiş ve bu karar, II. Abdülhamid'e iletilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁶BOA, Y..A...HUS. 506/124, (H-13-08-1324); *Balkan*, No: 4, 26 Temmuz 1906, 13 Temmuz 1322, s. 4.

³⁹⁷*Balkan*, No: 5, 28 Temmuz 1906, 15 Temmuz 1322, s. 4.

³⁹⁸*Balkan*, No: 6, 29 Temmuz 1906, 16 Temmuz 1322, s. 3. "Rumları anlamak mümkün değil daha düne kadar Girit'te müslümanları öldüren kundaktaki çocukları süngüleyen Rumlar değil miydi? Peki o zaman da bu Patrik Efendi neden Rumların durması için müdahale etmedi? Neden Rumlar bugün bile hala müslümanları öldürüyor. Bu ahlaksız hareketlere rağmen bugün Bulgarların yapmış olduklarını durdurmak için Osmanlıdan yardım istemek anlamsız değil mi?" Bk. *Balkan*, No: 18, 18 Ağustos 1906, 5 Ağustos 1322, s. 2.

³⁹⁹Ö. Kocatürk (2009). *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 146-147.

⁴⁰⁰y.a.g.k., s. 150.

Konu aynı zamanda büyük devletler nezdinde de araştırılmaya başlanmıştır. Özellikle İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grey'e konu iletilmiştir. Grey, “koruyucu devletlerin bu yazdan itibaren bir sene içinde askerlerini geri çekmeye karar verdiklerini, tahliye işinin uygulanma biçiminin henüz görüşülmekte olduğunu” söylemiştir.⁴⁰¹ İngiltere ayrıca, Bâbıali'ye verdiği notada, adada statükoyu muhafaza niyetinde olduklarını da iletmiştir. Londra Sefiri Rıfat Paşa'nın, bu durumun müslümanların halini kötü etkileyeceği kaygısını iletmesi üzerine Grey; “yeni askerin atanmasından beri adanın durumu, mevcut askerlerin tehlikesizce geri çekilmesine müsait olacak kadar iyileşmiştir. Statüko ihlal edildiği takdirde bunların geri dönmeleri mümkündür” diye yanıtlamıştır.⁴⁰²

Girit'te garnizon terki konusu ve Osmanlı hükümetinin protestosu büyük devletler arasında da diplomasi trafiğini arttırmış, ama sonuçta büyük devletlerin kararında bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Örneğin, Times'ın Fransız basınından aktardığı habere göre Elysée'de M. Fallières başkanlığında bir bakanlar konseyi toplanmış ve Girit ile ilgili izlenecek strateji konusu masaya yatırılmıştır. Görüşmede büyük devletlerin Girit'i tahliyesi ve tahliye sonrası dört büyük devletin Suda Körfezinde birer istasyon kurmasına gerek olup olmadığı tartışılmıştır.⁴⁰³ Times, bu haberin yanında Fransız hükümetinin, İngiliz hükümetinin tutumuna göre Girit politikasının belirlediğini, Fransa'nın şu anki zamanı, Girit özerkliği konusunda Osmanlı ile bir tartışma başlatmak için uygun bir an olmadığı görüşünde olduğu bilgisini vermiştir.⁴⁰⁴

Paris basınından Temps Gazetesi de büyük güçlerin garnizonlarının adadan çekilmesinin önemli bir değişiklik getirmeyeceğini ileri sürmüştür. Gazete gerek Osmanlı'nın ve gerekse Yunanistan'ın Girit'teki statükoda bir değişiklik olmayacağını bilmesi gerektiğini, Türk hükümetinin de Girit'i sadece şu anki biçimiyle elinde tutabileceğinin farkında olması gerektiğini yazmıştır. Temps ayrıca büyük güçlerin adadan askerlerini çekmesinin *tedbirsizlik* olarak görülmesini de eleştirmiş ve bu çekilmenin bir yıl kadar önce Girit ile yapılan yasal sözleşmenin gereği olduğunu hatırlatılmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰¹y.a.g.k., s. 148-149.

⁴⁰²y.a.g.k., s. 149.

⁴⁰³“The Cretan Question”, *The Times* (London, England), Issue 38995, Friday, Jun 25, 1909, pg. 5.

⁴⁰⁴y.a.g.k., pg. 5.

⁴⁰⁵“The Cretan Question, French Comment”, *The Times* (London, England), Issue 39000, Thursday, Jul 01, 1909, pg. 7.

Osmanlı hükümetinin Girit için kesin çözüme ulaşmadan büyük devletlerin askerlerini Girit'ten tahliyesine karşı olmasına rağmen, Osmanlı hükümetinin bu talep ve çabası işe yaramamış, büyük devletlerin bu karara çok önce varmaları nedeniyle askerlerin çekilmesi onaylanmıştır. Ancak İngiltere bu teklifi reddetse de Suda Koyunda tek bir savaş gemisi yerine, dört savaş gemisi bulundurma girişiminde bulunmuş, ayrıca Girit hükümeti *işgal tehdidiyle* uyarılmıştır. Sonuçta büyük devletlerin birliklerinin Temmuz 1909'da çekilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁶ Bu çekilme, aşama aşama bir yıl kadar sürmüş ve Temmuz 1909'da tamamlanmıştır.⁴⁰⁷

Büyük devletlerin çekilme kararı sonrası, Girit'te ayrılıkçı faaliyetler tekrar hızlanmaya başlamış, bu hareketlilik basında; “Yunan bayrağı Suda Limanı karşısına asılmıştır. Girit başbakanı, adayı işgal etmek için Kral Georgios'u davet eylemiştir” diye duyurulmuştur.⁴⁰⁸

Girit'teki bu gelişmeler üzerine büyük devletlerin kumandanlarından ve konsoloslarından uyarılar gelmesi gecikmemiştir. Öncelikle, Girit'teki yabancı ordu kumandanı, Yunan bayrağının indirilmesini emretmiştir.⁴⁰⁹ Ayrıca Hanya'da bulunan büyük devlet konsolosları, Hanya'ya gelen Girit Komiseri Zaimis'e giderek Girit'in ilhak kararını protesto etmişlerdir.⁴¹⁰ Fakat bu uyarılar pek de işe yaramamıştır. Nitekim Girit hükümeti, 6 Ekim 1908'de Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan eden bir bildiri yayınlamış ve Girit genel meclisi de bu kararı onaylamak üzere toplantıya çağırılmıştır.⁴¹¹

Girit hristiyanlarının meclis açılışıyla (1908) birlikte Yunanistan'a ilhak kararı alması, Osmanlı hükümetini ve Türk kamuoyunu Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanından

⁴⁰⁶W. Zürrer (Bonn) (2005). “Girit Meselesi, 1908-1912; Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasi Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında”. (Çev: Mustafa Aydın), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl, 2005, S. 7, s. 169; Danişmend (1961). *a.g.k.*, C. IV, s. 367; A. N. Adıyeke (2011). “Girit Bunalımı ve Avrupa-Osmanlı Diplomasi Oyunları”. *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*. C. IV. (Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 290-292.

⁴⁰⁷Danişmend (1961). *a.g.k.*, C. IV, s. 367; Adıyeke (2011). *a.g.k.*, s. 290-292.

⁴⁰⁸*Ahenk*, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, s. 2; *Ahenk*, No: 3728, 14 Teşrinievvel 1908, 1 Teşrinievvel 1324, s. 2-3.

⁴⁰⁹*Ahenk*, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, s. 2.

⁴¹⁰*Ahenk*, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, s. 2; *Ahenk*, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, s. 2.

⁴¹¹Atina gazeteleri ilhak haberini şöyle vermişlerdir: “Atina: Gazetelerin Hanya'dan aldığı bilgilere göre; Girit gümrük idareleri Yunan tarifelerini tatbika başlamışlardır. Yunan kanunlarını dahi icraya başlanmıştır. İcra komisyonu naip hükümet veliaht Prens Konstantine, Girit'in Yunanistan'a ilhakını tebliğ etmiştir. Kopenag'da bulunan Yunan kralına da aynı tebligat iletilmiştir. Ve hükümler hukukunun adaya uygulanması talep edilmiştir. Girit memurları da ada Metropolitinin huzurunda Yunan kralına sadakat edeceklerine dair yemin etmişlerdir.” *Ahenk*, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324, s. 2.

ya da Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakından daha çok etkilemiştir.⁴¹² Bunun nedeni gerek Bulgaristan ve gerek Bosna-Hersek olayı nedeniyle *gururu incinen* İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin Girit meselesini çözerek elde edeceği başarıyla yaralarını sarmaya çalışmak istemesinden kaynaklanmaktadır.⁴¹³ Ayrıca Girit meselesinin çok uluslu imparatorluğunun diğer bölgelerinin kaderi üzerinde örnek teşkil edecek bir anlamı olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni daha da endişelendirmiştir.⁴¹⁴ Nitekim Times da bu düşüncüyü desteklercesine gerek Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve gerekse Bosna-Hersek'in ilhakının ardından, Türkiye'nin Girit konusunu çözerek *onurunu kurtarmaya* çalışmakta olduğunu yazmıştır.⁴¹⁵

Bu süreçte çözüm için uluslararası konferans düşüncesi ilk aşamada ortaya atılsa da daha önceki *kötü deneyimler* nedeniyle bu istekten vazgeçilmiştir.⁴¹⁶ Zaten konferans konusu sadece Osmanlı hükümeti için değil büyük devletler içinde bir çözüm şekli olarak görülmemiştir.⁴¹⁷ Giritliler ise büyük devletlerden bu meselenin bir konferans ile çözüme kavuşmasını rica etmişlerdir.⁴¹⁸ Sonuçta çözüm için şimdilik en önemli politika İngiliz desteğinin aranmasından ibaret kalmıştır. Nitekim Osmanlı hükümeti, bu süreçte Girit politikasını belirlerken İngiltere'nin desteğini ön plana almış ve bu nedenle İngiltere'ye bağlı bir politika takip etmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁹ Osmanlı hükümeti, her ne kadar başlangıçta İngiliz desteğini alma amaçlı bir politika takip etsede açıkça silahlı bir çatışmaya hazır olunduğunu göstermekten de geri kalmamıştır.⁴²⁰ Fakat daha sonra bu

⁴¹²Karal (1999). **a.g.k.**, C. IX, s. 232.

⁴¹³İ. İleri (2006). *The Times Gazetesi'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler-Rumlar-Yahudiler (1908-1918)*. Ankara: Turhan Kitabevi, s. 122-123; Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 157-158.

⁴¹⁴Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 158.

⁴¹⁵“Türkiye ve Girit”, *The Times*, 13 Kasım 1909; Bayur (1991). **a.g.k.**, C. I/I, s. 370-371.

⁴¹⁶*Ahenk*, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, s. 2.

⁴¹⁷*Ahenk*, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

⁴¹⁸“Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 5167, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, s. 2.

⁴¹⁹Bk. Büyükelçi G. Lowther'a göre Osmanlı Devleti Afrika'daki topraklarını korumak istiyorsa Suda Limanına ihtiyacı vardı. Ayrıca Girit konusunda yeni rejimden sorumlu olan kimseler Bosna ve Doğu Rumeli'nin kaybedilmesinden sonra politikasını değiştirme yoluna gitmiştir. Aksi takdirde Yunanistan'a boyun eğmek ve adanın ilhakına hatta satılmasına onay vermek, gericiler için çok değerli bir silah olacaktır. Bk. O. Turan (2018). “İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri (1908-1909)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63, Güz: 2018, s. 355; C. B. Rooney (1998/2008). “Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen İngiliz Deniz Misyonlarının Uluslararası Önemi, 1908-1914”. (Çev: Önder Kocatürk). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 7 / (13-14). (1998/2008), s. 73.

⁴²⁰Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 168.

tutumunda da değişikliğe gitmek zorunda kalınmıştır.⁴²¹ Çünkü bu savaşın Osmanlı Rumlarını, hükümete karşı cephe almaya sevk edeceğinden çekinilmiştir.⁴²²

Gerçekten Girit meselesinin gerek hükümet ve gerekse toplumda bu denli tepki çekmesinin nedeni; Girit'in Anadolu coğrafyası açısından stratejik önemi olmasının yanında; On İki Ada halkları ve Anadolu'nun bazı yerlerinde önemli bir azınlık halinde yaşayan Rumlar için de bir kıskırtma örneği olacağı endişesidir.⁴²³ Hatta bu açıdan bazı olumsuz duyumlar da alınmaya başlanmıştır. Girit'in Yunanistan'a ilhak kararı üzerine, Rumca gazeteler, müslümanların Rumları katledeceği ve hristiyanların hayatının tehlikede olduğu gibi söylentiler yaymıştır.⁴²⁴ Bu söylentileri yayan Rumca gazeteler, Türkçe gazeteler tarafından kınanmış, bu tür yayınlar birlik duygusuna zarar verici kabul edilip yazılanlar yalanlanmıştır.⁴²⁵ Fakat Girit'in ilhak haberi kısa sürede Rumca basını doğrular şekilde bir Müslümanlık-Hristiyanlık meselesi olarak görülmeye başlanmış, Hristiyan vatandaşlara karşı bazı tecavüzkâr hareketlerde bulunulmuştur. Bu dönemde Rumlarla ilişkilerin bozulmasında Girit meselesi adeta araç olmuştur. Örneğin Hüseyin Cahit anılarında; “Rumlarla aramızı bütün bütün açan ve Rum unsurunu bizim gözümüzde vatan haini mevkiine düşüren sebeplerden biri de Girit meselesidir” diye

⁴²¹“Bâbüali, Yunanistan'a karşı bir savaşa kalkışılacağını yalanlamış olmakla birlikte, Atina'yı birinci sınıf bir diplomatik mağlubiyete uğratmak niyeti içindeydi”. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 171-172.

⁴²²Karal (1999). **a.g.k.**, C. IX. s. 233.

⁴²³E. Emmanuilidis (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*. İstanbul: Belge Yay., s. 38.

⁴²⁴Ahenk Gazetesi, özellikle Nea Simirni, Prodös, Amaltheia Gazeteleri'ni saldırgan politikalarından dolayı eleştirmiştir. Ahenk, bu Rum gazetelerinin öncelikle Girit için miting yapılacağı haberini verdikten sonra ardından da bazı söylentiler ortaya attıklarını yazmıştır. Gazete yazıda Rumca gazetelerin bu mitingin olumsuz etkisinin Yunanistan'a karşı olması nedeniyle kızgınlıklarını gizlemekte zorlanarak müslümanlara, Osmanlıların aklına bile getirmeyeceği bazı iftiralar attıklarını belirtmiştir. Bk. *Ahenk*, 2 Kanunusani 1908. Prodös ve Nea Simirni gazetelerinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı sayılabilecek olan İttihad Gazetesi tarafından da topluma yanlış bilgi vermek ve toplumda galeyana neden olmak suçundan dolayı kanuni işlem yapılmasını hükümetten istemiştir. Bk. *İttihad*, 24 Kasım 1908, 11 Teşrinisani 1324; Hüseyin Cahit, “Rum Matbuatı”, *Tanin*, No: 100, 10 Kasım 1908, 28 Teşrinievvel 1324, s. 1.

⁴²⁵Örneğin Tanin'de Ali Zeki yazdığı bir makalede Rum matbuatını eleştirmiştir. Ali Zeki, Rum matbuatının özellikle meşrutiyetin ilanından sonra takındığı tavrın, Türkler ile Rumların arasını açmaya nasıl hizmet ettiğini tek tek örneklemiştir. Ali Zeki, Rumların Rumca basının yazdığı birçok asılsız habere inandığını, adeta Türklerin, Rumlara katliam yapacağına dair bir izlenimin ortaya çıktığını, bunun da birlik duygusuna zarar verdiğini anlatmıştır. Ali Zeki ayrıca, Servet-i Fünun'da Girit hakkında yazılan bir yazıya karşılık, Nea Efimeris Gazetesi'nin, “bir intikam dili” cevabıyla “Girit'in istiklalini müdafaa etmeyi kendisince vazife” ettiğini belirtmiştir. Yazar ayrıca bu haberlerin Türkçe ve Rumca basın arasında derin uçurumlar açtığını yazmıştır. Ali Zeki yine yazısında, Türklerin, Rum vatandaşlarını ancak Osmanlı kardeşi olarak kabul edeceklerini belirtmiştir. Bk. Ali Zeki, “Rum Matbuatına Bir Hitab”, *Tanin*, No: 101, 11 Kasım 1908, 29 Teşrinievvel 1324, s. 2.

yazmıştır.⁴²⁶ Bu anlayışın, Avrupa kamuoyu üzerinde olumsuz etkileri olacağını düşünen gerek Osmanlı hükümeti gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumda oluşan bu tepkileri yatıştırmaya çalışmıştır.⁴²⁷ Hükümet, bu konuda bir yandan tebligatlar yayınlarak bir yandan da basın yoluyla teskin edici yayınlar yapılmasını sağlamıştır.⁴²⁸

Girit meclisinin Yunanistan’a ilhak kararını ilan etmesinin ardından, Osmanlı kamuoyunda Yunanistan’a karşı da bir boykot önerilmiştir. Fakat bu öneri, iktidarının ilk yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni endişelendirmiştir. Çünkü 1908 devrimi en parlak dönemini yaşıyordu ve Yunanistan’a karşı girişilecek böyle bir faaliyet çok sayıda Rum vatandaşa sahip imparatorlukta cemaatler arasındaki ilişkilere zarar verebilirdi. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyetin ilanı sonrası ortaya çıkan kardeşlik ortamını bozmak istemiyordu.⁴²⁹ Ancak İttihatçılar, Girit’i kolay kolay bırakmak niyetinde de değildi. Bu sebepten Yunanistan ile ilişkiler Girit olayı nedeniyle, sürekli olarak gergin olmuştur.⁴³⁰ Bu durumu özellikle hükümet programları açıklanırken Türk-Yunan ilişkilerinin sadrazamlar tarafından değerlendirilmesi sırasında sıklıkla görmemiz mümkündür.⁴³¹

Osmanlı hükümeti, 1908’de Girit’in Yunanistan’a ilhakı haberi nedeniyle daha sonra Yunanistan’a da nota vermiştir. Notada Girit’in Osmanlı Devleti’ne ait olduğu vurgusu yapılmış ve adanın Yunanistan’a ilhakına müsaade edilmeyeceği de ilave edilmiştir.⁴³² Osmanlı hükümeti, bir kez daha Girit meselesinin kesin çözümü olarak

⁴²⁶H. C. Yalçın (1935). “Meşrutiyet Hatıraları”. *Fikir Hareketleri*. S. 88, 29 Haziran 1935, s. 151.

⁴²⁷Örneğin, Enver Bey, Basmahane semtinde yaptığı bir konuşmada, yabancı güçlerin kendilerine yardım etmek üzere iyi niyet taşıdığına güvenmeleri gerektiğini, ayrıca onları gücendirmemek için de elden gelen her şeyin yapılmasını söylemiştir. Enver Bey, bu haberlerle zaten derinden sarsılmış olan Türklerin gözü önünde, Rumca basında, Türkiye’yi dört taraftan saldırıya uğramış, aşağılanmış, toprağı yağmalanmış biçimde gösteren karikatürler sergilediklerini ve Girit’in Yunanistan’a katılacağını ilan etmek üzere olduğu yönünde yazılar yazdıklarını da dedikodu olarak nitelemiştir. Enver Bey ayrıca konuşmasında, İzmir’de herhangi ciddi bir sorun çıkarsa bunun sorumlusunun, Rum basınının bir bölümünün “bazı münasebetsizlikleri” olacağını da belirtmiştir. Bk. Ahladi (2008). *a.g.k.*, s. 184.

⁴²⁸R. Karagöz (2003). “Osmanlı Devleti’nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot (1910)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 8, İstanbul, 2003, s. 50.

⁴²⁹Y. D. Çetinkaya (2004). *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yay., s. 68; Y. D. Çetinkaya (2015). *Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak, Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat, (1908-1914)*. (Çev: Özgür Bircan), İstanbul: İletişim Yay., s. 67.

⁴³⁰Zürer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 171-172.

⁴³¹Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın devletin dış politikasından ve Girit meselesiyle ilgili mecliste yaptığı konuşma için bk. *MMZC*, D.1, C.1, İ.S. 3, 10. İ. (20 Teşrinisani 1326), s. 282-283.

⁴³²“Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 5167, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, s. 2; *Ahenk*, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

görülen ilhakı engellemeyi başarmıştır.⁴³³ Girit'teki durum bu gelişmeler üzerine ilhak kararından önceki hale getirilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Girit'in ilhak haberi birden alevlenmiş, ama bir o kadar da çabuk sönmüş, ilhak yerini daha sonra *statükonun muhafazası* sözü almıştır.⁴³⁴

Girit'in ilhak kararı konusu en nihayetinde Meclis-i Mebusan toplantısına da taşınmıştır. Konu meclis gündemine ilk kez İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in, 30 Aralık 1908'de Sadrazam Kâmil Paşa'dan dahili ve harici politika hakkında açıklama istemiyle gündeme gelmiştir.⁴³⁵ 13 Ocak 1909'da Sadrazam Kâmil Paşa, konuşmasında devletin iç ve dış sorunlarını tek tek ele almış ve sıra Girit'e gelmiştir. Sadrazam mecliste büyük devletlerin Osmanlı hukukunu muhafaza edeceğinden emin bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının devamında Girit için çözüm yolunun ise büyük devletlerden geçtiğini tekrarlamıştır. Sadrazam konuşmasında Giritlilerin ilhak kararının ne büyük devletler ne de Yunanistan tarafından kabul edilmediğini de sözlerine eklemiştir.⁴³⁶

Bu sırada söz alan Manastır Bulgar Mebusu Pançederof, dış politikada güçlü olmak için iç politikanın güçlü olması gerektiğini Girit ve Bosna-Hersek olaylarının meşrutiyete indirilmiş *iki darbe* olduğunu ve bunun *pek acı* etkileri olacağını belirtmiştir. Pançederof, “Şimdi mantığımızla bir düşünelim istibdatta bu iki kıta, Osmanlı memleketi haritalarında gösterilmiştir. ... Bunun en büyük sorumluluğu da sansüre uğrayan gazetelerdir. Bu gazeteler bize bu iki devletin Osmanlıdan ayrılmasını çok uzak bir ihtimal gibi göstermişlerdir” demiştir. Pançederof, istibdatın açtığı yaraların kolay kolay kapanamayacağını da sözlerine eklemiştir.⁴³⁷ Pançederof'un Girit konusunda daha önceki dönemi ve hükümetleri suçlaması bu konu üzerindeki görüşmelerde adeta örnek oluşturacak ve benzer vurgular gerek mecliste ve gerekse basında sürekli bir şekilde işlenecektir.

Girit'in 1908 yılı ilhak haberi uluslararası diplomasiyi de hızlandırmış, özellikle İngiltere, nerdeyse bütün taraflar için görüşü ve tavrı en çok merak edilen, desteği en çok

⁴³³Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 171-172; Adıyeke (2011). **a.g.k.**, s. 292.

⁴³⁴Ahenk, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

⁴³⁵İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey'in: *Siyaseti Hariciye Hakkında Sadrazam Kâmil Paşa'dan İstizah Takriri*. Bk. MMZC, D.1, C.1, İ.S., 1, 7. İnikad; 17 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, (Sualler ve İstizahlar), s. 80-84; Hüseyin Cahit, “Ahval-i Hariciye”, *Tanin*, 30 Aralık 1908, 17 Kanunuevvel 1324, s. 1.

⁴³⁶MMZC, D. 1, C.1, İ.S.:1, 11. İnikad, 31 Kanunuevvel 1324, Çarşamba, s. 170-174.

⁴³⁷**y.a.g.k.**, s. 171-173.

beklenen devlet olmuştur. İngiltere'nin 1908 ve ilhak sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana hareket ettiği görülmektedir. Her ne kadar bunun nedeni imparatorluktaki rejim değişikliği ve İngiliz dostluğu gibi gözüksede esas gerçek *İngiliz çıkarlarında* gizlidir.⁴³⁸ Çünkü İngiltere için Girit, Doğu Akdeniz'in kilididir.⁴³⁹ Bu noktadan hareketle artık Girit sorunu, bir Türk-Yunan sorunu değil uluslararası çıkarların çatışma noktası olan Doğu Sorunu'nun da önemli bir parçası haline gelmiştir.

Büyük devletler için 1908 senesinin Girit konusunun çözümü bakımından henüz erken bir tarih olduğu, yapılan açıklamalardan ve ortaya konan diplomasiden anlaşılmaktadır. Çünkü bu devletlerin önünde henüz çözümlenmesi gereken Bulgaristan ve Bosna-Hersek konuları durmaktaydı.⁴⁴⁰ Bu nedenle büyük güçler, ilk aşamada Girit meclisinin aldığı ilhak kararını kabul etmemişler, hatta adaya birer harp gemisi dahi göndermişlerdi.⁴⁴¹ Fakat kesin bir çözüm için herhangi bir adım da atmamışlardı. Osmanlı hükümetinin en büyük hedefi ise Girit için kesin bir çözüm elde edebilmektir. Bu süreçte büyük devletlerin Osmanlı hükümetine önerisi, Girit sorununu Osmanlı çıkarlarına uygun bir çözüme kavuşturmaya söz veren garantör devletlere bırakılmasıydı. Büyük devletlerin Yunanistan siyaseti ise Yunan hükümetinin Girit ile ilgili tutumunu desteklemek yönündeydi.⁴⁴² Fakat büyük güçlerin, Girit'teki statükoda herhangi bir ani değişiklik olması durumunun, Yunan istekleri lehine olmayacağına da inanılmaktaydı. Bu nedenle büyük devletler kendi çıkarları için "Quieta non movere" ilkesini savunmaktaydı. Times'ın ifadesiyle bu süreç onlar için kendilerini "utanç verici bir durum içinde" bulabilecekleri olay akışları ile doluydu.⁴⁴³

Avrupa devletlerinin Girit politikasında tuttuğu yol, İngiliz Büyükelçisi G. Lowther'in raporunda da işlenmiştir. Büyükelçiye göre Osmanlı kamuoyu, İngiltere'nin

⁴³⁸Bk. İleri (2006). **a.g.k.**, s., 122-147/185-187.

⁴³⁹"Girit'in Mukarrerât-ı", *Servet-i Fünun*, No: 1320, s. 241.

⁴⁴⁰"Girit", *Köylü*, No: 85, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, s. 2.

⁴⁴¹*Ahenk*, No: 3728, 14 Ekim 1908, 1 Teşrinievvel 1324, s. 2-3; *Tanin*, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, s.1-2.

⁴⁴²"Turkish Policy", *The Times* (London, England), Issue 38856, Thursday, Jan 14, 1909, pg. 5.

⁴⁴³Quieta non movere: "uyuyan yılanı uyandırma", "bozuk değilse kurcalama, durduk yere ortalığı karıştırma" benzeri bir anlama gelen kalıp. Bk. "The Cretan Question, The Attitude of Turkey", *The Times* (London, England), Issue 38988, Thursday, Jun 17, 1909, pg. 5.

takip ettiği Girit politikasından memnun değildi.⁴⁴⁴ İngiltere'nin öncülük ettiği Avrupa devletlerinin Girit konusunda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kararlar alarak adadaki dengeyi Osmanlı adına olumsuz bir şekilde değiştirmeleri Osmanlı kamuoyunda her fırsatta dile getirilmiştir.⁴⁴⁵

Ayrıca İngiliz Dışışleri Bakanı Grey, Girit'in Osmanlı hükümetinin himayesinde bırakılmasının ve adadaki statükonun korunmasının, büyük devletlerin ahlaki bir sorumluluğu olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁶ İngiltere böylece *görünüşte* Türk yanlısı bir tutum takınmıştır.⁴⁴⁷ Aynı zamanda, İngiltere Akdeniz filosunu da Ege'ye göndermiştir. Türkçe gazeteler bu filonun amacının Girit'e Yunan askeri çıkartılmasını engellemek olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında yine basında İzmir'de bulunan İngiliz donanmasından birkaç geminin de adaya gönderilerek asayişi koruma görevi üstlenecekleri bildirilmiştir.⁴⁴⁸ İngiltere ayrıca 1909'da başlamasını öngördüğu, Hanya'da bulunan kuvvetlerinin azaltılması işlemine de durdurmuştur. İngiltere ayrıca Atina Elçisi Francis Elliot'a verdiği talimatta; Yunan hükümetine Girit konusunda ölçülü hareket etmesini tavsiye etmiş ve Girit'te Osmanlı hukunun kendi garantileri altında olduğu ihtarını da vermişti.⁴⁴⁹

Osmanlı hükümeti ile büyük devletler arasındaki diplomatik ilişki sonucunda büyük devletlerin, bu *olup-bitti*yi kabul etmemesi ve adaya birer harp gemisi göndermesi her ne kadar Osmanlı basını tarafından takdir toplasa da büyük devletlerin Girit meselesinin kesin çözüm sürecini uzatması ve çözümün sürekli bir değişkenlik

⁴⁴⁴Lowther'in Grey'e verdiği raporda, genel olarak ülkede Yunanlılara karşı tahrik edici yazılar olduğu ve Girit sorununun sürekli gündemde bulunduğu başkentte de aynı ruh halinin göze çarptığını yazmıştır. Lowther, Jön Türkler'e, on yıldan uzun bir süredir ilhak fikrine alışmış olan ada sakinlerinin bir çırpıda bu tür özlemlerine son vermesinin beklenemeyeceğinden ve şiddetle çözüme zorlamanın Girit ve Yunanistan'ın dâhili durumunu beyhude yere tehlikeye atmak olacağından, yıllardır adanın konumunu belirleyen Yunanistan'a katılma eğiliminin sorumluluğunu Türklerin kendilerinin de dört büyük güçle ve Yunanistan'la birlikte üstlenmesi gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Ekim 1908'de ada üzerinde Osmanlı haklarını muhafaza etmenin kraliyet hükümetinin temel politikası olduğu kadar Müslüman mebusların kabulü ve Girit meclisine seçilen Giritliler meselelerinde de dört büyük gücün Osmanlı'ya iyi niyet göstererek Osmanlı'nın ada üzerindeki egemenlik haklarını destekledikleri ve onayladıklarını vurgulamaktan da kaçınmıyordu". Bk. Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 193.

⁴⁴⁵Turan (2018). **a.g.k.**, s. 347.

⁴⁴⁶"Girit Meselesi ve Jön Türkler", *İttihad*, No: 8, 2 Jun 1909, 20 Mayıs 1325, s. 2.

⁴⁴⁷İngiltere Büyükelçisi G. Lowther İstanbul'dan "Bu saldırı teşebbüsü, sadece anayasaya karşı şiddetli bir darbe değil önleyemezsek, aynı zamanda Türklerin kendilerine yardım gücümüz hakkındaki güvenlerinin sarsılmasına yol açacaktır" diye telgraf çekmiştir. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 158.

⁴⁴⁸*Ahenk*, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

⁴⁴⁹Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 158.

göstermesi Osmanlı kamuoyunun tepkisini çekmiş ve protestolara da neden olmuştur.⁴⁵⁰ Örneğin Times'ın haberine göre Edward Grey'in Girit sorununa ilişkin söylemleri, bazı Türk çevrelerinde hayal kırıklığı oluşturmuş, ancak yabancı savaş gemilerinin Müslüman çıkarlarını koruma vaadinin yine de takdir edildiği belirtilmiştir.⁴⁵¹

Dört büyük devletin en önemli ikinci ismi olan Fransa ise Girit meselesini Yunanistan'dan yana çözmek niyetinde olduğunu zamanla ortaya koymuştur.⁴⁵² 1898'den beri Almanya ve Avusturya-Macaristan ise Girit meselesinin çözüm sürecine katılmamış, fakat Türkiye ile ilişkilerini etkileyecek bir tutum da takınmamıştır.⁴⁵³ Ancak 1908 yılı itibariyle Almanya'nın da Yunanistan'ın yanında yer almayı tercih ettiğini gösteren açıklamalar gelmeye başlamıştır. Örneğin II. Wilhem, "Türklerin, Girit'i kaybettiklerine alışmaları gerekir. Girit, Yunanistan'a ilhak edilecektir. İttihat ve Terakki bunu engellemeye niyetlenirse, yalnız kendi çöküşüne sebep olur, (bundan dolayı) bırak Girit ayrılınsın" sözleriyle Yunanlılara taraf olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁵⁴

Rusya ise Girit meselesini, büyük devletlerle Balkan devletleri çerçevesinde müzakere etmek ve daha sonra onların kararını, Avrupa uyumu vasıtasıyla tasdik ettirmek istemiştir. İtalya da Rusya'nın bu politikasında mutabık kalmıştır.⁴⁵⁵ Fakat İngiltere'nin *kilit taşı* konumu, olayların akışını etkileyen en önemli etken olmuştur. Çünkü İngiltere'nin 1908 itibari ile yürüttüğü *statükonun muhafazası* politikası (yani geriye bütün tarafların kabul edeceği umulan tek çözüm), Osmanlıyı oyalamaya ve Girit'in Yunanistan'a ilhakına hizmet etmiş, bu diplomasi oyununun galibi ise zamanla anlaşılacağı üzere Yunanistan olmuştur.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰A. N. Adıyeke (1991). "Türk Basının da Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)". *ÇTTAD*, S. 1, İzmir, 1991, s. 59-63; Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 160; *Tanin*, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324, s. 1.

⁴⁵¹Bk. "The Warlike Rumours", *The Times* (London, England), Issue 38994, Thursday, Jun 24, 1909, pg. 5.

⁴⁵²Fransa, Girit meselesinin Balkan konferansına dâhil edilmesine ve Hanya-Atina'ya da sert çıkılmasına karşı gelmiştir. Fransa Başbakanı Clemenceau; "bunu yalnız geleneksel Philhelenizm tutkusuna dayanarak yapmamaktaydı, bilakis böyle bir adım Fransa'nın Yunan krallığındaki etkisini arttıracığı ve Yunanistan tarafından amaçlanan donanmanın güçlendirilmesinde Alman rekabeti karşısında kendi endüstrisi için tekel elde edebileceği beklentisi içindeydi." Bk. Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 159-160.

⁴⁵³F. R. Bridge (1999). "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918". *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed: Marian Kent). (Çev: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 46.

⁴⁵⁴Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 166-167/ 172-173; Karagöz (2003). *a.g.k.*, s. 53.

⁴⁵⁵Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 160.

⁴⁵⁶D. Kitsikis (1974). *Yunan Propagandası*. İstanbul: Meydan Neşriyat; Smith (2002). *a.g.k.*, s. 15-39.

Girit meclisinin aldığı 1908 yılı yemin kararı, Yunanistan'ı da telaşlandırmıştır. Yemin kararı sonrası Yunanistan'ın İstanbul'daki Sefiri Gariparis,⁴⁵⁷ ilk iş olarak Bâbüali'ye giderek; Girit'in ilhak haberinin Yunan hükümeti tarafından hayretle karşılandığını, bu nedenle bu olayın Osmanlı hükümeti tarafından kötüye yorumlanmamasını Sadrazama iletmiştir.⁴⁵⁸

Yunanistan her ne kadar resmi olarak ilhakı tanımamak durumunda kalsa da iç siyasetinin en etkin konusu 1908 tarihinde de Girit olmuştur. Yunanistan, Girit ile büyük devletlerin kararı arasında, hanedanın varlığını tehlikeye düşürecek derecede ikilem içinde bulunmuştu. Yunanistan hükümeti, böyle bir gelişme karşısında ayakta kalamazdı ve -varoluş sebebi; Yunanlılar gözünde ağırlıklı olarak dış politikadaki başarılarla bağlı olan- kralın durumunu da tehlikeye sokacağı ortadaydı.⁴⁵⁹ Bu nedenle Yunan kralı Avrupa seyahatine çıkmış ve Girit konusunda büyük devletlerden destek almaya çalışmıştır.⁴⁶⁰

İngiliz basını da bu süreçte Yunan kralının seyahatini yakından takip etmiştir. İngiliz basınından Times, İngiltere'nin Türkiye'deki devrimin bir sonucu olarak statükonun devamından yana bir politika takip ettiğini belirtmiştir.⁴⁶¹ Kral George seyahati sırasında, büyük devletler tarafından verilen vaatlerin yerine getirilmemesi ile ilgili Fransız eski savaş bakanı General Georges Picquart, M. Clemenceau ile görüşmüştür. Bu görüşmede verilen sözleri yerine getirmesini engelleyen çeşitli

⁴⁵⁷Yunan Elçisi Gariparis meşrutiyet dönemi Yunan elçileri içinde en tanınmış isimlerden biridir. Gariparis birçok kez basına da konu olmuştur. Örneğin, 1908 seçimlerinde yabancı bir devlet elçisinin Osmanlı taabiyetinde bulunan bir patriği ziyaret etmesi ve ziyareti sırasında seçimlerle ilgili bazı sorular sorması, Osmanlı basınında yabancı bir elçinin Osmanlı içişlerine müdahalesi olarak görülmüş ve devlet bu konuda uyarılmıştır. “Şikâyetlerimiz: Bâbüali'ye”, *Tanin*, 8 Kasım 1908, 26 Teşrinievvel 1324.

⁴⁵⁸*Ahenk*, 11 Ekim 1908, 28 Eylül 1324, s. 2.

⁴⁵⁹Enosis'in sonlandırılması ile ilgili hayal kırıklığı Atina'da 1909 Goudi İhtilaline neden olmuştur. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 172-173.

⁴⁶⁰Yunan kralı bu seyahati sırada büyük devletlerden birinde bulunan elçisine bazı sözler söylemiştir. Kral, elçiye; “İngiltere'nin bu haline eseflendiğini” söyledikten sonra “Girit işi yakın zamanda bitirilmeyecek olursa hem halka hem de hükümetlere karşı zor durumda kalacağından, Girit halkının arzusuna cevap vererek Girit'e gidip adanın Yunanistan'a verildiğini ilan edeceğini” bildirmiştir. Kral sözlerinin devamında; “acaba İngiltere hükümeti beni Girit'e girmekten men' edebilecek mi?” demiştir. İngiltere elçisi, Yunan kralının bu sözlerini İngiltere hükümetine bildirmiştir. Bk. “Yunan Kralı'nın Sözleri”, *Köylü*, No: 81, 6 Aralık 1908, 23 Teşrinisani 1324, s. 2.

⁴⁶¹“The King's Speech”, *The Times* (London, England), Issue 38887, Friday, Feb 19, 1909, pg. 5.

düşünceler ve koşullarla ilgili bir değerlendirme yapılarak daha sonra krala sunulmuştur.⁴⁶²

Yunan kralının Avrupa başkentlerini seyahati ve bu ülkelerde basına verdiği çeşitli demeçler; özellikle Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiği söylemi, Türkçe basında geniş bir yer etmiştir. Kralın bu sözlerine karşılık Osmanlı donanmasının da Girit'e gideceği haberi yapılmıştır.⁴⁶³ Köylü Gazetesi tam da bu sırada donanma ile asker gönderip Girit'i almanın çok isabetli bir karar olduğunu, eğer bu iş yine başkalarına bırakılacak olunursa Yunan kralının gidip Girit'i işgal edeceğine dikkat çekmiştir.⁴⁶⁴ Köylü Gazetesi yazısının sonunda; Girit konusunda büyük devletlere duyulan ya da duyulması *mecburi olan* güveni de belirtmek zorunda kalmıştır.⁴⁶⁵ Gazetelerde, Osmanlı donanmasının İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan yola çıktığı haberleri yazıldığı halde, hükümet tarafından donanmanın nereye gittiği ile ilgili kesin bir bilgi ise verilmemiştir.

Yunan kralının Girit ile ilgili açıklamaları Rumca ve Türkçe basından özellikle Yeni Gazete ve Tahidromos arasında tekrar bir söz savaşına neden olmuştur. Yeni Gazete Osmanlı Rumlarının konu ile ilgili duruşlarını eleştirmiştir. Yeni Gazete, böyle bir haberin duyulması üzerine Rumca basının, *susmak ya da tekzip etmek* yerine protesto veya reddetmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır. Gazete bunu yapmamanın bile bir ihanet

⁴⁶²“Greece and Creete”, *The Times* (London, England), Issue 39112, Tuesday, Nov 9, 1909, pg. 5.

⁴⁶³Köylü, No: 83, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, s. 2,

⁴⁶⁴Köylü Gazetesi, Yunan kralının gidip adayı zapt edeceğini söylemesine karşılık, “bu devirde, memleket zabt etmek halkın sözüyle veyahut bir kralın o memlekete gidip burası benimdir, diye bağırmasıyla olmayacağı ortadadır... Eğer Yunan kralı oraya giderse Girit'ten onu çıkaracak kendisinin dediği gibi İngiltere değil Osmanlı donanması ve Osmanlı askeri olacaktır” ifadelerini kullanmıştır. Bk. *Köylü*, No: 83, 8 Aralık 1908, 25 Teşrinisani 1324, s. 2.

⁴⁶⁵“Yunan kralının Girit'e çıkacağı sözleri de pek doğru olmasa gerektir. Çünkü bugün Avrupa devletlerinin idaresi altında bulunan bir memlekete bir kralın şımarık bir çocuk gibi hemen çıkıvermesi mümkün değildir. Zaten böyle bir hak olsa olsa Osmanlı Devleti'nin olabilir. ...Donanmanın Girit'e gitmiş olması ve orada asayiş takdir edilmiş bulunması şimdilik şiddetli tedbirler yapmağa lüzum olmadığını gösteriyor. Bugün bizim arzu edeceğimiz bir şey varsa oda Girit'in Osmanlı hükümetinin hukukunu ve sahipliği altında müstakilen idare edilmesidir. Ve kendi dâhili emellerine uydukça Osmanlı hükümetinin Girit'in muhafızı bulunmasıdır. Şu hâlde hem Giritlilerin arzusunu yerine getirir hem de Osmanlı hukukunu muhafaza eyler. Girit üstünde Osmanlı hukuku görünür ve bakidir. ... Daima ada üzerinde o güzel bayrağımız dalgalanacaktır. Yunanistan eğer Osmanlıların bir şımarık çocuğu olmak istemezde kendi faydasını ayayacak olursa bu yalancı ifadelere aldanmaması lazımdır. Durum böyleyken Avrupa'nın bilhassa Almanya'nın Avusturya politikasına karşı politika gütmekte bulunan İngiltere ve Fransa ve Rusya hükümetinin şimdiye kadar takip eyledikleri hale göre bizim pek büyük ve son tedbir olan asker çıkarmak ve donanma göndermek gibi şeylerimize lüzum bırakmayacak surette yukarıda zikrettiğimiz gibi hayırlı ve herkesin hakkını muhafaza eder bir surette işi göreceklere işaret eder.” Bk. “Girit Hakkında”, *Köylü*, No: 84, 9 Aralık 1908, 26 Teşrinisani 1324, s. 2.

nedeni olduğunu söyleyerek Girit'in bu haliyle Osmanlı Rumları ile diğer Osmanlılar arasında bir sorun olarak yer almaya devam edeceğini yorumunu yapmıştır.⁴⁶⁶

Yine Osmanlı basınının Atina'dan aldığı haberlere göre Yunanistan Başbakanı S. Dragumis, Girit meselesinin belli bir süreç içinde hallinin gerçekleşebileceği yönünde olumlu tavır sergilerken; muhalefetten Talli ise kabineyi başarısızlıkla suçlayıp istifasını istemektedir. Girit meselesi Yunanistan'ın içişlerini karıştırmaya daha uzun süre devam etmiştir. Bu süreçte özellikle Yunanistan'a büyük devletler tarafından verilen notalar Yunan kamuoyunu da olumsuz etkilemiştir.⁴⁶⁷ Sonuçta Yunan hükümeti, Bâbıali'nin ve büyük devletlerin beklediği yanıtı, yani *ilhakı kabul etmediği* cevabını vermiş ve olaylar şimdilik yatıştırılmıştır.⁴⁶⁸ Böylece adanın Yunanistan'a katılması ile eş anlamlı olan Girit sorununun kesin çözümü bir süre daha ertelenmiştir.⁴⁶⁹ Girit'teki durum ise bu gelişmeler üzerine isyandan önceki haline geri dönmüştür.⁴⁷⁰

Girit'ten gelen ilhak haberi sadece Batı siyasetini, Yunanistan'ı ve Bâbıali'yi karıştırmakla kalmamış bunun yanında, Girit'teki hristiyanlarda bu ilhakı kabul ettirmek amacıyla çeşitli gösterilerde bulunmuşlardı. Ahenk Gazetesi Rumların bu eylemlerini ise on iki seneden beri yani Osmanlı askerlerinin adadan ayrılmasından itibaren takip ettikleri *programın bir gereği* olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷¹

Giritli Rumlarının bu defaki gösterilerine dair haberler Hanya'dan mektupla (29 Eylül tarihli) İstanbul'a ulaşmıştır. Mektupta, 24 Eylül Çarşamba günü düzenlenecek olan bu gösteride, Hanya ve civarındaki bütün köylü hristiyanların davet edildiği, bunların da belirtilen günde Hanya'ya geldikleri yazılmıştır. Gösteri sırasında Rumlar, havaya silah atmışlar, daha sonra şehre inip öncelikle Gümrük Dairesine ve daha sonra Tophane mevkiine gidip Girit muhtariyet bayrağını indirmişler ve yerine Yunan bayrağını çekmişlerdir. Bu olaylar karşısında Fransa askeri kumandanı Konverel, beş nefer Fransız

⁴⁶⁶“Girit Hakkında”, *Ahenk*, No: 3789, 25 Aralık 1908, 12 Kanunuevvel 1324, s. 2.

⁴⁶⁷*Ahenk*, 17 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁴⁶⁸Bk. Bayur (1991). *a.g.k.*, C. 1/2, 427; *Tanin*, 22 Ekim 1908, 9 Teşrinievvel 1324. Giritlilerin ilhak kararına Yunanistan hükümeti, “konuyla ilgisi olmadığını ve olaylar karşısında şaşırması olduğunu iddia etmiştir.” “Çünkü ada burada olgun bir meyve gibi görülmekteydi ve bunun nasıl olsa er geç Yunanistan'ın kucağına düşmesi gerekecekti”. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 157; *Ahenk*, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

⁴⁶⁹Adıyeke (2011). *a.g.k.*, s. 292.

⁴⁷⁰Karal (1999). *a.g.k.*, C. IX, s. 231-233.

⁴⁷¹“Girit Havadisi”, *Ahenk*, No: 3731, 27 Ekim 1908, 14 Teşrinievvel 1324, s. 3.

askeriyle olay yerine gidip; Yunan bayrağını indirmiş, muhtariyet bayrağını tekrar çekirmiştir. Mektuba göre o sırada, Tophane mevkiinde beş binden daha fazla Hristiyan bulunmuştur. Bu göstericiler, Fransız kumandanına öfke ile bakmışlar, fakat bir şey söyleyememişlerdi.⁴⁷² Yine mektupta anlatıldığına göre ertesi gün Hanya'daki milis güçleri ve jandarma güçleri Millet Bahçesi'ne giderek bundan böyle Yunan kanun ve nizamına göre hareket edeceklerine ve buna sadık kalacaklarına dair yemin etmişlerdi. Bu sırada Müslüman jandarma ve memurlar da bu yemini etmedikleri için istifa etmek zorunda kalmışlar ve memuriyetten ayrılmışlardı.⁴⁷³

Girit'te bu olayların yanında Rumların, müslümanlara karşı taarruzu da devam etmiştir. Girit'ten alınan haberlere göre Rumlar, müslümanları taciz etmek amaçlı Kale Kapu Cami'nin minaresine kurşun atmışlardır. Yine Kandiye'de Valide Cami'nin sokağında bir müslümanı katl etmişler, o akşam yine aynı camide müslümanlara namaz kıldırıp caminin bütün camlarını taşla kırmışlardı. Yine benzer olayların Resmo'da da cereyan ettiği haberleri alınmıştı.⁴⁷⁴

Giritliler ilhak için çalışmalarından vazgeçmeyecekleri kendi basın unsurlarında da sıkça işlenmiştir. Örneğin Giritlilerin gösterisi basına şöyle yansımıştır: “Geçen pazar günü meclisi açıp adanın Yunanistan’a ilhakını görüşerek kesin şekilde ilan edeceklermiş. Gerçekten de o gün yine köylerden binlerce Rum gelmiş, hükümet zorla dükkânları kapattırmış halk gösterilere katılmıştır.”⁴⁷⁵

7 Ekim'de Hanya'da Girit hükümeti, büyük devletlerin tepkisi karşısında geri adım atmış ve beklemeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Venizelos ise Osmanlı'daki yeni rejimin mümkün mertebe dikkate alınması gerektiğini kabul etmiş, ama adanın Yunanistan'la birleşmesine büyük devletlerin bir an önce onay vererek Giritlilerin özgürlükleri uğruna giriştikleri uzun savaşa bir son vermelerini ve Avrupa'nın “şarkın bir kısmındaki medeni eserini taçlandırmasını” talep etmiştir.⁴⁷⁶

1908 senesinin yine Girit meclisinin ilhak kararıyla açılması beraberinde müslümanlar için de sıkıntılı bir yılın habercisi gibidir. Bu süreçte Giritli müslümanların

⁴⁷²y.a.g.k., s. 3.

⁴⁷³y.a.g.k., s. 3.

⁴⁷⁴y.a.g.k., s. 3.

⁴⁷⁵y.a.g.k., s. 3.

⁴⁷⁶Zürer (Bonn) (2005). a.g.k., s. 161-162.

en önemli iletişim araçları yine sadece telgraflar veya mektuplar olmuştur.⁴⁷⁷ Basın aracılığıyla yayınlanan bu mektup ve telgraflar da Osmanlı halkında galeyana neden olmuş, bu infihal durumu en nihayetinde boykotaja kadar uzamıştır. Mektuplarda müslümanların uğradığı taarruzun sadece mal ve cana değil kutsala da dokunduğu örneklenmiştir. Yine bu mektuplarda dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise Etnik-i Eterya'nın Girit'te ilhak amaçlı çalışmalarıdır. Giritli müslümanlar, Giritli Rumların artık muhtariyet değil Yunanistan'a ilhak istediklerini de açıkça ifade etmişler, bu amacın da doğrudan müslümanları hedef haline getirdiğine dikkatleri çekmişlerdir.⁴⁷⁸

Bu konuda Sırat-ı Müstakim Dergisi, 1908 yılında Giritli müslümanların halini konu alan ve Hanya'da yayınlanan İstikbal Gazetesinden yaptığı aktarmalarla Girit'te yaşananları Osmanlı kamuoyuna duyurmuştur. Dergi, "Adadaki Rumların Osmanlı askerleri gidince buradaki müslümanların hicretini sağlamak için masum insanları birer birer öldürmeğe kıyam eylemiş olduklarını defalarca yazmıştık" diye haberine başlamıştır.⁴⁷⁹ Dergi, Resmo'da müslümanları öldürmek amacı güden hristiyanların artık silah kullandıklarını da örnekleyerek kaza ve şehirlerin civarında olayların yoğunlaştığını belirtmiştir. Yine aynı derginin aktardığı haberlere göre müslümanların hayat ve namusları büyük bir tehlike içinde bulunmaktaydı. Müslümanlar artık hızla köylerden kazalara kaçmaktaydılar. Müslümanların birer birer öldürüldüğünü yazan dergi, katillerin hüküm giymeden tekrar salındığını ve bu nedenle yarım bıraktıklarını tamamladıklarını, eğer suçüstü yakalanırlarsa da hafif bir ceza ile kurtulduklarını belirtmiştir. Dergi haberin sonunda *bu gidişle adada müslüman kalmayacağını* yazmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷Giritliler ilhak kararını büyük devletlere kabul ettirmek için meclisi olağanüstü bir toplantıya davet etmişler ve bu sırada Müslüman mebusların reddiyle karşılaşmışlardır. Bu olayın duyulması üzerine Giritli hristiyanlar da ilhak için gösteriler yapmışlardır. Bu gösterilerden biri de Kandiye'de gerçekleşmiştir. Fakat gösteri sırasında bir Hristiyan tarafından yaşlı bir Müslüman katledilmiş, Vezir Camisi taşlanmış, bu sırada içeride teravih namazı kılan Müslüman halk, namazı terk ederek yakındaki polis karakoluna gitmişler ve caminin koruma altına alınmasını istemişlerdir. Karakoldan iki jandarma gönderilerek caminin güvenliği sağlanmaya çalışılsa da Hristiyan halkın tekrar müslümanları taşlamaya başlaması üzerine müslümanlar camiyi tekrar boşaltmak zorunda kalmışlardır. Bu haber ile birlikte ziraat ile meşgul olan Müslüman köylülerin köylerinde ziraatlarını yapmak için gidenlerden ise haber alınmamaktadır. Hanya'da ise minarelere silah atıldığı ve Müslüman halka hakaret edildiği şeklinde haberler de gelmektedir. Bk. "Girit'ten Mektup", *Şura-yı Ümmet*, No: 140-21, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, s. 5.

⁴⁷⁸Çünkü "Rumlar Yunanlı olmak istiyor. Müslümanlar ise Osmanlı kalmak." Bk. "Girit'ten Mektup", *Şura-yı Ümmet*, No: 140-21, 26 Ekim 1908, 13 Teşrinievvel 1324, s. 5.

⁴⁷⁹"Girit Müslümanlarının Hali, Hanya'ya Münteşir İstikbal Gazetesinden", *Sırat-ı Müstakim*, Aded: 101, 23 Temmuz 1908, 10 Temmuz 1324, s. 392-393.

⁴⁸⁰y.a.g.k., s. 392-393.

Bu esnada Giritli müslümanları sadece Giritli Rumların baskısına uğraşmamış, aynı zamanda ilhak kararına destek olmaları için çeşitli taciz hareketleriyle de mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Örneğin, Atina basınında çıkan bazı haberlerde “güya Girit müslümanlarının dahi adanın Yunan ilhakını uygun buldukları” yazılmıştır. Türkçe basın bu haberleri yalanlamış ve bu yazılanları *nifak* olarak değerlendirmiştir.⁴⁸¹ Yine aynı konuyu işleyen İkdâm da Girit müslümanlarının devletlerine karşı göstermiş olduğu sadakatten söz etmiş ve Girit müslümanlarının ilhakı “her zamanki gibi şiddetle protesto ve reddetmekten geri kalmayacaklarına şüphe yoktur” diye yazmıştır.⁴⁸²

Girit müslümanlarını zora sokan yine bir diğer iddia da Atina basını ve Rumca basının iddialarıdır. Bu iddialardan bir tanesi yine İstikbal’de ele alınmıştır. Bu habere göre Atina gazetelerinden İskarip ve Patris’ten aldığı haberde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eğitim politikasını ele alıp Türkleştirme politikası izledikleri yazılmıştır. Bu gazeteler, bu konuyu adeta bir milli vazife olarak ele almış ve Rumları uyarmıştır. Gazeteler İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili programı (1908), Selanik’teki İttihat ve Terakki Gazetesi’nden aldıklarını iddia etmişlerdir.⁴⁸³ İstikbal, bu gazetelerin bu gibi haberleri vermesindeki amacın, Rum vatandaşları kışkırtmak olduğunu ileri sürmüştür. Yine İstikbal, bu gazetelerin Osmanlı milletleri arasına nifak sokmak olduğunu yazmış ve halkı bu tür haberler konusunda uyarmıştır.⁴⁸⁴

Girit’teki Müslüman halkın en önemli iletişim araçlarından biri Hanya’da yayınlanan İstikbal Gazetesine gönderilen 1908 tarihli bir *Feryadname* Müslüman halkın halini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu feryadnamede müslümanlara karşı alenen işlenen cinayetlerden ve yerel idarenin sessiz kalışından söz edilmiş, büyük devletlerden de yardım istenmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ *Ahenk*, No: 3729, 15 Ekim 1908, 2 Teşrinievvel 1324, s. 3.

⁴⁸² İkdâm, bu konuda Giritli Mehmed Aziz’in telgrafından şu satırları da paylaşmıştır: “Girit müslümanlarının din ve devlet uğrunda canlarını feda her zaman hazır bulunduklarını bütün Girit müslümanları adına beyan ederim.” Bk. “Girit Ahali-i Müslimesi”, *İkdâm*, No: 5167, 12 Ekim 1908, 29 Eylül 1324, s. 2. Bu dönemde çıkan haberlerde sanki Girit tekrar fethedilmişçesine Girit ve fethiyle ilgili tarihsel anlatılara da sıkça rastlamak mümkündür. Bu konuda aynı sayının 5. sayfasındaki, Selanik’li Abdi Tefvik’in; “Girit’in Fethi” yazısına bakılabilir.

⁴⁸³ “Minareyi Çalan Kılıfını Hazırlar”, “Havadis-i Dâhiliye”, *İstikbal* (Hanya), No: 16, 18 Eylül 1324, s. 2.

⁴⁸⁴ *y.a.g.k.*, s. 2.

⁴⁸⁵ Feryadnamede yazan olaylardan bir tanesini aktaracak olursak: “Akşamüstü Petra Kasabasında yaşayan müslümanlardan 70 yaşında olan Süleyman Ağa evinden, kasabaya giderken önceden tanıdığı ve bu olaydan 3 sene önce çifliğinde ortakçılık ile bulundurduğu Manoli Zagalaki ismindeki Hristiyan ile tesadüf ederek selamlaşmış ise de adı geçen Zagalaki bu selama karşılık vermemiş ve saygı göstereceğine tam tersi

İstikbal Gazetesi verdiği diğer haberlerde müslümanların alışkanlıklarını da artık değişmek zorunda kaldığını çok önemli örneklerle okuyucularına ulaştırmaya çalışmıştır. Gazete adanın Osmanlı idaresi zamanında (18 Aralık 1987 öncesi), Ramazan ayında iftar vaktini bildirmek için top atışı yapıldığını hatırlatmış, bu olayın daha sonra tamamen ortadan kalktığını belirtmiştir. Gazete bazı Müslüman mahallelerinde çocukların iftar saatini hatırlatmak amaçlı havaya silah attıklarını, bu hareketin Rumlara zarar vereceğini ve her iki anasır arasında sorunlara neden olacağını ifade ederek müslümanları bu konuda ihtar etmiştir. Gazete, bu uygulamanın yanlışlığını belirttikten sonra “her ne kadar Müslüman çocukların yaptığı yanlışsa da Rumların da düğün ve eğlencelerinde havaya ateş açtıklarını, bunun yanlış bir hareket olduğunu” da hatırlatmıştır. Bu yazı, Girit müslümanlarının Rumlarla sorun oluşturacak her tür eylemden kaçınmaya çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Yazar zaten yaşadıkları dönem tanımlamasıyla da bunu şu şekilde dile getirmiştir; “iftihar-ı Osmaniye” zamanı ve “esarete Müslüman olmak.”⁴⁸⁶

Yine Girit’in önemli seslerinden Ümid Gazetesi de Girit’te şehrin içinde gayrimüslim mahallelerden havaya kurşun yağdırıldığını ve bu kurşunların çoğunun da Müslüman mahallerine geldiğini, bu olayların müslümanları tahrik amaçlı yapıldığını belirtmiştir.⁴⁸⁷

Yaşadıkları bunca sıkıntılara rağmen Hanya’da müslümanların gazetelerine konu olan en önemli dikkat çeken konu; donanmaya yardım konusudur. Ada müslümanlarının Osmanlı donanmasının güçlü olmasını yaşam kaynağı olarak görmeleri ve donanma yardımının önemini sürekli vurgulamaları, hatta bağışçıların isimlerini bile vermeleri önemlidir.⁴⁸⁸ Örneğin Ümid Gazetesinde kaleme alınan bir yazıda (1910) Girit müslümanlarının Osmanlı Devleti için canlarını vermekten hiçbir zaman

bir topuz ile Müslüman adama saldırarak fena halde paralayıp ve boğmaya çalışırken biçare ihtiyarın sesi çıktığı kadar bağıarak ailesinden yardım istemiştir. Suçu işleyen ise arkada diğer müslümanların bulunduğunu sanıp korkmuş ve kaçmış ve mazlum Müslüman ölümden yakasını zor kurtarabilmiştir. Yerel hükümetin bu olayı soruşturması ve suçluyu tutup cezalandırması gerekirken hiçbir icraatta bulunmamıştır. Uzaktan seyirci gibi bakıp duruyor. Niçin? Çünkü mazlum Müslüman ve Osmanlı.” Bk. “Adamızda Dest-i İ’tisaf Uzakıkça Uzatılıyor?”, *İstikbal* (Hanya), No: 16, 18 Eylül 1324, s. 1.

⁴⁸⁶“Şehrimizde Bir Uygunsuzluk”, *İstikbal* (Hanya), No: 16, 18 Eylül 1324, s. 2.

⁴⁸⁷Giritli müslümanların benzer olaylara maruz kaldığına dair olaylara örnekler, Ümid Gazetesi’nin 1910 tarihli haberlerinde de okunmuştur. Bk. *Ümid*, No: 44, 31 Mart 1326, s. 1. Yine Ümid’de yayınlanan bir haberde Girit’teki müslümanlara karşı hristiyanların katl etme ve kurşun sıkma girişimlerinde olduğu ve olayların da devam ettiği ifade edilmektedir. Bk. *Ümid*, No: 45, 14 Nisan 1326, s. 1.

⁴⁸⁸*İstikbal* (Hanya), No: 16, 18 Eylül 1324, s. 2.

çekinmediklerini ve çekinmeyeceklerini ifade etmiş ve Giritli müslümanların Osmanlı Devletine bağlı ve sadık olduklarını vurgulayarak bu noktadan hareketle Osmanlı donanmasının da güçlü olmasının önemine işaret etmiştir.⁴⁸⁹

Girit müslümanları her taraftan kuşatılmış bir haldedir. Buna bir örnek te Yunanistan'ın tahrik hareketleriydi.⁴⁹⁰ Örneğin Ümid'de geçen bir haberde Girit'te yaşayan müslümanlara karşı Yunan bayraklı gemilerin taarruz faaliyetlerinde bulundukları ve buradaki müslümanların haklarını müdafaa etmek gerektiği yolunda habere rastlanmaktadır.⁴⁹¹ Ada müslümanları, özellikle 1908 tarihinden itibaren büyük devletlerin Osmanlı hâkimiyetini *kuru bir laf* haline getirdiklerini, bu konudaki yakınmalarına bir cevap alamadıklarını sürekli olarak dile getirmişlerdir.

2.5. 1909 Yılında Girit Meselesi ve Gelişmeler

2.5.1. 1909 Girit Meselesi: Osmanlı Hükümeti ve Meclis-i Mebusan

1909 yılı itibari ile artık gerek siyasi çevrelerden ve gerekse Osmanlı kamuoyundan Girit ile ilgili çözüm istekleri de yoğunlaşmıştır. Bu durum Times'a da konu olmuştur. Times, Türk basınının Girit sorununun bir an evvel çözüme kavuşması konusundaki ısrarını, Girit için çözümün gecikmesinin daha fazla komplikasyon anlamına geleceği yönündeki uyarılarından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁹²

Osmanlı kamuoyunun hükümete olan yoğun baskısı hükümetin de konu ile ilgili kamuoyunu bilgilendirmesini gerekli kılmıştır. Örneğin, kabine üyelerinden biri, yaptığı bir açıklamada hükümetin Girit için her ne yapılmak gerekiyorsa yapıldığını

⁴⁸⁹Yine benzer örnekler için bk. *Ümid*, No: 44, 7 Nisan 1326, s. 1.

⁴⁹⁰Selanik Valisinden hükümete gönderilen özel bir mektupta; dört büyük devletin Girit'i tahliye edecekleri günde Girit Rumlarının pek büyük gösteriler düzenleyerek bütün hane ve dükkânlarını Yunan bayraklarıyla donatacakları ve Girit'teki müslümanlara karşı eyleme geçileceği ve hatta Yunanistan'dan bölgeye cephane tedariki dahi sağlanacağı konusunda bilgi verilmiştir. Bk. *BOA*, DH. MUİ. 133/143, belge no: 1, (H-29-12-1327).

⁴⁹¹Yine benzer haberler için bk. *Ümid*, No: 44, 7 Nisan 1326, s. 1.

⁴⁹²Times; "Girit'in geleceği ile ilgili sorusu, Türk basınında oldukça sıcak bir şekilde tartışılmaya devam ediyor. Tanin yazıyor; adadaki egemenlik haklarımızın savunulması için Hariciye Nazırı tarafından hangi gizli önlemlerin alındığını ya da alınmak üzere olduğunu belirtmelerini talep etmiyoruz, ancak Girit sorununun çözümünün ertelenemeyeceği görüşündeyiz. Daha fazla gecikme, daha fazla komplikasyon anlamına gelir... Haklarımız karşılığında asla bir avuç altın kabul etmeyeceğiz ve böyle bir önerinin tartışılmasına izin vermeyeceğiz" diye yazdığını belirtmiştir. Bk. "The Cretan Question; Heated Comment in the Turkish Press", *The Times* (London, England), Issue 38980, Tuesday, Jun 08, 1909, pg. 5.

belirtmiştir.⁴⁹³ Girit konusunda hükümet birçok yoldan konuya verdiği önemi ortaya koymuştur. Türkçe basın da her hükümet üyesinin Girit'e ayrı özen gösterdiğini, başka türlü de kabinenin ayakta kalamayacağı vurgusunu Girit konulu haberlerde özellikle ortaya koymuştur.⁴⁹⁴

1909 sürecinde de yine Osmanlı hükümetinin İngiltere destekli bir dış politika izlediği görülmektedir.⁴⁹⁵ Örneğin Türk-İngiliz ilişkileri ile ilgili dönemin en önemli simalarından Gazi Muhtar Paşa verdiği bir demeçte, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde en önem verdiği ülkenin İngiltere olduğunu belirtmiş ve yeni rejimi övmüştür.⁴⁹⁶

Osmanlı hükümetinin çalışmaları sonucunda, Temmuz 1909 tarihinde Girit ile ilgili büyük devletlerin notası Sadrazama sunulmuştur.⁴⁹⁷ Büyük devletler bu notalarında

⁴⁹³ *Ahenk*, 17 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁴⁹⁴ *y.a.g.k.*, s. 1-2.

⁴⁹⁵ Örneğin Sadrazam Kâmil Paşa meclis konuşmasında, Türkiye'nin tüm büyük güçlerle ilişkilerinin iyi olduğunu belirterek özellikle anayasanın ilanı ile İngiltere ile olan ilişkilerde düzelmeye işaret etmiştir. Sadrazamın konuşması meclis tarafından tam bir destek almış ve tek bir muhalif ses olmadan hükümetin dış ve iç politikasına koşulsuz güvenoyu alınmıştır. Bk. "Turkish Policy", *The Times* (London, England), Issue 38856, Thursday, Jan. 14, 1909, pg. 5.

⁴⁹⁶ "Ekselansları, Anglo-Türk ilişkileri konusunda ise şunları söyledi; herhangi bir tercih belirtisi olmadan Genç Türkiye, tüm güçler ile arası iyi olsun ister. Türkiye, Batı güçleri arasındaki siyasi ilişkiye sempati duymaktadır ve bu Batı güçleri arasında ilk sırada tabiki de Büyük Britanya bulunmaktadır. Büyük Britanya tarafından Yeni Türkiye'ye gösterilen sempati, en büyük haz duygularına sebep olmuştur. Eski rejimde sultan, Büyük Britanya için elverişli olmayan bir politika çizgisi izledi. Bu politika eski rejimle beraber sona erdi ve Osmanlı halkı peşinden gitmekten hoşnut oldukları bir politika ile başarılı olunacağı için memnun. Genç Türkiye kuvvetli bir güç olmayı ve Avrupa'da haklı yerini almayı hedefliyor ve bu doğrultuda istikrarlı bir şekilde çalışıyor. Parlamento, görevini sadık bir şekilde yerine getiriyor ve her bir vekil, hepimizin arzuladığı sonuca ulaşmak için kendi yollarında tatmin edici bir şekilde çalışıyor. Başta gelen hedeflerimiz arasında, ekonomimizin yeniden düzenlenmesi ve ordumuzun mükemmelleştirilmesi yer alıyor. Ordu kendini yeniden düzenliyor". Bk. "Statement by The Turkish Envoy", *The Times* (London, England), Issue 38994, Thursday, Jun 24, 1909, pg. 5. Gazi Muhtar Paşa yaptığı başka bir açıklama da Girit sorununun çözümü ile ilgili olarak; "Osmanlı İmparatorluğu'nun, Girit'in Yunanistan'a verilmesini içeren tüm kararlara karşı" olduğunu, "Türkiye'deki insanların, Girit'in imparatorluktan ayrılmaması konusunda hemfikir" olduğunu ve "böyle bir oybirliği ile kabul edilmiş bir görüşün göz ardı edilemeyeceğini" belirtmiştir. Gazi Muhtar Paşa ayrıca, Lübnan'da olana benzer şekilde özerk bir rejimin kurulmasına ek olarak idari yetenekleri kanıtlanmış üç aday arasından, büyük güçlerin de onayı ile sultan tarafından seçilecek olan bir vali seçilmesinin, sorunun çözülebileceğini söylemiştir. Bk. "Attitude of Turkey", *The Times* (London, England), Issue 38980, Tuesday, Jun 08, 1909, pg. 5.

⁴⁹⁷ Muhtıranın tercümesi şu şekildedir: "Girit Adası'nın koruyucusu olan büyük devletler aşağıdaki kararları almışlardır:

1. Büyük devletlerin askerleri 26 Temmuz tarihinde adadan ayrılacaklardır.
2. Asker çekilmeden önce dört koruyucu gücün her biri Suda Limanına birer istasyon kuracaklardır.
3. İşbu istasyonlar Osmanlı Devleti'nin sancağıyla büyük güçlerin bayraklarını muhafaza ve Girit'teki müslümanların hukukunu müdafaa eyleyeceklerdir. Hanya'daki büyük devletlerin genel konsolosları tarafından Girit ahalisine hitaben bir beyanname oluşturulmuştur. Adadaki emniyetin ve asayişin muhafazası dahi dikkate alınmıştır.

Girit'te statükonun devamından yana olduklarını ortaya koymuştur. Notada ayrıca Girit meselesinin kesin çözümünün zamanı geldiğinde Bâbıali ile müzakere edileceği belirtilmiştir.⁴⁹⁸

Osmanlı basını bu notayı aynen yayınlamış ve bu konuda hükümetin politikasına ayrıca yer vermiştir. Bu notada en çok söz edilen nokta; “hukuk-ı âliye” tabiridir. “Hukuk-ı âliye” tabirinin, “hukuk-ı hükümrani” tabiriyle yer değiştirmesi hükümetin bu konudaki en önemli başarısı olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁹ Gazetelerde nota sonrası bu başarının devamı için büyük devletlerin istasyonlarıyla beraber bir de Osmanlı istasyonlarının bulundurmasını sağlar ise bu durumunda Bâbıali için şeref kabul edileceği belirtilmiştir. Gazeteler yine bu notada Yunanistan'dan hiç söz edilmemesini de önemli bir siyasi başarı olarak kabul etmiştir.⁵⁰⁰ Bu nota ayrıca umutları da yükseltmiş ve hatta adanın büyük devletlerden Osmanlı hâkimiyetine geçeceğine bir işaret olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bu nota birçok kesim tarafından Bâbıali'nin başarısı olarak görülsede gerçekte yeterli bulunmamış, özellikle adadaki Yunanlılaştırmaya dikkatler çekilmiştir.⁵⁰¹ Çünkü notalara rağmen, adadaki Yunanlılaştırma aynı hızla devam etmekte, ada her geçen gün Osmanlı Devleti'nden uzaklaşmaktadır.

1909 Girit'in Meclis-i Mebusan'da da müstakil bir konu olarak tartışılmaya başlandığı bir yıl olmuştur. Örneğin 12 Haziran 1909 tarihli Meclis-i Mebusan görüşmelerine direk Girit ile ilgili olarak ve İstanbul Mebusu Mustafa Asım Bey ile arkadaşlarının, gazete sayfalarında münakaşası yapılan Girit hakkında açıklama isteklerine dair dilekçeleri ile başlanmıştır.⁵⁰² İzah talebinde büyük devletlerin haziran

-
4. İstasyonların Suda'da bulunması padişahın ada üzerindeki hakkının muhafaza olduğuna ve büyük güçlerin himayesinin mevcut olduğuna delil olacaktır.
 5. Hali hazırda kesin bir siyasi düzenleme olmayacaktır.
 6. Dört büyük güç adanın gelecekteki idaresi için Osmanlı Devleti'nin hakkının muhafazasına bağlı kalacaktır.” Bk. *Ahenk*, 27 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁴⁹⁸ *Ahenk*, 27 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁴⁹⁹ İkdâm'dan aktaran, *Ahenk*, 27 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁵⁰⁰ Örneğin Servet-i Fünun notayı; “Öncelikle: Girit hiçbir şekilde Yunanistan'a ilhak olunamayacaktır. Daha sonra: Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hakkının muhafaza olunması kararını almışlardır” şeklinde yorumlamıştır. Bk. “Girit Hadisesi, Düvel-i Muazzama'nın Notası”, *Servet-i Fünun*, C. 13, s. 3.

⁵⁰¹ *Ahenk*, 27 Temmuz 1909, 4 Temmuz 1325, s. 1-2.

⁵⁰² *MMZC*, D. 1, C. 4, İ.S. 1, 91. İ., (30 Mayıs 1325 Cumartesi), s. 317. Girit konusu mebusları o kadar etkilemiştir ki bu konuda açıklamaları sadece meclisle sınırlı bırakmamışlar, basına da açıklamalar da bulunmuşlardır. Örneğin, Konya Mebusu Mehmed Emin; Tasvir-i Efkâr'a gönderilen yazılar da halkın Girit için kanlarını akıtmaya hazır oldukları konusundaki telgraflardan ne kadar etkilendiğini, halkın meclisten emin olmasını, Girit'te başka bayrağın dalgalanmayacağını şu sözlerle ortaya koymuştur: “Millet

ayında Girit Adasından askerlerini tamamen çekeceği haberlerinin dolaştığına değinilerek bu konuda hükümetin nasıl bir tedbir aldığı ve çalışma yaptığına dair bilgi istenmiştir.⁵⁰³

İstanbul Mebusu Mustafa Asım Bey ve arkadaşlarının Girit Adası hakkındaki sorusuna, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa 19 Haziran günü cevap vermiştir.⁵⁰⁴ Rıfat Paşa, konuşmasında öncelikle Girit'in önemine binaen hükümetin gereken tedbirleri aldığından emin olunmasını istemiştir. Rıfat Paşa yine hükümetin meşrutiyetin ilanıyla beraber takip ettiği politikanın sulh politikası olduğunu, ancak bu konuyla ilgili Osmanlı Devleti'nin adadaki meşru menfaatlerine tecavüz söz konusu olursa buna şiddetle karşı konulacağını özellikle belirtmiştir. Rıfat Paşa yine konuşmasında, geçen sene büyük devletlerin, adayı tedricen terk etmeye karar verdiğini ve tahliyeye başladığını, temmuz ayına kadar da askerlerini tamamen çekmeye karar verdiğini belirtmiştir. Paşa, meselenin aslının bu olduğunu, ama meclisin endişesini ortadan kaldırmak için de "Girit üzerindeki meşru haklarımız büyük devletlerin hiçbirinin itirazına konu olmamıştır" demiştir.⁵⁰⁵

Rıfat Paşa'nın açıklamalarından sonra soru önergesinin sahibi Mustafa Asım Bey; "Osmanlı milleti fertlerinin, vatanın en ufak bir toprağı uğruna hayatını feda edeceği ve öteden beri etmekte bulunduğu tarihi olaylar ile sabit olmuş gerçeklerdendir" diyerek söze başlamış ve konuşmasının devamında, Osmanlıların vatanlarından bir kısmını feda etmek zorunda kaldığını, istibdat döneminde gerçekleşen bu kopuşları milletin istemeyerek kabul ettiğini, yeni rejim ile milletin gelecek için umutlanmaya başladığını belirtmiştir. Mustafa Asım ayrıca, kabinenin de meclisle ve milletle aynı fikirde olduğunun anlaşıldığını söylemiştir.⁵⁰⁶ İkinci sözü alan Mamuretülaziz Mebusu Asım Bey, koruyucu devletlerin askerlerini adadan çekmesinden sonra hükümetin bu meselede

başını verir Giritini vermez. Nimet-i Meşrutiyeti burnumuzdan getirmek istiyorlar! Artık insaf etsinler." Bk. "Kabine ve Girit", *Ahenk*, 1 Ağustos 1909, 19 Temmuz 1325, s. 2.

⁵⁰³MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, 91. İ., (30 Mayıs 1325 Cumartesi), s. 317.

⁵⁰⁴MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, 96. İ., (6 Haziran 1325, Cumartesi), (Suallar ve İstizahlar), s. 483-490; "Rumca Gazetelerin Hususi Telgraflarından", *Ahenk*, No: 3934, 22 Haziran 1909, 9 Haziran 1325, s. 1-2.

⁵⁰⁵Rıfat Paşa; "memleketimizin bir cüz'-i mühimm-i mütemmimi olan Girit Adası üzerinde hukukumuzun muhafaza ve idamesi için Meclis-i Mebusan'ın ve onunla beraber bi'l-umum Osmanlıların gösterdikleri azm-i kat'îye kabinemiz kâmilan iştirak eder. Bu maksadın tamamen husûlü için kabine, icab eden tedâbiri ittihaz etti. Vazifesini kemâl-i sükût ve metânetle ifâ etmekte olduğundan emin olunuz" demiştir. Bk. MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, 96. İ., (6 Haziran 1325, Cumartesi), (Suallar ve İstizahlar), s. 483-490.

⁵⁰⁶y.a.g.k., s. 483-485.

halihazır durumun devamından yana olduğunu, bunun ise Girit'in Yunanlılaştırılmasından başka bir işe yaramayacağına ifade etmiştir. Asım Bey ayrıca, milleti ada üzerindeki Osmanlı hukukunu muhafazadan kimsenin alıkoyamayacağını, bunun için milletin hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını, hükümetin de bunu anladığını belirtmiştir.⁵⁰⁷

Mebusların Girit ile ilgili çok fazla sorusu vardır, verilen cevaplar çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Mebuslar özellikle Girit konusunda büyük devletlerle nasıl bir görüşme yapıldığı konusu üzerinde durmuşlardır.⁵⁰⁸ Bu nedenle Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, tekrar söz almış ve görüşlerini tekrarlamıştır.⁵⁰⁹

Mebuslar ayrıca hükümete olan güvenlerini sunsalar da Girit'in önemine dair söz almışlar ve Yunanistan'ın bir savaş hazırlığında olduğuna dikkatleri çekerek Girit için savaşa hazır olduklarını söylemişlerdir.⁵¹⁰ Bu sırada Girit'in büyük devletlere *vedia* (emanet) olarak verildiği de sıklıkla hatırlatılmış ve bu emanetin de bir *emrivaki* ile elden çıkmaması uyarısında bulunmuşlardır.⁵¹¹

Bu sözler karşısında tekrar söz alan Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, kabinenin hiçbir zaman son vakti beklemediğini, ada üzerinde olan Osmanlı hakkını muhafazaya hazır olduklarını, garantör devletlere bildirdiklerini söylemiştir. Paşa, tahliye konusunda ise tarihsel bir tekrarı lüzumlu bulmuştur.⁵¹² Rıfat Paşa ayrıca Girit'in ilhak olmasının mümkün olmayacağını, artık garantör devletlerin de bunu kabul ettiğini dile getirerek bu konuda emin olunması gerektiğini yinelemiştir.⁵¹³

⁵⁰⁷“Cezirede ecnebi asker kalacak, Girit Yunanlı bir komiser tarafından idare olunacak, mehakimde hâkimler, Yunan kralı adına icrâ-yı adalet edecek? Meşrutiyetimizle katiyyen uymayan bir idarenin vücudunu kabul etmek demektir. Hâlihazırın bâkası bu demektir. ... Biz Girit'e kendi tarafımızdan ne gûnâ imtiyazlar vermiş isek, ancak onlara riayet mecburiyetindeyiz. Fazla bir müsadede bulunmakla mükellef değiliz. Ancak bu ada üzerindeki hukukumuzu muhafazadan bizi men etmek de hiçbir hükümete bir hak tasavvur edemeyiz. Büyük devletlerin böyle bir haksızlıkta bir teklifi kabul etmeyecekleri açıktır. Şayet âmâl-i mahsusa perverde eden bir hükümet varsa ona da Girit'i ağzına alamayacak surette hakkını vermeliyiz. Bu da tabidir”. Bk. **y.a.g.k.**, s. 485.

⁵⁰⁸**y.a.g.k.**, s. 485.

⁵⁰⁹**y.a.g.k.**, s. 485.

⁵¹⁰Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir'in konuşması için bk. **y.a.g.k.**, s. 485-486.

⁵¹¹Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey'in konuşması için bk. **y.a.g.k.**, s. 486-487. Trabzon Mebusu Mehmet Talat Bey de söz alarak; Girit, emri vaki, emanet, rejim değişikliği ve büyük devletlerin izlediği politikalarla ilgili benzer bir konuşma yapmıştır. Bk. **y.a.g.k.**, s. 487-489

⁵¹²**y.a.g.k.**, s. 487.

⁵¹³**y.a.g.k.**, s. 489.

Şam Mebusu Şefik El-Müeyyet Bey söz alarak Rıfat Paşa'ya garantör devletlerin askerlerinin oradan çekmesinin, müslümanları tehlikeye sokmayacağı konusunda bir teminat var mı?" diye sormuştur.⁵¹⁴ Bu sırada Reis, Yemen'den bir takrir olduğunu ve okunmasını istemiştir. Yemen ahalisinin Girit için canını feda etmeye hazır olduğunu belirten takrir okunmuştur.⁵¹⁵ Bu takrirden sonra hükümetin verdiği bilgiler yeterli görülmüş ve hükümet bu konuda güven tazelemiştir.⁵¹⁶

Bundan sonra yapılan Girit ile ilgili görüşmelerde genellikle Meclis-i Mebusan'a gelen telgraflar konu edilmiştir. Telgraflar ve bunun ardından yapılan teşekkür konuşmaları; milli ve dini duyguları, Girit'in fethini, geçirdiği tarihi süreci ve Girit'te nasıl bir çözüm istendiğine dair çok önemli bilgiler içermektedir. Özellikle o dönemin Osmanlı kamuoyunu anlamak açısından bu konuşmalar önem arz etmektedir. Örneğin, Ankara Valisi Mehmet Tevfik Beyden meclise gelen bir telgrafta (14 Temmuz 1909), Girit meselesinin Osmanlı hak ve hukuku çerçevesinde bir an önce çözülmesi için Osmanlı milletlerinden oluşan bir miting düzenlendiğinin haberi verilmiştir.⁵¹⁷ Bu telgraf okunduktan sonra mecliste şiddetli alkışlar olmuş, mebuslar teşekkürlerini sunmuşlardır.⁵¹⁸

Daha sonra Reis, Soma'dan gelen telgrafı okutmuştur. Telgrafta özellikle Girit için yeni bir emrivakiye tahammül edilemeyeceği belirtilmiştir. Telgrafta ayrıca mebuslara

⁵¹⁴y.a.g.k., s. 489.

⁵¹⁵Rıyasat-i Celîleye; "Biz Yemen ahalisi Osmanlı sıfatıyla Memâlik-i Osmaniye'nin her kabza-i hâkimi malımızla, canımızla muhafazaya amadeyiz. Binaenaleyh Memalik-i Osmaniye'nin eczâ-yı mütemmimesinden olan Girit'in Yunana verilmesi gibi teklif vukuunda onun kabulü cihetine gidilmeyip herhalde reddolunmasını teklif eder ve Cezire-i mezkûrenin havza-i Devlet-i Osmaniye'de kalması için devletçe ihtiyar olunacak fedakârlığa canlarıyla, kanlarıyla, mülkleriyle iştirake hazır bulunduklarını ve aksi halde Yemen kabaili Adnaniye ve Kahtaniye ve Hamdaniyesiyle eşraf ve sadatı arasında müstevebib-i inkisâr-ı kulûb olacağını arz ve beyan eylerim." Seyyid Ali Bin Hüseyin; Bk. y.a.g.k., s. 489. Daha sonra Mecliste konuşan Yemen Mebusu da aynı noktadan hareketle bir konuşma yapmıştır. Yemen Mebusu Seyyid Ali bin-Hüseyin'in Girit hakkındaki yazısının tercümesi okutulmuştur. Bk. MMZC, D. 1, C. 5, İ.S. 1, İ. 120, (16 Temmuz 1325), s. 579.

⁵¹⁶Rıyasat-i Celîleye; "Meclis-i Mebusan, Girit üzerinde hukuk-ı meşrua-i Osmaniye'nin muhafaza edileceğine dair Hariciye Nazırı tarafından verilen teminatı kabul ve tasvîb ile hukuk-ı mukaddese-i Osmaniye'nin kemâl-i metanetle temin olunacağına" duyulan güvenle meclis görüşmelere geçer. Bk. MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, 96. İ., (6 Haziran 1325, Cumartesi), (Suallar ve İstizahlar), s. 490.

⁵¹⁷Bk. "Girit meselesi münasebetiyle muhtelif vilayet ve livalarla teşekküllerden mevrud telgraflar", MMZC, D. 1, C. 5, İ.S. 1, İ. 120, (16 Temmuz 1325), s. 570-573.

⁵¹⁸y.a.g.k., s. 570-571.

görev hatırlatması yapıp bu konuyu; “milletin arzusu şeklinde hallettiniz hallettiniz, yoksa biz hallederiz” şeklinde uyarıda da bulunulmuştur.⁵¹⁹

Aynı oturumda diğer bir telgraf ise Balıkesirli Rumlar tarafından gönderilmiştir. Telgrafta Rum ahali, Girit’in Osmanlı olduğunu ve bu konuda ölmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bu telgraf okunduktan sonra telgraf mebuslar tarafından yine şiddetle alkışlanmış ve yaşasın Rum vatandaşlarımız sedaları işitilmiştir.⁵²⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin Kırkağaç’tan,⁵²¹ Eşme’den,⁵²² Salihli’den,⁵²³ Manisa’dan,⁵²⁴ Samsun’dan,⁵²⁵ Mamuratülaziz’den,⁵²⁶ Gördevs’den,⁵²⁷ Keşan’dan,⁵²⁸ kısacası Osmanlı Devleti’nin her köşesinden telgraflar gönderilmiş ve bu telgraflar mecliste büyük bir coşkuyla okunmuştur.

Telgraflardan oldukça etkilenen mebuslar art arda söz almak istemişlerdir. Mebuslar konuşmalarında öncelikle Girit’in bir emrivaki ile koparılamayacağından söz etmişler⁵²⁹ ve adanın coğrafi önemini de vurgulayarak⁵³⁰ artık yeni bir dönemin açıldığını, bu dönemin hükümetlerinin daha farklı olduğunu, emrivaki karşısında bir millet olarak durduklarını belirtmişlerdir.⁵³¹ Bütün mebuslar, öncelikle istibdat döneminin yanlışlarından söz ederek 23 Temmuz’da açılan dönemle, yüzlerin biraz güleceği düşünülürken bu olaylara şaşırdığı özellikle ifade edilmiştir. Konuşmalarda, vatanın en

⁵¹⁹y.a.g.k., s. 571.

⁵²⁰y.a.g.k., s. 571.

⁵²¹y.a.g.k., s. 571-572.

⁵²²y.a.g.k., s. 572.

⁵²³y.a.g.k., s. 572.

⁵²⁴y.a.g.k., s. 572.

⁵²⁵y.a.g.k., s. 572-573.

⁵²⁶y.a.g.k., s. 573.

⁵²⁷y.a.g.k., s. 573.

⁵²⁸y.a.g.k., s. 573.

⁵²⁹y.a.g.k., s. 585.

⁵³⁰y.a.g.k., s. 577-584.

⁵³¹Mehmet Talat Bey, okunan telgrafların “milletin en hassas sinirlerini titretiyor” diyerek söze başlamış ve “bundan sonra Ankara ne demek ise Sivas ne demek ise Girit’te o demek” diyerek adaya hiç kimsenin zerre kadar müdahaleye hakkı ve vazifesi bulunmadığını belirtmiştir. Bk. y.a.g.k., s. 573-574.

kıymetli bir uzvunun koparılmak istendiği özellikle vurgulanmış ve adanın büyük devletlere emanet olarak verildiği sürekli olarak hatırlatılmıştır.⁵³²

Mebuslar sözlerini genellikle Girit için ölmeyi göze aldıkları vurgusu ile tamamlamışlardır.⁵³³ Mebuslar Girit konusunun diğerlerinden (Bosna-Hersek, Bulgaristan olayları) farklı olduğunu, bütün Osmanlıların bu konuda aynı duygular içinde bulunduğunu özellikle belirtmişlerdir.⁵³⁴

Bu konuşmalar sırasında meclisin esasen sadece konuşmak değil icraat yeri olduğunu da hatırlatan konuşmalar da yapılmıştır. Örneğin, Tokat Mebusu İsmail Paşa bu konuşmaların hükümetin önünde yapılmasını “bugün kendi kendilerine siyasetten, hukuktan, Girit’ten bahsetmek, ilacı olmayan bir hekimin rapor yazması gibidir” diyerek eleştirmiş, Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey ise “kellim kellim la-yenfa” diyerek milletin söz değil icraat istediğine vurgu yapmıştır.⁵³⁵

Bursa Mebusu Sabri Bey, Girit olayının millette oluşturduğu hissin aynısının meclise de aksettğini, konuşmaların adeta bir miting şeklini aldığını belirtmiştir. Mebus Sabri Bey; “Girit’in Osmanlı ülkesinin parçası olmaktan çıkartılmasını, ancak bir şekilde mümkün görebilirim o da Girit bulunduğu deniz ortasından kopartılıp büyük bir vapura bağlanarak Pire Limanına veya Korfu Adasına yapıştırılırsa...başka türlü mümkün

⁵³²Saruhan Mebusu Şekip Bey, Girit meselesinin diğerlerine benzemediğini şu sözlerle aktarır; “devletimiz büyük bir deniz devletidir. Bunu bir kere nazar-ı itibara almalıyız. Bir de Girit’in mevkiini nazar-ı dikkate almalıyız. Eğer Girit bizim elimizden gidecek olursa asil milletimiz her halde buhranlı bir istikbal karşısında bulunacaktır.” Biga Mebusu Arif İsmet Bey’in istibdat dönemi ve yeni dönem karşılaştırması ile ilgili konuşması, Hama Mebusu Abdülhamit Zehravi’nin eski ve yeni dönem ile ilgili konuşması ve Preveze Mebusu Hamdi Bey’in, Girit’in emaneten büyük devletlere teslimi ile ilgili konuşması için bk. **y.a.g.k.**, s. 574-577.

⁵³³**y.a.g.k.**, s. 574.

⁵³⁴**y.a.g.k.**, s. 574-575/578.

⁵³⁵Yakın zamanda Türk siyasetinde de kullanılan bu söz “konuş konuş, faydasız anlamına gelmektedir.” Niğde Mebusu Muhiddin Sadık’ın konuşmasında; “siyasette dostluk, mürüvvet olmaz imiş. Biz mürüvvet istemiyoruz. Hak talep ediyoruz. Çünkü biz buraya Girit’in cenaze namazını edaya gelmedik. Vatanın maddi manevi her tür hukukunu muhafazaya geldik. ... bir hak talebinde bulunuyoruz” demiştir. Malatya Mebusu Mehmet Tevfik Bey: bizim bildiğimiz “Osmanlılar tavşanı araba ile avlarlar” derlerdi. ... Fakat şimdi öyle bir hale geldik ki biz araba ile avlanıyoruz.” Mehmet Tevfik Bey de halkın sesine kulak verilmesini, aksinin ise ihanet olduğunu belirtmiş ve Girit için can vermeye hazır olduğunu söylemiştir. Bu sırada söz alan Üsküp Mebusu Sait Bey de “Girit gittikten sonra Meclis-i Mebusan odası bizim için haramdır” demiştir. Bk. **y.a.g.k.**, s. 576-583.

görmüyorum” demiştir.⁵³⁶ Bu söz üzerine Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey; “o vapuru da batırırız” demiştir.⁵³⁷

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks de söz alarak genel niyeti tekrarlamıştır. Mebusların çözüm önerileri genellikle Girit'in var olan şeklinin değiştirilmesinden çok Osmanlı hukukunun muhafaza edilmesi noktasında birleşmişti. Yoksa farklı bir çözüm önerisi sunulmamış ya da sunulamamıştır. Mebus Varteks'in konuşması sürekli alkışlarla kesilmiştir. Genellikle gayrimüslim mebuslar bu konuda çok az söz hakkı almışlar ve alanlar da genel konuşmalara uymuş ve Müslüman mebuslar tarafından da desteklenmişlerdir.⁵³⁸

Yine bu konuşmalardan ilginç olanlarından biri de Bursa mebuslarından Ömer Fevzi Beyin konuşmasıdır. Ömer Fevzi Bey konuşmasında Girit sorununun donanmasızlıktan kaynaklandığını, Girit'in Yunanlılaştırıldığını, böyle bir duruma bakıp da Osmanlı'nın hukuku muhafaza ediliyor denilemeyeceğini, bu konuda hükümetin yapıcı hiçbir adım atmadığını belirtmiştir.⁵³⁹ Oturumun sonlarına doğru mebuslar hükümeti, Girit konusunda daha yapıcı olmaya davet etmişlerdir.⁵⁴⁰

Dönemin önemli bir siması olan Selanik Mebusu Emanuel Karasu, bu milletin sulhu muhafaza etmek için uğraştığını, sulhu seven bir millet olduğunu, ama bu milletin bu kadar sulhe hizmet etmişken haksız olarak bu gibi muameleye maruz kalmasının da milli haysiyete dokunduğunu belirtmiştir.⁵⁴¹ Yine Selanik Mebusu Hristo Dalçef de hiçbir Osmanlı'nın Girit'te Osmanlı hukukuna zerre kadar halel gelmesine razı olamayacağını belirtmiştir. Dalçef, Girit'in Yunanistan'a ilhakını bir hülyadan ibaret saymıştır. Yine Dalçef, Giritlilerin kendi menfaatleri için de Osmanlıda kalmaları gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁴² Canik Mebusu Mehmet Ali Bey'in -eski bir Giritli göçmen olarak- “onlar daima size bakarlar ve daima sizden yardım isterler” sözü ise Giritli müslümanların ya da

⁵³⁶y.a.g.k., s. 577-578.

⁵³⁷y.a.g.k., s. 578.

⁵³⁸y.a.g.k., s. 578-579.

⁵³⁹y.a.g.k., s. 581-582.

⁵⁴⁰Prizren Mebusu Yahya Bey'in “emri vaki” ve hükümet politikası ile ilgili sözleri için bk. y.a.g.k., s. 582-583. Muş Mebusu İlyas Sami Bey, kabinenin “emri vaki” kelimesini yorumlayarak; emri vakinin nedeninin istibdat dönemi olduğunu, bu durumun meşrutiyet ve meclisle bir alakasının olmadığını belirtmiştir. Bk. y.a.g.k., s. 581-583.

⁵⁴¹y.a.g.k., s. 585-586.

⁵⁴²y.a.g.k., s. 586.

mazlumların tek muhatabının Osmanlı Devleti olduğu gerçeğini tekrar ortaya koymuştur.⁵⁴³

29 Temmuz 1909 tarihli Meclis-i Mebusan oturumu, Reis'in millet ve mebusların Girit için tek yürek olduğunu belirten sözleriyle son bulmuş ve son olarak hükümet tekrar icraata davet edilmiştir.⁵⁴⁴

2.5.2.1909 Bayrak Krizi

Büyük devletlerin, Girit'te bulunan askerini tahliyesi üzerine Giritli hristiyanlar tarafından Hanya Kalesine Yunan bayrağının asılması olayı gerçekleştirilmiştir. Köylü Gazetesi'nin Hanya'dan gelen bir mektuptan elde ettiği bilgilere göre Giritli palikaryaların kaleye Yunan bayrağı çekip; Yunan bayrağı altında can vermeye her an hazır bulunduklarını, bağıra çağıra söylediklerini yazmıştır.⁵⁴⁵

Bu olay üzerine Bâbıali, büyük devletlerin hükümetlerine gönderilmek üzere hazırladığı tebliğatnameyi İstanbul elçiliklerine göndermiştir. Bâbıali bu tebliğatname ile meselenin incelenmesini, adada Osmanlı Devleti'nin hükümrانlık haklarının muhafaza ve müdafaası için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin donanma kumandanına adalar denizine açılması için de emir verilmiştir. Diğer taraftan idare-i mahsusaya da (devlet vapur işletme dairesi) en büyük vapurlarını sefere hazırlaması bildirilmiştir.⁵⁴⁶ Bu arada büyük devletlerin askerî müdahalesi sonucunda 5 Ağustos günü bandıra indirilmiş, yine Suda Limanına Hanya'ya gelen 4 devletin harp gemileri, ertesi gün karaya asker çıkarmışlar (300 kadar), topları şehre doğru çevrilmiş, topçu neferi top başına çağırılmıştır.⁵⁴⁷ Garantör devletlerin askerleri Hanya kale ve kışlasına çekilen Yunan bayrağı yerine, aynı boyda, fakat ortasındaki beyaz haç kırmızı

⁵⁴³y.a.g.k., s. 586-587.

⁵⁴⁴Reis, gelen telgrafların çoğunun okunduğunu, bunların nerdeyse tamamının "Girit'te Osmanlı hakkının ve hukukunun müdafaa ve muhafazasını talep ediyorlar" demiş ve "mebuslar da bu milletin bu meşru arzusuna iştirak" buyurdıklarını, "millet ve milletvekilleri arasında vücuda gelen bir birlik, bir büyük kuvvet oluşturur. Bu kuvvetten vatanın ve bilhassa Girit'in istifade edeceği şüphesizdir. Bu kuvvetin hükümete de etki edeceği muhakkaktır" diyerek hükümeti icraata davet eder. Yine bu sırada söz alan Konya Mebusu Mehmet Emin Bey de "yüz tane kabine feda olsun, memleketimizden bir avuç toprağı veremeyiz" diyerek son sözü söylemiştir. Bk. y.a.g.k., s. 587.

⁵⁴⁵"Girit", *Köylü*, No: 299, 24 Ağustos 1909, 11 Ağustos 1325, s. 2.

⁵⁴⁶"Hanya'da Yunan Bayrağı ve Bâbıali'nin Tebliğatı", *Ahenk*, 1 Ağustos 1909, 19 Temmuz 1325, s. 1.

⁵⁴⁷"Girit", *Köylü*, No: 299, 24 Ağustos 1909, 11 Ağustos 1325, Salı, s. 2; Tükin (1996). a.g.k., s. 92.

olmak üzere bir bayrak çekmiştir. Bu bayraktaki tek fark Yunan armasının olmamasıdır.⁵⁴⁸ Avrupa basını da bu olaya büyük bir tepki göstermiş ve Giritlilerin bu şekilde büyük devletlerin teveccühünü kazanamayacaklarını, bu konuda hataya düştüklerini yazmışlardır. Rumca gazeteler ise bayrak olayını sadece haber olarak işlemiştir. Gazeteler konuyla ilgili özellikle hükümetin icraatlarında serbest kalması gerekliliğine vurgu yapmışlardır.⁵⁴⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 5. Şube toplantısında da bayrak konusu gündeme gelmiş ve toplantıda olayın şiddetle protesto edilmesi için konuyu hükümete iletmeye karar vermişlerdir.⁵⁵⁰ Büyük devletler ise Girit meselesini, Osmanlı Devleti'ni memnun edecek şekilde çözeceklerini elçilikleri aracılığıyla Bâbıali'ye iletmışlerdir. 13 Ağustos'ta (1909) büyük devletlerin konsolosları, Girit hükümetine yeniden bir beyanname vermişler, “bayrağın bir daha çekilmeyeceğine, asayişin ihlal olunmayacağına, müslümanların hayatının tamamen muhafaza edileceğine dair bir senet” olmadıkça büyük devletlerin askerlerini çekmeyeceğini tebliğ etmişlerdir.⁵⁵¹ Bu olay da yine Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı adeta savaşın eşiğine getirmiş ve yine büyük devletlerin statükonun korunması konusundaki ısrarlı tavırları ile olay tekrar bastırılmıştır.⁵⁵²

2.5.3. 1909 Girit Meselesi ve Türk-Yunan İlişkileri

Önce Girit'in ilhak kararı sonra bayrak krizi, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı tekrar karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte en çok kullanılan kelime yine savaş olmuştur. Her kesimden bu konuda bir yorum bulmak mümkündür. Türk-Yunan ilişkilerinin en yoğunlaştığı süreçte Rumca basın ile Türkçe basın arasında Yunanistan konusunda tartışma alanları da oluşturulmuştur. Örneğin Tahidromos, Türk-Yunan ilişkilerini değerlendirdiği bir haberinde iki ülke arasındaki ilişkileri 1909 yılı itibarıyla “durum genel olarak belirsiz ve müphem görülmektedir” şeklinde değerlendirmiştir.⁵⁵³

⁵⁴⁸“Girit'te Bandıra Meselesi”, *Ahenk*, 1 Ağustos 1909, 19 Temmuz 1325, s. 1.

⁵⁴⁹*y.a.g.k.*, s. 1.

⁵⁵⁰*y.a.g.k.*, s. 2.

⁵⁵¹“Girit Meselesi”, *Ahenk*, 9 Eylül 1909, 27 Ağustos 1325, s. 1-2.

⁵⁵²“Girit Meselesi”, *Ahenk*, 7 Ağustos 1909, 25 Temmuz 1325, s. 2.

⁵⁵³“Son Haberler; Türk-Yunan İlişkileri”, *Tahidromos*, 3 Ağustos 1909.

Jön Türklerin Manastır'daki yayın organı olan Neyyir-i Hakikat Gazetesi, Girit meselesiyle ilgili Yunanistan'a karşı daha sert bir makale yayınlamıştır. Tahidromos, bu makaleyi birlik duygusuna adeta *taş atmak* şeklinde değerlendirmiştir. Tahidromos, kardeşlik gibi büyük bir milli dava ve müşterek vatan emellerini tehdit eden bu gibi yayınların, son derece yararsız olduğunu belirtmiştir. Gazete, milletin onu oluşturan unsurların uyumlu bir şekilde yaşaması ile yani iş birliği ile ayakta kalabileceğine işaret etmiştir. Tahidromos ayrıca, bu konuda Mahmut Şevket Paşa'nın "temelleri atılan yeni dönem için ana şart olarak komşu milletlerin uyumlu ilişkilerini ayaklandıracak ve bozacak her türlü polemige neden olacak herhangi bir yayının yapılmamasını şart" koştüğünü da hatırlatmıştır.⁵⁵⁴ Tahidromos, son olarak Sadrazamın ve Hariciye Nazırı'nın Yunanistan ile dostane bir ilişki içinde olunduğuna dair sözlerine de yer vererek bu tür yayınların halkı kışkırttığını tekrarlamıştır.⁵⁵⁵ Tahidromos, Türk-Yunan krizinin en kritik zamanında bu meselelerinin barış yoluyla çözülmesi için çaba gösteren İngiltere Büyükelçisi G. Lowther'in sözlerine de işaret etmiştir.⁵⁵⁶

1909 yılı Ağustos ayında Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerilim tehlikeli bir şekilde tırmanmıştır. Tahidromos, bu süreçte Türkiye'deki sağ kesimden bir grubun, hükümeti zorlayarak perde arkasından silahların konuşmasını istemekte olduğunu yazmıştır.⁵⁵⁷ Türk-Yunan savaşının artık gerek Türkçe ve gerekse Rumca basında ciddi bir şekilde konuşulduğu bir süreçte Türkçe basın savaşa gerekçeler sunmaya, Rumca basın ise savaşın sonuçsuz olacağı doğrultusunda yazılar kaleme almaya başlamıştır. Özellikle Tahidromos, nedeni ve amacı olmayan bu savaşın sonucunun istenildiği gibi olmayacağını, sonuçsuz fedakârlıklara *kör bir şekilde* gidildiğini yazmıştır. Gazete, Türk-Yunan Savaşı'nın Osmanlı Devleti kazansa bile Yunanistan'ın Avrupalı dostları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olacağını tarihsel kanıtlarla ortaya koymaya çalışmış ve Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ı bozguna uğratmasının "Osmanlı'da

⁵⁵⁴"Girit Meselesi", *Tahidromos*, 12. Yıl, No: 3256, 31 Mayıs 1909.

⁵⁵⁵y.a.g.k.

⁵⁵⁶"Girit Meselesi, Türk-Yunan İlişkileri, Türkiye'nin Notası", *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 15 Ağustos 1909.

⁵⁵⁷"Çatışma Durumunda", *Tahidromos*, 14 Ağustos 1909.

yaşayan soydaşlarıyla (Rumlarla) aralarında bulunan manevi bağları da koparacağı” iddiasını da akıl dışı kabul etmiştir.⁵⁵⁸

Dâhiliye Nazırı Talat Bey de Yunan karşıtı olayların yatıştırılması için çeşitli talimatlar göndermiştir.⁵⁵⁹ Rumca basın da bu konuda iki kardeş devletin sürekli olarak birbirini yanlış anladığını; çünkü bu durumdan faydalanmak isteyenlerin olduğunu belirtmiş ve aralarındaki ayrılıkları, ihtirasları bir tarafa bırakıp yardımlaşılmasını tavsiye etmiştir.⁵⁶⁰ Tahidromos özellikle Jön Türk Gazetesini işaret etmiş ve bu gazetenin müdürünün Girit konusunu milliyetçilik olayı olarak göstererek halkı etkilediğinden bu tür yazımların, Girit meselesinin daha karmaşık bir hale gelmesine neden olduğundan ve çözümü de zorlaştırdığından söz etmiştir.⁵⁶¹ Tahidromos yazısının devamında çok ilginç bir öneri sunmuş, Girit konusuna ve iki ülke arasındaki soruna çözüm bulmaya çalışmış

⁵⁵⁸Bu dönemde her ne kadar *Osmanlı birliği* kelimesi ön planda olsa da Rumca basınında Yunanistan ile Yunanlılık ile olan bağın önemini vurgulayan çok sayıda yazı bulmak mümkündür. Hatta Tahidromos bu bağı *iki ölümsüz kuvvet* olarak değerlendirmiştir. Bk. “Hristiyanlık ve Yunanlılık”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, Yıl: 11, No: 3250, 10 Nisan 1909. Tahidromos yine başka bir yazısında da şunları yazmıştır: “...Yunanistan’la olan bağlar; zayıf yanları ve maddi zorlamaya tâbi olmayan, akla hayale sığmaz bağlardır. Türkiye ve dünyanın her yerinde bulunan Yunanlılar, bu şanlı ülkeyi, Afrika’daki küçük devletlerde olduğu gibi egemen gücün çekiciliğine kapıldıkları ve yalnızca kuvvetinden dolayı değil; halkların kan bağından, ülkenin ta eski zamanlara dayanan büyük tarihinden ve Yunanistan’ı medeni dünyanın ibadet yeri haline getiren büyük ideallerinden dolayı sevmektedir. Yunanistan’ın dünyanın her yerindeki Yunanlılığa (Hellenizme) olan manevi tesiri o kadar doğaldır ve bölünmezdir ki Türkiye’nin dostu olan İngiltere dahi, Berlin’deki toplantıda, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Yunanlılara karşı Yunanistan’ın manevi vesayetinin uluslararası bir anlaşma ile tanınması teklifinde bulunmuştur. Fransız temsilci Badikton ise yeni krallığın sınırlarının genişlemesi için daha fazla ve somut feragatlarda bulunulmasını önermektedir. Yunanistan, bunun uluslararası anlaşmalar olmadan ve köklü hiçbir değişime uğramadan gerçekleşmeyeceğini bilmektedir. Dolayısıyla Yunanistan’a yapılacak herhangi bir saldırı, acı yansımalarının aksine, her yerde bulunan Yunanlıların birlikteliğini arttırmaktan ve aralarında bulunan manevi bağın daha da güçlenmesinden başka bir sonuç getirmeyecektir.” Bk. “Çatışma Durumunda”, *Tahidromos*, 14 Ağustos 1909.

⁵⁵⁹“Türkler ve Yunanlılar”, *Tahidromos*, 24 Ağustos 1909.

⁵⁶⁰“Türkiye, Yunanistan ve Girit”, *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 3446, 27 Kasım 1909.

⁵⁶¹Tahidromos, Jön Türk Gazetesi’nin Girit konusundaki teklifini de ele alıp incelemiş ve cevaplandırmıştır. Tahidromos’a göre Jön Türk Gazetesi’nin teklifi: “Yunanistan, Girit üzerindeki tüm iddialarından vazgeçsin ve Türkiye’de Slav tehlikesi tehdit edici bir durum aldığında Yunan krallığına yardım etme yükümlülüğünü üstlensin. Girit Yunanistan’a yakışmaz. Stratejik bir nokta olarak muhteşem Suda Koyu dünyaya hâkim bir kuvvete veya Girit’in şu andaki sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu’na layıktır. Yunanistan bu büyük adayı korumak durumunda değildir. Bunun Yunanistan’a ilhak edilmesi, İspanya için Cebeli Tarık neyse aynı şey olacaktır” şeklindedir. Tahidromos bu öneriye “Türk meslektaşın bu düşünceler zinciri, hancıya sormadan yapılmıştır (evdeki hesap çarşıya uymaz). Bu durumdaki hancı büyük adayı ellerinde bulunduran, büyük kuvvetlerdir. Jön Türk Gazetesi ve onun gibi düşünenler, meselenin uluslararası yönünü unutmuslardır” şeklinde olmuştur. Bk. “Türkiye Yunanistan ve Girit”, *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 3446, 27 Kasım 1909.

ve Girit'in hâkimiyetinin Türk-Yunan İmparatorluğu şeklinde federatif bir devletin elinde olmasını savunmuştur.⁵⁶²

Türk-Yunan ilişkilerinde Rumca basının ısrarla durduğu bir nokta da Slav tehlikesine karşı Osmanlı-Yunan kardeşliğidir ki bu tutum birçok Türkçe basın tarafından da desteklenmiştir. Özellikle Bulgarlara karşı ortak düşman vurgusu yapılmış ve dikkatler Bulgar ve Bulgar yayılcılığına, Panslavizm tehlikesine çevrilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Rumca basın, Bulgar basınına sıklıkla takip edip sütunlarına taşımıştır. Özellikle Tahidromos Girit konusunda Yunanistan'ı haklı çıkarma çabası içinde olmuştur.⁵⁶³

Bu sırada devlet adamlarının da Yunanistan ve savaş konusunda demeçleri basında yer almaya başlamıştır. Bu demeçlerde her ne kadar Osmanlı haklılığı vurgulansa da savaş şimdilik ilk tercih değildir. Örneğin Mareşal Gazi Muhtar Paşa, Reuters Ajansı muhabiri ile yaptığı bir röportaj sırasında Girit ile ilgili şunları söylemiştir: “Girit ile ilgili olarak Osmanlı, hiçbir koşulda taleplerinden vazgeçmeyecek ve barışı korumak ve Giritlilerin huzur ve refahını sağlamak için de eşit derecede kararlı duruşunu devam ettirecektir. Osmanlı, zorlanmadığı sürece Girit sebebiyle dünya barışını bozmayı asla düşünmeyecektir.”⁵⁶⁴ Yine Levant Herald Gazetesi de Mahmud Şevket Paşa ile Türk-Yunan Savaşı konusunda bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Mahmud Şevket Paşa, Girit'teki Türk egemenliğine verilecek zararların kaçınılmaz olarak savaşa yol açacağını dile getirmiştir. Paşa, Girit olaylarının ve Girit'teki müslümanların halinin Türk-Yunan ilişkilerini kötü etkilediğini de özellikle belirtmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶²Tahdiromos, Girit'in bağımsızlığının iki devletin de işine yaramayacağını, yabancı bir devletin Girit üzerindeki hâkimiyetinin Akdeniz'deki dengeleri değiştireceğine işaret etmiştir. Tahidromos bu nedenle çözümü iki devletin ortak çıkarları doğrultusunda şu şekilde ortaya koymuştur: “Türkiye ve Yunanistan arkadaş ve müttefik olduklarına göre Girit niye yabancılaştırılsın? Çünkü o zaman dünyaya hâkim bir kuvvet devletimizin diğer toprakları için devamlı ve yakın bir tehlike oluşturacağı için müttefik niye faydalanmasın? Türk ve Yunanlıların o kadar sıkı bağlı olduklarına göre ve Anadolu'da baskın olan etnolojik karakteri o kadar yüksek bir şekilde verdiklerinden bu görüş üzerine dikkatimizi çekmemiz gereken bir husus.” Gazetenin bu açıklamalarına ek olarak “Türk-Yunan İmparatorluğu” veya Türkiye ve Yunanistan'ın bir federatif devlet olarak birleşme fikrinin de konuşulduğunu iddia etmiştir. Bk. “Türkiye Yunanistan ve Girit”, *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 3446, 27 Kasım 1909.

⁵⁶³“Türk-Yunan Yaklaşımı ve Bulgarlar”, *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 19 Aralık 1909.

⁵⁶⁴“Statement By The Turkish Envoy”, *The Times* (London, England), Issue 38994, Thursday, Jun 24, 1909, pg. 5.

⁵⁶⁵Paşa, büyük devletlerin garnizonlarının Girit'ten çekilmesinin ardından müslümanlara yönelik bir ihtilal olsaydı, Osmanlı Devleti'nin bu olayları önlemede büyük zorluklarla karşılaşılacağını özellikle belirtmiştir. Bk. “Views Of Shevket Pasha”, *The Times* (London, England), Issue 38993, Wednesday, Jun 23, 1909, pg. 5.

Büyük devletler, Girit sorunu nedeniyle Türk-Yunan çatışması konusunda endişeleri olduğunu belirtmeler de sorunun barışçıl bir şekilde halledilmesi gerekliliği konusundaki baskıları her iki hükümete de yöneltmişlerdir.⁵⁶⁶ Çünkü bu savaşın sadece Osmanlı-Yunanistan ile sınırlı kalmayacağı ve Balkanlara da sıçrayacağından endişe edilmişti.⁵⁶⁷

Büyük devletler, 1909'da Girit meselesi ile ilgili olarak ise ortak bir yol izlemeye çalışmışlardır. Örneğin Rusya, Osmanlı'nın Girit'teki hukukunun devamından ve Balkanlarda da statükonun korunmasından yana bir tavır ortaya koymuştu.⁵⁶⁸ Fransa'nın fikri ise büyük devletlerin, Osmanlı ile Yunanistan arasında her türlü ihtilafın tasfiyesinde başarılı olacakları, ama Giritlilerle işin öyle kolay olmayacağı yönündeydi. Gazeteler, İngiltere'nin bu süreçte Girit'i ikinci Cebelitarık haline getirerek Hindistan yolunu muhafaza etmek fikrinde olduğunu Girit meselesinin, ancak bir Avrupa savaşıyla hallolacağını düşündüğünü yazmaktaydı. Ayrıca Giritlilerin Yunanistan'la birleşme amaçlı her yolu denemeleri ve özellikle Yunan parlamentosuna mebus göndermek konusunda ısrar ederlerse Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a savaş açmaya hakkı olduğu da vurgulanmaktaydı.⁵⁶⁹

2.5.4. 1909'da Giritli Müslümanlar

1909 yılı, Girit hükümetinin basın tarafından şiddetle eleştirildiği, Avrupa askerlerinin işgali ve yaşanan olaylardan dolayı sadece hükümet değil halkın da bıkkınlık yaşadığı bir sene olmuştur. Bu durum nedeniyle Girit konusu eski ateşini kaybetmeye başlamış ve gazetelerde artık gündemden düşmüştür. Bu durum, Köylü Gazetesi gibi bazı basın organları tarafından; "Girit ile ilgili memleketin her tarafında toplantılar yapıp Girit'in Yunanistan'a terk edilmeyeceği ile ilgili nutuklar okundu, dualar edildi, yeminler içildi. ...Bir müddettir Girit meselesi unutulmuş gibi duruyor ve hiçbir gazetede bu zavallı biçare ada hakkında yazmıyor" denilerek eleştirilmiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶"The Warlike Rumours", *The Times* (London, England), Issue 38994, Thursday, Jun 24, 1909, pg. 5.

⁵⁶⁷"Attitude of Turkey", *The Times* (London, England), Issue 38980, Tuesday, Jun 08, 1909, pg. 5.

⁵⁶⁸"Girit Meselesi", *Ahenk*, 7 Ağustos 1909, 25 Temmuz 1325, s. 2.

⁵⁶⁹y.a.g.k., s. 2.

⁵⁷⁰Giritli Doktor; Kazım Haydar, "Girit'te Ne Oluyor", *Köylü*, No: 174, 30 Mart 1909, 17 Mart 1325, s. 3.

Adada aynı zamanda ciddi bir mali buhran da yaşanmaya başlanmış, Girit hükümeti neredeyse iflas etme noktasına gelmiştir.⁵⁷¹ Hatta ekonomik buhran o denli ciddi bir hal almıştır ki Girit redif birliklerini dahi besleyemez duruma düşmüştür.⁵⁷² Bu iktisadi vaziyet belediyeleri de etkilemiş ve nihayetinde belediyeçilik faaliyetleri yürütülemez hale gelmiştir.⁵⁷³ Bu gidişat Giritlileri öylesine bıktırmıştır ki ne olursa olsun, artık meselenin bir sonuca bağlanmasını ister konuma gelmelerine neden olmuştur.⁵⁷⁴

1909 yılında Girit konusunun hala muallakta kalmasından yine en çok zarar görenler Girit müslümanları olmuştur. Artık Girit müslümanları ile Osmanlı Devleti arasındaki iletişim oldukça sınırlanmış, en iyi haber kaynakları ise Girit'ten gelen yolcular ve arada Balkanlar aracılığıyla İstanbul basınına ulaşan mektuplar olmuştur. Nitekim Giritli hristiyanların, Giritli müslümanları boykot ettiğini, bu durumun çok ağır olaylara sebebiyet verdiğini, ancak arada gönderilebilen birkaç mektupla Osmanlı halkı öğrenebilmiştir. Bu boykot, daha önce yapılan boykot çeşitlerine ve tanımlarına uymamaktadır. Bu boykotta Giritli hristiyanlar, Giritli müslümanları göçe zorlamak amacıyla hiçbir ticari alış-veriş içinde bulunmayarak milli projelerini hayata geçirebileceklerine o kadar inanmışlardır ki aksini yapanlar vatan haini kabul edilmiştir. Girit'te çok sert uygulanan boykot nedeniyle ekonomik güçlerini kaybetmelerinin yanında ümitlerini de kaybeden Giritli müslümanlar göçe mecbur kalmışlardır. Köylü Gazetesi'nin ifadesiyle Giritli müslümanlar, "bir karanlık içinde gidip durmaktadırlar."⁵⁷⁵ Bu durumu İkdâm Gazetesi ise şu şekilde aktarılmıştır:

⁵⁷¹Sayû Amel Gazetesi Girit'in harici ticareti ile ilgili şu bilgileri vermiştir: "1. derecede şarab ihracaatı geliyor. 13 milyon franklık ihracaat 1. sırada Fransa'ya ihraç ediliyor. 1 milyon franklık taze üzüm, 6 milyon franklık zeytinyağı ihraç eder. Zeytin hasılatı 2 senede birdir. Portakal ihracaatı 1 milyon franka ulaşmış olur. Harnub (keçiboynuzu), badem içi; 1.000.000, keçi, koyun derisi; 150.000; sünger: 130.000; ipek kozası: 100.000 franga ulaşmış olur. Ahşap, bal mumu, boynuz şarabı tortusu ve bileği taşı dahi 100.000 frangı bulamayan ihracaat ortadadır. Mısır ve Osmanlı memleketinin bazı bölgelerine ihraç edilen sabun miktarı, 890.000 franga Girit'e ithal edilen eşya yüzde on bir kadar bir resme tabidir. Fransa'dan 7.500 franklık ipek böceği tohumu, tereyağı, peynir, konserve, maden suları, un, şarap, deri, fişenk, dantela, mensucat, un ve süt ürünleri ve züccaciye ithal olunur. Bütün ithalat miktarı 17,5 milyonu bulur ki 6,5 milyon mensucat, 3 milyon hububat, iki milyon un, 800 bini inşaat malzemesi, 650 bini maden ve 450 bini maden kömürü olmak üzere paylaştırılmış olunur. Bu eşyanın büyük kısmı Osmanlı Devleti'ne, Mısır'a, Balkan hükümetlerine, Avusturya'ya ve İtalya'ya gönderirler. Demir, pamuk, çelik ve maden kömürü İngiltere'den gelir. Almanya'dan ise bazı madenler, deriler, mensucat ve benzeri derecesi düşük mallar ithal edilmektedir". Bk. "Girit Ticareti Hariciyesi", *Sayû Amel*, No: 4, 20 Kaunosani 1326, s. 14.

⁵⁷²"Girit", *Köylü*, No: 299, 24 Ağustos 1909, 11 Ağustos 1325, s. 2.

⁵⁷³"Girit Meselesi", *Ahenk*, No: 4001, 9 Eylül 1909, 27 Ağustos 1325, s. 1-2.

⁵⁷⁴*Ümid*, No: 44, 7 Teşrinievvel 1325, s. 2.

⁵⁷⁵Köylü Gazetesi, bu konuda Girit'ten gelen bir mektubu okuyucularıyla paylaşarak Giritli Rumların müslümanlara karşı eylemlerinin eskisinden de kötüye gittiğini şu şekilde aktarır: "mahalli hükümetlerin

“Resmo ahali-i Hristiyanıyesi tarafından müslümanlara karşı boykotaj ilan edildiği zaman Resmo despotu (Rum Piskoposu) tarafından ahaliye hitaben yazılan belge şu şekildedir. “Sevgili vatandaşlar! Milli meselemizin karşılaştığı yeni hadiseler bize hareketimizin çizgisini değiştirmek lüzumunu hissettiriyor. Milli hedeflerimizin gerçekleşmesine vatanımızda yaşayan müslümanların büyük engellemede bulundukları şimdi ortaya çıkıyor. Ada müslümanları gerek geçmişte ve gerek şimdiki durumda yerel hükümet ile ahali tarafından görmüş ve görmekte oldukları bunca izzet ve ikramlara rağmen kendilerine yabancı sıfatıyla bakarak ada ahalisine iftiralar atmak fırsatını kaçırmamağa hala devam ediyorlar. Müslümanların hayat ve malına hürmet ve riayet etmeye mecburuz. Müslümanların hayat ve malına hürmet ve riayet ettiğimiz takdirde medeni olduğumuzu isbat edeceğimizden başka milli meselemize dahi hizmet etmiş oluruz. Bununla birlikte adada barınmalarını sağlayacak ve temin edecek maddi imkanları verdiğimiz halde bize düşmanlık ilan etmelerini kolaylaştırmaya da mecbur değiliz. Müslümanları maddi olarak desteklemeye hiçbir nizam bizi zorlayamaz. Memnuniyet vericidir ki iş herkesçe anlaşılacak sancağımızda şehre girip de malzemesini Müslüman dükkânlarından tedarik edecek hiçbir şeyin alışverişini etmemekle yetinmemeliyiz. İcap eder ki müslümanlara her hususta yardım ve muhabbetimizi sakınlım. Şimdiki zeytin mahsulünün toplama mevsimi yaklaşıyor. Hiç olmazsa mahsulün dörtte birini almasına mukavele etmedikçe amele sıfatıyla müslümanların hizmetine girecek Hristiyan bulunmamalıdır. Bütün Hristiyan ahalinin kararı bu merkezde olup yetkimiz dairesi dâhilinde ikamet eden bil-cümle ahaliye keyfiyeti ilan ile beraber müslümanlarla her türden alışverişten sakınıp uzak durdukları takdirde vatana pek yüksek hizmet ifa etmiş olacaklarını anlatmanızı rica ederiz.”⁵⁷⁶

Girit’te uygulanan boykot, Hanya’da yayınlanan Zaman Gazetesine de konu olmuştur. Gazetenin aktardığına göre Resmo’da müslümanlara karşı şiddetli bir boykot başlatılmıştır. Hükümet ve yerel idareler ise değil bu konuda önlem almak el altından boykotu destekler teşebbüslerde bulunmaktadırlar. Gazete, bu olayların belli bir merkezden yönlendirildiğini ve bu merkezin de Resmo Boykotaj Cemiyeti olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁷

1909 yılında Giritli müslümanlar, Girit’te yaşanan olaylar nedeniyle birçok haberde *kurban* sıfatı ile anılmaya ve Giritli müslümanlara yapılan katl hareketlerine her gün bir yenisi eklenmeye devam etmiştir.⁵⁷⁸ Bu hadiselerde en dikkat çekici nokta ise yerel idarenin tedbirsizliği, büyük devletlerin görmezlikten gelmesi ve sadece nasihat ile yetinmeleridir.⁵⁷⁹ Zaman Gazetesi’ne Müslüman bir Giritli tarafından gönderilen mektupta kullanılan tabirler oldukça dikkat çekicidir. Mektupta, “On üç seneden beri

kendi işine uygun gelmeyen müslümanları; tahrik etmeden sormadan Girit’ten koğmaktan geri kalmıyor. Ve bu suretle develede kulak denecek derecede az kalmış olan müslümanların biran evvel adadan kaçmaları için elinden gelen gayreti gösteriyor. ...Giritli Hristiyan vatandaşlarımız ise eski bildiklerinden katıyen şaşmadılar”. Giritli Doktor Kazım Haydar, “Girit’te Ne Oluyor”, *Köylü*, No: 174, 30 Mart 1909, 17 Mart 1325, s. 3.

⁵⁷⁶ *İkdam*, No: 5396, 28 Eylül 1909, 15 Eylül 1325, s. 3.

⁵⁷⁷ “Girit Mektubu”, *İkdam*, No: 5396, 28 Eylül 1909, 15 Eylül 1325, s. 3.

⁵⁷⁸ *y.a.g.k.*, s. 3.

⁵⁷⁹ “Girit’te İslamların Hali”, *Sırat-ı Müstakim*, No: 57, Ekim 1909, s. 80.

geçirmekte olduğumuz bu engizisyon devresi içinde zulmen ve hıyaneten kalt ve itlâf edilen yüzlerce Müslüman mağdurlar için hapisanelerde tek bir hristiyan mahkûm yoktur” diye yazılmıştır. Yine bu konuda dikkat çeken diğer bir nokta da Giritli müslümanlara yapılan her türlü taarruz ve tecavüzün *kendi askerlerine yapılmış kabul edileceğini belirten* garantör devletlerin kayıtsızlığıdır.⁵⁸⁰

Zaman Gazetesi, Girit hükümeti ve yerel idarelerinin, yaşanan asayiş olaylarında hristiyanlara yönelik hiçbir suçlama ve müdahalede bulunmamasının sebebinin himayeleri altında bulundukları garantör devletlerin dikkatini çekmemek olduğunu yazmıştır.⁵⁸¹ Yine Ümid Gazetesi de aynı düşüncüyü paylaşmış ve müslümanlara karşı işlenen suçların takip edilmediğini, hatta olaylardan müslümanların sorumlu tutulmak istendiğini ileri sürmüştür. Girit olayları üzerine Hanya eşrafından ve meclis azasından Mehmed Zeki Bey, İngiltere konsolosuna müracaat ederek yardım ve destek istemişse de konsolos bu duruma kayıtsız kalmış hatta İngiliz elçisi, Girit’te yaşanan olaylardan bölgedeki müslümanlar suçludur diye bir açıklama dahi yapmıştır. Mehmed Zeki Bey, en sonunda müslümanların bir dereceye kadar olsun ıstıraplarını hafifletmek için Suda Körfezinde bulunan istasyonlardan birinin Resmo Limanına sevk edilmesini istemiş, ancak vapur değil sandal dahi gönderilmemiştir.⁵⁸²

Girit meclisi azalarından Hasan Kami ve Haydar Beylerin de Bâbıali’ye gönderdikleri telgraflarla Giritli müslümanların halinin gün geçtikçe daha da zorlaştığına dikkat çekmek istemişlerdir. Azalar, Resmo ve civarında duvarlara Girit’in Yunanistan’a ilhakının önündeki en büyük engelin adadaki müslümanlar olduğu, bunların maddi ve manevi olarak yok edilmelerini hristiyanlara tavsiye eden beyannameler asıldığına dair bilgi vermişlerdir.⁵⁸³ Ancak Girit’ten gönderilen bu telgraf ve mektuplar daha çok Osmanlı kamuoyunda etkisini göstermiş, bir protesto ve miting dalgası başlatmıştır. Olayların artarak devam etmesi ise Osmanlı milleti üzerindeki tesiri daha da arttırmış ve en nihayetinde boykot ile sonuçlanmıştır.

⁵⁸⁰“Girit Mektubu”, *İkdam*, No: 5396, 28 Eylül 1909, 15 Eylül 1325, s. 3.

⁵⁸¹*y.a.g.k.*, s. 3.

⁵⁸²*Ümid*, No: 44, 24 Mart 1326, s. 1.

⁵⁸³*BOA*, HR.SFR. 1..., 152/37, (H-12-09-1327).

2.6. Mitingler ve Boykot Teşebbüsü (1908-1909)

1908 Mayıs ayının ilk günlerinde büyük devletlerin Girit Adasından askerlerini tedricen çekeceği haberleri ile başlamıştır. Bu haberi Girit hükümetinin, 6 Ekim 1908’de Yunanistan’a katıldığını ilan eden bir bildiri yayınlaması takip etmiştir. Girit’in ilhak girişimini Osmanlı Devleti derhal protesto etmiş ve ilhakı tanımamıştır. İlhak haberine İstanbul ve Anadolu basınında büyük yer verilmiş, gelişmeler hemen her gün halka duyurulmaya çalışılmıştır.⁵⁸⁴ Bu haberin İstanbul’da duyulmasıyla Girit’in ilhak kararı ve Yunanistan aleyhine gösteriler ve mitingler de başlamıştır.⁵⁸⁵

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından, Kasım 1908’den itibaren Osmanlı basınında Girit konusu müstakil bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Birçok dergi ve gazete Girit tarihi ve coğrafyası ile ilgili bilgiler aktarmaya başlamıştır.⁵⁸⁶ Girit ile ilgili yazılan yazıların birçoğunda özellikle adanın konumunun Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’deki mevkiisine olan etkileri vurgulanmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’daki topraklarının (Cezayir, Trablusgarp...) emniyeti için Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş olan Girit Adası’nın önemi anlatılmak istenilmiştir. Yerel basının haber kaynağı genellikle İstanbul merkezli Türkçe basın olmuştur. Gazete haberlerinde Girit’te Osmanlı varlığının artık dikili bir bayrak direğinden ibaret olduğu,⁵⁸⁷ Yunanlılaşmanın hızla devam ettiği vurgulanmış ve eleştiriler Girit’te Osmanlı hâkimiyetinin kaybına yönlendirilmiştir.⁵⁸⁸ Bu yazılarda, Osmanlı Devleti’nin Girit’i kaybının Akdeniz’den

⁵⁸⁴*Tanin*, No: 70, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1234; *Tanin*, No: 74, 13 Ekim 1908, 30 Eylül 1324; “Girit ve Girit’in İlhak-ı Şayi’ası”, *Servet-i Fünun*, No: 920, s. 101-102-103-104.

⁵⁸⁵Miting için bk. *Tanin*, No: 159, 10 Ocak 1909, 28 Kanunuevvel 1324.

⁵⁸⁶Rumeli Gazetesi Girit meselesinin bu hale nasıl geldiğini kimsenin bilmediğini, milletin Girit ile ilgili bilgi almaya ancak 23 Temmuz 1908 tarihinden sonra başlayabildiğini yazmıştır. Bk. *Rumeli*, No: 511, 4 Ağustos 1911, 22 Temmuz 1327, s. 2.

⁵⁸⁷Tanin bu haberi “nahoş haberler birbirini izliyor” ve Osmanlı Devleti’ne “pek pahalıya mal olan” bu adanın eski idare zamanında Osmanlı haritasından silindiğini ve “yalnız bir kaya parçası üzerinde bir Osmanlı bayrağı, o daima kıraç tepenin muhafazası altında” ibretle baktığını yazmıştır. Bk. *Tanin*, No: 70, 9 Ekim 1908, 26 Eylül 1234.

⁵⁸⁸Örneğin Ahenk Gazetesi, “Girit’te adalet Yunanistan kanunlarına göre işlemektedir. ...Girit’te yerel memuriyetler, Yunan Kanun-i Esasiye’ye yemin ederek bugün Yunan kanunlarını uygulamaktadırlar” haberi ile Girit’te Osmanlı hâkimiyetinin yitirilmiş olduğuna dikkati çekmiştir. Gazete ayrıca, Girit hükümetinin de tek çabasının bir an önce Yunanistan’a ilhak olmak olduğunu belirtmiştir. Bk. *Ahenk*, 28 Eylül 1324, 11 Teşrinievvel 1908, 16 Ramazan 1326, s. 2; *Ahenk*, No: 3728, 1 Ekim 1324, 14 Teşrinievvel 1908, 19 Ramazan 1326, s. 2-3. Ümid Gazetesi ise Girit hristiyanlarının işi bir adım daha öteye götürerek; Yunan kralı adına adli kararlar vermekte olduklarını yazmıştır. Bk. *Ümid*, No: 44, 27 Kânunusani 1325, s. 1.

çıkılıp gidilmesi demek olduğu, bu uğurda savaşmak için başka da nedene ihtiyaç olmadığı hatırlatılmış ve Girit için savaş isteği tekrar ortaya konmuştur.⁵⁸⁹

Girit hristiyanlarının ilhak kararı, Osmanlı kamuoyunu çok etkilemiştir. Hatta ilhak kararı ardından Yunanistan'a karşı ilk kez boykot kelimesi de bu nedenle kullanılmış, fakat dönemin koşulları nedeniyle ertelenmiştir.⁵⁹⁰ Girit haberleri beraberinde Yunanistan ile ilişkiler ve adada Yunanlılaşma konusunu da ön plana çıkartmıştır. Bu süreç zarfında Girit meselesinin bu boyuta gelmesinin sebepleri de yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Türkçe basın söz birliği etmişçesine ilhakın nedeninin Jön Türkler olmadığını, bu kayba neden olan sürecin II. Abdülhamid döneminden kaynaklandığını ve istibdat rejiminin bir mirası olduğunu yazmıştır.⁵⁹¹ Benzer düşüncelerin Avrupa basınında da işlendiği görülmüştür.⁵⁹²

Girit'in ilhakı haberinin basında yoğun bir şekilde işlenmesi üzerine kısa sürede birçok yerden tepkiler yükselmeye başlamış, İstanbul başta olmak üzere birçok yerde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Özellikle İstanbul'da yapılan Sultanahmet mitingi (9 Ocak) büyük bir coşkuya sahne olmuştur. Yaklaşık 150 bin kişinin katıldığı mitinge her kesimden ve her milletten Osmanlı vatandaşı katılmıştır. Miting, bayraklarla donatılmış meydana, Girit'ten vazgeçilmeyeceği kararlılığını içeren konuşmalarla ve "Girit Osmanlılarındır" tezahüratlarıyla görkemli bir hale bürünmüştür. Miting, sadece Sultanahmet Meydanıyla sınırlı kalmamış, kalabalık önce Meclis-i Mebusan'a oradan da Bâbüali'ye giderek yöneticilerin de desteğini almıştır. Burada birer konuşma yapan Kâmil Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey büyük alkış almıştır. İstanbul basını mitingi ayrıntılarıyla anlatırken Osmanlılık vurgusu yapmaya özen göstermiştir. Örneğin İkdâm, mitinge sadece Türkler ve Giritlilerin katılmadığını, Rumların, Ermenilerin,

⁵⁸⁹Bk. "Girit Kimsenin Olamaz", *Ceride*, C. 2, S. 40, s. 696-697.

⁵⁹⁰"Hristiyanlık ve Yunanlık", *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, Yıl: 11, No: 3250, 10 Nisan 1909.

⁵⁹¹Mustafa Suphi bir yazısında istibdatın baskısı arttıkça Rumların Yunanlılara meyillerinin arttığını, Yunan acentelerinin de Yunanlılarla Rum vatandaşlarının amaç ve ümitlerini birleştirdiğini yazmıştır. Bk. Mustafa Suphi, "Yunanlı Dostlarımız ve Rum Vatandaşlarımız", *Tanin*, No: 317, 21 Temmuz 1909, 8 Temmuz 1325, s. 1; Hüseyin Cahit, "Girit ve Efkâr-ı Umumiye", *Tanin*, No: 317, 21 Temmuz 1909, 8 Temmuz 1325, s. 1; "Neyin Cezasını Çekiyoruz", *Tanin*, 10 Ekim 1908, 27 Eylül 1324, s. 1.

⁵⁹²Benzer düşüncelerin Avrupa basınında ve siyasetçilerinde de işlendiği görülmektedir. Örneğin Yunan Dışişleri Bakanı, Girit'in kaybının II. Abdülhamid döneminde gerçekleştiğini belirterek daha önce Osmanlı Devleti yapısıyla hayati bağlantıları kesilen bu gibi elde tutulamayan bölgelerin sağlıklı bir ameliyatla ayrılmasının, Osmanlıya içişlerinde güçlenmesi ve toparlanması için zaman kazandıracağını ifade etmiştir. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 157-158.

Bulgarların, Musevilerin yani bütün Osmanlı milletinin katılımını özellikle vurgulamıştır.⁵⁹³

Mitingle ilgili haberler gerek ulusal ve gerekse yerel basında detaylarıyla işlenmiştir.⁵⁹⁴ Sultanahmet Mitingini Volkan Gazetesi de sayfalarına taşımıştır. Gazete, mitingdeki kalabalığı överken Sadrazamın Girit ile ilgili konuşmasını ve konuya olan yaklaşımını ise yetersiz bulmuştur.⁵⁹⁵ Meşrutiyetin ilk günlerinde Girit için yapılan Sultanahmet Mitingi Osmanlı halkının büyük katılımıyla ortaya koyduğu birlik; ümit fikrini de yeşertmiş, daha sonraki olaylarda da hatırlanan ve örnek gösterilen bir miting olmuştur. Bu mitingde kullanılan sloganlar, Girit için yapılan bütün mitinglerde de kullanılmıştır. Bunlar: “ah Girit... Girit”, “Girit bizimdir”, “yaşasın millet, yaşasın Girit”, “ya Girit ya Ölüm” şeklindedir.⁵⁹⁶

Osmanlı basını, Girit mitingini anlatırken giriş cümlelerinde esasen Girit konusunda Yunanistan’ın çalışmalarını ve hedefini de anlatmışlardır.⁵⁹⁷ Bu vurgular esasen Girit’in ilhak haberinde Osmanlı vatandaşlarının Yunanistan’a karşı tavrını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yapılan mitinglerde hedefte; Yunanistan olmuştur. Bu mitingde de Yunanistan’ın Girit’i ilhakının hayalden ibaret olduğu belirtilmiş, Yunanistan’a açık mesajlar verilmiştir.⁵⁹⁸

Sultanahmet Mitingi, Rumca basın tarafında ise *halk galeyana getirildi* şeklinde yorumlanmıştır. Rumca basının bu bakış açısı ise Türkçe basının tepkisini çekmiştir.⁵⁹⁹ Ayrıca yabancı basın da bu mitingle ilgilenmiştir. Örneğin Times Gazetesi mitingi

⁵⁹³İkdam, 10 Aralık 1909, 27 Teşrinisani 1325.

⁵⁹⁴Bk. “Girit Hakkında”, *Ahenk*, No: 3789, 25 Aralık 1908, 12 Kânunuevvel 1324, s. 2; *Adana İtidal Gazetesi*, 5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909. C. I, (Haz. Dr. Ahmet Uçar, Selman Soydemir, Kemal Erkan). Ankara: TTK, 2014, s. 215-230/241.

⁵⁹⁵Volkan, 11 Ocak 1909, 29 Kânunuevvel 1324, s. 1-2.

⁵⁹⁶“Yâdı Mazi, Yine Girit”, *Türkiye Gazetesi*, 1. Sene, No: 1, 7 Haziran 1326, s. 4.

⁵⁹⁷“İcmal-i Dâhiliye; Girit Mitingi”, *İstişare*, 30 Kanunuevvel 1324, s. 756-763.

⁵⁹⁸y.a.g.k., s. 756-763.

⁵⁹⁹İstişare Gazetesi, Prodos için de şunları yazmıştır: “Prodos pek bayağı yalancılığından, hayâsızlığından, nankörlüğünden bir örnek daha göstermiş oldu. Sahibi olan Yunanlıyı hükümet ne vakit kolundan tutup memleketimizden atacak? Bu tedbire kanunen ve ahden imkân ve cevaz vardır. O imkândan istifade etmemek için sebep ise kolay bulunmaz.” Bk. “İcmal-i Dâhiliye; Girit Mitingi”, *İstişare*, 30 Kanunuevvel 1324, s. 756-763.

haberlerine taşımış, gazete Yunanistan'a karşı boykot fikrinin de burada atıldığını ileri sürmüştür.⁶⁰⁰

Girit'in 1908'deki ilhak haberi kısa sürede tüm bölgelerde duyulmuş, karar özellikle müslümanların tepkisini çekmiştir. Bu süreçte özellikle İngiltere, desteği en çok beklenen devlet konumundadır. Nitekim önemli bir Akdeniz devleti olan Mısır'dan müslümanlar adına Bâbıalî'ye destek olunması için İngiliz dışişlerine telgraflar çekilmiştir.⁶⁰¹ Mısır sadece telgraf çekip olanları protesto etmemiş, daha sonra da gelişmeleri takip etmiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaş halinde birçok vatanseverin gönüllü asker olarak bu savaşa katılacağını yine telgraflarla İstanbul'a iletmışlerdir. Sabah Gazetesi'nin konu hakkındaki haber başlığı ve yorumlarına baktığımızda Mısır halkının gösterdiği bu vatanperverliğin kamuoyunda büyük memnuniyet uyandırdığını anlıyoruz.⁶⁰²

1909 yılında Girit'te yaşanan bayrak krizi de her ne kadar Türkçe basında kendi kendilerine *gelin-güvey olmak* şeklinde tanımlansa da halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve her yerde protesto amaçlı mitingler düzenlenmiştir. Bunun üzerine büyük devletler, adadaki Yunan bayrağını indirtmiş ve olay bir şekilde bastırılmışsa da adada sular hiç durulmamıştır. Yaşananlar tekrar Osmanlı kamuoyunu hareketlendirmiş gerek hükümet ve gerekse meclis üzerindeki baskıları daha da artmıştır. Halkın Girit ile ilgili heyecanı ve istekleri de meclise gönderilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Telgraflar

⁶⁰⁰“The Cretan Question; Speech by Kâmil Pasha”, *The Times* (London, England), Issue 38853, Monday, Jan 11, 1909, pg. 7.

⁶⁰¹“Mısır'dan İstanbul'daki vatandaşlara tebliğ edilen telgraf; Mısır, Tunus, Afganistan, Kafkasya İslam eşrafi tarafından mürekkeb olarak dört bin beş yüzü müteceviz bir cemiyet-i fevkalâdenin merkez teşekkülü olan Kahire'de sûret-i fevkalâde de içtimaa ile İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'e suret-i atide münderiç keşide olunan telgrafların hulasa-i mealidir; (Arapçadan Tercüme) İngiltere devlet-i fehîmesinin Hariciye Nezaretinde bulunan Sir Edward Grey'e İngiltere Devleti'nin, Devlet-i Aliyye'ye karşı mine'l-kadim ibraz etmekde olduğu âsâr-ı muhâdeneti ebediyen unutmayan cemiyetimiz, Devlet-i Aliyye'nin muhafaza-i tamamîyet-i mülkiyesi hususunda diriğ-i muavenet etmemesini el-yevm yüz milyon ehl-i İslâmı idare etmekte olan İngiltere Devlet-i fehîmesinden taleb eyler ve Türkiye'nin müşkilât-ı hazırada göreceği yardımın değil yalnız Osmanlılar, üç yüz milyon müslim tarafından nakş-ı hatıra edileceği beyanıyla aksi takdirde ihkak-ı Hakka bir ferd tarafından tecavüzat vuku bulur ise zemin üzerinde işbu milyon İslâmın yevm-i kıyametini intizar edegelmekte olan günün o gün olacağı ve cümlesi bir gün bir saatde son demlerini akitacağı ve şu cihet ise âlem-i medeniyet ve insaniyete külliyyen münafi olacağı ve buna da siz katiyen muvafakat etmeyeceğinizi ve bi'l-umum düvel-i muazzamaya tebliği ve itirazları var ise vesâtâtınızla şu cemiyet-i muazzamaya üç gün zarfında tebliğ ve ona göre ehl-i İslâmca tatbik-i hatt-ı hareket edileceği beyan olunur.” Bk. *Adana İtidal Gazetesi*. C. I, s. 263-277.

⁶⁰²*Adana İtidal Gazetesi*. (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909). C. II. (Haz. Dr. Ahmet Uçar, Selman Soydemir, Kemal Erkan). Ankara: TTK, 2014, s. 852-861.

mecliste tek tek okunup şiddetle alkışlanmıştır.⁶⁰³ Telgrafların bir kısmı İstanbul basınında da yer almıştır. Halkın Girit için duyduğu heyecan sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, Anadolu basını da bu heyecanı yazılarıyla desteklemiştir. Örneğin Konya'dan Hakem Gazetesi, bu heyecanı paylaşmış ve Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nden şu mısraları aktarmıştır.⁶⁰⁴

“Eder tedvir-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi
Cihân titrer sebât-ı pâ-yı erbâb-ı metâneden”

Halkın Girit meselesi hakkındaki tepkisi protesto telgrafları yanında düzenlenen mitinglerle de kendini göstermiştir. Birçok yerde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Meselâ Kastamonu'da 1909 Ocak ayında yaklaşık olarak 3.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir.⁶⁰⁵ Konya'daki mitingde halk Hürriyet Meydanı'nda gösteri yapmış daha sonra meclise bir telgraf çekmişlerdir.⁶⁰⁶

1909 yılı ortalarında Girit hristiyanlarının tekrar ilhak talepleri beraberinde aynı yılın sonbaharında boykotu da gündeme getirmiştir. Gazeteler, Girit'in fethi ile başlayan zorlu süreci ve adanın coğrafi önemini ortaya koyarak Girit'teki ilhak haberinin, Osmanlı milleti üzerindeki etkisinin neden bu kadar büyük olduğunu ispata çabalamış ve bu nedenle de Osmanlıların Yunanistan'ı neden boykot etmek istediği de ortaya konmuştur.⁶⁰⁷

1909 boykotu ilk olarak liman kentlerinde ön plana çıkmıştır. Bunun nedenlerinden biri de Giritli müslümanların her geçen gün artan zulüm karşısında göçe yönelmeleri ve liman kentlerinde sayılarının artmış olmasıdır. Girit'ten göçe zorlanan müslümanların Girit için mücadeleleri gittikleri her yerde devam etmiştir.⁶⁰⁸ Bu nedenle daha sonraki boykot olaylarında da Giritli müslümanlar aktif olarak rol oynamışlardır.

⁶⁰³Bk. “Girit meselesi münasebetiyle muhtelif vilayet ve livalarla teşekküllerden mevrud telgraflar”, *MMZC*, D. 1, C. 5, İ.S. 1, İ. 120, (16 Temmuz 1325), s. 570-573.

⁶⁰⁴“Kudretli bir kişinin azim gücü dünyayı düzene sokar; güç sahibi kişilerin ayaklarının kararlılığı ile dünya titrer.” *Hakem* (Konya), No: 40, 26 Ağustos 1909, s. 3.

⁶⁰⁵“Telgrafname Sureti”, *Köroğlu* (Kastamonu), Yıl: 1, No: 5, 1 Kanunusani 1324, s. 1. Köroğlu Gazetesi Girit ile ilgili halkı bilgilendirmeye milli duygularını arttırmaya yönelik yazılarına devam etmiştir. Bk. Köroğlu (Kastamonu), Yıl: 1, No: 8, 22 Kanunusani 1324, s. 2; *Köroğlu* (Kastamonu), Yıl: 1, No: 35, 30 Temmuz 1325, s. 1.

⁶⁰⁶*Hakem* (Konya), No: 37, 14 Ağustos 1909, s. 3.

⁶⁰⁷“Girit ve Girit'in İlhakı Şayiası”, *Servet-i Fünun*, No: 920, s. 101-104.

⁶⁰⁸Giritli müslümanların Anadolu'ya göçleri sonucu gittikleri yerlerde cemiyetler de kurdukları bilinmektedir. Bunlardan, *Girit Cemiyet-i İslamiyesi*'ni örnek olarak verebiliriz. Bk. *Tanin*, No: 182, 2 Şubat 1909, 20 Kanunusani 1324.

1909 senesi itibariyle Girit ile ilgili Osmanlı'nın liman kentleri Yunanistan'a karşı bir boykot başlatsa da bu boykot çok güçlü olmamış, cılız da olsa başlayan bu hareket karşısında bazı Rum tüccar ve tacirler zarar görmüş, bu nedenle de tepki göstermişlerdir.⁶⁰⁹ Bu arada Selanik'te de boykot ilan edilmiş, Yunanlılara karşı olan boykotta herhangi bir olay olmasın diye bu konuda özel memurlar görevlendirilmiş ve pasaporthaneye de bu konuda bilgi verilmiştir. 2 Ağustos'ta ilk boykot yapılmış bir Yunan vapuru gelmiş, ama kayıkçılar tarafından mal aktarılması yapılmamış, vapur Selanik'e getirdiği meyveleri indiremediği için saat beş gibi limandan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁶¹⁰

Liman kentlerinden özellikle İzmir boykot için en önemli noktalardan biri olsa da iç kesimlerden de boykota destek haberleri gelmiştir. Örneğin Kastamonu'da yayın yapan Köroğlu Gazetesi Yunanistan'ın Girit üzerindeki hedefleri nedeniyle gönderilen Yunan mallarının boykot edilmesini isteyen beyannameyi gazetesinde yayınlamıştır.⁶¹¹

Konya'dan Hakem Gazetesi de boykotu halka duyurmuş ve boykotun nasıl uygulanacağı ile ilgili bilgi vermiştir. Gazete, Yunan mallarının boykot edileceğini, yani alınıp satılmayacağını, fakat bunu yapalım derken, Osmanlı vatandaşlarına (özellikle Rumlara) zarar verilmeyeceğini belirtmiştir. Gazete, "Yunan mağazası olduğu kesin olmayan mağazalar boykot edilmemelidir", ayrıca "sahillerimize işleyen Yunan vapurlarını boykotajla işsiz bıraktık mı değirmenin suyu kesilir" diye halkı bilgilendirmiştir.⁶¹²

Bu arada Times'ın, İstanbul'dan aldığı bilgilere göre Yunan mallarına karşı büyük çaplı bir boykotun planlandığını ve bunun için de geçerli sebeplerin oluştuğunu yazmıştır.

⁶⁰⁹Bunlardan ilginç bir haberde İzmir'den gelmiştir. Burada Osmanlı Musevi tüccarı Vitali, Yunanlı işçileri çalıştırmak üzere eylemde bulunmuş. Osmanlı hamalları ve kayıkçılar bu duruma karşı gelmişlerdir. Tüccar Vitali olayı polise bildirmiş, ancak polis, bu konuya müdahale edemeyeceği cevabını vermiştir. Bu gelişmelere kızan tüccar Vitali'nin oğlu, "ben Yunanlıları toplayıp bir fesad çıkaracağım" sözlerini söylemiştir. Bunun üzerine boykotaj cemiyeti de konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "120 seneden beri burada bulunan Anadolu'nun içlerine kadar büyük bir saygınlık ve nam kazanan ticaretin sahibi olan aileden bir ferdinin hemen hemen bir hiddetle bizim memleketimize muhabbetini unutacak kadar hafiflik, muhabbetsizlik gösterilmesinden müteessir olduk. Biz o muhterem ailelerden hareket ve âmâl-i milliyemizin bir eseri saygı görmek isteriz". Bk. *Köylü*, No: 299, 24 Ağustos 1909, 11 Ağustos 1325, s. 3-4.

⁶¹⁰Bk. *BOA*, TFR.I..SL. 216/21539, belge no: 1, (H-28-07-1327).

⁶¹¹"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Boykotaj", *Köroğlu* (Kastamonu), Yıl: 1, No: 36, 6 Ağustos 1325, s. 1-2.

⁶¹²*Hakem* (Konya), No: 37, 14 Ağustos 1909, s. 1.

Times haberinde Yunanistan'ın bu konuda bilgi toplayıp boykotu protesto etmeye hazırlandığını da belirtmiştir.⁶¹³ Dâhiliye Nezareti de boykotun sonlandırılması ile ilgili vilayetlere emirler göndermiştir. Fakat nezaretin bu emirlerine karşılık bazı liman kentlerinde ciddi bir muhalefetle karşılaşmış ve muhalefetin başını ise kayıkçılar çekmiştir.⁶¹⁴ 1909 yılında adeta 1910-11 yılı Yunanistan boykotajının talimi yapılmış, en nihayetinde 1910-11 boykotu öncesi; Yunanistan'a karşı oluşan olumsuz atmosfer, 1910-11'de artık planlı, programlı ve hepsinden uzun soluklu bir eyleme dönüşmüştür.

⁶¹³“The Cretan Question”, *The Times* (London, England), Issue 38850, Thursday, Jan 07, 1909, pg. 3.

⁶¹⁴*BOA*, BEO. 3632/272367, belge no: 7-8-9-10, (H-24-08-1327).

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT MECLİSİ'NİN YUNAN KRALI ADINA YEMİNİ VE İLHAK: SONA DOĞRU (1910-1913)

1. 1910 YILI İLK YEMİN ÖNCESİ GİRİT MESELESİNDE GENEL DURUM

1910 senesi, Osmanlı İmparatorluğu açısından yalnızca içişlerinde meydana gelmekte olan pek çok sorun ve olay ile uğraşmak zorunda kaldığı bir yıl değil aynı zamanda Girit sorununun da gündemini oldukça meşgul ettiği bir yıldır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu 1910 yılında, Girit'te meydana gelen ihtilal (isyan) nedeniyle kendi hukukunu uluslararası camiaya tekrar hatırlatmak için büyük bir mücadele içine girmiştir.

Bu mücadelenin ana konusu her ne kadar Girit'te yaşanan hadiseler olsa da konu bu seferde Giritli Hristiyan mebusların, Yunan meclisine katılma girişimi ile tekrar alevlenmiş ve amansız bir diplomasi savaşının yaşanacağı yemin meselesi etrafında yoğunlaşmıştır.⁶¹⁵ Fakat Girit meselesinin uluslararası bir sorun olması, özellikle Yunanistan ve büyük devletlerin de bu meselenin ana aktörleri haline gelmeleri, bu soruna çok boyutlu ve çözümü zor bir nitelik katmış; ayrıca büyük devletlerin kesin çözüm yerine mevcut statükonun muhafazasını önermeleri ve bu amaçla projeler üretmeleri ise Girit olayının gidişatını katastrofik bir sürece sokmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı hükümeti yemin olayı öncesi, daha Girit meclisinin toplanmasından çok önce, büyük devletlerin dikkatini Girit meselesinin çözümü konusuna çekmek istemiş, hatta bu amaçla bir protestoname dahi hazırlamış, ama bu çalışmasına net bir karşılık alamamıştır.⁶¹⁶

Genel vaziyet böyle olmakla birlikte, Girit sorunu hükümetin bir an evvel çözüm istediği ve bu çözümü de kısa sürede elde etmeyi beklediği bir meseledir. Nitekim Osmanlı kamuoyu da artık Girit için çözüm isteğini çok net bir dil ile ifade etmeye başlamıştır. Fakat Yunanistan, Girit ile bir alakası olmadığı iddiasını ileri sürsede ada ile

⁶¹⁵Bu konuya daha sonra da değinileceği için burada sadece isim olarak geçilmiştir. Konu esasen Giritlilerin Yunan meclisine katılma isteği olarak tanımlanabilir. Bu konu her dönem açılışında gündeme gelmiş, ama özellikle 1910 yılı sonunda ve 1911 yılı başlarında temel sorun haline gelmiştir.

⁶¹⁶Girit'te Yunanistan kralı adına yemin edilmesi konusu üzerine Bâbıali, büyük devletlerdeki elçileri aracılıkla olayı protesto etmiş ve bu yeminin gerçekleşmesinin, yalnız Osmanlı Devleti'ne değil büyük devletlere de meydan okumak olduğunu belirtmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Vicdan* (Sivas), 1. Sene, No: 25, 8 Kanunusani 1325, s. 4; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 100, 10 Mars 1910, 25 Şubat 1325, s. 2.

ilgili konulara sürekli olarak müdahil olması, Osmanlı kamuoyunda tepkilerin daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁶¹⁷ Nitekim Osmanlı basını ve kamuoyu için 1910 yılı - 1908 yılında olduğu gibi- adeta Girit yeniden fethedilmişçesine yoğun bir Girit ile ilgili bilgi akış yılı olmuştur.

Bu amaçla basında tekrar Girit'in fethi ve Girit'in stratejik konumu, Girit'in Akdeniz ve Kuzey Afrika için önemi vurgulanmış, Girit'in gerek İslam dini açısından ve gerekse Osmanlı toplumu için değeri gibi konular sürekli olarak işlenmiş, böylelikle halkın Girit konusuna karşı olan dikkati canlı tutulmaya ve yönlendirilmeye çalışılmıştır.⁶¹⁸ Diğer taraftan Osmanlı hükümeti de kamuoyu tarafından sürekli olarak Girit meselesinde daha aktif bir siyaset izlemesi konusunda yoğun bir baskıya maruz kalmıştır.⁶¹⁹

Osmanlı hükümeti, üzerindeki kamuoyu baskısının artmasıyla birlikte harekete geçmiş ve büyük devletler ile yoğun bir diplomatik iletişim süreci başlatılmıştır. Ancak bu gayretler de sonuç vermeyince ilgili ülkelere ardı ardına notalar verilerek Girit meclis azalarının, Yunanistan kralı adına yemin etmelerine asla müsaade edilmeyeceği çok net bir şekilde belirtilmiştir.⁶²⁰ Osmanlı basını tarafından da desteklenen⁶²¹ bu gayretlerin

⁶¹⁷Örneğin Yeni Gazete Yunanistan'ın Girit'e karışmadığına dair açıklamalarına karşı "ne büyük yalan ve yalan söylemek ne büyük cüret" diye yazmıştır. Gazete, bunu ispat etmek için de Girit'in Kandiye kasabasından Belediye Müdür Vekili İstavro Malagardi, Yunan Kralı George adına bir tebrik telgrafi göndermesini delil olarak sunmuştur. Telgrafi krala çeken vekilin amacının ise Osmanlı Devleti'ne ve büyük devletlere Girit'in hükümdarının Sultan Mehmed değil Kral George olduğunu göstermek olarak yorumlamıştır. Gazetenin haberine göre telgraf, "hükümdarımız Yunan Kralı George hazretlerine" hitabı ile başlamaktadır ve bu telgrafa kraldan da karşı cevap gelmiştir. Haberin devamında ise "ya posta pullarına ne diyelim" denilerek pullarda da Girit'in Yunanistan'ın vilayetiymiş gibi gösterildiğine değinilmiştir. Ayrıca gazetenin ilgili haberinde, "işin garibi bütün bu işler büyük devletlerin gözlerinin önünde oluyor" ifadesine yer verilerek büyük devletlerin kararsız politikalarına da dikkat çekilmek istenilmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 639, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

⁶¹⁸Yunus Nadi, "Girit'e Bir Nazar", *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 3-4; "Girit Bir Mihver-i Beyne'l-Düveldir," *Ertuğrul Gazetesi*, 1. Sene, No: 17, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1.

⁶¹⁹Örneğin Ahmed Hilmi bir yazısında; "hane sahibi biziz, kiracı Yunan, mahalleli Avrupalı... Artık şüphe kalmıyor ki aldatılıyor. Bu çirkin komedyaya bir son verelim hükümetimizden bunu şiddetle talep ediyoruz. ... Yunanistan'a ilhak edilmiş bir Girit görmektense zorla savaşarak kaybetmeyi tercih ederiz" demektedir. Bk. Ahmed Hilmi, "Girit'te Ne Oluyor?", *Tasvir-i Efkâr*, No: 317, 17 Nisan 1910, 4 Nisan 1326, s. 1.

⁶²⁰"Ahval-i Umumiye-yi Siyasiye: Girit'te Neler Oluyor", *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶²¹Bu süreçte Osmanlı basını da çözümün büyük devletlerle uyum içinde sağlanabileceği görüşündedir. Bunun en önemli nedeni ise yeni kurulmuş olan meşruti rejimin bu hükümetler üzerinde olumlu bir etkisi olacağı düşüncesidir. Bk. "Girit Asileri ve İngiltere Efkâr-ı Umumiyesi", *İkdam*, No: 81, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi Tan ve Tayms Gazeteleri", *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1.

arkasında yatan ana neden; konunun bir oldu-bitti ile sonuçlanmasının önüne geçilmek istenmesidir.⁶²²

Osmanlı hükümeti, yoğun diplomatik faaliyetleri ve uygulamış olduğu nota bombardımanı siyaseti ile büyük güçlerin;⁶²³ “Osmanlı idaresinin hukukunun her hal ve ihtimale karşı muhafaza olunacağı” teminatını elde etmeyi başarmıştır.⁶²⁴ Hatta ilhak konusunun tekrar gündeme gelmesi ile Osmanlı hükümetinin yanında gözüken garantör devletler, ilhaka karşı olan itiraz ve uyarılarını konsolosları aracılığıyla Girit hükümetine bildirmiştir.⁶²⁵ Büyük devletler, Giritlilerin bu uyarılara kulak asmaması halinde gerekirse Hanya ve Suda Limanlarına donanma göndereceği, karaya asker çıkarılacağı ve Girit meclis binasının da işgal edileceği ihtarında bulunmuşlardır.⁶²⁶ Fakat büyük güçlerin bu tavsiye ve ihtarlarını pek fazla önemsemeyen Giritlilerin tutumlarında bir değişikliğe gitmemeleri üzerine, bu güçler Girit’e donanma göndermeye başlamışlardır.⁶²⁷

⁶²²“Ahval-i Umumiye’yi Siyasiye: Girit’te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶²³Yeni Gazete: “Girit’i çözümsüzlüğe iten sadece *sekiz efendisi* olmasından kaynaklanmamaktadır. Esasen Girit bu sekiz efendi içinde stratejik konumu nedeniyle önemlidir. Tan Gazetesi bu konuda şunları yazmıştır: “Girit’in 1898’den beri yedi, 1906’dan beri sekiz efendisi var. Bunların altısı garantör devletler, bâki ikisi de hükümet-i Osmaniye ile Yunanistan’dır. Bu hale nazaran Girit mevkii o kadar karmakarışıktır” diye yazmıştır. Gazete ayrıca Girit’in Akdeniz için önemini kimse inkâr edemez diyerek Girit sahiline işaret etmiştir. Yine Gazete, Girit’in Selanik, İstanbul, İzmir, Port Said limanlarından hemen hemen benzer uzaklıkta olmasının, “Amerika ile Avrupa’dan İran, Hindistan en uzak şark ve Avusturalya’ya giden deniz yolu üzerinde bulunanların ehemmiyeti cidden fevkaladedir. Bu nedenle hükümdarlar en eski devirlerinden beri Girit için kanlı savaşlar vermişlerdir. 1898 senesinde Girit garantör devletlerin işgali altında bulunduğu zaman, Osmanlı hakimiyetinin devamına sebep de -Giritlilerin fikrinde- Girit limanlarının paylaşılması hakkında devletlerarasında bir fikir birliği olmamasıdır”. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 702, 12 Ağustos 1910, 30 Temmuz 1326, s. 2.

⁶²⁴“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 151, 29 Avril 1910, 17 Nisan 1326, s. 2.

⁶²⁵“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 130, 9 Avril 1910, 27 Mart 1326, s. 3; “Ahval-i Umumiye’yi Siyasiye: Girit’te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶²⁶Büyük güçlerin Girit’e vermiş oldukları notalar ve donanma gönderme kararları Osmanlı basının bazı mensupları nezdinde yeterli görülmemekle; bu tutumun ada üzerindeki Osmanlı hukukunun devamına hiçbir katkısı olmadığı vurgulanmıştır. Örneğin Ahmet Hilmi Bey, büyük güçlerin 30 milyonluk bir milletin, 30 bin *Girit eşkiasına* eşit tutulduğunu, yalnız kuru bir protesto ile uyardıklarını ifade ederek Girit meselesinde büyük devletlerin takip ettikleri siyaseti eleştirmiştir. Ayrıca büyük devletlerin gönderdiği gemilerin Osmanlı sancağını selamlamasının, Osmanlı Devleti’ni umutlandırdığını, ancak Girit eşkiasını durduramadığını, aksine bu sefer de ilhak için mecliste yemin ettiklerini dile getirmiştir. Ahmet Hilmi ilgili yazısında, “bu gemiler de acaba Girit eşkiasını korumak için mi geldi?” Sorusunu sorduktan sonra Girit için Osmanlı halkını vazifeye davet ederek halkı Yunanistan’ı boykota çağırmıştır. Bk. “Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalâde”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1; “Ahval-i Umumiye’yi Siyasiye: Girit’te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 154, 3 Mai 1910, 20 Nisan 1326, s. 2.

⁶²⁷Garantör devletler, daha önce de Girit’te bulunan ve kendilerine ait 4 adet savaş gemisinden oluşan donanma mevcudunun arttırılarak toplamda 13’e çıkartmaya karar vermişlerdir. Buna göre Rusya, İngiltere ve İtalya hükümetlerinden her biri 3’er adet savaş gemisi gönderecektir. Fakat ilk olarak Fransa harekete geçerek Girit’e Sen Mişel Kruvazörü’nü göndermiş; bunu 2 adet sefine göndererek Rusya takip etmiştir.

Gerek Giritli müslümanların protestoları ve gerekse Osmanlı hükümetinin büyük devletlere müracaatları sonucunda, bu devletlerin Girit meselesine daha fazla önem verir hale gelmesi ve bu konuda bir eylem içerisine girmesi hem Osmanlı basınında hem de Osmanlı halkı üzerinde olumlu etkisini göstermiştir. Nitekim garantör devletlerin adaya donanma göndermeleri, Girit'te Osmanlıların hukuk ve menfaatlerini muhafaza edeceklerine dair uzun zaman sonra bir umut oluşturmuş⁶²⁸ ve takdirle karşılanmış, ancak bunun yeterli olmayacağı da dile getirilerek Girit için kesin çözüm isteği yinelenmiştir.⁶²⁹

Giritliler ise büyük devletlerin ihtarları ve sonrasında da donanma göndermelerini tepkiyle karşılamışlardır.⁶³⁰ Ancak bu durum Giritlilerin takip ettikleri siyaseti değiştirmeleri konusunda hiçbir etki oluşturmamıştır. Nitekim Hanya basını Girit'te, genel meclisin Yunan kralı adına yemini ve bunun Müslüman mebusları nasıl etkileyeceği üzerine odaklanırken⁶³¹ Hanya'daki Giritli hristiyanlar da Yunan kralı adına yemin etme konusunda oldukça ısrarlı bir tavır içine girmişlerdir.⁶³² Giritliler arasında yemin konusunda bir birlik olmasına rağmen, Müslüman mebusların yemin etmeden meclise kabulleri ile ilgili olarak adanın Hristiyan ahalisi arasında ciddi fikir ayrılıkları oluşmaya başlamış ve bu konuda Giritli Hristiyanlar ikiye bölünmüşlerdir.⁶³³ Bu vaziyet karşısında Müslüman mebuslar meclise katılacaklarını, ama hiçbir müzakere ve madde

29 Nisan 1910 ise İngiliz zırhlısının yola çıktığı haberi basına yansımıştır. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 152, 1 Mai 1910, 18 Nisan 1326, s. 2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 154, 3 Mai 1910, 20 Nisan 1326, s. 2; "Ahval-i Umumiye-yi Siyasiye: Girit'te Neler Oluyor", *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶²⁸"Girit", *Tasvir-i Efkâr*, No: 330, 30 Nisan 1910, 17 Nisan 1326, s. 1.

⁶²⁹Örneğin, Rumca basınından Tahidromos, büyük devletlerin adaya asker göndermesini, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın; Girit'te yemin olayı olursa Osmanlı Devleti'nin donanma göndereceği beyanatından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bazı gazetelerde, büyük devletlerin donanma göndermelerine neden olarak "doğunun aldığı renkten" ileri geldiğini yazmıştır. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 152, 1 Mai 1910, 18 Nisan 1326, s. 2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 153, 2 Mai 1910, 19 Nisan 1326, s. 2.

⁶³⁰Özellikle muhalefetten Kondoros "artık Giritlilerin böyle muallakta bulunmaktan usandıklarını ve büyük devletlerin bu meseleye bir netice vermesinin vaktinin geldiğini" beyan etmiştir. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 137, 16 Avril 1910, 3 Nisan 1326, s. 2.

⁶³¹"Girit", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Nisan 1910, 29 Mart 1326, s. 5-6; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 153, 2 Mai 1910, 19 Nisan 1326, s. 2.

⁶³²İlhak konusunda Giritlilerin ne kadar ısrarcı oldukları şu söylemden de anlaşılmaktadır: Giritliler: "garantör devletler adaya asker çıkarıp mebusan dairesini işgal ile bizi Yunan kralı namına yeminden men etmek tedbirinde bulunursa biz Avrupalıların varamıyacağı bir mevkide dağda akd-i içtima ile Yunan kralı namına yemin edeceğiz" şeklindedir. Bk. "Girit", *Tasvir-i Efkâr*, No: 340, 10 Mayıs 1910, 27 Nisan 1326, s. 1-2.

⁶³³Örneğin Girit'teki Tarafgiran Fırkası, müslümanların yeminden istisna tutulmasını tercih ederken Hilafgiran Fırkası ise mademki Müslüman mebuslar yeminden istisna edilecek, Hristiyan azaların da yemin etmesinin sorun olmayacağını ileri sürmüştür. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 164, 12 Mai 1910, 30 Nisan 1326, s. 2.

oylamasına iştirak etmeyeceklerini açıklamışlar, ayrıca yemin gerçekleşirse bunu protesto edeceklerini de belirtmişlerdir.⁶³⁴

Gittikçe artan gerginlik karşısında yemin meselesinin ana subjelerinden biri olan Venizelos, bu meselede en itidalli hareket eden taraf olmuştur. Çünkü büyük güçlerle ters düşmek istemeyen Venizelos, ne Hristiyan ne de Müslüman azaların Yunan kralı adına yemin etmelerine lüzum olmadığını belirtmiştir.⁶³⁵ Büyük devletler ise Müslüman mebusların Yunan kralı adına yemin vermeye zorlanmamaları konusunda Girit hükümetini konsoloslari aracılığıyla tekrar uyarmıştır.⁶³⁶ Örneğin İngiliz generali, Girit muhalefet lideri Mihalidakis'i ziyaret ederek Girit meclisi azalığına seçilen Müslüman mebusların Yunan kralı adına yemin etmeden meclise kabullerini tavsiye etmiştir.⁶³⁷

Bu süreçte Osmanlı Devleti, Girit meselesi ile ilgili olarak büyük devletlerden bir nevi destek almış gibi görünsede bu süreç esasında büyük devletler için tavsiye ve oyalama politikaları şeklinde ilerlemiştir. Ancak garantör devletlerin, Girit meselesini Osmanlı lehine kesin bir çözüme kavuşturamayacakları yemin olayının gerçekleşmesi ile daha da net anlaşılmıştır.⁶³⁸ Nitekim büyük devletler bu süreçte adeta Yunanlılığa hizmet ederek aracı bir rol oynamışlar ve Osmanlı'nın adadaki hukukunu da sözde tutmuşlar ve Osmanlı Devleti'ni oyalama siyaseti içine hapsedmişlerdir.⁶³⁹

Tam da bu sırada Fransızca yayın yapan İstanbul Gazetesi'nin; Yunanistan'ın Girit meselesi yüzünden sorumlu sayılamayacağı yazısı üzerine, Türk basını tekrar harekete geçmiş ve Girit'i Yunanlılaştırma gayretlerine dikkatleri çekmek istemiştir.⁶⁴⁰ Gün

⁶³⁴“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 146, 25 Avril 1910, 12 Nisan 1326, s. 2.

⁶³⁵y.a.g.k., s. 2.

⁶³⁶Bk. “Girit”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 332, 2 Mayıs 1910, 19 Nisan 1326, s. 2; “Girit”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 334, 5 Mayıs 1910, 22 Nisan 1326, s. 4; *Tasvir-i Efkâr*, No: 335-336, 6-7 Mayıs 1910, 22-23 Nisan 1326, s. 5; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 153, 2 Mai 1910, 19 Nisan 1326, s. 2.

⁶³⁷“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 130, 9 Avril 1910, 27 Mart 1326, s. 3; “Ahval-i Umumiyyeyi Siyasiye: Girit'te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶³⁸Roma'da Tribüna Gazetesi'nin Girit için çözüm konusunda büyük devletlerin ortak bir karara varmasına dikkat çektiği haberi için bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 618, 15 Mayıs 1910, 2 Mayıs 1326, s. 1.

⁶³⁹“Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1; Ahmed Hilmi, “Girit'in Yunan'a İlhakı Hakkında İnsaniyet Nokta-i Nazarından Bir Muhakeme”, *Hikmet*, No: 5, 1. Sene, 6 Mayıs 1326, s. 1; “Girit ve Düvel-i Hamiye, Akdeniz; Al Deniz Olmalıdır”, *Ertuğrul Gazetesi*, No: 12, 1. Sene, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1. Rumeli Gazetesi'nden aktaran; “Girit Meselesi: Yunan Meclisinde Giritliler”, *Yeni Gazete*, No: 698, 5 Ağustos 1910, 23 Temmuz 1326, s. 2.

⁶⁴⁰Özellikle İkdam, Yunanistan'ın Girit konusuna nasıl dâhil olduğunu tarihsel akış içinde örneklemiş ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin haklarını korumadaki beceriksizliklerini aktararak amacın adayı Yunanlılaştırmak için zaman kazandırmak olduğunu yazmıştır. İkdam ayrıca, Savunma Bakanı Halil

geçtikçe bu durumun daha fazla farkına varmaya başlayan Osmanlı basını ve özellikle de Balkan basını, Yunanistan'ın Girit siyasetinin çok yakın bir takipçisi olmuş ve Girit'i Yunanılaştırma girişimlerine dikkat çekmiş, sürekli olarak hükümeti ve halkı bu konuda uyarmıştır.⁶⁴¹ Ancak Yunanistan, bir yandan savaş hazırlıklarına devam ederken diğer yandan Yunan siyasetleri ise hiç durmadan Girit'in ilhakı için çalışmışlar, aynı zamanda adadaki Yunan nüfuzunu daha da arttırmışlardır.⁶⁴² Esasında Girit'i Yunanılaştırmaya yönelik girişimler, Osmanlı askerinin (1898) adadan çekilmesinden hemen sonra başlamış ve hiç hız kesmemiştir.⁶⁴³ Nitekim 1910 yılı itibarıyla Girit idare, adalet⁶⁴⁴ ve asayiş⁶⁴⁵ teşkilatlarının yapı ve işleyişleri bakımından Yunanistan'ın küçük bir kopyası haline dönüşmüştür;⁶⁴⁶ adanın neredeyse Yunanistan'dan hiçbir farkı kalmamıştır.⁶⁴⁷

Bey'in mecliste söylediği "Girit meselesi bizim için anayasanın muhafaza edilmesi meselesidir" sözünü de yazısında tekrarlamıştır. Bk. "Girit Meselesi ve Türk-Yunan İlişkileri", *Tahidromos*, 11 Mayıs 1910.

⁶⁴¹Rumeli; "Yaşamak isteyen bir ulus, uyumaz. Aksi takdirde mahvolur. Türkiye iç ve dış düşmanlarla çevrilmiştir. Dolayısıyla uyumaması doğaldır. Yunanistan yedekleri silah altına davet etmektedir. Yunanistan'ın gizli emellerini gayet iyi biliyoruz. Bu Averof'un gelmesini beklemektedir." Bk. "Girit Meselesi ve Yemin Etme Meselesi", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3580, 9 Mayıs 1910.

⁶⁴²Yunanistan savaşa hazırlanmaktadır. Bu süreçte Yunan savaş hazırlıklarına dair haberleri basından her gün takip etmek mümkündür. Örneğin, Yunanistan'ın silah altına asker aldığı ve donanma manevraları en çok haber olan konulardan biridir. Bunun yanında Averof'a dair haberler de ön plandadır. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1910, s. 1-2.

⁶⁴³Giritlilerin Yunanistan'a ilhak istemi özellikle Osmanlı askerinin adadan çekilmesinden sonra daha da şiddetlenmiştir. Bu konuda sadece Osmanlı basını değil hatta Amerikan kaynaklarında bile bilgi bulmak mümkündür. Amerikan elçilik raporunda: "yine dört koruma gücün ordularının geçen yıl geri çekilmesinden bu yana, Hristiyan unsurun hem sözlü olarak hem de eylemsel olarak Yunanistan'a ilhak için giderek daha da agresif bir hale geldiği belirtilmiştir." *Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri*, 39. Elçilik: 14 Haziran 1910'da Dosyalandı; "Girit Bâbıali ve Düvel-i Hâmiye", *İkdam*, No: 70, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1910, s. 1.

⁶⁴⁴Girit hristiyanları Yunan kralı adına adli hükümler verdiklerine dair örnekler için bk. *Ümid*, No: 44, 27 Kanunusani 1325, (9 Şubat 1910), s. 1.

⁶⁴⁵30 Kânunuevvel 1325 (12 Kanunusani 1910) tarihinde Girit meclisi asker nizamnamesini kabul etmiştir. Osmanlı gazeteleri, bu nizamnamenin Yunanistan'da uygulanan Askere Alma Kanunu'nun bir kopyasından başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Bu kanunu Giritli Müslüman mebuslar diğer kanunlarda olduğu gibi sadece *şiddetle protesto* edebilmişlerdir. Bu durum meclisteki mebus sayısının önemini de ortaya koymaktadır. Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 836, 1 Kânunusani 1910, 19 Kanunuevvel 1325, s. 2.

⁶⁴⁶Salah Gazetesi: "Yirminci asırda nasıl bir siyaset, bu ne rezalet! Maziden şekl-i idare, şekl-i hükümet, şekl-i siyaset dilenciliği etmekle iş nasıl bitecektir? ... Ada Yunan olmaya yüz tutmuştur. Senelerden beri kurulan hükümet, cezireyi bin türlü kalbe, bin türlü şekle, bin türlü boyaya sokmuştur. Ve nihayet onlar, mavi-beyaz renklerle ... Kirli, çamurlu, kanlı bir paçavra! Altında kötülüklerini inşa etmişlerdir. Mahkemeler, yollar, askerler, memurlar, mektepler, mabedler, kirli bir şekl-i idare, çamurlu bir meclis, lekeli bir usul ve nizam, küstah, hırçın, arsız bir hükümet heyeti ve erkân..." diyerek Yunanistan'ın Girit'te izlediği politikayı aktarmıştır. Salah Gazetesi'nden aktaran bk. "Girit ve Düvel-i Hâmiye, Akdeniz; Al Deniz Olmalıdır", *Ertuğrul Gazetesi*, No: 12, 1. Sene, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1910, s. 1.

⁶⁴⁷Bu kanunlaştırmalara karşı protestolar sonucunda, Londra Hariciye Nazırı Edward Grey, bu kanunlaştırmalar için "cezirenin asayiş ve sükûnetini temin ve muhafaza ile mükellef olan Girit heyet-i

Bu kanunlaştırmalara özellikle asker alma kanununa Giritli müslümanlar tepki göstermişler ve kendilerinin istisna tutulmasını büyük devletlerden (özellikle Londra kabinesinden) talep etmişler ve bu konuda Osmanlı hükümetinden de destek istemişlerdir.⁶⁴⁸ Girit'teki bu kanunlaştırmalar daha sonra Osmanlı hükümetinin protestosuna neden olacak hadiseler silsilesini beraberinde getirmiş olsa da;⁶⁴⁹ özellikle Girit jandarma nizamına, Yunan zabitanın atanmasına karar verilmesi ve bunun gerçekleştirilmesi, garantör devletlerin Girit'te yaşanan hadiseler karşısındaki Osmanlı hukukunun ihlal edilmesine göz yuman, ikircikli ve yanlı politikasını en iyi gösteren icraatlardan birisi olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁵⁰

Osmanlı halkı ise Osmanlı basınının da telkinleriyle bu sürece çok aktif bir şekilde dâhil olmuş, milletin gücünü gerek hükümete ve gerekse meclise hatırlatmışlardır. Halkın bu denli etkin bir duruşu, beraberinde sadece hükümeti değil meclisi de Girit konusunda daha aktif bir siyaset izlemeye itmiştir. Özellikle basın organları, büyük devletlerin ayak oyunlarına boyun eğmenin vaktinin geçtiğini, bir an önce Girit'e donanma gönderilerek Girit'teki Yunanlılaştırma gayretlerinin önüne geçilmesini istemişlerdir. Girit'i Yunanlılaştırma eylemlerine Giritli müslümanlardan da çeşitli protestolar gelmiş ve Osmanlı hükümetinden bu konuda yardım istemişlerdir. Osmanlı hükümetinin bu protestoları ve mektupları dikkate alarak konunun çözüme kavuşturulmasıyla ilgili garantör devletlerin talepleri olmuştur. Fakat bu taleplere herhangi bir olumlu cevap alınamamıştır.⁶⁵¹

icraiyesinin mesûl bulunduğu” yolunda bir açıklama yapmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 836, 1 Kânunusani 1910, 19 Kânunuevvel 1325, s. 2.

⁶⁴⁸BOA, HR.SFR.3... 628/12, (H-11-02-1329).

⁶⁴⁹1906 yılı yürürlüğe giren Yunan Zabıtları Kanunu konusu, Avrupa basınına yansıyan kabine görüşmeleri ve Osmanlı hükümetinin yine protestosu için bk. “Yunan Zabıtları”, *İkdam*, No: 179, 9 Eylül 1910, 27 Ağustos 1326, s. 1.

⁶⁵⁰İkdam, yazdığı bir makalede 1906 yılında büyük devletlerin jandarmalarının adayı terk etmesinin ardından, Girit jandarma teşkilatının başına Yunan zabitanının geçmesini büyük devletlerin kabul ettiğini, ama artık meşruti rejimin geldiğini ve verilen bu yanlış karardan dönülmesini talep etmiştir. Gazete Yunanistan'ın Girit'e müdahalesinin savaş nedeni olduğunu tekrarladıktan sonra “Balkanların sulh ve asayışı pek çürük esaslara dayandırılmış olacaktır” uyarısında bulunmuş ve acaba “büyük devletlerin dışişleri bakanları bu derece açık olan bu gerçekleri idraktan aciz midirler?” Diye sormuştur. Girit'teki Yunan zabıtları konusu ve buna karşılık Osmanlı hükümetinin protestoları için bk. “Osmanlı Yunan Münasebatı Girit Meselesine Kati Bir Netice Verilmeli”, “Girit'teki Yunan Zabıtları”, *İkdam*, No: 179, 9 Eylül 1910, 27 Ağustos 1326, s.1; *Tanin*, No: 665, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

⁶⁵¹Tasvir Gazetesi Girit'i Osmanlı vatani görmek için şimdiye değil geçmişe eski tarih kitaplarına ve hukuk risalelerine bakmak gerektiğini yazmıştır. Gazete, “bugün Girit bilfiil Yunanistan icraasından biri demektir” diye yazmıştır. Gazete ayrıca bu duruma neden olanın da açıkça büyük devletlerin sükût ve

Giritli hristiyanlar, büyük devletlerin bu pasif siyasetinden aldıkları cesaretle, Girit'in Yunanistan'a ilhakı için yürüttükleri çalışmalara hız vermişlerdir.⁶⁵² Örneğin, Yunanistan'a ilhak amacıyla kurulmuş olan Girit savunmasına yardım sandığına (kuruluş tarihi net değildir) destek için Girit'in her tarafından büyük bir katılım gerçekleşmiş,⁶⁵³ Yunan bağımsızlık bayramı da Girit'te adeta kendi devletlerinin bağımsızlık günüyümüş gibi kutlanmış ve şenlikler düzenlenmiştir.⁶⁵⁴

Anlaşılabacağı üzere 1910 yılı itibarıyla Girit'te Osmanlıya dair en ufak bir kalıntıya dahi artık hiç tahammül kalmamıştır.⁶⁵⁵ Bu nedenle Osmanlı basınının sıklıkla üzerinde durduğu konu, artık Yunanlılaştırma bile değildir. Çünkü bu mutlak bir hal almıştır. Şimdi ise buna çözüm üretme ve bu konuda ne yapılacağını tartışma zamanıdır.⁶⁵⁶ Fakat yemin öncesi Girit siyaseti ise ayrı bir hazırlık içindedir. Gelişmeler Girit'i yeni bir ilhak girişimine doğru hızla götürmektedir.

müşamahasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ahmed Hilmi, "Girit'te Ne Oluyor?", *Tasviri Efkar*, No: 317, 17 Nisan 1910, 5 Nisan 1326, s. 1.

⁶⁵²Örneğin, Türk-Yunan ilişkilerinin en önemli aktörü Venizelos'un yayın organı Kirikston Hanion Gazetesi de Türkiye'nin Girit'teki hakimiyetini kaybetmekle nasıl bir zarar göreceğini, bu hakimiyeti devam ettirmekle de nasıl bir kazancı olacağını bir tahlilini yapmıştır. Gazete bu durumda Türkiye'nin Avrupa tarafından adayı yeniden fethetmeye serbest bırakılırsa ve adada yeniden yerleşmeyi başarırsa yeni durumdan daha kuvvetli çıkamayacağı gibi geriye kalan devletin canlılığının büyük bir kısmının devamlı olarak dışarıya akacağını yazmıştır. Gazete bu durumun devletin "böğründe bir yara oluşturacağını anlamamak için kör olmak gerekli değildir (bir insan ne kadar kör olabilir?)" diye yorumlamıştır. Gazete bu açıklamalardan sonra Girit için tek çözümün Yunanistan'a ilhak olduğunu, hatta bunun da Türkiye tarafından desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Gazete buna neden olarak -Tahidromos'un da belirttiği gibi- Yunanistan'ın gerek coğrafi ve gerekse ticari olarak doğal müttefik olduğunu, Yunanistan dışında başka bir ülkenin adayı ele geçirmesinin, Yeni Türkiye için daha tehlikeli olduğunu ispata çalışmıştır. Kirikston Hanion Gazetesi ayrıca, Genç Türklerin adanın geçici bir süre emanet verildiği sözünün de gerçeği ifade etmediğini, Girit'teki Osmanlı hâkimiyetinin Suda'daki bir bayrak direği olduğunu hatırlatmıştır. Bk. "Türkiye Yunanistan ve Girit", *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 3479, 4 Ocak 1910.

⁶⁵³Atina basınının aktardığına göre kadınlar cemiyete özel mücevherlerini dahi bağışlamıştır. Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 837, 2 Kanunusani 1910, 19 Teşrinisani 1326, s. 1.

⁶⁵⁴Haberde Girit'in her tarafının Yunan bayraklarıyla donatıldığını, fişeklerin atıldığını, sabaha kadar Yunan milli marşının ve diğer milli marşlarının çalındığını, okullarda profesörler tarafından nutuklar çekildiğini, talebeler tarafından piyesler sergilendiğini, baş kilisede ayinler düzenlendiğini ve devlet ricalinin de bu törenlere katıldığını yazmıştır. Şenlikte ayrıca, Arkadyon Manastırı'nda koruma altında bulunan tarihi bir sancak, büyük bir alay ile Resmo'ya naklolunarak oradaki halka gösterilmiştir. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 143, 22 Avril 1910, 9 Nisan 1326, s. 2.

⁶⁵⁵Örneğin, Trablus'a gitmek üzere yola çıkan İtalyan bir posta vapurunun içinde bulunan, beş-on kişilik Osmanlı askeri, erzak almak için bile Girit'e ayak bastırılmamıştır. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁶⁵⁶Salah Gazetesi, Girit'teki Yunanlılaştırmanın temizlenmeden Girit'e kesin bir şekil verilemeyeceğini, bu şekilde yapılan bir düzenin tamir olunamaz hatalara, temizlenemez lekelerle neden olacağını belirtmiştir. Salah Gazetesi'nden aktaran bk. "Girit ve Düvel-i Hamiye, Akdeniz; Al Deniz Olmalıdır", *Ertuğrul Gazetesi*, No: 12, 1. Sene, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

2. 1910 GİRİT MECLİSİ SEÇİMLERİ VE YUNAN KRALI ADINA EDİLEN İLK YEMİN

Girit meclisi 1910 yılının ilk toplantısında, Girit hükümetinin izleyeceği bir program ortaya koymuştur. Bu program adeta Girit'in Yunanistan'a ilhakının bir habercisi olarak görülmüştür.⁶⁵⁷

Girit meclisi daha toplanmadan sadece yemin ile değil beraberinde alacağı kararlarla da eleştirilmiştir. Örneğin daha seçimler olurken ve Girit meclisinin ilk birleşiminde Girit Hristiyan mebuslarının, Yunan parlamentosuna, mebus göndermek fikri ve arzusunda bulunduklarını, özel bir rapor ile konsoloslara vermeyi planladıklarına dair haberler de yapılmıştır.⁶⁵⁸ Bu rapor; büyük devletlerin kesin ifadelerine rağmen Rumların bu konuda hala ne kadar ümitli olduklarına da işaret etmektedir.⁶⁵⁹

2.1. 1910 Girit Meclisi Seçimleri

Girit meclisi için 7 Mart tarihinde seçim yapılmıştır. Bu seçime Venizelos'un fırkası yanında diğer Hristiyan fırkalar da katılmıştır. Seçimlere müslümanlar da ayrı bir fırka şeklinde teşkilatlanmışlar ve onlar da seçime katılmışlardır. Girit seçimlerinde en önde yer alan isim Venizelos'un fırkasıdır. Bu fırkanın, diğer üç fırkanın kazandığı mebus kadar bir kuvvet meydana getirdiği ve Müslüman azaları kendi tarafına çekmeyi amaçladığı bilgisi basına yansımıştır.⁶⁶⁰ Basında ayrıca Yunan meclisi için seçimlerin aynı tarihte yapılması nedeniyle Yunanistan'daki seçimlere Giritlilerin de katılmayı düşündükleri (Giritli mebuslar konusu), ama Venizelos'un büyük devletlerin arzularına göre hareket etme taraftarı olduğu için bu isteklerinin şimdilik erteleneceği yazılmıştır. Yine haberlerde Venizelos'un fırkasında Yunanistan seçimlerine katılmaya taraftar olanların çoğunlukta bulunduğu belirtilmiştir.⁶⁶¹

⁶⁵⁷Programa göre; "İlhakın gerçekleştirilmesi için çalışılacak, inzibat temin edilecek, müslümanlar muhafaza edilecek, bazı nahiyeler ilga edilecek, Girit Bankası ile Yunan Milli Bankası birleştirilecek, adada milis askerinin talimi sağlanacak, bağlar ıslah edilecek, bayındırlık ve iskân işleri ile ilgili heyetler oluşturulacaktır" ibareleri yer almıştır. Bk. *Ümid*, 13 Mayıs 1326 (10 Haziran 1910), (Aktaran; Adıyeke (1991). *a.g.k.*, s. 56.)

⁶⁵⁸Giritlilerin Yunan parlamentosuna mebus gönderme girişimi esasen 1909-1910 ve 1911 yılında da devam edecektir. Konu daha sonra tekrar alevlenecektir. Bu nedenle yemin beraberinde Atina parlamentosuna mebus gönderme konusuyla iç içe işlenecektir.

⁶⁵⁹*Tasvir-i Efkar*, No: 301, 1 Nisan 1910, 19 Mart 1326, s. 5.

⁶⁶⁰*y.a.g.k.*, s. 5.

⁶⁶¹"Girit İntihabatı", *Sada-yı Millet*, No: 124, 3 Avril 1910, 21 Mart 1326, s. 2.

Seçimlerde müslümanların seçime ilgi göstermedikleri uluslararası basın tarafından da gözlenmiştir. Bunun aksine Hristiyan mebuslar seçimi kazanmak için ya da oy almak için yoğun bir çaba harcamışlar, hatta pek çoğunun rüşvet dağıttıkları haberi dahi yapılmıştır.⁶⁶² Seçim sonuçlarına göre 114 Hristiyan, 16 Mslman⁶⁶³ seçimleri kazanmış, sonuçta 120 mebus meclise girebilmiştir.⁶⁶⁴ Bunların 54’ Venizelos taraftarıdır. Venizelos taraftarları, kendilerine az çok eğilimli olan diğer fırka üyeleriyle birleşerek bu suretle çoğunluğu sağlamış, hükümetinin tarz ve şeklini de tayin etmişlerdir.⁶⁶⁵

Seçimden sonra gündemi en çok meşgul eden konu yine Müslüman mebusların meclise ne şekilde giriş yapabilecekleridir. Bazı Hristiyan mebuslar, Müslüman mebusların yemin vermeden giriş yapması taraftarıdır. Diğer bir takım Hristiyan mebuslar ise sadece Müslüman mebusların meclise girişlerini kolaylaştırmak için Yunan kralı adına yemin yerine, “vatana vicdanen ve namuskarne hizmet edileceği” yemininin yapılması üzerinde durmaktadır. Yemin meselesinin bu kadar ayrıntılı olarak anlatılması, bağımsız Müslüman mebusların meclise katılmamaları halinde Osmanlı Devleti’nin garantör devletler üzerinde diplomatik girişimlerde bulunabileceği korkusundan kaynaklanmaktadır.⁶⁶⁶ Bu iki görüşün yanında, Müslüman mebusları -Yunan kralı adına

⁶⁶²y.a.g.k., s. 2.

⁶⁶³Girit seçimleri ve seçilenler Osmanlı kamuoyu için de önemli bir haber değeri taşımıştır. Özellikle Hanya önemli bir seçim merkezi olarak dikkat çekmiştir. Örneğin, Tasvir-i Efkâr Hanya’da Müslüman adaylardan seçilmiş olan 6 mebusun geneline yakınını “itimat edilebilecek hizmete hazır vekiller” şeklinde bir bir paylaşıp seçilenleri okuyucularına tanıtımıştır. “Hanya sancağında Müslüman adaylardan seçilen kişilerin isimleri şöyledir;

1. Naim Beyzade Hüseyin Hüsnü Bey,
2. Beyzade Mehmed Zeki Bey,
3. Doktor Ciskozade Ali Bey,
4. Mehmed Macid Bey,
5. Rstemaki Hüseyin Bey,
6. Netoraki Mustafa Bey.”

Bk. “Tahrirat-ı Mahsus Girit Muhabiri Mahsusadan”, Bk. *Tasvir-i Efkâr*, No: 301, 1 Nisan 1910, 19 Mart 1326, s. 5.

⁶⁶⁴Mebusların adedi şöyledir: Hanya kazası: 24 Hristiyan, 6 Müslüman; İşfakiye kazası: 12 Hristiyan; Resmo kazası: 22 Hristiyan; Kandiye kazası: 32 Hristiyan; Laşid karyesi: 24 Hristiyan. Bk. “İntihab Sonucu”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 305, 5 Nisan 1910, 23 Mart 1326, s. 4.

⁶⁶⁵“Girit İntihabatı”, *Sada-yı Millet*, No: 124, 3 Avril 1910, 21 Mart 1326, s. 2.

⁶⁶⁶“Tahrirat-ı Mahsus Girit Muhabiri Mahsusadan”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 301, 1 Nisan 1910, 19 Mart 1326, s. 5.

yemin olmasa bile- meclise katılımdan men etmek taraftarı bir Hristiyan Fırkası da bulunuyordu.⁶⁶⁷

Girit siyaseti ise gerek Osmanlı hükümeti ve gerekse Osmanlı basını tarafından yakın takibe alınmıştı. Bazı basın unsurları ne suretle olursa olsun, Müslüman mebusların meclise katılmaları gerektiğini belirtirken bazıları ise meclise katılmamaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yani Osmanlı basını da bu konuda bir kafa karışıklığı yaşamaktadır.⁶⁶⁸ Ancak yemin öncesi Osmanlı kamuoyunun bu huzursuzluğu Rumca basında gözlemlenmemiştir. Nerdeyse her gün Girit ile ilgili haberler gündemi doldurmaktayken bunun tam aksi yönde Rumca basın, bu tartışmaları anlamsız bulmuş, konuyu önemsizleştirmeye çalışıp Türkçe basınla sürekli Türk-Yunan ilişkileri ve Girit konusunda karşı karşıya gelmiştir.⁶⁶⁹

Seçimlerden hemen sonra kurulan Girit hükümeti ilk iş olarak bir muhtıra kaleme almış ve garantör devletlerin konsoloslarına tebliğ etme hazırlığına girişmişti. İçeriği itibarıyla bu muhtırada iki önemli nokta bilhassa dikkat çekicidir. Bu maddeler, Girit'in bağımsız bir siyasi yapı olduğu ve Osmanlı Devleti'nin hiçbir şekilde Girit içişlerine müdahalesinin olamayacağı şeklindedir.⁶⁷⁰ Muhtırada özellikle konu edilen bu iki nokta, daha sonra büyük devletlere verilecek olan notalarda da temel unsur olarak kullanılmış bir söylemdir. Bu söylem ile Girit meclisi yürütme kurulu, yemin meselesinden geri adım atma niyetinde olmadıklarını, hatta bu kararlarını büyük devletlere de kabul ettirmeye çalışacaklarının sinyallerini vermeye başlamıştır.⁶⁷¹ Nitekim Hanya'dan Ümit Gazetesi

⁶⁶⁷y.a.g.k., s. 5.

⁶⁶⁸Örneğin, Tasvir-i Efkâr; “Bize göre Hristiyan azanın Yunan kralı adına yeminleri halinde Müslüman mebusları velev ki yeminsiz olsun- meclise katıyyen iştirak etmemeli ve Hristiyan refiklerinin hareketini protestoyu yeterli görmelidirler” diye yazmıştır. Bk. “Tahrirat-ı Mahsus Girit Muhabiri Mahsusadan”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 301, 1 Nisan 1910, 19 Mart 1326, s. 5.

⁶⁶⁹Örneğin, Prodos Girit meclisinin Hristiyan azalarının, müslümanların yemin etmeden meclise girmelerine asla karşı koymayacaklarını, bu konuda endişeye gerek olmadığını, büyük devletlerin de yemin meselesini çok önemsemediklerini yazmıştır. Sada-yı Millet, Prodos'un yemin meselesini bu şekilde basite alarak değerlendirmesine karşı çıkmış ve şunları yazmıştır: “Girit Hristiyan mebuslarının Yunan kralı adına yemin etmeleri Osmanlı hükümetinin hukuku aleyhine tecavüz demektir. Büyük devletlerin bu konuda Hristiyan mebusları serbest bırakacağına katıyyen emin değiliz. Çünkü bu suretle hareket etmek Osmanlı hükümetini ve Osmanlıları teskin edemez”. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 155, 7 Mai 1910, 21 Nisan 1326, s. 4.

⁶⁷⁰“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 139, 18 Avril 1910, 5 Nisan 1326, s. 2.

⁶⁷¹“Girit'te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

de siyasi haberleri değerlendirip yeni açılacak bu meclis ile işlerin çok daha başka bir hal alacağına işaret etmiş ve yeni bir ilhak girişimi hazırlığı uyarısı vermiştir.⁶⁷²

2.2. Yunan Kralı Adına Yemin Edilmesi

Mart 1910 tarihli seçimden sonra Girit meclisi, Misalidakis başkanlığında 9 Mayıs 1910 günü sabah saat 10'da toplanmıştır. Meclis seçimleri sonrası gerçekleştirilen bu ilk birleşime, geçici hükümet reisi İskolodis, yeni seçilen bütün mebuslar ile resmi açılışa hazır bulunmak için gelen ahali de iştirak etmişlerdir. Meclis Başkanı Misalidakis Girit'in Yunanistan'a ilhakı için daha önce verilmiş olan kararın, Yunan Kralı George⁶⁷³ adına yemin edilerek teyit olunmasını teklif etmiştir. Mecliste Yunan kralının ismi zikredilir edilmez hazır bulunan Hristiyan mebuslar ile açılışa gelen halk; “yaşasın Giritlilerin Yunanistan ile birliği” diye bağırmaya başlamışlar, şiddetli alkış ve tezahüratlar eşliğinde Yunanistan kralı adına yemin edilmiştir.⁶⁷⁴

Girit meclisi, yaşanan bu olay ile çalkalanırken meclisin Müslüman mebuslarından Naimbeyzade Hüseyin Bey, kendisinin ve diğer Müslüman mebuslardan hiçbirinin ilhakı kabul etmediklerini, ancak Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında Girit'in bağımsızlığını kabul ettiklerini ifade eden bir protestoname vereceği sırada, Hristiyan mebuslardan biri olan Daskoloyanis, protestonameyi Naimbeyzade Hüseyin Bey'in elinden alıp yırtmış ve Manosakis adında diğer bir Hristiyan mebus da Naimbeyzade Hüseyin Bey'in yüzüne tokat atmıştır. Meydana gelen arbede daha da büyüyerek Müslüman mebusların meclisten atılması ile sonuçlanmıştır.⁶⁷⁵ Giritli Müslüman mebuslar daha sonra meclise alınmamış; bu gelişmeler siyasi krizi daha da şiddetlendirmiştir.⁶⁷⁶

⁶⁷²Ümid, Şubat 1325 (Şubat 1910), s. 1; Ümid, 24 Mart 1326 (6 Nisan 1910), s. 2; Ümid, 5 Mayıs 1326 (18 Mayıs 1910), s. 2.

⁶⁷³Kral Edward (6 Mayıs 1910) vefat etmiş, Hristiyan mebuslar bu nedenle meclisin 3 gün tatiline karar vermişlerdir. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 162, 11 Mai 1910, 27 Nisan 1326, s. 3.

⁶⁷⁴Bk. “Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 162, 11 Mai 1910, 27 Nisan 1326, s. 3.

⁶⁷⁵Bk. “El Vahi İntihab”, *Sırat-ı Müstakim*, Aded: 89, 19 Mayıs 1910, 6 Mayıs 1326, s. 197.

⁶⁷⁶BOA, HR.SFR.3... 615/11, (H-04-05-1328).

2.3. Giritli Müslüman Mebusların Protestosu

Girit meclisinde yemin olayına karşı durdukları için darp edilerek meclisten atılan Müslüman mebuslar, darp hadisesinden kısa bir süre sonra Girit üzerindeki Osmanlı hukukunu tamamen yok sayan ilhak ve yemin krizini yazılı bir şekilde tekrar garantör devletlerin konsoloslarına protesto etmişlerdi. Giritli 16 Müslüman mebus tarafından kaleme alınan bu protestoname; aslında 9 Mayıs 1910 günü Naimbeyzade Hüseyin Bey'in Girit meclisine ilhak ve yemin meselesi ile ilgili vermek istediği protestoname metninin aynısıdır. Bu protesto metni ile Girit meclisinin Müslüman mebusları; ada üzerindeki Osmanlı hakimiyet haklarından vazgeçemediklerini, garantör devletlerin de onayıyla Osmanlı hükümetinin Giritlilere bahş etmiş olduğu bağımsız yerel idare olma statüsünden başka bir şekle asla katılmadıklarını bildirdiler. İlave olarak; Girit meclisinin açılışında Yunanistan kanun ve yönetmeliklerine göre açılış töreni yapılmasını ve Hristiyan mebusların Yunan kralı adına yemin etmelerini adadaki müslümanlar adına protesto ettiklerini, protestolarının meclis kayıtlarına geçirilmesini de talep etmişlerdi.⁶⁷⁷ Müslüman mebuslar başka bir protestoname daha düzenlemiş, yine aynı günlerde Osmanlı meclisine de göndermişlerdi.⁶⁷⁸

Girit meclisinin mart ayında gerçekleştirdiği seçimlerden sonra ilk açılış toplantısında gerçekleşen bu hadiseler, ilhak ve yemin meselesini uluslararası bir boyuta taşımıştır. Nitekim Müslüman mebuslar tarafından kaleme alınan ve içeriğini yukarıda anlatılan olayların oluşturduğu,⁶⁷⁹ yani ilhak ve yemin meselesi ile kendilerine yapılan muameleyi de anlattıkları bir mektubu, yabancı devlet konsoloslarına iletmışler ve bu konuda tedbir alınmasını istemişlerdir. Müslüman mebusların bu protestonamelerine konsoloslar tarafından olumlu cevap alınmıştır. Konu önce devletlerin kabinelerinde görüşülmüş, daha sonra da alınan kararlar, Girit konsoloslarına iletilmiştir. Alınan kararlar aynı zamanda Osmanlı hükümetine de büyük devletlerin İstanbul konsolosları aracılığıyla teslim edilmiştir.

Yemin meselesi Giritli Müslüman mebuslara olan merakı da arttırmış, Müslüman mebusların gerek meclis içinde ve gerekse meclis dışında yaşadıkları siyasi fırtınalar,

⁶⁷⁷*Yeni Gazete*, No: 620, 17 Mayıs 1910, 4 Mayıs 1326, s. 2.

⁶⁷⁸Bu metin Meclis-i Mebusan görüşmelerinde tekrar ele alınacağı için burada yazılmamıştır. “Girit”, *Sadai Millet*, No: 184, 2 Jain 1910, 20 Mayıs 1326, s. 2.

⁶⁷⁹“26 Nisan 326. On Altı İslam Azası İmzalarını İhtiva Eder.” Bk. *Yeni Gazete*, No: 620, 17 Mayıs 1910, 4 Mayıs 1326, s. 2.

Luid Kumpanyası'nın İstanbul vapurunda "Girit'in doğu ve güney sahil bölgelerindeki kasabalardan Hanya'ya gelen Girit mebuslarıyla yol arkadaşlığı yapmış" olan Freyye Presse muhabiri Monc tarafından, özel bir röportaj ile ortaya konulmuştur. Röportaj şu şekildedir:

- "Kandiye Limanında bir müddet durduktan sonra vapur adanın sahillerini takip ederek batıya doğru hareket eylemiştir. Vapura binen yolculardan biri ile söze daldığım için hareket ettiğimizin farkına bile varmadım. Bu kişi Müslüman mebuslarından Doktor Ali Rasih Bey idi.
- Rasih Bey, Türkiye'de düşüncelerin Avusturya lehinde olduğunu söyledi. Sonra sözü Girit olaylarına getirdi ve dedi ki geçen mayısta arkadaşlarımdan birinin mecliste uğradığı hakareti hatırlattığı için Hanya'ya istemiyerek gidiyorum.
- Muhabirin mebusa, tekrar müslümanların hakarete uğrama ihtimaline dair sorduğu soruya;
- Rasih Bey: Meclis azalarının çoğu köylü olduğu için durumun gerçek tehlikesinden habersizler ve ecnebi nüfuzu altındadırlar. Bu hususta muhalefet fırkası başkanı ve meclisin de başı bulunan Misalidakis, bizim meclisten ihraç olunmamız taraftarıdır. Gelişmelerin ne şekilde gerçekleşeceğini hiç kimse bilemez. Çünkü Giritlilerin kendi sınırsız arzularına göre hareket etmeleri daima ortaya çatışma çıkmasına sebebiyet verecektir. Girit kabinesinden davet olmadığı sürece meclise gitmeyeceğiz. Geçen mayısta Rum mebusları bizi meclisten dışarı attılar. Bu hal localarda bulunanların alkışlarına ve şiddetle ayak vurmalarına sebep oldu. Dışarıda bulunan cahil bir kalabalık da bizi küfürlerle fena sözler ile karşıladı...
- Muhabir: Geçici hükümet sizi davet etmez ise ne yapacaksınız?
- Rasih Bey: Biz hiçbir şeye teşebbüs etmeyeceğiz. Yalnız garantör devletlerin bu konuda ne yaptığını izlemekle yetineceğiz. Malumdur ki dört devlet tarafından haziran tarihiyle Girit geçici hükümetine verilen notada yeminsiz asla kabul edilmeyeceği teklif ediliyor idi. Biz tard olduğumuz için davetsiz gidemeyiz. Geçici hükümetin bunu yapıp yapmaması bize ait değil. Avrupalılar ile Rumların bilecekleri ve halledecekleri bir işdir. Fakat her halde birinci toplantıda geçici hükümet meclise müracaatla kabulümüze dair meclisin görüşünü soracaktır.
- Muhabir: Mecliste verilmesi muhtemel olan karara dair fikriniz nedir?
- Rasih Bey: Garantör devletlerin görüşüne uyarak kabulümüze taraftar olan Venizelos'un fırkası, buna muhalif olan Misalidakis fırkasıdır. Fazla olarak üç oya sahiptir. Fakat oylama günü kaç mebusun oylamaya katılacağını kimse bilmiyor. Zaten Venizelos fırkası üyelerinden bazıları bile kararsızdırlar. Kaptan köprüsünde duran şu şişman herifi görüyor musunuz? Bu zat işte ne oy vereceği bilinmeyenlerdendir.
- Birkaç dakika sonra kaptan köprüsünde duran cübbeli adamı görüp konuşmak için yanına gittim. Bu zat sakın ve mütevekkil bir tarzda dedi ki: Hangi hak ile bir Giritli mebus Yunan kralına yemin etmiyor? Yunanlıyız! Onun için Yunanistan'ın menfaatleri neyi gerektiriyorsa yapmalıyız. Yani biz Müslüman mebuslarına Yunanlılara mahsus olan mecliste Türkiye emellerine hizmet ettirmeyiz. Girit Türk toprağı değildir. Eğer bizi sultana bağlı kılmak istiyorlar ise her şeyi yakar yıkar tekrar dağlarımıza çekiliriz."
- Muhabir mektubunun sonunda diyor ki: Her ne söyledim ise bu adamın ahmak ruhunda yerleşmiş olan taassubu yanında tesirsiz kalmıştır. Söylediği sözlerden anladım ki Giritlilerin bir kısmı halen dik kafalılık ile hareket etmek fikrindedir. Akıllı zevatın iş başına gelip gözleri kapalı olan kardeşlerine hakikati anlatabilmeleri umulur. Bununla birlikte konuştuğum adamın mecliste ne şekilde oy vereceğini açık olarak biliyorum."⁶⁸⁰

⁶⁸⁰"Girit Meclisi İslam ve Hristiyan Azası İle Mülakat," *Yeni İkdâm*, No: 113, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 2; "Girit İslam Mebuslarının Beyanatı", *Yeni Gazete*, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7467, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit İslam ve Hristiyan Mebuslarıyla Mülakat", *Tanin*, No: 661, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2.

Nerdeyse bütün Osmanlı basını tarafından da aktarılan bu röportaj, Giritli Müslüman mebusların içinde bulunduğu zor durumu ve Hristiyan mebusların ise tutumlarındaki sert ve değişmez tavrı çok net bir şekilde yansıtmakta, ayrıca Girit meselesinin çözümsüzlüğüne de önemli bir örnek oluşturmaktadır.

3. İLK YEMİN SONRASI GİRİT MESELESİ

3.1. Osmanlı Devleti ve Girit Meselesi

3.1.1. Osmanlı Hükümeti ve Girit

Girit meclisinde Yunan kralı adına yemin edilmesi ve beraberinde gelen ilhak kararı, Osmanlı kamuoyu tarafından çok büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Hükümetin ayakta kalması, hatta meşruti rejimin dahi devamı bu sorunun çözümüne odaklanmıştır.⁶⁸¹ Bu nedenle bu meseleden dönmek Osmanlı hükümeti için adeta imkânsız olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Girit meselesinin Osmanlı lehine sonuçlanması için oynadığı en önemli koz, meşrutiyetin ilanı ve meşruti hükümetlere olan güven duygusunu ortaya koymak olmuştur.⁶⁸² Bu rejimin Avrupa devletleri üzerindeki etkisiyle Girit'teki Osmanlı hukukunun muhafazasının da sağlanacağı ileri sürülmüş,⁶⁸³ büyük devletlere olan güven

⁶⁸¹Freye Presse, "İzzet-i nefsi yaralamak için Girit'i Yunana vermekten daha iyi bir vasıta yoktur zannederiz. Türkiye ise buna katiyyen tahammül edemez" diye yazmıştır. Bk. "Girit Meselesinde Hakikat", *İkdam*, No: 90, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s. 1.

⁶⁸²"Yunan kralı adına açılan ve azası Yunan kralı adına yemin olunan bir meclise müslümanların da katılması Osmanlı menfaati açısından kabul olamaz. Girit meselesi bize göre yalnız Müslüman azaların meclis müzakeratına iştirakinden ibaret değildir. Cezireye verilecek şekl-i siyasi her neden ibaret ise suret-i katiyede tayin edilmelidir ki Giritlilere ve Yunanistan'a karşı nasıl bir siyaset ortaya koyacağımızı anlayalım ve ona göre davranalım. ... Acaba Avrupa hala hakkı bir milletin hakkı, meşrutiyeti yalnız Hristiyanlık lehine mi işlemektedir? Girit meselesinin sonucu bunu bize daha iyi tayin ve izah edecektir. Âlem-i İslam'ın bu acı derslerden artık zahmet çekme zamanı geçmiştir zannederiz". Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Jain 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁶⁸³Örneğin, Tanin Gazetesi, meşrutiyetin ilanı ile bu iki devletin dostluğunun daha da arttığına değinmiş ve gerek İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in İstanbul'da izlediği siyaset ve gerekse 'İngiliz Özel Misyonu Resepsiyonun' önemine değinmiştir. Bk. "Anglo-Turkish Relations", *The Times* (London, England), Issue 39346, Tuesday, Aug 09, 1910, pg. 5.

sürekli olarak yinelenmiş⁶⁸⁴ ve çözüm için büyük devletlerle uyumun gerekliliği de sürekli olarak belirtilmiştir.⁶⁸⁵

Avrupa kamuoyu da Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerle uyumlu bir çözüm arayışı içinde olmasını barış için olumlu karşılamıştır.⁶⁸⁶ Bu nedenle Osmanlı hükümeti, öncelikle büyük devletlere başvurup, onlarla beraber çözüm arayışı içinde olmuştur. Nitekim sadece Osmanlı siyaseti değil Osmanlı aydınları da çözümü kendi siyaset ve uygulamalarından daha çok Batılı devletlerin adalet ve hakkaniyetine bağlamışlardır.⁶⁸⁷ Girit meselesinin çözümünün Avrupa'nın teveccühünde ve Avrupa ile uyumda aranması, doğal olarak önce bu teveccühü kazanma ve kazanılan bu teveccühün de kaybedilmemesi noktasında birleşmişti.⁶⁸⁸

Yemin konusu sonrası Girit hükümetinin ve muhalefетinin kararlarında ısrarcı bir tutum takınması üzerine, Osmanlı hükümeti büyük devletlerin daha sert önlemler almalarını talep etmiştir. Osmanlı kamuoyu da büyük devletlerin gerekirse Osmanlı Devleti'ni vazifeye çağırmasını istemiş,⁶⁸⁹ hatta Osmanlı donanmasının Akdeniz'e hareket etmek için hazır bulunması emri verildiği haberi dahi yapılmıştır.⁶⁹⁰ Fakat büyük

⁶⁸⁴Örneğin İkdam, İtalyan Hariciye Nazırı Marki Duso'nun İtalya meclisinde Balkanlardaki var olan statükonun muhafazasından yana olduğunu söylemesinin, meşruti sistemin eseri olduğunu belirtmiştir. İkdam'ın meşruti sistemin önemi ve bu sürecin Batılı devletler tarafından gözlemlendiğini, hatta an itibarıyla de rejimin bir imtihan halinde olduğunu belirtmesi çok ilgi çekicidir. Gazete, bu sürecin önemine vurgu yaptıktan sonra bu imtihanı başarıp ona göre Girit için bir politika ortaya konmasını önermiştir. Bk. "Girit Meselesi ve Beynelmilel Mevki-i Siyasimiz", *İkdam*, No: 109, 30 Haziran 1910, 17 Haziran 1326, s. 1. Yine aynı düşüncedeki yazılar için bk. Babanzade İsmail Hakkı, "Hariciye Nazırı'nın Seyahati ve Girit Meselesi", *Tanin*, No: 631, 4 Haziran 1910, 22 Mayıs 1326, s. 1; Babanzade İsmail Hakkı, "Bir Adım Daha", *Tanin*, No: 655, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 676, 22 Temmuz 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁶⁸⁵"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Jain 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁶⁸⁶Freye Presse'nin yazısı için bk. *Sada-yı Millet*, No: 165, 13 Mai 1910, 1 Mayıs 1326, s. 3.

⁶⁸⁷Hüseyin Cahit, "Girit Meselesini Nasıl Halletmeliyiz?", *Tanin*, No: 636, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1-2; D. K. "Girit Müzekarati", *Sabah*, No: 7462, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2; *İkdam*, No: 109, 30 Haziran 1910, 17 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi: Bâbıali'nin Mesleği", *Sabah*, No: 7478, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 676, 12 Temmuz 1910, 29 Haziran 1326, s. 1-2;

⁶⁸⁸"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁶⁸⁹Osmanlı Devleti meşrutiyetin ilk günlerinden beri büyük devletlerden bu izni beklemektedir. Büyük devletler ise bu hakkın kendilerine ait olduğunu beyan ederek; "yaşananların unutulamayacağı" uyarısında bulunmuşlardır. Şimdi yine aynı bekleyiş başlamıştır. Osmanlı basınının bu beklentisinin altında, "meşruti hükümetin bu adaletli ve eşitlikçi tutumunun büyük devletlerin hükümetleri ve basın tarafından takdir edileceği" tahmini bulunmaktadır. Bk. "Girit'te Neler Oluyor", *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

⁶⁹⁰Tahidromos bu olayı haber yapmıştır. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 163, 11 Mai 1910, 29 Nisan 1326, s. 2.

devletler için çözüm, sadece Müslüman mebusların meclise kabulleri anlamına gelmektedir.⁶⁹¹ Büyük devletler Girit meselesini Müslüman mebusların Girit meclisine kabulü olarak görmüşler ve bu durumun çözümünü konunun kapanması için yeter kabul etmişlerdi.⁶⁹² Diğer taraftan Giritliler ise meclisi dört ay tatil etmiş ve bu sayede sorunu görünürde çözülmüş göstererek zaman kazanmak istemişlerdi.⁶⁹³

Osmanlı hükümeti, Girit meclisine seçilmiş olan Müslüman mebusların sayısının az olduğunun ve bu mebusların meclise katılıp katılmamasının adadaki Osmanlı hak ve hukukunun devamında yeterli olmayacağının bilincindedir. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, öncelikle verdiği notalar ve Avrupa'daki konsolosları aracılığıyla protesto etme yolunu denemiştir.⁶⁹⁴ Örneğin Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, meslektaşları Fransa Hariciye Nazırı ile konuyu telgraf aracılığıyla görüşmüş,⁶⁹⁵ daha sonra da ilgili devletlere nota vererek yemin olayının bir isyan hareketi olduğunu ve kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁶⁹⁶

Osmanlı hükümeti başvurmuş olduğu nota siyaseti vasıtasıyla yemin olayı ile ilgili büyük devletlerin dikkati çekmek istemiştir. Osmanlı Hariciyesi özellikle bu süreçte sıklıkla yemin olayı nedeniyle ortaya çıkan durum ile ilgili İngiliz Hariciyesiyle görüşmüş ve bilgi vermiştir.⁶⁹⁷ Osmanlı hükümeti, bu notalarda yeminin gayri meşru olduğunu, müslümanların bu suretle resmi memuriyetlerden mahrum bırakıldığını, müslümanların işlerinin tehir edildiğini,⁶⁹⁸ Bâbıalî'nin bu duruma ilgisiz kalamayacağını ifade etmiş ve

⁶⁹¹“Girit ve Düvel-i Hamiye, Akdeniz; Al Deniz Olmalıdır”, *Ertuğrul Gazetesi*, No: 12, 1. Sene, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

⁶⁹²Büyük devletler ilk etapta çözüm olarak Müslüman mebusların Girit meclisine katılması konusunda ortak bir karar almışlardır. Bk. *BOA*, HR.SFR.3.. 615/20, (H-16-05-1328). Daha sonraki süreçte Müslüman mebusların Girit meclisine katılmasını bu sorunun çözümü olarak görmüşlerdir. Bk. *BOA*, HR.SFR.3... 616/11, (H-28-11-1328).

⁶⁹³“Girit Bir Mihver-i Beynel Düveldir,” *Ertuğrul Gazetesi*, No: 17, 1. Sene, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

⁶⁹⁴“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 163, 11 Mai 1910, 29 Nisan 1326, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 164, 12 Mai 1910, 30 Nisan 1326, s. 2.

⁶⁹⁵“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 175, 21 Mai 1910, 8 Mayıs 1326, s. 2.

⁶⁹⁶“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 145, 26 Avril 1910, 14 Nisan 1326, s. 2.

⁶⁹⁷*BOA*, HR.SFR.3... 615/5, (H-21-04-1328); *BOA*, HR.SFR.3... 615/6, (H-27-04-1328). Charles Hardinge ile Tevfik Bey görüşmesi için bk. *BOA*, HR.SFR.3... 615/7, (H-29-04-1328); *BOA*, HR.SFR.3... 615/8, (H-01-05-1328).

⁶⁹⁸Örneğin Müslüman ahali Kandiye’de işlerine kabul edilmeyip vazifelerini ifa edememişlerdir. Kandiye müslümanları da resmi işleri için Hanya’ya gitmek zorunda kalmışlardır. Bk. *İkdam*, No: 74, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1326, s. 1-2.

ayrıca büyük devletlerden kendisiyle birlikte hareket edilmesini arzu ederek Girit'te çözüm için muhtariyet isteğini de yinelemiştir.⁶⁹⁹ Osmanlı hükümetinin nota ve protestoları karşısında büyük devletler, bu konuda karar vermeyi yavaştan alma⁷⁰⁰ ve Osmanlı hükümetini yatıştırma yoluna başvurarak⁷⁰¹ Girit meclisi tarafından Yunan kralı adına verilen yemini hükümsüz kabul etmişler ve adada Osmanlı Devleti'nin hakkını ve hukukunu bir kez daha teyit etmişlerdir.⁷⁰² Garantör devletler almış oldukları kararları İstanbul'daki elçileri aracılığıyla Bâbüali'ye iletmışler ve teminat vermişlerdir.⁷⁰³

Girit meselesinin kati bir çözüme kavuşması için başvurulmuş diğer bir yol ise diplomatik görüşmeler gerçekleştirmek olmuştur.⁷⁰⁴ Örneğin Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Kral Edward'ın ölümü nedeniyle cenaze törenine gitmiş, bu ortamı da Girit lehine kullanmaya çalışmıştır. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı Grey ve Paris'te ise Fransız Dışişleri Bakanı Pişon ile Girit için müzakerelerde bulunmuştur. Rıfat Paşa Paris'de P. L. Parizyen Gazetesiyle bir de röportaj yapmıştır. Paşa röportajında, Osmanlı Devleti'nin artık Girit konusunda kesin bir netice istediğini, ama bu sonucun, ancak Osmanlı hükümetinin ada üzerindeki hâkimiyetinin tanındığı bir bağımsızlık olabileceğini yinelemiştir.⁷⁰⁵

⁶⁹⁹*İkdam*, No: 74, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 640, 6 Haziran 1910, 24 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁰⁰Büyük devletlerin Girit politikası ve yetersizlikleri için bk. "Girit Asileri ve İngiltere Efkâr-ı Umumiyesi", *İkdam*, No: 81, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi Tan ve Tayms Gazeteleri", *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 2.

⁷⁰¹Times Gazetesi de büyük devletlerin iki ateş arasında kalmalarına sebep olarak; "daha önce uyguladıkları yanlış siyaseti" hatırlatmıştır. Times, Girit çıkmazını anlatan bir makalesinde, büyük devletlerin 1908'deki Girit bunalımı sırasındaki olaylarla ilgili, Trübina Gazetesi'nin yazdığı bir bendi konu alarak burada yazan bir cümleyi aktarır. Bu gazete "Garantör devletler 28 Teşrinievvel 1908 tarihinde Giritlilere verdikleri notada sakin oturdukları takdirde ilhakın başarıya ulaşması için müzakerâta girişeceklerini beyan ettiklerini unutmamalıdır. Şimdi ise ya verdikleri sözden geri dönmek veya Genç Türkiye'yi kırmamak gibi zor bir mevkiide bulunuyorlar. Onun için ne Giritlilerin ne de Türkiye'nin lehine bir karar veremiyorlar" diye yazmıştır. Bk. "Girit Meselesi ve İtalya Matbuatı", *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 2.

⁷⁰²"Girit, Bâbüali ve Düvel-i Hâmiye", *İkdam*, No: 70, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 168, 17 Mai 1910, 4 Mayıs 1326, s. 3.

⁷⁰³*BOA*, HR.SFR.3... 615/10, (H-03-05-1328).

⁷⁰⁴Rıfat Paşa'nın, "Girit üzerinde sahip olduğumuz hak ve hukukumuzu müdafaaya çalışması" basın tarafından da takdirle karşılanmıştır. Bk. "Girit Meselesi ve Hariciye Nazırımızın Yeni Teşebbüsü", *İkdam*, No: 74, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1326, s. 1; *İkdam*, No: 77, 29 Mayıs 1910, 16 Mayıs 1326, s. 1; *Tanin*, No: 631, 4 Haziran 1910, 22 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁰⁵Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Girit ile ilgili istenilen şekli şöyle anlatmıştır: "Girit'e Osmanlı Devleti'nin taht-ı tabiyetinde olmak üzere muhtariyet idaresi verilmesidir. Giritliler vergi vermesinler ve askerlik hizmeti yapmasınlar. Fakat Girit'i bize bağlayan hukukumuzu ihlal ettirmeyiz. Bâbüali, Girit'e Osmanlı bir vali tayin etmek istiyor. Bu vali bir Rum veyahut Giritli de olsa sesimizi çıkarmayız. Giritlilerin meydan

Pişon ve Grey'in müzakereleri sonucunda en çok zikredilen ve daha sonra Osmanlı hükümetinin de sürekli üzerinde durduğu konu Girit için muhtariyet olmuştur.⁷⁰⁶ Nitekim büyük devletlere verilen notalar ve bu devletlerle yapılan görüşmelerin muhtevassından da anlaşılacağı üzere Osmanlı hükümetinin Girit meselesinde istediği çözüm yalnızca muhtariyetten ibarettir. Fakat bu sefer de Osmanlı tarafından arzu edilen muhtariyetin *nasıl bir muhtariyet* olduğu sorusu tartışma konusu olmuştur.⁷⁰⁷ Bu sebeple Osmanlı hükümeti mevcut yanlışları ortadan kaldırmak için bu muhtariyetten ne anladıklarını ifade etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda Osmanlı basını da Girit için en doğru rejimin muhtariyet olduğunu ispata koyulmuş gerek büyük devletlere ve gerekse Osmanlı halkına bu durumu izah etme çabası içerisinde girmiştir.⁷⁰⁸

okuyucu tavır ve hareketlerini çekecek tahammülümüz kalmamıştır. Garantör devletler onları böyle politikadan sarf-ı nazar etmeğe mecbur kalacaklarından emin bulunuyoruz". Rıfat Paşa, Girit müslümanları konusunda da "Osmanlı Devleti'nin milli hisleri uyanmış olduğundan" bahsederek; Girit'teki müslümanların "din, sosyal ve siyasi hukuklarının ihlal olunmamasını ve Osmanlı hukuk ve hükümlerine haklarına hürmet edilmesini arzu ediyoruz" diyerek bu iki noktanın Osmanlılar için bir olduğunu vurgulamıştır. Rıfat Paşa'nın Girit politikası için bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 635, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1; *İkdam*, No: 77, 29 Mayıs 1910, 16 Mayıs 1326, s.1; "Girit Meselesi ve İngiltere: Rıfat Paşa Ne Diyor?" *İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁷⁰⁶Girit'te çözüm arayışı için Fransa Hariciye Nazırı Pişon, İngiliz Hariciye Nazırı Edward Grey'in müzakereleri sonucunda iki nokta ön plana çıkmıştır. Bunlardan birincisi, "Girit Müslüman mebuslarının, meclis müzakeratlarına iştirak edebilmeleri için büyük devletlerce bazı tedbirlerin alınması"; İkincisi ise ada dâhilinde 1908 senesinden itibaren uygulanan halin devamı (yani Girit fevkalâde komiseri Zaimis'in tekrar göreve iadesi). Sistem olarak, her iki nazır da adada bir muhtariyet idaresi düşünmektedir. Yine bu muhtariyetin Osmanlı hukukuna uygunluğuna da şüphe olmaması konusunda da hem-fikirdirler. Osmanlı basını da en çok bu seçenek üzerine yoğunlaşacaktır. Örneğin *İkdam*, Girit meselesini genellikle II. Abdülhamid dönemi siyasetinin yanlışlığına bağlansa da artık sürecin değiştiğini; büyük devletlerin de *kayıtsızlıklarından* vazgeçtiklerini, bunun örneklerini de Girit'te gördüklerini, ama yeterli olmadığını belirttikten sonra ada için en iyi idarenin muhtariyet olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bk. "Girit'in Muhtariyeti Meselesi", *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁰⁷Örneğin Rus basınından Petersburg Gazetesi tarafından yapılan bir değerlendirme Girit'in muhtariyetinin Türkiye'nin lehine olamayacağını, Türkiye'nin istemediği şeyin Girit'in Yunanistan'a ilhakı olduğunu yazmış, ama muhtariyetin buna engel olamayacağını da özellikle belirtmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 657, 30 Haziran 1910, 17 Haziran 1326, s. 1-2. Muhtariyet tartışmaları ve örnekleri için bk. "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 62, 14 Mayıs 1910, 1 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 619, 16 Mayıs 1910, 3 Mayıs 1326, s. 2; "Girit Bâbıali ve Düvel-i Hamiye", *İkdam*, No: 70, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s.1; D. K. "Girit Müzakerâtı", *Sabah*, No: 7462, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2.

⁷⁰⁸Sadrızam Hakkı Paşa, Girit ile ilgili Meclis-i Mebusanda yaptığı bir konuşmada Girit için önerilen çözüm içerisinde yer alan muhtariyet ile ilgili de şu bilgiyi paylaşmıştır; "Girit'in her bir noktasında küçük bir Osmanlı askeri kuvvetinin bulundurulması; Suda Limanında bir Osmanlı bahriye istasyonu inşası; Bâbıali'nin Müslüman halkın hukuku ihlal edildiği takdirde müdahaleye hakkı olması; Yunanistan'ın hiçbir şekilde Girit işlerine müdahale edememesi". Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1; "Sadrızam Paşa'nın Beyanâtı", *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2.

Rıfat Paşa gittiği her yerde basın organlarıyla da görüşüp mülakatlar yapmıştır.⁷⁰⁹ Paşa, sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin Girit ile ilgili isteklerini ortaya koyarken; “bu mesele Türkiye için bir iç meseledir. Ve hükümet ne olursa olsun bu konuda milli hedeflere uygun biçimde hareket etmek mecburiyetindedir” fikrini de işlemiştir.⁷¹⁰ Bu noktada, büyük devletler kendi aralarında, muhtariyet taraftarı olsalar da muhtariyet idaresinin teferruatları konusunda aralarında itilafları vardır, ama hepsi ilhak konusuna karşı bir tutum takınmışlardır. Buna karşılık olarak; Rıfat Paşa'ya en çok muhalefet eden devlet İngiltere olmuş,⁷¹¹ İngiltere'ye destek ise en yakın müttefiki Fransa'dan gelmiştir.⁷¹² Örneğin, Londra basını yaptığı bir haberde; İngiltere'nin adanın Yunanistan tarafından ilhakına taraftar olduğunu ima etmiş ve İngiltere için Girit meselesini çözme zamanının henüz gelmediğini yazmıştır.⁷¹³

Rıfat Paşa seyahati sırasında, Rusya ve İtalya sefirleriyle de görüşme imkânı bulmuş, bu müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin Girit için takip ettiği siyaseti yine Osmanlı korumasında bağımsız bir Girit idaresi olduğunu savunmuştur. Rıfat Paşa'nın

⁷⁰⁹Hariciye Nazırı nerdeyse gittiği her yerde ilgi odağı olmuş ve bu ülkelerin basın organlarıyla Girit konusunda mülakat yaparak aynı zamanda kamuoyu kazanma şansı da elde etmiştir. Rıfat Paşa Viyana gezisinde de (8 Haziran), Viyana basınından Freyye Medanilat Gazetesi ile yaptığı mülakatta da Girit için aynı çözüm isteğini yinelemiştir. Bk. “Rıfat Paşa ile Mülakat”, *Tanin*, No: 636, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁷¹⁰“Rıfat Paşa'nın Beyanâtı”, *Tanin*, No: 634, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi ve İngiltere: Rıfat Paşa Ne Diyor?” *İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1.

⁷¹¹“Girit Meselesi ve İngiltere: Rıfat Paşa Ne Diyor?” *İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1; “Girit, Bâbâli ve Düvel-i Hamiye”, *İkdam*, No: 100, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1.

⁷¹²Hariciye Nazırı Rıfat Paşa röportajlarında özellikle, Fransa'ya Girit konusunda gösterdiği hassasiyet için teşekkür etmiştir. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 186, 4 Jun 1910, 22 Mayıs 1326, s. 1.

⁷¹³Örneğin İngiliz (muhafazakâr) Standard Gazetesi, İngiliz kabinesinde Gladstonculuk eserinin mevcut olduğunu, kabinenin Türklere karşı uygulanan Yunanperver politikasına dönme arzusunda olduğunu ileri sürmüştür. Gazete bu politikanın İngiltere'nin doğu politikası üzerinde geri dönülemez hatalara neden olduğunu örneklerle aktarmış ve hükümeti de uyarmıştır. Gazete, bu durumun Dersaadet'te de fark edildiğini yazdıktan sonra Gladston'un doğu politikasında göstermiş olduğu idaresizlik kadar yanlış bir hareket olmadığını belirtmiştir. Gazete ayrıca Gladstone'nun doğuya verdiği zararları anlattıktan sonra Gladston'nun Yunanlılara “fevkalade bir teveccüh ve itimat” gösterdiğini, bu durumun da Türkler de nefret duygusu uyandırdığını, hatta “Yunanlıların bütün Bizans İmparatorluğu'nun hakiki varislerine bırakılması teklifinde bile bulunduğunu” yazmıştır. Standart Gazetesi, “Hâlbuki onun hakiki telakki ettiği millet ne tarihen ne de milletler nezdinde sabit değildir. Bütün şark hristiyanlarının Ortodoks ve Yunan insanıyla bir tutmak zannından doğan bir gaflet nedeniyle Yunanlılara karşı gösterilmiş olduğu garip teveccühler yüzünden başımıza gelmedik belalar kalmadı. Türkler ve bütün İslam alemi ile aramızda devam eden düşmanlıklara ve soğukluğa sebep oldu” diye tespitlerde bulunmuştur. Bk. A. Davud, “Girit Meselesi ve İngiliz Siyaseti”, *Beyanülhak*, 2. Sene, C. 3, Aded: 66, 14 Haziran 1326, s. 1314-1317; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 652, 18 Haziran 1910, 5 Haziran 1326, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 179, 28 Mai 1910, 15 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; *İkdam*, No: 98, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1.

savunduğu muhtariyet; Osmanlı hukukunun uygulanır olmasını, Osmanlı askerlerinin Girit'te bulunmasını, statükonun da muhafazasını içermektedir.⁷¹⁴ Rıfat Paşa'nın sözleri içerisinde geçen *statüko* kelimesi de esasen her kesim için yine farklı bir anlama işaret etmiş ve hatta Osmanlı basını tarafında da bir tartışma konusu haline gelmiştir.⁷¹⁵ Statüko kelimesi hükümetin de zaman zaman açıklama getirmek zorunda kaldığı bir kelime olmaya devam etmiştir.⁷¹⁶ Yani Girit konusu, lügatini de kendi çerçevesinde şekillendirmiş, her kelime Girit için farklı bir anlam kazanmıştır. Osmanlı Devleti için muhtariyet ve beraberinde statüko kelimelerinin diğer devletlerle aynı olmadığını ise zaman göstermiştir.⁷¹⁷

Yemin olayı sonrası Osmanlı hükümeti her yolu deneyerek sürekli olarak çözüm odaklı görüşmeler içerisinde olsa da büyük devletler çözüm konusunda çelişkili tavırlar sergilemişlerdir. Örneğin Bâbüalî kesin çözüm için: “Suda Limanı Osmanlı donanması için harekete ittihaz edilecektir; Osmanlı sancağının muhafazası için cezirede bir müfreze

⁷¹⁴Amerikan elçiliğinin Türkiye izlenimlerine ait raporda ayrıca statüko kelimesi de konu edilmiş ve bu statükonun muhafazasında dört koruma gücünün olduğu ve bu güçlerin “Giritli milletvekilleri tarafından Yunanistan kralına edilen bağlılık yemininin hiçbir etkisi olmadığı, Yunanistan kralına sadakat yemini etmeyi reddettikleri için Müslüman milletvekillerinin çoğunluk tarafından dışlandığı ve Ulusal Meclis’e geri kabul edilmeleri” konusunda çalışıldığı bilgisi de verilmektedir. Bk. *Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri*, 39. Elçilik: 14 Haziran 1910’da dosyalandı.

⁷¹⁵Bu süreçte her devlet statükonun muhafazasını istese de her devletin statükodan anladığı birbirinden farklıdır. Statüko kelimesi bu muğlaklığının yanında Batılı devletlerin bu kelimeyi kullanmadaki maharetleri de ortaya çıkmıştır. Osmanlı basını ise statüko kelimesinin -tarihsel süreçlerden edinilen izlenimleri de ortaya koyarak özellikle Sırp, Karadağ İsyanı (1876-77) ve sürecindeki Batı’nın uyguladığı politikalar- şimdi Girit için kullanılmasının özellikle İngiltere tarafından ilhaktan başka bir anlam taşımadığını ispat etmeye çalışmışlardır. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Jain 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 627, 24 Mayıs 1910, 11 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 630, 27 Mayıs 1910, 14 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit Asileri ve İngiltere Efkârı Umumiyesi”, *İkdam*, No: 81, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi ve İngiltere: Rıfat Paşa Ne Diyor?”, *İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1.

⁷¹⁶Sadrazam Hakkı Paşa da statüko kelimesinin Osmanlı hükümeti içinde rahatsızlık nedeni olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Bundan amaç, “Türkiye’nin hukuku ve hükümleri midir? Yok, Yunanistan kralı adına yemin midir? Paşa, büyük devletlerin bu kararsızlığının sorunu daha da içinden çıkılmaz kıldığını söylemiştir. Paşa ayrıca Giritlilerin de en çok büyük devletlerin kararsızlığından ve tereddütlerinden dolayı şımardıklarını, Girit sorununun ne Yunanistan’ın ne de Türkiye’nin işine gelmediğini, sorunun çözümünün her iki ülke için önemli olduğuna değinmiştir. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 175, 24 Mai 1910, 11 Mayıs 1326, s. 2.

⁷¹⁷Girit meselesi aynı yıl içinde Londra, Paris, Roma ve Petersburg ve bu ülkelerin dışişleri bakanlarının gündeminde kalmaya devam etmiştir. Örneğin, Fransa Dışişleri Bakanlığı’nın açıklamalarına göre Girit projesi henüz tartışma aşamasındadır. Kesin bir sonuç için henüz erkendir. Büyük devletlerin kabineleri açısından da Girit’te oluşturulacak olan muhtar idarenin ne şekilde olacağı da tam belli değildir. Yalnız Girit’teki idarenin “Şarki Rumeli” gibi olmayacağı özellikle devletler tarafından vurgulanmıştır. Bk. “Girit Meselesi ve İtalya Matbuatı”, *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi ve Konferans Teklifi”, *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s. 1.

asker bulundurulacaktır; Bâbıali, müslümanların muhafazası hakkına haiz olacaktır; Yunan müdahalesini andıran her şey def edilecektir; Giritlilerin silahlarının alınması gerekmektedir”⁷¹⁸ gibi önerilerde bulunurken büyük devletler ise Müslüman mebusların yemin etmeden meclise kabullerinin sağlanması ve Girit meselesinde Osmanlı hükümetinin itidalli davranması gibi tavsiyeler vermekten öteye gitmemişlerdir.⁷¹⁹

Rıfat Paşa’nın ziyareti kısmen etkisini göstermiş,⁷²⁰ büyük devletler Hanya’daki konsoloslarına birer telgraf çekerek Müslüman mebusların meclis görüşmelerine katılabilmeleri için meclis yürütme kurulunun gerekli tebligatı yapmasını emretmişlerdir.⁷²¹ Rıfat Paşa’nın görüşmelerde bulunduğu devletlerin dışişleri bakanları ise çözüm üretmek yerine daha çok tarafları yatıştırıcı bir politika izlemişlerdir. Devletlerin dışişleri bakanları, Osmanlı kamuoyunun galeyana gelmesine neden olacak bir gelişme olmadığını ve bu konuda garantör devletlere güven duyulmasını Osmanlı hükümetinin Hariciye Nezaretine iletmişlerdir.⁷²²

Avrupa’daki Osmanlı sefirleri de yemin olayından sonra yaşanan hadiseleri ve Avrupa’nın genel efkârını değerlendirerek meselesinin Osmanlı hükümeti lehine çözüme kavuşacağına dair bilgi ve görüşlerini Hariciye Nezaretine iletmişlerdir.⁷²³ Yapılan değerlendirmelere göre notalaşma ve görüşme sürecinin sonucunda Girit’te sular durulmaya başlamış, Girit meselesi artık *itidal ve sükûn* safhasına girmiştir.⁷²⁴ Ancak Amerikan elçiliğinin Türkiye izlenimlerine ait rapor, durumun vahametini özetler tarzdadır. Raporda: “Girit meselesi ile ilgili olarak büyük güçler Osmanlıya verdikleri

⁷¹⁸“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

⁷¹⁹İkdam Gazetesi hükümete, çözüm sürecinde Almanya ve Avusturya Macaristan Devletleri’nin de kabinelerinin oyuna başvurulacağı için Osmanlı hükümetini bu kabineler nezdinde de siyasi girişimlerde bulunmaya davet etmiştir. Gazete, “Hâlbuki Hariciye Nazırımız Meclis-i Mebusanda söylediği nutuktan dahi açıkça anlaşıldığı üzere devletler bizi belirsiz bir zaman için beklemeğe davet ediyorlar ki işte asıl bizi düşündüren taraf burasıdır” diye yazmıştır. Bk. “Girit, Bâbıali ve Düvel-i Hamiye”, *İkdam*, No: 100, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1.

⁷²⁰Rıfat Paşa ülkeye geri döndükten sonra Girit konusundaki gelişmelerle ilgili Meclis-i Mebusan’a ve ayrıca İttihat ve Terakki Fırkasına da bilgi vermiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1.

⁷²¹*İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1.

⁷²²*İkdam*, No: 80, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 185, 4 Juin 1910, 22 Mayıs 1326, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7456, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1-2.

⁷²³“Girit Meselesi”, *İkdam*, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1.

⁷²⁴“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7477, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi: Bâbıali’nin Mesleği”, *Sabah*, No: 7478, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1-2.

güvenceleri yinelerken Girit'teki yetkililer ise Türk egemenliğini devirmek ve özerkliğe doğru ilerlemek için Yunanistan ile daha yakın ilişki kurarak gittikçe daha da saldırganlaşmaktadır"⁷²⁵ ifadeleri kullanılmaktadır. Bu durum en çok Osmanlı hükümeti üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur. Çünkü her geçen gün, Girit asilerini daha da umutlandırmakta ve şımartmaktadır.⁷²⁶ Ayrıca çözüm konusunda geç kalınması sürecin Osmanlı aleyhine sonuçlanması ve adanın süratle Yunanlılaştırılması anlamına gelmektedir.⁷²⁷

3.1.2. Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Girit

Girit meclisinin Yunan kralı adına yemini ile tekrar basında Girit ile ilgili konular yoğun bir şekilde işlenmeye başlamış, özellikle Türkçe ve Rumca basının Girit meselesine yoğunlaşması ve sürekli olarak gündemde tutması, konunun meclise de yansımaya neden olmuştur. Ancak Girit meselesi ile ilgili meclis görüşmeleri başlamadan evvel bilhassa Rum kökenli mebusların hem Rum hem de Türk basınına yaptığı açıklamalar oldukça hararetle tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Örneğin Serfice (Rum) Mebusu Boşo'nun, Rumca basına yaptığı açıklama ve Türk basınının bu açıklamaya tepkisi gündemi hayli meşgul etmiştir. Boşo 1910 yılının Nisan ayı sonlarında verdiği bu röportajda, Girit meselesi nedeniyle Türk gazetelerinin Rumlara

⁷²⁵Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri, 39. Elçilik: 14 Haziran 1910'da dosyalandı; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 184, 2 Jain 1910, 20 Mayıs 1326, s. 2.

⁷²⁶Hüseyin Cahit, "Girit Meselesi Niçin Halledilemiyor?", *Tanin*, No: 630, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi: Yunan Meclisinde Giritliler", *Yeni Gazete*, No: 698, 5 Ağustos 1910, 23 Temmuz 1326, s. 2; "Girit, Devlet-i Osmaniye ve Yunanistan", *Yeni Gazete*, No: 743, 18 Eylül 1910, 5 Eylül 1326, s. 2.

⁷²⁷Salah Gazetesi, halkın Meclis-i Mebusan'a gönderdiği telgraflar üzerinden "millet taşlar deler, feryad-ı vatan vicdanları yaralar" diyerek vurdumduymaz siyasilerin içi boş sözleri bir tarafa bırakıp icraat yapmalarını istemiştir. Salah, Yunanistan'ın gün be gün bir savaş hazırlığı içinde olduğunu, donanmasını güçlendirdiğini, krallarının Avrupa'da "taciz etmedik hükümdar, onay almadık siyasi, çalmadık kilise kapısı" bırakmadığını yazmıştır. Gazete buna rağmen, Osmanlı donanmasının, hala Marmara'da ateş talimi ile vakit geçirdiğini, hükümetin de protestolar yazarak zaman geçirmesini eleştirmiş ve "millet bu bitmez tükenmez hiçlerden artık bıktı. İş böyle görülmez. Rica ederim. İş görecekler lafla değil icraatla hizmetlerini gösterebilirler. Değilse çekilsinler. Mevkiilerini ehline bıraksınlar" diye yazmıştır. Gazete, siyasilerin icraatlarının laftan ibaret olduğunu, fiiliyata bir türlü geçilemediğini, hükümetin de uykusundan uyanıp düşmanların kafalarına birkaç *Türk yumruğu* patlatmasını, ancak böyle olursa Girit'in kurtulabileceğini yazmıştır. Yazıda, donanma Girit'e gidemese de Osmanlı ordusunun Yunanistan'a güzel bir sopa atmasını, adadaki Yunanlılaştırmanın ortadan kaldırılmasını ve eğer böyle olmazsa Girit'te Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmayacağını belirtmiştir. Gazete, Girit'in durumunu hilal ile hacın savaşına benzetmiş ve şarkın ve bilhassa Akdeniz'in bir inkılabı muhtaç olduğunu ve en nihayet: "Akdeniz Aldeniz olmalıdır" diye yazmıştır. Salah Gazetesi'nden aktaran bk. "Girit ve Düvel-i Hâmiye; Akdeniz Aldeniz Olmalıdır", *Ertuğrul Gazetesi*, No: 12, 1. Sene, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

karşı tavır takınmalarını eleştirmiş ve Girit meselesinde Osmanlı Rumlarının bir ilgisi olmadığını hukuki açıdan ispata çalışmıştır. Boşo, Girit'in statüsünün Avrupa devletlerinin elinde olduğunu ve Avrupa'nın bu gelişmelere müsaade etmeyeceğini, bu noktadan hareketle Osmanlı'nın şimdiye kadar Girit'i kendi tarafına çekmek için hiçbir yatırım yapmadığını, meşrutiyetin Giritlilerin hayatına hiçbir iyileştirme getirmediğini örneklerle açıklamıştır.⁷²⁸ Boşo, Girit hristiyanları hakkında Türk basınının yazdığı olumsuz yazıları da hatırlatarak "Girit'e sadece birkaç bin Müslüman için bakılıyorsa neden Rusya veya Bosna-Hersek'e de aynı düşünceyle bakılmıyor" diye bir soru yöneltmiştir. Boşo'nun bu yazısı, Türkçe basından çok sert tepki almış hatta bu yazıyı yayınlayan Sabah Gazetesi bile bu metnin altına not düşmekten kendini alamamıştır.⁷²⁹ Boşo, Girit meselesi hakkındaki sözlerinin Türk basınında tepkiyle karşılanması üzerine bir açıklama daha yapmak zorunda kalmıştır. Boşo, sözlerinin yanlış anlaşıldığını, "Girit'te Rumlar çoğunluktadır, bu nedenle Yunanistan'a ilhakı lazımdır" gibi bir söz söylemediğini, bunun mantiken de doğru olmadığını, "İslam unsurunun çoğunlukta olduğu yerlerin, Osmanlıya ilhakını iddia edemezsek bunu da iddia edemeyiz" diye bir savunma yapmıştır.⁷³⁰ Türkçe basınında Girit hristiyanlarına yönelik eleştiriler, zamanla Anadolu Rumlarını da kapsamaya başlayınca Selanik (Rum) Mebusu Artas Bey de bir açıklama yapmış ve Bulgaristan Türkiye'ye savaş ilan ederse Rumların Türklere yardıma koşacağını söyleme gereği duymuştur.⁷³¹

Kamuoyunda Girit ile ilgili meydana gelen tartışmaların şiddetlenmeye başlaması üzerine, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, Canik Mebusu Mehmet Ali Bey ile Tokat

⁷²⁸Boşo'nun, Atina basınına yazdığı bir makale, Selanik'te yayınlanan Yeni Asır Gazetesi tarafından çevrilmiştir. Bu yazıda Boşo'nun Girit ile ilgili söylediği sözler, Osmanlı basınında büyük bir ses getirecektir. Boşo bu makalede: "Osmanlı hükümetinin istibdat döneminde Girit üzerinde bir fetih hakkı ve aynı zamanda himayesi mevcut idi. Fakat Osmanlı hükümeti meşruti idare ile idare olunmağa başlayalı beri Girit üzerinde hak ve hâkimiyeti kalmamıştır" diye yazmıştır. Gazete, Boşo'nun sözlerini yayınladıktan sonra şu yorumu yapmıştır: "Boşo Girit'te çoğunluğu Rumların oluşturduğunu, yani Girit'in bu nedenle Yunanistan'a ilhakı lazım gelir diyor". Gazete bu sözlerin bir Osmanlı mebusunun ağzından çıkmasını da hayretle karşılamıştır. Bk. "Girit: Osmanlılar Gider", *Tasvir-i Efkâr*, No: 329, 29 Nisan 1910, 16 Nisan 1326, s. 3-4.

⁷²⁹Sabah Gazetesi, "Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyelerinden olan Boşo'nun kendisini hangi memleketin ve hangi milletin menfaatlerini müdafaaya mecbur hissettiğini anlamakta tereddüt eylediğimizi beyandan başka diyecek bir şey bulamıyoruz" diye yazmıştır. Boşo'nun Neologos'a verdiği bir demeç için bk. "Mebus Boşo Efendi'nin Bir Makalesi", *Sabah*, No: 7283, 1 Ocak 1910, 19 Kanunuevvel 1325, s. 3; "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 5596, 20 Eylül 1912, 7 Eylül 1328 s. 2-3.

⁷³⁰"Boşo Efendi'nin Cevabı", *Tasvir-i Efkâr*, No: 331, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326.

⁷³¹D. Xanalatos, "The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars. A Frustrated Plan", *Balkan Studies* 3. 1962, s. 284.

Mebusu İsmail Paşa gibi isimlerin temsil ettiği bazı mebus grupları, Girit meselesi ile ilgili olarak çeşitli takrirler vererek hükümetten bilgi talep etmişlerdir.⁷³² Takrirler, Girit meclisinin Yunan kralı adına yemin etmesi⁷³³ ile Girit'te meydana gelen hadiselerin hiç de Osmanlı lehine olmadığı ve bu konuda hükümetin nasıl bir icraatta bulunduğu noktasına odaklanmıştır.⁷³⁴ Girit meselesi ile ilgili olarak hükümete rapor verilirken konu hakkında rapor sahibi mebuslar da söz almış ve oldukça çarpıcı konuşmalar yapmışlardır (11 Mayıs 1910).

Girit göçmeni (Giritli) Canik Mebusu Mehmet Ali Bey, Girit'in daima muhafazası için her türlü gayreti göstereceklerini, bu yeminin Osmanlı hâkimiyetine hiçbir şekilde gölge düşüremeyeceğini ifade etmiş ve yemini kınamıştır. Mehmet Ali Bey, yapılan yemini şımarıklık olarak değerlendirmiş ve bunun suçunun sadece istibdatla değil Giritli Rumların arzularından da kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Mehmet Ali Bey'in konuşmasında özellikle bir vurgusu dikkat çekicidir. Mehmet Ali Bey, Giritli Rumların hedeflerine ulaşabilmek için Giritli müslümanları yok etme politikasını bizzat büyük devletlerin gözleri önünde uyguladığını söylemiştir. Esasen istatikselsel olarak da Giritli Müslüman göçü her ihtilal sonrası hızlanmıştır. Bunun yanında son noktada Girit meclisindeki Müslüman mebus sayısının azlığı da Osmanlı hukukunun aleyhine işlemektedir. Bu arada Mehmet Ali Bey'in sözlerinde Osmanlı hâkimiyetinin tek tesellisinin Suda'da dalgalanan teneke bir direkte asılı duran sancak olduğu vurgusu da oldukça önemlidir.⁷³⁵ Mehmet Ali Bey'in sözleri gerek mebuslar tarafından dikkatle dinlenen ve tekrar edilen bir konuşma olmasının yanında, basın tarafından da önemle durulmuş ve takip edilmiştir.⁷³⁶

Kastamonu Mebusu Şükrü Bey ise hükümetin yine bir emrivaki içinde bulunduğunu, Girit hristiyanlarının bu cüretinin sadece Yunanistan'dan değil garantör

⁷³²MMZC, D. 1, C. 5, İS. 2, 87. İnikad, (28 Nisan 1326), s. 96.

⁷³³“Düvel-i hâmiyenin Bâbıali'ye vaki olan teminatına ve Girit hükümet-i muvakkatesine karşı ihtaratına rağmen, Cezire Meclis-i Umumisinin Yunan kralı namına küşad edildiği ve azayı hristiyanienin kral namına tahlif olunduğu tahakkuk etmekle, hükümetimizin bu babdaki teşebbüsât-ı vakıası ile eğer bu hadise-i mühimme hakkındaki tasavvuratının meslisce malum olması için Sadrazam veya Hariciye Nazırı paşalara sual irâd edeceğinden müşarüneyhimâya ihbar-ı keyfiyet edilmesi zımmında işbu takriri takdim ederiz.” Bk. y.a.g.k., s. 96-97.

⁷³⁴y.a.g.k. s. 97.

⁷³⁵y.a.g.k., s. 127-130.

⁷³⁶“Bir Giritli Mebusun Beyanâtı”, *Yeni Gazete*, No: 643, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 2.

devletlerin politikasından kaynaklı olduğuna işaret etmiştir. Şükrü Bey ayrıca artık hükümetin Girit'te Osmanlı hukukunu tamamıyla muhafaza etme sırasının geldiğini söylemiştir.⁷³⁷ Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey de 12 sene önce Girit'in garantör devletlere emanet olarak verildiğini tekrar etmiş, fakat büyük devletlerin Osmanlı hukukunu korumak yerine, tamamen ortadan kalkması için adeta aracılık yaptığını, bu durumun da müslümanları perişan ettiğini söylemiştir. İsmail Hakkı Bey, sözlerini büyük devletler görevini yapmazlarsa Osmanlı hükümeti bu konuda ne yapmak gerekiyorsa yapar ihtarıyla bitirmiştir.⁷³⁸

Rapor sahiplerinden sonra sözü Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa⁷³⁹ almış, Girit meselesi konusunda Meclis-i Mebusanda “uluslararası alanda siyasi konumumuz” isimli uzun bir beyanat vermiştir. Sadrazam, “...bu meselede yüce heyetinizin her ferdi, Heyet-i Vükela ile tamamen müsterektir” diyerek aynı duygular içinde olunduğunu belirtmiştir. Sadrazam, yemin olayının sadece mebusları değil Heyet-i Vükelayı da etkilediğini belirtmiştir. Paşa, “...biz Girit üzerindeki Osmanlı hakimiyetini muhafaza edeceğiz. Ve Allah'ın yardımıyla bu hakimiyete hanel gelmeyecektir. Buna çalışacağız... Büyük devletler bunu gayet güzel fark ettiler ve çok iyi anladılar” demiştir.⁷⁴⁰ Sadrazam daha sonra da Girit'in geçirdiği safhaları ve hükümetlerin yaptıkları çalışmaları sırasıyla anlattıktan sonra meşruti idare ile birlikte büyük devletlerin Girit politikasının Osmanlı hukuku lehine değişmesini büyük bir başarı olarak örneklerle aktarmıştır.⁷⁴¹ Sadrazamın konuşmasında ihtilal niteliğinde olan bu eylemleri basit bir asayiş olayı şeklinde

⁷³⁷MMZC, D. 1, C. 5, İS. 2, 87. İnikad, (28 Nisan 1326), s. 131.

⁷³⁸y.a.g.k., s. 132.

⁷³⁹İbrahim Hakkı Paşa hükümeti için bk. A. Mehmetefendioğlu (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (YDT), s. 93-134.

⁷⁴⁰MMZC, D. 1, C. 5, İS. 2, 87. İnikad, (28 Nisan 1326), s. 132-133.

⁷⁴¹Times Gazetesi, Meclis-i Mebusan görüşmelerini çok yakın takip etmiş ve eleştirmekten de geri durmamıştır. Gazetenin özellikle sadrazamın Kandiye olayları yorumunun *saygısızca* olduğunu ve olayları doğru değerlendiremediğini ileri sürmüştür. Gazete ayrıca Kandiye olayları ile ilgili kendi haber akışını ortaya koyarak sorunun; “Yunanistan ve Girit'i değil Türkiye ve dört büyük gücü ilgilendirdiğini yazmıştır. Times, olay akışını ortaya koyduktan sonra; “adadaki tüm Türk haklarının ortadan kaldırılmasını engelleyen tek şey güçlerin büyüklüğüydü, özellikle de İngiltere'nin” diyerek İngiltere'nin Girit konusundaki *kilit taş* rolünü tekrar ortaya koymuştur. Bk. “The Cretan Question. Statement By The Grand Vizier”, *The Times* (London, England), Issue 39285, Monday, May 30, 1910, pg. 5; MMZC, D. 1, C.5, İS. 2, 87. İnikad, (28 Nisan 1326), s. 133-134.

aktarması ve hatta bu eylemleri anlamsız ve şımarıklık şeklinde değerlendirmesi konuya bakışını anlamak açısından oldukça önemlidir.⁷⁴²

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa konuşmasında; Girit'te kısa süreliğine bulunduğunu, Giritlilerin isyanının nedeninin kötü idareden kaynaklanmadığını, Giritlilerin amacının böyle bir algı oluşturarak ilhaka zemin hazırlamak olduğunu söylemiştir. Sadrazam, büyük devletlerin yemin olayını nasıl halledecekleri ile ilgili de şunları söylemiştir: "... garantör devletlerin söyledikleri, bu Girit'in statükosuna halel vermez, bu statükoyu ihlal etmez sözü elbette daha memnuniyet vericidir. Girit'in statükosu nedir? Devletlerin bize verdiği teminattır. Yani Girit'te hakimiyet haklarımız saklı kalacaktır. Müslüman ahalinin hukuku mahfuz kalacak diyorlar. Gelişmeler bunu ihlal etmez diyorlar. Yani demek istiyorlar ki bu yeminin hükmü, mahiyeti yoktur. Hulasası budur. ... Şu hadiseden dolayı Girit meselesinde devletin vaziyetine hiçbir halel gelmeyecektir."⁷⁴³

Anlaşılabileceği üzere İbrahim Hakkı Paşa çözüme büyük devletlerle ulaşılabileceğini düşünmektedir.⁷⁴⁴ Sadrazamın çözümü, büyük devletlerin *statüko* kelimesinde araması ve beraberinde yemin konusunda da yine büyük devletlerin teminatına güvenmesi esasen Osmanlı Devleti'nin Girit için istediği muhtariyet konusunun da sorgulanmasına neden olmuştur. Yine Sadrazamın Girit için en iyi çözümün muhtariyet olduğunu belirtmesi Osmanlı basınında da *peki nasıl bir muhtariyet* sorusuyla tekrar karşılık bulmuştur.

Sadrazam'dan sonra Hariciye Nazırı Rıfat Paşa da bir açıklama yapmıştır.⁷⁴⁵ Nazır, Giritli Rum mebusların bu hareketinden daha önce de haberdar olduklarını ve bu durumun Osmanlı hâkimiyetine taarruz demek olduğunu ve gereken uyarıları büyük devletlere ilettiklerini belirtmiştir. Rıfat Paşa, büyük devletlerin bu protesto üzerine konsolosları aracılığıyla Girit hükümetine ihtarda bulunduklarını, fakat beklenen neticenin alınmadığını söylemiştir. Rıfat Paşa, büyük devletlerin Dersaadet'teki sefirleri aracılığıyla Osmanlı hükümetine bir beyanatta bulunduklarını bu beyanatta da Giritlilerin bu eylemine karşılık adada bir statüko değişikliğinin olmayacağını belirtildiğini söylemiştir. Esasen Rıfat Paşa'nın bu söylemi hükümetin de savunma söylemiyle aynı

⁷⁴²MMZC, D. 1, C. 5, İS. 2, 87. İnikad, (28 Nisan 1326), s. 134-135.

⁷⁴³y.a.g.k., s. 136.

⁷⁴⁴Sadrazam, Girit'in Osmanlı hâkimiyetinde olmasının Girit'in menfaatine daha uygun olduğunu örnekler vererek anlatmıştır. Paşa özellikle ticari açıdan Girit'in daha ferah olacağını, Osmanlı ile Yunanistan'ı kıyaslayarak ortaya koymuştur. Bk. y.a.g.k., s. 137.

⁷⁴⁵y.a.g.k., s. 127.

olmuş, büyük devletlere olan güven sürekli, her vesile ile ortaya konmuştur. Rıfat Paşa, Girit ile ilgili kesin çözümün, Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasında belirleneceğini ve Osmanlı lehinde bir çözüm olacağı şeklinde bir umutla dile getirmiştir.⁷⁴⁶

Sonuç olarak meclisteki oturum adeta karşılıklı hasbihal şeklinde olmuş, mebuslar açıklamayı yeterli ve uygun bulmuşlar ve hükümete desteklerini net bir şekilde belirtmişlerdir.⁷⁴⁷ Mebusan Meclisi'nin hükümete olan desteği daha sonra da devam etmiştir.⁷⁴⁸ Fakat Osmanlı kamuoyu için bunu söylemek hiç de doğru değildir. Bu oturumdan sonra meclisin gündemine Girit konusu bu sefer de halkın meclise art arda gönderdiği telgraf ve mektuplarla gelmiştir.⁷⁴⁹

Yemin olayının duyulmasından hemen sonra meclise gelmeye başlayan bu telgraf ve mektuplarda Girit'te meydana gelen hadiseler nedeniyle ülkenin her yerinde mitingler düzenlendiği ve protestolar yapıldığına dair haberler yer almıştır. Meclis-i Mebusana sadece telgraflar gelmemektedir. Bazen mektuplar da gelmektedir. Bu mektuplardan bazıları ise Girit müslümanlarına aittir.⁷⁵⁰ Örneğin 28 Mayıs tarihli meclis oturumunda Reis, Girit müslümanların gönderdiği mektubu okutmuştur. Bu mektupta Girit müslümanları yemin olayını ayrıntılı bir şekilde meclise anlatmışlardır. Giritli

⁷⁴⁶Y.a.g.k., s. 127.

⁷⁴⁷Bu oturum bütün Osmanlı basınının dikkatini çekmiş ve sütunlarına taşınmıştır. Örneğin, Yeni Gazete; bu uyumla ilgili Osmanlı meclisinin Girit meselesinde Osmanlılık hissiyatının tazelendiğini, meclise bir ahenk geldiğini kaydetmiştir. Gazete, Sadrazamın; “bu noktada ne fırka ihtilafı ne fikir itilafı vardır” sözlerini de yazıya eklemiştir. Ancak Times Gazetesi, “tartışmalar, yine üzücü bir şekilde mecliste şovenist bir gösteri için fırsat oluşturdu” şeklinde okuyucularına duyurmuştur. Bk. *Yeni Gazete*, No: 616, 13 Mayıs 1910, 30 Nisan 1326, s. 1; “The Cretan Question. Statement By The Grand Vizier”, *The Times* (London, England), Issue 39285, Monday, May 30, 1910, pg. 5.

⁷⁴⁸27 Mayıs 1910 tarihinde Beyoğlu'nda mebusan ve ayandan önemli kişilerin bir araya geldiği bir toplantı yapılmıştır. Toplantı üç saat sürmüştür. Toplantının nedeni Girit meselesidir. Toplantıda, bu meselenin Osmanlılık açısından önemi ortaya konmuş ve hükümete bu konuda her türlü fedakârlığı sağlayacaklarına yönelik bir karar alınmıştır. Toplantıya katılanlar tarafından “Osmanlıların hukukunu muhafaza için bütün medenî aleme birer beyanname gönderilmesi dahi” kararlaştırılmıştır. Toplantıda ayrıca “Bu iş ile uğraşmak için bir de kalemiye heyeti oluşturulacaktır” diye bir karar alınmıştır. Bk. *İkdam*, No: 76, 28 Mayıs 1910, 15 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁴⁹Başkanlık makamına gelen bu telgraflardan 37 tanesi miting yapılması suretiyle gelmiş, iki tanesi de doğrudan doğruya protesto amaçlı gönderilmiştir. Bunlar; Eğridere, Kaşıkavak, Urla, Edirne, İzmit, Avrathisarı, Aydın, Langaza, Bayındır, Dedeoğlu, Eşme, Petriç, Kula, Kırcaali, Keşan, Dimetoka, Kırkağaç, Ferecek, Tekfurdağı, Kavala, Sıröz, İzmir Hükümetkonağı, Resne, Çine, Tikveş, Cısr-i Ergene, Kırkkilise, Manastır, Sarayköy, Karacaabad, Cısr-i Mustafa Paşa, Gümölcine, Midye, Pravişte, Drama, Darıdere ve Gelibolu idi. Bk. *MMZC*, D. 1, C. 5, İ.S. 2, 89. İ., (1 Mayıs 1326), s. 163.

⁷⁵⁰*MMZC*, D. 1, C. 5, İ.S. 2, 99. İ., (15 Mayıs 1326), s. 528-530.

müslümanlar, bu olayı aynı zamanda telgrafla da meclise bildirmişler ve seslerini duyurmak istemişlerdir.⁷⁵¹

Halkın Girit konusundaki heyecanı öyle bir hal almıştır ki Mebusan Meclisi 14 Mayıs 1910 tarihinde konuyla ilgili görüşme yapmak zorunda kalmıştır. Bu oturumda meclis başkanı Ahmet Rıza Bey, Girit hakkında bazı yerlerde miting yapıldığını ve protesto telgrafları çekildiğini, bu telgrafların içeriklerinin bir olduğunu, hepsinin vatanseverlik hisleriyle yazılan, Girit’te Osmanlı haklarının muhafazası hakkında telgraflar olduğunu söylemiş, ancak mebuslar bu telgraflardan bazılarının örnek olarak okunmasını talep etmişlerdir. Bunun üzerine Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Bey Gümülcine’den gelen telgrafi okumuştur.⁷⁵² Telgrafta Gümülcine halkının Girit için gerekirse “Akdeniz’i kana bularız” veya “Akdeniz Osmanlılığa bir mezar” olacak şeklinde cümlelerle; Girit’in bu millet için önemini ve bunun muhafazası için her şeyin göze alındığı, meclis kanalıyla hükümete iletilmektedir. Telgrafların hemen hemen hepsi, “ya Girit veyahut ölüm” ibaresi ile bitmektedir. Ayrıca Manastır telgrafında, yapılan miting sonrası gönüllü kaydına başlandığı, hatta bu amaçla defterler tutulduğu belirtilmiştir.⁷⁵³

⁷⁵¹Osmanlı Meclis-i Mebusanından Girit Müslüman Mebusu Naim Beyzade Hüseyin Bey’e ve Müslüman mebuslarına hitaben bir destek telgrafi çekilmiştir. Bu telgrafta vurgulanan dayanışma duygusu oldukça dikkat çekici ve güzel bir örnek niteliğinde olmuş ve Osmanlı basınında da yayınlanmıştır. (Bk. “Mühim Bir Telgrafname”, *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1-2). Girit Müslüman mebusları Osmanlı halkının göstermiş olduğu duyarlılığa karşılık olarak Girit genel meclisi Müslüman azası adına Naim Beyzade Hüseyin Hüsnü kalemiyle teşekkürlerini sunmuşlardır. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 628, 25 Mayıs 1910, 12 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁷⁵²Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesi; “Şanlı vatanımızın mukaddes bir uzvu olan sevgili Girit, ile’l-ebed Osmanlılıkla beraber yaşayacak, Osmanlılıkla beraber ölecek. Girit’te bazı nankörlerin Yunan kralı namına ettikleri yeminle hukuk-ı mukaddesimize vurulan bu darbe, izzet-i nefis-i millimizi cerihadâr etmiş ve artık bunlara tahammül için Osmanlılarda mecal kalmamıştır. Bu muazzam, bu aslan millet Girit’te alçakçasına yapılan bu hareketi izzet-i nefis-i millisine sürülmüş bir leke, bir âr, bir kara addederek ve bunu kanla temizlemek için bütün Akdeniz’i al kana boyayarak kendi hakkını kendisi istirdâd etmeye ahd ü peymân eder ve bunca mevaid ile yed-i emanetlerine tevdi edilen Girit’i hüsn-i muhafaza ederek Osmanlıları memnun edecek kat’i bir neticeye rabt edilmesini düvel-i hâmiyeden rica eder. Aksi halde namuslu milletlere yakışan bir galeyân-ı celâdetle kıyam ve bütün mevani’i zîr ü zeber ederek kendi hakkımızı istirdâd etmek veya Akdeniz, Osmanlılığa bir mezar olmak veyahut Girit, ilâ-yevmi’t-tenâd Osmanlı sancağı, Osmanlı hakimiyeti altında yaşamak milletin lâ-yetagaayer bir kararı olduğunu kat’iyyen beyan ederiz.” (29 Nisan 1326) Gümülcine Miting Heyeti ve Belediye Reisi Ahmet Remzi, Aza Mıgırdıç, Aza Kostandi Makritopli, Aza Mois Mahmiyas. Bk. *MMZC*, D. 1, C. 5 İ.S. 2, 89. İ., (1 Mayıs 1326), s. 164.

⁷⁵³Manastır telgrafi: “Osmanlıların ukde-i hayatı olan Girit’i kurtarmak, Osmanlı namusunu hakkiyle muhafaza etmek üzere burada zaten mürettep olan Hürriyet Feda Alaylarından mâadâ bilâ-tefrik-i cins ve mezhep umum Osmanlılar liva-yı Osmânî altına toplanarak hükümet-i muazzamamızın ilk emrine muntazır ve amade bulunmak üzere gönüllü kaydına başlanıldı. Yunan kralı tarafından müntahab Mösyö Zaimis, bir de komiser göndermek ve 1908 senesindeki hali iade eylemekle Girit’i Yunanistan’a ilhak etmekte fark görmeyen umum Osmanlıların Girit’te bir tek Yunanlı memur kalmadıkça azm-i kat’ilerinden geri dönmemeye ahd ü misak ettiler. Millet can istemiyor, namus istiyor. Ecdadımızın, arş-ı azamda inleyen

Gönüllü kaydı uygulaması ise adeta her miting sonrası gerçekleştirilen bir gelenek halini almıştır. Telgrafların altına imza koyan ahalinin isimleri tetkik edildiğinde ise Osmanlı tebaasından her kesimi görebilmek mümkündür. Ayrıca telgrafın Priştine telgrafı olması, Arnavutluk'ta olaylar olsa da birlik mesajı içermesi, Medine'den gönderilen telgrafta ise İslami vurguların ön plana çıkması, okunacak telgraf ve mektupların özellikle seçildiğini de göstermektedir. Bu gibi telgraf ve mektupların okunması esasen meclisteki havayı da oldukça etkilemektedir.

Meclis-i Mebusan'a Girit ile ilgili gelen neredeyse her telgraf ve mektup okunmakta, ardında da matbuata gönderilmekteydi. Bu telgraf ve mektupların sadece okunup, matbuata veya hükümete gönderilmesi mebuslar tarafından bazen tepki ile karşılanmıştır. Örneğin Karesi Mebusu Ali Galip Bey, bu telgrafları “böyle dua eder gibi okumaktan ne çıkar?” diye sormuş, Canik Mebusu Mehmet Ali Bey ise hükümeti daha fazla faaliyet göstermeye davet etmiştir.⁷⁵⁴ Mebuslar telgraflardan o denli etkilenmişlerdir ki tek tek söz almaya başlamışlardır.

Görüşmeler sırasında öne çıkan konulardan ilki savaş konusu olmuş, mebuslar ortak bir sesle, Girit'in çözümünü savaşta aramışlardır. Hatta bu sırada mebuslardan Debre Mebusu Basri Bey, Osmanlı Devleti'nin korkmadan Girit'e donanmasını göndermesini istemiştir. İpek Mebusu İbrahim Bey de konuşmasında Girit için kanlar dökmeye hazır olduklarını herkesin bilmesini istemiştir. Malatya Mebusu Mehmet Tevfik Bey ise halk ile meclisin aynı düşündüğünü, gerekirse savaşa gitmekte tereddüt etmeyeceklerini söylemiştir.⁷⁵⁵

Konuyla ilgili söz alanlardan, Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey'in konuşması, esasen her ne kadar savaşa evet densesde neden Yunanistan'a savaş ilan etme konusunda kafaların hayli karışık olduğunu da ortaya koymuştur. Ferit Bey'in konuşmasında sarf ettiği “ikinci derecede, dostluk ilişkilerinde Yunan hükümeti ve Yunan tebaasının bu meselede ne ilişkileri olduğunu bilemiyorum... Ne gibi müdahaleleri olduğunu da kestiremiyorum. Dolayısıyla bunlar, zannederim ki görüşmelerimizin dışında kalacak bir

ervahına, Allah rızası için hürmet ediniz. Bizce kat'i emel ya Girit veyahut ölümdür.” Bk. *MMZC*, D.1, C.5, İ.S. 2, 104. İ., (22 Mayıs 1326), s. 689-699.

⁷⁵⁴*MMZC*, D.1, C.5, İ.S: 2, 92. İ., (5 Mayıs 1326), s. 284.

⁷⁵⁵*y.a.g.k.*, s. 284-287.

meseledir”⁷⁵⁶ şeklindeki sözleri meclisten tepki toplamış, özellikle Canik Mebusu Mehmet Ali Bey bu konuda ilk söz sözü alıp; Yunanistan ile Girit arasındaki mevcut ilişki nedeniyle Yunanistan’ı düşman olarak nitelemiştir.⁷⁵⁷

Bu sefer de *düşman* kelimesi tepki çekmiş ve bu şekilde resmi olarak dost bir devleti düşman addetmenin yanlış olduğu itirazı gelmiştir.⁷⁵⁸ Bu sırada söz alan Üsküp Mebusu Said Bey, her ne kadar sürekli olarak meclisin, hükümetin Girit konusundaki siyasetine destek verilsede gerçekte hükümetten daha yapıcı bir politika isteği artık net olarak telaffuz edilmiştir.⁷⁵⁹

Savaş ilanı konusunda tartışmaların şiddetlenmesi üzerine, Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey söz alarak amaçlarının hükümetin dikkatini çekmek ve büyük devletlere milletin galeyanda olduğunu anlatmak olduğunu, yoksa Yunanistan’a savaş ilan etmek olmadığını belirtmiş, ancak “Girit meclisinde Hristiyan azalar, İslam azaları tokatlıyorlar. Bugün bizim memleketimizde milyonlarca Hristiyan vardır. Refah içinde yaşıyorlar” diyerek eleştirisini sunmuştur. Bu oturumda söz alan İzmir Rum Mebusu Pavli Karolidi ise Girit meselesini tahlil ettikten sonra Yunanistan’ın bu olaylarla bir alakası olmadığını, işin garantör devletlerde düğümlendiğini söylemiştir.⁷⁶⁰

Gün geçtikçe artan protestolar sonrası meclis tekrar hükümetten bilgi talep etmiştir. Girit’teki mevcut hal, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın 28 Haziran 1910 tarihinde yaptığı konuşma ile meclis gündemine tekrar gelmiştir.⁷⁶¹ Sadrazam, dışişlerinde devletin takip ettiği siyaseti: “dış politikamız barış ve dostluk aramaktır ve devletin haklarını ve menfaatlerini koruyarak haysiyeti ile yaşayarak barış taraftarı olmaktır” şeklinde

⁷⁵⁶y.a.g.k., s. 284-285.

⁷⁵⁷Canik Mebusu Mehmet Ali Bey, “Yunanistan ile hangi münasebet-i dostanemiz? Teessüf ediyoruz. Münasebat-ı dostanede bulundukça Yunan hükümeti tamamıyla memleketimizi almak istiyor. Nedir münasebat-ı dostane? Açıkta açığa Avrupa’da dilencilğe çıkıyor. Avrupa hükümdarlarına veliahtını gönderiyor. Hangisinin münasebat-ı dostanesi var? Yunanistan bizim için düşmandır. Hükümet söylemez, fakat ben burada gayri resmi olarak söylerim” demiştir. Bk. y.a.g.k., s. 285.

⁷⁵⁸Varteks, Mehmet Ali Bey’in bu açıklaması üzerine, “biz de söylemesek daha iyi ederiz” demiş ve kelimeyi sakıncalı bulmuştur. Denizli Mebusu Gani Bey de milletin sadece Girit’te Osmanlı hukukunun muhafazasını istediğini; Yunanistan’ı bu işe karıştırmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Bk. y.a.g.k., s. 285-286.

⁷⁵⁹Üsküp Mebusu Said Bey; “daima pek yumuşak bir siyasetle, daima gayet çekingen bir hareketle daima kelimelerden bir mana çıkarmak yoluyla bu ateşi örtmek, Girit ateşini örtmek mümkün olmaz” demiştir. Bk. y.a.g.k., s. 285.

⁷⁶⁰y.a.g.k., s. 286-287.

⁷⁶¹MMZC, D.1, C.6, İ.S. 2, 125. İ., (15 Haziran 1326), s. 633-638.

özetlemiş, büyük devletlerle olan ilişkileri ise yolunda giden özellikle meşrutiyetten bu yana karşılıklı güven ve emniyete dayanan ilişkiler biçiminde yorumlamıştır.⁷⁶² İbrahim Hakkı Paşa ayrıca, 6 aylık hükümet icrası sırasında Girit'in iki aşama geçirdiğini ve bunlardan birincisinin; Yunan meclisine Giritlilerin üye göndermesi olayı olduğunu, bu konunun büyük devletler tarafından halledildiğini; ikinci hadisenin ise Girit meclisinde Yunan kralı adına yemin olayı olduğunu belirtmiştir. Paşa, konunun önemi nedeniyle bu konuyla ilgili olarak garantör dört devlet ile görüşüldüğünü, meseleyi kendilerine izah ettiklerini belirtmiş ve dört devletin (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya), birçok defa bu yemin durumunun Girit'in statükosuna zarar vermeyeceğini beyan ettiklerini söylemiştir.⁷⁶³

Sadrazam, dört devletin; “bu yemin bizim nazarımızda yok hükmündedir” dediklerini ve devlet olarak bu işi takipten hiç vazgeçmediklerini de belirtmiştir. Paşa, bu yemini devletler saymasa bile yeminin bağlayıcılığı, yaptırımını var demiştir. Sadrazam, devletlere “bu işi bir an önce halledin; çünkü uzadıkça yeni yeni haller ortaya çıkıyor” diyerek büyük devletlere eleştirilerini yöneltmiştir. Paşa, ayrıca her ne kadar amaçlarının barış ve dostluğun muhafazası olsa da bahsi geçen problemler halledilmezse barışın muhafazasının da zor olacağını garantör devletlere ilettiğini belirtmiştir.⁷⁶⁴

Sadrazam, bu işin kesin halli için artık zamanın geldiğine, büyük devletlerin Osmanlıya karşı gösterdiği dostluğa da ayrıca değinerek olumlu bir hava oluşturmuş, bunun da meşrutiyetin ve kabinenin başarısı olduğunu özellikle tekrarlamıştır. Paşa, buna kanıt olarak da bayrak meselesinde büyük devletlerin, derhal müdahale edip Yunan bayrağını Hanya Kalesi'nden çıkartmakta tereddüt göstermemelerini örnek göstermiş ve Fransa'nın dostluğuna da ayrıca değinmiştir.⁷⁶⁵ Sadrazam, Girit müslümanları konusunda

⁷⁶²y.a.g.k., s. 633.

⁷⁶³y.a.g.k., s. 633.

⁷⁶⁴Sadrazamın yemin konusunda yaptığı açıklama İkdâm Gazetesi tarafından eleştirilmiştir. Gazete, bu meselenin bu haliyle hükümsüz olamayacağı, meclisin “keenlemyekün” (hiç olmamış gibi) hükmünde kalamayacağı, bunun yerine Osmanlı hükümetinin bu meclisi tanımamasını ve yeniden bir meclis toplanmasını istemesi gerektiğini not düşmüştür. Bk. “Girit Meselesi”, *İkdâm*, No: 62, 14 Mayıs 1910, 1 Mayıs 1326, s. 1; *MMZC*, D.1, C.6, İ.S. 2, 125. İ., (15 Haziran 1326), s. 633.

⁷⁶⁵Sadrazam, devletler ve siyaseti konusunda da: “İngiltere Hariciye Nazırı Sör Edward Grey iki defa İngiltere parlamentosunda zat-ı hazret-i padişahının ada üzerindeki hukuk-ı hükümrânisinin mahfûziyyeti katiyyen kendince mütezem olduğundan, Giritlilerin bu statükoya ve devletlerin mukarreratına muhalif teşebbüsât ile ihlal-i sulh etmeye Avrupa'nın müsaade etmeyeceğinden ve İngiltere'nin Devlet-i Aliyye lehindeki hissiyat-ı dostanesine hiçbir vechile hâlel gelmeyeceğinden suret-i resmiyye ve aleniyede bahsetti. ... İtalya Hariciye Nazırı'nın ifadâtı var, ...O da diyor ki Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı hükümrânisinin muhafazası bizce katiyyen matlûbdur ve Giritlilerin bunu ihlal etmesine katiyyen müsaade

ise garantör devletlerden bu konuda kesin bir söz aldığını ifade etmiştir.⁷⁶⁶ Sadrazam konuşmasında; bundan sonra o dört devletin amacı, “Osmanlı egemenlik haklarını korumaktır” diyerek bunun ispatı için de verdikleri notalardaki bazı hukuki cümleleri öne sürmüştür. Örneğin Paşa, “Geçen senedeki notada “hukuk-ı âliye” tabiri ve sonrakinde ise “hukuk-ı metbuiyyet” gibi tabir kullanılmıştı, fakat son notada “Droits Souverains” (egemenlik hakları) ibaresi yazılmıştır. Yani hukuk-ı hâkimiyet, hukuk-ı hükümrani sözleri yazılmıştır” demiştir.⁷⁶⁷ Sadrazam, Girit için hukuki sürecin başladığını, bu dört devletin ve çözüm için Berlin Antlaşmasına imza koyan 6 devletin onayının (Avusturya ve Almanya da dâhil) gerektiğini, bütün devletlerin Girit meselesinin bir an önce çözümünü istediklerini de sözlerine eklemiştir. Paşa, Girit’in büyük devletlere emaneten verildiğini, büyük devletlerin de bu emanete riayet ettiklerini, onların nezdinde *yeminin* de önemsiz addedildiğini tekrarlamıştır.⁷⁶⁸

Hükümetin Yunanistan ile ilgili politikası konusunda ise Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, bu ülke ile aralarındaki tek sorunun Girit olduğunu, Yunanistan’ın Girit konusunda tarafsız kalmayı başardığı zaman, bu ülke ile de barış politikasına hazır olduklarını belirtmiştir.⁷⁶⁹ Paşa’nın devletlerin dostluğuna güvendiğini, Osmanlı lehine hareket edeceklerinden emin olduğunu söylemesi, dönemin siyaset adamlarının bakışını yansıtmaya açısından da önemlidir.⁷⁷⁰ Oysa bu devletlerin Osmanlı hukukunu muhafaza için ne yaptıklarını, hatta var olan Osmanlı hukukunu tamamen ortadan kaldırmak ve Yunanlılaştırmak için her kolaylığı sağladıklarını ya da Müslüman hukukunu hiçe indirdikleri sözlerinde hiç yer almamıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun, son

edemeyiz diyor. ...Rusya hükümetinin son teklifatı da malumunuzdur. Hatta Rusya Hariciye Nazırı Giritliler asayişini ihlal etmek niyetinde bulunuyorlar, şimdiden Girit’i taht-ı işgale alalım teklifinde bulundu” demiştir. Bk. *MMZC*, D.1, C. 6, İ.S. 2, 125. İ., (15 Haziran 1326), s. 633-634.

⁷⁶⁶*y.a.g.k.*, s. 634-635.

⁷⁶⁷*y.a.g.k.*, s. 635-436.

⁷⁶⁸*MMZC*, D.1, C.1, İ.S. 3, 10. İ. (20 Teşrinisani 1326), s. 283.

⁷⁶⁹İbrahim Hakkı Paşa, konuşmasında büyük devletlerin, Girit Adasında Osmanlı hâkimiyetinin sanki varlığı bir bayraktan ibaretmiş gibi ve bütün mesele bu bayrağın indirilip kaldırılmasından ibaretmiş gibi konuşması da Girit için ne kadar pasif bir politika izlendiğinin açık kanıtıdır. Paşa’nın ayrıca bunu da bir başarı olarak sunması da dikkatten kaçmaz. Sadrazamın, ilhak konusunu da aynı derece basite alarak konuşması, yani “bir memleket ahalisi, biz, diğer bir devlete mülhak olduk demekle öyle bir ilhak olmaz” demesi ve Girit’in sahibinin Osmanlı Devleti olduğunu, zaten Yunanistan’ın da ilhakı tanımadığını, büyük devletlerinde buna izin vermeyeceğini uzun uzun anlatarak adeta hükümetin bu konudaki tek politikasını ortaya koymaya çalışmıştır. Bk. *y.a.g.k.*, s. 282-283.

⁷⁷⁰*MMZC*, D.1, C.6, İ.S. 2, 125. İ., (15 Haziran 1326), s. 635-636.

döneminde hakkı olan hukukunu korunması için bile garantör devletlere bağlı bir siyaset izlemek zorunda kalmasının acı bir fotoğraftır.

Sadrazam, büyük devletlerin yemin meselesinin çözümü için sadece konsoloslarını gönderip Hristiyan mebuslara nasihat şeklinde uyarılarını da bir başarı olarak anlatmıştır. Fakat bu tavır, Girit Adasındaki olayların daha da içinden çıkılmaz ve Müslüman ahali için daha da çekilmez bir hal almasına yol açmıştır. İşin aslının bayrağı indirmek ya da Hristiyan mebusları uyarmaktan ibaret olmadığını zaman göstermiştir. Paşa, Girit Adası'nın bu durumunun geçici olduğunu belirtmiş ve sözlerini çözümün zamanı geldiğinde Osmanlı lehine olacağına dair umuduyla sonlandırmıştır.⁷⁷¹

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşanın, hükümetin icraatına dair konuşmasının ardından diğer mebuslar söz almış ve Girit konusuyla ilgili meclis görüşmeleri sil baştan başlamıştır.⁷⁷² Bu birleşim ve müzakere oldukça uzun sürmüş ve Sadrazamın konuşması birçok açıdan ele alınmıştır. Bu birleşimde ilk sözü Serfiçe Mebusu Yorgo Boşo almıştır.⁷⁷³ Boşo, oldukça uzun konuşmasında toplum içindeki milletlerin birbirine düşman edildiğini iddia etmiştir. Bu söz mecliste oldukça tepki çekmiştir. Boşo'nun özellikle boykotaj konusunda Rumların mağduriyetini konu etmesi ve bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bağlantısı olduğunu, hatta hükümetin de bağlantısı olduğunu ileri sürmesi mecliste çok sert tepkiyle karşılanmıştır.⁷⁷⁴

⁷⁷¹Paşa'ya göre; "Kati surette meselenin halli için münasip bir zaman değildir. Daha devletler, bu zamanı henüz münasip bir zaman addetmiyorlar. Yani bütün cereyan eden müzakeratın neticesi, hülasası devletlerin meseleyi hal için zamanı münasip görmemeleridir." Bk. *MMZC*, D.1, C.1, İ.S. 3, 10. İ. (20 Teşrinisani 1326), s. 284.

⁷⁷²*MMZC*, D.1, C.1, İ.S. 3, 12. İ. (24 Teşrinisani 1326), s. 353-424.

⁷⁷³*y.a.g.k.*, s. 353.

⁷⁷⁴Boşo, "Rumeli'de meskûn Rumların ve Bulgarların arkasında birer Yunanistan, birer Bulgaristan görmeye devam edersek..." demesi üzerine Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa derhal söz alır ve "hükümet görmüyor" diye uyarmıştır. Boşo, tekrar söz alıp: "hükümet görmüyor, ama hükümet memurları görüyor. Efkâr-ı umumiye bunu görüyor. Eğer siz, zahmet buyurup da Rumeli'ye gidecek olursanız göreceksiniz ki bu nefret ne dereceye varmıştır. Baykuşi meselesi... Böyle halet-i ruhiye mevcuttur, birkaç aylardan beri tatbik edilen boykotaj meselesi de bunu gösteriyor" diye ilk kez bir Rum mebus boykotun Rumları nasıl etkilediğini belirtmiştir. Sadrazam boykot konusunda, "onu milletten sorun" demesi ise hükümetin bu konuyla ilgisi olmadığının göstermek açısından kayıtlı bir örneğidir. Boşo, sözlerine "bu boykotaj kimin tarafından ilan edildi? ... Kimin kuvvetiyle icra edildi? Diyeceksiniz ki millet tarafından yapılıyor. Sorarım, millet yalnız Selanik'te Hamalbaşı Kerim Ağa mıdır? Fırka-yı galibeye soralım güya boykotaj tebaa-i Yunaniyeye karşı yapıldı, fakat bununla iktifa edilmemiştir, Rum tebaa-i Osmaniyeye de teşmil edilmiştir (yayılmıştır)" diye devam etmiştir. Boşo, bu sözleriyle boykotajın görünürde milletin yaptığını, Yunanistan'a karşı yapıldığını, ama Rumların da bundan zarar gördüğünü söylemesi meclisi tekrar karıştırmıştır. Boşo, Selanik Boykotaj Reisi Kerim Ağa ile ilgili de "Kerim Ağaya bu salahiyeti (görevi) kim verdi. Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti değil mi? Yani sizin müvekkiliniz değil mi?...

Boşo konuşmasında boykotaja bilerek değindiğini; çünkü Sadrazamın “Yunanistan ile dostluk ilişkileri içerisinde bulunuyoruz” sözüne karşı çıkarak “nerede dostça ilişkiler, gösterin bana” demiştir. Boşo’nun bu sözleri Yunanistan lehine tavır alması şeklinde görülmüş ve tepkiyle karşılanmıştır.⁷⁷⁵ Hatta Boşo’nun bu konuşması ve meclisteki tutumu, daha sonra Türkçe ve Rumca basın tarafından da ele alınıp yeni bir tartışma konusu başlatılmıştır. Örneğin Hüseyin Cahit, bu celsedeki Boşo’nun tavrını eleştirerek; Boşo’yu bir Yunan savunmacısı olarak nitelemiştir.⁷⁷⁶

Ertesi günkü oturumda (8 Aralık 1910) Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın hükümetin icraatı hakkında beyanatı tekrar müzakereye sunulmuştur.⁷⁷⁷ Sadrazamın Yunanistan ile Osmanlı hükümeti arasındaki münasebetlerle ilgili söyledikleri bu sefer de Pavli Karolidi’nin konuşmasıyla kürsüye taşınmıştır. Karolidi, Sadrazamın Yunanistan ile olan ilişkilerin Girit meselesi nedeniyle gergin olduğu sözlerine karşı çıkarak Girit meselesinin iki sene önce de aynı olduğunu bu nedenle, bu heyecanın da gereksiz olduğunu, bu konuda muhatabın Yunanistan olmadığını söylemiştir.⁷⁷⁸ Karolidi konuşmasında ayrıca Giritli Rumlar ile ilgili söylenenlere de itiraz etmiş ve Giritli Rumları savunmuştur. Karolidi, konuşmasının devamında Rumlarla Türkler arasında yaşanan heyecanın Girit ile hiç ilgisi olmadığını, boykottan özellikle Rumları olumsuz etkilendiğini, bu konunun da Osmanlı’nın adeta *mezarını kazmak* demek olacağını belirtmiştir.⁷⁷⁹

Canik Mebusu Mehmet Ali Bey ise Hariciye Bütçesi münasebetiyle gerçekleştirilen görüşmeler (19 Nisan 1911) esnasında söz almış ve “bir ülkenin hakimiyeti altında

(Reddederiz sedaları) siz verdiniz, sizi bununla itham ediyorum” diyerek Kerim Ağa’nın İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir üyesi olduğunu iddia etmiştir. Bk. **y.a.g.k.**, s. 358.

⁷⁷⁵Bu sırada Sivas Mebusu Ziya Bey’in, “sen Yunanistan’ın avukatı mısın, yoksa Osmanlı mısın?” diye sorması; daha sonra basın da da en çok sorulacak bir soru olmuştur. Bk. **y.a.g.k.**, s. 358.

⁷⁷⁶Bk. Hüseyin Cahit, “Dünkü Celse”, *Tanin*, 8 Aralık 1910, 25 Teşrinisani 1326.

⁷⁷⁷MMZC, D. 1, C.1, İ.S. 3, 13. İ., (25 Teşrinisani 1326), s. 427-489.

⁷⁷⁸Karolidi, Abdülaziz’in Girit’i sulhe kavuşturduğunu, O’nun “yalnız müslümanların babası değil; hristiyanların da babası” olduğunu vurguladıktan, sonra II. Abdülhamid döneminde iki halkın adaletsizlikler nedeniyle birbirine girdiğini, bu nedenle de Girit’in bu vaziyette olduğunu ileri sürmüştür. Karolidi daha sonra “bendeniz Osmanlı Rum olarak derim ki Mehmet Ali Bey ne derse desin, bu Giritliler şarkın hristiyanları arasında en kahraman ve şeci bir cemaattir. Şimdiki Yunanlılardan ziyade eski Yunanlıların kanlarını kendi ve bizim Rum milletinin en necibi, damarlarındandır” diye Giritli Rumlar aleyhine söylenenleri kabul etmediğini belirtmiştir. Bk. **y.a.g.k.**, s. 435-436.

⁷⁷⁹Karolidi konuşmasında Rumların vatanının Osmanlı olduğunu, bunu da tarihi geçmişe bakarak görmek gerektiğini belirtmiştir. Bk. **y.a.g.k.**, s. 437.

bulunmaktan bahsetmek için güçlü bir idare, bir askeri birlik ve halk gereklidir. Şimdi ilk ikisi yok edildi, üçüncüsü de yok ediliyor” diyerek dikkatleri tekrar Giritli müslümanlara çekmiştir. Mehmet Ali Bey, Girit olaylarının başladığından beri gerek Girit asilerinin ve gerekse kurulan ihtilal komitelerinin planlı bir şekilde ortaya koydukları esas amacın, “Girit’te Müslüman nüfusunu yok etmek” olduğunu söylemiştir. Mehmet Ali Bey, adada müslümanlar olmazsa Osmanlı ve hukuku da olmaz, sözde olsa da fayda etmez demiştir.⁷⁸⁰ Bu sırada söz alan Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey’de Girit’te işlemeyen adli mekanizmanın müslümanlara verdiği zarardan söz etmiş ve özellikle konsolosların ve Yunan mahkemelerinin karışmasıyla yaşanan olumsuzluklardan örnekler vermiştir.⁷⁸¹

Bu görüşmeler sırasında tekrar söz alan Yorgo Boşo, konuşmasında Girit meselesine de değinmiş ve bu olayın mecliste sürekli görüşülmesine rağmen bir sonuca ulaşamamasını, sadece müslümanları değil Osmanlı Rumlarını da üzdüğünü belirtmiştir.⁷⁸² Boşo’nun sözleri üzerine Hariciye Nazırı Rıfat Paşa da söz alarak hükümetin bu konudaki programını tekrar etme gereği duymuştur.⁷⁸³ Boşo, bu açıklamalar üzerine, konuşmasını en nihayetinde Girit için yapılan miting ve boykotlara konuyu getirmiş ve yapılan miting ve boykotların, Rum milletini olumsuz etkilediğini uzun uzun anlattıktan sonra bu konularla Yunanistan’ın hiç ilgisi olmadığını ispata çalışmış ve bu konuda hükümeti icraata davet etmiştir.⁷⁸⁴

1912 senesi Sadaret Bütçesi görüşmesi (15 Temmuz 1912) hükümetin son kez Girit ile ilgili bilgi verdiği bir görüşme olmuştur.⁷⁸⁵ Bu sefer de Sadrazam Sait Paşa konuşmasında hükümetin bu konuda büyük devletlerle birlikte her ne yapması gerekiyorsa yaptığını, ama Yunanistan’ın bundan da faydalanmaya çalıştığını belirtmiştir.⁷⁸⁶ Paşa, bu sözlerle aynı politikanın devamına da işaret etmiş ve fiiliyatta değişen bir şey olmadığını konunun hala kati bir sonuca ulaşmadığını ortaya koymuştur.⁷⁸⁷ Ancak Girit meselesi, Osmanlı halkının ve mebusların istemedikleri bir

⁷⁸⁰MMZC, D. 1, C.5, İ.S. 3, 83. İ., (6 Nisan 1327 (1911), s. 450-452.

⁷⁸¹y.a.g.k., s. 455-456.

⁷⁸²y.a.g.k., s. 459.

⁷⁸³y.a.g.k., s. 489-460.

⁷⁸⁴y.a.g.k., s. 460-461.

⁷⁸⁵MMZC, D. 2, C.2, İ.S. 1, 33. İ., (2 Temmuz 1328/1912), s. 315-334.

⁷⁸⁶y.a.g.k., s. 317.

⁷⁸⁷Sait Paşa hükümet programı için bk. Mehmetefendioğlu (1996). a.g.k., s. 135-142.

şekilde Meclis-i Mebusanın tatilde olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'nin aleyhine çözümlenmiştir (1913).

3.1.3. Girit Meselesi'nin Osmanlı Kamuoyundaki Yansımaları

Girit meselesi, II. Meşrutiyet'in en önemli kamuoyu konusu haline gelmiştir. II. Meşrutiyet yazını adeta Girit ateşini tekrar harlamışlardır. Nitekim yemin olayı ile beraber Girit'e olan ilgi tekrar yükselmeye başlamış, bu da Girit meselesi konusunu yeniden gündeme getirmiştir.⁷⁸⁸

Osmanlı basınında Girit'in önemi sadece Osmanlı açısından değil İslam dünyası için de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu noktada, Girit'in tüm müslümanlar için *namus* ve *şeref meselesi* olarak değerlendirildiği⁷⁸⁹ ve Girit giderse bunun mesuliyetinin İslam dünyasında olduğu⁷⁹⁰ gibi yorumlar ön plana çıkartılmıştır. Çünkü Osmanlı sultanı aynı zamanda İslam halifesidir. Bu sayede hem diğer İslam toplumlarından hem de büyük devletler ve özellikle İngiltere'den destek beklentisi de söz konusudur.

İttihat ve Terakki Cemiyetinden Doktor Nazım Bey de bu konuda yaptığı bir röportajda büyük devletlerin notasında geçen Osmanlı haklarını teyit edici tabirin, sadece Osmanlı hukukunun meşruluğu açısından değil hak ve adalet açısından da parlak bir eser olarak değerlendirmiştir. Nazım Bey konuşmasında Girit meselesinde hak ve adaletin bir prensip meselesi olarak uygulanması gerektiğini belirterek öncelikle Girit'in büyük devletlere geçici kaydıyla emaneten bırakıldığını, büyük devletlerin de buna göre hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Nazım Bey de büyük devletlerin Girit meselesini de hak ve adalet noktasından hareketle sorunu çözüme kavuşturacaklarına olan inancını yinelemiştir. Nazım Bey ayrıca, Girit meselesinin Osmanlı halkına olan etkisini ele almış

⁷⁸⁸“Girit, Bâbüalî ve Düvel-i Hâmiye”, *İkdam*, No: 70, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi: Nasıl Halletmeli?”, *Tanin*, No: 629, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1-3.

⁷⁸⁹“Osmanlı Ricalinden Biriyle Mülakat”, *Sabah*, No: 7454, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1-2; Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: Girit Meselesi Niçin Hal Edilemiyor?”, *Tanin*, No: 630, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁹⁰Ahmed Hilmi, “Girit'in Yunan'a İlhakı Hakkında İnsaniyet Nokta-i Nazarından Bir Muhakeme”, *Hikmet*, No: 5, 1. Sene, 6 Mayıs 1326, s. 1; Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Girit Giderse”, *Hikmet*, No: 7, 1. Sene, 20 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Bir Mihver-i Beynel Düvelidir,” *Ertuğrul Gazetesi*, No: 17, 1. Sene, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

ve bu meselenin Osmanlılık hissiyatının da gösterilmesinde araç olduğunu Girit meselesinin Osmanlılık için adeta bir *mihenik taşı* vazifesi gördüğünü söylemiştir.⁷⁹¹

Bu süreçte Osmanlı basınının ortak kararı ise büyük devletlere çözüm için bağlanmaktan ziyade artık sorunun Osmanlı tarafından çözümünün zamanının geldiği noktasıdır.⁷⁹² Yemin olayı ayrıca göstermiştir ki Girit meselesinin çözüm formülü konusunda büyük devletler arasında tam bir ittifak da söz konusu değildir. Yani çözümsüzlük hali mevcuttur.⁷⁹³ Bu nedenle meşrutiyetin ilk Dâhiliye Nazırı ve daha sonra da birçok kez sadrazamlık yapan Hüseyin Hilmi Paşa verdiği bir röportajda neredeyse bütün siyasilerin kullandığı ortak bir cümleyi zikretmiştir. Paşa, Girit meselenin Türkiye'nin menfaatine uygun bir şekilde halledileceğini, başka türlü de olamayacağını ifade etmiştir.⁷⁹⁴ Ayrıca dönemin en önemli isimlerinden Mahmut Şevket Paşa da Paris basınından bir gazete ile röportaj yapmış ve bu mülakatta da Girit için muhtariyet isteğini yinelemiştir.⁷⁹⁵

Osmanlı Devlet adamlarının basına yansıyan konuşmalarında ön planda yer alan diğer bir konu ise büyük devletler ve bunların Girit konusundaki tereddütlü politikalarıdır.⁷⁹⁶ Nitekim Girit meclisinin Yunan kralı adına yemin etmesi, büyük

⁷⁹¹“Doktor Nazım Beyin Beyanâtı”, *Sabah*, No: 7462, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2; “Doktor Nazım Beyin Beyanâtı”, *Tanin*, No: 656, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2.

⁷⁹²“Büyük devletler Girit'teki Osmanlı hak ve hâkimiyetimizi himaye etmiyorlar. Geçenlerde bir Macar gazetesinin yazdığı gibi bir Malta bir Kıbrıs adalarından biri Giritlilerin Türkiye'ye yaptıkları gibi isyan hareketinde bulunmuş olsa yahut mesela Madagaskar, Tunkin ahalisi Fransa'ya karşı yahut Cavalılar, Sumatralılar Flemenk hükümetine karşı böyle bir isyana cürette bulunsa yahut Kafkasya, Finlandiye ahalisi Rusya'ya karşı bu muhalif bir harekete cesaret gösterse idi acaba meselenin an hududundan itibaren yirmi dört saat geçmeden adı geçen bu büyük devletler bu isyanları süratle bastırmaya başlamaz mıydı?” Bk. A. Davud, “Girit Meselesi İngiliz Siyaseti”, *Beyanülhak*, 2. Sene, C. 3, Aded: 66, Pazartesi, 14 Haziran 1326, s. 1314-1317.

⁷⁹³“Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1-2.

⁷⁹⁴*İkdam*, No: 75, 27 Mayıs 1910, 14 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁹⁵Mahmut Şevket Paşa, Osmanlı Devleti'nin de Girit'te Osmanlıya bağlı bir muhtar idare istediğini ve bu konuda büyük devletlerin de Yeni Türkiye'nin bu isteği doğrultusunda ortak bir karar içerisinde olduğunu, aksi bir durumun Avrupa'nın da aleyhine olacağını belirtmiştir. Bk. “Mahmut Şevket Paşa'nın Beyanâtı”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; *Tanin*, No: 663, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1.

⁷⁹⁶Örneğin, Londra da Freyye Presse'nin Osmanlı Devlet adamlarından biri ile Girit meselesi konusunda yaptığı bir mülakat o dönemin devlet adamlarının olaya bakışı açısından da önemlidir. Mülakatta Osmanlı Devlet adamının Girit meselesinde büyük devletlerin tereddütlü politikasını eleştirip meselesin bir Osmanlı-Yunan savaşına neden olması durumunda; sonucun eskisi gibi olmayacağı uyarısında bulunması dikkat çekmiştir. Konuşmacının özellikle eski dönem ve yeni dönemin farkını ortaya koyup, Osmanlı kamuoyundaki heyecanın “ya ihtilal ya da savaşa” neden olacak kadar etkili olduğunu belirtmesi de önemlidir. Bk. “Girit Meselesi Hakkında Bir Osmanlı Diplomatının Beyanâtı”, *İkdam*, No: 100, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1-2.

devletlere bir kez daha göstermiştir ki Girit meselesi, sadece Müslüman mebusların meclis müzakeratına katılımı ile halledilebilecek bir olay değildir.⁷⁹⁷ Esasen Osmanlı Devleti'nin Girit'teki nerdeyse son temsilcileri olan bu azaların sayı olarak azlığı, durumu daha da ağırlaştırmaktadır.⁷⁹⁸ Bu nedenle Osmanlı basınında, yemin sonrası özellikle büyük devletlerin tutumuna karşı ortak bir tepki oluşturulmuştur.⁷⁹⁹

Girit ve yemin olayı Osmanlı basını tarafından bir isyan hareketi olarak kabul edilmiş ve gereken muamelenin bir an evvel ve kesin bir şekilde yapılması uyarısı işlenmiştir.⁸⁰⁰ Nitekim Osmanlı devlet adamları ile yapılan her röportajda sorular genellikle Osmanlı Devleti'nin Girit ile ilgili olarak Yunanistan'a savaş ilan edip etmeyeceği üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸⁰¹ Örneğin Jön Türk Gazetesi, devlet ricalinden biri ile yaptığı bir mülakatta yer alan konuşmacının hükümet adına söz alıp Girit'in asla devletten koparılamayacağı söylemi de ortak bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰²

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Girit için fikrine tercüman olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Fırka Reisi Halil Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırka toplantısında Girit konusu görüşüldüğü zaman savaştan söz edilmediğini, yalnız Osmanlı hukukunun muhafazası için hiçbir fedakârlıktan geri durulmayacağını açıkça ortaya konduğunu belirtmiş, çözümün savaştan değil diplomasiden geçtiğini özellikle vurgulamıştır. Halil Bey ayrıca hükümetin Girit hakkındaki politikasını doğru kabul ettiklerini söylemiş ve hükümete olan desteklerini yinelemiştir.⁸⁰³ Yine Halil Bey başka

⁷⁹⁷“Girit Meselesi'nin Yeni Bir Safhası Daha”, *İkdam*, No: 89, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

⁷⁹⁸*y.a.g.k.*, s. 1.

⁷⁹⁹*y.a.g.k.*, s. 1.

⁸⁰⁰Abdullah Zühdü, “Hükümet-i İcraiye ve Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 621, 18 Mayıs 1910, 5 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁰¹Osmanlı Devleti'nin barış taraftarı politikasına rağmen bazı basın ajanslarının örneğin Petersburg basını gibi Türk-Yunan savaşı olasılığı için verdiği haberde gözlemcilerin, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'la bir savaşa yöneldiğini ve bunun için de Girit'te veya başka yerlerde bahaneler aramakta olduğunu yazmıştır. Bk. “Barış İçin Endişeler”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 2 Temmuz 1910. Bu konuda dış basının yorumları için ayrıca bk. *Tanin*, No: 648, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁰²Konuşmacı röportajda Girit'in bir parçasının bile koparılamayacağını teminatını vermiş ve “eski devir geçmiştir” diye eski ve yeni Türkiye arasındaki farka işaret etmiştir. Mülakatta konuşmacı; “Osmanlı Devleti bugün kanının son damlasına kadar hukukunu müdafaa etmeğe hazırdır” diyerek; Girit meselesinin Osmanlı lehine ilerlediğini belirtmiştir. Konuşmacı sözlerini, “Yunanistan hükümeti pekiyi bilir ki biz hukukumuzun paymal (ayak altında kalmış) olmasını asla kabul etmeyiz. Hukukumuzun müdafaası için lazım gelen kuvvet bizde haizdir” diye sözlerini bitirmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 693, 30 Temmuz 1910, 17 Temmuz 1326, s. 1.

⁸⁰³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 643, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 2.

bir gazete ile yaptığı röportajda da Girit için bir an evvel kesin çözüm talebini iletmış ve çözümün Osmanlı hukukunun korunması lehinde olması konusunda Avrupa parlamentolarından tam destek istemiştir.⁸⁰⁴ Halil Bey'in sözlerinden de anlaşılacağı gibi Girit konusuna bakışın 1908 yılından hiç de farklı olmadığı, çözümün yine büyük devletlerle özellikle de İngiltere ile olan dostane ilişkilerde arandığı anlaşılmaktadır.

Girit ile ilgili görüşleri en çok merak edilen ve bu dönemde birçok mülakat ile fikirleri sorulan ve bu fikirleri ile gündemde önemli tartışmalara yol açan bir diğer isim Ahmet Rıza Bey'dir.⁸⁰⁵ Ahmet Rıza Bey'in de Girit için çözüm konusunda isteği, "hiçbir zaman biz harp taraftarı değiliz. Yalnız konferans isteriz" şeklinde olmuştur.⁸⁰⁶ Ahmed Rıza Bey'in yine La Turki'ye yaptığı bir röportajda da Girit ile ilgili Osmanlı'ya bağlı bir muhtariyet isteğini tekrar etmiş, bu mesele halledilirse Yunanistan ile bir ittifak yapılmasını da istediğini belirtmiş ve kendine bir *Yunan muhibbi* gözüyle bakılmasını özellikle belirtmiştir. Türkçe basın ise Ahmed Rıza Bey'in bu açıklamasındaki muhtariyet konusunu yanlış yorumlamış ve adeta Ahmed Rıza Bey'in "Girit elden gitmiştir" şeklinde bir ifade kullandığını ileri sürmüştür. Daha sonra yapılan açıklamalarla Ahmed Rıza Bey böyle bir tabir kullanmadığını ve kelimelerinin yanlış anlaşılmış olduğunu belirtmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴Halil Bey Girit meselesinin kesin bir şekilde halli için İngiltere'den bu konuda destek beklemektedir. Halil Bey, İngiltere ile Türkiye'nin, Sivastopol'da beraber savaştıklarını da hatırlatarak meşrutiyette ilişkilerin daha iyi olacağını umut ettiğini, Edward Grey'in nutkunun, bütün Osmanlıyı memnun ettiğini, İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir dönem başladığını özellikle sözlerine eklemiştir. Halil Bey, Girit'in meşruti idare için önemini ise şöyle vurgulamıştır: "Türklerden Girit'i almak, meşrutiyet-i Osmaniye'ye bir darbe vurmaktır. Osmanlı artık sabrının son derecesine gelmiştir". Halil Bey son olarak Girit'in Türkiye aleyhine çözülmesinin, ülkeyi içinden çıkılmaz bir eleme düşüreceğini, barışın bozulacağını, halkın meşrutiyete karşı inancının da kalmayacağını, bunun sonucunun da savaş ilanı olacağı uyarısını yapmıştır. Bk. *Tanin*, No: 647, 20 Haziran 1910, 7 Haziran 1326, s. 2.

⁸⁰⁵Tahidromos, Ahmet Rıza Bey'in çok ses getiren röportajına yer vermiştir. Gazete, Ahmed Rıza Bey'in Yunan dostu olduğunu ve Yunanlılarla dostane ilişkiler içinde olunmasının kendileri için de önemli olduğunu belirtmiş ve desteklemiştir. Röportaj da Girit ile ilgili olarak Girit konusunun, uluslararası hukuk meselesi olduğunun belirtilmesi, Türk-Yunan yakınlaşmasının doğal bir şart olduğu vurgusu ve Panslavist yayılmanın tehlikelerine özellikle değinilmiştir. Bk. "Son Dakika; Ünlü Bir Jön Türklerle Yapılan Röportaj: Türk-Yunan İlişkileri", *Tahidromos*, Ekim 1910 (tarih tam okunamıyor). Tahidromos ayrıca, Osmanlı devlet adamlarının yatıştırıcı bir politika izlediklerini bu politikalarına devam etmelerinin süreç açısından da önemine değinmiştir. Bk. "Türkiye ve Yunanistan", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3712, 10 Ekim 1910, (27 Eylül 1910).

⁸⁰⁶"Ahmet Rıza Beyle Mülakat- II", *Şura-yı Ümmet*, No: 140-72, 22 Zilkade 1326 (16 Aralık 1908-3 Kanunuevvel 1324), s. 6.

⁸⁰⁷Bk. "Ahmed Rıza Bey'in Beyanatı", *Tanin*, No: 754, 8 Ekim 1910, 25 Eylül 1326, s. 3; "Ahmed Rıza Bey'in Beyanatı", *Yeni Gazete*, No: 762, 8 Ekim 1910, 26 Eylül 1326, s. 1; "Ahmet Rıza Bey'in Beyanları", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 24 Eylül 1910.

1910 yılı itibariyle Girit konusu tekrar basının en önemli haber konusu halini almasıyla yine Girit için yapılan mitingler ve daha sonrasında da boykotaj ilanları, Osmanlı basını tarafından sürekli takip edilen konular arasındaki yerini almıştır.⁸⁰⁸ Yapılan bu mitinglerde Yunanistan'a karşı tepki çok net bir şekilde ortaya konmuştur.⁸⁰⁹ Fakat daha sonra Osmanlı halkının Girit için düzenlediği mitinglerde Yunan kralının adının olumsuz zikredilmesi üzerine, Yunan sefiri hükümete müracaat ederek bunu protesto etmiştir.⁸¹⁰ Türkçe basının buna karşı tavrı ise Yunanlıların bu nezaketi önce kendilerinin göstermesi gerektiği şeklinde olmuştur.⁸¹¹ Yemin olayı sonrası toplumun galeyanının tekrar artması üzerine hem Türkçe hem de Rumca basında bu harareti yatıştırıcı bir yol takip edilmiştir. Örneğin Tanin Gazetesi, Osmanlı Rumları arasında dolaşan çeşitli rivayetleri yalanlamış ve Osmanlı milletinin karakterine uymayan bir davranış sergilemeyeceğini yazmıştır. Rumca basından Tahidromos, Tanin'in bu yatıştırıcı sözleri için "aklı başında bir milliyetçiliğin dili olan bu sıcak dile candan tebrikler" diyerek bu söylemi desteklediklerini açıklamıştır. Tahidromos ise yazısında bu olayların yeni rejime yakışmadığını, bir an önce yatışmasını, Avrupa'nın gözü önünde, bir sınav durumunda olduğunu ve buna en çok iç ve dış düşmanların sevindiğini yazmıştır.⁸¹² Fakat süreç ilerledikçe bu birliktelik tekrar çatlakları da beraberinde

⁸⁰⁸Tanin Gazetesinden Hüseyin Cahit, Girit meselesinin Osmanlı kamuoyunu en meşgul eden konu olduğunu belirtmiştir. Cahit yazısında ayrıca Girit meselesinin halka olan etkisinin daha sonra boykota yol açacak kadar şiddetlenmesinin zemininin de bu süreçte atıldığına dikkat çekmiştir. Bk. Hüseyin Cahit, "Girit Meselesi'nin Şekl-i Hazır", *Tanin*, No: 632, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁰⁹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 177, 26 Mai 1910, 13 Mayıs 1326, s. 2; "Nümayişler", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3580, 9 Mayıs 1910.

⁸¹⁰Örneğin, Rumca basının aktardığına göre Girit hakkında Kavala'da yapılan mitingde söylenen nutuk sırasında birinin Yunan Kralı George'ye "çorbacı Yorgi" demesi üzerine, Kavala'nın Yunan konsolosu, yerel idare nezdinde olayı ihbar ve protesto etmiştir. Yunan sefareti baş tercümanı Nahum'da Dâhiliye Nazırı Talat Beyi ziyaretle bu sözleri söylemeye cesaret eden kişinin yakalanıp; cezalandırılmasını talep etmiştir. Nazır Talat Bey, bu konuda üzüntülerini bildirip bir dost hükümdar hakkında böyle münasebetsiz söz söyleyenlerin cezalandırılmasını emredeceğini vaat etmiştir. "Yunanistan Sefirinin Şikâyeti", *Sada-yı Millet*, No: 168, 17 Mai 1910, 4 Mayıs 1326, s. 3.

⁸¹¹Abdullah Zühdi, "Hükümet-i İcraiye ve Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 621, 18 Mayıs 1910, 5 Mayıs 1326, s. 1.

⁸¹²"Özellikle olağanüstü şiddetteki çağrılara ve manifestolara bir engel konulmalıdır. Olaylar ve neticeleri zaten görünür haldedir. Durum, yeni karışıklıklar oluşturacak olaylarla daha da fazla kötüleşmemelidir. Hükümetimizin karşılaştığı krizin ağırlığı zaten yeterlidir." Bk. "Kriz", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3606, 8 Haziran 1910.

getirecektir. Özellikle mitingler ve beraberinde gelen boykotaj olayı, ciddi düşünce ayrılıklarına da zemin hazırlamış ve çatışmalar da gün yüzüne çıkmıştır.⁸¹³

3.2. Büyük Devletler ve Girit Meselesi

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bazı devletlerin yoğun etkisi olmuştur. Bunların başında İngiltere gelir. Bu devleti, Fransa ve Rusya izlemiş, 19. yüzyıl sonuna doğru bu devletlere İtalya ve Almanya da dâhil olmuşlardır. Özellikle Rusya'nın Balkanlarda uyguladığı projeler ve İngiltere'nin kendi çıkarlarını koruma politikası, olayların akışında oldukça etkili, bir o kadar da zorlaştırıcı ve yıpratıcı özellikte olmuştur.⁸¹⁴

Girit'te 1910 yemin olayından sonra Avrupa'da adaya olan ilgi tekrar artmıştır. Avrupa efkârında Giritliler lehine atmosfer oluşmuşsa da Avrupa hükümetleri aynı yönde değildi. Hatta Freyye Presse, büyük devletlerin Giritlilere olan teveccühünün de muhabbetlerinin de bugünlerde azaldığını, barış istediklerini, “cihanı bu muhite feda etmek” istemeyeceklerini belirtmiştir.⁸¹⁵ Avrupa basını da yemin meselesinden sonra tekrar dikkatlerini Girit'e çevirmiş ve tekrar Girit ve stratejik önemine ilişkin makaleler yazmaya başlamışlardır.⁸¹⁶ Buna karşılık, büyük devletlerin bu süreçteki politikasını iki

⁸¹³Özellikle Tanin Gazetesi, Girit meselesi konusunda Rumca basını (Neologos, Prodos, Tahidromos...) karşısına sık sık almıştır. Örneğin Tanin bir yazısında, Tahidromos'un devletlerin Girit'in Yunanistan'ı ilhakına karar vermiş olduğu, hatta bunun için Osmanlı Devleti'ne para vermeyi teklif etmişler şeklinde haberler vererek karalama kampanyası yapıldığını yazmıştır. Hüseyin Cahit, Girit ile ilgili olumsuz rivayetlerin Osmanlı kamuoyunun hararetini daha da tetiklediğini, bu rivayetlerin Rumca gazetelerde “ballandıra ballandıra” anlatılmasının tepki topladığını belirtmiş ve bu haberleri yalanlamıştır. Bk. Hüseyin Cahit, “Girit Meselesi'nin Şekl-i Hazırı”, *Tanin*, No: 632, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

⁸¹⁴Büyük devletlerin Girit meselesinde izledikleri politikalar çıkmaz sokaklarla doludur. Bu da doğal olarak dönemin iç ve dış basının da eleştiri bombardımanına tutulmasına neden olmuştur. Örneğin Paris'ten Tan Gazetesi, büyük devletlerin Girit siyasetini eleştirmiş ve onları: “korkak, ihtiyatsız, mütelain (lanetlenen), zekâsız ve korkak ve ikiyüzlü” olmakla itham etmiştir. Yine aynı şekilde Nöyyi Freyye Presse de büyük devletlerin Girit'te izlediği politikayı tenkit eden yazılar yazmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 618, 15 Mayıs 1910, 2 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁸¹⁵*Sada-yı Millet*, No: 165, 13 Mai 1910, 30 Nisan 1326, s. 3.

⁸¹⁶Örneğin, Freyye Presse Girit Adası'nın coğrafi konumu nedeniyle adanın Akdeniz'deki yeri ve önemi anlatan bir makale yayınlamıştır. Gazete adanın İngiltere ve İtalya için önemine de değinmiş ve adanın tarihi, şehirleri, limanları, nüfusu, ziraatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Freyye Presse ayrıca 1910 yılında adadaki müslümanların sayısı açısından da önemli bilgiler vermiştir. Gazete, ada halkının 310.000 kişi olduğunu; bunların 32.000'inin Müslüman olduğunu ayrıca, “3.000 kişiye balığ olabilecek bir milis alayına malik” olduğunu belirtmiştir. Gazete ayrıca dağlık yapısı Girit'i istilalardan korunduğu bilgisini de vermiştir. Bk. “Girit Adası”, *Sabah*, No: 7454, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1-2.

cümle ile özetlemek gerekirse; tekrar Yunanistan’a sabır tavsiye etmek, Osmanlı Devleti’ni de tedbirli davranmaya sevk etmek şeklindedir.⁸¹⁷

Büyük devletler yemin olayından sonra Osmanlı hükümetinin 13 Mayıs 1910 tarihli notasına cevaben yeminin geçersiz olarak kabul edildiğini, bu olayın Girit’in statükosunda bir değişikliğe neden olmadığını bildirmişlerdir.⁸¹⁸ Fakat bu cevabi notada da kesin çözüme ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.⁸¹⁹

Esasen büyük devletlerin 1897’den beri Girit’te çözüm için adada hiçbir iyileştirici adım atmamaları; hatta askerlerini bile adadan çekmeleri; Giritliler için adeta ilhaka zemin oluşturan en önemli gelişmelerin başında gelmiştir.⁸²⁰ Çünkü büyük devletlerin Osmanlı hukukunu adada muhafaza ettiğini sürekli belirtmesine rağmen buna uygun hareket etmemesi ve hatta *zayıf ve itidalli* davranmaları; ilhak meselesinin artık sırf bir zaman meselesi olduğunu Giritlilere göstermiş, onları ilhak konusunda daha da cesaretlendirmiştir.⁸²¹

⁸¹⁷Times, Londra’dan yaptığı haberinde bu meselenin artık her taraf için bir galeyan haline gelmesi nedeniyle çözümün şimdilik geçici nitelikte olabileceğini yazmıştır. Bk. “Girit Meselesi Tan ve Tayms Gazeteleri”, *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 643, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1; “Yunanistan’a Karşı Boykot”, *Yeni Gazete*, No: 644, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 2.

⁸¹⁸*İkdam* Gazetesi, büyük devletlerin de yemini tanımadıklarını *statükonun muhafazası* tabirini kullandıklarını belirtmiştir. Gazetenin görüşü ise Girit genel meclisinin kanuna aykırı yaptığı bu eylemin kesinlikle tanınmaması ve işi uzatmadan meclisi tanımayıp işin içinden çıkılmasıdır. Bk. “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 62, 14 Mayıs 1910, 1 Mayıs 1326, s.1 “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1.

⁸¹⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1.

⁸²⁰Fransız basınından Figaro Gazetesi, 11 Haziran tarihli makalesinde “Devletler biraz basiret ile faaliyet göstermiş olsaydılar mecliste Müslüman mebuslarına vuku bulan tehlikeli hadiseyi pek çabuk men edebilirlerdi. Fakat basiret ile faaliyetten bahs etmek neye yarar. Garantör devletler geçen sene adadaki askerini çekmekle tamamen bundan mahrum olduğunu isbat etmiştir” diye yazmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 647, 13 Haziran 1910, 31 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s. 1.

⁸²¹Osmanlı basını Giritlilerin tavrını, *şımarık çocuklara* benzeterek bu hale de büyük devletlerin yol açtığına vurgu yapmıştır. Örneğin *İkdam*, Girit sorununun çözümü ne kadar ertelenirse o kadar Girit isyankarlarının beslediği hayallerin de o nisbette kuvvet bulabileceği uyarısında bulunmuştur. Bk. *İkdam*, No: 77, 29 Mayıs 1910, 16 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit’te Ne Oluyor?”, *İkdam*, No: 80, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 639, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

3.2.1. İngiltere

İngiltere, Girit meselesinin en önemli siyasi gücü konumundadır. Bu nedenle İngiltere'nin yaptığı her hareket hem basın hem de diğer devletler tarafından değişik açılardan değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Örneğin Times, Girit meselesi ile ilgili yazdığı bir yazısında, eğer II. Abdülhamid rejimi devam etseydi, Girit'in Yunanistan'a devredileceğini, ama Osmanlı Devleti'nin yeni bir döneme girdiğini, bu nedenle de planların değiştiğini yazmıştır.⁸²² Times, Girit meselesinde geline durumun son nokta olduğunu ve durulan bu noktanın (statükonun) muhafazasının da şimdiki temel politika haline geldiğini, bu statükonun büyük devletler tarafından muhafaza edileceğini, yani Osmanlı hükümetinin ve halkının büyük devletlerden geriye doğru bir düzenleme talep edemeyeceğini, eski hale dönülemeyeceğini belirtmiştir. Gazete ayrıca Girit'in Yunanistan'a ilhakı konusunda ise bir adım dahi atılmayacağı bilgisini vermiştir.⁸²³

Times'ın *geriye dönülemeyeceği* uyarısı ve beraberinde *statükonun muhafaza edileceği* sözleri, kafa karıştırıcı bir hal almış ve eleştirileri de beraberine getirmiştir. Çünkü Osmanlı basını her ne kadar yazılarında; II. Abdülhamid dönemindeki hataları kabul etse de artık meşruti rejimin geldiğini ve adanın da büyük devletlere emanet olarak verildiğini, bu nedenle emanetin de zamanı geldiğinde sahibine iade edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, “şarktaki sulhun anahtarı” olduğu vurgusu yapılarak Osmanlı'nın rızası olmadan, Girit'i başkasına vermenin yolsuz bir muamele olacağına dikkat çekilmiştir.⁸²⁴

Bu konuda en çok ses getiren açıklama Edward Grey'in Avam Kamarasında Girit ile ilgili konuşmasında söylediği sözler olmuştur. Grey konuşmasında, büyük devletlerin Giritlilerden statükoyu ihlal etmemelerinin talep edildiğini ve Yunanistan'a ise bi-taraf

⁸²²“Girit Meselesi ve Times”, *Sabah*, No: 7444, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s. 1.

⁸²³İngiliz basını bu süreçte İngiliz siyasetinin statükodan yana olduğunu belirtmiştir. 16 Haziran tarihli Times Gazetesi bu konuda yazdığı yazı da Yunan kraliyet ailesine hürmet etmek ve Yunanistan'daki sükûneti muhafaza etmek hem İngiltere ve hem de Rusya'nın isteği olsa da “Türkiye'yi Girit'ten vazgeçirmek kolay olmayacaktır” notunu düşmüştür. Yazı da ayrıca Girit'in Türkiye'den ayrılmasının ancak ve ancak bir savaş ile olabileceğinin de altı çizilmiştir. Bk. *İkdam*, No: 98, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi ve Times”, *Sabah*, No: 7444, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s. 1.

⁸²⁴“Girit'in Muhtariyeti Meselesi”, *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi ve Times”, *Sabah*, No: 7444, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi ve Konferans Teklifi”, *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s. 1.

durmasının tavsiye edildiğini belirtmiştir.⁸²⁵ Grey konuşmasının devamında Girit'te Osmanlı hak ve hukukunun devamı, Girit müslümanlarının hukuklarının muhafazası, adadaki muhtariyet şeklinin devamından yana bir politika izlediklerini ifade etmiştir. Grey ayrıca Girit sorununun çözümünün bir protokol ile tayin edileceğini, buna Bâbıalî'nin de katılacağını belirtmiştir. Grey'in nutku, Girit'te Osmanlı hukukundan yana olumlu bir tavır olarak kabul edilmiş⁸²⁶ olsa da esasen İngiltere'nin bu tutumu kendi çıkarları doğrultusunda kurgulanmıştır.⁸²⁷

Edward Grey'in Avam kamarasındaki konuşmaları Osmanlı kamuoyunu oldukça etkilemiş ve bu konuşmanın; İngiltere'ye yönelik "mevcut olan kötü zanları ortadan kaldırdığı", Osmanlı hükümetinde de *sulh ve sükûn* ümitlerini arttırdığı yazılmıştır.⁸²⁸ Çünkü İngiltere büyük devletler içinde en güçlü devlet olarak kabul edilmiştir.⁸²⁹ Grey'in

⁸²⁵Grey, Avam Kamarasında Girit için hükümetin izlediği politika ile ilgili bir açıklama yapmıştır. Grey, açıklamasında: "Girit bizim sayemizde ... bir muhtariyet idareye sahiptir. Giritliler ise statükoyu Türklerin zararına olarak ihlâl etmeyip mezkûr muhtariyeti muhafaza etmek mecburiyetindedirler. Cezire-i mezkûre de Yunanistan'a ilhak için pek kuvvetli bir meyil ve arzu olduğunu görüyorum... Fakat Türkiye'nin de kendine mahsus hissiyatı vardır. Tarih Giritlilerin muharib bir kavm olduğunu söylüyor. Fakat Türklerin de öyle olduğu unutulmamalıdır. Giritliler müteaddid teşebbüslerle Türkleri statükoyu ihlâl etmeğe davet eylediler. Biz de statükoyu iade ve idame için bayrak meselesinde kuvvet-i isti'maline mecbur kaldık. Yemin teklifi meselesinde devletlerce tanınmamış, kabul edilmemiş bir hareket statükoya bir darbedir. Düvel-i hâmiye müslümanlara hakaret etmek ve yemin vermek suretiyle bozulan statükonun tashih ve iadesini Giritlilerden talep etdiler. Eğer bu talep is'af edilemezse statükoyu bozmakta devam edilmemesi tekrar teklif olunacak. Şayet düvel-i hâmiye bu hususta muvaffak olamazlar ve Giritliler statükoyu ihlalde ısrar etmek isterler ise o zaman devletler meseleye bir netice-i katiye vermek mecburiyetinde bulunacaklar ve Türkiye ile müzakereye karar vereceklerdir. Bu kararın Giritlilerin amâline şimdiki statüko kadar da muvafık olmayacağını zan ve tahmin ediyorum" demiştir. Grey bu süreçte Yunanistan'ın muhafaza ettiği vaziyetin *gayet iyi* olduğunu ve şimdiye kadar Türkiye'ye karşı bir harekette bulunmadığını belirtmiştir. Grey ayrıca, "eğer devletler Türkiye menfaati aleyhine hareket etmemekte devam eylerler ve Yunanistan'ın vaziyeti hazırasını muhafazada sebat ederlerse şarkta sulh ve sükûnet haleldâr olmasına hiçbir sebep-i meşru ortada kalmaz" demiştir. Bk. "Sir Edward Grey'in Nutku", *Tanin*, 16 Haziran 1910, 3 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1-2; "Sir Edward Grey'in Nutku", *Tanin*, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1.

⁸²⁶Osmanlı basını Grey'in nutkunu uzun süre değerlendirmiş ve Grey'in nutkunda Osmanlı hukukundan yana tavır almasını Osmanlı hükümetinin konuyla ilgili etkin çalışmasına bağlamıştır. Bu konudaki değerlendirmeler için bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7451, 18 Haziran 1910, 5 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸²⁷Örneğin, Avam kamarasında Girit ile ilgili müzakere sırasında Luid, "Türkiye'nin haysiyeti aleyhine vuku bulacak taarruzdan tevellüd edecek tehlikeler ile Hindistan ve Mısır ahali-i İslamiyesinde hâsıl olacak âdem-i memnuniyet hakkında hükümetin nazar-ı dikkatini celb etmiştir" diyerek bu konuda İngiliz çıkarlarına dikkatleri çekmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7451, 18 Haziran 1910, 5 Haziran 1326, s. 1-2; "Sir Edward Grey'in Nutku", *Tanin*, No: 642, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1.

⁸²⁸"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 652, 18 Haziran 1910, 5 Haziran 1326, s. 2.

⁸²⁹Örneğin İkdâm Gazetesi, İngiltere Hariciye Nazırı'nın teminatının Osmanlı nazarında büyük devletlere mensup diğer herhangi bir diplomatın teminatından daha önemli olduğunu açıkça yazmıştır. İkdâm bunun sebebini büyük devletler içinde en önemli nüfuz sahibinin İngiltere olmasına bağlamıştır. Yani uluslararası her hangi bir olayın çözümünde İngiltere'nin her istediği olmasa da O'nun istemediği de

Avam Kamarasındaki konuşması bu açıdan müslümanların İngiltere'ye güven beslemeye başlamasına da neden olmuştur.⁸³⁰ Bunun yanında bu konuşma Giritlileri ise hayal kırıklığına uğratmıştır.⁸³¹

Yemin sonrası İngiltere'nin tutumu; Osmanlı kamuoyu tarafından önemle takip edilmiş, İngiliz siyasetçiler de Osmanlı kamuoyunu İngilizler lehine etkilemeye çalışmıştır.⁸³² Ancak Girit konusuna Avrupa kabinelerinin kesin bir çözüm getirmemelerinin ve bütün müzakeratların adeta havada kalmasına neden olan etken ise İngiltere olmuştur. Çünkü İngiltere ve İngiliz çıkarları için Girit'te çözüm için henüz erkendir.⁸³³

3.2.2. Fransa

Büyük devletlerin özellikle İngiltere'nin Girit konusunda kesin bir çözümünün olmaması, diğer devletlerin çözüm önerilerinin de ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte büyük devletlerden en aktif ikinci ülkesi olan Fransa, Girit meselesinin kesin çözümü ve Osmanlı-Yunan harp tehlikesinin önüne geçmek için Londra'da konferans teklifi ile ortaya çıkmıştır.⁸³⁴ Öncelikle, Fransa'nın ortaya attığı konferans teklifi, önemli

olmaz. İkdam'ın bu noktada İngiltere'nin önemini ortaya çıkartan bir örneği daha vardır: o da İngiltere'nin donanma gücü. Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit buhranının en önemli esası da donanma gücünün Girit'te aktif olarak kullanılamamasıdır. Bk. "Girit Meselesi ve Bazı Esasi Noktalar", *İkdam*, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1.

⁸³⁰A. Davud, "Girit Meselesi ve İngiliz Siyaseti", *Beyanülhak*, 2. Sene, C. 3, Aded: 66, 14 Haziran 1326, s. 1314-1317.

⁸³¹"Girit Meselesi ve Bazı Esasi Noktalar", *İkdam*, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s.1.

⁸³²Örneğin, bir İngilizin Dersaadet'teki bir dostuna yazdığı bir mektup, Sabah Gazetesi tarafından haber yapılmıştır. Bu mektupta, İngiltere'nin politikasının değişmediği vurgulanmış ve yemin konusunda da Girit Hristiyan mebuslarının Yunan kralı adına yemininin asla kabul edilemeyeceğini, bu mebusların sadece sultana yemin edebileceklerini belirtmiştir. Mektupta ayrıca Girit konusunda İngiltere'nin Osmanlı lehine gerekeni yaptığı belirtilmiş ve mektubu, "dostlarımız yine İngiltere'ye itimat edebilirler (18 Haziran 1326)" diye bitirmiştir. Bk. "İngiltere'nin Mesleği", *Sabah*, No: 7466, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸³³Girit için çözümün bir türlü ortaya konamaması karşısında Osmanlı basınının ortak görüşü, büyük devletlerin Girit'te çözümün "şimdilik hiçbir devletin işine gelmemesine" bağlanmış ve olayların bütün mesuliyetinin büyük devletlere ait olduğu şeklinde olmuştur. Bu konudaki yorumlar için bk. "Girit Meselesini Nasıl Halletmeliyiz?", *Tanin*, No: 628, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1; Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Girit Meselesi Niçin Hal Edilemiyor?", *Tanin*, No: 630, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 4 Haziran 1910, 22 Mayıs 1326, s. 1-3.

⁸³⁴"Girit Meselesi ve Konferans Teklifi", *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s.1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1-2.

çözüm önerisi olarak görülmüştür.⁸³⁵ Fransa'nın, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın da dahil olduğu bir konferans teklifi,⁸³⁶ İngiltere'nin 1908 statükosunun iadesi ve Suda'da harp gemilerinin çoğaltılmasının yeterli olacağı önerisi ile çakışması üzerine İngiltere konferans teklifini reddetmiştir.⁸³⁷ Osmanlı Devleti tarafından da konferans teklifi olumsuz karşılanmıştır. Çünkü uzun zamandır Şark Meselesi çerçevesinde toplanan uluslararası konferanslar hep Osmanlı'nın toprak kaybı ve beraberinde yaptırımlarla sonuçlanmıştır.⁸³⁸

1910 yılında Fransa'nın Girit'te Osmanlı'yı destekler tutumu sadece düşünce boyutunda kalmamış, fiiliyata da geçmiş, Hanya'ya bir Fransız okul gemisi gelmiştir. Gemi, limana yanaştıktan sonra direğine Osmanlı sancağı çekerek yirmi pare top atışı yapmış ve bu durum müslümanları çok sevindirmiştir. Bu hadise nedeniyle müslümanlar ile hristiyanlar arasında bir arbede çıkmasından ve olayların Fransa aleyhine büyük bir gösteriye dönüşmesinden endişe duyulmuştur. Girit hükümet görevlileri bu olay üzerine derhal Fransız konsoloshanesine giderek gemiyi Osmanlı sancağı çekmesinden dolayı protesto etmek istemişlerse de konsolosu makamında bulmamışlardır.⁸³⁹

Fransız okul gemisi konusu, daha sonra Sadrazam aracılığıyla mecliste de dile getirilmiş ve bu gelişme hükümetin başarısı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı kamuoyu Girit'in Suda Limanına giden bir Fransız gemisinin Osmanlı sancağı çekmesini büyük bir jest olarak görmüş ve sadece basın yolu ile değil resmi olarak da Fransa'ya teşekkür

⁸³⁵Bu konferansın olumlu sonuçlanması için Osmanlı hükümetinin çok iyi bir oyun kurucu olup, süreci iyi değerlendirip geçmişteki hatalarını düzelterek Osmanlı'nın "şan ve şerefini muhafaza edebilecek ve namuskarâne bir teşebbüste" olabileceği -bu zaferin meyvelerini de içişlerini de toparlama şansını da vereceği- gibi Osmanlı aleyhinde verilecek bir kararın kabulüyle de sonuçlanabileceği için temkinli yaklaşmıştır. Bk. "Girit Meselesi ve Konferans Teklifi", *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s. 1.

⁸³⁶Osmanlı Devleti ise mihver devletlerin (Almanya-Avusturya-Macaristan) işin işine karışmalarını arzu etmekte ve bunlar olmadan Girit'te kesin bir çözüme ulaşılabileceğini mümkün görmemektedir. Osmanlı siyasetini Girit ve konferans konusu bir süre daha meşgul etmiş ve hatta konferans ile ilgili ayrıntılı bilgiler bile iletmeye başlanmıştır. (Örneğin, konferansa Berlin Antlaşmasına imza atan devletlerin katılacağı, Osmanlı İmparatorluğunun da sadrazam tarafından temsil edileceği bilgisi verilmiştir. Konferanstan beklenen en önemli amaç; Girit'e son şeklini vermek olarak belirlenmiştir). Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 688, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1; Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 178.

⁸³⁷"Girit Meselesi", *Sabah*, 18 Haziran 1910, 5 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, 24 Haziran 1910, 11 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸³⁸Örneğin Şirvanizade Tahir, "... Şimdiye kadar bir kere Türkiye hâkimliğinden sıyrılmış, çıkmış olan hiçbir toprağın tekrar Osmanlı idaresine iade olunduğu asla görülmemiştir" diyerek Avrupa siyasetini oluşturan üç noktayı belirtmiştir. Bunlar: Boğazlar, Süveyş ve Girit'tir. Bk. Şirvanizade Tahir, "Siyasiyat: Türkiye'nin Temeyyüat-ı Mülkiyesi ve Girit", *Selamet-i Umumiye*, No: 1, 1. Sene, 20 Mayıs 1326, s. 2.

⁸³⁹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 157, 6 Mai 1910, 23 Nisan 1326, s. 2.

edilmiştir.⁸⁴⁰ Bu gemi daha sonra Göztepe'ye gelmiş ve burada da vali tarafından büyük bir tören ile karşılanmıştır.⁸⁴¹

Bu olay, Osmanlı kamuoyu ve basını tarafından alkışlanmış, ama bu durum büyük devletlere ait kuşkuyla tam anlamıyla dindirememiştir.⁸⁴² Çünkü Fransa hükümeti, (şimdilik) Osmanlı lehine bir politika izlesede aynı tutumu Fransa kamuoyunda bulamayız. Bu tutuma zaman zaman Fransız siyasetçilerinin de katıldıkları görülmüş ve alenen Giritlilere destek mesajları gönderilmiştir.⁸⁴³ Hatta Fransa kamuoyunun Giritlilere desteği öyle bir hal almıştır ki Paris'te Girit için destek mitingleri dahi yapılmıştır.⁸⁴⁴ Esasen sadece Fransa kamuoyunda değil Avrupa kamuoyunun genelinde de “Girit Giritlilerindir” düşüncesi hâkimdir.⁸⁴⁵

1910 tarihi Girit için kader yıllardır. Bu nedenle Girit ile ilgili yayınlar tekrar çoğalmıştır.⁸⁴⁶ Nitekim büyük devletlerden özellikle Fransa, Girit ile ilgili çok önemli eserler kaleme almıştır. Bunlar daha sonra çeşitli renk ve isimler altında yayınlanmıştır.⁸⁴⁷ Ayrıca yemin ve daha sonraki çözüm sürecinde, Paris basını Fransa'nın Osmanlı lehinde davrandığını, bu nedenle de İngiltere ile Fransa arasında ciddi bir itilaf olduğunu ileri

⁸⁴⁰“...Dünden beri limanımızda Osmanlı tarihinde bir mevki-i mahsus işgal edecek bir sefine bulunuyor. Orta direğe büyük bir Osmanlı bayrağı çekerek yirmi bir pare topla kalemizi selamlayan bu sefine Dekoi isminde bir Fransız mekteb sefinesidir ki vürudunu dünkü nüshamızda selamlamış idik. Bu gemi geçenlerde Girit'te Osmanlı sancağını selamlamış ve ada üzerindeki hukuk-ı hâkimiyetimizi şanlı bir surette ilan ve isbat etmiştir. Osmanlılar bu geminin kumandanını, zabitanını ve talebe ve efradını şehrimiz büyük bir kalb-i minnettar ile takdir ederler. ...Hepimiz “yaşasın Fransız Dekoi Sefinesi” diyerek Fransız dostlarımız hakkında beyan-ı ihtiramet etmeliyiz”. Bk. *Yeni Gazete*, No: 627, 24 Mayıs 1910, 11 Mayıs 1326, s. 2.

⁸⁴¹“Girit”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 333, 3 Mayıs 1910, 20 Nisan 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁴²Örneğin; Ahmet Hilmi, Fransa'nın bu *jestine* farklı bir açıdan bakarak; “acaba Fransız gemisinden atılan toplar, riayet-i Osmaniyenin adadan infikakını ilan eden matem topları mıdır?” diye sormuştur. Bk. “Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1-2.

⁸⁴³Örneğin, Fransa Meclis-i Mebusanı'nın en nüfuzlu azasından ve Sosyalist Fırkası Reisi Jares, O'Maite Gazetesi'nde bir makale yazarak; Giritlilere hitaben nasihat ve öğütlerde bulunmuştur. Bu makalede Jares, tarihsel olarak Fransa'nın Giritlilerin hep yanında olduğunu hatırlatıp ve Giritlilere sabır tavsiye etmiştir. Bk. *İkdam*, No: 98, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁴⁴Osmanischer Luid Paris'ten aldığı habere göre (4 Temmuz) Paris'te Cemiyet-i İlmiye Dairesinde, Girit'in hürriyet ve istiklali lehinde büyük bir gösteri yapılmıştır. Bu gösteride söylenen nutuklarda Osmanlılar aleyhine ağır eleştiriler olduğu notu da düşülmüştür. Bk. “Giritliler Lehinde Bir Nümayiş”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7466, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁴⁵“Avrupa'daki Efkâr-ı Umumiye”, *Sabah*, No: 7499, 6 Ağustos 1910, 24 Temmuz 1326, s. 1-2.

⁸⁴⁶“Mösyö A.J. ve Reynah (Fransız), Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 5532, 11 Şubat 1910, 29 Kanunusani 1325, s. 1.

⁸⁴⁷Aynı düşünceyle Osmanlı Devleti de Girit ile ilgili bir kitap hazırlamıştır. Bk. Aydın (2008); “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 4 Haziran 1910, 22 Mayıs 1326, s. 3.

sürmüştür.⁸⁴⁸ Örneğin, Fransa basını İngiltere'nin yeni politikasına taraftar olamayacaklarını açıktan açığa dile getirmiş ve ayrıca, İngiltere'nin bu konuda adaletle aykırı hareket ettiklerini yazmıştır.⁸⁴⁹ İngiliz basını ise Fransız basınına karşılık; adeta savunmaya geçerek adaya asker çıkarmanın tek tedbir olduğunu, geçen seneki asker tahliyesinin ise büyük bir hata olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁰

Büyük devletlerin arasındaki bu itilaf daha sonra ortadan kalkmış ve ortak hareket etmişlerdir.⁸⁵¹ Yine Paris gazetelerinden alınan bilgilere göre büyük devletlerin Girit'te kesin bir idare kurmak için çalışmalar yaptığı, ama bu süreçte Osmanlı'da yaşanan heyecan ve boykotajın bu sürece zarar vereceği ve bunun sonlandırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁵²

3.2.3. İtalya

Büyük devletler arasında yer alan İtalya, diğerlerine kıyasla Girit ile ilgili uyumsuz bir politika takip etmiş ve Girit meselesinin en nihayet savaş ile çözümleneceğini savunmuştur.⁸⁵³ Yemin meselesi sürecinde ise İtalya, bu konuda Giritlilere büyük devletlerin teklifini kabul etmelerini, yoksa şimdiki statülerinden daha aşağı bir duruma düşecekleri uyarısında bulunmuştur.⁸⁵⁴

⁸⁴⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 2.

⁸⁴⁹Bu konudaki görüşler için bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 647, 13 Haziran 1910, 31 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 94, 15 Haziran 1910, 2 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁵⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁵¹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁵²“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁵³İtalyan bir diplomat bu konuda şunları söylemiştir: “Girit meselesi bir muharebe meselesidir. Türkleri Tesalya'ya duhulünden men edemeyiz. Hâlbuki Girit, Yunanistan'a ilhak olunduğu gün Türkler Tesalya'ya girecektir” demiş ve Girit için çözümün savaştan geçtiğine işaret etmiştir. Bk. “Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 1. Sene, 28 Nisan 1326, s. 1-2.

⁸⁵⁴İtalyan Hariciye Nazırı: “Girit meselesi şarkta, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sulh ve sükûneti tehdit eder bir boyuta ulaşmıştır. İtalyan politikasının amacı da her şeyden önce sulhün muhafazasıdır” demiş ve bu iki devlet arasındaki ilişkilerin Balkanları olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bakan, İtalya'nın Girit meselesi konusunda ise statükodan yana bir tavır ortaya koyduğunu, yani Girit'te sultanın hukuk ve hükümranlığının devamından yana olduğunu belirtmiştir. Bakan ayrıca konuşmasında Yunanistan'ın Girit'te büyük devletlerin isteği dışında bir harekette bulunmadığını belirtmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 657, 30 Haziran 1910, 17 Haziran 1326, s. 1-2; *Yeni İkdam*, No: 113, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 2; “Statement By The Italian Foreign Minister”, *The Times*, (London, England), Tuesday, Jun 28, 1910; Issue 39310, pg. 5.

Girit meselesi ile ilgili İtalya Dışışleri Bakanı bir beyanatında Girit meselesinin barışı bozmasından duyduğu endişeyi ortaya koymuş ve Yunanistan'ın bu süreçte büyük devletlerle beraber hareket ettiğini belirterek statükodan yana konuşmuştur. Nitekim Girit'in geleceği için İtalya Dışışleri Bakanının reisliği altında büyük devletlerin Roma'daki sefirlerinin de bulunacağı bir konferansın yakın zamanda toplanacağı ve Yunanistan veliahtının bir süreden beri Roma'da bulunmasının bunun bir sonucu olduğu da belirtilmiştir.⁸⁵⁵

Ayrıca basına yansıyan bir habere göre de İtalya hükümeti, Fransa Dışışleri Bakanına, Girit'in Yunanistan'a ilhakı suretiyle meselenin hal edilmesini teklif etmiştir. Bu teklife göre adada yaşayan müslümanların maddi ve dini haklarının muhafaza edilmesi ve bu konuda Osmanlı Devleti'ne de güvence verilmesi planlanmıştır. Habere göre İngiltere, Girit meselesinin bu şekilde çözülmesi taraftarıyken Fransa ve Rusya bu teklife karşı gelmiştir.⁸⁵⁶

3.2.4. Rusya

Rusya ise 1910 yılına gelindiğinde Girit meselesinde Osmanlı lehinde bir tutum sergilemiştir.⁸⁵⁷ Örneğin Girit'te yaşanan hadiseler nedeniyle gerginliğin epey yükseldiği bir sırada İstanbul'da bulunan Rusya Meclis Başkanı Gutshof, Türkiye Gazetesi'nin muhabiriyle yaptığı bir röportajda Osmanlı'nın karşı karşıya olduğu dış tehlikelerinden söz etmiştir. Başka bir mülakatta ise "Girit'teki siyasiler, bazı Yunan siyasilerinin yardımıyla, yalnız Osmanlı için değil Avrupa ve özellikle de Yunanistan için tehlikeli bir ayaklanma başlatarak bir hata yapmışlardır. Osmanlı hükümeti bu mesele hakkında büyük bir soğukkanlılık ve yetenek göstermiştir. Büyük kuvvetlerin sempatisini kazanan bu durumunu bundan sonra da muhafaza etmesi gereklidir" diyerek Osmanlı'nın Girit'le ilgili politikasına devam etmesi tavsiyesinde bulunmuştur.⁸⁵⁸

⁸⁵⁵"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 109, 19 Mars 1910, 6 Mart 1326, s. 2.

⁸⁵⁶"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁸⁵⁷Babanzade İsmail Hakkı, Rusya hükümetinin Girit'e asker göndermek için boğazlardan geçiş istemesini şüpheyle karşılamış, Rusya'nın boğazlar ve Balkanlarla ilgili çıkarları devam ettikçe, Girit ve Boğazlar meselelerinin de gündemden düşmeyeceği noktasına dikkat çekmiştir. Bk. Babanzade İsmail Hakkı, "Girit, Rusya ve Boğazlar Meselesi", *Tanin*, No: 668, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁵⁸"Gutskof'un Beyanları; Girit Meselesi İçin Ne Söylemiştir? Türkiye'nin İç Durumu", *Tahidromos*, 2 Temmuz 1910.

Rusya Dışışleri Bakanı A. İzvolski ise Girit meselesine dair verilen notadan bahsederken Rusya'nın izlediği politikanın Osmanlı ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmeme üzerine inşa edildiğine işaret etmiştir.⁸⁵⁹ Rusya daha sonra Girit hükümetine sunulan notaların tesir etmeyeceği konusundaki endişesini de diğer devletlere iletmiştir.⁸⁶⁰

Rusya basını da Girit'teki gelişmelerin takipçisi olmuş ve Girit meselesinin adaya bir donanma göndererek yapılacak kuvvetli bir askeri müdahale ile son bulabileceğini savunmuştur.⁸⁶¹

3.2.5. Almanya ve Avusturya- Macaristan

Girit'te patlak veren yemin konusu dikkatleri tekrar ada üzerinde yoğunlaştırmıştır. Berlin Antlaşmasında imzacı konumda olan Almanya ve Avusturya da konunun özel takipçisi olmuştur. Almanya, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Girit üzerinde hâkimiyetinden yana bir tavır almıştır.⁸⁶²

Bu tutumu Alman basınında da takip etmek mümkündür. Berlin Gazetesi, Giritlilerin büyük devletlere muhalif bir tavır sergilemelerinin onların zararına olacağını, bu şekilde giderse Osmanlı hukukunu bil fiil muhafaza edecekleri uyarısında bulunmuştur. Gazete büyük devletler aralarında anlaşılırsa; “Giritlilerin inadinı kırmak güç bir şey değildir” diye büyük devletlerin izleyeceği politikanın önemine işaret etmiştir.⁸⁶³

Berlin basını Girit konusunda büyük devletleri eleştirmiş ve ilginç bir örnek vermiştir. Örnekte, büyük devletler, şiddetli bir fırtına esnasında zar zor bir limana giren, lakin er ya da geç bu limandan çıkarak yoluna devam etmek zorunda olan bir gemiye benzetilmiştir. Gazeteye göre büyük devletler kendi kendilerini aldatmaktadırlar. Büyük devletler git gide Osmanlı nokta-i nazarından olaya bakmaya başlasa da sonucun değişebileceği pek muğlaktır. Almanya ve Avusturya, Girit konusunun çözümü için uluslararası bir konferansa ise taraftar olmamıştır. Gazete ayrıca bu iki devletin

⁸⁵⁹“Rusya'nın Teklifi”, *Sabah*, No: 7454, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁶⁰“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁶¹“Rus Matbuatı”, *Sabah*, No: 7462, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁶²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 688, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

⁸⁶³*Yeni İkdam*, No: 113, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 2.

(Almanya, Avusturya-Macaristan), Yunanistan’a haddinden fazla tahammül gösterdiğini de belirtmiştir.⁸⁶⁴

Ayrıca Alman basını, Girit meselesinin kesin çözümünün sadece büyük devletler ile değil Berlin Antlaşmasında imzası olan devletlerle birlikte çözüme kavuşacağını üzerinde özellikle durmuştur. Alman basını ayrıca İngiltere’nin hala Osmanlı Devleti’ne karşı II. Abdülhamid dönemindeki siyaseti izlediğini, geçici çözümler sunduğunu, Girit’i Yunanistan’a ilhak amacına hizmet ettiklerini belirtmiştir.⁸⁶⁵

Avusturya basını da bu süreçte büyük devletlerin izlediği politikayı eleştirmiştir. Gazete, büyük devletlerin tereddütlerine politikalarından vazgeçemediklerini, meselenin kesin çözümü için henüz erken olduğunu düşündüklerini yazmıştır. Gazete bu süreçte Giritlilerin cüretkâr tavırlarına karşı büyük devletlerin aday işgal etmeyi planladıklarını belirtmiştir.⁸⁶⁶ Avusturya basını aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin Girit konusunda izlemiş olduğu siyasetin memnuniyet verici olduğuna değinerek sebatkâr politikasından dolayı Osmanlı hükümetinin tebrikleri hak ettiğini belirtmiştir.⁸⁶⁷

Macar basınında ise Girit meselesinin çözümünün ya Türkiye-Yunanistan arasında bir muharebe ile ya da Yunanistan kralı aleyhinde bir ihtilal ile sonuçlanabileceğini yazılmıştır.⁸⁶⁸ Hırlab Gazetesi “Ya Muharebe Ya İhtilal” başlığı altında yayınlanan bir makalesinde, Girit’teki ihtilal olaylarının, çözüm yerine çözümsüzlük üreten garantör devletler ve II. Abdülhamid döneminin ürünü olduğunu özellikle belirtmiştir. Gazete ayrıca, Girit meselesine benzer bir olayın büyük devletlerin toprağı olan bir yerde (Kıbrıs, Cava, Madagaskar, Malta vb.) meydana gelmesi halinde nasıl davranacaklarını da sorgulamıştır.⁸⁶⁹ Hırlab Gazetesi’nin bu makalesi o kadar beğenilmiştir ki birçok Osmanlı gazetesi bu makaleyi aynen yayınlamıştır.

⁸⁶⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁶⁵“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁶⁶“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁶⁷“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁶⁸“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁶⁹Gazete cevap olarak şunları yazmıştır: “24 saat içinde donanmalarını bu bölgelere gönderir. Dünyanın neresinde olursa olsun kendi vatandaşlarının ecnebi bir milletin hükümdarı namına yemin etmelerine müsaade edecek bir hükümet var mıdır? 1897 senesi nedeniyle Türkiye gerekeni yapamıyor. Giritliler de kendileri ile Türkiye arasındaki büyük devletler seddine güveniyorlar. İngiltere ve Rusya 1908 senesi öncesinde Yunan kralına Girit’i vaat etmişlerdi. Bunlar meseleyi çözmek yerine tehir ediyorlar. Böyle

Gazete, büyük devletlerin Girit'te izledikleri yanlış politikalardan birinin de Yunanistan kralına ilhak için teminat vermek olduğunu, bu durumun devletleri çok zor duruma soktuğunu da yazmıştır. Yine Budapeşte Gazetesi'nin bir makalesinde Girit konusunu ele alırken büyük devletlerin izlediği siyasetin yanlışlığına; "Giritliler kime güveniyorlar?" sorusuyla yanıt bulmak istemiş, Gazete; "Batılılara" cevabı ile de sorunun esas kökenine işaret etmiştir.⁸⁷⁰

3.3. Büyük Devletlerin Girit Notaları

Büyük devletler yemin sonrası ardı ardına Girit hükümetine nota vererek sorunun çözümünü sağlamaya çalışmışlardır.⁸⁷¹ Buna göre verilen birinci nota ile Müslüman memurlarının memuriyete devamı ve maaşlarının ödenmesini,⁸⁷² ikinci notayla da Müslüman mebusların, Yunan kralına yemin etmeksizin meclise kabulleri istenmiştir. Aksi bir durum halinde ise "şiddetli tedbir!" alacakları da belirtilmiştir.⁸⁷³

Yemin meselesi nedeniyle büyük devletlerin notaları konsoloslar aracılığıyla Girit hükümetine iletirse de hemen bir cevap alınamamıştır.⁸⁷⁴ Büyük devletlerin Girit hükümetine verdiği notalar sadece içeriği ile değil kullanılan kelimelerle de ilgi çekicidir. Büyük devletler bu notalarda öncelikle "hukuk-ı âliyye", (droits supre'mes = üstün haklar) tabirini; Bâbıali'nin müracaatlarıyla "hukuk-ı hükümrani" (Droits suzerains = derebeyi hakları) kavramını; daha sonraları ise "hukuk-ı hâkimiyet" (droits souverains = egemenlik hakları) tabirini kullanmışlardır.⁸⁷⁵

kurtulmaya çalışıyorlar, "horoz ile çekiç" arasında bulunuyorlar". Bk. "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁷⁰"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁷¹*Sada-yı Millet*, No: 168, 17 Mai 1910, 4 Mayıs 1326, s. 3; "Girit'te Neler Oluyor?", *Sada-yı Millet*, 23 Mai 1910, 10 Mayıs 1326, s.1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 10 Mayıs 1326, 23 Mayıs 1910 s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; "Girit Meselesinde Hakikat", *İkdam*, No: 90, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s.1-2; "Konsolosların Giritlilere Notaları", *Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁷²"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1-2. Girit hükümeti Müslüman mebuslara ödenmeyen maaşlarını nota sonrası ödemiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 688, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

⁸⁷³"Konsolosların Giritlilere Notaları", *Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁷⁴*İkdam*, No: 98, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁷⁵"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

Büyük devletler Hanya'daki konsoloslarına kararın tebliğ vazifesini vermişlerdir.⁸⁷⁶ Büyük devletler notalarında özellikle "Padişahın hukuk ve hâkimiyeti ile Hanya'da Osmanlı bayrağı kalmak şartıyla statükoya razı olacaklarını" bildirmiştir. Bu sırada büyük devletlerin adaya asker çıkaracağı bilgisi de kararlarına eklenmiştir.⁸⁷⁷

Büyük devletler ayrıca Osmanlı hükûmetine gönderdikleri bir nota ile Girit'teki yönetimin uyarıldığını da belirtmişlerdir.⁸⁷⁸ Bu tutum; Avrupa basınında, büyük devletlerin "bir kez daha Sultanın egemen haklarını güvence altına alma istek ve niyetlerini kanıtlamıştır" şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁷⁹ Bu notalar gerek Osmanlı hükûmeti ve gerekse Osmanlı basını tarafından başarı kabul edilmiş ve memnuniyet ile karşılanmıştır.⁸⁸⁰

Büyük devletler daha sonra Girit hükûmetine Hanya'daki konsolosları aracılığıyla ilettikleri başka bir notada da yine aynı isteklerini tekrar etmiş ve beraberinde de hükûmeti aksi bir durum konusunda tenkit etmiştir.⁸⁸¹ Büyük devletler ayrıca Girit hükûmetinden bir de teminat talep etmiş⁸⁸² ve Girit'teki konsolosları aracılığıyla Girit hükûmetine 3 maddelik bir de nota vermişlerdir.⁸⁸³ Bu notalar sonucunda büyük devletlerin Hanya

⁸⁷⁶*İkdam*, No: 86, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 639, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁷⁷"Girit", *Sada-yı Millet*, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; "Girit Meselesi ve Yunan Hükûmeti'nin Vahim Bir Cüreti", *İkdam*, No: 88, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁷⁸*Times Gazetesi*'nin verdiği haberde büyük güçler bu nota da Girit meclisi bir sonraki oturumunda Müslüman mebuslarını yemin talep etmeden kabul etmezse veya Müslüman görevlilerin görevlerini yerine getirmelerine karşı çıkarsa veya bu yemini vermedikçe ücretlerinin ödenmesini önlerlerse; bu durumlarda büyük güçler, sert tedbirlere başvuracaklardır. Bk. "The Cretan Question; the Powers and the Porte", (From Our Own Correspondent), *The Times*, (London, England), Tuesday, Jun 28, 1910; Issue 39310, pg. 5.

⁸⁷⁹*y.a.g.k.*, pg. 5.

⁸⁸⁰*y.a.g.k.*, pg. 5.

⁸⁸¹Dört büyük devletin elçileri tarafından verilen muhtıranın tercümesidir: "Düvel-i erba'a-i hâmiye şayet Girit meclis-i ... ol vaki' olan ictima' esnasında aza'-i müslimeyi kendilerinden hissiyatlarına mugayir bir tahlifin iddiasını talep etmeksizin kabul etmeyecek ve memurin-i İslamiyenin aynı tahlifi eda etmedikçe serbestçe ifa-i vazife etmelerine ve maaşlarını almalarına müsaade eylemeyecek olurlar ise kendilerince münasib görülecek tedabire tevessül edeceklerini Girit heyet-i icraiyesine beyan ve iş'ara Hanya'daki ceneral konsoloslarını me'mur etmişler ve bundan maada Girit sularında istasyonların adedinin tezyidine karar vermişlerdir". Bk. "Düvel-i Erbaa-i Hamiye Süferası Tarafından İta Olunan Muhtıranın Sureti Mütercimesidir", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁸²"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 659, 2 Temmuz 1910, 19 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁸³Nabi Beyin bildirdikleri:

1. Müslüman mebusların yemin etmeden meclise kabulleri,
2. Müslüman memurlarının eski işlerine devam etmeleri,
3. Müftülerin tahsisatının verilmesi ve vazifelerinin yerine getirmelerine muhalefet edilmemesi.

konsolosları, kendi hükümetlerine ve İstanbul elçilerine bir rapor göndermişlerdir. Bu raporda; Müslüman mebusların yemin etmeden Girit meclisine kabul edilmesi ve Müslüman memurlarının da maaşının ödeneceği bilgisini vermişlerdir.⁸⁸⁴

Büyük devletler, Giritlileri *yola getirmek* için şiddetle hareket etmekten başka çare olmadığı kanısındadır. Notada Girit meclisi tarafından 28 Haziran 1910 Pazartesi günü bu konuda karar alınmadığı takdirde notalardaki bu kararların icra edileceği de net bir şekilde ortaya konmuştur.⁸⁸⁵ Nitekim büyük devletlerin notalara rağmen, Giritlilerin cevabının gecikmesi üzerine büyük devletler donanma göndermeye başlamışlardır.⁸⁸⁶

Yemin olayından sonra Girit'e İngiliz sefinelerinin gönderildiği haberi öncelikle Osmanlı basında yer almıştır. Haberde bu gemilerin *şimdilik* sadece gözcü vazifesi yapacağı da yazılmıştır.⁸⁸⁷ Yine gazetelerden alınan bilgiye göre Girit meclisinde büyük devletlerin verdiği notaya aykırı hareket edilirse o zaman da karaya asker çıkartılmasına karar verilmiştir.⁸⁸⁸ Ayrıca İngiltere, Girit sularına kruvazör göndermenin yanında, Girit gümrüklerinin zaptını da teklif etmiştir.⁸⁸⁹ Bu gelişmeler üzerine Atina Sefiri Nabi Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta; Suda Limanında bulunmakta olan büyük devletlerin harp gemilerinin Hanya'ya gittiğini ve Hanya Limanında gemilerin bulunmasının heyecana neden olduğunu bildirmiştir.⁸⁹⁰

Giritlilerin büyük devletlerin emirlerine itaat etmeyecekleri düşüncesi, bu devletlerin daha sert tedbir almaları gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Karaya asker çıkarmanın masraflı olması, bunun da ancak büyük devletlerin parlamentolarının iznine

Nabi Beyin yazdığına göre notanın sonunda konsoloslar eğer bu hususlara uyulmazsa asker ihracına mecbur olduklarını belirtmişlerdir. Bk. "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7467, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁸⁴*İkdam*, No: 89, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁸⁵Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2; *Tanin*, No: 670, 13 Temmuz 1910, 30 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁸⁶Bunların 9'u harp gemisi ve 7 tanesi büyük kruvazördür. Bk. "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 665, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 659, 2 Temmuz 1910, 19 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Sularında", *Yeni Gazete*, No: 666, 2 Temmuz 1910, 19 Haziran 1326, s. 2.

⁸⁸⁷*Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁸⁸"Girit Meclisi ve Devletler", *Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁸⁹"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁹⁰"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

bağlı bulunması, devletlerde bir çekince oluşturmuş olmakla birlikte, Rusya gerekirse diğerlerini beklemeden adaya asker çıkarabileceğini belirtmiştir.⁸⁹¹

Ayrıca, yeminin hemen ardından büyük devletlerin konsolosları, Venizelos ve Mihailidakis'i ziyaret etmişler ve Müslüman mebusların meclise katılmasının engellenmemesini ihtar etmişlerdir. Bu ihtara rağmen, Yeni Gazete'ye göre her iki fırkanın da Müslüman mebusları, meclise kabul etmemek konusunda ısrar ettikleri gözlemlenmiştir.⁸⁹²

3.3.1. Büyük Devletlerin Notalarının Etkileri:

3.3.1.1. Giritliler

Büyük devletler tarafından verilen notalarda “hukuk-ı hâkimiyet” tabirinin kullanılması Giritlilerce büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Hatta ilk tepki Venizelos'tan gelmiştir. Girit hükümeti ise büyük devletlerin kullandığı bu tabiri protesto ederek bunun geri alınmasını talep etmeye karar vermiştir.⁸⁹³ Bu nedenle Girit hükümeti büyük devletlere verilmek üzere bir de nota hazırlamıştır. Bu notada geçen “hukuk-ı hâkimiyet-i hazret-i Padişahi” tabirinin, büyük devletlerin geçmiş beyanatlarıyla uymadığı, dolayısıyla Girit'te tepkiye neden olduğu ve bunun halledilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁹⁴

Girit hükümeti daha sonra tekrar büyük devletlerin konsoloslarına bir muhtıra daha tebliğ ederek devletlerin son notada yazmış oldukları “hukuk-ı hükümrani” tabiri arasında tezat bulunduğunu ve bu münasebetle de bu tabirin adada oluşturduğu olumsuz havadan söz etmiş ve geri alınmasını talep etmişlerdir.⁸⁹⁵

Girit meclisi de dağılmadan önce büyük devletlerin konsoloslarına bu konuda bir beyanname vermiştir. Bu beyannamenin içeriği de tıpkı Girit hükümetinin büyük devletlere vermiş olduğu gibidir. Beynamede: “Osmanlı'nın hukuk-ı hâkimiyeti” tabiri

⁸⁹¹“Girit'e Asker İhraç Olunacak Mı?”, *Tanin*, No: 665, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁹²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1.

⁸⁹³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2.

⁸⁹⁴“Giritlilerin Notası”, *Sabah*, No: 7474, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 675, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁹⁵“Heyet-i İdare'nin Muhtırası”, *Yeni Gazete*, No: 689, 26 Temmuz 1910, 13 Temmuz 1326, s. 1.

protesto edilmiş, bu tabirin devletlerin önceden verdikleri teminata aykırı olduğu belirtilmiş ve ayrıca bu konuda büyük devletlerden izahat talep edilmiştir.⁸⁹⁶

Girit muhalefet fırkası reisi Misalidakis de büyük devletlerin son notasında “Osmanlı hukuk-ı hükümrani” tabiri kullanılmasını eleştirmiş ve bu tabirin Girit’te tekrar bir iğtişaşa neden olacağı uyarısında bulunmuştur. Misedakıs konuşmasının devamında; bu konuda Venizelos ile beraber mücadelede bulunacaklarını da söylene eklemiştir.⁸⁹⁷ Venizelos ise şayet büyük devletlerin tamamının, “zat-ı hazret-i Padişahinin Girit’teki hukuk-ı hâkimiyetini” tasvip ederse kendisinin de muhalif fırka tarafına geçeceğini bildirmiştir.⁸⁹⁸ Çünkü büyük devletlerin Hanya konsolosları tarafından edinilen bilgiye göre Osmanlı hükümetinin, Girit Adasındaki “hukuk-ı hükümrani” devletlerce tasdik olunması, Girit hristiyanlarını heyecanlandırmıştır.⁸⁹⁹

3.3.1.2. Osmanlı Devleti

Büyük devletlerin notasında yazan, “hukuk-ı hükümrani” tabiri sadece Girit’te ve Yunanistan’da değil Osmanlı Devleti’nde de en çok gündeme gelen kelimelerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti, bu tabiri memnuniyet verici olarak kabul etmiş ve Osmanlı hükümetinin bir başarısı olarak görülmüştür.⁹⁰⁰ Çünkü bu tabirin notada yer alması

⁸⁹⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

⁸⁹⁷Misalidakis “büyük devletlerin son notasında Osmanlı hukuk ve hükümrani tabirini kullanmalarını Girit halkı üzerinde büyük bir heyecana neden olduğunu söylemiştir. Misalidakis, garantör devletlerin statükonun gerektirdiği şekilde hareket ederek; hukuk ve hükümrani tabiri yerine hukuk ve hükümdari tabirini kullanmaya devam edecek olursa; Girit’te yeniden bir ihtilalin olacağı uyarısında bulunmuştur. Misalidakis, bu tabire göre Yunanistan kralının Girit başkomiserini atamasına hakkının kalmaması, Yunan zabitanının Girit’ten ayrılması, Yunan kralı adına dağıtılan adaletten feragat edilmesi lazım gelir diye de sözlerine eklemiştir. Son olarak Misalidakis, halbûki Giritlilerin bu gibi duruma ellerindeki bütün araçlarla karşı duracaklarını, bu tabirin şimdiye kadar elde edilen bütün kazançları da ortadan kaldırdığını, bu nedenle buna Venizelos’un bile evet demeyeceği, artık büyük devletlere güveni kalmadığını, O’nun da muhalefetle bir olacağını söylemiştir. Bk. “Misalidakis ve Hukuk-ı Osmaniye”, *Yeni Gazete*, No: 677, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2.

⁸⁹⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 676, 12 Temmuz 1910, 29 Haziran 1326, s. 1-2.

⁸⁹⁹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7467, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; “İstikbal Gazetesinden”, *Sabah*, No: 7491, 27 Temmuz 1910, 14 Temmuz 1326, s. 1-2.

⁹⁰⁰İkdam, hükümetin bu başarısını büyük devletlerin notalarında değişen kelimelerle örneklemiştir. Örneğin, “droits supremes” kelimeleri yerine; “droits de souverainete” egemenlik hakkı kelimelerini kullanmışlardır. Tanin Gazetesi de bu iki kelime üzerinde durmakta ve büyük kuvvetlerin bu jestine karşılık, Osmanlı kamuoyunun öfkesinin dinmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeni Gazete de bu iki kelimenin önemi üzerinde durarak; gelişmeleri Osmanlı menfaatlerine uygun olarak değerlendirmiştir. Bk. “Türk Basınından Büyük Kuvvetlerin Bildirisi”, *Prodos Gazetesi*, 15 Haziran 1910.

Osmanlı Devleti'nin hukukunun devamı olarak kabul edilmiştir.⁹⁰¹ Yine Osmanlı hükümetinin sağladığı bu başarının ardında yatan sebep olarak büyük devletlerle beraber hareket etme stratejisi gösterilmiştir.⁹⁰²

Osmanlı hükümeti bu notaya karşılık olarak bir nota hazırlamıştır.⁹⁰³ Hükümetin hazırladığı bu notada öncelikle büyük devletlerin Girit'teki “Osmanlı hukuk-ı hâkimiyetini” kesin bir şekilde ifade ile tasdik ettiklerinden dolayı teşekkür edilmiş, aynı zamanda adada uygulanacak muhtariyet şekli çerçevesinde kesin bir çözüm için tam zamanının geldiği belirtilerek; Berlin Antlaşması gereğince Almanya ve Avusturya'nın da bu müzakereye iştirak etmesi istenmiştir.⁹⁰⁴ Ancak Osmanlı hükümetinin büyük güçlerden beklediği kesin çözüm talepleri geri çevrilmiştir.⁹⁰⁵ Bu geri çevrilişin altında ise yine güçlerin çıkarlar yatmaktadır.

Büyük devletlerin, “hukuk-ı âliye” yerine “hukuk-ı hakimiyet” tabirini kullanması Osmanlı basını içinde önemli bir konu olmuştur. Büyük devletlerin bu notası birçok gazete tarafından ele alınıp incelenmiştir. Öncelikle notada büyük devletlerin Osmanlı hukukunu tanıması hükümetin bir başarısı olarak kabul edilmiş, bu noktadan hareketle Osmanlı hükümetinin yürüttüğü dostluk politikasının başarısı da önemle vurgulanmıştır.⁹⁰⁶ Bazı Osmanlı basını ise bu tabirin kullanılması yeterli görmemiş ve hükümeti Girit ile ilgili esaslı bir plan ve program üretmeye davet etmiştir.⁹⁰⁷ Bazı Osmanlı basını ise büyük devletlerin notasında geçen “hukuk-ı hükümrani” kelimesinin

⁹⁰¹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7477, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi: Bâbıali'nin Mesleği”, *Sabah*, No: 7478, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1-2.

⁹⁰²“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁹⁰³Bk. “Notaya Verilecek Cevap”, *Tanin*, No: 658, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 2.

⁹⁰⁴Viyana'dan alınan haberlere göre Girit'i koruyan büyük güçlerin Bâbıali'ye verdiği yanıt ile bağdaşan, Weiner Allgemeine Zeitung'daki yarı resmi beyan ise şu şekildedir: “Tüm yanlış anlamalardan kaçınmak için Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yalnızca Girit sorununun çözümünde (bu tür bir çözümün, herhangi bir şekilde adanın uluslararası konumunu etkilemesi durumuna karşı) iş birliği yapmaya çağrılacağı bildirildi” şeklindedir. Bk. “Vienna”, “The Cretan Question; the Powers and the Porte”, *The Times*, (London, England), Issue 39310, Tuesday, Jun 28, 1910, pg. 5. Londra'dan (6 Temmuz) Ajans Royter'in haberine göre “Girit meselesinin kesin bir şekilde halledilmesi için Türkiye'nin, Berlin Antlaşmasını imzalayan devletler nezdinde teşebbüslerde bulunduğuna dair sağlam havadis” alındığı bilgisi verilmiştir. Bk. “Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2.

⁹⁰⁵Times, Osmanlı hükümetinin Girit için İngiltere'ye kesin çözüm baskısına karşılık olarak; E. Grey'in, Osmanlı hükümetine kesin çözüm için ısrar etmemesini önerdiği ile ilgili bilgi alındığını haber yapmıştır. Bk. “Sir E. Grey Advice”, *The Times* (London, England), Issue 39319, Friday, Jul 08, 1910, pg. 5.

⁹⁰⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁰⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 662, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1-2; D. K., “Girit Müzekarati”, *Sabah*, No: 7462, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 1-2.

Girit'te protestolara neden olduğunu, oysa bu kelimenin altının çoktan boşaltıldığını belirtmiş ve adadaki Yunanlılaştırmaya tekrar dikkatleri çekmiştir.⁹⁰⁸

Osmanlı kamuoyu, Girit konusunun en önemli tarafı olarak karşımıza çıkmış ve Osmanlı hükümetinin itici gücü halini almıştır. Bu nedenle hükümet sadece basın yolu ile değil telgraflar ile direk olarak da vilayetleri Girit konusunda bilgilendirmiştir. Örneğin Osmanlı hükümeti, büyük devletlerin notasını vilayetlere bilgi amaçlı göndermiş ve hem bu konudaki tepkiler yatıştırılmaya çalışılmış hem de hükümete olan güven duygusunun artması amaçlanmıştır.⁹⁰⁹ Bu telgraflarda, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin Girit'teki "hak ve hükümranlılığını" teyit ve tasdik ettiği, bu konuda halkın herhangi bir telaş ve heyecan yaşamasına gerek kalmadığı ifade edilmiştir.⁹¹⁰ Büyük devletlerin yemin sonrası Girit hükümetine verdiği sert notaların, Osmanlı halkının büyük devletlere olan güven duygusunu yeniden kazandıracak ve halkın galeyana gelmesini engelleyici bir araç olabileceği düşünülmüştür.⁹¹¹ Fakat büyük devletlerin geçici çözümlerle olayı kapatmaya çalışması ve çözüm konusundaki başarısızlıklar büyük devletlere olan güveni temelden sarsmıştır.⁹¹²

3.3.1.3. Yunanistan

Büyük devletlerin Osmanlı hükümetine ve Giritlilere gönderdiği notalar da geçen tabirler sadece Girit'i değil Yunanistan'ı da rahatsız etmiştir.⁹¹³ Örneğin, büyük

⁹⁰⁸Balkan basınından Rumeli Gazetesi, büyük devletlerin notasında geçen "hukuk-ı hükümrani" kelimesinin Girit'te protestolara neden olduğunu, oysa bu kelimenin altının çoktan boşaltıldığını belirtmiş ve adadaki Yunanlılaştırmaya dikkat çekmiştir. Rumeli Gazetesi yazısında bu konuyla ilgili şu notu düşmüştür: "nerdeyse 13 seneden beri Girit müslümanları Osmanlı adına bir şey bulamıyorlar. Askerlikten, ulaşımın her alanında Yunan etkinliğinden söz ediliyor. Adadaki limanlarında tesadüfen bir Osmanlı zabiti bulunup, karaya çıkmak istediği zaman kılıcıyla, rovelveri için özü bütün silahları pasaporthanede alıkonulmak suretiyle aşağılanıyor. Bu hallerden sonra Osmanlı Devleti'ne ait adada hukuk, hükümrانlık ve saltanının olduğunu söylemek kadar milli ihanet olamaz." Bk. "Girit Meselesi: Yunan Meclisinde Giritliler", *Yeni Gazete*, No: 698, 5 Ağustos 1910, 23 Temmuz 1326, s. 2.

⁹⁰⁹Hükümetin Girit konusunda halkın galeyanını yatıştırma amaçlı vilayetlere gönderdiği bilgi telgrafları konusu; "Boykot ve Girit Meselesi" başlıklı III. Bölümde; hükümetin çalışmaları kısmında ayrıca bir başlık altında işlenmiş olduğu için burada tekrara gidilmedi.

⁹¹⁰"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1.

⁹¹¹"Bir Genç Türk Mebusunun Efkârı", *Tanin*, No: 667, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2; "Düvel-i Erba-i Hamiye Seferası Tarafından İta Olunan Muhtranın Suret-i Mütercimesidir", *Sabah*, No: 7460, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1.

⁹¹²"Girit, Bâbüali ve Düvel-i Hamiye", *İkdam*, No: 100, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1.

⁹¹³"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2.

devletlerin en son notasında geçen “hukuk-ı hâkimiyet” tabiri; Yunanlıları hem üzmüş hem de hayrete düşürmüştür. Çünkü o zamana kadar bu tabir yerine; “hukuk-ı âliye” tabiri kullanılmıştır. O kadar ki bu tabirin kullanılması Yunanistan’da protestolara neden olacak kadar etkin olmuştur.⁹¹⁴

Yunan gazeteleri, büyük devletlerin bu notalarındaki “zat-ı hazret-i Padişahinin cezire üzerindeki hukuk-ı hükümrânisi” cümlesinin; Giritlilerin amaç ve hedeflerine kesinlikle uygun olmadığı, bu nedenle de birçok olayın meydana geleceği iddiasında bulunmuşlardır.⁹¹⁵ Yunanistan hükümeti ise Giritlilerin büyük devletlerin kararlarına uymaları konusundaki tehditkâr notalarını kınamıştır.⁹¹⁶ Yunan Başbakanı S. Dragumis ise aksine büyük devletlerin muhtırasında yer alan “hukuk-ı hâkimiyet” tabirinin bir notada yer alması nedeniyle önemi olamayacağını beyan etmiştir.⁹¹⁷

3.4. Yunanistan ve Girit Meselesi

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sorunlara sürekli yenileri eklensede Girit konusu adeta *kronik* bir sorun halini almıştır.⁹¹⁸ II. Meşrutiyet’in ilanı ile Girit konusu daha da tırmanmış, yemin ve Giritli Hristiyan namzetler konusu bu iki devleti tekrar savaşın eşiğine getirmiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁴Osmanlı basınından Hikmet Gazetesi haberinde bu notanın Yunanistan’da ve Girit’te uyandırdığı asabiyetten söz ederek bu galeyanı haksız bir galeyan olarak adlandırıp amaçlarının bir *haçlı savaşı* çıkarmak olduğunu ileri sürmüştür. Hikmet Gazetesi yazısında Giritlilerde ve Yunanlılarda meydana gelen *hayret* duygusuna karşı çıkarak niçin diye sormuştur. Gazete cevap olarak da “çünkü Osmanlı vatanından bir parçayı savaşarak değil de dilenmek suretiyle koparamadığı için” cevabını vermiştir. Gazete bu durum karşısında Osmanlıların da galeyana gelmemesinin nedenini ise edep ve insaniyet dairesinde kalmalarına borçlu olduğunu belirtmiş, Avrupalılara bu durumun devamı karşısında “sahte galeyan” yerine “ciddi ve samimi” bir galeyan ile karşılaçakları uyarısında bulunmuştur. Gazete ayrıca İspanya’da bir İngiliz misyonerin Girit’in Osmanlı Devleti’nden alınması için haçlı ittifakı önermesini de yazısına ekleyerek Osmanlıların bu durumda “kasap elinde koyun gibi bir teslimiyetle” hukukunun gaspına razı olmayacağını belirtmiştir. Bk. “Yunanlılar, Giritliler, Galeyan Ediyorlarmış? Ya Osmanlılar?” *Hikmet*, No: 12, 1. Sene, 24 Haziran 1326, s. 2-3; “Yunanistan’da Âdem-i Hoşnidi”, *Yeni Gazete*, No: 665, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 1-2; “The Cretan Question; the Powers and the Porte”, *The Times*, (London, England), Issue 39310, Tuesday, Jun 28, 1910, pg. 5.

⁹¹⁵“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 659, 2 Temmuz 1910, 19 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹¹⁶“Girit İslamları”, *Yeni İkdâm*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2.

⁹¹⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 689, 26 Temmuz 1910, 13 Temmuz 1326, s. 1.

⁹¹⁸Bk. *Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri*, 39. Elçilik: 14 Haziran 1910’da dosyalandı.

⁹¹⁹“Girit Meselesi Tan ve Tayms Gazeteleri”, *İkdâm*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1.

3.4.1. Girit Meselesi ve Savaş Polemiği

Yunanistan Girit ile ilgili olayları başından itibaren çok yakından takip etmiştir. Bu nedenle Girit'teki yemin olayı da adeta Yunanistan'ın iç meselesi haline gelmiş ve bu nedenle Girit'in ilhakı için hem siyasi hem de askeri faaliyetlerine hız vermiştir.⁹²⁰ Durumun farkında olan Osmanlı basını ise sürekli olarak yaptığı haberlerle hem halkı hem de hükümeti uyarmıştır. Nitekim Girit meselesi, Osmanlı Devleti için de adeta bir fırtına etkisi oluşturmuştur. Bu fırtına ise sadece şehirlerde değil kasabalarda, köylerde her yerde esmiştir.⁹²¹

Girit ve yemin konusu, Yunan kamuoyunda öncelikle sevinçle karşılanmıştır. Yunanistan için Girit'in ilhak girişimleri *ana vatana* katılma mücadelesi olarak kabul edilmiş ve bu amaçla savaş içten içe hep arzu edilmiştir. Yunanistan'ın böyle bir savaşta mağlup olacağı görüşü hâkim olsa da ülke yinede bu arzusunu hep canlı tutmuştur.⁹²² Örneğin, Atina basını kaynaklı haberlere göre Giritlilerin -yemin olayında- Hristiyan azaların Müslüman mebuslarına karşı tutumlarını *tasvib ve tasdik* ettiklerini, ama büyük devletlerin işgal tehdidinin, adada büyük bir heyecana neden olduğu belirtilmiştir. Bu sırada Atina basınından Patris, orduya hitaben yazdığı bir yazıda; Giritlilerin “imdadına gitmek” gerekliliği üzerinde durmuştur.⁹²³

Yine Atina basınına göre Girit meselesi “pek yakın zamanda” halledilecektir. Fakat büyük devletlerin geriye dönük çözüm arayışları (1908 statükosu) çözümden uzak bir manzara sunmaktadır. Hatta Yunan gazeteleri şayet Osmanlı meydan okuyacak olursa Yunanistan'ın harbe girişmekten hiç çekinmeyeceğini yazmışlar, savaşı destekleyen bir tutum takınmışlar ve hükümeti de ılımlı tavrından dolayı eleştirmişlerdir.⁹²⁴ Yunanistan

⁹²⁰Gerek Yunan basını ve gerekse Türk basını Girit meselesi kesin bir şekilde çözümlenmezse “daima Türk-Yunan arasında sorun olmaya devam edecektir” görüşündedir. Bu nedenle Osmanlı hükümetinin notalarında ve protestolarında (hatta sadrazam mecliste de açıkça bu talebini belirtmiştir.) Yunanistan'dan Giritlilerin hareketini tasvip etmediklerini resmen beyan etmelerini talep etmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 628, 25 Mayıs 1910, 12 Mayıs 1326, s. 1-2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 176, 25 Mai 1910, 12 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 630, 27 Mayıs 1910, 14 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁹²¹Gazete yine Türk basınından örnek vererek bu gazetelerin aktif bir gazete olduğunu ve Türk kamuoyuna “eliyle Tesalya ve Girit'i göstererek derhal bir askerî harekât yapılmasını, yanında Türkiye'de bulunan Yunan uyruklu ve Yunan menfaatlerine çalışanların tıpkı Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi genel olarak kovulmalarını istemektedir” diye yazmıştır. Bk. “Kovma İle İlgili Teklifler”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3592, 23 Mayıs 1910.

⁹²²“Yunan Efkâr-ı Umumisinde”, *Yeni Gazete*, No: 678, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1.

⁹²³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 627, 24 Mayıs 1910, 11 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁹²⁴“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 181, 30 Mai 1910, 17 Mayıs 1326, s. 1.

basınına göre büyük devletlerin Girit için verdiği sözler ve vaatlerin tutulması konusu, bu işin savaşı halledeceğine yönelik yaklaşımların da güçlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle Atina gazetelerinin çoğunluğunun büyük harflerle “bir harbin arkasındayız” şeklinde yayın yaptıkları görülmektedir.⁹²⁵ Yunan basınına göre Osmanlı Devleti ile Yunanistan mutlaka savaşa girecektir. Çünkü Giritliler ilhak konusunda kararlıdır. Yunanistan Devleti ise Girit konusunun, ancak savaş ile halledilebileceğinin farkındadır, ama *şimdilik* bu işin sonraya bırakılması gerektiği düşünülmektedir.⁹²⁶ Aksi takdirde durum intihardan farksız bir hal alacaktır.⁹²⁷

Yunanistan’ın önceliği ilhak öncesi savaşa hazırlık⁹²⁸ ve ittifak arayışı şeklinde bir politika takibi olmuştur.⁹²⁹ Bu süreçte Yunanistan çok yönlü bir politika takip etmeye başlamış ve adeta ikiye bölünmüştür.⁹³⁰ Bu ayrımında taraflardan, kral ile başbakan ve asker, sükût tavsiye ederken; halk ve özellikle basın, savaşın tam zamanı olduğunu düşünmektedir.⁹³¹ Nitekim yemin sonrası, Yunanistan kamuoyunun Osmanlı Devleti’ne karşı heyecanı da öyle bir hale gelmiştir ki Atina’da bir *Askeri Birlik Cemiyeti* bile

⁹²⁵*İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 2.

⁹²⁶Örneğin Paris basını, Girit meselesinin savaşı sonuçlanmasının *delice* bir hareket değil mecburiyet olduğunu yazmıştır. Yani bir gün mutlaka Girit için savaş olacaktır. Fakat şimdi değil çünkü Yunanistan bu savaşı kaybedecek ve hiçbir şey kazanamayacaktır. Gazete, Türklerin savaş sonunda galibiyet dahi alsalar sonucunun aynı olmasının kimseye fayda sağlamayacağını, bu nedenle de savaşmadan çözüm bulunması tavsiyesinde bulunmuştur. Bk. “Girit Meselesi: Tan ve Tayms Gazeteleri”, *İkdam*, No: 96, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 1.

⁹²⁷Prodos Gazetesi “İntihar” başlığı ile yazdığı bir makalede iki ülkenin birbirine savaş ilanının iki ülke için de intihar olacağı uyarısında bulunmuştur. Prodos, savaşın galibi kim olursa olsun, sonucun gerçek bir menfaat sağlayamayacağını belirtmiştir. Gazete bu savaşın ancak böyle bir durumdan istifade için zaman kollayanlara zemin hazırlayacağını ileri sürerek; Balkan ülkelerini özellikle Bulgaristan’ı işaret etmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 637, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁹²⁸Örneğin Yunanistan Avrupa devletlerinden 40 milyon franklık bir borç almayı başarmış ve Yunanistan’ın bu paralarla Avusturya’daki Rot Fabrikasına 4 milyon fişek ve barut siparişi vermiştir. Bk. “Türkiye ve Yunanistan; Yunanistan Hazırlık Yapıyor”, *Tahidromos*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326.

⁹²⁹Bu sürecin en önemli aktif siyasetçisi olan Gariparis bir taraftan Osmanlı hükümeti ile sürekli bir diyalog içindeyken aynı zamanda da büyük devletlerin elçileriyle ilişki içinde olmuştur. Örneğin, Gariparis’in yemin olayından sonra sık sık Tarabya’daki yabancı konsolosları ziyaret etmesi önemli bir olay olarak basına yansımıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1. Prodos’un verdiği bilgiye göre Yunan Sefiri Gariparis’in görüşmeleri daha sonra da devam etmiştir. Bk. “Gariparis’in Mülakatı”, *Yeni Gazete*, No: 743, 18 Eylül 1910, 5 Eylül 1326, s. 2.

⁹³⁰Yunanistan ve içinde bulunduğu siyasi çıkmazları için bk. “Devlet-i Âliye ve Yunanistan”, *Sada-yı Millet*, No: 170, 6 Mayıs 1326, 19 Mai 1910, s. 2.

⁹³¹Yunanistan da yemin sonrası bir kısım Yunan aydın ve siyasileri hatta bazı gazeteciler de dâhil (Embros) Girit’i Yunanistan için bir *bela* olarak görmüşler ve Girit sorununun bir an evvel çözümlenmesini istemişler, ayrıca Giritlilerin de büyük devletlerin ihtarlarına uyması taraftarı olmuşlardır. Bk. *Tanin*, No: 636, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1-2; “Yunan Efkâr-ı Umumisinde”, *Yeni Gazete*, No: 678, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1.

oluşturulmuştur.⁹³² Yunanistan siyaseten her ne kadar ikiye bölünmüş gibi görünse de hedeflerinden çok da şaşmamıştır.

Osmanlı basını ise Yunan askeri yeniliklerini ve hazırlıklarını Atina basını aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna aktarmıştır.⁹³³ Bu öyle bir yazındır ki nerdeyse her gün sütunlarda Yunanistan ve savaş hazırlıklarıyla ilgili bir konuya rastlamak mümkündür. Bu yazıların çoğu, Yunanistan'ın savaş hazırlıklarını hakkında bilgi vermekte ve Yunanistan'ı *hayalperestlikle* itham etmektedir.⁹³⁴ Yunanistan'ın hayal içinde olmadığını, büyük bir hazırlık içinde olduğunu belirten Osmanlı gazeteleri de vardır. Özellikle Selanik'teki Jön Türk yayın organı olan gazeteler "Osmanlılar Uyumuyor" başlıklı makaleleri ile Osmanlı Devleti'ni yakında olması muhtemel savaşa hazırlıklı olmaya davet etmiştir.⁹³⁵

Osmanlı basınında "Yunanistan savaşa hazırlanıyor" şeklindeki haberlerin artması, Yunan siyasi çevrelerinden açıklama gelmesine neden olmuştur. Öncelikle Yunanistan Başbakanı S. Dragumis yaptığı açıklamalarda savaş hazırlığı haberlerini yalanlamış ve Giritlileri cesaretlendirmediklerini özellikle belirtmiştir. Başkan Dragumis, Girit konusunda büyük devletlerin tutarlı olmayan politikalarını eleştirerek; Girit konusuna kesin çözüm talebinde bulunmuş ve en nihayet büyük devletlerin kararlarına saygı duyduklarını tekrarlamıştır.⁹³⁶ Yine Dragumis daha sonra yaptığı açıklamalarla ılımlı

⁹³²Bu cemiyet, "Bâbâli tarafından Yunanistan'a tebliği muhtemel olan notalara aynı lisan ile mukabele edilmesini hükümetten talep eylemiştir." Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 636, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1.

⁹³³Yunanistan ve savaş hazırlıkları için bk. *Tanin*, No: 655, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1-2; *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 2.

⁹³⁴Örneğin Edirne'deki Türk yayın organı Afıtap, Girit meselesi üzerine kaleme aldığı yazısında, Yunan diplomatlarının -son savaşta hafif yara alan- Yunanistan'ın bu kez nasıl kurtaracaklarını düşünmelerini tavsiye etmektedir. Bk. "Yunanistan'a Karşı Yapılan Tehditler", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 5 Temmuz 1910. "Fakat biz buna hayret ediyoruz. On dört sene evvel sırtları yere geldiği zaman üzerlerinde kalan tozlar hala bakidir. Bu âr-ı azîmeyi yazan tarihi sayfeleri henüz kurumamıştır. Hayalperest komşumuz böyle bir intihara cesaret edebilsin". Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1.

⁹³⁵"Biz Osmanlılar her türlü fedakârlıkla bu savaştan kaçınmalıyız; çünkü Avrupa'daki kamuoyu mutlaka aleyhimize dönecektir. Yunanistan'a karşı savaş-sever niyetlerini beslemeden hazırlıklarına karşı ilgisiz olmamalıyız. Hükümetin ve özellikle de harbiye bakanlığının görevini tamamen ifa edeceğine inanıyoruz. Nabi Beyin resmi yazısıyla teyit edilen, Yunanistan'ın sınırlardaki hazırlıkları, Yunanistan'a karşı itimat duymamamız için yeterli bir nedendir. Subayların beyanlarına göre savaş çıktığı takdirde kısa bir sürede tamamlanmalı ve gerek duyulduğu anda hazır bir şekilde başka bir yere gönderilmelidir. Tüm millet hükümetin işini kolaylaştırmalıdır". Bk. "Türkiye ve Yunanistan", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3689, 16 Temmuz 1910, (3 Temmuz 1910); "Girit Meselesi ve Türk-Yunan İlişkileri", *Tahidromos*, 11 Mayıs 1910.

⁹³⁶Dragumis, Girit ile ilgili şunları söylemiştir: "Girit meselesi o kadar önemli değildir. Fakat Babîâli kışkırtmalarda bulunmak istediğinden ona ehemmiyet veriyor. Biz Giritlileri himaye etmiyoruz. Fakat

tavrını sürdürmüş, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olduklarını özellikle belirtmiştir.⁹³⁷

Yunanistan'ın eski dışişleri bakanı (İskozes) ise verdiği bir beyanatta aynı sözleri tekrarlamaşının yanında Osmanlı Devleti'nde ikamet eden milyonlarca Rumun, Genç Türklerin getirdiği yeni rejime sadık hareket ettiklerini söylemesi hayli dikkat çekicidir.⁹³⁸ Eski bakanın bu söyleminde Osmanlı milleti olan Rumlarla ilgili güvence vermesi, Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale kabul edilmelidir. Yunan siyasilerinin yanında, Yunan askeri mevkiisindeki isimlerin de zaman zaman açıklamaları gündeme yansımıştır. Örneğin, Yunan Savunma Bakanı, Girit konusunda verdiği bir demeçte; Girit'i serbest bırakmak gerektiğini, bu durumun Türk-Yunan savaşına neden olmamasını umduklarını, ama savaş olursa da savaşa hazır olduklarını söylemiştir.⁹³⁹ Bu açıklamalara göre Yunanistan bir yandan tarafsızmış gibi bir tavır takınırken bir taraftan da büyük devletlere yaptığı müracaatlarla Girit meselesinin çözümünün; Girit'in Yunanistan'a ilhakından geçtiğini tekrarlamıştır.⁹⁴⁰ Yunanistan büyük devletler nezdinde, Girit'in neden Yunanistan'a ilhak edilmesi gerekliliği üzerine de yoğun bir diplomasi savaşı vermektedir.⁹⁴¹

Yunan basını yemin olayından sonra Osmanlı hükümetinin kararlı politikasını *Türkiye'nin tahrikleri* olarak aktarmıştır. Bu nedenle Yunan kamuoyunda heyecan günden güne artmıştır. Yunan gazetelerine göre büyük devletlerin ve “Osmanlı

onları fikirlerinden vazgeçiremeyiz. Emin olunuz ki biz Giritlileri cesaretlendirecek bir eylemde bulunmuyoruz. Kabahat tavır ve hareketleri malum olmayan büyük devletlerdedir. Bundan dolayı seçim son buluncaya kadar sükûnet olmayacaktır. Ağustos'ta devletlerin çareye dönük bir tasviyede bulmaları lazımdır. Böyle olmakla beraber savaş olasılığına ihtimal veremiyorum.” Bk. *Yeni Gazete*, No: 622, 19 Mayıs 1910, 6 Mayıs 1326, s. 1.

⁹³⁷Dragumis bu konuda şunları söylemiştir: “Girit meselesi kapanmıştır. Artık Girit meselesi yoktur. Büyük devletler Girit meclisinin oturumunda Girit Müslüman mebusları kabul etmek şartıyla statükoyu muhafaza ediyorlar. Bugün Girit için artık söz olmuyor... Bir taraftan Türkiye'de büyük bir halk galeyanı görülüyor. Osmanlı Paramentosunda müzakerat yeter derecede açıkça gösteriyor ki hükümet, milletin galeyan-ı a'sâbına karşı duramayacak, millet Yunanlılarla savaş ve Hanya'ya bir filo sevkini talep eyliyor. Daha şimdiden Türk tüccarları Yunan mallarına karşı boykotaj yapmağa başladılar. ... Mantığımız Genç Türklerle dost olmaktan yanadır.” Bk. *Tanin*, No: 632, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 3; *İkdam*, No: 79, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 2; *Yeni Gazete*, No: 634, 31 Mayıs 1910, 18 Mayıs 1326, s. 1.

⁹³⁸*Yeni Gazete*, No: 637, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1.

⁹³⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 26 Mayıs 1910, 13 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁹⁴⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 647, 13 Haziran 1910, 31 Mayıs 1326, s. 1-2.

⁹⁴¹“Yunan Efkâr-ı Umumisinde”, *Yeni Gazete*, No: 678, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1

hükümetinin haksızlıkları ile zulümlerine kurban olarak yaşamaktan ise yok olmak daha tercih edilebilir ve her türlü fedakârlığı göze almak zamanı gelmiştir.”⁹⁴²

Osmanlı Devleti’nin Atina Sefiri Nabi Bey, Dersaadet’e çektiği telgrafında, Atina’daki heyecanın gittikçe yükseldiğini, Yunanlıların Girit olayında hükümetin gerektiği gibi Girit’in menfaatini koruyamadığını yazdıklarını belirtmiştir. Nabi Bey, Yunanistan’ın sınıra asker sevkine başladığı haberini de hükümete iletmıştır.⁹⁴³ Nabi Bey’in bir diğer icraatı Yunan basınının Osmanlı Devleti’ne karşı kullanmakta olduğu “münasebetsiz lisana bir nihayet verilmesini” Dışişleri Bakanı Gariparis’den rica etmesidir.⁹⁴⁴ Yunan basınının Osmanlı Devleti aleyhinde *şiddetli yazılar* kaleme alması⁹⁴⁵ üzerine Yunan gazetelerinin (özelikle Patris’in) ülkeye girişi Osmanlı hükümeti tarafından (Matbuat Kanunu’nun 35. maddesine göre) yasaklanmıştır.⁹⁴⁶

Yunanistan’dan gelen bu haberler karşısında halkın galeyanının artması üzerine Osmanlı hükümeti de çeşitli tedbirler almış,⁹⁴⁷ buna rağmen bazı Yunan uyrukluların Osmanlı vatanında tahrik edici asayiş ihlalini içeren davranışları da devam etmiştir.⁹⁴⁸ Özellikle Osmanlı Devleti’nin her yerine yayılan Helen cemiyetlerinin aktif olarak çalıştıkları görülmektedir. Hatta bu cemiyetler, Yunanistan’a destek için yardım toplama

⁹⁴²Osmanlı basını ise Yunan basınının Osmanlı hükümetinin “zulüm ve haksızlıklarının kurbanı olmak” sözünü eleştirip bundan amacın; “Avrupa efkârını celb etmek” olduğunu, Osmanlı hükümetinin böyle bir şey yapmadığını, hükümetin yaptığı şeyin kendi hukukunu müdafaa etmek olduğunu belirtmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁴³Jön Türk Gazetesinden aktarılmıştır: “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7456, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁴⁴*Tanin*, No: 628, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 2.

⁹⁴⁵Osmanlı ajansının Atina’dan aktardığına göre gazeteler Türkiye aleyhindeki polemiklerine daha ağır bir dil kullanarak devam etmekte ve Türkiye’nin Yunanistan’a savaş açmak için fırsat beklediğini yazmaktadır. Bk. “Türkiye ve Yunanistan, Yunan Basını Türkiye’ye Karşı”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3645, 23 Temmuz 1910, (10 Temmuz 1910).

⁹⁴⁶“Yunan Paçavraları”, *Tanin*, No: 649, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁴⁷*Sabah Gazetesi*’nin haberine göre bakanlar kurulu; Kral George’nin, Yunan komutanlarının ve Yunan deniz kuvvetlerin gemilerinin resimlerinin Türkiye’ye ithal edilmelerini yasaklamıştır. Bu kararın nedeni olarak; bu resimlerin Girit meselesinin görüldüğü bir zamanda Osmanlı Rumlarını ayaklandığı şeklinde gösterilmiştir. İçişleri bakanlığı zaten kamu güvenliği müdürlüğüne ve çevre makamlarına gerekli emirleri vermiştir. Bk. “Türkiye ve Yunanistan; Resimlerin Yasaklanması”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 5 Temmuz 1910.

⁹⁴⁸Örneğin, Beyoğlu’nda iki Yunanlının Osmanlı tebaasını tahkir etme amaçlı olarak; “yaşasın Yunanistan” diye bağırarak için tutuklanıp harb-i örfiye gönderilmişlerdir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tasviri Efkar*, No: 353, 13 Eylül 1910, 31 Ağustos 1326, s. 2.

yarışı içine dahi girmişlerdir. Örneğin, Kadıköy'deki bir Rum kulübünde Averof zırhlısı için para toplandığına dair bir haber basında yer almıştır.⁹⁴⁹

Yine bu cemiyetlerden biri de kendisine en çok taraftar bulduğu yerlerden biri olan İskenderiye'dedir.⁹⁵⁰ Yunanlılar nerede olurlarsa olsunlar *Yunan düşü* için uğraşmaktan vazgeçmediklerine bir örnekte Mısır'dan gelmiştir.⁹⁵¹ Bu konuda Yunan hazırlıklarında en dikkati çeken konu Yunanistan'ın Osmanlı tebaası olan Rumlardan da yardım toplamasıdır.⁹⁵² Osmanlı basını bu konuya dair vesikalar yayınlıyarak; *Yunan fitnesine* karşı uyanık olunması tavsiyesinde bulunmuş ve Osmanlı donanması için Osmanlıların da yardım toplamasının önemine değinmişlerdir. Bu gelişmeler Yunanistan'ın savaş hazırlıklarına dair birer delil olarak Osmanlı gazetelerinde yayınlanmıştır.⁹⁵³

⁹⁴⁹“Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 355, 15 Eylül 1910, 2 Eylül 1326, s. 2.

⁹⁵⁰İskenderiye Hellenizm Yunan Cemiyeti (Ellinismos) üyeleri bir araya gelerek; Yunan hükümetine savaş araç gereçleri için (makinelı tüfek için) aralarında yardım toplamışlardır (6 bin İngiliz lirası). Osmanlı basını bu haberleri sütunlarına taşıyarak esasen Yunanlıların vatan sevgisini örnek alamayan Osmanlı zenginlerine hitap etmektedirler. Bk. “Yunanlıların Vatan Sevgisi,” *Tahidromos*, 13. Yıl 3623, 28 Haziran 1910; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 662, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁵¹Bu habere göre Mısır'da bulunan bir Yunanlı servet sahibinin (Emmanuel Biankis), Girit askerinin teçhizatı için harcanmak üzere Venizelos'a 5 bin İngiliz lirası göndermiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 702, 12 Ağustos 1910, 30 Temmuz 1326, s. 2.

⁹⁵²1910 yılı sonlarına doğru da Yunanistan her defasında Girit'e müdahalesinin olmadığını iddia etsede alınan haberler hep aksi yönde olmuştur. Hanya'da yaşanan bir olay da Yunanistan'ın Girit konusunda kışkırtmalarına hiç de ara vermediğine örnek gibidir. Hanya'ya Yunan donanması için bir Cemiyet-i Yunaniye'nin geldiği ve yardım topladığı haberine gazeteler yer vermiştir. Örneğin, “Cemiyet Hanya nahiyesi önünde söylediği nutukta “Girit Yunanistanındır ve Yunanistan Girit için harbe hazırdır” gibi manasız sözler söylemiştir. Hanyalılar bu cemiyete çok büyük ilgi göstermişlerdir. Vapur Hanya Limanına girerken Yunan bayraklarıyla donatılmış idi.” Bk. “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 353, 13 Eylül 1910, 31 Ağustos 1326, s. 2.

⁹⁵³Gazete yazısında delillerini şöyle sıralamıştır: ilk belge: “Selanik'ten Rumeli Gazetesi'nin verdiği bir haberde Yanya Vilayeti'nin Tepedelenli kasabasının yakınında Bestan karyesinde Dimitri isimli biri, cuma günü Praveşte kasabasında dolaşırken; polisin dikkatini çeker ve tutuklanır. Bu tutuklama üzerine bu şahsın üzerinde: Yunan milli donanmasına ait beş kruşluk piyango bileti, bir Rumca mektup ve bir de damga çıkar. Bu kişinin ifadesinde bu biletleri Siroz Subaşı karyesinde Nikola Papa'dan aldığını, Nikola'nın bu biletleri dağıttığını itiraf eder. İkinci belge: Kavala Limanına gelen iki Yunan vapurunun kahvecisi Kavalalı Çakır'ın üzerinde de Yunan bahriyesine övgü ve destek amaçlı bir mektup bulunduğu haberi yazılmıştır. Bu mektupta Girit için “imkânı yok ilhak olunacaktır” ibaresi de yer almıştır”. Mektubun Rumcadan tercümesi: (N: 22 fi 18 Mayıs 1910), “... Birinci fıkrası selamdan ibarettir. İkinci fıkrasına gelince: Makedonya'dan ayrıldığım zaman Kavala'yı selamladım. Bu mektubu politik ahvalini anlatmak için yazıyorum. Güzel Makedonyalılar. Ölmek ister iseniz zamanı geldiğinde ihtilal çıkarmağa hazır bulunmalısınız. Doğrusu bekleyeceksiniz. Bilirsiniz ne sebepler için bahriyeye girdim. Bahriyede rahatım fevkalâdedir. Bütün zabitan hakkımda iyi muamele etmekte ve her şeyi onlardan öğrenmekteyim. 1906'dan beri mensup olduğum komiteye ... Müslümanların zulmünden kaçmaya mecbur oldum. Girit meselesi için müslümanlar o kadar şiddetli bir dil ile hakaret ediyorlar ki kabil değil ilhak olunacaktır. Zira programda dâhildir. Ve ilhak için Giritliler son damla kanı dökeceklerdir. Giritin ilhakı için Akdeniz'de talimler yapıldıktan sonra hücum edileceği gibi bir fırsat bulup, umum Makedonya limanlarına, kasabalarına hücum edilecektir. Haziran nihayetinde o mübarek Averof zırhlısı gelecektir ki canımızı takviye edecektir. Her vakit Yunanlı kardeşlerimize dua ediniz ki gece gündüz cenab-ı Hak yardım etsin. Zahmet çekmeyelim ki bütün bir millet olalım. Ticaretinizin nasıl gittiğini anlamak istedim. O iş için mutlak bir iki söz yazınız. ...

Yunan kaynaklı haberlere göre 1910 Haziran ayı oldukça hareketli geçmektedir. Yunanlılar hududa şiddetli takviyeler yapmış, aynı zamanda büyük bir redif askeri ordusunu silah altına çağırarak Osmanlı hududunu da tehdit etmeye başlamıştır.⁹⁵⁴ Yunanistan, bu faaliyetlerinin yanında sürekli Osmanlı topraklarına tecavüzlerde bulunarak çete faaliyetlerini de arttırmıştır. Makedonya'daki çetecilik faaliyetlerine Giritlilerin de katıldığı ve bölgede huzursuzluk çıkardıkları hükümete bildirilmiştir.⁹⁵⁵

Bu konu devletlerarası görüşme trafiğini de hızlandırmıştır. Osmanlı hükümeti ise Yunan askeri hazırlıkları konusunda büyük devletlere nota verme hazırlığına girişmiştir.⁹⁵⁶ 1910 yılının Temmuz ayına gelindiğinde ise Yunanistan halkının savaş

Fena fikirleri vardır. Dört ay sonra izin alıp geleceğim. O vakit cümlesini anlatacağım. Gönüllüler altmış drahmi maaş alıyor. Ben de o kadar alıyorum. Bakkal Deli Maşo'ya selam ederim. O meseleleri her vakit yazınız. Ben de cevap yazarım. Ahaiki nam Yunan vapuruyla mektubunuzu gönderiniz, postacı Çakıra veriniz. İmza: Anastus Andonyadi". Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 2. Ertuğrul'da "Yunan Fikirliler Bu Memleketten Çıkmalı" başlığı altında bir ihbar ve farklı bir boykot haberi yayınlanmıştır. Bu ihbar mektubuna göre Mudanya'nın Burgaz karyesi mektebi müdürü Yorgi adındaki kişi Yunanistan emellerine hizmet etmekte ve Girit hakkında alenen uygunsuz sözler söylemekten çekinmemekte ve aynı zamanda da Yunan donanması için para toplamakta olduğu gazete idarehanesine gelen pek ayrıntılı bir mektupta beyan edilmektedir. Gazete, "Osmanlı mülkünde Osmanlı nimetiyle beslenmiş olan bir adamdan biz bu derece nimete nankörlük beklemediğimiz için şiddetle hükümetin nazar-ı dikkatini çekeriz. Hakikate vakıf olmak isteriz" diye yazmıştır. Bk. "Yunan Fikirliler Bu Memleketten Çıkmalı", *Ertuğrul Gazetesi*, 1. Sene, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 3.

⁹⁵⁴Yunanistan'da Türkiye'ye karşı büyük bir heyecanın sürmekte olduğunu, Yunanistan hükümetinin savaş için hazırlanmakta, hudutlarını güçlendirmekte olduğu Ajans Furniye tarafından servis edilmiştir. Yine Selanik Gazetesi'nin Atina'dan aldığı haberlere göre Yunan kamuoyunda Türkiye ile savaşa kesin gözüyle bakılmaktadır. Gazete, Yunanistan'ın savaş hazırlıklarından söz ettikten sonra Yunanistan başbakanının bir açıklamasına da yer vermiştir. Bu açıklamada Girit ile ilgili Yunanistan'ın planı şu şekildedir: "Başvekil Mösyö Dragumis'in damadı tarafından Hariciye Nazırı Kalerki, Bahriye Nezareti Hukuk Müşaviri Papa Mihalopolu, Yunan milli bankası müdürü, istihbarat ve diğer birkaç mebusun hazır bulunduğu özel bir mecliste yakın zamanda Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaşın vuku bulacağı ve bu savaş sebebiyle Balkanlarda meydana gelecek genel bir keşmekeş arasında Girit'in Yunanistan'a ilhak olunacağı beyan edilmiştir". Bk. "Devlet-i Aliyye ve Yunanistan", *İkdam*, No: 165, 26 Ağustos 1910, 13 Ağustos 1326, s. 1.

⁹⁵⁵Selanik valisi Yunanistan ve Giritli silahlı çetelerin Selanik ve civarındaki Müslüman ve Bulgarlara karşı faaliyetleri ile ilgili yazısında şunlara değinmiştir: "Makedonya'da dahi Yunanistan'a civar olan sahillere Yunan generali kumandasında olarak yirmi çete kadar Yunan eşkıyası çıkacağı, bu çetelere yerli Rumlardan dörder beşer kişinin katılacağı, yerlilerden de ayrı çeteler oluşturulacağı, Müslüman ve Bulgar olan orman bekçilerini ve köylerde dolaşan reji kolcularını katl ve küçük jandarma devriyelerine taarruz edileceği, Rum köylerinde bulunan askeri müfrezelerinin ikametgâhlarını dinamitle yok edileceği, Rum ve Bulgar ahali ile sakin olan köylerde Bulgarlara tecavüzatda bulunulacağı, Yunanistan'dan gelen ve buraya gönderilen talimatnameye göre; bundan on beş gün önce de Yunan işçilerinden on altı kişinin oluşturulmakta olan Yunan çetelerine katılmak üzere Yunanistan'a hareket ettikleri, Vlmcaze yoluyla Pravista, Gavale, Yeroz yönlerine gönderilmek üzere Yunanistan'dan silah ve cephane gönderileceği ..." yolunda kararlar alınmıştır. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 665, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁵⁶Örneğin, Jön Türk Gazetesi Yunanistan'ın Tesalya hududuna asker ve mühimmat nakl ettiği haberini yapmıştır. Yine Yunanistan'ın Epir'de savaş hazırlıklarının yaptığı, Yunanistan'ın sınırlarını takviye ve tedarik ettiği yolundaki haberler üzerine Osmanlı hükümeti bu durumu büyük devletlere iletmiştir. Bk. "Yunan Havadisi", *İkdam*, No: 171, 1 Eylül 1910, 19 Ağustos 1326, s. 1; Hüseyin Cahit, "Girit ve

isteği ve halkın heyecanı da günden güne artmaktadır.⁹⁵⁷ Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkiler de günden güne fenalaşmaktadır. Yunanistan bir taraftan barıştan yana olduklarına dair açıklamalar yaparken diğer taraftan da askeri hazırlıklar yaptığına dair haberler hızlanmaktadır. Yunanistan bu hazırlıklara ise *tedbir ve müdafaa*dan ibaret olduğunu beyan etmiştir.⁹⁵⁸ Ancak Yunanistan için Girit konusunda düşünülen en son seçenek *silah* ile olacaktır. Bu nedenle 1910 yılı Yunanistan için savaş hazırlıklarıyla dolu bir yıl olmuştur.⁹⁵⁹

Osmanlı Rumca basın ise bu iki ülke arasındaki gerginlikten en çok etkilenen taraf olmuş ve savaş söylentilerini ortadan kaldırma telaşı içine girmiştir.⁹⁶⁰ Örneğin Rumca basından Tahidromos, bu savaş söylentilerini; *hayal ürünü* olarak değerlendirmiş ve hükümetin de barışsever bir politika uyguladığını, bu konuda meclisten ve büyük devletlerden de destek aldığını belirtmiştir.⁹⁶¹ Tahdiromos'un aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni övmesi ve Türk siyasi hayatını bir *okula* benzetip İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni de bir *büyücüye* benzetmesi oldukça dikkat çekicidir.⁹⁶² Yine Tahidromos, Yunanistan'a karşı yapılan miting ve gösterilere rağmen Osmanlı ve Yunanistan'ın

Yunanistan", *Tanin*, No: 756, 10 Ekim 1910, 27 Eylül 1326, s. 1; *İkdam*, No: 283, 27 Aralık 1910, 14 Kânunuevvel 1326, s. 1

⁹⁵⁷"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 659, 2 Temmuz 1910, 19 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁵⁸Örneğin, eski Yunan Hariciye Nazırı İskosas, Trübina Gazetesine verdiği bir mülakatta (1 Haziran) Girit ile ilgili şunları söylemiştir: "Yunanistan için bir Girit meselesi yoktur. Çünkü bu mesele 1897 muharebesinden sonra tasfiye edilmiştir. Yunanistan daima salim bir hatt-ı hareket üzere devam etmiş, Giritlilere itidal tavsiye eylemiştir" diyerek Yunanistan'a yönlendirilen eleştirileri reddetmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 630, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 654, 27 Haziran 1910, 14 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁵⁹Prodos, Paris basınından aktardığı bir yazıda Girit meselesinin ne Bâbüali tarafından gönderilen protestonameleri ile ne de Giritlilerin Yunan kralı adına meclislerinin açılışı ile çözüme kavuşamayacağını; Girit meselesinin ancak silah kuvvetiyle, "Yunanistan'ın kara ve deniz kuvvetlerini mükemmeliyet noktasına getirmesiyle" başarılabileceği yazılmıştır. Bk. *Hür Memleket*, No: 7, 1. Sene, 1 Aralık 1910, 18 Teşrinisani 1326.

⁹⁶⁰Tahidromos, Jön Türk yayın organlarından Manastır basınından Neyyir-i Hakikat'in, Yunanistan'a yönelik yayınlarını; *birlik* duygusuna *taş atmak* şeklinde yorumlamış ve eleştirmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Tahidromos*, 12. Yıl, No: 3256, 31 Mayıs 1909.

⁹⁶¹Örneğin, Tahidromos, "Sadrazam, gerçekten de samimi olarak barışsever bir kişidir ve bazı çevrelerin savaş-sever yönelimlerini kınamaktadır. Binaenaleyh yönetimin başında Hakkı Paşa kalırsa imparatorluğun menfaatlerini onurlu bir şekilde koruyarak Türkiye bu basiretli durumuna devam edecektir". Bk. "Türkiye ve Yunanistan", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3584, 13 Mayıs 1910; "Türk-Yunan Savaşı", *Tahidromos*, 20 Mayıs 1910.

⁹⁶²Tahidromos özellikle bu süreçte İttihat ve Terakki içinde kuvvetli bir milliyetçilik düşüncesinin hâkim olduğu konusunda fırkayı uyarmıştır. Bk. "Yeni Siyasi Ufuklar", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3578, 6 Mayıs 1910.

aralarındaki zorlukları barış yoluyla düzeltmeleri için umudunu yinelemiştir.⁹⁶³ Neologos ise yazılarında Girit meselesinde Türklerin, Yunan milletine değil büyük devletlere karşı hiddet göstermesi gerektiğini yazmıştır.⁹⁶⁴

Rumca basının Yunanistan yerine dikkatleri çekmek istediği başka bir nokta ise Balkanlardaki Panslavizm yayılcılığıdır. Bu nedenle Bulgaristan ve Makedonya'daki Rus faaliyetleri, hükümete uyarı niteliğinde haberlerle ulaştırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Tahidromos, Panslavizm akımının Osmanlı Devleti için daha tehlikeli bulmuş ve –işgalci bir düşünce olarak işlemiştir- Panslavizm yayılcılığına karşı Yunanistan ile ittifak kurularak; *Slav düşmanların* durdurulabileceği tavsiyesinde bulunmuştur.⁹⁶⁵ Buna karşın Bulgar basını ve Bulgar siyasileri⁹⁶⁶ de Girit ve Panhellenizm konusunda Osmanlı Devleti'ni Yunanistan'a karşı uyarmıştır.⁹⁶⁷

Tahidromos, Türk-Yunan ilişkilerine farklı bir bakışla yaklaşarak Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginliğin, Avrupa tarafından da endişe verici olarak takip edildiğini hatırlatmıştır. Gazete ayrıca Yunanistan ile savaş için fırsat kollayanları eleştirerek iki ülkenin kardeşliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Gazete, devletin yeniden yapılanmasını üstlenen yenilikçilerin, yeniliklerine başladığı bir dönemde bu söylemlerin “korkunç tezatlar ve devleti mahvolmaya götürecek” düşünceler olduğunu yazmıştır. Tahidromos

⁹⁶³Tahidromos, bu umudunu sürekli yinelemiştir. Örneğin gazete Girit meselesi nedeniyle yer yer gösterilen öfkeye ve yapılan mitinglere rağmen genel eğilimin ılımlı olduğunu belirtmiştir. Tahidromos, Girit meselesi dolayısıyla meclis görüşmelerini konu almış ve görüşmelerde hüküm süren sakinliği haklı bulmuş ve Osmanlı temsilcilerini tebrik etmiştir. Bk. “Türkiye ve Yunanistan”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3584, 13 Mayıs 1910.

⁹⁶⁴Nea Patris, “Osmanlı-Yunan Münasebatı” makalesini tercüme ederek yayınlamış ve Türklerin artık kendi menfaatlerini düşünmeye başladıkları yorumunu yapmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkar*, No: 344, 4 Eylül 1910, 22 Ağustos 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkar*, No: 348, 8 Eylül 1910, 26 Ağustos 1910, s. 1-2.

⁹⁶⁵“Türkiye ve Yunanistan İlişkileri; Girit Meselesi”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 17 Ocak 1910.

⁹⁶⁶Girit'te Osmanlı hukukunun devamını savunan diğer bir devlet ise Bulgaristan'dır. Bulgaristan basınında da Girit olayı 1910 yılında haber olarak sürekli işlenen konulardan biri olmuştur. Bulgar Gazetesi, Girit'in Osmanlı hâkimiyetinde kalması gerektiğini, Girit'in Akdeniz politikası için stratejik bir öneme sahip olduğunu ve Türklerin Girit'i muhafazaya mecbur olduğunu yazmıştır. Gazetenin; Girit olmadan Türkiye'nin Trablusgarp'ı dahi muhafaza edemeyeceğine, geneli Müslüman olan Kuzey Afrika topraklarının ve Arabistan'ın da kaybının arka arkaya geleceğine işaret etmesi önemlidir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 619, 16 Mayıs 1910, 3 Mayıs 1326, s. 2.

⁹⁶⁷Bulgar siyasi çevrelerinde de aynı düşüncenin hâkim olduğunu görmekteyiz. Bulgar diplomatlarından biriyle yapılan bir mülakatta Bulgar diplomat “Ne Yunanistan ne de Girit bu ilhak keyfiyetini bir emri vaki haline getiremezler. Bâbıali buna kolayca mâni olabilir. ... Giritlilerin hareketi hiçbir mahiyet-i resmîyeyi haiz olmayıp, yalnız nasyonalizm eseridir. Giritliler iyi düşünmüş olsalardı Yunanistan'a ilhakin asla menfaatine muvafık olmadığını anlayacaklardı.” Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 632, 29 Mayıs 1910, 16 Mayıs 1326, s. 1-2

yazısının sonunda; bu söylemlerin sadece bir kesimin arzularına ve menfaatlerine hizmet edeceğini esasen savaşın büyük bir cinayet olacağını belirtmiş ve soğukkanlılığı koruma tavsiyesini yinelemiştir.⁹⁶⁸

Tahidromos Gazetesi'nin, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında Yunanistan ile iyi ilişkiler içinde gerçekleşmesini istediği için meclis konuşmalarında genellikle Türk-Yunan ilişkilerinin Osmanlı için önemini vurgulayan konuşmaları ön plana çıkardığını ve bu mebuslarla özel röportajlar gerçekleştirdiğini görmekteyiz.⁹⁶⁹

Osmanlı Devleti'nin Girit nedeniyle sık sık Yunanistan ile karşı karşıya gelmesi ve beraberinde savaşa dönük polemiklerin yaşanması dış basında da her iki ülkenin savaşa doğru gittiği yönündeki haberlerin yoğunluğunu attırmıştır.⁹⁷⁰ Örneğin Paris'te yayın yapan bir gazetenin Max Nordau isimli yazarına göre Türk-Yunan Savaşı artık bir gerçektir ve bu durum önlenemez bir hal almıştır.⁹⁷¹ Bu gibi yazılarda bu savaşı tahrik eden tarafın Türkiye olarak gösterilmesi; beraberinde Osmanlı basınına da harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'nin Girit konusunda sadece hakkını muhafaza etme peşinde olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁹⁷²

Avrupa basını, Türk-Yunan ilişkileri noktasında, öncelikle Yunanistan'ın Girit için savaşı göze alıp alamayacağını tartışmıştır.⁹⁷³ Avrupa kamuoyu, konuyu hem Yunan hem de Türkiye açısından değerlendirmiş ve Girit için savaşın her iki ülke için tehlikeli olduğu kanısına ulaşmıştır.⁹⁷⁴ Örneğin bu konuda uzun bir yazı kaleme alan Freyye Presse,

⁹⁶⁸“Türkiye ve Yunanistan'daki Haberler”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3514, 18 Şubat 1910.

⁹⁶⁹“Bugünkü Meclis Toplantısı: Türkler ve Yunanlılar”, *Tahidromos*, 22 Kasım 1910; “Türkler ve Yunanlılar, Muhabirimize Yapılan Beyanatlar”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl 3768, 2 Aralık 1910, (19 Kasım 1910).

⁹⁷⁰Roma kaynaklı bir haberde Türkiye'nin askerini silahaltına alması haberinin hemen yanında; Osmanlı Devleti'nin amacının savaşa hazır olduklarını Yunanistan'a göstermek olduğu belirtilmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 349, 9 Eylül 1910, 27 Ağustos 1326, s. 2-3.

⁹⁷¹“Türkiye ve Yunanistan; Maks Nordau'nun Düşüncesi”, *Tahidromos*, 3630, 6 Temmuz 1910.

⁹⁷²*Sada-yı Millet*, No: 169, 1. Sene, 18 Mai 1910, 5 Mayıs 1326, s. 3.

⁹⁷³Avrupa basını Osmanlı-Yunan ilişkilerinin bir savaşa doğru gittiğine dair haberleri artık güncel konu haline gelmiştir. Hatta 1910 Ağustos'unda Berlin'den alınan haberler, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a savaş ilan ettiği şeklindedir. Daha sonra bu haberi Osmanlı elçisi yalanlamıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 341, 2 Eylül 1910, 20 Ağustos 1910, s. 2.

⁹⁷⁴“Yunanlılar bu muharebeden hiçbir şey kazanamazlar. Türkler dahi harpten istifade bekleyemezler. Türklerin böyle bir muharebeden karlı çıkmaları için Avrupa'nın muvâfakatini almaları icap eder. Avrupalılar ise 10 senedir Giritlilere verdiği muhtariyeti geri alamazlar. Muharebe hiçbir vech ile Girit meselesini tasfiye edemeyecektir”. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 651, 17 Haziran 1910, 4 Haziran 1326, s. 2.

Girit'in nasıl çözüme kavuşacağına dair yazdığı makalesinde Girit meselesi Avrupa için savaş veya barış meselesi olduğunun altını çizmiştir. Gazete özellikle Yunanistan'ı eleştirmiş, Girit'i savaştan almanın; "hayal ile uğraşmak" olduğunu, Girit'in "siyasi dilencilik" ile alınamayacağını yazmıştır.⁹⁷⁵

Girit meselesinin Osmanlı Devleti lehine dönüyor olması,⁹⁷⁶ Yunanistan kamuoyunu daha da etkilemiş, Türk Dışişlerinden gelen her telgrafta Yunanistan'da şiddetli gösteriler ve mitingler yapıldığına dair haberler hükümete iletilmiştir.⁹⁷⁷ Mitinglerde kullanılan sloganlar, yine Osmanlı Devleti'nde de kullanılan sloganlarla aynı olması ilginçtir. Sloganlar: "ya Girit ya ölüm", "yaşasın muharebe" şeklindedir.⁹⁷⁸ Bu mitingler ilgi çekici nutuklara da sahne olmaktadır. Örneğin, Yunanlılar tarafından yapılan bir mitingde Fransa'nın eski başbakanlarından G. Clemenceau'nun mektubu okunmuştur. Clemenceau, mektubunda Osmanlı yönetimine ağır eleştirilerde bulunmuş ve Giritlilere destek sözü vermiştir.⁹⁷⁹ Ayrıca Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin bu sırada beyannameler yayınlarak; halkı savaşa tahrik ettiği de basına yansımıştır. Cemiyet ayrıca, Yunanistan kabinesinin Girit politikasını *küçük düşürücü* bularak şiddetle eleştirmiştir.⁹⁸⁰

⁹⁷⁵"Girit Meselesinde Hakikat", *İkdam*, No: 90, 11 Haziran 1910, 29 Mayıs 1326, s. 1.

⁹⁷⁶Yunan basını bu konuda şunları yazmıştır: "madem ki büyük devletler senelerden beri bize vuku bulan vaadini yerine getirmiyor o halde Yunanistan hükümeti de o vaade kapılanları düşüncesizlikle itham edecektir. On seneden beri büyük devletler İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya bize Girit'in Yunanistan'a ilhakın yakın bir emir olduğunu ihtar ve ikna ediyorlardı. Senelerce bekledik. Büyük devletlere müracaat ettik. Büyük devletler her müracaatımızla ilhakın yakın bir zamanda vuku bulacağını bize eymân ettiler. Ve ne zaman ki hükümet-i Osmaniyede Kanun-ı Esasi ilan edildi, büyük devletler Türkiye'deki menfaatlerini yani; ticaretini muhafaza için bize yüz çevirdi" şeklindedir. Bk. Rumeli Gazetesi'nden aktarılmıştır. Bk. "Yunan Matbuatı", *Yeni Gazete*, 29 Haziran 1910, 16 Haziran 1326, s. 3; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 654, 21 Haziran 1910, 8 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁷⁷Yunan kamuoyunun da Türk-Yunan savaşı konusunda heyecanı en üst noktadadır. Bu savaş ve olasılıkları ile ilgili basın sürekli olarak hükümeti suçlamaktadır. Basın (özellikle Estia Gazetesi) adeta Türklerin aniden saldıracağı tehdidi ile kamuoyunu galeyana getirmiştir. Bk. "Türkiye ve Yunanistan", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3712, 10 Ekim 1910, (27 Eylül 1910).

⁹⁷⁸"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; "Yunanistan'daki Heyecan", *Tahidromos*, 22 Haziran 1326.

⁹⁷⁹G. Clemenceau'nun mektubu: "Abdülhamid askerlerinin Hanya'da icra ettikleri mezalimi gördüm. Bunların hepsi katiiyen hatırımdan çıkmayacak olaylardır. Giritliler üzerine icra edilen tazyik ve mezalim ne yönden gelirse gelsin cümlesine karşı kemâl-i faaliyetle muamele ve müdafaa da bulunmuşlardır. Kendi kendisine sahip olmak hakkını elde etmek için şan ve şerefle çalışmış olan Giritliler hakkında tarihin kemâl-i adil ile ihkak-ı hak edeceğinden katiiyen ümidvarım." Bu mektup Tanin Gazetesi tarafından; "Mösyö Clemenceau'nun meşbu' olduğu herkesçe malumdur" diye yorumlamıştır. Bk. *Tanin*, No: 663, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁸⁰"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

Girit ve yemin olayı, Yunan içişlerini çok ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu süreçte Yunanistan'da ihtilal beklentisi söylentisi de artmıştır.⁹⁸¹ Yine Atina basınından alınan haberlere göre Girit meselesinden dolayı Yunan kralının zor durumda kaldığı,⁹⁸² basının bu olaylarda kralı mesul tuttuğu, halkın ve basının; hükümet ve askeriye, askeri hazırlık için baskı yaptığı bilgisi de aktarılmıştır.⁹⁸³

Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmasını neden olan konulardan bir diğeri de Yunan kralının Giritlilere nasihati ve söylemleridir.⁹⁸⁴ Bu konu da yine Türk-Rum basınına karşı karşıya getirmiştir.⁹⁸⁵ Örneğin Prodos Gazetesi, Yunanistan'ın Girit'e nasihat ve ihtarının; büyük devletlerin talebi üzerine gerçekleştiğini yazmıştır. Tanin, bu haberlerin Prodos tarafından, Yunanistan'ın bu işe mecbur edildiği şeklinde sunulmasını eleştirmiş ve büyük devletlerin tavrı için "o kadar aciz mi kaldılar ki Yunanistan'dan böyle bir yardım istediler" sorusunu sormuştur. Tanin, Prodos'un bu haberini doğru bulmamış ve gazetenin amacının, Yunanistan'ı Girit'e müdahalesinden dolayı masum göstermek olduğunu belirtmiş ve Tanin, Prodos'u "zavallı masum ve bu masumun zavallı ortakları" diye eleştirmiştir.⁹⁸⁶ Tahidromos ise kralın nasihatının güncel olmadığını, ama olayların etkisi nedeniyle Kral George'nin sözlerinin *sanki şimdi yapılmış* gibi gösterildiğini belirtmiş ve tekrar Türk-Yunan dostluğunun önemini vurgulamış ve bu iki ülkenin birlik olması gerekirken birbirlerini parçalamayı düşünmesini eleştirmiştir.⁹⁸⁷

Yunan kralının Giritlilere beyanatı, Osmanlı hükümeti tarafından da müdahale olarak kabul edilmiş ve bu durum büyük devletlere özel olarak şikâyet edilmiştir.⁹⁸⁸

⁹⁸¹Yunanistan savaşa hazırlanıyor. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 640, 6 Haziran 1910, 24 Mayıs 1326, s. 1; "Türkiye ve Yunanistan", *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1.

⁹⁸²Örneğin, Osmaniscer Luid'in yazdığına göre Girit ile ilgili çözüm önerilerinin içerisinde, Yunanistan kralından, Girit'e karşılık Tesalya'yı Türkiye'ye terk etmek suretiyle Girit meselesinin halline razı olup olmayacağı resmi şekilde sorulmuştur. Kral, bu hususta bir karar almaya hakkı olmadığını, böyle bir hakkın ancak millete ait olduğunu söylemiştir. Bk. "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Jain 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 635, 8 Haziran 1910, 26 Mayıs 1326, s. 1.

⁹⁸³"Yunanistan Ahvali", *Sabah*, No: 7468, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁸⁴Bk. "Kriz", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3606, 8 Haziran 1910.

⁹⁸⁵"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7472, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁸⁶*Tanin*, No: 665, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

⁹⁸⁷Bk. "Türkiye ve Yunanistan", *Tahidromos*, 13. Yıl, 3605, 7 Haziran 1910.

⁹⁸⁸"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 676, 12 Temmuz 1910, 29 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 678, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1.

Büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin şikâyeti üzerine; Yunanistan'a uyarı versede Yunan kralının beyanatını Girit'e müdahale olarak görmemişlerdir.⁹⁸⁹ Ayrıca Avrupa basını da bu süreçte Yunan yanlısı bir tutum sergilemiştir.⁹⁹⁰

Girit için çözüm sürecinin uzaması; Osmanlı hükümeti açısından muzır, tehlikeli ve tahammülü kalmayan bir olay olarak kabul edilmiştir. Girit sorunu bir süre sonra Balkanlarda sulh (Osmanlı-Yunan Savaşı) konusu ile iç içe işlenmiştir. Balkanlarda sulh içinde Osmanlı Devleti'nin Girit'te hukukunun muhafazası, özellikle büyük devletler tarafından önemli kaygı noktasıdır ve hepsi birbiriyle ilişkilidir. Bunun en açık kanıtını da Londra Büyükelçiler Konferansında aramak gereklidir.⁹⁹¹

Bu süreçte, büyük devletlerin çözüm arayışları çerçevesindeki görüşmelerine dâhil olan Yunanistan'ın büyük devletlerin eski vaatlerini hatırlatması da (Girit'in Yunanistan'a verileceği vaadi) Osmanlı-Yunan ilişkilerinin tekrar alevlenmesine neden olmuştur.⁹⁹² Çünkü Yunanistan'ın bu girişimi daha önce gerek büyük devletlere ve gerekse Osmanlı Devleti'ne verdiği Girit'e müdahil olmadığı ile ilgili güvencelerine de ters bir tavır olarak görülmüştür. Osmanlı hükümeti, böyle bir durumun *casus belli* (savaş nedeni) oluşturacağını, büyük devletlere iletmiştir. Yunanistan'ın yeni teşebbüsü Osmanlı kamuoyunda da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁹³

Osmanlı Devleti her ne kadar Yunanistan'ın bu tavrını savaş nedeni olarak kabul etsede daha sonra ılımlı bir tutum takınmak zorunda kalmıştır.⁹⁹⁴ Yunanistan ise bir

⁹⁸⁹Yunan kralının Giritlilere nasihatı üzerine Osmanlı hükümetinin protestosuna karşılık, büyük devletler bu nasihatın siyasi bir takibe neden olmayacağını iletmişlerdir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 678, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7477, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi: Bâbâlı'nın Mesleği", *Sabah*, No: 7478, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1-2.

⁹⁹⁰Örneğin Mönitör Oryantal Gazetesi Yunanistan'ın izlediği yolda doğrudan ayrıldığını, Yunan hükümeti ve kralının Giritlilere hitaben büyük devletlere "itaat ediniz" demesinin bir müdahale olmadığını yazmıştır. Ayrıca Viyana basını Türk-Yunan ilişkilerini değerlendirdiği haberinde -Yunanlılar tarafından savaş için Türkiye'ye hiçbir savaş nedeni verilmediğinden- büyük devletlerin bu savaşa izin vermeyeceklerini yazmıştır. Ajans Nasyonel'in haberine göre ise Yunan kralı Giritlilere bizzat müdahale etmiş ve Giritlilere "itaat edilmesini" tavsiye etmiştir. Bk. "Son Dakika, Savaşa İzin Verilmeyecektir", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13 Eylül 1910; *Tanin*, No: 665, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit İslamları", *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2.

⁹⁹¹"Girit Meselesi", *İkdam*, No: 62, 14 Mayıs 1910, 1 Mayıs 1326, s. 1; "Girit'te Ne Oluyor?" *İkdam*, No: 80, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1.

⁹⁹²"Girit Meselesi ve Yunan Hükümeti'nin Vahim Bir Cüreti", *İkdam*, No: 88, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1.

⁹⁹³y.a.g.k., s. 1.

⁹⁹⁴Osmanlı hükümeti savaşa lüzum görmemiştir. Hükümet, öncelikle Yunanistan ile ilişkilerini keserek Osmanlı memleketindeki Yunanlıları kendi memleketlerine göndererek esasen Yunanistan'ın içişlerinde,

taftan savaş hazırlıklarına hız verirken bir taraftan da Türk-Yunan ilişkilerine de önem vermiştir.⁹⁹⁵ Örneğin, Yunan Sefiri Gariparis yaptığı bir mülakatta; Türkiye ile ilişkileri iyi tutma niyetinde olduklarını belirtmiş ve Girit meselesi konusunda ise bu meselenin büyük devletlere ait bir mesele olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁶ Yine Yunan Başbakanı Dragumis, bu konuda bir açıklama daha yaparak; Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş olamayacağını, Osmanlı Devleti'nin zaten içinde bulunduğu zor zamanlar nedeniyle hududa asker gönderemeyeceğini ileri sürmüştür.⁹⁹⁷

1910 yılı sonu itibariyle Türk-Yunan uzlaşması özellikle Gariparis'in Atina'ya gidişi sırasında hazırlanan törenle ispat edilmeye çalışılmıştır.⁹⁹⁸ Bu sırada Rum patriğinin uzlaşmacı söylemleri de olsa Türk basını için ve Türk kamuoyu için aynı şeyleri söylemek hiç de doğru değildir.⁹⁹⁹ Nitekim Girit konusu ve beraberinde yoğun bir şekilde başlatılan boykotaj bu ilişkilerde geline nokta kanıt niteliğindedir.¹⁰⁰⁰

sosyal ve iktisadi hayatlarında ne derece etkin olduğunu fiilen ispat etmeye çalışmıştır. Bk. "Girit Meselesi ve Yunan Hükümeti'nin Vahim Bir Cüreti", *İkdam*, No: 88, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1.

⁹⁹⁵İzmir'in Rumca gazetelerinden birine Yunanistan Hariciye Nazırı Gariparis verdiği beyanatta, Türk-Yunan sınırı ve asker ihracı konusunda konuşmuştur. Gariparis, Türkiye'nin Yunan hududuna asker sevki nedeniyle Yunanistan'ın da tedbir amaçlı asker sevk ettiğine ve mecburi silahaltına alımların olduğuna dikkat çekmiştir. Gariparis, kendi fikrini de belirtmiş ve Türkiye'nin barışseverliğinden şüphesi olmadığını, aynı zamanda Atina elçilerinin de vermiş olduğu açıklama üzerine bu tedbirlerden vazgeçildiğini belirtmiştir. Bk. "Mösyö Gariparis'in Beyanati", *Maşrık* (Tanzimat), No: 100, 28 Teşrinievvel 1911, 15 Teşrinievvel 1327, s. 4.

⁹⁹⁶"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 834, 30 Kanunuevvel 1910, 17 Kanunuevvel 1326, s. 1.

⁹⁹⁷Dragumis sözlerinin devamında, "Avrupa barışın devamı için Türkiye ile kurmuş olduğu iyi ilişkilerini devam ettirmek zorundadır. Bunun için de Türk-Yunan savaşına karşı olacaktır", demiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 689, 26 Temmuz 1910, 13 Temmuz 1326, s. 1.

⁹⁹⁸Yemin sonrası Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nde bulunan elçisi Gariparis sürecin en aktif isimlerinden biri olacaktır. Gariparis, Yunan elçileri içinde en çok bilinen ve sevilenler arasında yer almıştır. Gariparis'in II. Meşrutiyet döneminde hükümetle ve devlet adamlarıyla kurduğu iletişim her iki ülkenin ilişkilerinde olumlu gelişmelere vesile olmuştur. Bu nedenle Gariparis bu ilgisini daha sonra Yunanistan'daki meslek hayatında da sürdürmeyi başarmıştır. Gariparis'in ülkeden gidişi dahi önemli bir haber niteliği taşımıştır. Yine yapılan gazete haberlerine göre Gariparis'in ayrılışı adeta bir resmî tören havasında gerçekleşmiştir. Bk. *Yeni Gazete*, No: 762, 8 Teşrinievvel 1910, 25 Eylül 1326, s. 1; *Tasvir-i Efkar*, No: 402, 3 Kasım 1910, 21 Teşrinievvel 1326, s. 2.

⁹⁹⁹Times Gazetesi; "Girit'te iki müslümanın öldürülmesini betimleyen Juene Turc kampanyayı, adadaki müslümanları daha fazla zulüm görmekten kurtarmak için önlem almaya çağrılan sadrazama hitaben yazılmış açık bir mektupla yeniden başlattı. Ancak bu gazete, Müslüman okuyucularını, din kardeşlerinin katillerinin Giritli yetkililer tarafından tutuklandığı bilgisinden mahrum bırakmaktadır." Bk. "Turkey and Greece; Ottoman Press Campaign", *The Times* (London, England), Issue 39404, Saturday, Oct 15, 1910, pg. 7; "Turco-Greek Relations", *The Times* (London, England), Issue 39424, Tuesday, Nov 08, 1910, pg. 5.

¹⁰⁰⁰İkdam Gazetesi, Osmanlı hükümetinin barışsever tavrına karşılık, Yunanistan'ın hayalperestliği nedeniyle Girit için çözümün "öncelikle bir ekonomik savaş, daha sonra da silahlı bir savaş" ile olacağı uyarısında bulunmuştur. Bk. "Girit Meselesi ve Yunan Hükümeti'nin Vahim Bir Cüreti", *İkdam*, No: 88, 9

3.4.2. Yunan Kralı'nın Avrupa Başkentlerini Ziyareti

Yunanistan'ın Girit'in ilhakını gerçekleştirmek için en çok başvurduğu çözüm yolu; büyük devletlerin onayını almak olmuştur. 1910 yılı da gerek Yunan prensinin ve gerekse Yunan kralının Avrupa başkentlerindeki destek turları ve beraberinde açıklamalarıyla geçmiştir. Örneğin Yunanistan veliahtı, 1910'un Mart ayı başında Roma ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaretin amacı; İtalyan hükümetinin Girit meselesinin çözümü sürecinde desteğini alabilmek olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁰¹

Yunan kralı ise gerek Yunanistan'ın içişlerindeki karışıklıklara bir an evvel son vermek ve gerekse kendisine önceden de Avrupalı devletler tarafından vaat edilen¹⁰⁰² ve kendi koltuğunun da güvencesi olan Girit meselesinin kendi lehine çözümü amaçlı müzakerelerde bulunmak için Roma, Paris, Londra seyahatine çıkmıştır.¹⁰⁰³

Kral, 25 Mayıs'ta Londra'da Yunanistan'ın Londra sefiri ile beraber Lord E. Grey ile uzun bir mülakat gerçekleştirmiştir.¹⁰⁰⁴ Yunanistan kralının bu seyahati esasen Girit işlerine karışmadığı yolundaki söylemine de aykırıdır. Bu nedenle onun bu seyahati aynı zamanda Osmanlı Devleti tarafından da takip edilmiş ve hatta protestosuna da sebep teşkil etmiştir.¹⁰⁰⁵

Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1; "Yunanistan'a Karşı Boykot", *Yeni Gazete*, No: 644, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 2.

¹⁰⁰¹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 104, 14 Mars 1910, 1 Mart 1326.

¹⁰⁰²Aynı süreçte Atina basınının da Girit konusunda; büyük devletleri vaatlerini yerine getirmeye davet ettiği görülmektedir. Atina basını, "eğer bunu cebren ve şiddet ile iade ettirmek isterlerse Girit'te kalan cüzi müslümanların hayat ve selâmeti tehlikede olacağından bu da mümkünü't-tatbik olmadığı derkardır. Gerek İstanbul'daki efendiler ve gerek bunların arkasında saklanan yordakçıları kendi kendilerini aldatmasınlar. ... Bunun neticesi ise Türkiye'ye harp ilanı ve tek mil şarkın işgalidir. Düvel-i muazzama bütün Şark Meselesi'ni ihtiva ettiği azamî tehlikeleriyle meydana çıkmayı kendi menfaatine muvafık bulursa Girit'in hal-i hazırını cezirenin ve Yunanistan'ın zararına olarak ihlale teşebbüs etsin. Fakat en evvel Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa haritasından silmelidir. Biz civar imparatorluğunun izzet-i nefsinin okşayacak surette Girit hal-i hazırının hiçbir vechile tagyirine razı olamayacağız. Yalnız düvel-i hâmiye tarafından kahraman cezirelilere asayiş ve sükûnetin muhafazası halinde ilhaka muvafakat edeceklerine dair kemal-i dide ile verilen vaadlerin icraasına intizar ediyoruz. Giritliler sükûn ve asayişin muhafazasına dair olan tavsiyeyi ma-ziyade ifa ettiler." Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 630, 3 Haziran 1910, 21 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰⁰³"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 12 Cemaziyevvel 1328, 8 Mayıs 1326, 21 Mayıs 1910, s. 1.

¹⁰⁰⁴Yunanistan'ın Girit ile ilgili siyasi destek arayışlarında en çok çaldığı kapılardan biri -Osmanlı Devleti gibi yine- Londra olmuştur. Yine bu arayışlarından birinde Yunanistan'ın Londra Elçisi Tomanos, İngiliz kralına veda ettiği sırada; Girit'in ahvalinin vahim olduğundan, İngiltere ve devletlerin bu mesele hakkında bir karar verinceye kadar vahâmet halinin devam edeceğini söylemiştir. İngiltere kralı, sefire cevaben: "şimdilik Girit meselesinin halline niyetimiz yoktur" demiştir. Bk. "Yunanistan-Girit", *Sada-yı Millet*, No: 108, 18 Mart 1910, 5 Mart 1326, s. 2; *İkdam*, No: 75, 27 Mayıs 1910, 14 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰⁰⁵Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 639, 5 Haziran 1910, 23 Mayıs 1326, s. 1.

Kral seyahati sırasında yaptığı bir mülakatta, Girit meselesinin tek çözümünün; adanın Yunanistan’a ilhakından ibaret olduğunu söylemesi, muhtariyet konusunda ise Türkiye ile müzakere etmeyeceğini belirtmesi; büyük devletlere vaatlerini hatırlatması Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.¹⁰⁰⁶ Kralın birçok sözü ses getirecek iddialarla doludur, ama en çok tepkiyi çeken sözlerinden biri Türkiye’nin Girit için hiçbir hizmette bulunmadığı ve Giritli müslümanların önceden Hristiyan olduğu ve zorla müslümanlaştırıldıklarını iddia etmesidir.¹⁰⁰⁷

Bu konu, Giritli müslümanları o kadar derin etkilemiştir ki kralın sözlerine tek tek karşılık vermişlerdir. Örneğin, Tanin idaresine Resmo Müslüman ahalisi adına Ahmet Saki tarafından, yalanlama ve protesto mektubu gönderilmiştir.¹⁰⁰⁸ Kralın özellikle tek çözümün; adanın Yunanistan’a ilhakından geçtiğini söylemesi, Meclis-i Mebusanda da yankı bulmuş; mebuslar kralın bu davranışının resmen Osmanlı haklarına bir tecavüz olduğu belirtilerek bu sözlerin açıkça savaş ilanı nedeni olduğu söylemiştir.¹⁰⁰⁹

Yunanistan’daki genel kaniya göre ise kralın Avrupa seyahatinden hiçbir fayda sağlanamamıştır. Bunun üzerine Yunanistan’ın her tarafında kral aleyhinde bir hava olduğu yazılmıştır.¹⁰¹⁰ Yunanistan kralının Girit ile ilgili sözleri, Osmanlı basını tarafından ise Osmanlı Devleti barış için uğraşırken Yunanistan’ın kışkırtıcı bir tavır takınarak kendi devletini bile bile uçuruma sürüklemek şeklinde yorumlanmış ve yoğun bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁰¹¹ Dünya siyasetinde Yunan kralı ve haberleri dolaşırken bir

¹⁰⁰⁶“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 189, 7 Jain 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1-2.

¹⁰⁰⁷Mülakât için bk. “Yunan Kralı İle Mülakât”, *Tanin*, No: 635, 8 Haziran 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2.

¹⁰⁰⁸Yunan kralının oğlu Prens George gazete muhabirine verdiği bir demeçte Giritli müslümanların Yunan asıllı olduklarını ve zorla İslamiyet’e geçtiklerini söylemesi üzerine; Giritli müslümanlardan çok şiddetli bir tepki almıştır. Giritli Resmo Müslüman halkından Ahmed Saki, prensin açıklamalarını reddetmiş, daha sonra da bu iddiaları çürütmek için ispata hazır olduğunu Osmanlı ajanslarına iletmiştir. Bk. *Tanin*, No: 636, 9 Haziran 1910, 27 Mayıs 1326, s. 1-2.

¹⁰⁰⁹Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: Yunan Kralı’nın Beyanâtı”, *Tanin*, No: 634, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰¹⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 692, 29 Temmuz 1910, 16 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰¹¹Osmanlı basını, Yunan kralının bu sözleri ile Girit meselesine dahil olduğunu ispat ettiği yorumunu yapmıştır. Bk. Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: Yunan Kralı’nın Beyanâtı”, *Tanin*, No: 634, 7 Haziran 1910, 25 Mayıs 1326, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 190, 8 Jain 1910, 26 Mayıs 1326, s. 2; “Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2.

tarafından da Yunanistan'ın Osmanlı Devleti sınırında yoğun bir askeri hazırlık faaliyeti de devam etmektedir.¹⁰¹²

4. İLK YEMİN SONRASI GİRİT MECLİS-İ MİLLİSİNİN AÇILIŞI

Girit meclisinin yeminden hemen sonra öncelikli sorunu hükümet seçimini tamamlayıp büyük devletlerin notasına cevap verilmesi konusu olmuş, bu ilk oturumda mecliste 114 Hristiyan mebus olmasına rağmen Müslüman mebuslar katılmamıştır.¹⁰¹³ Sonuçta ilk oturumda yeni meclis başkanlığı seçimi yapılmış seçimi, Venizelos 59 oyla kazanmıştır. Mihalidakis ise muhalefette kalmıştır.¹⁰¹⁴

4.1. Venizelos'un Girit Politikası

Girit siyasetinin en önemli ismi Venizelos'tur ve bu nedenle onun tutumu en çok merak edilen konuların başında gelmiştir. Bundan dolayı Venizelos ile ilgili çeşitli basın organlarında röportajlara rastlamak mümkündür. Bu röportajlarda ve açıklamalarda Venizelos'un ana fikrinin, bu süreçten daha az zararla çıkmak için büyük devletlerin politikalarına uygun hareket etme yönünde olduğunu anlıyoruz. Örneğin Venizelos, yaptığı bir açıklamada önce yemini savunan bir hal takınmış ve meclisin Kral Georgios adına yemin etmesinin statükoyu ihlal anlamına gelmediğini söylemiş, ancak büyük devletlerin sert bir tutum takınmasıyla orta yol arayışına yönelmiştir.¹⁰¹⁵

Yeminden hemen sonra Venizelos'un Hanya basınına yaptığı bir açıklamada “adanın ilhakı sürecinin, garantör devletler tarafından onaylanması beklenirken aynı zamanda Türkiye ile her türlü ilişkileri kesmek demek olacağını”¹⁰¹⁶ söylemiş, ayrıca Girit'in zaten bir muhtariyet ile yönetildiğini, bu konuda Osmanlı Devleti ile bir

¹⁰¹²Sınır kumandanlarına gizli talimatlar verilmiştir. Yine diğer taraftan Harbiye Nazırı Cenral Zorbas tarafından verilen emir gereğince gelecek ayın yedisinde Teb havalisinde büyük askeri manevralar gerçekleştirilecektir. Bütün Yunan ordusu dört gün devam edecek olan bu manevralara katılacaktır. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰¹³“Girit'te Neler Oluyor?”, *Sada-yı Millet*, 23 Mai 1910, 10 Mayıs 1326, s.1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰¹⁴“Girit'te Neler Oluyor?”, *Sada-yı Millet*, 23 Mai 1910, 10 Mayıs 1326, s.1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰¹⁵“Ahval-i Umumiye-yi Siyasiye: Girit'te Neler Oluyor”, *İkdam*, No: 49, 1 Mayıs 1910, 18 Nisan 1326, s. 1.

¹⁰¹⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 11, 20 Mayıs 1910, 7 Mayıs 1326, s. 1.

bağlarının olmadığını da ileri sürmüştür.¹⁰¹⁷ Venizelos Avrupa basınına yaptığı bir açıklamada da Girit sorununun en nihayet tek çözümünün; Yunanistan'a ilhak olduğunu, muhtariyet idaresinin kabul görmediğini açıklamıştır.¹⁰¹⁸ Venizelos açıklamalarının devamında adanın sonunda Yunanistan'a ilhak edileceğinden söz etmiş, ama şimdilik statükonun devamından yana olduklarını belirtmiştir. Venizelos'un Girit konusunda Türkiye'nin Girit ile sanki hiçbir alakası yokmuş gibi konuşması, sözleri içerisinde sürekli olarak sadece garantör devletleri muhatap aldıklarını belirtmesi, Osmanlı Devleti ile *işimiz yoktur* demesi, hedefine doğru ilerlerken uyguladığı taktik olarak önemli bir siyasi üsluptur.¹⁰¹⁹

Venizelos'un Girit ile ilgili bu siyasi söylemlerinin yanı sıra, adada yaşayan müslümanlar ve Girit meclisine seçilmiş olan mebuslar hakkındaki görüşleri de basın organlarına yansımıştır. Örneğin Venizelos, Avrupa basını ile yaptığı özel bir röportajda müslümanlara iyi muamele edildiğini ifade ederek devletlerin bu konuda kendilerine güvenilmesini istemiştir.¹⁰²⁰ Ancak Venizelos sözlerinin devamında Girit'teki müslümanların oranının %9,5 civarında olduğunu, onların da Osmanlılık adına çalıştığını ve Yunanlılık aleyhinde bulunduklarını *teessüf ederek* belirtmiştir. Venizelos yine başka bir açıklamasında Girit meclisinde, Müslüman Fırkası ile çalışmak istenilmediği için müslümanların reddedildiğini¹⁰²¹ ancak Müslüman mebusların meclis içindeki konumlarının *hiç mukabilinde* olduğu için yemin etmeden de meclise alınabileceğini belirtmiştir.¹⁰²²

¹⁰¹⁷Venizelos, Girit'te Türkiye'nin son on beş yıl içinde varlığının izlerinin tamamen silindiğini ve Girit'in zaten muhtariyet ile idare edildiğini ve Giritlilerin de var olan haklarından hiçbir zaman vazgeçmiyeceklerini belirtmiştir. Venizelos, ayrıca büyük devletlerin bu soruna biran evvel çözüm getirmesini ve beraberinde yabancı sermayedarların da Girit'e yatırım yapmalarını istemiştir. Bk. "Nöyi Freyye Presse'nin Venizelos ile Mülakatı", *Sabah*, No: 7466, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰¹⁸"Girit Meselesi", *Sabah*, 24 Haziran 1910, 11 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰¹⁹Venizelos daha sonra yine yabancı basın ile yaptığı röportajda aynı sözlerini tekrar etmiş ve yabancı yatırımların Girit için önemine dikkat çekmiştir. Venizelos sözlerinin devamında; Türkiye ile hiçbir bağlarının olmadığını, Girit'in tek muhâtabının büyük devletler olduğunu ve tek isteklerinin de Yunanistan'a ilhak olduğunu tekrar etmiştir. Bk. "Venizelos'un Beyanâtı", *Sabah*, No: 7468, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7477, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2.

¹⁰²⁰Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰²¹"Girit Meselesi", *Sabah*, 24 Haziran 1910, 11 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰²²Venizelos, Müslüman mebusların Türkiye'ye güvenerek adanın sükûn ve asayişini ihlale devam ettikleri takdirde, mecliste müslümanların bulunmasına meydan bırakmamak için seçimin hemen akabinde yeni bir seçim kanununu meclise onaylatacağını söylemiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 636, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1.

4.2. Girit Hükümeti ve Girit Muhalefeti

Bu süreçte Girit hükümeti, yemin olayının bir an evvel kapanması ve büyük devletler ile olan ilişkilerine olumlu bir yön vermek için müslümanların yemin etmeden meclise kabulü yolunda bir politika izlemiş, ama bunun için öncelikli sorun Giritli muhalifleri ikna etmek olmuştur.¹⁰²³ Venizelos, Müslüman mebuslarına karşı şiddet kullanan Hristiyan mebusları da ayrıca tenkit etmiştir.¹⁰²⁴

Seçimden hemen sonra Venizelos, Mayıs'ın 17'sinde programını meclise göndermiştir. Bu programa göre ilhakı büyük devletlere kabul ettirmek için özel bir heyet oluşturulacak ve ayrıca bu devletlere müslümanların da himaye edileceği güvencesi verilecektir. Program şu şekildedir:

1. “İlhak keyfiyetini devletlere tasdik ettirmek üzere icra heyeti gerekli çalışmalarda bulunacaktır.
2. İcra heyeti müslümanları himaye edecektir.
3. Belediye idaresi değiştirilecektir.
4. Kurucular hakkındaki düzenleme de değişikliğe sokulacaktır.
5. Girit Bankası'nın Yunanistan Bankası ile birleştirilmesi gerçekleştirilecektir.
6. Manastırlara ait gelirler ve emlakın sayımı yapılacak ve satışlardan elde edilecek nakit, papazların ihtiyaçlarına harcanacaktır.
7. Altı aylık bir zorunlu askerlik oluşturulacak, atış bölükleri kurularak askeri teşkilat düzeltilerek işler hale getirilecektir.
8. Bağcılara yardımda bulunulacaktır.
9. Önemli altyapı ihtiyaçları belirlenecek ve limanlara mahsus bir ihtiyat sandığı kurulacaktır.”¹⁰²⁵

Girit geçici hükümeti, daha sonra da büyük devletlerin konsolosları tarafından kendilerine verilmiş olan notanın cevabını hazırlamıştır. Hükümet, bu cevabında büyük devletlere asayiş ve emniyet noktasında verdikleri; 1908 statükosuna uygun hareket ettiklerini, yani “memleketin asayişini temin ile beraber Girit müslümanlarının hukukunu muhafaza için her şeyi” yaptıklarını, ama Girit'in Yunanistan'a ilhak isteğinin önüne

¹⁰²³“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 184, 2 Jain 1910, 20 Mayıs 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰²⁴Grikos Gazetesi (Venizelos taraftarı bir gazete), Müslüman mebusu darp eden Daskaloyanis'i mecliste gerçekleştirdiği “hareket-i rezilanneden” dolayı şiddetle kınamıştır. Yine Gazeteye göre Daskaloyanis, Venizelos'a şahitlerini göndererek görüşme davet eylemişse de Venizelos bu isteği kabul etmemiştir. Bk. “Girit'te Neler Oluyor?”, *Sada-yı Millet*, 23 Mai 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 23 Mayıs 1910, 10 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰²⁵“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 181, 30 Mai 1910, 17 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1910, 8 Mayıs 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 633, 30 Mayıs 1910, 17 Mayıs 1326, s. 1.

geçilemeyeceğini, bu konuda büyük devletlerin desteğini beklediklerini ve çözümün de en kısa sürede olmasını umut ettiklerini belirtmişlerdir.¹⁰²⁶

Girit ve yemin konusunun çözüm sürecinde en dikkat çekici taraflardan biri de Girit muhalefeti ve kararlarındaki ısrar olmuştur.¹⁰²⁷ Giritli muhalifleri ikna için önce hükümet başkanı Venizelos ve daha sonra da büyük devletlerin konsoloslarının devreye girdiğini görmekteyiz. Yine de Girit hükümeti ile muhalefeti arasında ihtilaf bir türlü çözümlenememiş süreç gittikçe ağırlaşmıştır.¹⁰²⁸ Nitekim bu konu her gün basına taşınmış, muhalefet ve hükümet sürekli olarak karşı karşıya gelmiştir. Örneğin Venizelos'un Müslüman mebusların yemin etmeden meclise alınması fikrinde olduğu, ama muhalefetten Miselidakis ve Kondoros'un bu fikre şiddetle karşı çıktığı,¹⁰²⁹ hükümetin *teslimiyet politikası* uygulamakla eleştirildiği, yeni bir koalisyon kabinesinin oluşturulacağı ve Venizelos'un da ofisini rakiplerine teslim edeceği haberleri Girit basınında yer etmeye başlamıştır.¹⁰³⁰

Muhalefet liderleri gelecekteki eylemlerini planlamak için sürekli toplantılar yapmışlardır. Yapılan bu toplantılar nihayetinde alınan kararlara göre Müslüman mebusların meclise kabul edilmemesine dair bir beyanname imzalanmıştır.¹⁰³¹ Misalidakis tarafından kaleme alınan bu beyannamede Müslüman mebusların Yunan

¹⁰²⁶Osmanlı basını bu notanın Girit resmî gazetesinde yayınlanırken; Yunan arması ve Yunan kraliyet unvanı kullanıldığına dikkat çekmiş, bu durumun Girit'teki statükoya uymadığı özellikle vurgulanmıştır. Bk. "Girit Hükümet-i Muvakkatesi'nin Cevabi Notası", *Tanin*, No: 652, 25 Haziran 1910, 12 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 184, 2 Jain 1910, 20 Mayıs 1326, s. 2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 636, 2 Haziran 1910, 20 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰²⁷"Venizelos 45 yaşındadır. Hanya'da doğmuştur. Atina'da hukuk tahsil etmiş ve doktor unvanını kazanmıştır. Bi'l-cümle Avrupa lisanlarına az çok vakıftır. Kendisi avukat ise de ömründe hiçbir vakit avukatlık etmemiştir. Şahsen hoş ve naziktir. Tabii itilafçı tarafı sayesinde devletlerin muhabbetini kazanmıştır. Rakibi Miselidakis 60 yaşındadır. Kandiyelidir. Evvelce idadi muallimliği ederken şimdi ticaretle meşguldür. Kendisi ve taraftarları Yunanistan'a iltihakı için ihtilâl gibi vesaitden bile çekinmemek azmindedir. İktidarı serveti sayesinde çok taraftar kazanmıştır. Fırka-i rüesasından diğer biri de Kondoros'dur. Kondoros'un mensubiyeti on iki miktarındadır. Bu küçük fırka, fırka-i muhalifeye mensub ise de daha itilafçı olduğu için Venizelos bir hükümet-i muhtelif teşkili halinde Kondoros'a bir nezaret vermeğe hazırdır. 16 Müslüman mebusundan oluşan fırkanın Reisi Hüseyin Bey isminde bir zattır. Hüseyin Bey aklı ve tedbiri ve malumatı ile maruftur." Bk. "Girit Meclisi'nin Küşadı Münasebetiyle: Freyye Presse'den", *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 2.

¹⁰²⁸"Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7456, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰²⁹"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁰Times'ın Atina muhabirinin Girit'in resmi raporlarına dayanarak aktardığı bilgiler için bk. "M. Venezelo's Attitude", *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁰³¹"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2.

kralı adına yemin etmeksizin genel meclise kabul olunmaması konusundaki kararlarında muhalefetin sonuna kadar ısrar edeceği ve gerekli olduğu takdirde hayatlarını da feda edecekleri ve bu olay karşısında aldıkları kararlarına riayet için yemin etmiş oldukları yazılıdır.¹⁰³² Ayrıca muhalefet önderlerinden biri olan Kondoros, büyük devletlerin son notasından sonra adanın siyasi konumunun tanımlanamaz ve belirsiz bir hale geldiğini, ama geriye dönük hakların sorgulanamayacağını belirtmiştir.¹⁰³³

Girit Muhalefet Fırkası'nın ısrarlı tavrının yanında Müslüman mebuslar da kararlarında ısrar etmişler, muhalefetin sert yaklaşımına karşılık, meclise katılma konusunda ısrarlı bir tutum sergilemişlerdir.¹⁰³⁴

Muhalefet Fırkası'nın değiştirilemeyen sert tutumu karşısında Venizelos Fırkası'nın mecliste gerekli olan çoğunluğu sağlayıp sağlayamayacağı da belli değildir.¹⁰³⁵ Venizelos'un Fırkasından birkaç kişi de bu süreçte firkadan ayrılmıştır. Bu sefer de meclisin açılışı için ekseriyetin oluşup oluşamayacağı endişesi ortaya çıkmıştır.¹⁰³⁶

Muhalefet Fırkası ile bir türlü uzlaşma sağlanamamaktadır. Venizelos, Giritlilere büyük devletlere itaat etmeyi tavsiye etmekte ve Muhalefet Fırkası'nın bu hareketinin Girit için bir *intihar* olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰³⁷ Hatta Muhalefet Fırkası Başkanı Miselidakis, fikrinde ısrar ederse Venizelos, istifa etme tehdidinde dahi bulunmuştur.¹⁰³⁸ Girit'te siyasi atmosfer gittikçe bozulmaktadır. Venizelos, bu konuda kararlılıkla hareket etsede başarılı olamayacağı siyasi çevrelerde konuşulmaya başlamış,¹⁰³⁹ uyuşmazlığın devam etmesi durumunda ise büyük devletlerin müdahalesinin gerekebileceği uyarıları

¹⁰³²“Girit Fırka-i Muhalefesi'nin Beyannameesi”, *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 665, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³³Kondoros ve Venizelos'un çözüm arayışları için bk. “Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2. Kondoros'un kralın yüksek komiserlik hakkının sorgulanamayacağı ile ilgili görüşleri için ayrıca bk. “The Cretan Question”, *The Times* (London, England), Issue 39314, Saturday, Jul 02, 1910, pg. 7.

¹⁰³⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Temmuz 1910, 24 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁵“Girit Meclisi ve Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 676, 12 Temmuz 1910, 29 Haziran 1326, s. 1-2. Süreç takibi için bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7467, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰³⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

da dile getirilir olmuştur.¹⁰⁴⁰ Gazete haberlerinde ayrıca birçok palikaryalının da dağlara firar ettiği haberleri verilmiş ve ayrıca isyan başlayabilir uyarısı da haberlerde yer almıştır.¹⁰⁴¹

Giritlilere büyük devletler tarafından verilen çeşitli tarihlerdeki sert ihtarlar üzerine, 1910 yılı Haziran sonlarında Girit hükümetinin, toplanacak olan Girit meclisine Müslüman mebusların yemin etmeden kabul edeceği ve Girit hükümetinin seçimi yapılarak meclisin dağılacağı ve Müslüman memurların memuriyetlerinden uzaklaştırılacağı bilgisi basına yansımıştır.¹⁰⁴² Yine gazetelerden alınan bilgiye göre Girit hükümeti, daha sonra yeniden seçime gidilmesini istemiştir.¹⁰⁴³

Girit hükümetinin uzlaşmacı tavrına rağmen; Girit muhalefeti iyiden iyiye şiddetlenmiş, aynı zamanda gücü ve etkisi de artmıştır.¹⁰⁴⁴ Girit basınında ve siyasi kulislere Girit Muhalif Fırkası tavrından vazgeçmez ve Müslüman mebuslar yemin etmeden meclise giremezse Girit gümrüklerinin büyük devletler tarafından işgalinin gündeme geleceği konuşulmaya başlanmıştır. Venizelos'un bu nedenle Muhalefet Fırkasını ikna turları hızlanmıştır.¹⁰⁴⁵ Bu durum Atina tarafından da büyük devletler tarafından Giritlilerin şiddetli şekilde uyarılması anlamı taşımakta ve endişe verici olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁴⁶ Bu süreçte daha sonra Yunanistan da dâhil olmuş ve birçok kanaldan Giritlilere tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur.¹⁰⁴⁷ Hatta bizzat Yunan kralı

¹⁰⁴⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Temmuz 1910, 24 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴¹Giritliler adanın yabancılar tarafından işgal edildiği zaman, meclisi terk ederek Hanya, Resmo ve Kandiye halkının şehirlerden çıkarak yine ada içinde büyük devletlerin etkisinden uzak bir mevkide yeniden hükümet kuracaklarını, büyük devletlere ihtar etmişlerdir. Bu süreçte Girit memurlarının da istifalarını vererek adanın idaresini devletlere terk etmeleri planlanmıştır. Bk. “Girit Meselesi: Tehditvari Bir Söylem”, *Sabah*, No: 7461, 28 Haziran 1910, 15 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7468, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2; *Tanin*, No: 663, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁴²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 653, 19 Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 2; “Girit Meselesi; İslam Mebuslar Kabul Olunacak”, *Sabah*, No: 7455, 22 Haziran 1910, 9 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *İkdam*, 23 Haziran 1910, 10 Haziran 1326, s. 1; “Meclis Ne Vakit Açılacak”, *Sabah*, No: 7459, 26 Haziran 1910, 13 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴³*İkdam*, No: 89, 10 Haziran 1910, 28 Mayıs 1326, s. 1.

¹⁰⁴⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴⁵“Girit Meclisi”, *Tanin*, No: 658, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 2.

¹⁰⁴⁶“Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; “Yunan Kralı'nın Giritlilere Vesayası”, *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴⁷Yunanistan, Giritlilere nasihatini farklı kanallardan ulaştırmaya devam etmiştir. Örneğin, Atina'da yayınlanan Horotos Gazetesi'nin haberine göre Atina'da ikamet eden birçok Giritli itibarlı kişiler, ada hristiyanlarını büyük devletlerin nasihatlerine uydurmak amacıyla Hanya'ya gitmeye karar vermişlerdir.

Giritlilere nasihatte bulunmuş,¹⁰⁴⁸ ayrıca Yunan Dışişleri Bakanı da Girit hükümetinin Atina tarafından verilen nasihat ve ihtar uyarılarına dair ümitli olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁹ Fakat Yunan kralının nasihatine rağmen Girit Muhafız Fırkası kararında ısrar etmiştir.¹⁰⁵⁰

Osmanlı hükümeti, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı tekrar büyük devletlere iletmiştir.¹⁰⁵¹ Büyük devletlerin konsolosları ve Girit hükümeti arasındaki görüşmeler Haziran sonuna kadar devam etmiştir. Konsoloslar, Müslüman mebuslarına gösterilen uygunsuz hareketleri yapanların cezalandırılmalarını ve bu gibi durumların tekrarı halinde mesuliyetin hükümete ait olduğunu kabul edileceğini uyarısını yapmışlardır.¹⁰⁵² Bu arada Avrupa basını da Giritlilerin aleyhine dönmeye başlamış ve büyük devletleri zor durumda bıraktıkları için eleştirilmiştir.¹⁰⁵³ Örneğin Times, Giritlilerin uzlaşmaz tavrını eleştirmiş ve Osmanlı hükümetinin tutumunu övmüştür.¹⁰⁵⁴

Büyük devletler sadece ihtar ve nota ile yetinmemişler, donanmaları da Hanya Limanına gelmeye başlamıştır.¹⁰⁵⁵ Özellikle İngiltere, Girit meclisi açılışı sırasında bir

Bk. “Girit Fırka-i Muhafizesi’nin Beyannamesi”, *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴⁸“Yunanistan’ın Müdahalesi”, *Tanin*, No: 668, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7471, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; “Yunan Kralı’nın Giritlilere Vesayası”, *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7472, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁴⁹*Tanin*, No: 667, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 2.

¹⁰⁵⁰“Türkiye ve Yunanistan, Atina’daki Türk Büyükelçisi’nin Müdahalesi”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 2 Temmuz 1910; “Yunan Kralı’nın Giritlilere Vesayası”, *Yeni Gazete*, No: 672, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁵¹Bâbâli bu süreçte, Yunanistan’ın müdahalesi konusunda şikâyetle bulunmuş, fakat İngiliz Müsteşarı Charles Hardinge, Yunanistan’a karşı boykot sürdüğü müddetçe Bâbâli’nin büyük devletlerden Atina’ya müdahale edilmesini isteyemeyeceğini ileri sürerek reddetmiştir. Ayrıca Bâbâli büyük devletlerden, Girit’le ilgili bazı düzenleme teklifinde de bulunmuştur. Bu istekler şunlardır: “1. Adanın otonomisi, 2. Giritlilerin sultanın hukukuna karşı çıkmaları halinde doğrudan cezalandırılmalarında Osmanlı Devleti’nin yetkili olması; 3. Suda koyunda bir Türk savaş gemisinin konuşlandırılması; 4. Vergi ödenmesi; 5. Yerli Müslüman halkın haklarının çiğnenmesi halinde Osmanlı Devleti’ne müdahale hakkı olması; 6. Ada halkının bütün Helen amblemlerinden (bayraklar, pullar v.s.) vazgeçmesi”. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bu teklifi hiç ciddiye almamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığında Hardling, “saat geriye döndürülemez” şeklinde bir cevapla bu düzenlemelere ret cevabı vermiştir. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 174/176-179.

¹⁰⁵²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 688, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁵³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Temmuz 1910, 24 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁵⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 688, 17 Temmuz 1910, 4 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁵⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit İslamları”, *Yeni İkdam*, No: 117, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 653, 19

karışıklık çıkmasından endişe etmektedir. İngiltere tutumunda oldukça karardır. Bu nedenle İngiltere'nin Girit'te bir karışıklık olduğu takdirde karaya asker çıkarması beklenmektedir.¹⁰⁵⁶

Muhalefetin sert tutumu nedeniyle de Girit meclisinin açılış tarihi de bir türlü net olarak belirlenememiştir.¹⁰⁵⁷ Venizelos, basına verdiği demeçlerde sürekli açılış için tarih versede muhalefetle kesinlikle uzlaşmadığı için açılışın tarihi hep bir sonraki haftaya ertelenmiştir.¹⁰⁵⁸ Büyük devletler ise meclis açılsa da açılmasa da Giritlilerin, Müslüman mebusların kabulüne dair kesin bir cevap vermelerini istemiştir.¹⁰⁵⁹ Bu nedenle, büyük devletler Giritlilere tekrar nota vermişler ve Giritlilerin bu ultiyatomu reddetmesi halinde adanın işgal edileceğini bildirmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Buna rağmen, Hristiyan üyeler meclise katılmama kararı almış,¹⁰⁶¹ ancak Venizelos, büyük devletlerin en kıdemli konsolosu ile görüşerek meclis yürütme kurulunun büyük devletlerin isteğini kabul ettiğini bildirmiştir. Venizelos ayrıca muhalefeti ikna edebilmek için ek süre istemiştir.¹⁰⁶²

Bu süre içinde görüşme trafiğini arttıran Venizelos, net olarak bu notanın reddinin 1908 statükosunun reddi ve 1897 statükosuna dönüş anlamlarına geleceğini, bu nedenle de “tebligatın açıktan açığa reddedilmesi yolunu tehlikeli görüp Müslüman üyelerin meclise katılması maddesini hiç olmazsa resmen kabul etmek mecburiyetini” ortaya

Haziran 1910, 6 Haziran 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7471, 8 Temmuz 1910, 25 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁵⁶Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁵⁷“Girit Bâbıali ve Düvel-i Hamiye”, *İkdam*, No: 70, 22 Mayıs 1910, 9 Mayıs 1326, s.1; “Girit'te Ne Oluyor?”, *İkdam*, No: 80, 1 Haziran 1910, 19 Mayıs 1326, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 175, 24 Mai 1910, 11 Mayıs 1326, s. 2.

¹⁰⁵⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 670, 6 Temmuz 1910, 23 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Temmuz 1910, 24 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁵⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 673, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁶⁰“Giritlilerin Bir Desisesi Daha”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁶¹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Temmuz 1910, 27 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 679, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁶²“Girit Meselesi; Venizelos'un Konsoloslarla Mülakatları”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3621, 25 Haziran 1910; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7464, 1 Temmuz 1910, 18 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 671, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 679, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1.

koymuştur.¹⁰⁶³ Nitekim Girit hükümeti, Müslüman mebusların yemin etmeksizin meclise kabulüne karar vermiştir.¹⁰⁶⁴

Bu karar üzerine Giritliler kendileri için pek müşkül olan bu vaziyetten kurtulmak için meclise Müslüman mebusların katılımını kabul edip hemen arkasından meclisi 4 ay müddetle tatil etmeyi düşünmüşlerdir. Bu durumda meclis açılıp devletlerin tebligatı kabul edilip daha sonra da tatil edilecektir. Böylece bu süreçte tekrar seçime gidilip yeni bir meclisin de oluşması sağlanacaktır.¹⁰⁶⁵

Nasihatler, notalar, ihtarların sonunda meclisin toplanması ve Müslüman mebusların da meclise kabul olunmasına karar verilmiştir.¹⁰⁶⁶ Venizelos'un bu süreçte uyguladığı plan; esasta ilhakı daha sakin bir şekilde gerçekleştirmeye hizmet etmektedir. Venizelos, Müslüman mebusların yeminsiz bir şekilde meclise girişleri ve ardından da meclisin kapatılmasının, Girit'i büyük devletlerin işgalinden kurtaracağı için daha yararlı bir plan olarak görmüş ve uygulamıştır.¹⁰⁶⁷

Girit meclisinin açılışı Temmuz 1910 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁶⁸ Fakat meclise katılım oldukça düşük olmuştur. 114 Hristiyan mebustan 59'u Müslüman mebusların yemin etmeden meclise kabul edilmesine evet derken; 55'i ise meclisten ihraçlarını istemiştir.¹⁰⁶⁹ Sonuçta, meclis açılışında sadece 55 mebus bulunmuş, Muhalefet Fırkası mecliste bulunmamış, açılışta Venizelos etkili bir konuşma yapmış ve meclis derhal tatil edilmiştir. Müslüman mebuslar ise meclis açılışına katılmamışlardır.¹⁰⁷⁰ Girit meclisi açılır açılmaz gerekli olan kanunları hızla onaylayıp derhal kapatılmıştır.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶³“Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 679, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁶⁴“Meclis bugün saat beşte içtima eylemiş ve İslam mebusları yemin etmeksizin kabulüne karar vermiştir. Fırka-i muhalifeye mensub mebusların ekserisi meclise iştirak etmemiştir”. Bk. “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁶⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2; “Giritlilerin Bir Desisesi Daha”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁶⁶Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 675, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁶⁷*Yeni İkdam*, No: 113, 4 Temmuz 1910, 21 Haziran 1326, s. 2.

¹⁰⁶⁸“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7483, 20 Temmuz 1910, 7 Temmuz 1326, s. 1-2.

¹⁰⁶⁹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7472, 9 Temmuz 1910, 26 Haziran 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 675, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁷⁰“Girit meselesi”, *Sabah*, No: 7474, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁰⁷¹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7483, 20 Temmuz 1910, 7 Temmuz 1326, s. 1-2.

Büyük devletlerin verdiği nota üzerine, sadece Müslüman mebusları sorunu değil Müslüman memurları sorunu da çözüme kavuşmuştur. Girit meclisi, Müslüman memurlara da maaş borçlarının ödenmesine karar vermiştir.¹⁰⁷² Bu sırada Müslüman memurları iş başı yapmaya başlamışlar ve maaşları da ödenmiştir.¹⁰⁷³ Böylece Girit meselesinin bir cüzi daha sonuca bağlanmış (!) görünmektedir.¹⁰⁷⁴ Ancak Venizelos'un açıklamalarına göre Girit meclisi, Müslüman mebus kabulünde hiçbir olay yaşanmamış ve sonuçta Giritliler bir takım *süslü kelimeler, tabirler* üzerine devletleri uyutmak suretiyle amaçlarına daha da yaklaşmışlardır.¹⁰⁷⁵ Girit meclisinin alelacele karar alıp kapanması ilerde tekrar yaşanabilecek olayların da habercisi olarak görülmüştür.¹⁰⁷⁶ Nitekim 1910 yılı sonlarına doğru meclisin tekrar açılmasıyla olaylar daha da şiddetlenmiş, bu gerçek daha net ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷⁷

5. İKİNCİ YEMİN OLAYI VE GİRİTLİ HRİSTİYAN MEBUSLARIN YUNAN MECLİSİNE KATILMA GİRİŞİMİ

Gelinen son noktada Girit'te çözüm tekrar çözümsüzlük kelimesi ile bir anılmaya başlanmış, 4 aylık tatil süresinin nihayetine yaklaşıldıkça Girit meclisinin diplomasi trafiği de bir o kadar hareketlenmiştir. Her kesimin kafasında yine aynı sorular vardır. Açılıшта yaşanacaklar ve beraberinde gelecek olan uzun ve yıpratıcı süreçler. Bu açılıшта da Giritliler tavırlarında ve tutumlarında hiçbir değişiklik olmadığını ortaya çıkmakla beraber, büyük devletlerle sorun yaşamamak için konuyu bir o kadar hızlı bir şekilde kapatma yolunu tutmuşlardır. Fakat 1910 Eylül'ünden itibaren Osmanlı hükümetinin, büyük devletleri Girit konusunda nota bombardımanına tutması, sonucu çok da etkilememiştir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 677, 14 Temmuz 1910, 1 Temmuz 1326, s. 1-2.

¹⁰⁷³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 682, 18 Temmuz 1910, 5 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁷⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 675, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁷⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 3 Temmuz 1910, 20 Haziran 1326, s. 1-2; “Giritlilerin Bir Desisesi Daha”, *İkdam*, No: 120, 11 Temmuz 1910, 28 Haziran 1326, s. 1.

¹⁰⁷⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 682, 18 Temmuz 1910, 5 Temmuz 1326, s. 1.

¹⁰⁷⁷“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7478, 15 Temmuz 1910, 2 Temmuz 1326, s. 1-2.

¹⁰⁷⁸Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 183-184.

5.1. İkinci Yemin Olayı

Girit meclisinin 9 Kasım 1910 günü açılması planlanmış, ayrıca bu açılışa katılmaları için Müslüman mebuslar da resmi olarak davet edilmişlerdir.¹⁰⁷⁹ Bunun üzerine Müslüman mebuslar, nasıl bir yol ve yöntem uygulayacaklarına dair toplantılar yapmışlardır. Bu toplantılar sonucunda ise Girit meclisinin açılışına katılarak varlık gösterme ve Girit'in içişleri dışında hiçbir konu hakkındaki görüşmelere katılmama kararı almışlardır.¹⁰⁸⁰ Meclisin açılışına yönelik tüm hazırlıklar devam ederken açılış tekrar ertelenmiş ve yeni açılış tarihi 21 Kasım 1910 olarak belirlenmiş,¹⁰⁸¹ fakat bu karar da değişikliğe uğramıştır.

Girit meclisinin açılışı sürekli ertelenmekte, siyaset kulisleri ise çeşitli haberlerle çalkalanmaktadır. Nitekim Kondoros'un fırkası ile Misalidakis'in fırkası anlaşmaya varamadığı için meclis açılışından hemen sonra Kondoros Fırkası'nın Venizelos taraftarları ile birleşecekleri, Kondoros'un da Girit yürütme kurulu başkanı seçileceği¹⁰⁸² ve Yunanistan'a ilhak konusunda da ısrar edileceği bilgileri gazetelere yansımıştır.¹⁰⁸³ Bu nedenle de Girit meclisindeki görüş farklılıkları ve karışıklıkları önlemek için meclisin açılır açılmaz tekrar feshedileceği, daha sonra da yeni bir seçime gidileceği, bu seçimin ise 1910 yılı Aralık ayının 28'ine doğru yapılacağı öngörülmüştür.¹⁰⁸⁴

Girit meclisinin açılış tarihi belirsizliğini korurken Müslüman mebuslar ile Fransız Konsolosu başkanlığında diğer devletlerin konsoloslarının da katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir.¹⁰⁸⁵ Bu toplantıda söz alan Fransız Konsolosu; Müslüman mebuslardan, Girit meclisinin açılması ile Hristiyan mebusların ihtarlara uymayarak tekrar Yunan kralı adına yemin etmeleri ve ilhak ilan etmeleri durumunda, herhangi bir protesto girişiminde

¹⁰⁷⁹“Girit Müslüman Mebusları”, *Tanin*, No: 784, 7 Kasım 1910, 25 Teşrinievvel 1326, s. 3.

¹⁰⁸⁰“Girit”, *Yeni Gazete*, 9 Kasım 1910, 27 Teşrinievvel 1326, s. 2; “Girit”, *Yeni Gazete*, 13 Kasım 1910, 31 Teşrinievvel 1326, s. 1.

¹⁰⁸¹“Girit”, *Yeni Gazete*, 9 Kasım 1910, 27 Teşrinievvel 1326, s. 2. Yunan basınından Embros'un haberi için bk. “Matbuat-ı Yunaniye”, *Tanin*, No: 797, 20 Kasım 1910, 7 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹⁰⁸²“Girit”, *Yeni Gazete*, 9 Kasım 1910, 27 Teşrinievvel 1326, s. 2.

¹⁰⁸³“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 788, 11 Kasım 1910, 29 Teşrinievvel 1326, s. 2.

¹⁰⁸⁴“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 791, 14 Kasım 1910, 1 Teşrinisani 1326, s. 1; “Girit”, *Yeni Gazete*, 13 Teşrinisani 1910, 31 Teşrinievvel 1326, s. 1.

¹⁰⁸⁵“Girit Ahvalı”, *Tanin*, No: 797, 20 Kasım 1910, 7 Teşrinisani 1326, s. 3.

bulunmamalarını rica etmiştir. Fransız Konsolosun bu ricasına Müslüman mebuslar tepki göstermişlerdir.¹⁰⁸⁶

Büyük devlet konsoloslarının bu nasihati Hristiyan mebuslara vermek yerine sadece günü kurtarma peşine düşmeleri, Osmanlı kamuoyu tarafından *hayret verici* olarak değerlendirilmiş¹⁰⁸⁷ ve konsolosların meşru olandan taraf olmaları gerekirken isyancılara yardım ve destek verdikleri şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁸⁸ Yunan basını ise Müslüman mebusların İstanbul'dan talimat aldıklarını, kendilerinden mecliste bir takım münakaşalar çıkartmalarının istendiğini, bu şekilde tekrar asayişin ihlal edileceğini, bu nedenle Girit meclisinin bir an evvel dağıtılmasının en doğru karar olduğunu yazmıştır.¹⁰⁸⁹

Sonunda beklenen gün gelmiş ve Girit meclisinin 2. İçtima dönemi 6 Aralık 1910'da tekrar Yunan kralı adına yemin edilerek açılmıştır.¹⁰⁹⁰ Müslüman mebuslar resmi açılışa katılmamışlar, Hristiyan mebuslar ise Müslüman mebusların yemin etmemelerini protesto etmişlerdir.¹⁰⁹¹ Müslüman mebuslar meclise ancak yemin gerçekleşikten sonra giriş yapmışlar ve meclis oturumu sonrasında bir protestoname oluşturarak birer nüshasını Girit meclis başkanı ile garantör devletler konsoloslarına ulaştırmışlardır.¹⁰⁹² Bunun üzerine Hristiyan mebusları da bir rapor yazmışlar ve bu rapora: "Girit Yunanlıları" ibaresi ile başlamışlardır. Raporun devamında ise meclisin Girit milletinin kahramanlık ve büyük fedakârlıklarıyla kurulduğunu, milli programa sonuna kadar sadık olunduğunu ve büyük devletlerin 1908 tarihinde karara vardığı şekliyle Yunanistan'a katılım konusunda ümitvar olduklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁶"Girit Ahvalı", *Tanin*, No: 797, 20 Kasım 1910, 7 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹⁰⁸⁷Hüseyin Cahit, "Girit", *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹⁰⁸⁸"İzmir'den Alınan Telgraflar", *Tasvir-i Efkâr*, No: 427, 28 Kasım 1910, 15 Teşrinisani 1326, s. 2.

¹⁰⁸⁹"Matbuat-ı Yunaniye", *Tanin*, No: 797, 20 Kasım 1910, 7 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹⁰⁹⁰BOA, HR.SFR.3... 616/13, (H-28-12-1328).

¹⁰⁹¹"Girit Meclis-i Mebusan Küşadı", *Yeni Gazete*, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹⁰⁹²"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 802, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, No: 424, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 2; "Girit Meclisi", *Yeni İkdâm*, No: 254, 25 Teşrinisani 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 1; "Girit Meclis-i Mebusan Küşadı", *Yeni Gazete*, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1; "Girit", *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 2; "İslam Mebusları'nın Protestoları", *Tanin*, No: 807, 30 Kasım 1910, 17 Teşrinisani 1326, s. 2.

¹⁰⁹³"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 802, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 2; "Girit", *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 2; "Girit Meclis-i", "Girit Meclisi'nin Resmi Küşadı Münasebatıyla", *Yeni İkdâm*, No: 254, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s.1.

Bu karşılıklı protestolardan sonra Girit meclisine başbakan seçimine geçilmiş, Kondoros 57 oy almıştır. Seçim sırasında Müslüman mebuslar hazır bulunsada oy verme işlemine katılmamışlardır.¹⁰⁹⁴ Yeni seçilen Girit hükümeti Başbakanı Kondoros, seçilmesinden hemen sonra Yunan kralı adına yemin etmiş ve Girit'in Yunanistan'a ilhakı için çalışacağını ifade etmiştir.¹⁰⁹⁵ Nitekim Girit hükümeti Başbakanı Kondoros, hiç vakit kaybetmeden hükümet programını oluşturmuş ve bu programda ilhakın büyük devletler tarafından kabulü için çalışılacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁹⁶

Girit meclisi açılır açılmaz Yunan kralı adına yemin edilmiş, başbakan seçilmiş, çeşitli kararlar alınmış ve hemen ardından meclis yine tatil edilmiştir.¹⁰⁹⁷ Bu durum "Müslüman mebuslar meclise kabul olundu. Fakat ortada meclis yok" ifadesiyle eleştiri konusu olmaya devam etmiştir.¹⁰⁹⁸ Büyük devletler ise ne açılıştan önce ne de sonra Girit kabinesine herhangi bir ihtarda bulunmamıştır.¹⁰⁹⁹ Bu vaziyet karşısında Osmanlı hükümeti, sefirleri aracılığıyla hem büyük devletlere hem de Girit hükümetine tekrar nota göndermiştir.¹¹⁰⁰

Osmanlı hükümetinin protestosu sonucu, Girit hükümetine büyük devletler tekrar ihtar notası göndermişlerdir.¹¹⁰¹ Osmanlı hükümetinin bu notası karşılığında büyük devletlerden alınan cevapta ise yine geçmişte olduğu gibi yeminin "yok hükmünde" kabul edildiği, Girit'te Osmanlı hukukunun tanındığı ve bunun muhafazası için daha şiddetli

¹⁰⁹⁴"Girit", *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 2; "Girit Meselesi", *Tanin*, 16 Aralık 1910, 3 Kanunuevvel 1326, s. 2.

¹⁰⁹⁵"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 808, 1 Aralık 1910, 18 Teşrinisani 1326, s. 4; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 809, 2 Aralık 1910, 19 Teşrinisani 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7615, 2 Aralık 1910, 19 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹⁰⁹⁶"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 818, 11 Aralık 1910, 28 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹⁰⁹⁷"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 29 Kasım 1910, 16 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹⁰⁹⁸Hüseyin Cahit, "Girit", *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1; "Girit Meselesi", *Tanin*, 16 Aralık 1910, 3 Kanunuevvel 1326, s. 2.

¹⁰⁹⁹"Girit Meclisi'nin Resmi Küşadı Münasebatıyla", *Yeni İkdam*, No: 254, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹¹⁰⁰Osmanlı hükümeti Girit meclisinin her açılıştan Kral George adına açılmasını sürekli olarak büyük devletler nezdinde (özellikle İngiliz Hariciye Nezaretine) protesto etmiş ve dikkat çekmiştir. Osmanlı hükümeti bu protestosunda bu gelişmelerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemez olduğunu net bir şekilde ifade ettikten sonra Girit'teki Osmanlı hukukunun zaman aşımına uğratılamayacağını bildirmiştir. Bk. *BOA*, HR.SFR.3... 628/76, (H-17-10-1329); *BOA*, HR.SFR.3... 628/77, (H-17-10-1329). Bu protesto metni, Hariciye Nezareti tarafından büyük devletlerdeki (Londra, Paris, St. Petersburg ve Roma) sefirlere iletilmiştir. Bk. *BOA*, HR.SYS. 2902/92, (H-22-11-1328).

¹¹⁰¹*BOA*, HR.SYS. 514/3, (H-03-01-1329).

tedbirler alınacağı bildirilmiştir.¹¹⁰² Bu cevâbî nota, Osmanlı kamuoyunda yetersiz olarak görülmüş, Meclis-i Mebusan'da da hükümetin Girit politikası sert eleştirilere konu olmuş, artan tepkiler üzerine Sadrazam Hakkı Paşa mecliste konuşma yapmak zorunda kalmıştır. Hakkı Paşa konuşmasında bazı muhalif kişilerin Girit meselesinin fena bir hal aldığı şeklindeki eleştirilerine karşılık “bilakis mesele günden güne iyi, pekiyi bir şekil almaktadır” diyerek cevap vermiştir. Hakkı Paşa ayrıca, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne bu konuda verdikleri cevâbî notalardaki tabir değişikliklerinin de kendilerini destekler nitelikte olduğunu, Girit konusunda geçmişe nazaran daha ileri bir mevkiye bulunulduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁰³

Osmanlı hükümetinin ikinci yemin krizi sonrası tek eyleminin yine protesto olması,¹¹⁰⁴ Osmanlı kamuoyunca Girit'te son saatlere yaklaşıldığının habercisi olarak yorumlanmıştır.¹¹⁰⁵ Osmanlı hükümeti protestosunu ilgili devletlere yapsada Girit'teki gelişmeleri sürekli olarak Atina elçisinden rapor olarak almaya devam etmiştir.¹¹⁰⁶

Giritliler ise büyük devletlerin notalarına uymak zorunda olsalarda protestolarından hiç vazgeçmemiştir. Örneğin Hanya'dan alınan haberlere göre büyük devletlerin ikinci yemin sonrası verdikleri nota, Girit'te derin bir tesir uyandırmış, adada hristiyanların birçok yerde büyük mitingler düzenleyerek Yunanistan'a ilhak konusunda ısrar edecekleri yazılmıştır.¹¹⁰⁷ Hanya'dan gelen haberler ise ihtilal havası vermektedir.¹¹⁰⁸ Yine Hanya'da Rum Müdafaa-i Milliye Komitesi üyeleri azaları tarafından düzenlenen mitinge, binden fazla kişi silahlarıyla birlikte katılmıştır. Bu mitingde yapılan hararetli nutuklarda hristiyanların emellerine ulaşmak için silaha sarılmaları gerektiği

¹¹⁰²“Girit Meselesi ve Babalı'nın Protestosu ve Devletlerin Cevabı”, *Yeni Gazete*, 28 Kasım 1910, 15 Teşrinisani 1326, s. 1; “Girit Meselesi; Düvel-i Hamiye'nin Notası”, *Tanin*, No: 819, 12 Kanunuevvel 1910, 29 Teşrinisani 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, 16 Aralık 1910, 3 Kanunuevvel 1326, s. 2; “Düvel-i Hamiye ve Girit”, *İkdam*, No: 283, 27 Aralık 1910, 14 Kanunuevvel 1326, s. 1.

¹¹⁰³“Hakkı Paşa'nın Konuşması”, *Tanin*, No: 187, 9 Aralık 1910, 26 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹¹⁰⁴“Girit Hakkında İzahat”, “Girit Meselesi, Bâbıalî'nin Teşebbüsâtı”, *Yeni İkdam*, No: 254, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, No: s. 1-2; “Girit Meclis-i Mebusan Küşadı”, *Yeni Gazete*, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 802, 25 Kasım 1910, 12 Teşrinisani 1326, s. 2; “Hariciye Nezareti'nin Teşebbüsâtı”, *Tanin*, No: 804, 27 Kasım 1910, 14 Teşrinisani 1326, s. 3.

¹¹⁰⁵Hüseyin Cahit, “Girit”, *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 1.

¹¹⁰⁶Girit meclisindeki gelişmelere dair Atina Elçisi Halil Bey'in Rıfat Paşa'ya raporu için bk. *BOA*, HR.SFR.3... 618/75, (H-18-12-1328).

¹¹⁰⁷“Girit”, *Tanin*, No: 803, 26 Teşrinisani 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 2.

¹¹⁰⁸“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 834, 30 Aralık 1910, 17 Kanunuevvel 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 29 Kasım 1910, 16 Teşrinisani 1326, s. 1.

söylemlerine yer verilmiş ve Türkiye aleyhine cümleler kullanılmıştır.¹¹⁰⁹ Mitinge katılan göstericiler daha sonra konsoloshanelerin önüne giderek büyük devletlerin vaktiyle Girit'in Yunanistan'a ilhakı konusunda verdikleri sözleri hatırlatmışlar, konsoloslar da halka sükûn ve itidal tavsiye etmişlerdir.¹¹¹⁰

Hristiyan mebuslar da büyük devletlerin göndermiş olduğu nota ile ilgili bir toplantı yaparak bu notayı ve bu notada geçen “hukuk-ı hâkimiyet” tabirini yine protesto edeceklerini duyurmuşlardır.¹¹¹¹ Hristiyan mebuslar, adanın Yunanistan'a ilhak fikrinde kararlılıkla hareket ederek bu konuda gereken her türlü tedbirin alınmasına karar vermişlerdir. Girit hükümeti ise büyük devletlerin verdiği notaya karşılık vermek için 10 kişilik bir komisyon oluşturma kararı almıştır.¹¹¹² Bu durum Giritli siyasilerin Yunanistan'dan talimat aldıkları yorumunu da beraberinde getirmektedir.¹¹¹³

Bu arada Girit hükümeti, büyük devletlerin konsoloslarını ziyaret ederek notada geçen “hukuk-ı hükümrani” tabirine karşı çıkan bir protestoname ile mecliste Hristiyan mebuslar tarafından hazırlanan muhtırayı konsoloslara sunmuştur.¹¹¹⁴ Neologos'un verdiği habere göre Girit hükümeti üyeleri büyük devletlere verilen protestonameye karşılık; tekrar aynı cevabı alırsa istifa edecekleri tehdidinde de bulunmuşlardır.¹¹¹⁵ Girit siyasetinin nota ve tehditler sonucu tekrar karışması üzerine hükümet istifa etmiş, Girit'te mevcut olan iki fırka bir araya gelerek; yeni bir hükümet kurmuş ve programını da Girit meclisine sunmuştur.¹¹¹⁶

¹¹⁰⁹“Girit Meselesi, Girit'te Miting”, *Tearüf-i Müslimin*, Aded: 30, C. 2, 6 Kânunusani 1326, s. 94.

¹¹¹⁰y.a.g.k., s. 94.

¹¹¹¹“Girit Meselesi”, *Tanin*, 16 Aralık 1910, 3 Kanunuevvel 1326, s. 2.

¹¹¹²“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 822, 18 Aralık 1910, 5 Kanunuevvel 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kanunuevvel 1326, s. 1.

¹¹¹³Örneğin, Osmanischer Luid Giritlilerin, “Yunanistan hükümeti ve siyasiyesinden aldıkları talimata uygun hareket etmekte” olduğunu aynı zamanda da Girit hükümetinin de “önemli bir karar almadan önce Atina'dan talimat beklemekte” olduğu bilgisini vermektedir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, 16 Aralık 1910, 3 Kanunuevvel 1326, s. 2.

¹¹¹⁴“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kanunuevvel 1326, s. 1-2; “Düvel-i Hamiye ve Girit”, *İkdam*, No: 283, 27 Aralık 1910, 14 Kanunuevvel 1326, s. 1.

¹¹¹⁵“Girit Meselesi”, *Tanin*, 22 Aralık 1910, 9 Kanunuevvel 1326, s. 3; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kanunuevvel 1326, s. 2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 834, 30 Aralık 1910, 17 Kanunuevvel 1326, s. 1.

¹¹¹⁶Prodos'tan alınan bilgiye göre Girit'teki yeni kabine üyeleri: “Kondoros, Bistolaki, Kokinaki, Ankilaki, Vilomizaki” dir. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kanunuevvel 1326, s. 1-2.

Yeni hükümet programına göre Osmanlı hükümeti herhangi bir şekilde adaya müdahalede bulunursa Giritliler silaha sarılacaktır.¹¹¹⁷ Girit hükümeti ayrıca ilhak için bütçe talebinde bulunmuş, bu talep meclis tarafından hemen kabul edilmiştir. Girit meclisi ayrıca Yunanistan'a ilhakın gerçekleşmesi halinde patlak verebilecek olası bir savaş ihtimaline karşı silah alımına karar vermiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştır.¹¹¹⁸ Bu arada Hristiyan mebuslar gelecekte takip edecekleri yol ve yöntem için sürekli toplantılar düzenlemeye başlamışlar, yapılan toplantılar neticesinde Yunan meclisine katılmak için hazırlıklara başlamışlar ve mebus seçimi yapmaya da karar vermişlerdir.¹¹¹⁹

5.2. Giritli Hristiyan Mebusların Yunan Meclisine Katılması

Türk-Yunan ilişkilerinin gerginliği yemin meselesinden sonra da sürekli olarak tırmanışta olmuştur. Özellikle 1910 yılında tekrar Atina Parlamentosuna Giritlilerin ve Venizelos'un seçilmeleri konusu ile iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi olasılığı da tamamen ortadan kalkmıştır.¹¹²⁰

5.2.1. Venizelos'un Yunan Meclisine Seçimi

Venizelos'un seçimi ile ilgili ilk bilgiler 1910 yılının Temmuz ayından itibaren haber konusu olmaya başlamış, ağustos ayında ise gündemin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Nitekim Venizelos'un 7 Temmuz'da Atina'ya gideceği, Girit politikasından çekileceği ve Yunan meclisi için yapılacak seçimler sırasında

¹¹¹⁷“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kanunuevvel 1326, s. 1.

¹¹¹⁸Girit Meclisinde “Müdafaa-i Milliye Sandığı” adıyla bir idare kurulmasına karar verilmiştir. Hükümet sandığa (tüfek ve mühimmat alımı için) sermaye olarak 500 bin drahmi yatırmıştır. Sandığa destek için her yerde iane defteri açılacağı bilgisi de verilmiştir. Yine meclis tarafından vergilerin bir kısmının da bu sandığa aktarılacağı belirtilmiştir. Alınan son bilgiye göre “İanât-ı hususiye yekûnu 25 bin drahmiye” ulaşmıştır. Müslüman mebuslar meclisin bu kararını şiddetle protesto etmişler ve oy vermemişlerdir. Ayrıca, Giritlilerin vergi toplayarak Osmanlıya karşı isyan etmek için sürekli olarak askeri hazırlık ve ordu kurma çalışmaları içinde olmaları, Osmanlı hükümeti tarafından da dikkatle takip edilmiş ve bu konuda büyük devletlerin başkentlerindeki sefaretlere bilgi verilerek bu devletlerin dikkatleri çekilmeye çalışılmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 829, 25 Aralık 1910, 12 Kânunuevvel 1326, s. 1; “Düvel-i Hamiye ve Girit”, *İkdam*, No: 283, 27 Aralık 1910, 14 Kanunuevvel 1326, s.1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 834, 30 Aralık 1910, 17 Kanunuevvel 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*. No: 835, 31 Aralık 1910, 18 Kanunuevvel 1326, s. 2.

¹¹¹⁹BOA, HR.SFR.3... 628/79, (H-28-10-1329); “Girit”, *Tanin*, No: 803, 26 Kasım 1910, 13 Teşrinisani 1326, s. 2.

¹¹²⁰“Türkiye ve Yunanistan; Durumlar”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 22 Eylül 1910.

Yunanistan’da yeni bir fırkaya başkanlık yapacağına dair haberler yapılmaya başlanmıştır. Bu durum Hanya basınında, Venizelos’un çözümü, Yunanistan’da arayacağı şeklinde yorumlanmıştır.¹¹²¹ Fakat Venizelos, Yunanistan meclisine katılmayacağını belirten açıklamalar yaparak siyasi gündemi yanıltmış,¹¹²² hatta Yunan adaylığını kendisinin istemediğini, teklif edilirse bile reddedeceğini, Girit’e mensubiyetinin baki kaldıkça adaylığını bırakmasına ihtimal bulunmadığını belirtmiştir. Oysa Venizelos Atina’ya gitmesinin¹¹²³ hemen ardından Yunan meclisine seçilmek üzere adaylığını ilan etmiştir.¹¹²⁴

Osmanlı hükümeti, bu konuda yine büyük devletlerin dikkatini çekmek için Osmanlı sefirlerine konuyu telgrafla bildirmiştir. Bunun üzerine Venizelos’un Yunan parlamentosuna kabulü ile ilgili büyük devletlerin konsolosları; Venizelos’un Yunan meclisi adaylığına başvurduğu takdirde taabiyetini terk etmesi lazım geleceğini, bu sayede Giritli sıfatının kalmayacağını, adaya ise katiyen müdahale edemeyeceğini Girit hükümetine bildirmişlerdir.¹¹²⁵ Venizelos, bunun üzerine Yunanistan meclis üyeliğini kabul ettiğini ve Girit hükümet başkanlığından istifa eylemek üzere olduğunu, telgrafla Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir.¹¹²⁶

Venizelos’un seçilmesine Osmanlı hükümeti ve kamuoyundan tepkiler gelmiş ve bu olay bir provokasyon olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı kamuoyunun bu konuda en rahatsız olduğu nokta, başka bir millete mensup birinin diğer başka bir devlette seçilmesidir. Venizelos Giritli bir Osmanlıdır, bu nedenle Yunanlılarca seçilmesi hukuken doğru değildir. Çünkü Venizelos, Girit hükümet başkanlığı yapmış bir

¹¹²¹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2.

¹¹²²Venizelos’un bu ziyaretine hastalık süsü verilsede daha sonra siyasi bir konu haline gelmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 689, 26 Temmuz 1910, 13 Temmuz 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 694, 31 Temmuz 1910, 18 Temmuz 1326, s. 1.

¹¹²³*BOA*, HR.SFR.3.. 616/4, (H-25-07-1328).

¹¹²⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 28 Temmuz 1910, 15 Temmuz 1326, s. 1.

¹¹²⁵“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7491, 27 Temmuz 1910, 14 Temmuz 1326, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 693, 30 Temmuz 1910, 17 Temmuz 1326, s. 1.

¹¹²⁶Venizelos’un Yunan meclisine gideceği kendisinin Hononos Gazetesine gönderdiği bir telgrafla da doğrulanmıştır (Ajans Konstantinopol). Bk. “Venizelos’un Telgrafı”; “Yunanistan Havadisı: Venizelos”, *İkdam*, No: 165, 26 Ağustos 1910, 13 Ağustos 1326, s. 1; “Girit Meselesi Venizelos Meselesi”, *İkdam*, No: 167, 28 Ağustos 1910, 15 Ağustos 1326, s. 1; Atina’dan alınan habere göre (7 Eylül) “Venizelos memuriyetinden istifa etmek üzere Girit’e doğru yola çıkmıştır.” Bk. “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 179, 27 Ağustos 1326, 9 Eylül 1910, s. 1.

isimdir.¹¹²⁷ Osmanlı kamuoyunda Venizelos ve seçiminin Osmanlı hukukuna aykırı olduğu düşüncesi ön plana çıkarken; bu konu tekrar Osmanlı Rumları ile fikir ayrılığına neden olmuştur.¹¹²⁸

Osmanlı Devleti'nin bütün itirazlarına rağmen Venizelos; Atina, Pire, Patras gibi önemli Yunan şehirlerinde namzet gösterilerek seçilmiş, hatta Atina ve Pire'de en çok oy alan isim olmuştur. Venizelos'un büyük bir oy çoğunluğuyla seçilmesinin ardından meclisin açılması ve Dragumis'in istifası üzerine, yeni kabineyi kurma görevi Venizelos'a verilmiştir.¹¹²⁹

Venizelos'un seçimi, beraberinde Girit sorunu için de yeni bir döneme işaret etmektedir. Birçok gazetenin Venizelos'un Yunan başbakanlığının gerek Yunanistan'ı ve gerekse Türk-Yunan ilişkilerini nasıl etkileyeceğine yönelik çok çeşitli tahminleri olduğunu görmekteyiz.¹¹³⁰ Örneğin Osmanlı basınında bu seçim, Yunanlı seçmenlerin Girit'in Yunanistan'a ilhakını bir *emrivaki* haline getirmek istedikleri şeklinde yorumlanmıştır.¹¹³¹

Avrupa basını ise Osmanlı basınına aksine Girit meselesini çözmek için Osmanlı hükümeti ile Yunanistan arasında doğrudan doğruya görüşmelere başlanmasının daha doğru olduğunu Gariparis'in Dışişleri Bakanı¹¹³² ve Venizelos'un da Başbakan olmasının bu süreci daha da olumlu kıldığını yazmıştır.¹¹³³ Hatta Times, bu konuda daha da ileri

¹¹²⁷“Venizelos Ateşle Oynuyor”, *İkdam*, No: 162, 23 Ağustos 1910, 10 Ağustos 1326, s. 1.

¹¹²⁸Örneğin İzmir Mebusu Karolidi, bir gazete muhabirinin Venizelos'un seçiminin Osmanlı-Yunan savaşı için gerekçe olup olamayacağı yönündeki sorusuna karşılık, Karolidi'nin bunun bir savaş nedeni olamayacağını, Yunanistan'ın bu konuda bir dahili olmadığını söylemiştir. Karolidi sözlerinin devamında: “Biz buna karşı bir şey diyemiyoruz ve meseleyi de katiiyen muharebeye sebep tutmayız. Meclise karışıp orada eski fikrini güderse ve bu fikirleri de Yunan meclisinde bir yer bulursa o zaman harp muhakkaktır. Bugün Yunanistan adına hemen hemen hiçbir şey yok gibidir. Bugün bu kadar yaygaralar, feryatlar, Yunan dahili meselelerinin gürültülerinin küçük bir aksinden ibarettir. Bunlara da tabii nazarıyla bakmak mecburiyetindeyiz. Zira Yunan hükümet şekli bugün birçok mesele karşısında mağdur bir haldedir”. Bk. “Karolidi Efendi Ne Diyor”, *Tanin*, No: 715, 28 Ağustos 1910, 15 Ağustos 1326, s. 1.

¹¹²⁹“Girit Meselesi ve Venizelos”, *İkdam*, No: 162, 10 Ağustos 1326, 23 Ağustos 1910, s. 1.; “Osmanlı Yunan Münasebatı ve Venizelos”, *İkdam*, No: 204, 21 Eylül 1326, 4 Ekim 1910, s. 1.

¹¹³⁰“Osmanlı Yunan Münasebatı ve Venizelos”, *İkdam*, No: 204, 21 Eylül 1326, 4 Ekim 1910, s.1; Hüseyin Cahit, “Venizelos”, *Tanin*, No: 765, 6 Teşrinievvel 1326, 19 Teşrinievvel 1910, s. 1.

¹¹³¹İkdam bu durumu şöyle yorumlamıştır: “Venizelos bir defa Atina'da Yunan meclisine katılır katılmaz, esasen hayalperest olan Yunanlılar artık Girit meselesinin kendileri lehinde hal olduğu zannına kapılacaklardır.” Bk. “Venizelos Ateşle Oynuyor”, *İkdam*, No: 162, 10 Ağustos 1326, 23 Ağustos 1910, s. 1.

¹¹³²*Tasvir-i Efkar*, No: 390, 9 Teşrinievvel 1326, 22 Ekim 1910, s. 2.

¹¹³³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 784, 18 Teşrinievvel 1326, 31 Ekim 1910, s. 2.

giderek yazdığı bir makalede Osmanlı basını Yunanistan'ın içişlerine karışmakla itham etmiştir.¹¹³⁴

5.2.2. Giritli Hristiyan Mebusların Yunan Meclisine Katılması

Giritlilerin Yunanistan parlamentosuna mebus gönderme girişimi, 1910 yılının daha ilk aylarında gündeme gelmiştir. Giritlilerin bu konudaki ısrarları üzerine Osmanlı hükümeti, büyük devletlere bu konuyu iletmiş ve bu durumun sadece kendi hukukuna değil garantör devletlerin hukukuna da aykırı olduğunu belirtmiştir.¹¹³⁵

Girit hükümeti ise bu uyarılara rağmen Yunanistan ile aynı anda seçime gitmeye kararlıydı.¹¹³⁶ Yunan milli meclisi için seçimlere 1910 yılı Ağustos'un da başlanacak, meclis ise eylülde açılacaktır. Giritlilerin Yunan meclisine mebus gönderme istekleri beraberinde Osmanlı hükümetinin protestosuna ve bu da büyük devletlerin notalarına hız vermelerine neden olmuştur.¹¹³⁷ Büyük devletler, hem Giritlilere hem de Yunanistan'a ayrı ayrı uyarı vererek bu olayın gerçekleşmesi durumunda adanın işgal edileceği ve karaya asker çıkarılacağına dair ihtarda bulunmuşlardır.¹¹³⁸ Bu nedenle Yunan hükümeti bu konuda da ikili bir politika uygulamıştır.¹¹³⁹ Yunan kamuoyu ise Giritlilerin meclis üyeliğine seçilmek üzere aday gösterilmesine istekli bir tutum içinde olmuştur. Fakat bu durumun Yunanistan aleyhine olabileceğinin dikkate alınması gerektiği Atina basınında özellikle belirtilmiştir.¹¹⁴⁰

Osmanlı Meclis-i Vükelası bu konuda bir oturum yapmış ve oturum saatlerce devam etmiştir. Bu görüşmede Yunanlıların tahammül edilemeyecek dereceye gelen

¹¹³⁴“Attack on M. Venizelos”, *The Times* (London, England), Issue 39404, Saturday, Oct 15, 1910, pg. 7.

¹¹³⁵Bk. “Girit Meselesi”, *Vicdan* (Sivas), No: 25, 1 Sene, 8 Kanunusani 1326, s. 4.

¹¹³⁶Girit ihtilal meclisi tüm ihtarlarla rağmen, Yunan Parlamentosuna mebus göndermek için seçim yapmıştır. Bk. *BOA*, HR.SFR.3.. 628/87, (H-11-12-1328).

¹¹³⁷*BOA*, HR.SFR.3... 628/82, (H-05-11-1329).

¹¹³⁸“Girit Hakkında”, *Maşrık* (Tanzimat), No: 100, 15 Teşrinievvel 1327, 28 Ekim 1911, s. 4.

¹¹³⁹Türk-Yunan ilişkilerinde Girit meselesi en önemli konudur. Bu süreçte Yunanistan büyük devletlere etkisi olmadığını belirtse de komşuluk ilişkileri gereklerinden hiçbirine riayet etmemektedir. Bu nedenle Türkçe basın özellikle Tanin, Yunanistan'ın “Girit üzerinde gözü olmadığını” alenen söylemesini; ancak bu yolla doğuda barış ve huzurun sağlanabileceğini yazmıştır. Bk. “Girit Meselesi: Türk-Yunan İlişkileri”, *Tahidromos*, 12. Yıl, 3361, 9 Ağustos 1909; “Yunan Meclis-i Umumisi Millisi”, *Yeni Gazete*, No: 688, 4 Temmuz 1326, 17 Temmuz 1910, s. 1.

¹¹⁴⁰“Girit Meselesi: Yunan Meclisinde Giritliler”, *Yeni Gazete*, No: 698, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 2.

tavırları hakkında büyük devletlere verilmek üzere bir muhtıra hazırlanmasına karar verilmiştir.¹¹⁴¹ Osmanlı hükümetinin kararlı tutumu ve beraberinde olayların bir savaşa doğru gitmesinden endişelenen büyük devletlerin sert notaları, Giritliler üzerinde de tesirini göstermiştir. Çünkü büyük devletler, Girit üzerinde Osmanlı hakimiyet haklarının asla bozulmayacağı hususunda Bâbıali'ye garanti verilmesi konusunda fikir birliği içerisinde olduklarını bildirmişlerdir.¹¹⁴²

Osmanlı hükümetinin siyasi faaliyetleri sonucunda Giritli Mihalidakis ve Kondoros'un Yunan meclisine dâhil olmak üzere adaylıklarını şimdilik durdurdukları haberi alınmıştır.¹¹⁴³ Anatolikos Tahidromos Gazetesi'nin Atina'dan aldığı özel telgrafnameye göre ise durum tam tersidir.¹¹⁴⁴ Bu gelişmeler üzerine büyük güçlerin sözlü ihtarları tekrar devreye girmiştir.¹¹⁴⁵ Osmanlı hükümeti ise böyle bir namzetliği savaş nedeni sayacağını önceden sefirleri aracılığıyla büyük devletlere bildirmiştir.¹¹⁴⁶ Büyük devletlerin Osmanlı hükümetine gönderdiği cevap ise bu duruma asla izin verilmeyeceği ve statükonun muhafaza edileceği şeklinde olmuştur.¹¹⁴⁷

Büyük devletler, her ne kadar taabiyet noktasından hareketle Venizelos olayının üstünü kapatsa da Osmanlı tebaasından olan diğer kişilerin Yunan meclisine katılımını kabul etmemiş ve Yunanistan'a sert bir nota göndermiştir. Bu durum Osmanlı hükümeti tarafından, Osmanlı hukukuna büyük devletler tarafından riayet edildiğine delil kabul edilmiştir.¹¹⁴⁸

¹¹⁴¹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 730, 23 Ağustos 1326, 5 Eylül 1910, s. 1-2.

¹¹⁴²Jön Türk'ten alınan habere göre “Giritlilerin Yunan meclisinden uzak tutulması için Atina ve Girit'te yeniden teşebbüsatta bulunulması büyük devletler tarafından elçi ve konsoloslarına tebliğ edilmiştir”. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 730, 23 Ağustos 1326, 5 Eylül 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 179, 27 Ağustos 1326, 9 Eylül 1910, s. 1.

¹¹⁴³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 699, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 2.

¹¹⁴⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 700, 24 Temmuz 1326, 6 Ağustos 1910, s. 1.

¹¹⁴⁵*Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri*, 39. Elçilik: 14 Haziran 1910'da dosyalandı. Ayrıca büyük devletlerin uyarıları için bk. “Cretan Candidates For The Greek Assembly”, *The Times* (London, England), Issue 39353, Wednesday, Aug 17, 1910, pg. 6.

¹¹⁴⁶“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 700, 24 Temmuz 1326, 6 Ağustos 1910, s. 1; “Times'ın Bir Makalesi”, *Yeni Gazete*, No: 746, 8 Eylül 1326, 21 Eylül 1910, s. 1.

¹¹⁴⁷İngiltere, Giritli mebusları kabul etmeme konusunda Yunanistan'dan garanti alındığını Osmanlı hükümetine bildirmiştir. Bk. *BOA*, HR.SFR.3... 628/84, (H-14-12-1329). Devletlerin elçileri tarafından Hakkı Paşa'ya gönderilen nota için bk. “Girit Meselesi”, *Vicdan* (Sivas), No: 25, 1 Sene, 8 Kânunusani 1326, s. 4; “Girit Meselesi”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3504, 7 Şubat 1910.

¹¹⁴⁸“Yunan İntihabatı ve Düvel-i Hâmiye'nin Cevabı”, *İkdam*, No: 171, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 1.

Venizelos, ortaya çıkan bu tepkiler üzerine Giritli adayların Yunanistan meclisi için ısrar etmediklerini,¹¹⁴⁹ Giritlilerin büyük devletlerin notalarına itaat edeceği yönünde dış basına bir açıklamada bulunmuş ve siyaseti yumuşatmaya çalışmıştır.¹¹⁵⁰ Yunan Başbakanı Dragumis ise ilk açıklamalarında Giritlilerin Yunan meclisine seçilmek istemelerini haklı bulmuş ve bu meseleye müdahale edemeyeceğini beyan etmiştir.¹¹⁵¹ Yunanistan Girit mebuslarıyla ilgili sorunu kendi lehinde çözmek için her yolu denemiş ve hatta bu konuda mebus seçimlerinin araştırılmasıyla bir karara varılması için Atina’da bir yüksek mahkeme kurmayı düşünmüştür. 1911 yılı itibarıyla artık Dışişleri Bakanı olarak adını sıkça duyduğumuz Gariparis ise gazetelere verdiği bir demeçte Girit’ten Yunanistan parlamentosuna gönderilmek istenen 29 mebusun mazbatalarının tasdik edilmeyeceğini söylemiştir.¹¹⁵²

Esasen Yunanistan’da bu süreçte tedirgin bir bekleyiş hâkimdir¹¹⁵³ ve siyasi manevraların çoğaldığı bir sırada Giritlilerin mebus adaylıklarından çekildikleri haberi basına yansımıştır.¹¹⁵⁴ Giritliler Yunan meclisine katılma konusunda oldukça kararlı olmalarına rağmen, gerek Yunanistan’ın iki ateş arasında kalması ve gerekse Girit’in işgali konusunun tekrar gündeme gelmesi nedeniyle Yunan meclisine seçilmiş olan Giritlilerden Miselidakis, Kondoros ve Papamastorakis önceki ifadelerinden farklı olarak meclise katılmaktan vazgeçtiklerini İçişleri Bakanlığına ilettiklerini açıklamışlardır.¹¹⁵⁵ Fakat adaylık konusu, 1911 yılında “Yunanistan haricindeki Rumların hangi ülkenin vatandaşı olursa olsunlar, her elli bin nüfusa bir mebus seçip Yunanistan meclisine gönderme hakkına sahip oldukları” şeklinde alınan bir kararla tekrar canlanmıştır.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 705, 29 Temmuz 1326, 11 Ağustos 1910, s. 1.

¹¹⁵⁰Yunanistan başbakanı Venizelos, Giritlilerin mebus gönderme girişimine engel olmak için gerekirse meclisi dahi fesh edilebileceğini söylemiştir. Bk. “Girit-Yunanistan”, *Maşrık* (Tanzimat), No: 99, 14 Teşrinievvel 1327, 27 Teşrinievvel 1911, s. 4.

¹¹⁵¹“Girit Meselesi; Dragumis’in Beyanatı”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 343, 23 Ağustos 1326, 5 Eylül 1910, s. 2.

¹¹⁵²“Girit Mebusları İçin”, *İkdam*, No: 39, 22 Mart 1328, 4 Nisan 1912, s. 1.

¹¹⁵³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 694, 18 Temmuz 1326, 31 Temmuz 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 171, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 1.

¹¹⁵⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 709, 2 Ağustos 1326, 15 Ağustos 1910, s. 2.

¹¹⁵⁵“Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 349, 27 Ağustos 1326, 9 Eylül 1910, s. 2-3; “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 350, 28 Ağustos 1326, 10 Eylül 1910, s. 1.

¹¹⁵⁶*İstikbal*, No: 141, 13 Nisan 1327, (27 Rebiyülahir 1329), s. 4.

Nitekim 1911 Eylül'ünde başlayan Trablusgarp Savaşını fırsat bilen Giritli Rumlar,¹¹⁵⁷ Yunanistan meclisine mebus seçerek¹¹⁵⁸ ilhak projesini yeniden uygulamaya koymuşlardır.¹¹⁵⁹

Bu durum karşısında İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey, Avam Kamarasında Giritli mebusların Yunanistan meclisine kabul edilmesine ve Girit'te statükonun ihlaline izin vermeyeceklerini belirtmiştir.¹¹⁶⁰ Yine Rusya Dışişleri Bakanı S. Sazonov, Petersburg Sefiri Turhan Paşa ile yaptığı bir mülakatta; Girit meclisi mebuslarının Yunanistan parlamentosuna asla dâhil olamayacaklarına, Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki hükümler hakkının muhafazasıyla statükonun değişmeyeceğine, bunun aksi halinde ise İngiltere ve Fransa hükümetleriyle birlikte şiddetli tedbirler alınacağına dair teminat vermiştir.¹¹⁶¹

Yunan meclisine seçilen Giritli mebuslar bu ihtarlara rağmen, 28 Nisan 1912 tarihinde Atina'ya doğru yola çıkmış¹¹⁶² ancak kendilerini Atina'ya taşıyan gemi, İngiliz harp gemisi tarafından boş bir fişek atılarak durdurulmuş ve mebuslar tutuklanıp İngiliz kruvazörü Hampshire'a nakledilmişlerdir.¹¹⁶³ Ancak Yunanistan, Trablusgarp Savaşıyla zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Girit ile birleşmesine karşı müdahale edecek durumda bulunmadığını hesaplayarak; 14 Ekim 1912'de Giritli mebusları Atina'daki Yunan

¹¹⁵⁷Örneğin, Frey Presse'den aktarıldığına göre Karadosi adındaki cemiyet üyelerinden biri, talebesi ile Hanya'daki İtalya ceneral konsoloslarına müracaat ederek; "İtalyan askeriyeye omuz omuza vererek Osmanlılara karşı harp etmek üzere bir gönüllü müfrezesi oluşturmaya hazır olduklarını ve bu husustaki tekliflerini İtalya hükümetine kabul edileceğinden ümidvar bulunduklarını beyan etmişlerdir." Ceneral konsolos, İtalya'ya karşı duydukları muhabbetten dolayı teşekkür etmiş ve tekliflerini hükümetine resmen tebliğ edeceğini bildirmiştir. Yine Resmo'da hristiyanlar kiliselerde İtalya ordusunun galibiyeti için dualar okumuştur. Ruhani ayinden sonra halk, İtalya konsoloshanesinin yanına giderek; "yaşasın İtalya" diye bağırılmışlardır. Konsolos ise göstericilere teşekkür edip Girit hristiyanlarının İtalya'ya karşı göstermiş oldukları desteği devlete haber vereceğini bildirmiştir. Bk. "Giritliler ve Trablus Meselesi", *Tanzimat*, No: 86, (22 Şevval 1329), 3 Teşrinievvel 1327, s. 3.

¹¹⁵⁸Mart 1912 ortalarında Giritli ihtilalciler adayı, Kral George adına idare etmesi için bir komiteye devretmiştir. Aynı zamanda Atina meclisi için 69 milletvekilinin seçimi ilan edilmiş ve 24 Mart'da seçim yapılmıştır. Bk. Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 195-196.

¹¹⁵⁹Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 189.

¹¹⁶⁰"Girit Meselesi", *Erciyes*, (Kayseri, 1326), Eski No: 91, Yeni No: 22, (3 Cemaziyelahir 1330), 7 Mayıs 1328.

¹¹⁶¹"Girit Meselesi ve Rusya Hariciye Nazırı'nın Beyanatı", *Erciyes* (Kayseri 1326), Eski No: 93, Yeni No: 24, (17 Cemaziyelahir 1330), 21 Mayıs 1328.

¹¹⁶²Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 194.

¹¹⁶³Tutuklanan mebuslar; 6 Haziran 1912 tarihinde serbest bırakılmıştır. Bk. Adıyeke (1991). *a.g.k.*, s. 58; Ö. Kocatürk (2011). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, (1911-1912)*. C. 1, İstanbul: Boğaziçi Yay., s. 44; Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 197-198.

parlamentosuna kabul etmiş¹¹⁶⁴ ve artık Yunan Başbakanı olan Venizelos da “olaylar nasıl gelişirse gelişsin, bundan böyle Girit ile Yunanistan parlamentosu bir olacaktır” sözleriyle ilhakı resmen başlatmıştır.¹¹⁶⁵

6. YEMİN OLAYLARI SONRASI GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN VAZİYETİ

1910-1912 yılları Giritli Hristiyan mebusların Yunan kralı adına yemin etmesi, yine bu Giritli mebusların Yunan meclisine katılma girişimleri ve adanın Yunanistan’a ilhakını sağlama uğraşları ile geçerken; Giritli müslümanlar açısından adadaki varlıklarını koruma mücadelesi ile tamamlanmıştır.¹¹⁶⁶ Bu süreç zarfında Giritli müslümanlar çeşitli zamanlarda hem canları hem de malları bakımından taarruzlarla uğramışlar ve sürekli olarak baskı altına alınmak istenilmişlerdir.¹¹⁶⁷

Girit müslümanlar, bu süreçte kendilerine gösterilen husumet nedeniyle sürekli olarak büyük devletlere müracaat etmeye devam etmişlerdir. Giritli müslümanlara yönelik planlı yok etme faaliyetleri, sadece cana kast şeklinde değil aynı zamanda müslümanlara ait okul, cami, mezarlık, yetimhanelere... vb. kurumlara keyfi olarak el konulması, emlakların müsadere edilmesi ve evlerinden çıkarılmalarıyla ilgili birçok olay da yaşanmaktadır. Bu olaylar Girit meclisinin Müslüman üyeleri tarafından dört büyük devletin konsoloslarına iletilmiş ve onların himaye ve yardımına başvurmuşlardır.¹¹⁶⁸ Yine Giritli müslümanların İngiliz Dışişlerine yapmış oldukları bir müracaat neticesinde İngiliz Dışişleri, bu konuda ne gerekirse yapılacağı garantisinde bulunmuştur.¹¹⁶⁹ Ancak ne Giritli müslümanların ne de Osmanlı kamuoyunun büyük devletlerin bu gibi sözlerine güveni kalmamıştır. Anadolu basınında dahi bu tür haberlere karşı “tekrar eden vaat ve

¹¹⁶⁴Zürer (Bonn) (2005), **a.g.k.**, s. 197-198.

¹¹⁶⁵Şimşir (1976). **a.g.k.**, C. II, (Fotoğraflar kısmındaki fotoğrafın alt yazısı).

¹¹⁶⁶Giritli Müslüman mebusların bu süreçte ilk başvuru yerleri garantör devletlerin konsolosları olsa da en önemli başvuru noktası yine Osmanlı Devleti olmuştur. Giritli Müslüman mebusların müslümanların kutsalına yönelik saldırılarla ilgili Fransa hükümetine gönderdikleri şikâyet mektubu için bk. *BOA*, HR.SYS. 2903/43, (H-28-12-1328).

¹¹⁶⁷Girit’te asayiş gittikçe bozulmaktadır. Artık haberlerde Girit’teki müslümanlara karşı hristiyanların öldürme ve kurşun sıkma girişimlerinden söz edilmektedir. Hristiyan Rumların, şehrin içinde havaya attıkları binlerce kurşun müslümanların bulundukları mahallelere gelmektedir. Bk. *Ümid*, 31 Mart 1326, s. 1; *Ümid*, 14 Nisan 1326, s. 1.

¹¹⁶⁸*BOA*, HR.SFR.3... 628/7, (H-28-01-1329).

¹¹⁶⁹“Girit Ahvali, Düvel-i Hâmiye’nin Cevabı”, *Meram*, No: 1, 1. Sene, 18 Kanunuevvel 1326, 31 Aralık 1910, s. 3.

teminatlara artık bir türlü inanamıyoruz, inanmayacağız” şeklinde tepkiler yükselmeye başlamıştır.¹¹⁷⁰

Giritli müslümanların yardım talep ettikleri merci yalnızca büyük devletler değildir. Nitekim Giritli Müslüman halkın Osmanlı hükümeti ve meclisine gelen şikâyet ve yardım taleplerinin ardı arkası kesilmemektedir.¹¹⁷¹ Örneğin Giritli müslümanlar, Osmanlı hükümetine telgraflar göndererek yardıma yetişilmediği takdirde 50 bin Müslümanın hayatının büyük bir tehlike içinde bulunacağını bildirmişlerdir.¹¹⁷² Ayrıca Giritli müslümanların önde gelenlerinde birkaçının da demeçleri basına yansımıştır. Girit Hukuk Mektebi öğretmenlerinden Aziz Bey, yemin olayından sonrasının müslümanlar için durumun daha da kötüleştiğini belirtmiş,¹¹⁷³ Girit Müftüsü de Girit meclisinde yaşanan yemin olayının, Giritli hristiyanları çok sevindirdiğini, buna mukabil bu kararın Türklerde ise büyük bir infial uyandırdığını ifade etmiştir. Müftü, daha sonra Osmanlı başkentine çektiği bir telgrafla müslümanların durumunun katlanılmaz olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁷⁴

Zaman ilerledikçe *Girit ve feryat* kelimeleri bir arada anılır olmuş, Girit müslümanları *feryadname* başlığı altında kaleme aldıkları mektupları, Osmanlı Devleti’ne son çılgınlıkları olarak ulaştırma telaşı içine girmişlerdir.¹¹⁷⁵ Bu mektupların

¹¹⁷⁰Meram, hükümetin bu tutumunu da şu sözle özetler; “kul kuloğlu giderek müflis olur”. Bk. *Meram*, No: 1, 1. Sene, 18 Kanunuevvel 1326, 31 Aralık 1910, s. 3.

¹¹⁷¹Girit hristiyanlarının müslümanlara yönelik yok etme faaliyetlerinin önlenmesi için büyük devletler konsoloslarına yapılan şikâyetin sonuçsuz kalması üzerine; Girit meclisi, Müslüman mebusları tarafından Meclis-i Mebusan riyasetine gönderilen dilekçe için bk. *BOA*, HR.SFR.3... 636/12, (H-29-02-1329). Ümid Gazetesi, Osmanlı hükümetinin Girit ile ilgili çalışmalarını konu ederken; “Girit meselesi Osmanlı idaresi tarafından gayet ehemmiyetli gözükmektedir. Ayrıca Girit’teki müslümanların tehlikede bulunduklarına dair merkeze (İstanbul’a) şikâyetler gelmiştir” şeklinde haberleri okuyucularıyla paylaşmıştır. Bk. *Ümid*, 19 Mayıs 1326, s. 3.

¹¹⁷²Girit’te müslümanlara karşı reva görülen zulümleri Giritli müslümanların Osmanlı hükümetine iletmesi ve Osmanlı hükümetinin bu haberleri büyük devletlere iletmesi konusunda bk. *Ümid*, 24 Mart 1326, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 8 Mayıs 1326, 21 Mayıs 1910, s. 1.

¹¹⁷³“Giritli Bir Müslümanın Beyanâtı”, *Sada-yı Millet*, No: 172, 1. Sene, 8 Mayıs 1326, 21 Mai 1910, s. 2.

¹¹⁷⁴Müftü, Osmanlı hükümetinden bir an evvel Girit müslümanlarının mali hukukunun da müdafaası için tedbirler alınmasını arz etmiştir. Müftü, bundan başka Girit’te İttihad-ı İslam adına Arnavutlara da müracaat ederek kendilerini Giritli dindaşlarının imdadına yetişmeye davet etmiştir. Müftü aynı mealdeki telgraflarını çeşitli vilayet merkezlerine de göndermiştir. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 175, 11 Mayıs 1326, 24 Mai 1910, s. 2.

¹¹⁷⁵Girit basınının en önemli sesi olan Ümid Gazetesi sürekli olarak Osmanlı idaresine destek yazıları yazarak oradaki müslümanlara *ümit* vermeye devam etmiştir. Ümid Gazetesi, haber ve makalelerini de “Girit müslümanları Osmanlı Devleti için canlarını vermekten hiçbir zaman çekinmemişlerdir, çekinmeyeceklerdir” sözleriyle bitirmiştir. Bk. *Ümid*, 7 Nisan 1326, s. 1.

bazıları “öldür de bizi düşmana terk etme” gibi cümleler ile son bulmaktadır.¹¹⁷⁶ Bu dönemde Giritli müslümanların *canhıraş* bir vaziyette her yoldan imdat çıgııklarına bir ses de Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan Giritlilerden gelmiştir.¹¹⁷⁷ Giritli göçmenler tarafından özellikle Sadrazam Hakkı Paşa’ya gönderilmiş olan bir mektupta, Giritli müslümanların adadaki varlığının aynı zamanda Osmanlı’nın varlığının da tek delili olduğu vurgusu yapılmıştır. Mektup, Sadrazam’dan bir istek ile bitmektedir. Bu istek ise yıllardır bütün gayretleriyle Girit’i bu hale getiren Yunanlılar ile Girit’in bağlantısının kesilmesidir.¹¹⁷⁸

Giritli hristiyanlar, Müslüman Giritlileri adadan göç etmeye zorlamak için birçok yola başvurmuşlardır.¹¹⁷⁹ Ancak bunlardan en can alıcısı ise boykot olmuştur. Hanya’dan Osmanîşer Luid’e yazıldığına göre Osmanlı mallarına boykot yapmak amacıyla Girit’te bir komite oluşturulmuş ve bu komite, Giritli müslümanların ardından Osmanlılara karşı da resmen boykot ilan etmiştir.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁶“Girit Feryadı”, *Yeni Gazete*, No: 631, 15 Mayıs 1326, 28 Mayıs 1910, s. 2.

¹¹⁷⁷1911 yılında Girit’te bir nüfus sayımı yapıldı. Bu sayımdan önce 1900 yılında da bir sayım yapılmıştı. Her iki sayımın oranları verilerek 11 yılda adadaki müslümanların oranındaki değişim ortaya çıkmaktadır. “4 Haziran 1900’de icra edilmiş olan tahrir-i umumide Ada’da 269,319 Rum, 33,496 Müslüman ve 728 Musevi ki ceman 303.553 nüfus mevcut olduğu ortaya çıkmıştır. Eski sayım ile yeni sayım mukayese edildiğinde on bir sene zarfında Ada’da Rum nüfusun 38.493 oranında artmasına mukabil, Müslüman nüfus 5.644’e ve Museviler ise 241 derecesinde düşmüştür.” Bu 11 sene içinde Türk nüfusunun önemli sayılabilecek bir oranda özellikle Anadolu’ya ve çeşitli Osmanlı bölgelerine göç ettikleri görülmektedir. Anadolu’nun özellikle Batı kesimleri yoğun bir Girit göçü yaşamış ki bu Giritliler, daha sonraki Girit meselesinde de toplumdaki en hassas kesimlerden birini oluşturacaktır. Yine bu göçmenler boykotaja da en büyük desteği veren kesim olacaklardır. Bu göçmenler geldikleri yerlerde de bir arada ve dayanışma içinde olmaya çalışmışlardır. Örneğin Giritliler “Giritliler Misafirperver Cemiyeti” kurmuşlardır. Bu cemiyetin amacının, gençlere hem eğitim hem de iş olanağı sunmak olduğu belirtilmektedir. Bu cemiyet; 3 marangoz, 2 demirci, 2 duvarcı gibi iş sektörlerine insan yetiştirmiştir. Bk. *Ahenk*, No: 4391, 14 Kanunuevvel 1326, 27 Kanunuevvel 1910, s. 1-2; Adıyeke (1991). **a.g.k.**, s. 60-61.

¹¹⁷⁸Bu mektubu gönderenlerin isim listesi de oldukça önemlidir. Çoğunun eski Girit göçmeni olduğu dikkat çekmektedir. Bu liste şöyledir: “Mamuret-ül Aziz valisi 93 Senesi Meclis-i Mebusan sâbık Nusret Osmanlıdan Girit Mebusu Halil Ramî, Girit baş müdde-i umumiye sabık Cevdet, Kandiye Mebusu sabık Fazıl, Hanya Mebusu sabık Mecit, Resmo ahali-i müslimesi vekili..., Hanya Mebusu sabık Nureddin, Kandiye Mehmed Raif, Kandiye Osman, Kandiye Mebus sabık Talat, Doktor İbrahim, Hanya Mebus sabık İbrahim Fuad, Hanyalı Halid, Kandiye Şerif Ramî”. Bk. *Yeni Gazete*, No: 634, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 1.

¹¹⁷⁹Örneğin, 25 Aralık tarihinde Resmo’dan uzak bir köyde bir müslümanın kurşunla hristiyanlar tarafından öldürüldüğü haberi verilmiştir. Bu olay diğer saldırılarla aynıdır, ama burada esas söylenmek istenen şey, bu asayiş ihlalleri konusunda resmi hükümetin hiçbir cezai işlem yapmaması, hatta tam tersi müslümanları hapsedmesi ve bu durumun da hristiyanları cesaretlendirmesidir. Ayrıca Girit müslümanlarına yönelik şiddet haberleri için bk. “Girit’ten Mektup”, *İkdam*, No: 5512, 9 Kânunusani 1325, 22 Kânunusani 1910, s. 2; “Girit’te Mezalim”, *Sırat-ı Müstakim*, Aded: 126, C. 5, 20 Kanunusani 1326, s. 368; “Girit”, *Tasvir-i Efkar*, No: 307, 25 Mart 1326, 7 Nisan 1910, s. 4-5.

¹¹⁸⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 760, 13 Ağustos 1326, 26 Ağustos 1910, s. 1.

Telgraflarda anlatılana göre adalı Rumlar, müslümanlarla alış-verişi bırakmışlar,¹¹⁸¹ neredeyse tüm ilişkilerini kesmişlerdir. Hatta Rumlardan birisi herhangi bir nedenle bir Müslüman ile ilişki kurarsa çok sert bir şekilde uyarılmıştır. Müslümanlara karşı uygulanan boykotajın şiddeti her geçen gün daha artmış,¹¹⁸² hatta Osmanlı Sancağı bulunduğu gerekçesiyle Müslüman dükkânları basılıp yağma edilmiştir.¹¹⁸³ Ayrıca Girit müslümanları özellikle köylerde güvenlikleri tehdit altında olduğu ve korunmasız kaldıkları için tarlalarını da işleyememişler. Bu nedenle Müslüman çiftçiler mahsullerinin toplanamamasından dolayı oldukça zor durumda kalmışlardır.¹¹⁸⁴ Artık sıradan hale gelen müslümanlara yönelik can ve mal saldırılarından daha beter olan boykotaj, Giritli müslümanlarca adeta *mahşere* benzetilmiştir.¹¹⁸⁵

Giritli müslümanların maruz kaldığı bu uygulamalar Osmanlı kamuoyunun özellikle üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur. Örneğin İttihad Gazetesi, boykotajın kendine zarar veren başka bir millete karşı ilanının, her millet için meşru gerekçeler dâhilinde haklı olabileceğini belirtmiş, ancak bu boykotaj hakkında; “bir memlekette doğup büyümüş, aynı memleket ve aynı bağılılık hukuku ile aynı vatana bağlı iki unsurdan birisinin diğeri aleyhine boykot ilanına asla hakkı olamaz” sözleri ile eleştirmiştir. Gazete ayrıca, Giritli müslümanların İslam hukukunu muhafaza için her türlü fedakârlığa tahammül ettiklerini, ama din ve namus düşmanlığı ile açlık ve sefaletle

¹¹⁸¹Hristiyan Giritliler yıllar önce Müslüman vatandaşlarına boykot ilan etmiştir. Tanin, boykotla ilgili verdiği örnek Prodos’a da konu olmuştur. Yazıda: “müslümanların Türk kasaptan et almalarını önlemek amacıyla hristiyanların onlara arkadan yaklaştıklarını ve satın alınan etin üzerine petrol döktüklerini yazmaktadır”. Bk. “Girit’te Ambargo”, *Prodos*, 15 Haziran 1910.

¹¹⁸²“Bütün büyük şehirlerde birer boykotaj cemiyeti vardır. Bunlar çarşılar pazarlara sair lazım gelen yerlere aylıkla birer yahut ikişer memurlar tayin ederler. Şehir sakinleri hangi dükkânların Müslüman olduklarını öğrenmişlerse de bilhassa pazar günleri uzaklardan gelen birçok köylüler tanıyamazlar. İşte bu aylıkla çarşılarda pazarlarda gezdirilen memurların vazifesi böyle Müslüman tacirleri tanıyan köylülere kendilerini öğretmek onlarla alışverişten men etmektir. Bu adamların gözleri etraftadır. Bir yabancının bir Hristiyanın, bir Müslüman dükkânına girdiğini gördükleri zaman derhal işaret ederler. Çağırıp anlatırlar. Eğer bunların içinde ticari rekabet ile hristiyanlardan ziyade ucuz satan dükkânların bu ucuzluklarına tamah ederek mutlaka almakta ısrar edenleri olursa memur hiç ses çıkarmaz. Müşteri dükkândan çıkıp kendinden sonra artık aldığı şeye göre birtakım hıyanetlere müracaat edilir. Mesela bir adam Müslim bir kasaptan uyarılara rağmen gidiyor, sokakta dolaşan memur hemen yavaşça arkasından sokulur, cebinden çıkardığı özel petrol yağını yahut başka bir şeyi bu atın üzerine akıtır. Biraz sonra herif görür ki atın binecek tarafı kalmamıştır. O zaman döner, Hristiyan kasabından almağa mecbur olur. İşte Girit müslümanlarının hali. İşte Girit’te ittihad-ı anasır!!!” Bk. “Girit’te Boykotaj Nasıl Yapılır?” *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

¹¹⁸³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 732, 25 Ağustos 1326, 7 Eylül 1910, s. 2.

¹¹⁸⁴“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 663, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1.

¹¹⁸⁵“Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 353, 31 Ağustos 1326, 13 Eylül 1910, s. 2.

asla dayanamayacaklarını da vurgulamıştır.¹¹⁸⁶ Yine bu gazeteye Girit'ten gelen başka bir mektupta Giritli müslümanlara yapılan tecavüz ve katliamlar tek tek anlatıldıktan sonra dört büyük devletin koruması altında olan Giritli müslümanların halinin kurbanlık koyundan farklı olmadığı yazılmış, 200 bin Rum Giritliye karşı 40 bin müslümanın kendini savunmasının imkânsız olduğunun da altı çizilmiştir.¹¹⁸⁷

Girit'ten alınan haberlerinin en acı noktası, bu olayların büyük devletlerin Girit konsoloslarının gözleri önünde olması ve buna karşı hiçbir tedbir alınmamasıdır. Bu nedenle Girit müslümanları büyük devletlerin konsoloslarına müracaat ederek can ve mallarının devletler tarafından himaye edilmediği takdirde göç edeceklerini bildirmişlerdir.¹¹⁸⁸ Sonuçta Giritli müslümanlar için boykotaj, göçü de hızlandıran en önemli etken olmuştur.¹¹⁸⁹

7. GİRİT VE İLHAK: SONA DOĞRU

1911 yılı yine Girit'te Yunanistan'a ilhak için sürekli olarak mitingler düzenlendiği ya da protestoların hızlandırıldığı ve gerekse savaş için hazırlıkların yapıldığı bir yıl olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁹⁰ Özellikle Girit Muhalefet Fırkası da Girit'i Yunanistan'a ilhak

¹¹⁸⁶“Matbuat-ı İslamiye: İzmir’de Münteşir İttihad Gazetesi Girit Rumlarının İslamlara Karşı İlan Eyledikleri Boykotajdan Bahisle Diyor ki”, *Sırat-ı Müstakim*, S. 88, s. 179.

¹¹⁸⁷Gazete, Girit'te kanayan her bir yaranın nedeninin Yunanistan ile alakalı olduğunu, Yunanlıların Girit'te kırk bin mazluma göz açdırmadığını, onların her türlü siyasi ve medeni haklarından mahrum olduklarını söylemiştir. Gazete bu yorumun hemen arkasından, “onları her türlü hukuk-ı siyasiye ve medeniyelerinden mahrum ederken acaba ne yüzle ne vicdan ile bizim memleketimizde hak ve teskinden bahs ediyorlar” diye sormuştur. Gazete en son olarak Giritli müslümanlar için bir an önce gerekenin yapılmasını, “yoksa oradaki İslamlar katl ve kin ile yok edildikten sonra yapılacak bütün tedbirler, bu faciâların büyük devletlere süreceği leke hiçbir vakit temizlenemez” diye yazmıştır. Bk. “Girit İslamları”, *Yeni Gazete*, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 3; “Girit İslamları”, *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2.

¹¹⁸⁸“Girit İslamları”, *Yeni Gazete*, No: 670, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹¹⁸⁹“Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 348, 27 Ağustos 1326, 9 Eylül 1910, s. 1-2.

¹¹⁹⁰Yine Atina basınından aktarılan haberde Giritlilerin yeniden mitingler yapmaya başladıkları, Giritlilerin büyük devletlerden cevap almakta ısrar ettikleri, aksi takdirde adanın bütün kamu dairelerinde Yunan kanunlarını uygulamaya karar verdikleri yazmaktadır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 838, 21 Kanunuevvel 1326, 3 Ocak 1911, s. 2.

etmek için sürekli deklarasyonlar yayınlarak halkı teşvik etmiştir.¹¹⁹¹ Girit hükümeti ise muhalefet ve büyük devletler arasında kalması nedeniyle zor durumda kalmıştı.¹¹⁹²

1911 yılı ayrıca Girit için Yunanlaştırma hareketlerinin yeniden hız kazandığı da bir yıl olmuştur.¹¹⁹³ Yunanlaştırma eylemlerine Yunan kralı da bizzat dahil olmuş, Girit'i adeta kendi vilayeti gibi görmüştür.¹¹⁹⁴ Hatta Girit meclisinin çıkardığı askere alma kanunuyla¹¹⁹⁵ bütün genç Giritlilerin (müslümanlar da dahil) askerlik hizmetlerini zorunlu hale getirmiştir.¹¹⁹⁶ Bu yasaya göre Yunan hükümetinin askere alma yasası, Girit halkına da uygulanacaktır.¹¹⁹⁷ Bunun esas amacı ise askere alma yasasına müslümanlar da dahil edilerek onları adadan göçe zorlamaktır. Girit meclisinin çıkardığı bu kanun ada üzerindeki Osmanlı egemenlik hakkına bir saldırı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Bâbıali, Dahiliye Nezareti aracılığıyla garantör devletlere protesto yazısı göndermiştir.¹¹⁹⁸

¹¹⁹¹Girit'teki olayların renginin çok da değişmediğine bir örnek Kandiye'den alınan habere göre "muhalefet mebusları Girit halkı için bir deklarasyon yayınlarak; ısrarlı bir şekilde adanın Yunanistan'a bağlanmasını istediklerini beyan etmişlerdir. Mebuslar, Millet Meclisi'nin dağıtılması ve yeniden seçimlere gidilmesi için eylül ayında toplanacaklardır. Deklarasyon da hükümet ada sakinlerinin silahlanmaları için ihmalkâr davrandıkları için sert bir dille eleştirilmektedir". Bk. "Girit Hakkında, Muhalefetin Manifestosu", *Makedonya Gazetesi*, 25 Temmuz 1911; "Yine Girit Olayı", *Makedonya Gazetesi*, 2 (?) Temmuz 1911.

¹¹⁹²Bk. "Giritlilerin İsyanı ve İcra Komitesi", *Makedonya Gazetesi*, 30 Temmuz 1911.

¹¹⁹³Girit'in askeri hazırlıkları için ise şu bilgiler verilmektedir: "Girit meclisinin askeriyede harcanmak üzere kabul ettiği 500.000 franktan başka yardım olarak; 25.0000 frank daha toplanmıştır. Adanın üç limanında yani Kandiye, Hanya ve Resmo şehirlerinde deniz müdafaa tertibatı yaptırılacağı hakkında bir söylenti deveyan ediyor. Kabul ve tasdik edilen Yunan asker alma kanunu gereğince Girit, 40.000 kişilik bir orduyu silah altına toplayabilecektir". Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 838, 21 Kanunuevvel 1326, 3 Ocak 1911, s. 2.

¹¹⁹⁴Örneğin, Girit'in Yunanlaşmaya başladığına dair bir telgraf İzmir'den İttihad Gazetesinden alınmıştır. Bu telgrafta Kandiye Belediye Müdür Vekili İstavro Malagardi, Kral Georgios'u yıl dönümü için tebrik etmiş kral da teşekkürlerini sunmuştur. Bk. "Girit Meselesi", *Sabah*, No. 7779, 18 Mayıs 1911, s. 1-2.

¹¹⁹⁵*BOA*, HR.SFR.3... 628/4, (H-03-01-1329).

¹¹⁹⁶Atina basınından aktarılan haberde (20 Kânunusani) askerlik ile ilgili şu haber yer almaktadır: "Cezirede bulunan bütün Yunanlıların yani Giritlilerin Yunan Askere Alma Kanunu gereğince; Girit millisi askeri taburlarından hizmet-i askeriyelerini ifa etmeleri konusunda meclise bir takrir verilmiştir. Fakat meclisteki Müslüman azaları, Yunan askeri kanununun tatbikine itiraz amacıyla meclis riyasetine bir takrir vererek müslümanların Yunanlı bulunmamasından ve bu kanunun da tatbiki kendi hissiyatı millilerini yaralamakta bulunduğundan bahs ile müslümanların hizmet-i askeriyeden muaf tutulmalarını talep etmişlerdir. Girit meclisinin Müslüman mebuslarının bu teklifini kabul etmeleri ihtimali vardır". Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 838, 21 Kanunuevvel 1326, 3 Ocak 1911, s. 2.

¹¹⁹⁷Hanya'dan 15 Teşrinievvel tarihli Osmanischer Luid'in aktardığına göre Yunanistan'ın dört senelik ihtiyat askerlerini silah altına davet ettiği haberi Giritliler için de uygun bir zamanın geldiğine işaret kabul edilmiştir. Bk. "Girit'te", *Islahat* (Tanzimat), No: 87, 2 Teşrinievvel 1327, 15 Ekim 1911, s. 3.

¹¹⁹⁸İstanbul'dan alınan 4 Temmuz tarihli haberlerde Hariciye Nazırı'nın büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunduğu, Giritlilerin "azgınlığının haddini aştığını", Osmanlı hükümetinin bu meselenin

1911 yılında öne çıkan diğer bir olay ise yüksek komiserlik meselesidir. 17 Ağustos 1911 tarihinde Osmanlı hükümeti, koruyucu devletlere nota vererek Girit'teki Yunanlı Yüksek Komiser Zaimis'in gelecek ay dolacak olan görev süresinin uzatılmamasını istemiş ve benzer bir atama yapılmasına da itiraz etmiştir.¹¹⁹⁹ Bâbıali ayrıca, 1911 yazında büyük devletler tarafından yüksek komiserlik sorunu üzerine yürütülen görüşmelere de katılarak; Girit meselesinin kesin halli veya en azından birlikte yaşamayı sağlayan şartları (modus vivendi) uygulamak istediğini bildirmiştir. Fakat süreç İtalya'nın karşı koymasıyla akamete uğramıştır. Sonuçta Eylül 1911'de Bâbıali, hem büyük devletlerin Zaimis'in görev süresinin uzatılmasını hem de yerine başka bir atama yapılmasını reddettiğiyle yetinmek zorunda kalmıştır.¹²⁰⁰

1911 yılı sonlarına doğru Girit meclisi tekrar Yunan kralı adına 22 Ekim 1911 tarihinde açılmıştır.¹²⁰¹ Giritli Hristiyan mebuslar yine Yunan kralını alkışlamışlar ve “yaşasın Kral Yorgi”, “yaşasın vatan birliği” diye bağırılmışlardır. Mebuslar, daha sonra Girit'in Yunanistan'la birleşmesine ümitli olduklarını beyan ederek koruyucu devletlerin Girit ile ilgili son notalarına teessüf ederek meclisi tekrar tatil etmişlerdir. Müslüman mebuslar ise toplantıya katılmayarak durumu tekrar protesto etmekle yetinmişlerdir.¹²⁰² Bu olay üzerine Osmanlı hükümeti, Girit'teki gelişmeler için büyük güçlerin dikkatini çekmek amacıyla tekrar Petersburg, Londra ve Paris sefaretleriyle yazışmaları hızlandırmıştır. Londra sefaretinden Hariciye Nezaretine gelen cevap, büyük devletlerin konuyla ilgili gerekli olan tedbirleri almak için görüştüklerini, Girit'te bir ihtilale izin vermeyeceklerini, ayrıca bu konuda Yunanistan hükümetinin uyarıldığı şeklindedir. Londra Sefareti'nin cevabında iki nokta dikkat çekicidir. Bunlardan biri Yunanistan'ın

kesin suretle çözümlenmesini istediği belirtilmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Rumeli*, No: 517, 1 Ağustos 1327, 14 Ağustos 1911, s. 2; Kocatürk (2011). **a.g.k.**, C. 1, s. 42.

¹¹⁹⁹Kocatürk (2011). **a.g.k.**, C. 1., s. 43.

¹²⁰⁰İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet, “Girit meselesinin halledilmesinde son 10 yılda kaçırılan fırsatlar hakkında nafie pişmanlıklar telaffuz ettik durduk, ama durumun gerekleri konusunda hiçbir pratik teklif oluşturmadık” diyerek büyük devletlerin çözümsüzlüğünü ortaya koymaktadır. Elliot ise “mümkün görülen tek politika dört koruyucu gücün Türkiye ile Yunanistan arasında tampon vazifesini görmeye devam etmesidir. ... Ada bir depo gibi kullanılmaya devam edilirken büyük güçler ya Giritlilerin Yunanistan'la birleşme isteğinin söneceği ya da Osmanlı hükümetinin adayı devretme anlayışına geleceği ümidiyle, Giritlilere pratikte otonom bir devlet olarak kendi özgürlüklerini elde etmek için çalışmalara müsaade edeceklerdi.” Bk. Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 188; Kocatürk (2011). **a.g.k.**, C. 1., s. 43.

¹²⁰¹Ayrıca tekrar Hanya, 12 Teşrinievvel'de muhalif fırka tarafından yayınlanan beyannamenin içeriğinde artık bundan sonra Girit için son seçim olduğunu belirtmişlerdir. Bk. “Girit'te Fırka-i Muhalefet Beyannamesi”, *Tanzimat*, No: 86, 3 Teşrinievvel 1327, 16 Ekim 1911, s. 4.

¹²⁰²Kocatürk (2011). **a.g.k.**, C.1, s. 43.

tutumunun¹²⁰³ memnuniyet verici olduğunun belirtilmesi, diğeri de Venizelos'un büyük devletlerle uyumlu olmasının takdir edilmesidir.¹²⁰⁴ Bu süreçte özellikle Venizelos'un Girit ve ilhakı adeta bir olup-bitti şeklinde kabul ettirmeye çalıştığı görülmektedir.¹²⁰⁵

1911 Ekim ayında büyük devletler adanın tarafsızlığına karar verdi. Tam da bu sırada Girit hükümeti, dört büyük gücün konsoloslarına bir yazı göndererek; Girit'in Yunanistan'a ilhakını yeniden talep etti.¹²⁰⁶ İngiltere, Nisan 1912'de Osmanlı Devleti'ne bir beyanat göndermiş ve statükonun muhafaza edileceğini belirtmiştir.¹²⁰⁷ Böylece sorunun çözümü; Balkan Savaşlarından sonra yapılacak barış görüşmelerine bırakılmıştır.¹²⁰⁸

13 Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti yeni bir gündemle Girit için sona doğru yaklaşmıştır.¹²⁰⁹ Bu süreçte Girit meselesi siyaseten durağan bir hal almasının yanında, Yunanistan ile ilişkilerde de iyileşmeler görülmüştür.¹²¹⁰ Hatta Yunanistan Başbakanı Venizelos, savaş Trablusgarp'la sınırlı

¹²⁰³Bu süreçte Yunanistan'da da Girit olaylarına karşı bir tepki oluştuğu görülmektedir. Örneğin, Atina gazetelerinden Hestiya, Giritlilerin kendi idarelerini lağv edip Yunanistan gümrük tarifelerini kabul edip Yunan Parlamentosuna mebus gönderme girişiminin Yunanistan'a vereceği zarardan söz etmişlerdir. Hestiya Gazetesi "Bütün Yunanlıların ancak sekizde birinin oranında olan Giritlilerin menfaati uğrunda, Yunanistan ahalisinin sekizden yedisini oluşturan tebaasının menfaatini tehlikeye terk edemez" ifadesi dikkat çekmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Matbuat* (Tanzimat), No: 108, 21 Teşrinievvel 1327, 3 Kasım 1911, s. 4.

¹²⁰⁴"Girit Hakkında", *Tesisat* (Tanzimat), No: 139, 23 Teşrinisani 1327, 6 Aralık 1911, s. 3.

¹²⁰⁵Venizelos yaptığı bir mülakatta, Girit'i ilhak etmek için askerin güçlendirilmesini, yoksa bu şekilde ilhak edilemeyeceğini beyan etmiştir (6 Nisan 1911, Patras şehrindeki ziyareti sırasında verdiği bir mülakattan). Venizelos sözlerinin devamında, büyük güçlerin, Girit'i işgal etmelerinin nedeninin; "Girit müslümanlarının kara gözlerine meftun oldukları için" değil "yalnız kendi siyasi menfaatleri için ayak basdıklarını" söylemiştir. Venizelos'un takip ettiği siyasetin ise bu sözlerden de anlaşılacağı üzere; "Balkanlarda Osmanlı aleyhine ittifak yapıp dâhilde ve hariçte Osmanlıya hücum ettirerek bu hali bir emri vaki şeklinde, büyük güçlere kabul ettirmek olarak tarif edebiliriz" şeklindedir. Bk. *İstikbal*, No: 141, 13 Nisan 1327, (27 Rebiülahir 1329), s. 2.

¹²⁰⁶Girit Muhalif Fırka Reisi Mihalidakis, İngiltere Konsolosu ile olan görüşmesinde; "hiçbir hükümetin Girit'in kararını değiştirmeye gücü yetmeyeceğini" söylemiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Matbuat* (Tanzimat), No: 108, 21 Teşrinievvel 1327, 3 Kasım 1911, s. 4; Adıyeke (1991). **a.g.k.**, s. 55.

¹²⁰⁷Bu beyanatta şunlar yer almıştır: "1: Eğer hristiyanlar müslümanlara hücum ederse Girit yabancı askerler tarafından işgal olunacaktır. 2: Zat-ı şahanenin Girit üzerindeki hukuku ve hakimiyeti muhafaza edilecektir. 3: Statüko eskiden olduğu gibi devam olacaktır. 4: Girit mebusları, Yunan Meclis-i Mebusanında oturmayacaklardır. İngiltere'nin bu politikasını Rusya ile Fransa'nın dahi tasvip ettiği söyleniyor." Bk. Adıyeke (1991). **a.g.k.**, s. 55.

¹²⁰⁸Bk. Bayur (1991). **a.g.k.**, C. II/II, s. 181.

¹²⁰⁹Bk. İ. Kurtcephe (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*. Ankara.

¹²¹⁰Bazı Avrupa gazeteleri de bu konuda farklı iddialar ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Tan'ın Viyana muhabirinden alınan bir habere göre Türkiye ve Yunanistan arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre "Bâbıali on sene müddet için Girit'e muhtariyet idare verecektir. Yunanistan ise Girit mebuslarını kabul etmeyecek ve Yunan eşkıyalarının Makedonya'ya girişlerini engelleyecektir. Yunan mallarına karşı

kaldığı sürece Yunanistan'ın sessiz kalacağını beyan etmiştir.¹²¹¹ Fakat gerçekte ise Yunanistan'daki halk ve hükümet; Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde pek çok çözümsüz meselenin çözümü için tam bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Çözümün ise savaş ile olacağı artık Yunanistan'daki her kesim için kesinleşmişti. Osmanlı hükümeti ise bu olaylar karşısında, büyük devletlerin statükonun muhafaza edileceği güvencesiyle, adeta gözleri körelmiş ve suskun bir şekilde beklemekteydi. Bu durumda imparatorluk kaderini; “silahların şüpheli şansına emanet ediyordu.”¹²¹² Girit'teki statükonun korunmasına dair kısır politikanın asıl sorumlusu ise Türk dostu görünümünde olan İngiltere hükümetiydi.¹²¹³

Girit ise 1912 yılında hedefine ulaşmak için daha aktif bir politika izlemiştir.¹²¹⁴ Örneğin Yunanistan'a ilhak amacıyla kurulmuş olan Girit İhtilal Komitesi, halka yönelik sürekli beyannameler yayınlayarak halkı ihtilale çağırmaktadır.¹²¹⁵ Bu süreçte ise büyük devletler, Girit'te statükonun muhafazası için sadece birer kıta savaş gemilerini bırakmışlardır.¹²¹⁶ Girit hükümeti de Girit'te Osmanlı Devleti'ne ait olan yerlerin işgaline karar vermiştir.¹²¹⁷

Büyük devletlerden İngiltere; iki taraftan kolaylıklar gösterilmek suretiyle Girit meselesinin hal edilmesini talep etmişse de Osmanlı hükümeti diğer büyük devletlerin oyunu almadan hiçbir fikir beyan edemeyeceğini, İngiliz hükümetine iletmiştir.¹²¹⁸ 1912'nin Mart ayına gelindiğinde; Girit'te Yunanistan'a gönderilmek için tekrar mebus

icra olunan boykotaja derhal son verilecektir”. Bk. “Girit Meselesi”, *Tesisat* (Tanzimat), No: 132, 13 Teşrinisani 1327, 26 Kasım 1911, s. 4.

¹²¹¹Atina'dan (10 Ekim 1911) aktarılan bilgi de Girit meclisi muhalif mebuslarından Mihalidakis, Başbakan Venizelos'a bir telgraf göndererek Osmanlı Devleti'nin zor durumundan istifade ederek Girit'in işgal ve ilhakını ilan etmesini teklif etmiştir. Rivayete göre Venizelos, zamanın müsait olmadığını cevaben bildirmiştir. Bk. “Girit'in İlhakı İçin”, *Tanzimat*, No: 84, 29 Eylül 1327, 12 Ekim 1911, s. 2; Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 199.

¹²¹²Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 202.

¹²¹³**y.a.g.k.**, s. 198.

¹²¹⁴Bu süreç Osmanlı Devleti tarafından da dikkatli bir şekilde takip edilmiş, Atina elçisi sürekli olarak Girit'teki gelişmeleri hükümete rapor etmiştir. Özellikle Girit'te esen ihtilal havası, Girit meclisindeki görüşmeler, Girit'teki siyasi atmosfer sürekli olarak rapor edilmiştir. Bk. “Atina Sefiri Galip Kemal Bey'in Girit Raporu”, *BOA*, HR.SYS. 2908/8, (H-16-01-1330); *BOA*, HR.SYS. 2908/59, (H-07-02-1330).

¹²¹⁵“Girit'te Hal ve Mevkii”, *Teşkilat*, (Tanzimat), No: 175, 28 Kânunuevvel 1327, 10 Ocak 1912, s. 3.

¹²¹⁶“Girit Meselesi”, *Teşkilat*, (Tanzimat), 4 Kânunusani 1327, 17 Ocak 1912, s. 4.

¹²¹⁷“Girit Ahvali”, *Teminat* (Tanzimat), No: 205, 27 Kânunusani 1327, 9 Şubat 1912, s. 3.

¹²¹⁸“Girit Meselesi”, *Teminat*, (Tanzimat), No: 212, 3 Şubat 1327, 16 Şubat 1912, s. 4.

seçimlerine başlanmıştır. Büyük devletler ise hala statüko kelimesini tekrarlamaktadır.¹²¹⁹ Adada tekrar ihtilal havasının oluşması üzerine; büyük devletlerin konsolosları, Girit hkmetine bir nota daha vererek bu halin devamı halinde; Girit'in büyük devletler tarafından işgal olunacağını belirtmişlerdir.¹²²⁰ Giritlilerin ihtilal ve ilhak amacına ulaşması için ilk işaret ise çok başka bir yerden gelmiştir. Balkanlar ve Balkan İttifakı ile başlayan yeni bir savaş: Balkan Savaşları. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile meşgul olduğu bir süreç, Balkan devletlerinde hem birtakım korkuları hem de umutları kamılamıştır. Özellikle Yunanistan'ın Girit'i resmen ilhak umutları ve İtalyanların da 12 Ada dışındaki Ege adalarını işgal etme korkuları vardı.¹²²¹

1912-1913 tarihlerinde Balkan Savaşları sonucunda Girit için son nefesler de tutulmuştur.¹²²² Savaş sonunda zafer kazanan Balkan devletleri yine de büyük devletlerin onayına bakmaksızın planlarını uygulamaya koyamayacaklarını anlamışlardı. Bunun zerine 1912 yılı sonlarında toplanan Londra'da Konferansı'nda bu istemlerle birlikte Girit'in kaderi de gündeme geldi.¹²²³ Londra da toplanan konferanslara Balkan devletleri ve Osmanlı Devleti ile birlikte büyük devletler de katıldılar. Batılıların teklifleri içinde en dikkat çeken noktalardan biri ise *Girit'ten vazgeçin* notudur.¹²²⁴

¹²¹⁹“Girit Ahvalı”, *Teminat*, (Tanzimat), No: 243, 4 Mart 1328, 17 Mart 1912, s. 4; “Girit Meselesi”, *Teminat*, (Tanzimat), No: 246, 8 Mart 1328, 21 Mart 1912, s. 4.

¹²²⁰“Girit Ahvalı”, *Teminat*, (Tanzimat), No: 247, 9 Mart 1328, 22 Mart 1912, s. 4.

¹²²¹N. Hayta (2008). *Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., s. 1.

¹²²²Balkan Harbi için bk. *Balkan Harbi: 1912-1913*, C. 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993; R. Hallı (1970). *Balkan Harbi (1912-1913)*. Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı; R. C. Hall (2003). *Balkan Savaşları, 1912-1919*. (ev: Tanju Akad), İstanbul: Homer Kitapevi; Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II, Kısım: II, s. 185-224; Armaoğlu (2014). *a.g.k.*, s. 658.

¹²²³Londra Konferansı'nda Girit ile ilgili görüşmeler özellikle 5. Toplantıda yoğunlaşmıştır. Toplantıda Balkanlı mttetiklerin barış şartları içinde yer alan 3. madde Girit'in terkinde içermektedir. 3. Madde: “Türkiye Girit'in özerkliği düzenlenirken kendisine bırakılmış bütün haklardan vazgeçecektir.” (Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II, K: I-II-III, s. 196-199). 6. Toplantıda Osmanlı delegeleri karşı tekliflerini ortaya koymuştur. Buna göre; “Girit sorunu Türkiye ile büyük devletler arasında çözümlenecek” maddesi de yer almıştır. Bk. (Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II, K: I-II-III, s. 203-206.). Yani Türk hükümeti Girit'in kaderini tekrar büyük devletlere bırakmıştır. Büyük gler ise Türkiye'nin Girit'teki haklarından vazgeçmesinin antlaşmanın sağlanması için adeta koz haline getirmişlerdir. Bk. şimşir (1976). *a.g.k.*, C. I, 460-465; Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II, Kısım: I-II-III, s. 214. Büyük devletler, özellikle İngiltere, kesin çözümün Yunanistan'a verilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Böylece ana konunun temel sorusu da Londra Konferansı'nda cevaplanmıştır. Büyük devletlerin kesin çözümü ise adanın Yunanistan'a verilmesidir. Bykelilerin görüşmeleri için bk. şimşir (1976). *a.g.k.*, C. I, 457-463-470-471-490; Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II, Kısım: I-II-III, s. 220-222; Hayta (2008). *a.g.k.*, s. 101, 127.

¹²²⁴21 Mart 1913 (8 Mart 1329) Cuma; “15 Mart efreni Matin (Fransız Gazetesi) mttetiklerin altı teklifini yazıyor: bu teklifler içindeki 3. maddede: “Girit hukukundan vazgeçilmeli” yazıyor. Avrupa bu teklifi ağır buluyor. Londra'da sfer toplanıyor. Netice-i kararlarına göre tarafeyne sulhu emir edeceklermiş. Ba'de

Londra Konferansı'nın ilk günlerinde Türk tarafının politikası Girit'ten ve adalardan feragat edilmeyeceği yolundaydı.¹²²⁵ Fakat devam eden süreçte Türk heyeti başkanı Reşit Paşa, başka hiçbir Ege adasının talep edilmeyeceğine dair garanti verilmesi halinde, Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki haklarını büyük devletlere bırakabileceğini açıklamıştır.¹²²⁶

Görüşmeler sırasında ya imzalayın ya da gidin tarzı verilen ultimatoma üzerine; 30 Mayıs 1913'de Londra Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Girit tamamen Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Bu durum Londra Anlaşması'nın 4. maddesinde; "Sultanın Girit üzerindeki haklarını bağlaşıklara bıraktığı" şeklinde kaydedilmiştir.¹²²⁷ Böylece Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış olan ada, büyük güçlere teslim edilmiştir. Kısa bir süre sonra 14 Aralık 1913'de ise Yunan kralı, adanın Yunanistan'a katıldığını tüm dünyaya duyurmuştur.¹²²⁸

harâbi'l-Edirne olmasaydı!" Bk. K. Karabekir (2009). *Günlükler, 1906-1948*. C. I, (2. baskı). İstanbul, s. 351.

¹²²⁵Bu politika, Osmanlı kamuoyunda şiddetle desteklenmiştir. Girit'in elden çıkmasının, diğer Akdeniz adalarının da gözden çıkarılmasıyla eşanlı olduğu vurgulanmıştır. Bk. Adıyeke (2011). *a.g.k.*, s. 293.

¹²²⁶Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II/II, s. 214-224.

¹²²⁷"Giritlilerin on yıllar süren hayallerinin gerçekleştiği, savaşan taraflarınca şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır. Bunun dayanak noktası da Londra Barış Antlaşması'nın (30 Mayıs 1913) 4. maddesinde yer almıştır." Bk. Zürrer (Bonn) (2005). *a.g.k.*, s. 204; Bayur (1991). *a.g.k.*, C. II/II, s. 313. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması ile müslümanların hukuksal durumu da belirlenmiştir. Bk. Adıyeke (1991). *a.g.k.*, s. 68-70.

¹²²⁸Şimşir (1976). *a.g.k.*, C. II, s. XXII; Adıyeke (2000). *a.g.k.*, s. 296.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI

1908 ve 1909 yıllarında Girit için düzenlenen mitinglerin ve bu mitinglerde kullanılan sözlerin daha da şiddetlenerek 1910 yılında da kullanıldığını ve bu sayede halkın duygu durumunun yükseltmek istenildiğini görmüştük. 1910 yılı itibariyle artık Girit konusunda halkın heyecanı belli bir noktaya ulaşmış ve toplumun birçok kesiminde bu heyecanla birlikte ortak bir tutum gelişmiştir.¹²²⁹ Aynı heyecan mecliste de yaşanmıştır.¹²³⁰ Gazetelerce meclisten aktarılan haberlerde mebusların devletin hukukunu muhafaza azmindeki kararlılıkları ve milletin hissiyatına tercüman oldukları özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca büyük devletlerin meseleye kesin bir şekil vermezlerse Osmanlı'nın artık silaha sarılmaya mecbur kalacağı uyarısında bulunulmuş ve büyük devletlerin Osmanlı hakkı söz konusu olduğunda, *sükût* etmesi eleştirilmiştir.¹²³¹

Bu arada bazı âyan üyelerinden ve mebusan meclisinden mebuslar ile tüccar ve gazetecilerden oluşan bir heyet, Girit meselesinin müsait bir surette tasfiyesine hizmet eden tedbirleri görüşmek için Taksim Bağçesinde bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlar, ancak daha sonra toplantı Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın Avrupa'dan dönüşünden sonraya bırakılmıştır.¹²³² Hükümetin bu tepkisizliği halkı harekete sevk etmiş, Osmanlı ülkesinin

¹²²⁹“Biz hakiki Osmanlılar Girit'te vuku bulan vakayı bütün hiddetiyle red ve zuhur edecek muharebede ilk saf harpte bulunmak üzere dinimiz kadar emin olduğumuz namusumuzla temin ederek gönüllü yazılmaklığımızı istirham edip, bütün Osmanlı gençlerinin bu eserimize iştirak etmelerini temenni ederiz. Darülfünun'dan Ahmed Naim, Midhat, Haşim.” Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 179, 11 Mayıs 1326, 24 Mai 1910, s. 2.

¹²³⁰Osmanlı Mebusan ve Ayanları tarafından birkaç yüz imzalı bir hitap: “Girit üzerindeki hukuk-ı meşrua-i Osmaniye'nin müdafası uğrunda meclis içinde maruz kaldığımız taarruz, umum âlem-i İslam ve Osmaniye'de azim bir elem ve tesiri mucib oldu. Düvel-i muazzama-i hamiyenin her türlü nesayih ve ihtaratı hilafında olarak Naim Beyzade Hüseyin Bey kardeşimize vuku bulan taarruz ise âlem-i medeniyetce takbih edilmektedir. Mebus namını lekedare eden mua'rizlerinin şu hareket-i hukuk teranelerini bütün kuvvetimizle protesto eder ve düvel-i fehime-i muazzamaca musaddak olan Girit'teki hukuk-ı meşruamızın maddi ve müessir bir surette muhafazası uğrunda feda-i can etmekten bir dakika tereddüt etmeyecek olan Osmanlıların şan ve ecdadına layık bir fedailikle ibraz buyurulan me'ser-i vatanperveranemizden dolayı cümlelerinizi tebrik ile inayet-i bâri ve insaniyet-perveran-ı âlemin gayret-i hak-perestaneleri ile tecavüzat-ı gayr-i meşrudan an-karibü'l-hal rehayab olacağımıza mutmain ve müsterih olarak müdafaa-i milliyede sebat ve metanet-i mücahidane ve fedakarenemizin devamını eltaf-ı Sübhâniyye'den temenni ve dua ederiz.” Bk. *Sada-yı Millet*, No: 178, 10 Mayıs 1326, 23 Mai 1910, s. 1.

¹²³¹“Girit, Girit”, *İkdam*, No: 77, 16 Mayıs 1326, 29 Mayıs 1910, s. 1.

¹²³²“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 188, 24 Mayıs 1326, 6 Juin 1910, s. 1.

her yerinde mitingler, protestolar düzenlenmeye, muhtemel bir savaş için gönüllü kaydı alınmaya başlanmıştır.

1. BOYKOTAJ ÖNCESİ MİTINGLER, PROTESTOLAR VE GÖNÜLLÜ KAYDI

Girit konusunun başından sonuna en önemli savunucuları arasında halkın her sınıfından vatandaş bulunmuştur. Bu gruplardan birisi olan hamalların tepkisi toplum üzerinde oldukça etkili olmuştur. Örneğin, İstanbullu hamallar esnafından yirmi bine yakını (ki bunlar akrabalarıyla 100 bini aşkın nüfuslarıyla İstanbul'un en geniş ekonomik gücünü oluşturmaktadırlar) Bahçekapı'da, Gümrük karşısında lonca odasında bir toplantı yaparak Girit ile ilgili yeminleşmede bulunmuşlardır. Toplantıda Girit palikaryalarının şımarıklıklarını ve işledikleri cürümleri bütün mevcudiyetleriyle protesto etmeye karar verdiklerini belirtmişlerdir. Hamal reisleri daha sonra bu amaçla “her parçası atalarımızın kanı ile yoğurulmuş olan sevgili Giritimizin bir avuç mecnun ve Yunanperest Giritli palikaryalar tarafından Yunanistan'a ilhakı için şımarıklıklar ve kanımızı donduracak cüretkârlıklar etmeleri bizi derinden yaralamıştır. Bunu bütün mevcudiyetimizle protesto ederiz. Ve bütün masrafları kendimize aid olarak şimdiden gönüllü olarak orduya katılmak istiyoruz ve bunun kabul edilmesini bekliyoruz. Bizim vatanın tertemiz toprağının her zerresi ve herhangi bir parçası hakkında reva görülecek tecavüze karşı daima canımızı fedaya hazır olduğumuz kesindir” şeklinde bir telgrafi hükümete göndermişlerdir.¹²³³

Osmanlı halkının Girit meselesi karşısındaki tepkisi en nihayetinde yoğun bir miting ve gösteri dalgasını tetiklemiş ve adeta bir toplumsal seferberlik süreci başlamıştır. Öncelikle bu gösteriler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman kamuoyunun milliyetçi duygularının artmasını hızlandırmıştır. Mitingler ve protestolar beraberinde gönüllü asker alma girişimleri gibi Girit hissiyatını arttıran olayları da beraberinde getirmiştir.¹²³⁴ Nitekim Girit'teki olaylar Osmanlı kamuoyunda çok dikkatle takip edilmiştir. Halk büyük

¹²³³“Dersaadet Emtia Ecnebiye Gümrüğü Hamalbaşı Reşid, Umum Esnaf ve Hamalbaşı Namına İbrahim. Galata Emtia Ecnebiye Gümrüğü Salih Reis ve Osman Dâhiliye Müdürü Hammalbaşı Şaban, Eminönü Valide Han Hamalbaşısı Mustafa Reis, Teoyeboloki Ahmed, Lonca Kâtipleri Hacı Nuri ve Mehmed Şemsi”. İsim listesi İstanbul hamal esnafının ne kadar geniş bir kitleye hitap ettiği ve ne derece önemli bir mevkiyi işgal ettiklerini de ortaya koyması açısından önemlidir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 636, 20 Mayıs 1326, 2 Haziran 1910, s. 1; *Tanin*, No: 629, 20 Mayıs 1326, 2 Haziran 1910, s. 3.

¹²³⁴Çetinkaya (2015). *a.g.k.*, s. 71.

devletlerin bu konuda gerekeni yapmamaları durumunda, hükümetin bizzat kati tedbirler almasını talep etmiştir. Özellikle imparatorluğun her tarafından hükümete ve meclise gönderilen telgraflarda bu istek çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fakat 1910 Mayıs ayı ortalarından itibaren bu destek mesajlarının yerini; miting, protesto ve gönüllü kaydı haberleri almaya başlamıştır. Bu konuda ilk haberler Marmara Bölgesinde bulunan yerleşim yerlerinden gelmiş, ardından bütün memlekete yayılmıştır.

1.1. Marmara Bölgesi Vilayet ve Kazaları

Bursa’da 4 Mayıs 1910 tarihinde Sultan Mehmed Türbesi’nin yakınında, sayısının 30 bini aştığı ileri sürülen, Bursalı katılımcılar tarafından bir miting düzenlenmiştir. Yapılan miting oldukça görkemli olmuştur. Mitingde, Giritli hristiyanlarının Yunan kralı adına yaptıkları yeminin kabul edilmediği, Girit’in Osmanlı Devleti’nin bir mülkü olduğu, milletin bütün fedakârlığıyla Giritli müslümanların yanında bulunduğu şeklinde ön plana çıkan görüşler, miting heyeti tarafından bir telgraf yazılarak hükümete iletilmiştir.¹²³⁵ Bu mitingde de yine büyük devletlere olan güven vurgulanmış ve Girit için “ya Girit ya ölüm” sloganı atılıp yemin edilmiştir.¹²³⁶

Bursa gazeteleri mitingden sonra Girit ve Girit’in önemine dair yazılar yazmaya devam etmiştir. Bu konuda en fazla yayın yapan Bursa gazetelerinin başında Ertuğrul Gazetesi gelmektedir. Nitekim Ertuğrul Gazetesinde “Girit Bizimdir” başlıklı bir makalede, Girit’in bir Osmanlı vilayeti olduğu, büyük devletlerin de buna riayet edip adaleti uygulamaları gerektiği vurgulanmıştır. Gazete yazısında, büyük devletlerin Osmanlı Devleti’ne sadece sükût tavsiye ettiğini, bu sükûnetin ise Giritli hristiyanlara hedefe ulaşmaları için zaman kazandırıldığını, bu süreçte en çok zararı ise himayesiz kalan müslümanların gördüğüne işaret etmiştir. Makale, Girit müslümanlarının senelerden beri gördüğü zulüm ve tahkirin sebebinin İslam dünyasında olduğunu söyleyerek İslam birliğinin önemine değinmiştir. Ayrıca makalenin sonunda artık Osmanlı Devleti’nin yeni bir döneme girdiği, meşruti bir rejimde milletin ön planda olduğu, bu nedenle Girit için *ölmek var dönmek yok* diyen milletin sesine Avrupalı

¹²³⁵Bk. “Girit İçin Miting”, *Sada-yı Millet*, No: 169, 1. Sene, 5 Mayıs 1326, 18 Mai 1910, s. 2; *Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2; “Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 170, 6 Mayıs 1326, 19 Mai 1910, s. 2.

¹²³⁶Bk. “Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 171, 7 Mayıs 1326, 20 Mai 1910, s. 2.

devletlerin kulak vermesi gerektiği, aksi takdir ise medeniyet denilen sözün boş ve anlamsız kalacağı belirtilmiştir.¹²³⁷

Ertuğrul Gazetesi bu süreçte büyük güçleri, Osmanlı Devleti'nin gözünü boyayan, neticesiz birkaç takrir vermek ve olayları geçiştirmekle; Osmanlı milletini de bu olayları protesto etmek için beş on miting yapıp işi yine kaza ve kadere terk edip Osmanlılığı yakışan hiçbir hareket yapmamakla eleştirmiştir. Ertuğrul Gazetesi, halkı Girit'ten sonra sıranın; Mısır, Cezayir, Makedonya gibi bölgelerde olduğu konusunda da uyarmıştır.¹²³⁸ Gazete, Girit'i kurtarmanın yolunun ise donanmadan, bunun da yardımdan geçtiğini özellikle vurgulamıştır.¹²³⁹

Bursa'da düzenlenen Girit mitinginden sonra Kala-i Sultaniye (Çanakkale) ve Balıkesir'de de miting yapılacağı haberleri basına yansımaya başlamıştır.¹²⁴⁰ Örneğin bu amaçla Gelibolu'da düzenlenen mitingde; "Girit Yunanistan'ın değil Türkiye'nindir" vurgusu yapılmış ve halkın Girit için her şeye hazır olduğu mesajı verilmiştir.¹²⁴¹

Bu arada Edremit'te Girit için gönüllü olma seferberliği başlatılmış ve Milli Gönüllü Komisyonu Reisi Mehmed Rıza ve Kazım Nuri Beyler tarafından hükümete bir telgraf yazılarak; Girit'i muhafaza etmek ve onun için ilk safta savaşmak için bine yakın Edremitlinin gönüllü olduğunu, hükümetten ise emir ve işarete hazır bulunduklarını bildirmişlerdir.¹²⁴² Yenihan'dan gönderilen telgraftaki vurgu ise dikkat çekicidir. Bu telgrafta şunlar yer almıştır: "ya Girit ya ölüm! yaptığımız mitingin kesin neticesi şu iki kelimeye biraraya gelmiştir. Milletin arzusuna uygun davranmayan her bir ferdi hatta Meclis-i Mebusanda bile bulunmuş olsun lanetle yâd ediyoruz. Yalnız vatanın selametini istiyoruz."¹²⁴³ Yine Erdek'te de 11 Haziran 1910'da bir Girit mitingi düzenlenmiş ve miting sonunda kaleme alınan telgrafta, mitinge Osmanlı milletinden birçok kişinin katıldığı ve açılan gönüllü defterine "Girit'e uzanacak hain elleri kırmak için" gönüllü

¹²³⁷A. S., "Girit Bizimdir", *Ertuğrul Gazetesi* (Bursa), 1. Sene, No: 10, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs 1910, s. 2.

¹²³⁸"Girit gidiyor, Girit ile birlikte Osmanlı namusu ve haysiyeti de mahvolup gidiyor. Çünkü Girit Osmanlı vücudundan ayrıldıktan sonra bu millet benim namusum var kuvvetim var, hamiyetim var diyemez." Bk. *Ertuğrul Gazetesi* (Bursa), 1. Sene, No: 10, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs 1910, s. 6.

¹²³⁹"Girit İçin", *Ertuğrul Gazetesi*, No: 17, 1. Sene, 2 Temmuz 1326, 15 Temmuz 1910, s. 2.

¹²⁴⁰"Mitingler", *Sada-yı Millet*, No: 171, 7 Mayıs 1326, 20 Mai 1910, s. 2.

¹²⁴¹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 162, 27 Nisan 1326, 11 Mai 1910, s. 3.

¹²⁴²"Gönüllüler", *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁴³*Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

kaydının yapıldığı belirtilmiştir. Mitingde kullanılan slogan yine “ya Girit ya ölüm”dür.¹²⁴⁴

Mayıs ayının ilk haftalarında Yalova’da da 2-3 bin kişiden oluşan bir miting düzenlenmiş, mitinge katılanlar yemin olayını protesto ettiklerini, büyük devletlerin adaletlerinden emin olduklarını, Girit için can vermeye hazır olduklarını ve bu konuda hükümetin kesin tedbirler almasını arzu ettiklerini içeren bir telgraf yazarak ilgili mercilere iletmışlerdir.¹²⁴⁵ Aynı amaçla Yenipazar’dan alınan bir telgrafta ise vatanın kıymetli bir parçası olan Girit’in önemi vurgulanmış ve Girit’teki yemin olayı protesto edilmiştir. Telgraf da ayrıca büyük devletlerin bu meseleyi Osmanlı lehine çözüme kavuşturacağına dair ümitler yinelenmiş ve Girit için yemin ettiklerini bildirmişlerdir.¹²⁴⁶

Yine Geyve Akhisar’ında düzenlenen mitingde halk *ecdadın kanıyla sulanmış* bir toprak olan Girit’te, Arnavutluk’taki karışıklıklardan yararlanılarak Yunan kralı adına yemin edilmesini protesto ettiklerini belirtmişlerdir. Miting halkın Girit için ölmeye hazır olduğuna dair yeminle son bulmuştur.¹²⁴⁷ Geyve’de yapılan mitingde de Girit’te yaşanan yemin olayı kınanmış ve mitinge katılanlar Girit’te Osmanlı bayrağının muhafazası ve namusu için can vermeye hazır olduklarını ilan ettikten sonra hükümetten de halkın bu konuda mazeretsiz fedakârlığından emin olarak hareket etmesini istirham etmişlerdir.¹²⁴⁸ Karamürsel’de de Girit için büyük bir miting yapılmış ve birçok hararetli nutuklar söylendikten sonra gerekirse hükümetin emrine amade olmak için gönüllü kaydına başlandığı haberi verilmiştir. Habere göre şimdilik 510 gönüllü kaydedilmiştir. Bu sayıya bakarak gazete şu yorumu yapmıştır: “Karamürsel ahalisinin ne derecede vatanperver olduğu pekâlâ anlaşılıyor.”¹²⁴⁹

Bu süreçte bir önemli gelişme haberi de Adapazarı’ndan gelmiştir. Nitekim Rumeli Muhaciri İslamiye Cemiyeti Adapazarı merkezi tarafından organize edilen gönüllü yazma girişiminin sonucu “kalpleri hicret yaralarıyla yaralanmış olan Adapazarlı muhacirleri 15

¹²⁴⁴“Miting”, *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

¹²⁴⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Mayıs 1326, 23 Mayıs 1910 s. 1-2.

¹²⁴⁶“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 633, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁴⁷*Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2.

¹²⁴⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Mayıs 1326, 20 Mayıs 1910, s. 1.

¹²⁴⁹“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 638, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1.

bin gönüllü ile harekete hazırdır” şeklinde ilan gazete haberlerine yansımıştır.¹²⁵⁰ Bu yazı özellikle, son zamanlarda yurtlarından göç etmek zorunda kalmış muhacir kesiminin Girit müslümanlarının yaşadığı acılara karşı duyarlılığının da göstergesidir.

Adapazarı’ndan gelen başka haberde ise Girit için 130 bin kişilik büyük bir miting düzenlendiği bilgisine yer verilmiştir. Mitingde yine önemli nutuklar verilmiş ve Adapazarlılar da “ya ölüm ya Girit” sloganlarıyla, vatanın bir karış toprağının terkine razı olmadıklarını, gerekirse can vermeye hazır olduklarına dair yemin etmişler ve söz vermişlerdir.¹²⁵¹

Bu süreç zarfında her ne kadar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan adalarda yaşayan Türk ve Müslüman sayısı diğer unsurlara oranla daha az olsa da Girit için yapılan mitingler zaman zaman haberlere yansımıştır. Örneğin; Midilli’de Girit için yapılan bir mitingde söylenen nutuklar ve miting sonrasında çekilen telgraflarda, diğer bölgelerde düzenlenen mitinglerde altı çizilen söylemlerle aynı vurguları görmek mümkündür. Nitekim Midilli’de düzenlenen mitingde de Girit’in büyük devletlere emaneten verildiği, bu konuda büyük devletlerin adaletinden emin olunmakla beraber, artık Girit idaresinin aldığı olumsuz hale tahammülün kalmadığı belirtilmiştir. Miting sonunda kaleme alınan telgraf ise şöyle devam etmiştir: “namusu millimize sürülen bu lekeyi temizlemek için bütün varlığımızı hayatımızı fedaya tecdidi misak eylediğimizi ve meşrutiyet hükümetinin bu konuda yapacağı vatanperverce faaliyetlere katılmaya hazır bulunduğumuzu arz eyleriz.”¹²⁵² Yine alınan bilgiye göre Rodos’ta da miting yapılmıştır.¹²⁵³

1.2. Ege Bölgesi Vilayet ve Kazaları

İzmir’de, Girit meclisindeki Yunanistan’a katılım yolundaki faaliyetleri şiddetle protesto etmek için büyük bir miting yapılmış ve müslim-gayrimüslim binlerce Osmanlı mitingine katılmıştır. İzmir mitingine çevre bölgelerden de büyük bir katılım olmuş, mitingde “ya ölüm ya Girit” sloganları atılmıştır. Ayrıca Dâhiliye Nezareti’ne Girit

¹²⁵⁰“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 635, 19 Mayıs 1326, 1 Haziran 1910, s. 1; “Rumeli Muhacirin İslamiyesi Cemiyeti Adapazarı Merkezi”, *Tanin*, No: 628, 19 Mayıs 1326, 1 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁵¹“Coşan Hamiyet”, *Yeni Gazete*, No: 637, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁵²“Midilli’de Miting”, *Yeni Gazete*, No: 621, 5 Mayıs 1326, 18 Mayıs 1910, s. 2.

¹²⁵³*Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2.

protestoları için çekilen bir telgrafta sadece İzmir’de değil Ödemiş, Sarayköy ve Nazilli’de de mitingler yapıldığı bilgisi verilmiştir.¹²⁵⁴

Bu arada İzmir’de yapılan mitingde, miting heyeti tarafından telgraflarına cevap alınmadan meydandan ayrılmama kararı alınmıştır. Bunun üzerine Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Aydın Valisi Mahmud Muhtar Bey’e bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta hükümetin İzmir halkının hislerine iştirak ettiği, memleketin neresi olursa olsun her yerin Osmanlı sancağı altında tutulması için çalışmayı kutsal bir görev saydıklarını ancak bu konuda ihtiyatlı hareket etmek ve telaşa kapılmamak gerektiği ifade edilmiştir. Sadrazam, halkın hükümete güvenmeye devam etmelerini ve herkesin mitingi sonlandırarak işine gücüne dönmesini istemiştir.¹²⁵⁵

Sadrazamın bu isteği İzmir halkı nezdinde pek de etkili olamamıştır. Nitekim İzmir’den daha sonra alınan telgraflarda ihtiyaç halinde gönüllü olmak üzere bir milli alay oluşturmak için defter açıldığı ve bu şekilde milli alayların oluşturulduğuna dair haberler gelmeye başlamıştır.¹²⁵⁶ Haberlere göre İzmir’de Girit için gönüllülerin bir araya geleceği 2 alay oluşturulması hedeflenmiştir. Gazeteler, İzmir’de milli alaylara olan ilginin gün be-gün arttığını, ortaya çıkan sayının beklenenin de üstünde olduğu haberlerini yazılmış ve halkın hükümetten emir beklediği belirtilmiştir.¹²⁵⁷

Foça’dan gelen telgrafta ise Girit için bir miting yapıldığı ve Foçalıların Girit meselesinin milli şana ve hakimiyet haklarına uygun bir şekilde bir an önce çözümlenmesi talepleri olmuştur. Telgrafta ayrıca bu galeyana sonuca bir gönüllü defteri açıldığı, her gün bu deftere yüzlerce kişinin adını yazdirdığı da belirtilmiştir. Telgraf son olarak hükümete Foça halkının Girit için ölmeye hazır bulunduğu, meselenin süratle

¹²⁵⁴“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 617, 1 Mayıs 1326, 14 Mayıs 1910, s. 3; “Girit; Girit İçin Miting”, *Sada-yı Millet*, No: 165, 1 Mayıs 1326, 13 Mai 1910, s. 3; “Mitingler”, *Yeni Gazete*, No: 620, 4 Mayıs 1326, 17 Mayıs 1910, s. 1; “Girit, Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 173, 9 Mayıs 1326, 22 Mai 1910, s. 1.

¹²⁵⁵*Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2.

¹²⁵⁶Aydın’dan gelen bir habere göre bu alaylar için tedarik amaçlı İzmir’de bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon gönüllü olarak gidecekler için elbise tedariki, evlat ve ailelerinin iâşesi için yardım amaçlı biletler hazırlamıştır. Bu biletlerin tanesi 1 kuruştan bir liraya kadar kıymeti olacaktır. Ayrıca komisyon bağışların çoğaltılması için yüklü miktarda ödeme yapanların isimleri *iftihar levhasına* yazılacak ve ayrıca her bağış yapanın ismi de gazetede yer alacaktır. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 650, 3 Haziran 1326, 16 Haziran 1910, s. 1-2.

¹²⁵⁷Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 640, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 1; *Yeni Gazete*, No: 641, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 1-2; “Gönüllü Kaydı”, *Sabah*, No: 7444, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1.

çözümüne kavuşturulması ve bu tecavüzlere bir son verilmesi isteğiyle son bulmuştur.¹²⁵⁸ Ayrıca Tire'den Şevki imzasıyla gazetelere gönderilen bir telgrafta Girit için Tire'de de gönüllü alayları oluşturulduğu, gönüllülerin büyük bir sayıya ulaştığı ve gönüllü yazılımına halen devam edildiğine dair bilgi verilmiştir.¹²⁵⁹

Girit'in Yunanistan'a ilhak haberi ülkenin her yerinde üzüntüyle karşılanmış ve protesto edilmiştir. Girit'te müslümanların uğradığı haksızlıkları protesto amacıyla, Aydın ve Nazilli'de 1910 yılı boyunca mitingler düzenlenmiştir.¹²⁶⁰ Nitekim Aydın vilayetinde Girit için büyük bir miting yapılmış ve mitingde Girit meclisinde Yunan kralına yapılan yemin protesto edilmiştir.¹²⁶¹ Yunanistan'ın da protesto edildiği miting, büyük bir coşku içerisinde gerçekleşmiştir. Mitingde Aydın Belediye Reis Vekili Mehmet Şükrü, Metropolit Vekili Papaz Hristo, Ermeni Ruhani Reisi Papaz Ohannes, Hahambaşı Vekili Yako Nahmiyas ve Müftü Ahmet Nuri Beylerin imzalarını taşıyan telgraf miting sonrası Meclis-i Mebusan'a ve hükümete gönderilmiştir.¹²⁶² Telgrafta Girit'in *ecdadın kanı ile yoğrulmuş* bir vatan toprağı olduğu ve Girit için Aydınlıların her türlü fedakârlığa hazır oldukları yazılmıştır.¹²⁶³ Bu mitingden sonra da Aydın ve Aydın sancağının pek çok kazasında mitingler düzenlenmeye devam etmiştir. Örneğin Söke'de düzenlenen mitingde Girit'in fethi için verilen şehitlerden söz edilip Osmanlı İmparatorluğu'nun en son fethettiği yer olan Girit'in Osmanlı halkının son damla kanı kalıncaya kadar müdafaa edeceği ilan edilmiştir.¹²⁶⁴

Manisa'dan alınan telgrafta da Girit için orada da gayet samimi faaliyet ve iştirak ile miting düzenlendiği haberi alınmıştır.¹²⁶⁵ Alınan haberlere göre bu mitingden sonra halk, Giritli ailelerin masraf ve geçimleri için iane komisyonu kurulması çalışmalarına başlamış, bu konuda ilk iane yardımını da Moralızade Hafız Ali ve Boşnakzade Ahmed

¹²⁵⁸“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 633, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁵⁹“Aydın Vilayetinde Milli Alaylara İştirak”, *Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁶⁰*Ahenk*, 20 Kanunusani 1910; *Ahenk*, 13 Eylül 1910; *Ahenk*, 19 Eylül 1910.

¹²⁶¹“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 181, 17 Mayıs 1326, 30 Mai 1910, s. 1.

¹²⁶²G. Güneş (2010). “Taşradan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (198-1918)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, S. 11, Bahar: 2010, s. 25.

¹²⁶³Bk. “Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 627, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 6.

¹²⁶⁴Bk. *Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2.

¹²⁶⁵*Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

Ağa yapmışlardır (sekiz yüz lira). Bu *örnek hareket* büyük bir ilgi uyandırmış ve toplanan yardım parası kısa zamanda yüklü bir meblağa ulaşmıştır.¹²⁶⁶ Ayrıca Manisa'dan gönderilen telgrafta göre halkın artık Girit konusunda sabrı kalmamıştır. Manisalıları vatan uğrunda ölmek için yemin ettiklerini ispat için *gönüllü taburları* oluşturmaya başlamışlar ve Girit meselesinin Osmanlı lehine bir an evvel çözümlenmezse harekete hazır olduklarını belirtmişlerdir.¹²⁶⁷

Bu arada Manisa Müftüsü İbrahim Âdem tarafından kaleme alınan bir telgraf yayınlanmıştır. Telgrafta müftünün, Girit'in aldığı halin İslam'a bir darbe olduğunu ve kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildirmiş, herkesi kendisine katılmaya davet etmiştir.¹²⁶⁸ Bunun üzerine Kırkağaç'ta Müftü Hacı Süleyman Zühdü'nün girişimleriyle Girit için bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde Süleyman Bey dört yüz kadar talebesini toplayarak talebenin ellerinde sancaklarla Pamukhanı denen yerde yerel halkın da katılımıyla bir miting yapılmıştır. Bu sırada verilen ateşli nutuklar üzerine halkın heyecanının daha da arttığı ve gönüllü kaydına başlanıldığı bildirilmiştir.¹²⁶⁹

Denizli'den gönderilen miting telgrafında ise Girit meselesinin artık muallakta kalmasına tahammül kalmadığı, yaşanan bu olayların artık katlanılmaz bir hal aldığı, Girit'teki Osmanlı haklarını kılıç ile almak için 20 bin Denizli ahalisinin ilk işaretle harekete hazır oldukları ve bu konuda cevap bekledikleri hükümete iletilmiştir.¹²⁷⁰ Acıpayam'dan çekilen başka bir telgrafta ise Girit meselesinin artık siyasetle sonuca bağlanamayacağı anlaşıldığı ve Girit'e uzanan *kirli elleri* kırmak için gönüllü kaydına başlandığı bilgisi verilmiştir. Telgrafta ayrıca gönüllü sayısının şimdiden 174'ü bulunduğu ve gönüllülerin sabırsızlıkla “ya Girit ya ölüm” sloganları atarak emir bekledikleri belirtilmiştir.¹²⁷¹ Tavas'tan gönderilen telgrafta da Girit için gönüllü taburlarının oluşturulduğu belirtilmiş, ayrıca hükümetin Girit meselesini halletmek için ya doğrudan doğruya Girit'e müdahale etmesini ya da Yunanistan'a savaş ilan etmesini istemişler, bu

¹²⁶⁶y.a.g.k., s. 2.

¹²⁶⁷Bk. “Miting Telgrafları”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁶⁸Müftü İbrahim Âdem, “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁶⁹*Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁷⁰“Girit Telgrafları”, *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁷¹“Gönüllüler”, *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

konuda milletin canı ve malıyla fedaya hazır olduğunu hükümete bildirmişlerdir.¹²⁷² Bu süreçte Bodrumlular da gönderdikleri telgrafla, Giritli Müslüman ahalinin şimdiye kadar çektiği yetmiyormuş gibi şimdi de Girit hristiyanlarının Yunanistan’a ilhak teşebbüsleriyle yaşananların artık tahammül sınırlarını aştığı, bu nedenle Bodrumluların Girit uğrunda ölmek için yemin ettikleri belirtilmiştir.¹²⁷³

Din adamlarının da aktif olarak içerisinde yer aldığı görüldüğü bu eylemler, şeyhülislam tarafından da desteklenmiş ve Jön Türk Gazetesi’ne verilen bir demeçte, hükümetin Girit meselesinin Osmanlı Devleti’nin adadaki hakkının ve hukukunun muhafaza edilerek sorunun çözümü için kararlı olması gerektiği vurgulanmıştır.¹²⁷⁴

1.3. İç Anadolu Bölgesi Vilayet ve Kazaları

1910 senesinin Mayıs ve Haziran ayları boyunca Osmanlı memleketinin her yerinden yoğun miting haberleri gelmeye devam etmiştir. Öyle ki İç Anadolu’nun vilayet ve kazalarında da Girit için büyük mitinglerin yapılmakta olduğu bilgisi Dâhiliye Nezaretine telgraflarla bildirilmiştir.¹²⁷⁵ Örneğin Konya’da miting düzenlendiğine dair Dâhiliye Nezaretine telgraflar gönderilmiştir.¹²⁷⁶ Ayrıca Yeni Gazete aracılığıyla “Bi’l-umum Osmanlılara” başlığı altında Konya’da (17 Mayıs) Hürriyet Meydanı’nda 50 bin Osmanlının mitingde bir araya geldiği, halkın Girit’te Osmanlı hukukunun bu denli çiğnenmesine artık sabrının kalmadığı, savaş ilan edilerek Yunanlıların cezasının kesilmesi gerektiği ve Girit isyankârlarının da haddinin bildirilmesi için *gönüllü kaydına* başlandığı bilgisi hükümete haber verilmiştir.¹²⁷⁷

Miting heyeti aynı zamanda gönüllü kaydı için bir de cemiyet kurmuş, bu girişime *Harekete Müheyya Gönüllü Cemaati* adını vererek Girit için harekete hazır olduklarını hükümete bildirmişlerdir.¹²⁷⁸ Konya halkı yine yemin ederek Yunanistan’a gitmek için

¹²⁷²“Girit Telgrafları”, *Tanin*, No: 644, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁷³“Girit Telgrafları”, *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁷⁴Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 643, 27 Mayıs 1326, 9 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁷⁵“Girit, Mitingler”, *Sada-yı Millet*, 10 Mayıs 1326, 23 Mai 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Mayıs 1326, 23 Mayıs 1910 s. 1-2.

¹²⁷⁶“Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 170, 6 Mayıs 1326, 19 Mai 1910, s. 2.

¹²⁷⁷Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 634, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 1.

¹²⁷⁸Konya’dan çekilen telgrafta Girit için oluşturulan bir cemiyetin daha adına rastlıyoruz. “...Konya 17 Mayıs, Harekete Müheyya Gönüllü Cemaat-i Reisi Emin”. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 634, 18

gönüllü olarak orduya yazılmak istediklerini bildirmişlerdir. Yeni Gazete bu haber üzerine bu mitingle ilgili şu yorumu yapmıştır; “Türklüğün büyüklüğünün en büyük merkezinden olan Konya ahalisinin” bu çağrısına her şehir ve kasabadan iştirak edildiği haberleri alınmaktadır.¹²⁷⁹

Mitingden sonra Konya Gönüllü Cemiyeti Reisi Emin tarafından bütün Osmanlılara hitaben yazılan telgrafa tek tek cevaplar gelmeye ve her yerde benzer cemiyetlerin kurulmaya başlandığı haberleri alınmaya başlanmıştır.¹²⁸⁰ Fakat Konya’da meydana gelen gelişmeler merkezi otoritenin tepkisine neden olmuş, Sadareten Konya vilayetine bir telgraf yazılmış, Sadrazam Konyalılara hitaben; hükümetin vatanın her tarafını korumak amacını taşıdığını ve görevini yapmakta olduğunu, bu nedenle de telaşa lüzum olmadığını belirterek bu gibi hareketlerden uzak durmaları ve iş güçlerine devam etmeleri istenmiştir.¹²⁸¹ Bu telgraf üzerine halk; “Padişahım çok yaşa” sloganları ile asayişe ters herhangi bir olaya meydan vermeden dağılmaya başlamış, durum Konya Valisi Arif Bey tarafından Sadarete bildirilmiştir.¹²⁸² Ancak sonraki günlerde de Konya’da 8-10 bin kişinin bir araya gelerek Osmanlı Devleti’nin Girit’teki namus ve hukukunu muhafaza için Girit’e uzanan eli kırmak gerektiği şeklindeki heyecanlı nutukların atıldığı bir miting daha yapıldığı haberleri alınmıştır.¹²⁸³

Konya vilayeti dâhilinde Niğde ve Isparta mutasarrıflıklarından alınan telgrafnamelerde de Girit için büyük mitingler yapılmakta olduğu Dahiliye Nezaretine sürekli olarak iletilmiştir. Nitekim Konya vilayetinden, Dahiliye Nezaretine gönderilen

Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 1; “Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 627, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 6.

¹²⁷⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 637, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁸⁰Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 637, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁸¹Konya vilayetine “Girit’ten dolayı içtima ve cevabına intizar eden heyete tefehhümat-ı atiyede bulunulması lüzumu beyan olunur. Ahalinin vatan-ı mukaddes-i Osmaniye müdafaa ve muhafaza hususundaki hissiyatı hamiyet-kârâneleri şayan-ı tecellidir. Hükümetin de buna iştirak eder ve hak-i pak-i Osmaninin her noktasının liva-i Osmani tarafından mahfuzuna çalıştığı en mukaddes vazife ad eyler. Umum siyasiye bazen istihsal-i müfside ... ve ihtiyatı icab ederse, bundan dolayı maksat terk edilmiş ad olunarak telaş eylememek lazımdır. Ahalisi hükümetin vatan-perverliğinden ve Girit’teki hukuk-ı hükümrânisinin taht-ı ecanibe uğramaması için icab-ı hamiyeti ifa edeceğinden emin ve hukuk-ı meşruamızın muhafazasında inayet-i Rabbaniyeye mütevekkil olarak işlerine avdet etmeleri intizarındayız. Sadrazam namına müsteşar Adil.” Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 639, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁸²“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 639, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁸³*Tanin*, No: 632, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 3.

bir telgrafnamede Aksaray kazasında 2 bin kişiden oluşan bir miting düzenlendiği,¹²⁸⁴ Sille'den gelen haberlere göre de (17 Mayıs) 2 bin Müslüman ve gayrimüslimin katıldığı büyük bir miting düzenlendiği bildirilmiştir.¹²⁸⁵ Ayrıca Ermenek kazasından, Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafnamede, burada da Girit için büyük bir miting yapıldığı, Ermeneklilerin de Girit için icap ederse hudut boyuna yürümeye hazır olduğu ve ahalinin mitingden sonra sükûnetle dağıldığı bildirilmiştir.¹²⁸⁶ Ilgın'dan gelen telgrafta ise Girit için Hürriyet Meydanı'nda miting yapıldığından söz edilerek Ilgınlıların da Konya'da olduğu gibi Girit'e uzanan elleri kırmak için can vermeye hazır olduklarını ve "ya Girit ya ölüm" sloganlarıyla beraber hükümetten emir bekledikleri yazılmıştır.¹²⁸⁷

İç Anadolu vilayetlerinde yapılan mitingler yalnızca Konya ile sınırlı kalmamış, Konya'yı diğer vilayet ve kazalar izlemiştir. Nitekim Ankara'da 4-5 bin kişinin katılımıyla bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde de Ankaralılar Girit'te Osmanlı hukukunun muhafazası için mal ve canlarını vermeye hazır olduklarını ve bu amaçla da yemin ettiklerini hem Sadarete ve hem de Meclis-i Mebusana çekilen telgraflarla bildirmişlerdir.¹²⁸⁸

Kayseri'den gelen miting haberlerinde, Girit'teki ilhak ve yemin olayını protesto etmek için 15 bine yakın Osmanlının Kayseri Hürriyet Meydanı'nda toplandığı ve önemli nutuklar söylendiği kaydedilmiştir. Bu nutukları okuyanlardan biri de aynı zamanda miting reisi olan Ahmed Remzi Bey'dir. Remzi Beyin nutku o derece halkı etkilemiş ki "ya Girit ya şehit" sesleri eşliğinde Girit'i muhafaza etmek için yemin etmişlerdir.¹²⁸⁹

Çorum'da yapılan mitingde adeta Girit için yapılan bütün protestoların nedenini ortaya koymaktadır. Bu mitingde de Girit hristiyanlarının Yunan kralı adına yemin etmeleri protesto edilmiş ve halkın Girit için ölmeye hazır olduğu bildirilmiştir.¹²⁹⁰

¹²⁸⁴"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 187, 23 Mayıs 1326, 5 Jun 1910, s. 1-2.

¹²⁸⁵Bk. *İkdam*, No: 79, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 2.

¹²⁸⁶"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 187, 23 Mayıs 1326, 5 Jun 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 639, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 1.

¹²⁸⁷*Tanin*, No: 632, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 3.

¹²⁸⁸"Mitingler", *Yeni Gazete*, No: 620, 4 Mayıs 1326, 17 Mayıs 1910, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 175, 11 Mayıs 1326, 24 Mai 1910, s. 2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 182, 18 Mayıs 1326, 31 Mai 1910, s. 1-2.

¹²⁸⁹"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 630, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran 1910, s. 1; "Girit Telgrafları", *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁹⁰Bk. *Tanin*, No: 632, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 3.

Sungurlu'dan (Çorum kazası) düzenlenen miting ise ahalinin Girit'teki bu ihaneti yok etmek için son fedakârlığı yapmaya hazır olduklarını belirten bir yemin ile bitmiştir.¹²⁹¹

Tokat'tan gelen miting haberine göre (24 Mayıs) bütün Tokat halkı Namazgâh Meydanı'nda toplanmış, Girit için canlarını feda etmeye hazır olduklarını hatta fethinde dökülen kanın *on misli* dökülmedikçe Girit'in terk olunamayacağını vurgulamışlardır. Ardından Girit üzerindeki Osmanlı hakkının muhafazası için harekete hazır olduklarını bildiren bir telgrafi hükümete iletmışlerdir. Telgraftan ayrıca Osmanlı birliğine vurgu yapan tarafı da dikkat çekicidir. Telgrafta Girit üzerindeki Osmanlı hakkının ve hukukunun sağlanması için verilen haklı dava ve Arnavutların da Osmanlılarla bir olmasının önemi vurgulanmıştır. Mitinge katılanlar telgrafa cevap gelmeden de dağılmayacaklarını söylemişlerdir. Kalabalık ancak cevabın mutlaka kendilerine tebliğ edileceğine ikna edildikten sonra dağılmıştır.¹²⁹² Düzenlenen protesto eylemleri Tokat'ın merkeziyle de sınırlı kalmamış kazalarında da organize edilmeye başlamıştır. Örneğin Zile'de beş bine yakın kişi toplanmış ve Girit'teki yemin olaylarını protesto ederek Girit için her tür fedakârlığa hazır olduklarını hükümete iletmışlerdir.¹²⁹³ Bu esnada Yozgat sancağında da tıpkı Tokat'ta olduğu miting yapıldığı haberi, telgrafla İstanbul'a bildirilmiştir.¹²⁹⁴

Bu süreç zarfında Erzincan'da da 10 bin kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenerek (15 Haziran 1327/28 Haziran 1911), Girit olayları protesto edilmiştir.¹²⁹⁵ Ancak Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden biri olan Sivas'ta düzenlenen mitingler, Girit sorununun halk tarafından nasıl algılandığına dair önemli bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim 1910 yılının başlarında Girit için Sivas Hükümet Konağı önünde yapılan mitingde halk: "...ölürüz Girit'i vermeyiz, Yunan malını daha almayız, Yunan namını taşıyanları memleketimizde bırakmayız, hep gönüllü asker olur gideriz, Giritimizi muhafaza ve müdafaa ederiz..." şeklinde sloganlar atmıştır. Mitingde ateşli nutuklar

¹²⁹¹Tanin, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁹²İkdam, No: 86, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s.1; "Miting Telgrafları", Tanin, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁹³"Girit Meselesi", Yeni Gazete, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2.

¹²⁹⁴"Girit", Sada-yı Millet, No: 175, 11 Mayıs 1326, 24 Mai 1910, s. 2.

¹²⁹⁵Erzincanlıların telgrafında ayrıca Girit ve kadınlar meselesine de dikkat çekilmiştir. (15 Haziran 1327) "... kadınların gönderilmesini muhterem kabineden talep ve bu uğurda bütün varımızı canımızı fedaya hazır bulunduğumuzu arz eyleriz." "Girit Meselesi", Sabah, No: 7821, 16 Haziran 1327, 29 Haziran 1911, s. 2.

söylenmiş, miting sonunda ise halk sükunetle dağılmıştır. Daha sonra miting heyeti adına hatip Ali Ulvi tarafından kaleme alınan bir telgraf, hükümete, Meclis-i Mebusan ve Ayan'a, ayrıca İstanbul gazetelerine gönderilmiştir.¹²⁹⁶ Sivas Vicdan Gazetesi özellikle hükümete: “Ey heyet-i icraiye: geçen defa Memalik-i Osmaniye'nin her köşesinden çıkan o haşin olduğu kadar müthiş Osmanlı sedalarını işitemediniz mi?” diye seslenmiştir. Gazete ayrıca, Osmanlı milletinin artık uyandığını, Girit'i vermeyeceğini sert bir şekilde belirtmiştir.¹²⁹⁷ Bu eylemden yaklaşık beş ay sonra Sivas vilayet merkezinde tekrar bir araya gelen Sivas halkı, Girit için tekrar büyük bir miting düzenlemiştir. Bu miting üzerine Sivas'ta söylenen nutuklardan biri de Sivas'tan Mustafa Naki'ye aittir. Mustafa Naki nutkunda yine Girit'i Osmanlı'nın kıymetli bir uzvu kabul eden Sivaslıların, Girit'i Osmanlılığın bir kalesi olarak kabul ettiklerini, Girit'in gitmesi ile Osmanlılığın ve Müslümanlığın da yok olacağı uyarısında bulunmuşlardır. Nutukta, Girit için bütün vatan evlatlarının canını vermeye hazır olduğu belirtildikten sonra özellikle de ulemanın önemi vurgulanmış ve “İslamiyet'in Osmanlılığın ta evvelinden beri hangi bir mülhime olsa önde ulema idi her muvaffakiyet ulema ile olmuştu” sözleriyle ulemanın toplumdaki öncü rolünün altı çizilmiş ve sözlerdeki yaşasın kelimesine bu sefer; “yaşasın ulema” kelimesi de eklenmiştir. Bunu “yaşasın Osmanlılık” ve “yaşasın Girit” sözleri takip etmiştir. Nutukta Giritli asilerin bu hareketini protesto ettikleri belirtilmiş, büyük devletlerin

¹²⁹⁶Vicdan Gazetesi mitingi şöyle tasvir etmiştir: “Mitingin bidayetinden nihayetine kadar gözyaşlarına karışan birçok vekayi-i hissiye güzar-ı şitab olmuştu ki şu küçük sütunlarımızın âdem-i ihatası mâni-i tasvirdir. Ahali nasıl feryad etmesin ne dursun da ağlamasın, vicdan nasıl sızlamasın, Girit sularına şöyle tecavüzler pek haksızlıktır. Ey muhterem Ahali! Müdafaa-i vatan için ettiğiniz şu va'd-i ciddi ile temiz yürekli yiğit Osmanlı evlatları olduğunuzu bir kat daha isbat ettiniz. Semada melekleri, sürda ervah-ı ecdadınızı, zeminde bütün evlad-ı vatani memnun eylediniz. Cenab-ı fatih-i feth-i mübin dahi sizin nail-i muzafferiyet buyursun. O içtimada bir hayli tafsilatıyla işittinizse de feveran-ı his ve vicdan ile bu babda birkaç söz daha dökülüveriyor. “Girit, yalnız Girit mi ya? Ey Atina, ey Girit, siz bizimsiniz, bizim bizim. Ey asırlardan evvel münkarız olmuş Yunanın kırık dökük enkazı Atina Rumları, palikaryaları siz de bizim idiniz. Bizim bizim. Bugün bizden ayrı sizi birbirinize baktıran his ne ise Osmanlıları Girit, Atina topraklarını keskin nazarla baktıran his ondan daha hararetlidir. Daha âlidir. Sizin o arazi üstünde haksızlığa puyan olan efrad-ı içtimaiyenizden bizim o topraklar o sular altında malik-i bi'l hak ecdadımız, ecdad-ı âliyemiz daha az değildir. O dilirân şühedamızın ervah-ı münevvereleri bir nimnigâh hakaretinizle istihzaz ederse iyi biliniz ki o mukaddes ervaha doğru bütün evlad ve ahfad seyl-i huruşan gibi bütün adayı ve Atina'yı lerzan eyler. Top, tüfek, ölüm. Bunlar hiçtir. Bunların hiçbirisi Girit gibi gözümüze görünemez, vatan uğrunda ölmek bizim için bir hayat-ı ebediyeye nail olmaktır. Dügündür, bayramdır. Ancak Girit'i vermek ecdad-ı ızamımızın kanlarını, emeklerini heder etmek işte bize ölümdür, ölümden beterdir. Böyle ölmeyiz Girit'i vermeyiz. Düvel-i mütehabbe-i hamiye cengâverliğimizi bilirler. Atinalılar hayır-hâhâne telkinâtı kabul etmezlerse bize bir muzafferiyet-i hasene ita etmiş olurlar. Bir kere daha ya gazi ya şehid nidâyı gazanferanesini işitirler”. Bk. “Miting ve Boykot”, *Vicdan* (Sivas), No: 5, 10 Ağustos 1325, (7 Şaban 1327), s. 1-2.

¹²⁹⁷“Osmanlıların Sevgili Girit'i”, *Vicdan* (Sivas), No: 23, 4 Kanunusani 1325, (6 Muharrem 1328), s. 1-2.

Osmanlıların hakkını muhafaza edeceklerine emin oldukları da vurgulanmıştır.¹²⁹⁸ Nutukta ayrıca Girit hakkında Anadolu'dan Rumeli'ye vatanın her köşesinde aynı hislerin paylaşıldığının da altı çizilmiştir.¹²⁹⁹

1.4. Güney Anadolu Bölgesi Vilayet ve Kazaları

1910 yılı içerisinde Osmanlı ülkesi Girit meselesi ile kaynamaktadır. Anadolu'nun güney vilayetlerinde yapılan mitingler ve protesto gösterilerinde başı Teke sancağı çekmiştir. Nitekim bölgeden gelen telgraflara göre Girit için 20 bin kişiden oluşan büyük bir grup biraya gelmiştir. Tekeliler öncelikle Girit üzerindeki Osmanlı hukuku hakkında Meclis-i Mebusan'da söylenen sözlerden duyulan memnuniyeti dile getirmişler ve meclis kapanmadan Girit'te olduğu gibi başka yerlerde de böyle olayların ortaya çıkmaması için şiddetli tedbirleri içiren bir kanun yapılması isteklerini iletmışlerdir.¹³⁰⁰ Ayrıca bu mitingde Girit için cihat çağrısı yapılmış ve halkın bunun için payitahttan emir beklediği bildirilmiştir.¹³⁰¹

Mersin'den gelen haberlere göre ise Mersinliler Girit'in Yunanistan'a ilhakı nedeniyle üzüntülerini belirtildikten sonra bu ilhak kararını protesto etmek için miting düzenlemişlerdir. Mitingden sonra da Girit muhafaza etmek için harekete hazır olduklarını hükümete iletmışlerdir.¹³⁰²

1.5. Karadeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları

Girit için yapılan mitingler Osmanlı'nın her bölgesinde hız kesmeden devam etmektedir. Bu esnada en canlı Girit mitinglerinden biri ise Bolu'da yaşanmıştır. Bolu mitingini bütün heyecanını ayrıntılarıyla anlatan Bolulu Mustafa Zeki'nin yorumuyla Girit mitingi şöyle gerçekleşmiştir:

¹²⁹⁸Tanin, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 639, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 187, 23 Mayıs 1326, 5 Jun 1910, s. 1-2.

¹²⁹⁹Bk. “Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Mitingde Ulemadan Bir Zat Tarafından İrad Olunan Nutuktur”, *Beyanülhak*, Aded: 65, 2. Sene, C. 3, 7 Haziran 1326, (12 Cemaziyelahir 1328), s. 1299-1300.

¹³⁰⁰Tanin, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁰¹“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 630, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁰²“Miting Telgrafları”, *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 2.

“Evet, beş altı bin Osmanlı vatandaşlarımız tarafından bir ağızdan “Girit’i vermeyiz” sedaları kulakları çınlatıyordu. Şehrin tam ortasında vaktiyle Rum Kayzeri tarafından yapılmış Hisar nam mahalde idadinin önünde, Girit’in terk edilmemesi için bir miting yapılacağı bir gün evvel ilan olunmuştur. Şehir halkı on sekizinci salı günü civar köylerden; ‘Girit’i vermeyiz, Girit Adası Osmanlılarındır, Girit giderse Osmanlılar da yoktur, mahvolmuştur”, sözlerini söyleyerek o devri istibdadın herkesten ziyade mezalimine göğüs germiş olan safdil, halis Osmanlı vatandaşlarımız, köylülerimiz, rençberlerimiz koştular. Bunları müteakib kasabanın yedi yaşından yetmiş yaşına kadar tüm ahalisi de bunlara katıldı. Sıbyan mektebi talebesi bir ağızdan pek masumane bir tarzda “Girit’i vermeyiz” nidasını söyleyerek geldiler. Bu sırada Muzika-i Hürriyet de “vatan marşını” çalışıyordu. İlgili kişilerin söylediği nutuklarla halk “Girit’i vermeyiz, Girit Osmanlılarındır, kanımızın son damlasına kadar müdafaaya hazırız”, sedalarıyla alkışlıyordu. Nihayet beldeden ulema bir kişi tarafından bir daha nutuk okundu. Vatan tehlikeye düştüğü gibi hemen silah başına koşmağa tekrar yemin edilerek düzen içinde dağıldılar.”¹³⁰³

Bolu’daki mitingden sonra İstanbul’a gönderilen telgraflarda Girit hristiyanlarının eylemlerine engel olmak ve burada Osmanlı hukukunun muhafazasının sağlanması için büyük devletlerin adaletine güvenildiği belirtilmiştir.¹³⁰⁴ Bolu’nun Gerede kazasında düzenlenen mitinge ise beş bine yakın kişi katılmış ve Girit’teki duruma artık tahammül edilemeyeceği, Osmanlı namusuna sürülen bu lekeyi temizlemek için yemin ettiklerini ve Girit sorununun Osmanlı lehine çözümünü biran evvel istediklerini yine hükümete bir telgraf gönderilerek talep etmişlerdir. Telgraf sonunda da Girit meselesi hakkında yapılacaklar ile ilgili hükümetten cevap beklendiği bildirilmiştir.¹³⁰⁵

Bolu’nun ardından 1910 Mayıs ayı içinde Kastamonu’da da Girit için bir miting yapılmış, miting konuşmaları gazetelerde de yer almıştır.¹³⁰⁶ Yine Girit Adasında Osmanlı hukukunun muhafazası için yapılacak fedakârlığa her şekilde katkıda bulunulacağına dair İnebolu ve Taşköprü kazalarında mitingler düzenlendiği Kastamonu vilayetinden Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.¹³⁰⁷ Aynı günlerde Amasya’da da 20 bin kişilik bir miting düzenlenmiş ve miting sonunda ise “Girit asileriyle onlara zehir olan Yunanlıların namus ve haysiyeti milliyemize vurdukları son darbenin etkisiyle bugün 20

¹³⁰³“Bolu’dan Bir Nida-i Hamiyet: “Girit’i Vermeyiz”, *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 3.

¹³⁰⁴Bolulular diğer mitinglerden farklı olarak miting öncesi bir miting programı hazırlamışlar ve bunu da basın ile paylaşmışlardır. Bk. *Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁰⁵Bk. *Tanin*, No: 632, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 3.

¹³⁰⁶*Köroğlu* (Kastamonu), Yıl: 2, No: 75, 6 Mayıs 1326, s. 1; “Miting”, *Köroğlu* (Kastamonu), Yıl: 2, No: 76, 13 Mayıs 1326, s. 1-2.

¹³⁰⁷*BOA*, DH.MUİ.. 140/26, belge no: 1, (H-29-12-1328).

bin kişiden oluşan bir kalabalık mitingde “ya Girit ya şehit” diye yemin ettik. Giritsiz yaşamamağa karar verdik” şeklinde bir telgraf çekilmiştir.¹³⁰⁸

Bu arada Giresun’da 20 Mayıs’ta yapılan mitingin her sınıftan 10 bin kişiye yakın Osmanlının katılımıyla gerçekleştiği, Giritlilerin Yunan kralı adına yemin etmesinin kınandığı ve bu amaçla vatansever nutuklar söylendiği belirtilmiştir. Bu nutuklarda, Arnavutluk’ta yaşanan olayları fırsat bilen Giritlilerin Yunan kralı adına yemin ederek adayı Yunanistan’a ilhak kararı aldıklarının ve bu olay sırasında Müslüman mebuslara yapılanların da *vahşi bir eylem* olduğunun altı çizilmiştir. Mitingde bu olayın bütün yurttan nefret hissi uyandırdığı, ancak Giritli palikaryalıların büyük devletlerden aldığı cesaretle böyle bir girişime kalkıştıkları belirtilmiştir. Miting sonunda Osmanlının her karış toprağına yapılacak her türlü yabancı müdahalesine karşı halkın canı ve malıyla müdahale edeceğine dair ortak bir yemin edilmiştir. Giresun’da 10 bin kişinin katılımıyla düzenlenen miting, Osmanlı halkının Girit için her türlü fedakârlığa hazır olduğu vurgusundan sonra “Girit verilmez” sesleriyle sona ermiştir.¹³⁰⁹ Mitingde alınan kararlar önce Bâbîâlî’ye, sonra Meclis-i Mebusan’a ve en son da Harbiye Nezaretine telgraflarla bildirilmiştir.¹³¹⁰ Ancak 20 Haziran tarihinde Giresun’da Girit için tekrar miting yapıldığı ve binlerce kişinin de gönüllü yazıldığı haberi alınmıştır.¹³¹¹ Ayrıca Ordu’dan alınan bir telgrafa göre de Girit meselesinin çözümü konusunda halkın artık sabredemez halde olduğu, bu nedenle Orduların da 10 bin kişilik bir miting tertip ettikleri ve Girit için harekete hazır (Teselya ovalarına doğru) oldukları hükümete iletilmiştir.¹³¹²

Bu süreç zarfında Trabzon’da yaşananlar ise kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan boykot hadiselerinin bir ön provası halini almıştır. Öncelikle 5 Mayıs Cuma günü Trabzon’da bir miting düzenleneceği haberi kamuoyuna yayılmış ve kısa bir süre sonra Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan büyük bir kitlenin Trabzon’da Girit mitingi

¹³⁰⁸Bk. “Amasya’da Heyecan”, *Yeni Gazete*, No: 640, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 633, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁰⁹“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 189, 25 Mayıs 1326, 7 Jain 1910, s. 1-2.

¹³¹⁰Bk. “Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 627, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 6; *Tanin*, No: 628, 19 Mayıs 1326, 1 Haziran 1910, s. 2.

¹³¹¹“Boykotaj”, *Tanin*, No: 649, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi; Miting ve Gönüllüler”, *Sabah*, No: 7455, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³¹²Bk. “Miting Telgrafları”, *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 2.

düzenlediği haberleri basına yansımıştır.¹³¹³ Trabzonlular, Hürriyet Meydanı'nda bir araya gelerek yemin olayını ret ve protesto ile adada Osmanlı hâkimiyetinin ilelebet devamı için canlarını fedaya hazır olduklarını ilan etmişler¹³¹⁴ ve gönüllü kaydına başlamışlardır.¹³¹⁵ Trabzon'da diğer vilayet ve kazalardan farklı olarak özellikle Yunanistan'a karşı bir de boykot girişimi başlatılmıştır. Olaylarının şeklinin değişmeye başladığını anlayan Yunanistan hükümeti, Girit meselesi nedeniyle Osmanlı milletinin aldığı tavrın artık tehditkâr bir vaziyet aldığını, bu sebeple garantör devletlerin dikkatini bu konuya çekmek gerektiğini bildirmiştir.¹³¹⁶

Bu konu Yunan Elçisi Baş Tercümanı Nahum Bey ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey arasında gerçekleşen mülakatta da gündeme gelmiştir. Talat Bey, kamuoyunda Yunanistan'a karşı yükselmekte olan galeyanın hükümetçe tasvip edilmediğini ve Trabzon'da Yunanistan'a karşı ilan edilen boykotajın kalkması için emir verdiğini beyan etmiştir.¹³¹⁷ Ancak bu emrin halk nezdinde pek de itibar görmediği 28 Mayıs'ta Rize'den alınan haberlerden de anlaşılmaktadır. Nitekim Rize'den İstanbul basınına gönderilen bir telgrafta da Girit'in Osmanlı Devleti'nin en önemli uvuzlarından biri olduğu, Girit'in otuz milyon Osmanlı için namus meselesi olduğu, Girit için önceden Türk-Yunan savaşında olduğu gibi bugün de Rizelilerin göreve hazır olduğu bildirilmiştir. Bu telgrafla da bölge ahalisinin Girit konusundaki hisleri kamuoyuyla paylaşılmıştır.¹³¹⁸

1.6. Doğu/Güneydoğu Anadolu Vilayet ve Kazaları

Girit olaylarında yaşanan gelişmelerle paralel olarak Girit mitingleri de alevlenerek devam etmiştir. Örneğin Erzurum'da yapılan mitinge 30 bin kişi katılmış ve Osmanlı

¹³¹³“Şanlı vatanın mühim ve müstesna bir parçası olan Girit ceziyesinin Yunanistan'a ilhakı hakkındaki amal-i gayri meşrua-ı protesto etmek üzere mayısın beşinci cuma günü Trabzon'da büyük bir miting akd olunacağı bildiriliyor”. Bk. “Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 170, 6 Mayıs 1326, 19 Mai 1910, s. 2.

¹³¹⁴Miting heyeti dikkat çekicidir: “Sarraf Hristo, Terziyan Vasilaki, Manokyan Mercanyan, Dikyan, Müşirzade Midhat, Agop, Arnavudzade Ahmed, Karagözyan Ohanyan, Miting Heyeti ve Belediye Reisi Ahmed, Ofranidi Nikolaki...” Bk. “Girit, Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 172, 8 Mayıs 1326, 21 Mai 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 8 Mayıs 1326, 21 Mayıs 1910, s. 1.

¹³¹⁵“Vatansever Bir Belirti”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633.

¹³¹⁶“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 181, 17 Mayıs 1326, 30 Mai 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹³¹⁷“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 180, 16 Mayıs 1326, 29 Mayıs 1910, s. 2.

¹³¹⁸*İkdam*, No: 76, 15 Mayıs 1326, 28 Mayıs 1910, s. 1.

Devleti'nin Girit'teki hukukunu bir defa daha ihlal eden “bir avuç kanunsuz eşkıyanın son hareketlerini” protesto etmek için toplandıklarını belirtmişlerdir. Mitingde yine “ya Girit ya ölüm” sloganları atılmış, “unutturulmak istenilen mazilerini bir kere daha isbat amacıyla Teselya sahralarına yürümek amacıyla” olduklarını hükümete bildirmişlerdir.¹³¹⁹ Van'dan gelen telgrafta ise yine aynı vurgular ortaya koyulurken bu arada büyük devletlere olan güvende vurgulanmıştır.¹³²⁰

Malatya'dan alınan haberlere göre Hürriyet Bahçesi'nde 25 bin kişinin katıldığı bir miting yapılmıştır. Miting sonunda kaleme alınan telgraf da öncelikle Girit mebusanı gayrimüslim mebuslarının Yunan kralı adına yeminle Osmanlı hukukunu yok etmeye çalışmalarını şiddetle protesto edilmiş. Daha sonra da yüz binlere varan şehitlerin kanlarıyla garantör devletlere emaneten verilen adadaki Osmanlı hukukunu muhafazada, bu devletlerin adil ve medeni bir şekilde hareket edeceklerinden de emin oldukları özellikle belirtilmiştir. Yine telgrafta garantör devletlerin diplomasiyle bu işi çözemezlerse de konunun Osmanlı Devleti için hayati bir mesele olması nedeniyle silahla çözüme kavuşabileceği belirtilmiştir. Telgraf Girit konusunda hükümete duyulan güven ile son bulmuştur.¹³²¹

Ma'mûretü'l-Azîz vilayetinden ise iki telgraf gönderilmiştir. İlk gönderilen telgrafta Girit için yapılan mitingden söz edilmiştir. Bu miting de nutuklar okunmuş ve Girit için yemin edilmiş, hükümete bu meselenin bir an evvel çözülmesi isteği iletilmiştir. İkinci telgrafta ise özellikle Arnavutlara hitaben söylenen sözler ön plana çıkmıştır. Burada Arnavutların meşrutiyetin en fazla sükûn ve asayişe muhtaç olduğu bir devirde yaptıkları isyanın bütün Osmanlı milletini ağlattığı ve Yunanistan'ın elinin ise gizli bir şekilde Girit'e uzandığı, Yunanistan'ın bu cesareti Arnavut isyanından aldığı vurgulanmıştır.¹³²²

Bu arada Antakya'da resmi ve ruhani önderlerin de katılımıyla 20 bin kişilik bir miting yapılmış ve burada alınan ortak kararda: Girit meclisinin Yunan kralı adına yemin etmeleri ve Müslüman mebuslara reva görülen hakareti protesto ettikleri özellikle ifade edilmiştir. Miting heyeti amaçlarını da net bir şekilde ortaya koydukları bir telgraf daha kaleme almıştır. Bu telgrafta da yine hükümete Girit'in ecdadın bir mirası olduğu ve Girit

¹³¹⁹Tanin, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³²⁰Tanin, No: 632, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 3.

¹³²¹“Girit Meselesi”, Tanin, No: 633, 24 Mayıs 1326, 6 Haziran 1910, s. 2.

¹³²²y.a.g.k., s. 2.

üzerindeki Osmanlı hukukunun Giritli asiler tarafından ihlaline artık tahammülün kalmadığı, askeri bir harekete geçilmesinin zamanının geldiği belirtilmiştir.¹³²³ İskenderun'dan gelen haberde ise Girit için 5 bine yakın kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. Bu mitingde de gerek hükümete ve gerekse orduya Girit için halkın her vazifeye hazır olduğu tekrarlanmıştır.¹³²⁴

Elbistan'da da Girit hristiyanlarının Yunan kralı adına yemin etmeleri protesto edildikten sonra esas olarak buna cesaretle bulmalarına sebep olan Arnavut isyankârlarına seslenilmiş ve bu kardeş kavgasının son bulması için ne gerekiyorsa yapılması hükümetten istenmişlerdir.¹³²⁵ Bu arada Birecikliler de telgraf aracılığıyla, Girit hristiyanlarının Yunan kralı adına yemin etmelerinin bütün Osmanlılar gibi kendilerini de heyecana sevk ettiğini belirterek bu uğurda can ve kan vermeye ve böylelikle kanlarının eski *Osmanlı kanı* olduğunu göstermeye yemin ettiklerini dile getirerek Girit olaylarını protesto etmişlerdir.¹³²⁶

1.7. Trakya ve Rumeli Vilayet ve Kazaları

Osmanlı halkı Girit olayına hep özel bir ilgi göstermiştir. Yemin olayı ve beraberinde yaşanan hadiselerden sonra bu hassasiyet daha da ön plana çıkmış ve memleketin her yerinde mitingler tertip edilmeye başlanmış ve bu eylemlerde işlenen duygular da her gün basını aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Özellikle halkın vatan sevgisine dönük duygusu vatan için tek yürek olmanın işareti olarak kaleme alınmıştır. Bu durum vatanın kutsal bir bölgesinin muhafazası için halkın canını nasıl fedaya hazır olduğunun da ispatı kabul edilmiştir. Fakat gazeteler tarafından Rumeli ve Trakya'dan alınan haber ve telgraflar özellikle seçilip yayınlanmıştır.¹³²⁷

Tikveş'te 13 Mayıs 1910 tarihinde Girit için bir miting düzenlenmiş ve miting heyeti tarafından Osmanlı hükümetine bir de telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, büyük devletlerin Girit konusundaki teminatlarına güvenerek; sabır ve metanetle beklenildiği,

¹³²³“Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 89, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 637, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹³²⁴Bk. “Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 627, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 6.

¹³²⁵Bk. *Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³²⁶*Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

¹³²⁷“Vatan Yolunda”, *Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 1.

ancak Giritli hristiyanların bu durumu fırsat bilerek Yunanistan için ilhak kararı aldıkları, bu durumun da Osmanlı hukukunu ihlal etmek demek olduğu ve büyük devletlerin bir an evvel Girit konusunu kesin bir şekilde çözüme kavuşturmaları talep edilmiştir.¹³²⁸ Tikveş'ten bir gün sonra Tekfurdağı'ndan da miting haberi gelmiştir. Tekfurdağı'nda Girit için yapılan mitinge 20 bine yakın insan katılmış ve halk bu mitingde de yine Girit için can vermeye hazır olduklarını belirtmiştir.¹³²⁹

Siroz'da yapılan mitingde ise Girit meclisinin açılışı sırasında Yunan kralı adına yapılan yemin kınanmış, büyük devletlerin Osmanlı hukukunu koruyacağına duyulan güven tekrar edilmiştir. Siroz mitinginin diğer mitinglerden farkı Arnavutluk'taki nifakın ortadan kaldırılması için de bir an evvel önlem alınması isteğidir. Telgraflar yine ilgili mercilere gönderilerek miting tamamlanmıştır. Bu mitinge Osmanlı tebaasından bütün kesimlerin katıldığı özellikle belirtilmiştir.¹³³⁰ Resne'de de Girit olayları nedeniyle büyük katılımlı bir miting düzenlenmiş ve Yunanistan hükümeti dört güne kadar bu meseleyle ilgisi olmadığına dair bir açıklama yapmazsa Arnavutların Yunan hududuna yürümek üzere gönüllü kaydına başladığı duyurulmuştur.¹³³¹ Yine Resne'den alınan haberlere göre Niyazi Bey'in halkı teskin ettiği haberi verilmiştir.¹³³²

Rumeli Bölgesinde Girit için en yoğun protesto eylemleri Selanik'te düzenlenmiştir. Örneğin, 1 Mayıs tarihinde Selanik'in 10 Temmuz Meydanı'nda 20 bin kişiden oluşan büyük bir miting gerçekleşmiştir. Selanik mitingine Osmanlı halkının özellikle Bulgarların ilgisinin yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Mitinge geniş halk katılımının yanında her kulübün önde gelen temsilcileri de iştirak etmiştir. Mitingde her dilden yapılan nutuklar büyük bir coşkuya neden olmuştur. Nutuklar sırasında atılan sloganlarla Girit'te Osmanlı hukukuna aykırı şekilde yapılan yemin protesto

¹³²⁸“Girit; Girit İçin Miting”, *Sada-yı Millet*, No: 165, 1 Mayıs 1326, 14 Mai 1910, s. 3.

¹³²⁹Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 617, 1 Mayıs 1326, 14 Mayıs 1910, s. 3.

¹³³⁰Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 617, 1 Mayıs 1326, 14 Mayıs 1910, s. 3; “Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2.

¹³³¹Bk. “Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 618, 2 Mayıs 1326, 15 Mayıs 1910, s. 1; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 177, 13 Mayıs 1326, 26 Mai 1910, s. 2.

¹³³²“Resne: Niyazi Bey ahalinin daveti üzerine bu akşam gelmiş olan Sadrazamın son telgrafnamesine iskât edilerek efkârı teskine muvaffak olmuş ve herkes hükümetin ilk davetine icabet kararıyla iş ve güçlerine dağılmışlardır.” Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 177, 13 Mayıs 1326, 26 Mai 1910, s. 2.

edilmiştir.¹³³³ Ayrıca Arnavutların hükümete itaatının sağlanması talebi de yinelenmiştir. Selanikliler, miting sonunda hükümetin icraatlarını desteklediklerini belirten telgrafları resmi mercilere iletmışlerdir.¹³³⁴ Fakat Selanik durulmamıştır. Nitekim Selanik'ten 12 Haziran'da alınan bilgiye göre Selanik Müslüman hanımları Beyaz Kale Bahçesi yakınındaki kasırdaki Girit meselesi nedeniyle büyük bir gösteri yapmışlardır. Ancak 13 Haziran'da Selanik'te yine Müslüman hanımları tarafından Girit meselesi nedeniyle yapılması düşünülen miting hükümet tarafından engellenmiştir.¹³³⁵ Ayrıca Selanik'te *Girit Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* adıyla bir de cemiyet kurulmuştur. Cemiyetin tesisi için hükümete müracaat edilmiş olduğu, birkaç güne kadar da resmi işlemlerinin tamamlanacağı bildirilmiştir. Böyle bir cemiyet oluşturulmasındaki amaç, cemiyetin kuruluş belgesinde şu şekilde izah edilmiştir:

“Cemiyetin Programı:

- Girit Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adıyla genel merkezi Selanik'te olmak ve her Osmanlı vilayetinde birer şubesi bulunmak üzere bir cemiyet kurulmuştur.

Cemiyetin Amacı:

- Girit'in şimdi ve gelecekte Osmanlı vatani olmasını muhafaza etmek,
- Bu amacını gerçekleştirmek için kanuni yollardan gayret etmek,
- Bunun için savaş olması halinde gönüllü kaydı yapmak, Hilal-i Ahmer cemiyetine destek vermek, savaşa katılacak olan asker ailelerine yardım sağlamak gibi mukaddes görevleri yerine getirmek,

İdare Heyeti:

- Cemiyetin genel merkezinde iki kişi görev alacaktır. Gerekli hallerde cemiyete üye olanlarında görüşüne başvurulacaktır.

Diğer Şartlar:

- Bu cemiyete cins ve mezheb ayırt etmeksizin her vatanperver Osmanlı dâhil olabilecektir.”¹³³⁶
Selanik'te protestolar devam etmekteyken Yunanistan'a karşı başlatılacak olan

boykot hareketinin de ilk izleri belirmeye başlamıştır. Öyle ki 21 Temmuz 1910 tarihinde Çarşı Camisinde Müslüman ve hristiyanlardan oluşan iki yüz kişi tarafından bir miting gerçekleştirilmiş ve ardından Yunan vapurlarıyla eşya ve mal nakliyesine karşı boykotaj ilan edilmiştir. Ayrıca müslümanlardan beş kişi ve hristiyanlardan beş kişi olmak üzere on kişiden oluşan bir boykot heyeti oluşturulmuştur. Bu durum Selanik mutasarrıflığı

¹³³³Bk. “Mitingler”, *Sada-yı Millet*, No: 170, 6 Mayıs 1326, 19 Mai 1910, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 177, 13 Mayıs 1326, 26 Mai 1910, s. 2.

¹³³⁴Bk. “Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 619, 3 Mayıs 1326, 16 Mayıs 1910, s. 2; “Mitingler”, *Yeni Gazete*, No: 620, 4 Mayıs 1326, 17 Mayıs 1910, s. 1.

¹³³⁵“Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 94, 2 Haziran 1326, 15 Haziran 1910, s. 1.

¹³³⁶“Girit Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”, *Tanin*, No: 642, 2 Haziran 1326, 15 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 650, 3 Haziran 1326, 16 Haziran 1910, s. 1-2.

tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen telgrafla hükümete iletilmiştir.¹³³⁷ Aydonat'ta (Yanya-Ergiri) yapılan mitingde ise halkın Girit'in vatandan koparılmasına asla razı olunmayacağı kararlılığında oldukları ve büyük devletlerin Osmanlı hukukunu muhafaza edeceklerine güvenildiği belirtilmiştir.¹³³⁸

Manastır, Selanik'ten sonra Balkanlardaki protesto ve mitinglerin ikinci merkezidir. Manastır'da yapılan mitingde 1908'de Girit'e verilen statünün tanınmadığı ve Girit'te Yunanistan'a ait tek bir memur dahi kalmayınca kadar kararlarından dönmeyecekleri hükümete bildirilmiştir.¹³³⁹ Ayrıca 1908'den beri *Hürriyet Feda-i Alaylarından* oluşan bir birlik mevcuttur ve Yunanistan'a yürümek için bu birliğe Manastır'da gönüllü kaydına başlanmıştır.¹³⁴⁰ Mitingde belediye reisi de gönüllü üniforması giymiş ve gönüllülere de üniforma dağıtılmaya başlanmıştır. Bu arada gönüllüler Niyazi Beyi kendilerine kumandan tayin etmişlerdir.¹³⁴¹ Manastır Gönüllü Cemiyeti'nin başlatmış olduğu bu hareket, halk tarafından destek görmüş, memleketin pek çok yerinden telgraflar çekilerek oluşturulan gönüllü alayına kayıt olmak istediklerini belirtmişlerdir.¹³⁴² Bu durum özellikle basında milletin artık mitinglerle vakit kaybetmek istemediği ve savaşa hazırlanmak için gönüllü kaydına başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Basın ise Girit konusunu işlerken halkın heyecanın da artması nedeniyle büyük devletlerin bu sorunu bir an önce çözmesi uyarısında bulunmuştur. Örneğin Sada-yı Millet'teki bir yazı da Girit meselesinin bu denli uzamasının nedeni olarak büyük devletlerin kendilerini ilgilendiren konularda çok hızlı ve kesin sonuçlu harekette bulunurken söz konusu Müslüman bir millet olunca çözümün uzadığını ve en nihayetinde de çözüm adı altında kayıplar yaşandığını, tarihsel örneklerle ortaya koymuşlardır. Bu yazı da dikkat çeken bir nokta özellikle Osmanlı Devleti'ne sorun olan konuların sürekli tazyiklenerek bir türlü çözüme kavuşamamasının en önemli nedeninin bu devleti

¹³³⁷BOA, DH.MUİ.. 115/18, belge no: 2, (H-17-07-1328).

¹³³⁸"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 628, 12 Mayıs 1326, 25 Mayıs 1910, s. 1-2.

¹³³⁹Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 639, 23 Mayıs 1326, 5 Haziran 1910, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 177, 13 Mayıs 1326, 26 Mai 1910, s. 2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 188, 24 Mayıs 1326, 6 Juin 1910, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 25 Mayıs 1326, 7 Jain 1910, s.1-2.

¹³⁴⁰ "Gönüllü Kaydı", *Sabah*, No: 7444, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁴¹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 177, 13 Mayıs 1326, 26 Mai 1910, s. 2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 188, 24 Mayıs 1326, 6 Juin 1910, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 25 Mayıs 1326, 7 Jain 1910, s. 1-2.

¹³⁴²"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2.

zayıflatmak ve konuyu da bir emri vaki ile sonuçlandırmak olduğu özellikle belirtilmiştir.¹³⁴³

Florina (Manastır vilayetine bağlı bir kaza) düzenlen miting ise Selanik ile aynı çizgidedir. Nitekim Florina halkı Yunanistan'ı, Giritlilerin Yunan kralı adına ettiği yemini beş gün içinde reddetmezse boykot ile tehdit etmiş, ayrıca Arnavutluk'ta Osmanlı birliğine aykırı hareketlerin de bir an önce sonlandırılması talebinde bulunmuşlardır.¹³⁴⁴

Hükümete ve gazetelere her gün Girit olayları ile ilgili protesto haberleri gelmekte, özellikle Balkanlarda Yunanistan'a karşı kollektif bir tepkinin oluştuğu gözlenmektedir. Bu durum İstanbul'a gönderilen telgraflarda da açık bir şekilde gösterilmektedir. Telgrafların ortak noktası; yaşananlar karşısında hükümetin hızla tedbir alması ve gerekirse savaşması noktasında birleşmektedir. Fakat bir müddet sonra Arnavutluk olayları ile Girit olayları iç içe geçmiş, mitinglerin konusu hem Girit hem de Arnavutluk olmuştur.¹³⁴⁵ Örneğin İşkodra'da 7 Mayıs tarihinde yapılan mitingde vatanın önemli parçası olarak görülen Girit'in, Yunanistan'a ilhakının kabul edilemeyeceği, buna büyük devletlerin de razı olmayacağından bir şüphe duyulmadığı ve İşkodra halkının bu konuda devletten emir beklediği vurgulanmıştır.¹³⁴⁶

İşkodra'dan sonra bir miting haberi de Üsküp'ten gelmiştir. İlgili haber, Üsküp'de 30 bin kişilik bir miting düzenlendiği belirtildikten sonra mitingde "Arnavud'luk tamamen mahv olmayınca vatandan bir tane hainin geçmeyeceğine dair yemin" edilmiştir.¹³⁴⁷ Mitingde Girit'e yapılacak en ufak bir tecavüze karşı "derhal kasabalılarla beraber bütün vilayet halkının ve ordunun birleşerek icabında sınıra doğru koşacakları"

¹³⁴³"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 189, 25 Mayıs 1326, 7 Jain 1910, s. 1-2.

¹³⁴⁴Bk. *Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 2.

¹³⁴⁵Örneğin bu haberler içinde Kastamonu mitinginin diğerlerinden farklı bir tarafı vardır. Kastamonu halkı Arnavutluk için yaptığı mitinglerde heyet şöyle bir karar da almıştır. "Bir takım hainlerin iğfâlâtına kapılan Arnavutlara nesayih-i lazıme icra için Prizren, Pakoh, İpek ve Kilani belediye reislerine birer telgrafnamenin ulema meşayihlerine keşide edilmesine karar verilmesine dair Kastamonu da anasır-ı muhtelifeden mürekkeb ve binlerce ahaliden ibaret bir miting akd edilerek İslamlarla, Rum ve Ermeni milletleri namına nutuklar irad ve selamet-i mülk ve vatan namına dualar... edildiği ifade edilmiş ve miting heyeti tarafından dualar, sadaret, ayan, mebusan ve Arnavudluk'ta zikr olunan mahaller belediye riyasetine telgrafnameler keşide olunmuştur". Bk. "Girit, Mitingler", *Sada-yı Millet*, 10 Mayıs 1326, 23 Mai 1910, s. 1.

¹³⁴⁶"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 9 Mayıs 1326, 22 Mayıs 1910, s. 1; "Girit, Mitingler", *Sada-yı Millet*, No: 173, 9 Mayıs 1326, 22 Mai 1910, s. 1.

¹³⁴⁷"Girit, Mitingler", *Sada-yı Millet*, No: 173, 9 Mayıs 1326, 22 Mai 1910, s. 1.

belirtilmiştir.¹³⁴⁸ Arnavutların yoğunlukta yaşadığı Priştine’de düzenlenen miting ise basında özellikle ön plana çıkartılmıştır. Priştineliler mitingde “Arnavudların bir dış tecavüze karşı en büyük vazife bildikleri vatan müdafaası için sınıra koşmaktan bir an geri kalmayacaklarını” belirtmişlerdir. Ayrıca Priştine’den Meclisi Mebusan’a bir de telgraf çekilerek Osmanlıların Girit’te yaşayamayacağı ve Priştinelilerin Girit’e uzanan *hain elleri* kırmak için tüm Osmanlı ile bir ve beraber olduğu belirtilmiştir.¹³⁴⁹

Bu arada Prizren mutasarrıflığından edinilen bilgiye göre burada da bir miting düzenlenmiş ve Prizren’de müslim-gayrimüslim Arnavudlarla Rum ve Sırp Osmanlı tebaasından oluşan 30 bin kişilik bir miting düzenlenmiş, daha sonra da Girit’in bir zerresini bile feda etmemeğe yemin etmişlerdir.¹³⁵⁰

Selanik ve Manastır haricinde Trakya’nın çeşitli yerlerinde de halk süratle organize olmaya ve protestolar düzenlemeye başlamıştır. Örneğin Edirne’de 40 bin kişilik bir miting düzenlenmiştir. Girit üzerindeki Osmanlı hakkının devamının Osmanlılık için hayat ve memet meselesi olduğundan gerekirse silah kuvvetiyle bunun gerçekleşmesi için çalışılması hükümetten istenmiştir.¹³⁵¹ Edirne halkının miting sonunda hükümete ilettiği telgrafta ise meclis ve hükümetin Girit konusunda gereken her şeyi yapması gerektiği, “icab ederse işte meydan, işte harp, işte Akdeniz” diyerek Girit için canlarını feda edecekleri, medeniyetlerinden ve insaniyetlerinden emin olunan büyük devletler tarafından da Girit’teki bu durumun artık dayanılmaz bir hal aldığı görüldüğü vurgulanmıştır.¹³⁵²

Kırkkilise’de ise (Kırklareli) 10 bin kişiden oluşan bir kalabalık Kara Ömer denilen Pazar Mahallesinde toplanarak miting düzenlemişler ve miting sonunda alınan kararları miting reisi ile Belediye Reisi Mehmed Rıza Beylerin de imzasının bulunduğu bir telgrafla ilgili makamlara iletmişlerdir. Bu telgrafla “Girit Osmanlılarıdır ve Osmanlı kalacaktır” bunun için ölmek gerekirse ölmeye de varız diyerek meşruti hükümete destek mesajı vermişlerdir.¹³⁵³ Çorlu’da ise 3 bin kişilik bir miting düzenlenmiş ve “Girit

¹³⁴⁸Bk. “Vatan Yolunda”, *Yeni Gazete*, No: 622, 6 Mayıs 1326, 19 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁴⁹Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 7 Mayıs 1326, 20 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁵⁰“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 175, 11 Mayıs 1326, 24 Mai 1910, s. 2.

¹³⁵¹“Mitingler”, *Yeni Gazete*, No: 620, 4 Mayıs 1326, 17 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁵²“Girit, Mitigler”, *Sada-yı Millet*, No: 172, 8 Mayıs 1326, 21 Mai 1910, s. 2.

¹³⁵³Bk. “Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2.

Osmanlılarıdır ve ilelebet Osmanlıların olacaktır” sloganlarıyla Girit için yine yemin edilerek alınan kararlar hükümete telgrafla iletilmiştir.¹³⁵⁴

Dedeâğaç'ta 30 Nisan tarihinde Girit ve yemin olayları nedeniyle Mekteb-i İdadi civarında halk toplanmış ve bu olayı protesto ettikten sonra ilgili yerlere telgraflarını göndermiş ve gazetelerin özellikle vurguladığı üzere Osmanlı şanına yakışır bir sükûnetle dağılmışlardır.¹³⁵⁵ Karaâğaç'ta yapılan mitingde ise Girit'in Osmanlı Devleti'nin en kıymetli uzvu olduğu belirtilmiş ve burada Osmanlı hukukunun acilen temin ve muhafazasının sağlanması gerektiği ve bu uğurda Karaâğaçlıların ölmeye hazır olduğunu hükümete bildirmişlerdir.¹³⁵⁶ Aynı tarihlerde Serez, Drama, Arnavud Katerin ve Karacaabad kazalarında da Müslüman ve Hristiyan binlerce kişinin katılımıyla Girit meselesini protesto için büyük mitingler yapılmıştır.¹³⁵⁷

Bu yoğun miting ve protesto haberleri basını da harekete geçirmiş ve önemli mesajlar içeren yazılar kaleme alınmaya başlanmıştır. Örneğin “Ne Görüyoruz ve Ne Yaşıyoruz” başlığı altında Yeni Gazete’de Girit nedeniyle gerçekleştirilen mitingler konu edilmiştir.¹³⁵⁸ Bu baş makale ilk kez bu mitinglerin bu kadar geniş kapsamlı ele alınması açısından önemlidir. Yazıda, Osmanlı halkının haklı bir dava için yaptığı mitinglerdeki tutumlarının; medeni dünya için de önemli örnek olduğunu, Osmanlı kimliğine yakışır bir terbiye ile icra edildiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca meşruti hükümetlerin ancak halkın desteği ile ayakta kalabilecekleri özellikle belirtilmiştir. Yazıda Anadolu’nun birçok yerinde tertip olunan mitinglerdeki ortak Osmanlılık duygusundan iftiharla bahsedilmiş, Girit’teki yemin olayının halk tarafından hükümsüz kabul edildiği, büyük devletlerin de bu noktada Osmanlı hukukunun yanında yer aldıkları belirtilmiştir.¹³⁵⁹

¹³⁵⁴“Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 10 Mayıs 1326, 23 Mayıs 1910, s. 1-2.

¹³⁵⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 619, 3 Mayıs 1326, 16 Mayıs 1910, s. 2; “Girit İçin Miting, Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 167, 3 Mayıs 1326, 16 Mai 1910, s. 2.

¹³⁵⁶*Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³⁵⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 619, 3 Mayıs 1326, 16 Mayıs 1910, s. 2.

¹³⁵⁸“Ne Görüyoruz ve Ne Yaşıyoruz”, *Yeni Gazete*, No: 620, 4 Mayıs 1326, 17 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁵⁹*y.a.g.k.*, s. 1.

1.8. Orta Doğu Vilayetleri

Girit meselesine tepkiler Rumeli ve Anadolu ile sınırlı kalmamış Osmanlı'nın uzak vilayetlerinden de tepkiler yükselmiştir. Bunlardan ilki Halep'tir. Alınan haberlere göre Halep halkı birkaç bin kişilik bir miting düzenlemiş, Girit için gerekirse kanlarını son damlasına kadar dökmeye hazır olduklarını bildiren nutuklar söyleyip hükümete ve meclise telgraflar göndermişlerdir.¹³⁶⁰ Halep halkı adına İstanbul basınına gönderilen bir telgrafta ise Halep halkının bu olay karşısında duydukları üzüntü ve endişe dile getirilmiş, hükümet ve meclisin gerekirse asker sevk ederek Osmanlı hukukunu muhafaza etmesi istenmiştir.¹³⁶¹ Ayrıca Beyrut, Şam ve Trablus vilayetlerinde de Girit meselesinin alması olduğu şekil hakkında büyük mitingler düzenlenmiştir.¹³⁶²

Şam'dan gelen bilgiye göre ise Girit meselesinin aldığı şekil nedeniyle, Şam'da İttihad Meydanı'nda 40-50 bin kişilik bir miting yapılmıştır. Şam mitinginde büyük devletlerin Girit'i emaneten aldıkları, ama Girit Adasındaki asilerin Girit'i Osmanlı Devleti'nden kopardıklarına değinilmiş, halkın Girit için canlarını vermeye hazır oldukları belirtilmiştir.¹³⁶³ Miting de vatanperverane nutuklar okunmuş, halkın galeyan ve heyecanına rağmen miting olaysız bir şekilde dağılmıştır.¹³⁶⁴ Ayrıca Lazkiye'de de Girit meselesi hakkında bir miting yapılmıştır.¹³⁶⁵

Beyrut'tan İstanbul'a gelen habere göre 25 Mayıs'ta Girit meclisin de yapılan yemini protesto etmek üzere bir miting düzenlenmiştir. Mitingden sonra binlerce kişi "ya Girit ya ölüm" diye bağırarak sokaklarda dolaşmışlar¹³⁶⁶ ve ardından gönüllü kaydına başlanmıştır.¹³⁶⁷ Miting sonunda kaleme alınan bir telgrafla Beyrut halkının ada üzerindeki Türkiye'nin hâkimiyetini muhafaza için kanlarını dökmeye hazır olduklarını

¹³⁶⁰"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 178, 14 Mayıs 1326, 27 Mai 1910, s. 2.

¹³⁶¹Bk. "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 75, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁶²"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 178, 14 Mayıs 1326, 27 Mai 1910, s. 2.

¹³⁶³"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 634, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 1; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 182, 18 Mayıs 1326, 31 Mai 1910, s. 1-2.

¹³⁶⁴"Şam'da Miting", *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁶⁵"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 181, 17 Mayıs 1326, 30 Mai 1910, s. 1.

¹³⁶⁶*İkdam*, No: 75, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs 1910, s. 1.

¹³⁶⁷"Boykotaj", *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; "Miting Telgrafları", *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 2.

bildirmişlerdir.¹³⁶⁸ Ayrıca Mareke'den (Beyrut) başka bir telgrafta Giritli hristiyanların bu hareketinin bütün Osmanlı milletini müteessir ettiği, milletin artık bu hale sukût etmeyeceği, ecdadın kanı pahasına aldığı bu adanın muhafazası için 50 bine yakın Osmanlının, hükümetin müsaadesiyle sınıra hareket etmeyi beklediği belirtilmiştir.¹³⁶⁹

Kudüs'ten gelen bilgilere göre burada da miting düzenlenmiş, mitingde Girit'te Osmanlı hukukuna karşı yapılan tecavüzlere artık tahammülün kalmadığı dile getirilerek Kudüslülerin de vatan ve namus için ölmek üzere gönüllü Osmanlılarla harekete hazır oldukları bildirilmiştir. Mitinge katılan halk, olaysız bir şekilde dağılmıştır.¹³⁷⁰ Fakat Hayfa'dan alınan haberlere göre burada düzenlenen mitingden sonra halkın, sahibi Yunanlı olan dükkanlara saldırdığı ve bazı Yunanlıların da yaralandığına dair Osmanişer Luid bir uyarı yazısı yazılmış ve hükümet bu konularda tedbir almaya çağırılmıştır.¹³⁷¹

Yine Medine'de bir miting yapıldığı ve hükümetten gönderilen emir ile sükûnetin sağlanarak katılımcıların dağıldığı bildirilmiştir.¹³⁷² 17 Haziran tarihli alınan bir bilgiye göre ise Kahire'de de Girit'in Yunanistan'a ilhakı aleyhinde gösteriler yapılması kararlaştırılmış, ancak güvenlik nedeniyle buna engel olunmuştur.¹³⁷³

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılabileceği üzere Girit'te yaşanan olaylar Girit'in Yunanistan'a ilhakı girişimleri üzere Osmanlı ülkesinin neredeyse her vilayet, sancak ve kazasında mitingler ve protestolar düzenlenmiştir. Ancak bu eylemlerle ilgili ana bilgi materyallerinin basından alınan haberler ve meclise gönderilen telgraf ya da mektuplar olması, düzenlenen miting ve protestoların şiddeti ve katılımcı sayılarının abartılmış olabileceğini düşünmek yerinde olacaktır. Nitekim miting ve protestolara katılanlar

¹³⁶⁸“Beyrut: 25 Mayıs: Girit meclisinin Yunan kralı namına yemin etmiş olmasından dolayı bugün protesto mitingi akd edilmiştir. Gayretli bir halk hazır bulunuyordu. Ahali ellerinde “ya ölüm ya Girit” yazılı bayraklar olduğu halde sokakları dolaşmışlardır. Hükümetin şiddetli bir meslek itti haz etmesi hakkında birçok nutuklar irad edilmiştir. Hiçbir hadise vuku bulmamıştır”. Bk. “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 178, 14 Mayıs 1326, 27 Mai 1910, s. 2.

¹³⁶⁹*Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁷⁰“Girit Telgrafları”, *Tanin*, No: 644, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁷¹*Tanin*, No: 628, 19 Mayıs 1326, 1 Haziran 1910, s. 2.

¹³⁷²Bk. *Tanin*, No: 631, 22 Mayıs 1326, 4 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³⁷³*İkdam*, No: 98, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 1.

hakkında verilen rakamlar ile vilayet veya sancakların nüfus verilerine bakıldığında, iddia edilen katılımcı sayılarıyla nüfus arasında tutarsızlık görebilmek mümkündür.¹³⁷⁴

2. MİTINGLERİN BOYKOT FİKRİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Osmanlı vatanının nerdeyse her yerinden ardı ardına gelen miting haberleri ve telgrafları halkın aynı duygu içinde olduğunun da göstergesi gibidir. Bu heyecan gazeteler tarafından “30 milyon Osmanlı’nın tek yürek olup, vatanın bu noktasına yöneldiği, Girit’i Osmanlı Devleti’nden ayırmamak için canlarıyla kanlarıyla müdafaaya hazır olduklarını herkese ilan ettikleri” şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁷⁵ Gazeteler vermiş oldukları miting ve gönüllü kaydı haberlerinde milletin Girit konusundaki haklı tepkisinin, hükümet üzerindeki baskıyı arttırdığını, bunun da meşru bir hak olduğunu dile getirmişlerdir.¹³⁷⁶

Bu süreçte gazetelerde ayrıca Donanma-i Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti’nin bir beyannamesi yayınlamıştır. Beyanname, “Girit Bizim Hayatımız Demektir” başlığını taşımaktadır. Beynamede uzun uzun Girit’in tarihi, manevi ve coğrafi öneminden söz edilerek “fakat şurasını bilmeliyiz ki Giritimizi kayıp etmemek, onu daima muhafaza etmek için büyük donanma ister. Büyük denizlerimizin üzerinde yüce zırhlılar lazımdır” diye yazılmış, Osmanlı’nın donanma ihtiyacına işaret edilmiş, Yunanistan’ın Averof’u yardım paralarıyla aldığı hatırlatılmış ve zenginlere sitem edilerek verdikleri yardımların yeterli olmadığı *fevkalade bir şekilde* yardım vermeleri gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁷⁷

Daha sonraki günlerde basın tarafından tekrar donanma ve yardım konusu işlenmiş, “Girit için canlar feda” sözü de eleştirilerek canlarınızı feda etmek yerine donanmaya para verin uyarısında bulunulmuştur. Bu konuda uzun bir yazı kaleme alan Abdürreşid İbrahim, “Girit için canlar feda” sözü üzerine; “bu ne kadar güzel ve ne kadar tatlı söz ise de o kadar da manasız, faidesiz bir söz ve sadece bir ağız patırdısı” diye yazmıştır. Yazar, Girit Adası’nın küçük bir ada olduğunu, ama Girit meselesinin küçük bir mesele olmadığını, “Girit meselesi, Şark Meselesi’nin bir rengidir” demiş ve Girit meselesinin

¹³⁷⁴Nüfus verileri için bk. Birinci Bölüm: 2.1. II. Meşrutiyet’in İlanı Öncesi ve Sonrası Osmanlı’da Rum Nüfus.

¹³⁷⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 614, 27 Nisan 1326, 10 Mayıs 1910, s. 1-2.

¹³⁷⁶Bk. “Düvel-i Hamiye Girit ve Tayms Gazetesi”, *İkdam*, No: 90, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁷⁷“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 1.

Osmanlı lehinde çözüme kavuşması için kuvvetin lazım olduğunu, kuvvet olmazsa bu sözlerin de bir anlamı olamayacağını belirtmiştir. Yazar ayrıca, Girit meselesinin kaynağının sadece Yunanistan olmadığını, olay iyi tahlil edilirse asıl nedenin merkezinde garantör devletler ve Şark Meselesi olduğunun anlaşılabileceğine değinmiştir.¹³⁷⁸

Abdürreşid İbrahim, aynı yazısında mitingler ve gönüllü defterleri içinde şunları yazmıştır: “mitingler yapması kolay, telgraflar çekmesi de esasen. Son damla kana varıncaya canların feda olunacağı da söylenebilir. Fakat bunlar sözdür. Bunlar ile mesele hallolunmaz. Bugün muharebe için her taraftan gönüllü yazılıyor. Bu da bir gayrettir denilebilir. Öyle olmakla beraber parasız pulsuz elli bin gönüllü değil yüz bin de olsa hiçtir” demiştir.¹³⁷⁹ Abdürreşid İbrahim, sözlerinin devamında bir ordunun günlük ihtiyacından ve Osmanlı donanmasının sefere çıkabilmesi için gerekli olan bütçeden bahsetmiştir. Bu noktadan hareketle “gönüllü mücaditlerimiz burasını da dikkate alaydılar da samimi olabilmek için azıcık olsun paralarıyla beraber kayıt olaydılar” eleştirisinde bulunarak; can feda etmeye herkesin evet dediğini, ama iş para vermeye gelince sükût edildiğini dile getiren Abdürreşid İbrahim, donanma ianelerinin de yetersiz kaldığına vurgu yapmıştır.¹³⁸⁰

Bu arada bazı mitinglerde ortaya atılan hatta Selanik ve Trabzon gibi vilayetlerde fiiliyata da geçirilen boykot teşebbüsleri ile donanma ve yardım konusu aynı zemin üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin Tanin Gazetesi’nde “Bir Teklif” başlığı altında yazılan bir makalede; Girit meselesinin hakkıyla çözülmesi için donanmanın gerekliliğine değinildikten sonra Yunanlı meyhanelere para harcamak yerine buraların boykot edilmesi ve bu paraların Donanma Cemiyetine yardım olarak verilmesi teklif olunmuş, yine Averof zırhlısı örnek verilmiştir.¹³⁸¹

Bu gibi olay ve düşünceler boykot hareketinin gelişimine ciddi katkılar sağlamış, adeta hazırlayıcısı haline gelmişlerdir. Bu noktada özellikle İzmir Boykotaj Cemiyeti ön plana çıkmış ve yaptığı yayınlarla ve düzenledikleri konferanslarla önemli bir etki ortaya koymuştur. Örneğin cemiyet tarafından kaleme alınan bir risale, bütün Osmanlı basınında yankılanmıştır. Risale; adeta milletin “derin pek derin bir uykuda” olduğu tesbitini

¹³⁷⁸Abdürreşid İbrahim, “Girit İçin Canlar Feda”, *Tearüf-i Müslimin*, Aded: 5, C. 1, 27 Mayıs 1326, s. 1-2.

¹³⁷⁹y.a.g.k., s. 1-2.

¹³⁸⁰y.a.g.k., s. 1-2.

¹³⁸¹Bk. *Tanin*, No: 642, 2 Haziran 1326, 15 Haziran 1910, s. 2.

yapmış, hatta “dört ayağı bağlı, kurbanlık bir koyun” benzetmesiyle vatanın parçalanmaya başladığını hatırlatmıştır. Risale; Avrupa’nın kurtuluşu olmayan hasta adam olarak gördüğü Osmanlı Devleti’nin, Reval ile başlayan ve Meşrutiyetin ilanı ile devam eden dirilişine işaret etmiştir.¹³⁸² Risale ayrıca Meşrutiyetin ilanı ile başlayan olaylar silsilesini kronolojik olarak aktardıktan sonra sıranın Girit’e geldiğini belirtmiştir. Dikkat çekilen bir diğer konu da milletin uyurken Etnik-i Eterya’nın amaçları ve hedefleri doğrultusundaki sebat ve metanetle her aracı kullanarak çalışmalarıdır.¹³⁸³ Risalede en nihayet Girit konusuna ve yemin meselesine de değinilmiş ve Girit’in Osmanlı şerefi için önemi ortaya konmuş, aynı zamanda da Müslüman Giritlilerin uğradıkları her türlü eziyet de risaleye eklenerek adeta okuyucuların maneviyatına seslenilmiştir.¹³⁸⁴

İzmir Boykotaj Cemiyeti tarafından hazırlanan risale, halkın Girit konusunda izlemesi gereken yol haritasını ortaya koymuştur. Risalede Girit konusunun millet üzerinde uyandırdığı heyecandan da söz edilerek; Osmanlı Devleti’nin kalbi olan Girit’in ilhak haberinin Osmanlı vatandaşları tarafından mitingler ile protesto edildiği özellikle belirtmiştir.

“Girit Osmanlı Devleti’nin kalbi yerindedir. Ondan ayrılmak Osmanlılık için hayattan, varlıktan ayrılmak demektir. Ve bunun imkânı yoktur. Fakat bizim bu mitinglerimiz, bu feryatlarımız, düşmanlarımız üzerinde en küçük bir tesir icra etmedi. Bizimle mitinglerimizle eğlenmeye, alay etmeğe başladılar. O zaman bu küstahlıklara bu alçaklıklara karşı, bizde uyanan derin intikam duygusuna bir tatbik sureti aradık ve bulduk.”¹³⁸⁵

Yazıda miting ve protestoların gerçek bir çözüm olmadığı, gerçek dersin ancak ve ancak savaş ile verilebileceği, ama bu savaşın şimdilik ekonomik bir savaş ile yani *boykot* ile olabileceğine işaret edilmiştir. Bu noktadan itibaren işin şekli de değişmeye başlamıştır.

¹³⁸²“İzmir’den: Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi Kardeşler: Öz Yürekli Osmanlılar”, *Sebilürreşad*, S. 133, C. 6, 10 Mart 1326, s. 46-48.

¹³⁸³y.a.g.k., s. 46-48.

¹³⁸⁴“Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sebilürreşad*, No: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹³⁸⁵y.a.g.k., s. 62-63.

3. 1910-11 YUNANİSTAN BOYKOTAJI

Girit meselesi sadece siyasi arenada değil Osmanlı toplumunda da büyük bir tepkiyle karşılanmış ve beraberinde halk tepkisini, ilk başlarda mitinglerle daha sonra da boykot eylemiyle ortaya koymuştur. Bu nedenle Girit meselesinin siyasi seyri ve özellikle Giritli müslümanların feryatları boykotun şekli ve hiddet derecesini de yakından etkilemiştir. Osmanlı basını ve boykotaj cemiyetleri de Osmanlı halkını boykot konusunda yönlendirilmeye çalışmıştır. Bu nedenle ilk cevap bulacağımız nokta Yunanistan’a neden boykot kararı alındığı konusu olacaktır.

3.1. 1910-11 Boykotu’nun Başlangıcı

Girit gelişmelerine karşı tepkilerin protesto ve miting yöntemlerinden boykotaja kaymasında bazı örnekler veya oluşumlar etkili olmuştur. Basın ve halkı boykota yönelten ilk neden, Avusturya’ya karşı uygulanan boykotun siyasi antlaşma masasında, hükümetin elini güçlendirmesi ve başarılı bir şekilde (!) noktalanmasıdır.¹³⁸⁶ Bu sebeple Osmanlı basını ilk olarak halkı boykot hakkında -her ne kadar Avusturya’ya uygulanan boykot hala hafızalarda taze olsa da- bilgilendirmek amacıyla ayrıntı bir şekilde, boykot ne demektir? Konusuna tekrar yeni bir alan açmışlardır. Basının yaptığı tariflere göre boykot topsuz tüfeksiz yapılan etkili bir savaştır. Boykotun sonuçlarından en önemli beklenti düşmanı ekonomik olarak zarara uğratmaktır. İkinci önemli tarafı bu ekonomik darbeyi vururken düşmana sadece mal ve para olarak zarar vermek, insan sayısı açısından bir kayba yol açmayacağından daha insancıl bir savaş yöntemi olmasıdır. Üçüncü faydası ise bu boykotaja görünürde halk karar verdiğiinden resmi hükümet uluslararası ilişkilerde zor durumda kalmayacaktır. Boykotajın dördüncü bir yararı, bu ekonomik savaş iki taraf arasında gerçekleştiğinden; sair taraflar etkilenmez veya çok az tesir altında kalabilirler.¹³⁸⁷

¹³⁸⁶Bildiride: “kuvvetçe zayıflığımız, fakat cemiyetçe kuvvetliliğimiz dolayısıyla kullanabileceğimiz yegâne silah boykotajdı. Bunu kullandık ve en kavi hükümetleri bile düşürmeğe mecbur bıraktık”. Bk. “Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, Sebilürreşad, No: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹³⁸⁷Bk. “Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdâm*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

Yukarıdaki tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı basını, boykotu bir harp olarak tanımlamış ve bu harbin safhalarını da tek tek halka açıklamıştır.¹³⁸⁸ İlan edilecek olan boykotun keyfi bir tarz taşımaması ve ilan edilirsede herhangi bir nedenle tereddüte düşülmeden sürdürülmesi gerekmektedir. Fakat bu noktada halkın doğru bir şekilde ulaşılacak istenilen hedefler doğrultusunda kanalize edilmesi, boykotun devamlılığı ve başarısı için önemli bir şarttır. Ayrıca bu eylem özellikle medeni bir tarzda organize edilmeli ve Osmanlıya yakışan bir boykot olarak da devam ettirilmelidir.¹³⁸⁹

Boykot nedir, sorusu beraberinde ikinci bir soruyu da beraberinde getirmiştir. Peki Yunanistan'a niçin boykot uygulanmalı? Girit meselesi görünürde büyük devletler ile Osmanlı Devleti arasında bir sorun olarak gösterilsede meselenin asıl aktörlerinden biri her zaman Yunanistan olmuştur.¹³⁹⁰ Bu nedenle Girit sorunu, Yunanistan'ın Megali İdea hedefi, savaş ve boykotaj konuları iç içe geçmiş, bu durum Yunanistan'ı boykotun ana hedefi haline getirmiştir.¹³⁹¹ Boykotaj kararı gerekçelendirilirken Osmanlı parasıyla ve Osmanlı piyasalarında alış-verişle geçinen, bu faaliyetlerden para kazanan Yunanlıların kazançlarını Osmanlı aleyhine kullanmakta oldukları önemli teşvik unsurunu oluşturucaktı. Yine Yunanlı okumuş insanların kendi memleketlerini şen etmek yerine Osmanlı ülkesine gelerek burada topluma fesat yaymaları, içeriği karıştırma gayretleri onlara bir dur deme mecburiyetini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla boykotajın tek ve geçerli sebebi; Girit meselesi değil Yunanistan ve Yunanlıların Osmanlı aleyhine giriştikleri bütün faaliyetlerine etkili bir cevap verebilmektir.¹³⁹²

Öyle ki boykota destek olan bütün gruplar ve özellikle de boykotaj cemiyetleri, Yunanistan'a uygulanacak olan boykot konusunda sürekli olarak bu temaları işlemişlerdir. Yine İzmir Boykotaj Cemiyeti tarafından hazırlanan boykot bildirisinde bu durum "Boykotaj; Yunanistan resmen işe karışmıyor, hükümetimiz resmen ona harp

¹³⁸⁸Boykot İslamcı yazarlar tarafından da desteklenmiş ve bu grup da boykotu yine harp olarak yani büyük bir "cihad-ı iktisadi" olarak değerlendirmiş ve bu savaşta ulemanın da önder ve rehber olması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Bk. Abdülreşid İbrahim, "Boykotajlar", *Tearüf-i Müslimin*, C. 1, 24 Haziran 1326.

¹³⁸⁹"Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla", *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹³⁹⁰Bk. "Boykotaj", *İkdam*, No: 98, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁹¹Beyoğlu Boykotaj Cemiyeti yöneticisi Albay Muhiddin Beye göre de Yunanlılara karşı yapılan boykotun asıl nedeni Yunan kışkırtmalarıdır. Bk. "Boykot, Muhiddin Beyin Beyanatları", *Tahidromos*, 11 Haziran 1910, Cuma; *Prodos*, 12 Haziran 1910, s. 615.

¹³⁹²Muhiddin, "Boykotaj Ne İçin Yapılıyor", *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

açamaz. Fakat Yunanlılar hususi olarak bize düşmanlık ediyorlar. O halde biz de resmi olmayarak Yunanlılara karşı kullanabileceğimiz yegâne silahımızı çıkardık; ona ait bir millet savaşı, iktisadi bir harp; boykotaj ettik” şeklinde ifade edilerek hedef açıkça ortaya konulmuştur.¹³⁹³

Boykotun ne olduğu ve neden Yunanistan’a boykot uygulanması gerektiği soruları cevap bulurken bu arada “zaten onlarda bize yıllardır boykot uyguluyor” denilerek acı bir iktisadi gerçeğe de değinilmiştir. Çünkü Yunanistan’ın Osmanlı ülkesindeki iktisadi ağı o denli geniş ve güçlüdür ki bu durum Osmanlıları artık çok ciddi şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminin milli sermaye ve milli iktisat siyasetiyle de örtüşen bu söylem, boykot boyunca bütün boykotçular tarafından özellikle vurgulanarak iktisadi uyanışın da sembolü haline getirilmiştir.¹³⁹⁴

Osmanlı toplumu esasen Yunanistan’a karşı sadece Girit konusunda değil birçok konuda tepkilidir. En nihayetinde iplerin koptuğu son nokta Giritli Müslüman mebuslara uygulanan darp olayıdır. Bu arada Yunanistan’a *ders verilmesi* konusu, Girit’te yaşanan olayların şiddetlenmesiyle hem mitinglerde hem de basında ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Zaten bu savaş olasılığı iki ülke arasında hep mevcut bir haldir. Fakat büyük devletlerin araya girmeleriyle savaş yerini şimdilik siyasete bırakmış olsa da Yunanistan mutlaka cezalandırılmalıdır.¹³⁹⁵

İşte tam da bu noktada devreye ikinci bir savaş şekli olarak görülen iktisadi bir savaş yani boykot girmiştir.¹³⁹⁶ Toplum zaten bu konuda deneyimlidir ve tasarlanan boykotun etkinliği, toplumda Yunanistan’a karşı gelişen tepkiyi boykota yönlendirebilme başarısında saklıdır. Bunun için boykotaj cemiyetleri, dönemin en önemli iletişim araçlarından biri olan basını devreye sokmuştur. Nitekim Osmanlı basını, Girit ve Yunanistan’a dair haber akışını sürekli devam ettirmiş, bu sayede toplumun heyecanı ve duyarlılığı canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu gayretler hızla yanıt bulmuş ve boykot

¹³⁹³“Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sebilürreşad*, S: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹³⁹⁴“İzmir’den: Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi Kardeşler: Öz Yürekli Osmanlılar”, *Sebilürreşad*, S. 133, C. 6, 10 Mart 1326, s. 46-48.

¹³⁹⁵D. K. “Faaliyet-i Milliye Cemiyeti”, *Sabah*, No: 7453, 20 Haziran 1910, s. 1.

¹³⁹⁶Bk. “Boykotaj: Bir Mülakat”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2.

kararları ülkenin her tarafından art arda alınmaya başlamıştır.¹³⁹⁷ Boykot sadece eylem olarak değil kelime olarak da halk nazarında oldukça çabuk kabul görmüştür.¹³⁹⁸ O kadar ki bu dönemin en meşhur kelimesi olan *boykot* kelimesi, geniş bir uygulama yelpazesi bularak herkesi şaşırtmıştır.¹³⁹⁹ Ayrıca boykot ilanlarının duyurulduğu telgraf ve haberlerde; Yunanistan'ın gütmüş olduğu siyasete karşı halkın tepkisi çok net ortaya konmuş ve boykota katılma ve destekleme, adeta Osmanlılığın bir gereği haline getirilmiştir.¹⁴⁰⁰

Boykotla ilgili haberler yavaş yavaş halk arasında yayılmaya ve basında da görülmeye başlayınca Rum tebaa ile bir yol ayrımına daha gelinmiştir. Osmanlı Rum basını, boykotun yaygınlaştığı haberlerini ilk başlarda yalanlamış, daha sonra ise boykota karşı negatif bir tavır takınmıştır. Özellikle Osmanlı Rumca basını ile Türkçe basını, bu konu özelinde sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Örneğin Rumca basından Amaltheia Gazetesi¹⁴⁰¹ boykotun sadece Trabzon ve Samsun'da ilan edildiğini ve etkisinin de sınırlı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁰² Gazete ayrıca Türk basınının “büyük bir heyecanla ambargo hareketini körüklemekte” olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁰³ Hatta bazı Rumca gazeteler de “Yunan ticaretine boykotaj uygulamasının Türkiye için bir felaket olacağını”

¹³⁹⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

¹³⁹⁸Boykotun etkisinin başka Müslüman ülkelerde de örnek alındığına dair haberlerde alınmaya başlamıştır. Örneğin, Mısır'da İngilizlere karşı ve İran'da da Ruslara karşı. Bu konuda bk. “Kime ve Neye Karşı”, *Yeni Gazete*, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 3; *Tanin*, No: 764, 5 Teşrinievvel 1326, 18 Ekim 1910, s. 1; “İran'da Boykotaj”, *Tanin*, No: 759, 30 Eylül 1326, 13 Ekim 1910, s. 2; “Rus Emtiasına Karşı Boykot”, *Sebilürreşad*, S. 111, C. 5, 8 Teşrinievvel 1326; “Bulgarlara Karşı Boykot”, *Yeni Gazete*, 23 Teşrinievvel 1326, 5 Kasım 1910, s. 2.

¹³⁹⁹Osmanlı kamuoyu *boykotaj* kelimesini çok sevmiş olacak ki artık birçok konuda boykotaj kelimesinin kullanılır olduğunu görmekteyiz. Örneğin, “Koleraya Boykotaj” başlığı buna güzel bir örnek oluşturmıştır. Bu haberde de kolera ile bir savaş planı yapılmıştır. Bu savaşta da vatan ve millet kelimeleri ön safta yer almıştır. Bk. “Koleraya Boykotaj”, *Tanin*, No: 784, 25 Teşrinievvel 1326, 7 Kasım 1910, s. 1-2.

¹⁴⁰⁰“Yunan malı alanlara, bir Yunanlı ile bir yılan arasında fark görenlere, bir Yunanlı ile münasebette bulunanlara hain-i mevcudiyet-i milliyemiz nazarıyla bakalım. Osmanlılar! Artık bir avuç eşkıyanın eğlencesi olamayacağız. İnsan olduğumuzu hala damarlarımızda deveran eden kanın Osmanlı kanı olduğunu âleme bildirelim.” Bk. “Girit İçin Neşr Edilen Nüsha-i Fevkalade”, *Hikmet*, 28 Nisan 1326, (1 Cemaziyelevvel 1328), s. 1-2.

¹⁴⁰¹Amaltheia Gazetesi; İzmir'de yayınlanan bu gazete, Anadolu'da faaliyet gösteren ilk Rumca gazetedir. (Amaltheia kelimesi Yunanca lügatte, bolluk ve bereket anlamına gelmektedir).

¹⁴⁰²“Gelibolu'da güya Yunan gemilerine karşı başlayan ambargo hakkında yazılanlar tamamen gerçeğe aykırıdır. Ekonomik ambargo, yalnız Trabzon ve Samsun'da ilan edilmiş olup, başka hiçbir yerde ilan edilmemiştir”. Bk. “Ek Ambargo”, *Amaltheia*, 24 Mayıs 1910.

¹⁴⁰³“Koruyucu kuvvetler, bizi Girit'i almamız için bırakmadıkları ve Yunanistan'ın yalancı sükûnetini övdükleri için öz biz ferd olarak intikam alacağız. Yunan ticaretinin mahv olması gereklidir.” Bk. *Amaltheia Gazetesi*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

yazmışlardır.¹⁴⁰⁴ Prodos Gazetesi de “bu meselede Yunanistan’ın bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu mesele sadece Girit halkını, egemen olan hükümeti ve koruyucu kuvvetleri ilgilendirmektedir. Yunanistan’ın her vatandaşı gibi hükümeti de vatanseverdir ve bu ekonomik savaşı kınamaktadır. İsteddiği amaca ulaşamayan boykotun bir an önce bitmesi en doğru harekettir” tezini ileri sürerek; Girit meselesi ve onun kati statüsü ve devlet yapısı için Yunan bayrağına ve Yunan ticaretine karşı savaşmanın, bu meseleye resmi olarak karışma hakkını Yunanistan’a vermek anlamına geldiğini savunmuştur.¹⁴⁰⁵

Rumca basının bu iddiaları karşısında Türkçe basında ise tam bir birlik hâkimdir. Örneğin Tanin Gazetesi, Girit konusunda büyük devletlerin Osmanlı lehine tutum almalarının önemine değinerek halkı temkinli hareket etme konusunda uyarılmış ve hükümetin çalışmalarına destek olunması tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca büyük devletlerin, “doğunun daha da karışmasını istemiyorlarsa bir an evvel çözümü ortaya koymaları” için boykotajı işaret olarak kabul etmelerini istemiştir.¹⁴⁰⁶ İslamcı yazımın önde gelen mecmualarından biri olan Sebilürreşad ise “bununla beraber büyük ticaret merkezlerinde, sahillerde, boykotajı hakkıyla tatbik edebilmek için ne memur ne para, hatta ne de fedakârlık kâfi değildir. Buna asıl muvaffak olacak bu büyük işi hakkıyla başa çıkaracak, şehirlerdeki kardeşlerimiz, hamiyetli ve fedakâr öz Osmanlı yürekli vatandaşlarımızdır” diyerek halk desteğine vurgu yapmış ve hakkıyla gerçekleştirilen bir boykotun beraberinde siyasi başarıyı da tetikleyeceğine değinmiştir.¹⁴⁰⁷ İkdâm Gazetesi de “bu işlerin iç yüzünün hep Yunanistan’da döndüğü evvelden belli bir şey idi. Fakat Yunanlılar kendilerini açıktan açığa göstermeğe cesaret edemiyorlardı. Meydana çıkmayan görünürde kendilerini masum ve mazlum gösteren bir halkın üstüne düşmeyi Osmanlılar mertlik şanına yakıştıramıyorlardı. Fakat ne oldu bilinmez. Yunanlılar son zamanlarda cerahatı arttırarak gerek resmi işlemlerde gerek resmi olmayan yerlerde adeta

¹⁴⁰⁴ *Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

¹⁴⁰⁵ “Yunan Karşısı Ambargo ve Yabancı Basın”, *Prodos*, 10 Aralık 1910.

¹⁴⁰⁶ Tanin Gazetesi; “Bu kadar sabır ettik, biraz daha sabır edelim. Fakat uyumayalım. Hükümetimiz son teşebbüslerini de yapsın. Eğer yine bizi memnun edecek bir neticeye vasil olmazsak o zaman Yunanistan’a karşı harb-i iktisadi değil harb-i fiili ilan ederiz ve şimdiye kadar Girit’te icra ettiği entrikaların dökülmesine sebep olduğu kanların hesabını Yunanistan ile tesviye eyleriz” diye yazmıştır. Tanin, ayrıca okuyucularını yatıştırmak için Girit’teki yemin olayından dolayı meclisten çıkartılan mebusların, yemin etmeden meclise kabullerinin de sağlandığını hatırlatmıştır. Bk. “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 626, 17 Mayıs 1326, 30 Mayıs 1910, s. 2.

¹⁴⁰⁷ “Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, S. 134, *Sebilürreşad*, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

taşkınlık göstermeye başladılar. Geçen hafta da Pire’de Romanya vapuru içinde Osmanlılara yapılan işlerle bu taşkınlıklar üzerine tüy dikmiş oldular” diyerek boykota neden olanın Yunanlılar olduğunu ve artık Yunanistan’a karşı tavrın net olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁰⁸

Bu arada Yeni Gazete ise boykotajın başka bir yönüne dikkat çekmiş sonuçta Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’a yapmış olduğu ihracatın zarar görebileceğinden bahsetmiştir. Yapılan bu tespite göre Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’a ihracatı Yunanistan’ın Osmanlı’ya ihracatının iki katıdır. Yunanistan’ın 6 milyonluk ihracatı zarar görürken Osmanlı’nın 13 milyonluk ihracatı zarar görme ihtimaliyle karşı karşıya kalabilecektir. Bunun dışında nakliye sektöründe etkin olan Yunan gemileri de zarara uğrayacaktır. En fazla da Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Yunanlı tüccarlar etkilenecektir. Gazete boykotaj tipi uygulamaların uluslararası ilişkilerde artık çok etkili bir silah olduğunu, dolayısıyla böyle bir uygulamada her iki tarafın da zarar göreceğini, fakat Osmanlı Devleti’nin genel menfaatleri açısından Yunanistan’a bir tepki verilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁴⁰⁹ Ayrıca Yunanistan’a ilan edilen boykotajın Yunanistan’a vereceği zararın da tahlili yapılmış ve bu durumun Yunanistan’a savaş öncesi bir uyarı olacağı değerlendirilmiştir:

“Burada Yunanlıların adedi pek çok olduğu malum, mesela Beyoğlu’na gidiniz. Önünüze gelen bir kahve, her birahane, büyük mağazaların tamamı Yunanlılarındır. Buna tahammül etmenin imkânı var mıdır? Bu Yunanlılar bizim memleketimizde yaşadığı, bizim paramızla zengin olduğu halde bizim aleyhimize bulunuyorlar. Artık bu hallin devam edemeyeceğini anlamaları lazım gelir. Hem boykotaja sebep olan yalnız Girit meselesi değildir. Bizim de elbet bir fikrimiz planımız var. Bu işlerin hepsi bir yoluna girince tabiki boykotaja da nihayet vereceğiz. Mamafih müdürlerimiz Selanik’tedir. Biz her zaman onların verecekleri talimata bağlı kalmaya mecburuz. Fakat tekrar ederim ki bizim asıl maksadımız birtakım Osmanlıların vapur tedarik ederek Osmanlı vilayetleri arasında seyrüseferi temin eylemeleridir. Yunanlıların bu ticareti artık kâfi... Şimdiden sonra bu memleketin sahipleri mutasarrıf olacaktır. Bundan böyle Avrupalılar da anlamalıdır ki şimdi Osmanlılar eski Osmanlılar değildir. Biz şimdi hak ve hürriyetine sahip çıkan adamlarız. Avrupa’nın dikkatini ve ilgisini çekmekle birlikte her türlü vasıtaya başvurarak gemiler tedarik etmek, deniz ticaretimizi oluşturmak, Osmanlılar için iş ve sanat bulmak düşüncelerindeyiz.”¹⁴¹⁰

Yunanistan’a karşı başlatılan boykot yabancı basının da gündemine yerleşmiştir. Örneğin Times Gazetesi, boykotun bu denli yaygınlaşması ve destek bulmasına sebep

¹⁴⁰⁸Bk. “Boykotaj”, *İkdam*, No: 98, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴⁰⁹“Yunanistan’a Karşı Boykot”, *Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 637, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴¹⁰“Boykotaj: Osman Ağa Ne Diyor?”, *Yeni Gazete*, No: 673, 26 Haziran 1326, 9 Temmuz 1910, s. 2.

olan temel etkenin; Türk basını olduğunu, bu vatansever coşkuyu besleyen ve daha da popüler hale getiren psikolojik tavrın ise boykot komitelerinin sergilediği şovenist tutumlardan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Times, boykota neden olarak Girit'teki çözümsüzlüğü gösterecek boykotun neden Giritlilere değil de Yunanlılara karşı olduğunu açıklanmasının ise zor olduğunu belirtmiştir. Times'a göre bu boykotajın sonlanması için büyük güçlerin bir an evvel Girit kilidini çözmesi gerekmektedir. Bu sayede boykotun sürdürülmesi için ileri sürülen yanıltıcı mazeretler de ortadan kalkmış olacaktır.¹⁴¹¹ Times başka bir yazısında da bu iddiasını tekrarlamış ve Girit konusunda Yunanistan'ın uyguladığı politikanın, Türk basını tarafından "casus belli" (savaş sebebi) olarak kabul edildiğini ve halkın basın aracılığıyla heyecanının arttırıldığını ve beraberinde de boykota olan desteğin güçlendiğini yazmıştır. Örnek olarak da ilk defa Karadeniz'de Yunan taşımacılığına karşı başlatılan boykotu göstermiştir.¹⁴¹²

Viyana basınından E. Tipos, 1909'da meydana gelen Girit olayları nedeniyle daha önce de Yunanistan'a boykot ilan olunduğunu, ama ciddi manada destek bulamadığını, şimdiki boykotun ise şiddetli bir eylem olduğunu belirtmiştir. Tipos, bu boykotun esas nedeninin Girit meselesi olduğunu, ancak son noktaya ise Yunan kralı adına yemin edilmesi ile gelindiğini özellikle vurgulamıştır. Gazete ayrıca, bu boykotun sadece Yunanistan için değil her iki ülke için de ciddi bir tehlike olacağı uyarısında bulunmuştur.

"Türklerin milli heyecanı, Girit'teki olaylar nedeniyle, gayet fazla tahrik olmakta ve hamallar bu sefer de Kerim Ağa'nın yönetiminde başa geçmişlerdir. Yunan kralının gazetemizin muhabiri ile yapmış olduğu mülakatta: Girit Adası'nın ana vatanla birleşmesinin Girit meselesinin hal edilmesinin en mantıklı yol olduğu hakkındaki eleştirisini, Türk basını kullanarak Girit ateşinin daha fazla alevlenmesine neden olmuştur. Yunan kralının başka bir düşüncesi yoktu. Bu fikri ilk kez ortaya atmamakta idi. Siyasiler onu, bu beyana karşı basit ve kati bir yalanlama için onu teşvik etselerdi bu durum oluşmayacaktı. Örneğin şu şekilde olabilirdi: "koruyucu kuvvetler Girit meselesi için bir çözüm bulmak istedikleri ve bunun için de Yunanlılara sabır, Türklere ise itidal tavsiye etmek için çalışmalar yapmaktadır. Türk halkının derin hoşnutsuzluğu hamalların bu hareketi ile ortaya çıkmaktadır. Yunanlılar için boykot çok zararlıdır." Aslında, gerçek olarak Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatı aşağı yukarı, Yunanistan'ın Türkiye'ye olan ihracatının iki misli kadardır. Ancak 6 milyon franklık ihracatın önlenmesi Yunanistan'da daha fazla görülecektir. Daha önemli olarak boykot yüzünden Türkiye'de bulunan bol sayıdaki Yunanlı tüccarlar zarar göreceklerdir. Boykot iç politika meseleleri için tehlikeli bir halk silahı olmuştur."¹⁴¹³

¹⁴¹¹"The Situation In Crete", *The Times* (London, England), Issue 39319, Friday, Jul 08, 1910, pg. 5.

¹⁴¹²"The Cretan Question. Statement By The Grand Vizier", *The Times* (London, England), Issue 39285, Monday, May 30, 1910, pg. 5.

¹⁴¹³Aktaran: "Viyana'dakiler Ne Diyor?", *Amalthaea*, 1 Haziran 1910, s. 434.

Yine Viyana basınından Siyasal Muhabirlik Gazetesi de boykotun nedeni olarak Girit'i işaret etmiş ve boykotun Giritlileri daha da cesaretlendirdiğini, her zaman tarafsız kaldığını iddia eden Yunanistan'a da Avrupa'nın gözü önünde baskı uygulanmakta olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴¹⁴

Nöyyi Freyye Presse ise şark ahvali için pek nadir örneği olan boykot konusunda diğer yabancı basın organları ile aynı düşünceleri işlemiştir.¹⁴¹⁵ Freyye de 1909 yılında da Yunanistan'a karşı boykot ilan edildiğini, ama çok da başarılı olmadığını, bu boykotun her iki boykottan daha farklı olacağını belirtmiştir. Gazeteye göre öncelikle Girit meselesinin halkın nezdinde uyandırdığı hissiyat, diğer olaylara oranla daha yoğundur (Bosna-Hersek konusu ile karşılaştırmalar yapılmıştır). Bunun yanında yeni rejim ile beraber Girit konusundaki bilgi akışı ve beraberindeki uyanış halkın tepkisini daha da arttırmış, Yunan kralının Girit konusunda Avrupa basınına yaptığı açıklamalar ise "Yunanistan'a karşı tahammülün son damlası olarak algılanmış, harlı olan ateş daha da körüklenmiştir." Gazete, bu boykotu harekete geçiren kişilerin, daha önce de Avusturya mallarını boykot eden, bu sayede deneyim kazanarak halk nezdinde prestij kazanan mavnacı, hamal ve kayıkçı esnafı olduğunu ileri sürmüştür. Gazete, özellikle Kerim Ağa ve Osman Ağa gibi boykot cemiyetinin önemli simalarının artık meydana daha güçlü ve hatta lider sıfatıyla çıktıklarını, açıklamalarıyla da boykota yön verdiklerini yazmıştır.¹⁴¹⁶

Boykotta öncelikle hedef, halkı haklı bir dava üzerine organize etmektir, ama her haklı davanın da bir yolu ve bir yöntemi vardır. İşte bu haklı davada diğer soru nasıl başarıya ulaşılabileceğidir. Bunun da kendine göre kuralları, bir usulü vardır. Bu nedenle sadece boykotaj cemiyetinin duyuru ve ilanlarıyla değil basınında harekete geçmesi ve halka haklı davasında, böyle bir vatandaşlık görevini yerine getirirken adeta *kullanım kılavuzu* hazırlaması gerekmektedir. Meselâ İkdâm Gazetesi, bu konuya değinerek madde

¹⁴¹⁴"Boykotun Amacı", *Amaltheia*, 15 Haziran 1910, Salı, s. 471.

¹⁴¹⁵"...Rahat bir görüşle en baştan başlayarak fanatik bir şekilde yerlerinde duran, dinine çok bağlı, kadercî olan bu halkın bu kadar yıl süren silik bir siyasi hayattan sonra Katon ve Brutus zamanındaki Roma halkı veya son 10 yılın Japon halkı gibi bu kadar büyük bir milli kuvvete sahip olmasına herkes şaşırılmaktadır. Monarşinin mağrur duruşunu ve onu uzlaştırıcı bir politikaya yönelmesini bozan bugünkü boykot, kül altında sinsî sinsî yanan ateşe benzeyen Türk milletinin milli canlılığını göstermektedir. ...Bugüne kadar hasta adam olarak anılan ve her an ölmesi beklenen ve şimdi yükseklerde tutulan bu halk, bugün büyümlü bir sopa olan Anayasa ile yeni bir Faust'a benzemiş ve tabiatı yöneten kanunları alt üst etmiştir." Bk. "Boykot", *Beyaz Dağlar* (Girit Gazetesi), 4 Aralık 1908.

¹⁴¹⁶"Yunanistan'a Karşı Boykot", *Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 1; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 637, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

madde boykot kurallarını halka aktarmıştır. Gazete boykotun kurallarını şu şekilde ortaya koymuştur:

“Evvela: boykotaj hangi millete karşı ilan olunursa, yalnız o milletin mallarına vapurlarına adamlarına karşı kullanılıp başka kimseye dokunulmaz. Şimdi bizde göze alınanlar, yalnız Yunanlılardır ki binaenaleyh Rum vatandaşlarımızdan hiçbir fert hakkında yanlışlığa meydan kalmamasına iyice dikkat etmeli. İkinci olarak: boykotaj, yalnız alış-veriş etmemekten ibarettir. Onun için yalnız alış-verişe ilişkin olmasına bakmalı, bunu olanca sakinlikle yapmalı, medenî dünyanın bizi ayıplamaması için bu işe velev en ufak bile olsa zorbalık karıştırmamalıdır. Üçüncüsü: madem ki boykotajı kendi duygularımızın gösterdiği doğru bir yol olarak ilan ettik, bu yolda pek sağlam hepimiz -sonuna kadar- dönmez döndürülmez bükülmez bir kafa ile gitmeliyiz.”¹⁴¹⁷

Boykotun kurallarının uygulama biçimi, boykota katılan ve destek veren halkın kimliğine de işaret etmektedir. Nitekim halk, boykotu *milli bir görev* gibi kabul edip uygulamıştır. Hatta zaman zaman boykotaja karşıt tavır alan kişinin Osmanlılığı dahi sorgulanmıştır.¹⁴¹⁸ Boykot vatanseverlik ve vatandaşlık kavramlarını tartışmaya açmış ve sonunda iki farklı Osmanlı vatandaşı tipolojisi ortaya çıkartılmıştır: birincisi Osmanlılık kimliğinden uzak olan vatandaş -ki cezayı hak eden taraf- ikincisi ise Osmanlılık kimliğinin hakkını veren vatandaş -ki övgüyü hak eden taraf-.

Tanin Gazetesi, Osmanlı vatandaşı Rum bir tüccarın işyerinde çalışan 130’a yakın hamalı Yunanlılara boykotaj yaptıkları için ağır hakaretlerde bulunarak işten çıkartması olayını “Bu Nasıl Osmanlı” başlığı ile haberleştirmiş ve bu kişinin artık Osmanlı kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Gazete adı geçen olay nedeniyle bir Osmanlının vatan sevgisinin nasıl olması gerektiğini de açıklama gayretine koyulmuştur.¹⁴¹⁹ Daha sonra yine aynı gazete bu haberi, kovulan hamallar tarafından seçilen iki kişinin beraber verdikleri bilgi üzerine yazdıklarını, daha sonraki gün Kostaki İncaoğlu’nun gazeteye gelip haberin yanlış olduğunu iddia ettiğini yazmıştır. Gazete, bu kişinin bir iftiraya uğradığını ve basının da aracı edildiğini düşünüp müteessir olduğunu, bu konu ile ilgili Dersaadet Boykotaj Cemiyeti’nin tahkikatını istemiştir. Cemiyet de tahkikleri sonucu

¹⁴¹⁷“Boykotaj”, *İkdam*, No: 98, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴¹⁸Mecheroutiette, hükümetin *birakınız yapsınlar* havasıyla vazifesine açıkça ihanet ederken (!), diğer vatandaşlarla eşit hak ve çıkarlara sahip bazı Rumlar da resmen devletin vatandaşı olarak “Yunanlılarla iş birliği etmekle ihanete ortak olmuşlardır” diye yazmıştır. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, *Organ du Parti Radical Ottoman*, Revue Mensuelle, Directeur Politique: General Cherif-Pacha, Paris, 2 Année, No: 11, 1 Octobre 1910, s. 42.

¹⁴¹⁹“Bu Nasıl Osmanlı”, *Tanin*, No: 647, 7 Haziran 1326, 20 Haziran 1910, s. 2.

kovulmanın doğru, fakat kovulma sebebinin farklı olduğunu açıklamıştır.¹⁴²⁰ Bu gibi haberlere çok rastlanmasa da önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Çünkü çalışanların boykotajı kendi çıkarları için bir *araç* haline getirmesi ve aynı iş kolunda faaliyet gösterenlerin rakiplerinden kurtulmak amaçlı boykotajı kullanmaları, boykotu zamanla adeta bir *silah* haline getirmiş, tüm aktörleri de zor duruma düşürmüştür.¹⁴²¹

İkinci tip Osmanlı vatandaşına örnek ise yine Tanin'den gelmiştir. Tanin'in "Asar-ı Hamiyet" başlığı altında verdiği habere göre Seyyar Hürriyet Vapurları sahibi Gümişciyan Mıgırdıç isimli bir Osmanlı, 12 lira bedel ile istihdam etmekte olduğu Yunanlı bir kaptanı işten çıkararak yerine iki misli maaşla İdare-i Mahsusa'dan Seyyid Bilal Kaptanı işe almıştır. Gazeteye göre bu olayda Gümişciyan Mıgırdıç tam bir Osmanlı vatandaşı gibi davranmış, bundan dolayı övgüye ve şükrana layık görülmüştür.¹⁴²² Ancak bu hareket zamanla bir ifşa kampanyası halini almaya başlamış; ilk başlarda gazetelerde çeşitli yayınlar yapılmış, ardında da listeler hazırlanarak cadde ve sokakların duvarlarına asılmıştır.¹⁴²³ Örneğin, Üsküdar'da boykotaj nedeniyle bir yanlışlığa meydan vermemek için Yunan bakkal ve mağazalarından oluşan bir liste, şehrin duvarlarına yapıştırılmıştır.¹⁴²⁴ Fakat *Yunanlı* diye nitelendirilen kişilerin kimlik tespitinde tam bir netlik yoktur. Çünkü Osmanlı Rumlarının pek çoğu iktisadi nedenlerden ötürü Yunan pasaportu, resmi evrakı ya da kimliği ile ticaret yapmakta, bunun sağladığı avantajlardan da yararlanmaktadır.¹⁴²⁵

¹⁴²⁰"Harb-i iktisadi heyetinin varid olan cevabı şudur: Tanin Gazetesi ser muharirliğine! Kostaki İnceoğlu Efendi hakkında edilen tahkikat üzerine meselenin İnceoğluna bir hamal tarafından vaki olan husumetinden, yahud rakiplerinden birisinin kendisine adâvetinden ibaret olduğu tayin etmiş ve Anadolu şimendüferleri idaresi tarafından gelen memur-ı resmi de İnceoğlu'nun izahâtını tahkik ettiği takdirde Osmanlı olan mezkûr kumpanyanın hem kendisiyle mûna'kid mukaveleyi fesh edeceğini bildirmiş ve kendisinin hamalları def ve tard eylediğine dair şayi olan havadisın dahi katiyyen gayr-i vaki olduğundan heyetimizce kanaat-ı kâmile hâsıl olmuş bulunduğundan arz-ı keyfiyet eyleriz efendim." Bk. "Boykotaj", *Tanin*, No: 652, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁴²¹"Boykotaj", *Tanin*, No: 652, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁴²²"Asar-ı Hamiyet", *Tanin*, No: 647, 7 Haziran 1326, 20 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴²³Boykot daha ilk ayda ciddi bir boyuta ulaşmış ve beraberinde boykota karşı uyarılar da gelmeye başlamıştır. Örneğin, "boykot komitesi, burada yayınlanan Türk gazetelerine gönderdikleri mektupla, Osmanlı uyruklarına çocuklarını Yunan sinemalarına göndermemelerini tavsiye etmektedir". Bk. "Sinemalar", *Amaltheia*, 21 Haziran 1910, s. 491.

¹⁴²⁴"Boykotaj", *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴²⁵"Osmanlı Devleti'nde burjuva faaliyetlerini sürdüren Osmanlılardan söz edilebilse de devlet üzerinde önemli bir siyasal etkisi olan burjuva sınıfından söz etmek mümkün değildir. İmparatorluk geriledikçe bu grubun üyeleri daha da zayıfladılar. Ancak İmparatorluk Avrupa kapitalist ekonomisiyle bütünleştiği 19. yüzyılda, bunlar arasındaki önde gelen gayrimüslim unsurlar kendi çıkarlarını Avrupa'nın büyük

Bu gibi hareketler pek çok yerdeki boykotçular için örnek oluşturmuş, birçok yerde aynı şekilde ifşa listeleri hazırlanarak gerek sokak ilanlarıyla ve gerek basın organlarının sütunlarıyla halka ulaştırılmıştır. İlerleyen günlerde bu ifşa hareketi, Yunanlı işletmeleri belirlemek için çeşitli işaretlemeler yapılması (kırmızı boya gibi), yaftalar asılması, Yunanlı olmadığına dair boykot cemiyetinden şahâdetnameler alınarak işletmelere asılması gibi çok çeşitli uygulamalarla devam etmiştir.¹⁴²⁶ Şahâdetname verilmesi işinin bir bedelinin olması ise durumu çok farklı boyutlara taşımış, hatta bu belgeyi almak için cemiyet merkezlerine gidenlere, boykotçularla bir sözleşme imzalatıldığı dahi iddia edilmiştir.¹⁴²⁷ Cemiyet, boykotun başarıya ulaşması amacıyla bu konuda oldukça hassas davranmakta, boykot uygulanacak olan Yunanlı dükkân ve mağazaların ya da sahiplerinin isimleri gazete ve sokak ilanları aracılığıyla tek tek ifşa edilmekte ve bunlardan alış-veriş yapanlar da uyarılarak alış-verişe devam ettikleri takdirde hem boykota uğrayacakları hem de teşhir edilecekleri konusunda tehdit edilmişlerdir.¹⁴²⁸

Boykot cemiyeti tarafından yayınlanan ifşa listeleri konusu; Rumca ve Türkçe basını sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Örneğin Rumca basından Tahidromos, boykotaj cemiyetinin şehrin tüm sokaklarına Yunan mağazalarını gösterir listeler astığı, bu listelerin en başında Atina Bankası'nın olduğunu ve devamında 27 kadar dükkânın bulunduğunu, bunların sahiplerinin eczacı, tüccar, ayakkabıcı, otel isimleri olduğunu

devletlerinin çıkarlarıyla birleştirdi. Böylece özünde, Avrupalıların kapitülasyonlar aracılığıyla yararlandıkları ülke dışı ayrıcalıkları kullanan bir komprador burjuvazi, Avrupalılar ile Osmanlılar arasındaki ekonomik araçlar haline geldi. Hatta bunların birçoğu yabancı ülke vatandaşlığına geçerek; Osmanlılara karşı yabancı devletlerin çıkarlarına hizmet etti." Bk. F. Ahmad (1996). "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918". *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev: Fatmagül Berktaş), İstanbul: Kaynak Yay., s. 26.

¹⁴²⁶Tahidromos Gazetesi boykotun; Yanya, Arğirokastron, Avlona, Dirrahion ve İşkodra'ya kadar genişlediğini yazmıştır. Bk. "Boykot-Ambargo", *Tahidromos*, 29 Haziran 1910.

¹⁴²⁷"Yunanlılardan hiçbir şey almayacaksın; Yunanlılara hiçbir şey satmayacaksın, Yunanlılara selam vermeyeceksin." Bk. "Boykot Sözleşmesi", *Prodos*, 12 Haziran 1910, s. 615.

¹⁴²⁸"Tebliğ olunur: Boykotaj Cemiyetinden: Muhterem Osmanlı hanımlarıyla, umum debbağ esnafı ve silah tüccarlarıyla Anadolu boykotajı umum merkezinin nazarı dikkatine: Frenk mahallesinde Evzor Dabak Mağazası yakınında silah, hırdavat ve saire ticaretiyle meşgul Kalomesenosil, Ayayorgi Kilisesi çarşusunda deri gâvusı (büyük baş hayvan derisi) ticaretiyle meşgul Balcı Kosti, keza Ayayorgi Kilisesi çarşusunda Çantacı Mihalaki Papadolu nam diğer "Kostatidi" ticarethaneleri sahipleri Yunanlıdır. Bu hainler ile birçok esnaflar muamelelerine devam ediyorlar ve hain Çantacı Papadolu'nun mağazasına bilhassa İslam kadınları ziyadesiyle devam etmekte oldukları görülmekte ve şimdiye kadar kadınlara lazım gelen hürmete binaen sükût edilmiş olduğu halde bâdema her kim gidecek olur ise boykot yapılacağı gibi teşhir dahi edileceğinden bi'l-cümle Kosti için hariçdeki debbağ esnaflarıyla umum boykotaj merkezinin nazarı dikkatlerini celb etmek üzere ilan olunur." Bk. *BOA*, DH. SYS. 22/1-24, belge no: 17, (H-15-09-1328).

haber vermiştir. Listenin en altında ise bütün Osmanlıları, şayet en ufak bir milliyetçilik zerresine sahiplerse, ismi listelenmiş olan mağazalarla ve herhangi bir Yunanlı ile alışverişlerde bulunmamaları için teşvik edildikleri, uyarılara uyulmadığı durumlarda ise bu önlemin onlara da uzanacağı uyarısının yer aldığını yazmıştır.¹⁴²⁹ Bu uygulamalara karşı tepki gecikmemiş, Yunan mağaza ve dükkân sahipleri de toplu kapatma eylemleri yapmaya başlamıştır. Bu gelişme Türkçe basın tarafından Yunan mağaza ve dükkânlarında alış-verişin zorla engellendiği hakkındaki haberlerin doğru olmadığını, mağazalarını kapatan Yunanlıların, bunu kendi istekleriyle ve serbest alış-verişten engellendiklerini göstermek amacıyla yaptıkları şeklinde duyurulmuştur.¹⁴³⁰

Boykotun başlarında özellikle vurgulanan “hiç kimse hakarete uğramayacak, hiç kimse kötü muamele görmeyecektir” şeklindeki kural çiğnenmiş, daha sonraları ise bu konu önemli bir sorun haline gelerek boykotta ciddi suistimallerin ve haksızlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum hem boykotajın maneviyatına hem de meşruti rejime aykırı bir hal almıştır.¹⁴³¹ Bu sebeplerden boykotajda *ölçü* çok önemliydi. Özellikle Osmanlı Devleti’nin zarar almadan bu süreci başarıyla geçirmesi temel hedefti. Fakat bazen zarar almadan kelimesi de çok doğru bulunmamıştır. Çünkü söz konusu savaş ise zarar da görülecektir ve bu zarara da tahammül edilmelidir, görüşü öne çıkarılmıştır. Boykottaki amaç ise sürekli olarak hatırlatılmıştır: düşmana yani Yunanistan’a iktisaden zarar vermek.¹⁴³²

Boykotajla rakip devlete büyük zarar verilebileceğinin en belirgin örneği ise daha önce gerçekleştirilen Avusturya boykotu olmuştur. Tabii Avusturya’nın Yunanistan’a göre farklı özellikleri bulunmaktadır. Her şeyden önce Avusturya sanayisi dolayısıyla

¹⁴²⁹Gazete verdiği bir örnekte de komisyonun üyelerinden bazılarının Yunan uyruklu Lambo adındaki birinin lokantasından tüm müşterileri çıkardıklarını ve ona mağazasını kapatması gerektiğini aksi takdirde, içinde müşteri gördükleri zaman daha sert tedbirler alacaklarını beyan ettiklerini yazmıştır. Bk. *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

¹⁴³⁰*Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

¹⁴³¹D. K., “Boykotajın Adap ve Hududu”, *Sabah*, No: 5457, 24 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁴³²“Harb-i iktisadi herkesi, yaparı da etkileyen zor bir savaştır, milli bir savaştır ve milletin kalbinden kopar, millet düğüne gider gibi harbe gider, hareket milli olduğu için kimse önüne geçemez. Kendiliğinden meşruiyet kazanır, burada can ile değil mal ile kavga edilir, “mal canın yongası olduğu için”, tesiri bir harp kadar önemli olur. Burada kılıcını çekmeden önce, herkes kesesini Yunanlılara kapatıyor. Boykotajda asayiş ihlal etmemek ve kimsenin hukukunu çiğnememek şartıyla herkes alış-verişinde serbesttir, Bir müşterinin istediği mağazadan alış-veriş yapması tabii hakkıdır.” Bk. İsmail Hakkı, “Harb-i İktisadi”, *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

ihracat ülkesidir. Osmanlı Devleti de onun en değerli müşterisi konumundadır. Bundan dolayı yapılan boykot, elbette Avusturya ekonomisine kuvvetli bir darbe vuracaktır. Boykot, o kadar etkili olmuştur ki kısa zaman içerisinde birçok fabrika üretimine ara vermeye mecbur olmuştur. Osmanlı tarafına gelince Avusturya'dan alınan bütün malları diğer Avrupa ülkelerinden alma imkânı olduğu için bu boykotajdan neredeyse hiç etkilenmemiştir. Yine Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya ihraç ettiği hammadde ve meyve-sebzeye ucuzluğundan dolayı bütün Avrupa bu mallara talip olmuş, o açıdan da fazla bir zararı olmamıştı. Bütün bu avantajlarından dolayı Avusturya boykotunda Osmanlı Devleti başarılı olmuştur.¹⁴³³

Bu noktadan hareketle üzerinde en çok durulan ve en dikkat çeken nokta, Yunanistan'a karşı başlatılan mücadelenin ekonomik bir savaş olduğu ve bu savaşta maddi kayıplar yaşanmasının da doğal karşılanması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Örneğin bu konuyu Tanin Gazetesi yazarı İsmail Hakkı "can feda etmeye hazır olmayan bir ordu için zafer mümkün olamayacağı gibi mal feda etmeyi gözüne kestiremeyen bir millet dahi iktisadi savaş açmamalıdır" diye belirtmiştir. Nitekim boykottan doğrudan zarar gören kayıkçılar, hamallar, mavnacılar ve liman çalışanları gibi dolaylı yoldan zarar görenler de vardır. Bunlar boykot süresince fiili bir savaşın şehit ve gazilerine benzetilmişlerdir.¹⁴³⁴

Boykotun vermiş olduğu hasarı hafifletmek de mümkündür ve bu da milletin elindedir. Peki ama nasıl? Cevap: *dayanışmadır*. Bu nedenle özellikle boykotajın kahramanları olarak tanıtılan (isimleri de listelenmiştir) hamal ve kayıkçı gibi zümrelerin maddi olarak desteklenmesi gerekmektedir. Bu girişim özellikle basın organları tarafından dayanışma duygusu ön plana çıkartılarak bir milli birlik hareketi şeklinde sunulmuş ve hatta Hilal-i Ahmer'e benzetilmiştir. Çünkü hükümet işin içine karıştırılırsa kendi resmi görevini ihlal etmiş ve aynı zamanda da harb-i iktisadi amacından uzaklaşmış olacaktı. Bu nedenle yaralar milletçe sarılmalı, devlet işin içine karıştırılmamalıdır.¹⁴³⁵

¹⁴³³"Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla", *Yeni İkdâm*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴³⁴İsmail Hakkı, "Harb-i İktisadi", *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴³⁵Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, kahraman olarak ilan ettiği, yük boşaltıcıları ve sandalcılar için yardım kampanyası açmıştır. "Bu kampanya bu locaların çok sayıdaki üyeleri için günlük ekmeğin temin edilmesidir. Bu amaç için de şimdiye kadar 1550 kuruşluk bir miktar toplanmıştır. Abdülkadir adındaki bir

En nihayetinde boykot hedeflendiği gibi başlamış ve hızla bütün Osmanlı vatanına yayılmışken şimdi yapılması gereken boykotajdan en iyi şekilde faydalanmayı bilmektir. Yani amaç; sadece Girit meselesinin çözümlenmesi değil beraberinde gelecek iktisadi başarının da tetiklenmesiydi. İşte bu noktada II. Meşrutiyet boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Milli İktisat olarak adlandırılıp sistemleştirilmeye çalışılan ekonomi modeli ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır.¹⁴³⁶ Hatta Amerikan büyükelçisi, İttihatçıların ve boykot hareketinin amaçları hakkında yazdığı özel bir raporda; boykotun temel amacının Rum ve Ermenilerin tekelinde olan ekonomik egemenliği yıkmak,¹⁴³⁷ devletin dışa bağımlılığını azaltmak ve milli bir burjuva yetiştirmek olduğunu belirtmiştir.¹⁴³⁸

Osmanlı basını da bu görüştedir. Nitekim çeşitli basın organları boykotun asıl amaçlarından birinin Yunanlıların Osmanlı ülkesinde kazandıkları büyük paraların ve elde etmiş oldukları ticari menfaatlerin yönünü değiştirmek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Sabah Gazetesi bir yazısında; “yurdumuzda bir sürü Yunan kurumu bulunmaktadır. Bunların başında niye bir Osmanlı bulunmasın?” Sorusunu sormuş ve boykotun; yalnız milli duyguların bir ifadesi olmadığını, Osmanlı ticaretinin gelişmesine de yardımcı olacak bir araç olduğunu vurgulamıştır. Tanin Gazetesi de “Yunanlılara karşı uygulanan ambargo milli bir davadır. Herkes istediği kimse ile alış-veriş yapabilir veya yapmaz. Sandalcılar, arabacılar ve mavnacılar günlük ekmeklerinden yoksun olabilirler, ama sonuçta Yunan deniz işletmeciliğinin yerine; Türk deniz işletmeciliği gelecektir” diye yazarak boykotun asıl hedeflerinden birini ortaya koymuştur.¹⁴³⁹

Bey 1 kuruş hibe etmiştir”. Bk. “Boykot Kahramanlarına Yardım Kampanyası”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3618, 22 Haziran 1910.

¹⁴³⁶II. Meşrutiyet yıllarında -özellikle 1908-1913- İttihat ve Terakki'nin ulusal nitelikteki bir kapitalizme yönelme çalışması yer alır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk ve müslümanları gerek ekonomide ve gerekse toplumsal yaşamda ön plana çıkartıcı bir politika izlemeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomideki başlıca hedefi milli bir ekonomi ve milli bir burjuvaziydi. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu konuda çok fazla engeli olacaktır. Bunların başında; “yarı sömürge statülerinin oluşturduğu, derin bağımlılık ilişkileri gelmektedir. Bu ilişkiler toplumun yapısına, sadece siyasi hukuki operasyonlarla giderilemeyecek derecede nüfuz etmiştir”. Bk. Ahmad (1996). *a.g.k.*, s. 25-60; K. Boratav (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yay., s. 11-16.

¹⁴³⁷Rumca bir gazete olan Embros, boykota bu açıdan bakarak şunları yazmıştır: boykot “gelecekte İmparatorlukta yaşayan Yunanlıların (Rumların) güçlerinin müslümanlar ve diğer alakalı kişilerin lehine zayıflamasından başka bir amacı olmadığını göstermektedir”. Bk. “Boykotun Gelecekteki Amacı”, *Embros*, 24 Temmuz 1910.

¹⁴³⁸D. Avcıoğlu (1996). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. İstanbul: Tekin Yayınevi, C. III, s. 1114.

¹⁴³⁹Bk. “Boykot Osmanlılar İçinde Zararlıdır”, *Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

Boykot sürecinin uzaması ve zamanla daha da karmaşık bir hal alması çeşitli çevrelerde bazı komplo teorilerinin türetilmesine de sebep olmuştur. Bu minvalde görüşler ilk olarak Atina gazetelerinden gelmiştir. Örneğin Atina isimli bir Yunan gazetesine göre Jön Türkler ve Museviler arasında yakın bir iş birliği bulunmaktadır. Öyle ki boykotajın perde arkasındaki yöneticileri de Musevilerdir. Gazeteye göre bu ortaklığın amacı, Yunan ticaretine ve denizciliğine zarar vermek, Musevilerin her alanda olduğu gibi bu alanı da istila etmesini sağlamaktır.¹⁴⁴⁰ Gazete bu tezini desteklemek için sayfalarına taşıdığı uzun yazısında bu beraberliğin Osmanlı için zararlı olacağını, Romanya ve Rusya'dan verdiği örneklerle desteklemeye çalışmıştır.¹⁴⁴¹ Times'a göre de boykotun şiddetlenmesi, komplodan ziyade Türk tüccarının, Yunanlı tüccarların domine ettiği yerleri doldurma amacından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle hükümetin hem boykota dair verdiği güvenceler hem de boykotçulara verdiği talimatlar etkisiz kalmaktadır.¹⁴⁴²

Osmanlı aydınları da sürecin bir fırsat anı olduğu ve Yunanlılardan boşalan her alanı bir an evvel Osmanlı vatandaşlarının doldurması gerektiği üzerinde durmuşlardır.¹⁴⁴³ Boykot bu açıdan bulunmaz bir fırsat sunmuş, Osmanlı sermaye sahiplerini harekete geçirmiştir. İlk hedef ise denizcilik işletmeleri olmuştur.¹⁴⁴⁴ İşte bu noktada akıllara yerleşen tek bir soru bulunmaktadır: Osmanlı sermaye sahipleri ile

¹⁴⁴⁰“Türkiye’de de Yunanlı Rum Mihail Kantakuzenos ve Braudel’in Doğu’nun Fugger’ı dediği Portekiz Yahudisi Yasef Nasi gibi zengin tacirler ve bankerler vardı. Fakat bunlar Avrupalı benzerlerinin mali, iktisadi ve siyasi rollerini hiçbir zaman oynayamadılar. Bunun kısmi nedenini şüphesiz, daha önce işaret edilen, Osmanlı ticaretinde gittikçe artan durgunlukta bulmak gerekir. Fakat bütün sebep bu değildir. Bu tacirlerin hepsi olmasa bile büyük çoğunluğu, Müslüman devletin müsamaha gören fakat ikinci sınıf uyruğu olan Hristiyanlar veya Yahudiler idi.” Bk. B. Lewis (1998). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yay., s. 32.

¹⁴⁴¹Atina Gazetesi’nden aktaran; “Museviler ve Ambargo”, *Amaltheia*, 5 Temmuz 1910.

¹⁴⁴²“The Cretan Question; Continuance of the Anti-Greek Boycott”, (Form Our Correspondent), *The Times* (London, England), Issue 39317, Wednesday, Jul 06, 1910, pg. 5.

¹⁴⁴³Gerçekte burada işaret edilen Osmanlı tüccarının Türk tüccarı olduğu, yabancı basın tarafından işlenmiş ve boykotta asıl hedefin bu olduğu iddia edilmiştir. Özellikle Paris basınından Tan Gazetesi buna neden olarak Osmanlı Türkleriyle Osmanlı Rumlarının aynı hissiyata sahip olmadıklarını yazmıştır. Esasen gazeteye göre boykotajdaki şiddetin (asayiş ihlalleri kısmında aktarılmıştır) temel amacı da budur. Bk. *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotajdan İstifade Edelim”, *İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴⁴⁴Rumca basın da boykotun amacının “bugün Girit meselesi nedeniyle devam eden, yarın da devam edecek olan ekonomik savaşla, Yunan deniz işletmeciliğini ortadan kaldırmak” olduğunu yazmıştır. Bk. “Deniz Taşımacılığına Karşı”, *Amaltheia*, 26 Haziran 1910, s. 515.

girişimcilerinin buna gücü yetecek midir?¹⁴⁴⁵ Eğer bu girişimlere Osmanlı sermayedarlarının gücü yetmezse farklı çözüm yolları aranmalıdır. Buna yönelik olarak ortaya atılan ilk fikir tedarikli ve tedbirli bulunup gayret etmek; İkincisi ise yardım sandıkları açmaktır. Osmanlı aydınları ayrıca, Osmanlı tüccarlarıyla bir araya gelerek; 100-200 bin lira toplayıp acil bir şekilde birkaç vapur almalarını, ardından şirket kurarak bu alana giriş yapmalarını; çünkü şirketleşmenin tam zamanı olduğunu, vapur işletmenin çok kârlı bir iş olduğu için bu fırsatın tekrar ele geçmeyeceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁴⁶ Bu önerilerden bir diğeri de devletin kendi karasularındaki gemi işletme hakkını sadece yerli şirketlere vermesidir, “evet bunların hepsi olmalı, ama yabancı gemilerle baş edebilmek içinde kendi karasularında kendi gemilerinin işletim hakkının sadece Osmanlı gemilerine ait olması gereğidir. Yoksa Osmanlı yerli vapurlarının bu rekabete dayanamayacağı ortadadır.”¹⁴⁴⁷ Bu nedenle küçük ölçeklide olsa bir an evvel vapur şirketlerinin kurulması isteği o kadar yoğun bir talep haline gelmiştir ki durum adeta vatanın geleceği için bir şart olarak görölmeye başlanmıştır.¹⁴⁴⁸

Bu noktada Osmanlı basını Türk burjuvazisinin cılızlığını bir yana bırakarak bu işin yöntem ve usulündeki eksiklikleri giderebilmek için adeta işi eline almış ve Osmanlı burjuvazisine nasıl şirket kurulacağını ayrıntılarıyla aktarmayı bir vazife bilmiştir.¹⁴⁴⁹ Bu konuda en iyi örnek olarak gösterilen ve hakkında “şu balıkçı milletin sebat ve çalışkanlıkla bugün yüzlerce vapurlara müteaddid şirketlere, ticarethanelere sahip

¹⁴⁴⁵“Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁴⁶İsmail Hakkı, “Harb-i İktisadi”, *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1; “Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁴⁷“Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁴⁸Gazete, “Vatanperver Bir Yunanlı” başlığı altında şunları yazmıştır: “Galos’da vefat eden (Cicinopolos) nam Yunanlı, Yunan idare-i milliye-i bahriyesine 5 bin Fransız altunu terk ve vasiyet eylemiştir. Şu adamın vatana karşı pek şayan-ı takdir olan şu hareketini ... Osmaniye’nin inzar itibarına arz eyleriz.” Bk. “Girit Meselesi ve Yunanistan Ahvalı”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 400, 19 Teşrinievvel 1326, 1 Kasım 1910, s. 2-3.

¹⁴⁴⁹“Meydana getirilecek şirketlerin bidayetde o kadar büyük olmalarına lüzum yoktur. Dört beş küçük vapur tedarik etmek için 50 nihayet 100 bin lira kâfi olarak hamdolsun bu meblağ beş-onu bir araya toplanmak suretiyle ortaya koyacak zenginlerimiz olduğu gibi işe akli yarar adamlarımızın kanun dairesinde yapacakları usul sayesinde ahalimizin de iştirak eyleyecekleri her türlü şek ve şüphenin fevkindedir”. Bk. “Boykotajdan İstifade Edelim”, *İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

bulunuyorlar” denilen ülke ise boykot uygulanan Yunanistan olmuştur.¹⁴⁵⁰ Bu nedenle Osmanlı aydınlarına göre yeni kurulacak olan şirketlerin bir vizyonu olmalı ve şirketlerin özellikle halkçı tarafları ön plana çıkarılmadır.¹⁴⁵¹ Esas olan vatanperverlik de hamiyet de budur. İstenen ve arzulanan fayda da burada yatmaktadır. Diğer türlü kuru bir galeyan olarak kalacaktır.¹⁴⁵² Bu nedenle Osmanlı deniz ticaretinin tamamen milli olması gerekmektedir. Çünkü hedeflenen amaca sadece bu şekilde ulaşılabilecektir.¹⁴⁵³

Boykotaj nedeniyle Yunanlıların çekildiği bir dönemde girişimci Osmanlı sermayedarlarının deniz ticaretini uyandırmak için büyük bir gayret sarf etmelerine, vapurlar satın almaya başlamalarına rağmen esas hedefe ulaşılmasına engel olacak şey bu vapurların, Osmanlı deniz ticaretini ilerletmeye, diğer yabancı vapurlarla rekabet etmeye güçleri olmamasıydı. Vapurların, yabancı vapurlarla rekabet edebilmesi için hükümetin bu konuda desteği şarttır. Bu desteğin başında ise öncelikle liman vergileri konusu gelmekteydi. Çünkü bu vergiler, ülkenin karasularında çalışan yabancı vapurlarından alınmamakta, ama Osmanlı vapurlarından alınmaktaydı. Bu gibi uygulamalar sebebiyle

¹⁴⁵⁰“Bu ufak vapurların biraz müsta’melce alınmasında hiçbir be’is yoktur. Zaten dikkat ediniz Yunanlılar da hep öyle yapıyorlar. Avrupalıların on-onbeş hatta yirmi yaşlarındaki vapurlarını ucuza bir bedel ile alıyorlar. On-onbeş sene kullanıp parasını kırk elli kat belki yüz kat çıkarıyorlar. Bugün biri içinde on beş bin liraya beş vapur satın almak için yetmiş beş bin lira lazımdır. Bu kadarcık bir parayı bir vilayet hatta bir şehir halkı verebilir. Bugün yalnız Selanik halkı yüz elli- iki yüz bin liralık bir sermayeyi vücuda getirmek için hiçbir güçlük çekmez. Mesela böylece biri Karadeniz seyahilinde, biri Marmara Denizi’nde biri Adalar Denizi’nde biri Ahmer’de biri Basra Körfezi’nde işlemek üzere altı şirket teşkil edemez mi? Bu şirketler beheri beşer vapura malik olmak için yetmiş beşer bin liralık sermaye vücuda getiremez mi? Bu şirketler bu sermayeleri birdenbire ele geçiremeselerde ye’s getirmeğe mahal yoktur. Üçer vapurla işe başlasınlar, öte tarafını itibar ile temin ve tedarik edebilirler. Bugün ruhu ticaretin muamelat-ı itibariye ile kaim olduğu malumdur. Elverir ki teşebbüsatta daima ciddiyet ve namus-ı ticaret takib edilsin.” Bk. “Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdâm*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁵¹“Ben bu gibi şirket tahvilatının az kıymetli olması taraftarıyım. Selanik şirketi mukaddimesinin beheri tahvili beşer liralık idi. Hâlbuki birer liralık olursa her tabakaya mensub olan halk da iştirak edebilir. Onlar da müstefid olur. Ve sermayelerini hüsn-i isti’male alışır. Avrupa bu gibi ufak kıymetli tahvilat sayesinde herkes sermayesinden bi-hakkın istifade etmektedir. Hem bundan çok mühim sermayeler teşkil edebilir. Malum ya damlaya damlaya göl olur derler. Hayali bir ümid uğrunda ecnebi yerli bir takım piyango promiserlerine senede hiç olmazsa üç-beş lira veren bir sınıf halkımız, o parayı bu gibi şirketler tahvillerine vermiş olsalar, hem vatanlarına pek büyük hizmetler etmiş hem de asıl zengin olmanın tilsimini bulmuş olurlar”. Bk. “Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdâm*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁵²y.a.g.k., s. 3.

¹⁴⁵³Bk. Muallim Mehmed Aziz, “Osmanlı Deniz Ticareti ve Liman Resmi”, *Tanin*, No: 758, 29 Eylül 1326, 12 Ekim 1910, s. 2.

yerli şirketler, ne kadar çok yolcu ve mal taşırlarsa taşırsınlar, yabancı işletmelerle vergi yükü nedeniyle baş edememekteydiler.¹⁴⁵⁴

Bununla beraber boykota olan halk desteği, devletin bu konuda harekete geçmesini sağlamış, 1910 yılında deniz taşımacılığına ve deniz taşıma aracı edinimine dair korumacı tedbirler içeren bir kanun çıkarılarak yeni denizcilik şirketlerinin kurulması teşvik edilmiştir.¹⁴⁵⁵ Bu konu Osmanlı basını tarafından da desteklenmiştir. Örneğin Ahenk Gazetesi, Osmanlılara denizciliğe yönelmelerini tavsiye etmiş ve bu sözlerini desteklemek için de gençleri denizciliğe ve deniz ticaretine teşvik eden Halife Ömer'i örnek göstermiştir.¹⁴⁵⁶ Sabah Gazetesine göre de boykotun esas amaçlarından biri Osmanlı vapur ticaretini ve bu ticareti güçlendirmektir. Gazete bu konuda Dersaadet Boykotaj heyeti üyelerinden Osman Ağa'nın vermiş olduğu konuyla ilgili bir mülakatı da yayınlamıştır.¹⁴⁵⁷

Boykotun bir savaş olarak nitelenmesi ve bu savaşın da zaferle noktalanması için iş Osmanlı sermayedarlarına kalmaktadır. Gazeteler, artık meydanın Osmanlı girişimcilerine kaldığını haber verirken halkı bu alana çekmeye çalışmışlardır.¹⁴⁵⁸ Nitekim Osmanlı sermayedarlarından oluşan özel bir heyet, Osmanlı sularında bir denizcilik şirketi kurmaya karar vermiş ve bu olay ilk teşebbüslerden biri olarak duyurulmuştur.¹⁴⁵⁹ Bundan sonra bu gibi girişimlerle ilgili örnekler kısa zaman içerisinde kendini göstermeye başlamıştır. Örneğin, Edremit'in ileri gelenleri, yeni bir denizcilik

¹⁴⁵⁴y.a.g.k., s. 2.

¹⁴⁵⁵1911 yılında İttihat Seyri Sefaini, Hilal Vapur A.Ş. Hüdavendigar Osmanlı Seyri Sefer A.Ş. kurulmuştur. Bk. H. Y. Sevimay (1992). *Osmanlıdan Günümüze Denizcilik Sektörü, Politikalar, Uygulamalar, Sorunlar ve Çözümler*. Ankara: Kişisel Yay., s. 91.

¹⁴⁵⁶“Girit Meselesi: Türk Basını Neler Yazmaktadır?”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3689, 16 Temmuz 1910, (3 Temmuz 1910).

¹⁴⁵⁷“Osman Ağa'nın Boykota Dair Beyanâtı”, *Sabah*, No: 7472, 26 Haziran 1326, 9 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁴⁵⁸“Şayân-ı teşekkürdür ki beş on günden beri bazı erbâb-ı hamîyyetin teşebbüs ve gayreti ile bir Osmanlı şirketi teşkil etmiş hatta Marmara havzasında Bandırma bedayi' ile seferlerine bile başlamışlardır. Tahkikatı icra ettik, hatta vapurları gözümüzle gördük, daha başlangıçta iken bu vapurlar müşteri ile mal ile dolu olduğu halde gelip gidiyorlar. Bunları gören, bunlara binen Osmanlıların göğüslerinden meserrat ve iftihar nurları saçılıyor, kalplerinden ümid ve emniyet hisleri taşıyor. Bu küçük Osmanlı şirketi işte böyle bereket ile iş yapmaktadır. Temenni ederiz ki muvaffakiyeti kat kat olsun da büyüyüp gitsin. Zaten temenniye ne hacet! Ortada iş var, işin var, binaenaleyh ... muvaffakiyet muhakkaktır. Şimdi İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, Trabzon gibi büyük ticaret merkezlerindeki zenginlerimize vapurculuk işi yapmak, bu iş ile Osmanlı ününü sağlam bir surette yapmak ve para kazanmak için işte tam fırsat zamanıdır”. Bk. “Boykotajdan İstifade Edelim”, *İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴⁵⁹“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 660, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2.

şirketi kurmak için aralarında 12.000 lira toplamışlardır.¹⁴⁶⁰ Başka bir örnekte ise Osmanlı sermaye sahiplerinden bir grup, İoniki adında bir şirketi 16.000 lira karşılığında satın almak istemiştir.¹⁴⁶¹

Her ne kadar Osmanlı deniz ticaret işletmelerine dair bunlara benzer örnekler süreç ilerledikçe çoğalmaya başlamış olsa da ortada bir gerçek vardır; o gerçek de Osmanlı'nın deniz ticaret ve işletmeciliğinde oldukça zayıf olduğudur.¹⁴⁶² Çünkü yeni kurulan bu şirketlere rağmen yine yerli yük ve yolcu taşıma şirketlerinin kapasitesi son derece küçük kalmıştır. Hatta Times'ın da işaret ettiği gibi beklenilenin tam tersi gerçekleşmiş, Osmanlı kimliği kisvesi altında yabancı sermayenin desteklediği küçükü büyüğü pek çok vapur şirketi kurulmuştur.¹⁴⁶³

Bu sorunların nasıl telafi edilebileceği de çokça tartışılmış, Yunan vapurları yerine başka ülkelerden vapur tedarik edilebileceği fikri ön plana çıkmıştır.¹⁴⁶⁴ Ancak

¹⁴⁶⁰“Gemi Satın Alınması”, *Prodos*, 15 Haziran 1910.

¹⁴⁶¹*Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

¹⁴⁶²“Çünkü Yunan bandıralı gemiler, vapurlar arı gibi seyahilimizde işlemekte sahilde bulunan en ufak kaza, nahiye merkezlerine, köylere, adacıklara varıncaya kadar uğramaktan bütün nakliyat-ı şahsiye ve maiyetimizi icar eylemektedir. Merkezi Yunanistan'da olup sırf seyahil-i Osmaniye'de işlemek üzere tesis etmiş birçok şirketler var. Bunlar bir kere tamamıyla ve defaten tatil ve sefer ve nakliyat etmiş oluyor. Hakikaten bununla telafisi müşkil bir zarar tertib ediyor. Şu kadar ki bu zarar, yalnız ticaret-i bahriye ve nakliyesine münhasır kalıyor.” Bk. “Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁶³E.G. Mears “Modern Türkiye” isimli eserinde bu konuda şunları yazmıştır; “yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğundan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet her halde yoktur. Bu miras sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar. ... Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır. ... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek durumda idi.” Bk. Boratav (1998). *a.g.k.*, s. 11.

¹⁴⁶⁴Osmanlı boykotaj heyetine göre bu durumda yapılacak tek şey başka bir alternatif oluşturmaktır: “Osmanlı şirketlerinden birinin birkaç vapurunu limanlarımıza celb etmek zengin tüccarımızın birkaçı bir araya gelerek vapur şirketleri teşkil etmek. İşte asıl hamiyet ve açığözlülük bu zamanda gösterilecek fedakârlık bu sırada edilecektir. Çünkü bu vapurları işletmemek için diğer şirketler ecnebi kumpanyalarının acenteleri ellerinden geleni yapmakta. Ufak tefek zararları göze alarak bu yeni teşkil eden Osmanlı kumpanyalarını batırmağa çalışmaktadırlar. Ve çalışacaklardır”. Peki bu durumda ne yapılması gereklidir: “Biz Osmanlılar mümkün olduğu kadar Osmanlı vapurlarından başkalarına binmemeğe ve mal yükletmemeğe katıyen azm etmeliyiz. Herkesi bütün tanıdıklarımızı bunlara teşvik etmeli vatandaşlarımızı azmimize ortak eylemeğe çalışmalıyız. Bugün vereceğimiz birkaç kuruş fazlanın yarın bize ne kadar ticaret vereceğini bugün Osmanlı vapurlarına icabında birkaç kuruş fazla vermek istemezsek yarın Hacı Davud kumpanyası gibilerine ne kadar ziyade vereceğimizi ve servetimizi haysiyetimizi çiğneterek daima ecnebinin bize düşman olanların, bizim kanlarımıza susamış olanların ellerinde esir kalacağımızı anlamalı, takdir etmeli ve dilimizin döndüğü kadar etrafımızdakilere, kardeşlerimize, arkadaşlarımıza anlatmaktan geri kalmamalıyız” diye yazılarak; Yunanlıların da Osmanlılara böyle boykotlar yaptığı örneklenmiştir. Bk. “İzmir'den Varid Olmuştur, Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sirat-ı Müstakim*, S. 135, C. 6, 24 Mart 1326, s. 76-77-78.

düşüncenin hatalı bir yargı olduğunu zaman göstermiştir. Bu durum ürün alıp satmaya benzememektedir. Çünkü her ülkenin vapur işletmeciliği ve ticareti kendi ihtiyacı üzerine bina edilmiştir.¹⁴⁶⁵ Paris’te yayın yapmakta olan Tan Gazetesi, “Türklerin tecrübesi yoktur. Bu halde Yunanlılara rekabet etmeleri tasavvur edilemez” diyerek Osmanlı bahriyesinin yetersizliğine vurgu yapmış ve gerekli tedbirlerin alınmaması nedeniyle “Türkler kendi deniz ticaretlerinin gelişmesine hizmet etmekten çok yabancıların ticaretine yardım etmiş, ecnebilerin ekmeğine yağ sürmüş olacaktır” diye de uyarmıştır.¹⁴⁶⁶

Zaman bu uyarıların haklılığını göstermiştir. Nitekim Yunanlılar bu faaliyetlerinden her ne kadar yüksek karlar elde ediyor da olsa Yunan vapurları esasen Osmanlı tüccarına ve Osmanlı halkına da hizmet etmektedir. Bu durum karşısında tedbir alınmadan ya da bir alternatif bulunmadan hareket edilmesi Osmanlı tüccarları ve halkına da zarar vermiştir. Çünkü Yunanistan’ın Osmanlı topraklarındaki aktif ticari aktörlüğü özellikle Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerde daha da yoğunlaşmıştır. Buralar aynı zamanda ülkenin liman kentleri olma özelliği taşımaktadır. Boykot aynı zamanda gerek ithalat ürünleri ve gerekse ihraç ürünlerini de doğrudan etkilemiştir.¹⁴⁶⁷ Hatta bazı yerlerde boykot nedeniyle ekonomik faaliyetler tamamen durma noktasına gelmiş, bu nedenle boykota devam edilememiştir.¹⁴⁶⁸

Boykotaj esasen birçok gerçeği de ortaya çıkarmıştır. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ticaretin sadece vapur işletmelerinden ibaret olmadığıdır. Osmanlı-Yunan ticaret alanı o denli geniş bir kaynaktır ki saymakla bitmez

¹⁴⁶⁵“Umum İhvan-ı Vatana Bir Teklif-i Hamiyet; Yunana Karşı Edilen Boykotaj Dolayısıyla”, *Yeni İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 3.

¹⁴⁶⁶*Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁴⁶⁷“Büyük ticaret evlerinde, gaz, su kumpanyalarında şirket vapurlarında işleyen Yunanlılar def edilip yerlerine Osmanlı ameli yerleştirildi ve her gün yerleştirilmektedir. Şehirlerde, kasabalarda, nahiye ve köylerde hep onların ellerinde bulunan fırıncılık, kasablık, bakkallık, esnafılık gittikçe bizim ellerimize geçiyor. Kendi memleketimizde kendi ormanlarımızda yetişen ağaçlarımızın kerestesi, bütün mahsullerimiz Yunan vapurlarıyla aşağı fiyatla ecnebiler elinde kalıp döndüğü halde bu eşyanın bütün sürümü artmış bize fazla ticaret getirmeğe başlamış ve bu yüzden halkımızda pek muhtaç olduğumuz bir fikir bizi esaretten, fakirlikten ve zavallılıktan kurtaracak olan ticaret fikri uyanmaya yüz tutmuştur. Her tarafta büyük küçük şirketler, ticaret evleri açılmakta buralarda iş yapılmakta ve kazanılmaktadır”. Bk. “İzmir’den Varid Olmuştur, Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sırat-ı Müstakim*, S. 135, C. 6, 24 Mart 1326, s. 76-77-78.

¹⁴⁶⁸“Boykotajdan İstifade Edelim”, *İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, No: 104, s.1; “Boykot: Kıyı Denizciliği Tekeli”, *Tahidromos*, 3631, 7 Temmuz 1910.

hatta gemi bezi dahi Yunanistan'dan alınmaktadır. Bu nedenle boykot Yunanistan'ın Osmanlı vatanından faydalandığı her alanda olmalı ve sadece bir araç olarak görülmelidir. Çünkü zaman iktisat zamanıdır ve devletler iktisadi devletlerdir ve savaşlar da iktisadi bir hal almıştır.¹⁴⁶⁹

1910 yılı sonlarına gelindiğinde ise boykotajın seyri Girit meselesinin seyriyle paralel olarak yeniden hiddetlenmiştir. Çünkü Giritli mebuslar yine Yunan meclisine katılma girişiminde bulunmuşlar ve bu konuda oldukça ısrarlı bir tutum takınmışlardır.¹⁴⁷⁰ Giritli Hristiyan mebuslar ise tekrar Yunan kralına yemin kararlılığı, boykotu daha da şiddetlendirmiş, kalemler tekrar boykotun nedeni hakkında oynatılmaya başlamıştır; “amacımız, vatanımızın saadeti ve selâmetidir.” Boykotçular ise bize düşen: “sebat, metanet, çalışkanlıktır” diyerek mücadelelerinin zafer ile noktalanacağı temennisini yinelemişlerdir.¹⁴⁷¹

Rumca basın ise Türkçe basının aksine boykotun geçici bahanelerden ve bir anlık düşünceden oluştuğunu ileri sürmüş, asıl amacın; “Yunan ticaretinin ve Yunan denizciliğinin ayağını kaydırmak” olduğu fikrini savunmuşlardır. Örneğin, Tahidromos'a göre bu amaç hiç de gerçekçi değildir ve boykotun bu hedefi asla gerçekleştirecektir. Çünkü Yunanistan denizci bir devlettir ve Yunan ticaretinin de Osmanlı topraklarında köklü bir geçmişi bulunmaktadır.¹⁴⁷²

3.2. 1910-11 Boykotu'nun Uygulanışı

3.2.1. Marmara Bölgesi Vilayet ve Kazaları

İstanbul denizle çevrili bir şehir olması nedeniyle sahil boyunca gelişen bir yerleşime sahip olmuştur. Bu sebepten deniz ulaşımı daha düzenli olarak yürütülmüştür.¹⁴⁷³ Özellikle, Haliç ve Boğaziçi sahillerine yayılmış olan İstanbul'un

¹⁴⁶⁹“Boykotajdan İstifade Edelim”, *İkdam*, No: 104, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴⁷⁰“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7528, 21 Ağustos 1326, 3 Eylül 1910, s. 1-2.

¹⁴⁷¹“İzmir'den Varid Olmuştur, Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sırat-ı Müstakim*, S. 135, C. 6, 24 Mart 1326, s. 76-77-78.

¹⁴⁷²“Ticari Savaş”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 26 Temmuz 1910, (13 Temmuz 1910).

¹⁴⁷³V. Engin (2013). “Tarih Boyunca Kadıköy, Adalar ve Haliç'te Deniz Ulaşımı”. *Osmanlı'da Ulaşım: Kara-Deniz-Demiryolu*. (Ed: Vahdettin Engin, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, s. 153.

semtleri arasında irtibatı temin etmek için çeşitli araçlar kullanılmıştır. Bu vasıtaların belli başlıları ise pereme, kayık ve mavnalardır.¹⁴⁷⁴

Kayık iskelelerinin bulunduğu yerler; nüfus yoğunluğunun ve ticaret hacminin geniş olduğu semtlerdi.¹⁴⁷⁵ Eminönü-Galata, Eminönü-Üsküdar, Eminönü-Mudanya deniz trafiğinin en yoğun olduğu hatlardı. Bunların yanında Eminönü'nde Bahçekapı, Unkapanı, Kumkapı, Yenikapı iskeleleri de önemli yolcu kapasitelerine sahipti.¹⁴⁷⁶ Ticaret alanı olarak dikkati çeken bölgeler arasında öncelikle, Eminönü'nden Unkapanına kadar uzanan sahil şeridi akla gelir. Gemiler burada demir atmakta, deniz ve kara yoluyla gelen mallar burada boşaltılmakta ve depolanmaktaydı.¹⁴⁷⁷ Bu nedenle etrafta bu işlerle geçimini sağlayan çok sayıda kayıkçı ve hamal vardı. Ayrıca İstanbul'da deniz ulaşımını sağlayan kayık sayısı her devirde binli rakamlarla ifade edilmiş olup, belirli bir ücret karşılığı gerçekleştirilen bu ulaşım yöntemi sayesinde kayık sahipleri de bundan iyi kazanç elde etmekteydi.¹⁴⁷⁸ Kayıkçı, mavnacı ve hamal esnafı ise tüm esnaf grupları arasında en kalabalık ve en dikkat çekici grubu oluşturmuştur.¹⁴⁷⁹

¹⁴⁷⁴“Pereme; 17. yüzyıl başlarında hâkim vasıta olarak dikkati çekmekteydiler. Kayık; 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul sahillerinde daha fazla görülmeye başlanmıştır. Boykot sırasında adını en çok duyduğumuz mavnalar ise daha ziyade eşya ve zahire nakli için kullanılan bir araçtır. Bu vasıtalarla genellikle; Eminönü-Galata, Eminönü-Üsküdar ve Haliç ile Boğaziçi'nde ulaşım sağlanmıştır.” Bk. Engin (2013). **a.g.k.**, s. 153-154.

¹⁴⁷⁵N. Ertuğ (2001). *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*. Ankara, s. 55.

¹⁴⁷⁶İstanbul'da yolcu taşınması yanında, yolcu ve eşyanın birlikte taşınması için kullanılan araçlara “pazar kayıkları” ismi verilmiştir. Bk. Engin (2013). **a.g.k.**, s. 155-156.

¹⁴⁷⁷“Haliç, İstanbul'un önemli iskelelerinden olduğu için ülkenin çeşitli yörelerinde olsun, yurt dışından olsun gelen malların buradaki iskelelere indirilmesi sebebiyle her devirde çok canlı bir ticari ve ekonomik hayat ve insan trafiğine sahip olmuştur.” Bk. Engin (2013). **a.g.k.**, s. 162.

¹⁴⁷⁸Bu kadar çok sayıda kayığın deniz ulaşımında bir başıbozukluk meydana getirmemeleri için çeşitli devirlerde nizamnameler çıkartılmıştır. Bk. C. Orhonlu (1996). “Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği”. *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 21, İstanbul, s. 109-134; Engin (2013). **a.g.k.**, s. 154.

¹⁴⁷⁹Kayıkçı esnafı hiyerarşik yapısı başkethüda, iskele kethüdaları, kethüda vekilleri, bölükbaşılar, usta ya da ihtiyarlar, sıradan kayıkçılar ve şakirdler şeklindedir. İskelelerin sayısının çokluğu nedeniyle, kayıkçı kethüdalarının sayısı da fazladır. Kayıkçı esnafı arasındaki en önemli sorun: birbirlerinin yerine ve sırasına tecavüz sorunudur. Bu durum zaman zaman gerginliklere, kavgalara neden olmaktadır. Diğer bir sorun da: kayıkçıların yanaşacağı yerlerin paylaşımıdır. Genel olarak ticari gemi ve kayıklar da dâhil olmak üzere bütün yolcu kayıklarının belirli iskeleleri olup bu iskelelerin dışındaki yerlerden yük ve yolcu almaları ya da indirmeleri yasaktır. Ancak buna zaman zaman uyulmamakta ve sorunlar çıkmaktadır. Özellikle birbirine yakın iskelelerin kayıkçıları arasındaki sürtüşmelerin uzun yıllar devam ettiği görülmektedir. Bk. Ertuğ (2001); Engin (2013). **a.g.k.**, s. 154.

Osmanlı Devleti'nin başkenti sahip olduğu bu özellikler nedeniyle, Selanik'le beraber 1910-11 Yunanistan boykotunda önde gelen merkezlerden biri olmuştur. İstanbul'da 1 Haziran tarihi itibarıyla Hamal Loncası tarafından "...meşru vatanımızın güzide bir parçası olan Girit'in Yunanistan'a bağlanması için yaptıkları teşebbüsler kabul edilemez. Vatanımızın topraklarında bu gibi plan yapanların ve gözü olanların gözlerini oyacağımız, çalmak için ellerini uzatanların kafalarını ayaklarımızın altında ezeceğimiz hakkında yemin etmiş bulunan sendikamız; Yunan mallarına karşı boykot ilan etmeye karar vermiştir. Önümüzdeki cuma gününden sonra bir okka mal bile taşımayacağımızı beyan ederiz" denilerek Yunan malları ve gemileri için boykot ilan edilmiştir.¹⁴⁸⁰ Hamalların ardından İstanbul Umum Mavnacılar heyeti de Yunanistan'a boykotaja başlayacaklarını duyurmuştur.¹⁴⁸¹

Boykot daha ilk günlerinde etkisini göstermeye başlamış ve "Yunan gemilerinin yokluğu yüzünden liman bu günlerde eski görüntüsünü kaybetmiştir. Boş görülmektedir." Şeklinde haberler yapılmıştır.¹⁴⁸² Bu arada 11 Haziran'dan itibaren "gelecek haftaya kadar Osmanlı memleketinin her tarafında Yunan mallarına karşı boykotaj ilan edileceği" haberleri dolaşmaya başlamıştır.¹⁴⁸³ Bu Yunanlılara karşı yapılan boykotajın sadece sahillerle sınırlı kalmayacağı, Yunan mağaza ve dükkânlarına da yayılacağı anlamını taşımaktaydı. Nitekim İstanbul limanlarında Yunan deniz taşımacılığının durmasının ardından Galata, Rıhtım, Eyüp, Beykoz, Beşiktaş, Yeni Çarşı'da bulunan Yunan mağaza ve dükkânlarına da boykot uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴⁸⁴

Yunan mağaza ve dükkânlarına karşı uygulanan boykotun Galata ve Üsküdar'da çok sert bir şekil almaya başlaması nedeniyle özellikle Galata'daki eğlence mekânı sahipleri dükkânlarını saat 7'den sonra kapatacaklarına dair ortak bir karar almışlardır.¹⁴⁸⁵ Bu durumu haber alan emniyet birimleri, dükkân sahiplerine koruma sağlanacağı

¹⁴⁸⁰"İstanbul'daki Boykot", *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁴⁸¹"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 637, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴⁸²"İstanbul'da, Ekonomik Ambargo, Limanın Görüntüsü", *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 458.

¹⁴⁸³"Boykotaj", *Yeni Gazete*, No: 645, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴⁸⁴*Prodos*, 12 Haziran 1910, s. 615.

¹⁴⁸⁵"İstanbul, Mağazaların Kapanması", *Amaltheia*, 10 Haziran 1910.

vaadinde bulunmuştur. Ancak polis yine de bazı olayların yaşanmasına engel olamamış, dükkânlar kapanmak zorunda kalmıştır.¹⁴⁸⁶

Boykot kısa süre içerisinde İstanbul'daki nerdeyse tüm Yunan işletmelerine yayılmış, Yunan mağazaların vitrinlerine afişler asılmaya, hatta boykot noktası olarak belirlenen yerlerin kapılarına nöbetçi dikilmeye başlanmıştır. Yunan işletmelerinin önüne nöbetçi olarak dikilen bu kişilerin görevi; alış-veriş için gelen kimseyi içeriye sokmamaktır. Bu kişiler görevlerini de icra etmişlerdir. Prodos bu konuyu şöyle örneklemiştir:

“Zindanhanı'nda Dimitrakopulos'a ait makarna imalathanesinin kapısında ilk günden beri bir nokta bulunmaktadır. Zindanhan'ın bekçisi, Suyen Bey ve Bay Karadimos'a ait hazır elbise ve yün fanila dükkânına giderek oradaki müşterileri kovmuştur. Ayrıca rıhtımda bulunan Marsilya kahvehane ve birahanesine giren birkaç boykotçu, orada bulunan iki Türk müşteriyi dışarı atmak istemişlerdir. Galata'daki Foskolos birahanesi de boykot edilmiş ve içeriye müşteri girmesi engellenmiştir. Hamallar da Galata'daki mağazaları dolaşarak müşterilere Yunan mağazalarına girmemeleri uyarısında bulunmuşlardır.”¹⁴⁸⁷

Şişli, Kadıköy ve Samatya gibi bölgelerde de boykotçular etkili olmaya başlamıştır. Örneğin Bomonti Fabrikasına (Şişli Bira Fabrikası) giden boykotçular, fabrika müdüründen işçilerin işine son vermesini istemiş müdür; “işçilerin namuslarıyla ve vicdanlarıyla çalıştıklarını ve davranışlarıyla fabrikanın ileriye gitmesi için çabaladıklarını söyleyerek” bu talebi reddetmiştir.¹⁴⁸⁸ Boykot İstanbul'da zaman zaman şiddet hadiselerine de neden olmuş, “boykotçulardan birçok kişi, mağazalara girerek birçok şey almakta, ancak daha sonra bunları yere atarak çiğnedikleri görülmektedir” şeklinde haberleştirilen aşırılıklar meydana gelmiş,¹⁴⁸⁹ hatta bazı kayıkçı ve hamal loncaları “bir Yunanlının yüklerini taşımayacağımız gibi bir Yunanlı ile alış-veriş de etmeyeceğimizi, hatta bu millettten olanlara selam verenlere dahi vatan haini gözüyle

¹⁴⁸⁶“Çeşitli yerlerden gelen bir grup boykotçu, Galata'daki meyhaneler ile kahvehanelere girmişler ve oradaki Osmanlılara bu yerlerden gitmelerini istemişlerdir. Dün, Yunan uyruklu Zorbas adlı kişi dükkânını kapatmak zorunda kalmıştır. Aynı durum Yenidünya Lokantası'nda da olmuştur. Bu olay Galata'daki halkı alt üst etmiştir.” Bk. “Ekonomik Ambargo Yunan Mağazalarına Karşı İstanbul”, *Amaltheia*, 9 Haziran 1910, s. 464.

¹⁴⁸⁷“Yunan Mağazaları”, *Prodos*, 13 Haziran 1910; “Boykot, Mağazalarda”, *Prodos*, 15 Haziran 1910.

¹⁴⁸⁸*Prodos*, 12 Haziran 1910, s. 615.

¹⁴⁸⁹“Boykot, Kadıköy'de”, *Prodos*, 15 Haziran 1910; “Samatya'da Ambargo”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633; “Ambargo”, *Prodos*, 18 Haziran 1910, s. 640.

bakacağımızı ilan ederiz” şeklinde beyanatlarda bulunmuşlar,¹⁴⁹⁰ hükümetin durumu kontrol altına alma girişimlerine ise “hükümeti tanımıyoruz” şeklinde karşılık vermişlerdir.¹⁴⁹¹ Türkçe gazeteler ise boykotun ilk günlerinde boykotçuları adeta bir *kahraman* olarak nitelemişlerdir.¹⁴⁹²

İstanbul Dersaadet Boykotaj heyeti de düzenli aralıklarla gerek liman ve gerekse Yunan mağazalarına uygulanacak boykot kurallarını ilan ederek boykotu yönlendirmeye devam etmiş, boykot için nerelere müracaat edilmesi gerektiği ile ilgili bilgi paylaşımların da bulunmuştur.¹⁴⁹³ Yine Eyüpsultan ve civarı için bazı kararlar almış ve bunu gazetelerde yayınlamıştır. Heyetin aldığı kararlarda Yunanlılara yapılan boykotajda uyulması gerekenler madde madde verildikten sonra özellikle Rum tebaa ile Yunanlıların karıştırılmaması ve Rum tebaanın zarar görmemesi için bunların şahâdetname almaları ve dükkânlarına asmaları gerektiği vurgulanmıştır.

“Eyüpsultan ve civarı boykotaj heyeti tarafından 10 Haziran 1326 (23 Haziran 1910) tarihinden itibaren icra sahfasına konulmak üzere aşağıdaki yazılı maddeler karar altına alınmıştır.

¹⁴⁹⁰“Kandilli’de Boykot”, *Prodos*, 14 Haziran 1910, s. 621; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; “Kandilli İskelesi Kayıkçı ve Hamallar Esnafından”, *Tanin*, No: 653, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴⁹¹Haberde; “İzmini, 180 varil zeytin yağ, zeytin, sardalye yüklü olarak gelen John şirketine ait İzmini gemisi, rıhtıma yanaştığı zaman, hamallar yolculara bagajlarını kendileri taşımak şartıyla gemiden inebileceklerini, ancak mallarını boşaltmalarına izin vermeyeceklerini söylemişler. Acenteci Bay Kumakis, liman müdürüne müracaat zorunda kalmış ve onun müdahalesini istemiştir. Ancak liman müdürü, “halkın isteğine karşı gelemeyeceğini” söyleyerek onu ambargo komitesine göndermiştir. Bunun üzerine Bay Kumakis, boykot komitesinin ofisine gitmiş, ancak oradan da kati bir cevap alamamıştır. Saat öğleden sonra 3’e doğru komite üyeleri toplandıktan sonra ona “ambargo durmadığı gibi aynı zamanda da durmayacaktır” demişlerdir. Kumakis onlara hükümetin emirlerini hatırlattığında komite; “biz hiçbir hükümet tanımıyoruz. Milletın arzusunu temsil eden bizleriz” cevabını almıştır. Kumakis, bu durumlar karşısında hiçbir şey yapmadan dönmüş, gemiye yolcu olarak; Burgos ve Varna’ya doğru hareket etmiştir”. Bk. “Hükümeti Tanımıyoruz”, *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 656.

¹⁴⁹²Gazeteler de “Aferin Hamallara” başlıklı bir haberde İstanbul Limanına gelen Margarit vapuruna boykotaj yapıldığı, yolcuların kendi eşyalarını kendileri taşıdığını, ama bu sırada bir Ermeni kadınının hasta olduğu için vapurda kaldığı haberi üzerine hamalların bu kadının eşyasını para almadan taşıdıklarını, hatta aralarında bir mecidiye para da toplayıp verdikleri haberi yapılmıştır. Bir araba da bu kadını Ermeni hastanesine kadar götürmüştür. Sonuç “Aferin Hamallara” şeklindedir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2.

¹⁴⁹³“Dersaadet Boykotaj Heyetinden: Boykotaj Heyet-i İdarehanesi, Dersaadet’te gümrük ittisâlinde Yenihanda otuz iki numaralı dairede boykotaja aid muamelat için yalnız mahall-i mezkûra müracaat olunması lazımdır. Dersaadet ve civarı için başka şubesi yoktur. Nezinde heyetin memur itimadnamesi bulunmayan, kezalık bu hususdaki müracaatlarının mesmu’ olmaması bi’l-cümle ahali-i tüccâr ile mavnacı, kayıkçı ve hamal, arabacı esnafına ilan olunur”. Bk. “Boykotaj”, *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

Madde: 1. Yunan tebaasında bulunan istimbotların işletilmemesi ve Yunanlı çalışanların işten çıkartılmaları dâhil Haliç idaresince boykotaj kararlarına uymayan kumpanya gemilerinin kararlara uymalarının sağlanması.

Madde: 2. Yolcuların otuz para mukabilinde sandal ve kayıklarla nakillerinin gerçekleştirilmesi güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla bütün vatanperverlerin adı geçen vasıtalarla gidip-gelmeleri kendilerinden beklenir.

Madde: 3. Yunan taabiyetinde bulunan bakkal ve sair esnaftan ne kadar ucuz mal satarlarsa satsınlar hiçbir şekilde alış-veriş yapılmayacaktır.

Madde: 4. Rum vatandaşlarımızın mağduriyetlerine meydan kalmamak ve ahalice bir şekilde yanlışlık yapılmamak üzere Yunan taabiyetinde olmayanların boykot heyeti idaresine müracaatla birer şahâdetname alarak dükkânların göze çaracak bir yerine ilâştirmeleri gereklidir.

Madde: 5. Boykot heyeti idaresi Eyübsultan'daki bir mektebi, merkez kabul ettiğinden şahâdetname alımı için bu merkeze cuma günü dışında her gün saat ikiden ona kadar müracaat edilmesi gereklidir.

Madde: 6. Bi'l-umum Osmanlılara uyulması vacib olan yukarıda yazılı kararlara aykırı harekette bulunacak olanlar vatan haini itham edilecek ve isimleri ilan olunacaktır.”¹⁴⁹⁴

İstanbul'da şiddetlenen boykot beraberinde yabancıların da dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Örneğin, Times'ın boykota ilişkin verdiği haberlerde; “tüm Türkiye limanlarından elde edilen konsolosluk raporları, Yunanlılarla ilgili dayanılmaz durumu yansıtıyor” bilgisi yer almaktadır. Times, Yunanlılara uygulanan boykotun sadece “Yunan flamaları ve mallarıyla” sınırlı olmadığını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan emri altında hareket eden yerel boykot komitelerinin, Yunanlı kişi ve firmalarla ilişkili işletmelere de boykot uyguladığını yazmıştır.¹⁴⁹⁵

Boykotun şiddetlenmesi ve beraberinde şikâyetlerin artması üzerine,¹⁴⁹⁶ gerek hükümet ve gerekse emniyet genel müdürlüğü de harekete geçmiştir. Örneğin emniyet bir bildiri yayınlayarak; boykotaj nedeniyle kanun dışı hareketlere meydan verilmemesini, halka nasihatler edilmesini, halka Girit üzerindeki Osmanlı hukukunun muhafaza edildiğini, bu nedenle de boykotajın da devamına lüzum kalmadığının anlatılmasını tavsiye etmiştir.¹⁴⁹⁷ Gazeteler ise boykotajın asayiş ile beraber anılmaya başlaması ile özellikle boykotaja fesat karıştırmak isteyenlerin olabileceği uyarısında bulunmuşlar, ayrıca boykotun neden ilan edildiğinin unutulmaması gerektiğine ve

¹⁴⁹⁴“Boykotaj”, *Tanin*, No: 652, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁴⁹⁵“The Anti-Greek Boycott”, *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁴⁹⁶Örneğin bu konuya dair Prodos haberinde; “görgü tanıklardan elde edilen bilgilere göre Kumkapı'nın üst tarafında bulunan Ayasofya'ya varan yolda, 2 boykotçu, 23 yaşlarındaki Konstantinos Karayorgi'ye yaklaşmışlar ve taşıdığı mavi kravatı yırtmak istemişlerdir. Genç, karşı gelmiş ve oradan geçen bir vatandaş polisin yardımını istemiştir. Polis şu cevabı vermiştir: Burası Yunan değil burası hürriyet”. Bk. “Boykot, Yeni Olaylar”, *Prodos*, 28 Haziran 1910, s. 684.

¹⁴⁹⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 662, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1-2.

yabancı tüccarlara zarar vermeme noktasına dikkatleri çekmişlerdir.¹⁴⁹⁸ Asayiş olayları vuku buldukça boykotu yapanlara karşı kullanılan dil de sertleşmeye, resmi görevliler de boykota müdahale etmeye başlamıştır.¹⁴⁹⁹ Ancak İstanbul'da boykot, Trablusgarp ve Balkan Savaşları patlak verinceye kadar devam etmiştir.

Marmara'nın en önemli limanlarının bulunduğu ikinci kent Bursa'dır ve bu nedenle de Bursa limanları, Yunan vapur ticaretinin en önemli merkezlerinden biriydi. Boykot başladığında boykota derhal iştirak eden Bursalılar, Girit'te meydana gelen olaylar nedeniyle, Yunan vapur ve mallarına karşı 30 Mayıs 1910 tarihi itibarıyla boykotaj kararı almış, Bursa Boykot Komitesi ayrıca şehrin sokaklarına afişler asarak Yunanistan'a karşı yapılan boykota katılmaları için halktan destek istemiştir.¹⁵⁰⁰

Bursa'da bazı işletme sahipleri ise Yunan olmadığını ve Osmanlı tebaası olduğunu kanıtlama ve bunu ilan etme telaşı içine düşmüşler,¹⁵⁰¹ hatta bu durum daha da

¹⁴⁹⁸“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1.

¹⁴⁹⁹Yeni Gazete de “Garib Bir Tecavüz” başlığı altında boykotajın kişi hak ve özgürlüklerine ve asayişe olumsuz etkilerine dair bir olayı ele almıştır. Bu olaya göre İstanbul'da köprüde bir hamal Mekteb-i Ticaret-i Dâhiliyeye ait olan bir sandık taşımakta, onu da iki şapkalı kişi takip etmektedir. Bu hamalın yanına bir kişinin gelip hamala hitaben bu sandıkların içinde Yunan konyakları saklı olduğunu söylemişler ve bu adamların malını taşıdığı için hamalı hamiyetsizlikle itham etmiş ve hatta saldırmışlardır. Bu olaya halk tanık olmasına rağmen kimsenin müdahale etmek istememesi gazete tarafından ayrıca belirtilmiştir. Yine haberde tam bu sırada karşı kaldırımdan bir zabitin olaya müdahale etmesi ise takdirle karşılanmıştır. Zabitin sadece olaya müdahalesi değil aynı zamanda söylediği sözler de boykotajı uygulayanlara örnek olması açısından özellikle belirtilmiştir. Haberde “vazifeşinas zabıt, mütecasire haddini bildirmiş ve hiçbir hak ve salâhiyeti olmadığı halde vukû bulan şu tecavüz cüretkaranesinin ceza-i sezasını göstereceğini ve efradın böyle hod-be-hod ve bi-sıfatı resmîyeyi haiz olmadığı halde müdahalede bulunmasının müstelzim ceza olacağını söyleyerek merkumu köprübaşındaki karakola sevk etmiştir. İftiharımız olan zabitan hamiyetdatımızın şu hareketi muhalesete ve âlicenabesini gören birçok Rum vatandaşımız zabiti takdir ve tebrik etmişler ve karakoldan çıkarken alkışlamışlardır.” Bk. “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁵⁰⁰Afiş şu şekildedir: “Vatanseverler! Girit Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmak üzeredir. Birçok özveri ve kendi kanımızla sahip olduğumuz bu adayı Yunanlılar sahiplenmek istemektedir. Yunanlıların bu meseledeki yasal olmayan planları Girit'i Yunanistan'a ilhak etmekten başka bir şey değildir. Vatanseverler! Yunan ticaret malları, öfkemizi belirtmek için Yunan gemileri ve genel olarak Yunanlı olan her şeye karşı boykot ilan etmemizden başka bir çaremiz bulunmamaktadır. Dolayısıyla, tüm Osmanlılara yeni bir emre kadar boykotu korumaları tavsiye olunur.” Afişin devamında Yunan tüccar, doktor v.s. listesi devam etmektedir. Bk. “Bursa'da Boykot”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3624, 29 Haziran 1910; “Yunan Emtiasına ve Vapurlarına Boykotaj”, *Ertuğrul*, No: 13, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 3.

¹⁵⁰¹Bursa'dan alınan bir haberde bu ayrıntıyı görmek mümkündür. Burada; “Dimetokalı ve şeriki Doblidi Gazoz Fabrikacısı” tarafından Ertuğrul Gazetesine verdiği ilanda bu yanlış anlaşılmaya dikkat çekmektedir: “Yunan emtiasına boykotaj münasebetiyle vatandaşlarımızca hakkımızda yanlış bir fikir hasıl olduğunu hissettiğimizden tebaa'i Osmaniye'den bulunmakla müftehir olduğumuzu muhterem vatandaşlarımıza arz ve ilana mecbur olduk” şeklindedir. Bk. “Boykotaj Münasebetiyle”, *Ertuğrul*, No: 13, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 3.

ileriye giderek Yunanlı doktorlara boykot uygulanmasına kadar varmıştır.¹⁵⁰² Bu haber hem Rumca hem de Türkçe basında işlenmiştir. Rumca basın olayı aktardıktan sonra boykotun geldiği noktayı gözler önüne sererken Türkçe basın ise olayı boykot haberi olarak aktarmıştır.¹⁵⁰³ Yine Bursa'dan alınan ilginç bir boykot haberinde de boykotun geldiği nokta çok net ortaya çıkmaktadır. Haberden anlaşıldığı kadarıyla Bursa Sanat Okulu için Tarabya'ya bir gezi düzenleyen Yardımseverler Derneği, oybirliği ile Yunan vatandaşlarının bu geziye katılmalarını men etmiştir.¹⁵⁰⁴

Boykot cemiyeti, Bursa'da boykotun uygulanmasında aktif rol oynamıştır. Bursa Gazetesi Ertuğrul'a verilen bir beyanatta, Bursa halkının boykotaja verdiği destekten dolayı memnuniyet duyulduğu, ancak bazı kişilerin boykotu delmeye çalıştıkları belirtilmiş, bu kişilerin alenen ismi verilerek halkın gerekeni yapacağı ilave edilmiş ve tehditvari bir dil kullanılmıştır.¹⁵⁰⁵ Boykotajı delmeye çalışanlardan Bursalı Hakkı Bey bunlardan biridir. Hakkı Bey, kuyumcular çarşısında dükkânı olan Yunan tebaalı bir esnafın dükkânının önündeki boykot yazısını kaldırmaya çalışmış, ancak boykotajcılarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Hakkı Bey, zor durumda olan ve açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan Yunanlıya acıdığını bu yüzden de boykotu delmeye çalıştığını, ancak pişman olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁰⁶ 1911 yılında boykot kaldırılınca kadar Bursa Boykotaj Heyeti, İstanbul'daki Harb-i İktisadi Heyeti ile ortaklaşa hareket ederek Bursa'da boykotajı devam ettirmiştir.¹⁵⁰⁷

Edirne ise boykot konusunda aynı Selanik'e benzer bir örnek oluşturmaktadır. Bu benzerlik, Edirne'nin Yunanistan'a yakınlığı ve Girit konusundaki haber akışının halk üzerindeki etkisi noktasında ve daha önceki boykotta da aktif yer almasından kaynaklanmaktadır. Fakat Selanik'ten farklı olarak Edirne'de boykotun uygulanmasında

¹⁵⁰² Amaltheia Gazetesi boykotun Yunanlı doktorlara da uygulandığını belirtmiştir. Bk. "Yunanlı Doktorlara Karşı", *Amaltheia Gazetesi*, 14 Haziran 1910, s. 466; "Hamiyetmerdane ve Garabetkarane Bir Boykot", *Ertuğrul*, 1. Sene, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 3; "Boykotaj; Bursa'da", *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

¹⁵⁰³ "Boykotaj; Bursa'da", *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2; "Boykotaj; Bursa'da", *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

¹⁵⁰⁴ "Boykotaj; Bursa'da", *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

¹⁵⁰⁵ Bk. "Bursa Harb-i İktisadi Heyet-i Muhteremesinden", *Ertuğrul*, No: 16, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁵⁰⁶ "Nedâmet", *Ertuğrul*, S. 17, 17 Temmuz 1910, s. 3.

¹⁵⁰⁷ BOA, DH.SYS. 22/1-26, belge no: 7, (H-10-05-1329).

ulema sınıfı ön plana çıkmış, daha çok Yunan dükkân ve işletmelerine karşı boykot uygulanmıştır.¹⁵⁰⁸ Sabah Gazetesi'nin aktardığı izlenimlere göre hükümetin abartılı boykottan kaçınılması yönündeki telkinlerine rağmen Edirne Boykotaj Komitesi Yunan mağazaları ve malları aleyhinde halkı yönlendirmekten asla vazgeçmemektedir. Boykotun önemli yürütücülerinden olan ilmiye sınıfından bazıları, ellerinde merdivenlerle boykot ilanlarını duvarlara yapıştırmaya ve halkı yönlendirmeye her gün devam etmişlerdi. Halk da büyük oranda bu çağrılara uymuştur.¹⁵⁰⁹

Boykotajın Edirne ayağı Rumca basında daha farklı anlatılmaktadır. Onlara göre halk artık boykota karşı çıkmaktadır:

“... Tanınmış Şeyh Dürlü her Yunan mağazasının vitrinine şehir sakinlerine bu mağazalardan bir şey almamalarını haberdar eden afişler yapıştırmıştır. Ancak tüccarlar ve çocuklar bu afişleri yırttılar. Bu mağazalar arasında Bay Sikaryos ve Bay Vasilaki'nin mağazaları da bulunmaktadır. Birinci mağaza, Edirne'de bulunan askeriye'nin iâşecisiydi. Tatbikat için hazırlanan subaylar, fazla olduklarından bu mağaza subaylar tarafından ziyaret ediliyordu. Şeyh Dürlü subayların ellerinden satın aldıkları malları almak isteyince aralarında kavga çıkmış ve ambargocular çekilmek zorunda kalmışlardır. Vasilaki'nin mağazası ise Edirne'nin en büyük ekmek fırınıydı. Mağazasını kapatmıştır. Museviler, yerel polis kuvvetleriyle aralarında olan bir mesele yüzünden, mağaza sahibinin bir suçu olmadığı halde, belediyeye ait Rasaduya Parkını halka kapatmışlardır. Ermeni gazetesi Azadarmat'a göre Ermeni mahalleleri polisler tarafından korunmaktadır.”¹⁵¹⁰

Bu haberi Edirne Boykotaj Heyeti yalanlamış ve ordudan kimsenin Sikaryos'un dükkânına müracaatta bulunmasına gerek olmadığını, Ekmekçi Vasilaki'nin dükkânının da pazar günleri bile açık olduğu bildirilmiştir.¹⁵¹¹ Hükümet, boykot konusunda yerel idareye sürekli uyarı ve emirler göndersede Edirne'de boykot son ana kadar aktif bir şekilde devam etmiştir.¹⁵¹²

Boykotaj, Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) ise 1910 yılının Haziran ayında başlanmış,¹⁵¹³ sadece limanlarda bulunan Yunan gemilerine değil şehirdeki Yunan kökenlilerin mağazalarına da uygulanmış ve zamanla Yunanlı işletmelerinin

¹⁵⁰⁸Edirne'deki Yunan mağaza ve dükkânlarına yaftalar yapıştırılması ve boykot takibi için bk. “Boykotaj”, *İkdam*, No: 120, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1; “Boykotaj”, *Yeni İkdam*, No: 113, 21 Haziran 1326, 4 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁵⁰⁹“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁵¹⁰“Edirne'de”, *Prodos*, 21 Haziran 1910; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7467, 21 Haziran 1326, 4 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁵¹¹“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁵¹²*BOA*, DH.SYS. 22/1-3, belge no: 2, (H-15-09-1328).

¹⁵¹³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 1.

kapanmasına neden olmuş, hatta zaman zaman şiddet olayları yaşanmıştır.¹⁵¹⁴ Örneğin, Tekirdağ'da boykot önderi olarak karşımıza Hüseyin Ağa önderliğinde kırktan fazla sandalcı ve hamaldan oluşan bir grup çıkmaktadır. Grup üyeleri pazarları dolaşmışlar ve Yunan mağaza sahiplerini, boykotaja karşı koymaları halinde işletmelerini yağma etmekle tehdit ederek mağaza ve dükkânlarını kapatmalarını istemişlerdir. Aynı zamanda Osmanlı tebaasından olan Rumların işletmelerine giderek onlardan boykot komitesinin aldığı karar doğrultusunda buralarda çalışan Yunan uyrukluların işten atılmasını da talep etmişlerdir.¹⁵¹⁵ İşletme sahiplerinin şikâyeti üzerine yerel idare tarafından şikâyet sahiplerine tedbir alındığı ve mağaza ve dükkânlarını açmaları söylenmiş, ertesi gün Yunan mağazaları açılmış ve mağaza sahipleri rahatsız edilmemişlerdir. Ancak cumartesi sabahı tüm mağazaları katrana bulanmış olarak bulmuşlardı. Bundan da anlaşılacağı üzere idare tarafından alınan önlemler boykotçular karşısında etkisiz kalmıştır.¹⁵¹⁶ Tekirdağ'da bunlara benzer eylemler boykotaj sonuna kadar devam etmiştir.¹⁵¹⁷

Selanik, İzmir ve İstanbul'da Yunanistan'a boykot ilan edilmesi üzerine Marmara'nın diğer sahil beldeleri de ardı ardına boykota katılmaya başlamışlardır. Örneğin, Kale-i Sultani'den (Çanakkale) Mavnacılar Kethüdası Ali, "Girit meselesi lehimize halledilinceye kadar boykotaj ilan" ettikleri bilgisini basınla paylaşmış,¹⁵¹⁸ Gelibolu da bu süre zarfında Yunanistan mal ve vapurlarına boykot ilan ederek boykotaja dâhil olmuştur.¹⁵¹⁹ Gelibolu'dan alınan haberlere göre boykotçular bir değirmenin her türlü faaliyetine son vermişler, bir Yunanlının otelini kapattırmışlar ve Yunan uyruklu doktorların çalışmalarını da engellemişlerdir.¹⁵²⁰

¹⁵¹⁴Örneğin Amaltheia'nın Tekirdağ'dan aldığı bir telgrafta boykotun şiddeti şöyle aktarılmıştır: "dün Tekirdağ'da, nümayiş yapan bir grup boykotçunun, Yunan uyruklu Zomarohioti'nin mağazasına saldırdıklarını, camekânı kırarak içerdeki bazı malları parçaladıklarını bildirmektedir. Boykotçular tehdit ile Bay Zomarohioti'nin uyruk değiştirmesini istemektedirler." Bk. "Tekirdağ'da Manzara", *Amaltheia*, 10 Haziran 1910; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 659, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

¹⁵¹⁵"Tekirdağ'da", *Tahidromos*, 3630, 6 Temmuz 1910.

¹⁵¹⁶y.a.g.k.

¹⁵¹⁷BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 3, (H-22-09-1329); BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 4, (H-12-08-1329).

¹⁵¹⁸"Boykotaj", *Tanin*, No: 639, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 2.

¹⁵¹⁹"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 184, 20 Mayıs 1326, 2 Jain 1910, s. 2.

¹⁵²⁰"Gelibolu'da Ambargo", *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633.

Lâpseki ve Biga’da da kısa süre sonra Yunan mallarına ve vapurlarına karşı boykotaj başlamış, Yunan vapurlarıyla hiçbir insan ve eşyanın taşınmayacağı, aynı şekilde de Yunan mağaza ve dükkânlarından alış-veriş yapılmayacağı belirtilmiştir.¹⁵²¹ Çanakkale, Gelibolu, Lâpseki ve Biga boykot heyetleri de boykotaj süresince, Dersaadet Boykot Heyeti ile eşgüdümlü çalışmış, boykotaj resmen kaldırılınca kadar boykota devam etmişlerdir.¹⁵²²

Marmara Bölgesi’nin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Balıkesir ve kazaları da boykot sürecinde sıklıkla gündemde yer almıştır. Örneğin, Erdek’te boykotaj “ahalinin galeyanı” şeklinde duyurulmuş ve Yunan vapurlarına karşı boykotaj ilan edilmiş, Destuni vapurunun ne malları ne de yolcuları iskeleye çıkarılmamış, gemi geri çevrilmiştir.¹⁵²³ Bandırma’da ise kayıkçılar adına Kâhya İsmail tarafından kaleme alınan ve 30 Mayıs’ta Tanin’e gönderilen bir telgrafla “sevgili Giritimize uzatılan kirli ellerinden dolayı” Yunanlılara boykotaj ilan ettikleri bildirilmiş, kısa süre sonra da boykot özellikle ticari hayatı etkilemeye başlamıştır.¹⁵²⁴ Örneğin, İyonya Deniz İşletmeciliği Şirketi’nin yapmış olduğu Bandırma seferlerinin kesilmesi, şehrin ticari hayatına ve bilhassa koyun ticaretinin canlı olduğu bu mevsimde, büyük bir karışıklık oluşturmuştur. Burada bulunan Türk celeplerinin koyun nakli konusunda yaşanan sıkıntılara dair şiddetli şikâyetleri üzerine Moda seferini yapan gemiler bu faaliyeti icra için yollanmışlardır.¹⁵²⁵

Ayvalık 19. yüzyılda sanayi vesair üretim alanları noktasında uluslararası ticaret ağına sahip, ekonomik yönden gelişmiş bir ticaret bölgesi haline gelmiştir. Bu özellikleri Ayvalık’ı Rumlar ve tüccarlar için adeta bir çekim merkezi haline getirmiştir.¹⁵²⁶

¹⁵²¹“Boykotaj”, *Tanin*, No: 644, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 2; “Lâpseki’de Boykotaj”, *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁵²²BOA, BEO. 3632/272367, belge no: 5, (H-28-07-1327).

¹⁵²³“Boykotaj”, *Tanin*, No: 640, 31 Mayıs 1326, 13 Haziran 1910, s. 2.

¹⁵²⁴“Boykotaj”, *Tanin*, No: 641, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2.

¹⁵²⁵“Yolcuların Sıkıntıları”, *Amaltheia*, 9 Haziran 1910, s. 464.

¹⁵²⁶Ayvalık, “19. yüzyıl boyunca kent nüfusunun hemen hemen tamamının Rumlardan oluşması ve kentin belli vergi ayrıcalıklarına sahip olmasıdır. Bunun nedeni ... Esasen 1774’te Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması’yla birlikte Ege’de belli liman kentlerinde yaşayan Osmanlı tebaası Rumlar üzerinde Rusya’nın belli bir himaye kurmak istemesinin yol açtığı sonuçlar olduğu söylenebilir. Bunun sonucunda belli bir liman kentine özel bir statü istenmesi, özellikle tüccarlar için belli vergi indirimleri istenmesi söz konusu olmuştur. Bu antlaşmada karşılıklılık ilkesi gereği benzer vergi avantajları Karadeniz’deki Rus limanlarında oturacak Türk tüccarlara da verilmiştir. Dolayısıyla Ayvalık ve Gemlik gibi liman kentlerinde oturan Rumlar bu biçimde özel bir statüden yararlanır hale gelmişler, bu kentler bu ölçüde günümüzdeki serbest ticaret bölgeleri gibi işlev görmüş ve kentlere olan nüfus hareketleri de bundan etkilenmiştir.

Özellikle sanayi ve ticaretin temelini zeytincilik ve sabun olması, burada zeytinciliğin gelişmesi sonucunu da doğurmuştur. Bu ürünün yanında bağcılıkta önemli bir gelişme kaydetmiştir.

Ayvalık Osmanlı zeytin ticaret ağının önemli merkezlerinden birisiydi. Bu ticaretin büyük bir bölümü İngiltere ile gerçekleştirilmekte; bunu Fransa, Avusturya, Amerika, İtalya, Rusya, Almanya ve Yunanistan takip etmekteydi.¹⁵²⁷ Bu dönemde Ayvalık Limanı ortalama 100 buharlı, 2 bin de yelkenli geminin uğradığı oldukça hareketli bir liman haline gelmiştir.¹⁵²⁸ Ayrıca Ayvalık, Rum nüfusun yoğun olduğu bir bölgeydi.¹⁵²⁹ Bu nedenle Ayvalık'ta boykot daha farklı ilerlemiştir. Örneğin, Ayvalık halkı boykotaj heyetinin emri aleyhinde hareket etmiş, Yunan mallarına karşı ilan edilen boykotaja iştirak etmemiş, hatta Armudabad (Armud Ovası olarak da geçiyor) ahalisi, Ayvalık kazasına karşı boykot ilan etmişlerdir.¹⁵³⁰

Ayvalık'ta en çok tartışma oluşturan nokta ise amele konusu olmuş, bu konu Yunan tüccarından, sefarethanelere, oradan da Hariciye Nezaretine uzanan bir mesele haline gelmiştir. Karesi Mutasarrıflığından Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine çekilen bir telgrafa göre Ayvalıklı zeytin üretici ve tüccarları boykotaj nedeniyle çalıştıracak işçi bulamamışlardır. Bu nedenle üretici Yunanistan'dan bölgeye zeytin işlerinde çalışmak üzere amele getirtmek istemiştir.¹⁵³¹ Bu konuyu haber alan bölge ahalisi ise bu istekte bulunan zeytinlikleri basmaya başlamış, Burhaniye ve Ayvalık'a jandarma takviyesi

Ayvalık'ın bir 19. yüzyıl kenti olmasının nedeni budur. Yani bu tür vergi ayrıcalıkları kente Ege Adaları, Anadolu ve Mora içlerinde Rumların göç edip gelmesine yol açmış, kent bir çekim merkezi olmuştur. Yine de 19. yüzyıl sonlarına geldiğimizde bu özel statü ve vergi ayrıcalıklarının yavaş yavaş ortadan kalkmakta olduğunu görüyoruz." Bk. Y. Terzibaşoğlu (2009). "19. Yüzyılda Batı Anadolu Liman Kentlerinde Elitlerin İlişki Ağları". *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu*. İzmir: İzmir Ticaret Odası, s. 289/288-290.

¹⁵²⁷B. Akın (2015). "19. Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo Ekonomik ve Mekânsal Yansımaları". *OÜSBAD*, Temmuz 2015 (29 Nisan-01 Mayıs 2015 tarihinde Fatsa/Ordu'da Gerçekleştirilen Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII. Karadeniz Limanları Sempozyumu), s. 14/7-23.

¹⁵²⁸B. Bayraktar (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 22-23.

¹⁵²⁹1889 Tarihli Karesi Salnamesine göre: "19. yüzyıl sonunda Ayvalık nüfusunun hemen hemen tamamı Rumlardan oluşmaktaydı." Bk. A. Mutaş (2003). *Salnamelere Göre Karesi (1847-1922)*. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, s. 92.

¹⁵³⁰"Boykotaj", *Türkiye*, No: 17, 1. Sene, 30 Teşrinievvel 1326, s. 3.

¹⁵³¹BOA, DH. SYS. 22/2-5, belge no: 3, (H-23-12-1328); BOA, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 16, (H-26-06-1329).

yapılarak olaylar bastırılmak istenilmiş, ancak jandarmalar yetersiz kalmış, Burhaniye ve Ayvalık kaymakamlıkları da sorunu çözemeyince hükümetten yardım istemiştir.¹⁵³² Hatta Yunanlılara karşı uygulanan boykotaj, özellikle Armudabad'da daha da şiddetlenmiştir. Örneğin Armudabad'da boykot esnasında bölgedeki zeytinliklere zararlar verilmiş, bazı yerlerde hırsızlık olayları dahi görülmüştür. Sonuçta yerel idare hükümetten acilen gerekenlerin yapılmasını talep etmiştir.¹⁵³³ Aynı istek ve talepler Yunanlı işletmeciler tarafından sadarete kadar ulaştırılmıştır.¹⁵³⁴ Ancak hükümetin girişimlerine rağmen pek de olumlu bir gelişme kaydedilememiş,¹⁵³⁵ Ayvalık, Burhaniye ve Edremit'te¹⁵³⁶ boykotaj kalkıncaya kadar bu durum devam etmiştir.¹⁵³⁷

3.2.2. Ege Bölgesi Vilayet ve Kazaları ile Adalar

Üç kıtanın ortasında bulunan Akdeniz, asırlarca bu havzada yaşayan toplumların ortak kullanım alanı olarak siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler açısından başrol oynamış ve dünya uygarlığının gelişmesi ve yaygınlaşmasında en önemli etken olmuştur. Uygarlığın doğuşu ve yayılışında, özellikle Doğu Akdeniz limanlarının büyük payı

¹⁵³²BOA, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 4, (H-19-01-1329).

¹⁵³³BOA, DH.SYS. 22/1-10, belge no: 3, (H-05-08-1329).

¹⁵³⁴Ayvalık zeytincileri sadarete yazı yazarak değil zeytinlerini toplamak zeytinlerinin yanına bile yaklaştırmadıklarını ve bu durumun hayatlarının sonu olduğunu belirtmişlerdir. Yazıda zeytinciler, mahv ve perişan olduklarını ve bu zulmün acilen sonlandırılmasını istiyorlar. Bk. BOA, DH.SYS. 22/1-10, belge no: 4, (H-05-11-1328); BOA, DH.SYS. 22/1A-10, belge no: 2, (H-2-12-1328).

¹⁵³⁵Örneğin, Edremit kaymakamlığından alınan bilgiye göre; Edremit ve Burhaniye kazaları dâhilinde Baltavi Çiftliği'nin sahibinin Yunan tebaasından olması nedeniyle köylerden bu çiftliğe çalışmaya gidilemediği ile ilgili şikâyetler hükümete iletilmiştir. Bk. BOA, DH.SYS. 22/1-10, belge no: 7, (H-25-12-1328); BOA, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 8, (H-10-01-1329).

¹⁵³⁶“Edremit'den bize 25 Mayıs tarihli haberler gelmektedir: Dün burada yağmalar olmuştur. Bir grup Osmanlı Türkü, Yunan uyruklu Demirci Bay Tilemahos'un demir atölyesine girerek orada bulunan her şeyi imha etmişlerdir. Bugün oraya, Ayvalık'ta bulunan Yunan Konsolosu Bay Paraskevopoulos gelmiş ve yerel makamların önünde söylendiğine göre tazminat alacak olan Bay Karanikolas'a ait imha edilen malların tespiti yapılmıştır. Bu talan ve yağmanın, 10 kişi kadar olan failleri yakalanmış ve çalınan malların bir kısmı bulunmuştur. Bugün ise tüm Yunan mağazaları açılmış ve işlerine devam etmişlerdir.” Bk. “Edremit'de Yeni Talanlar”, *Amaltheia Gazetesi*, 29 Mayıs 1910. Ayrıca bazı haberlerde dükkân sahibi olan Yunanlıların dükkânlarını kapattıklarını, alış-verişlerinin sınırlandığını ve hatta bunlara selam vermenin bile yasaklandığını yazılmıştır. Bk. “Edremit'de”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3627, 2 Temmuz 1910.

¹⁵³⁷BOA, DH.SYS. 22/1-18, belge no: 4, (H-30-07-1329).

vardır. Bu limanlar içinde İzmir'in ayrı bir yeri bulunmaktadır.¹⁵³⁸ Özellikle İzmir, Akdeniz'in diğer bölgeleriyle çok eskilere dayanan Asya'dan transit geçen mallar ve ticari eşya için bir istasyon işlevi görmüştür.¹⁵³⁹

Tarihsel geçmişi ve tüm bu özellikleri nedeniyle 1910-11 Yunanistan boykotajı süresince İzmir, boykotun en önemli merkezlerinden biri olmuş, öncü bir rol oynamıştır.¹⁵⁴⁰ Nitekim İzmir'de ilan olunan boykot, sadece liman ve Yunan vapurlarıyla sınırlı kalmamış, tüm Yunan işletmelerine yayılmış, hatta pazar yerlerinde de uygulanmaya başlamış, zaman zaman şiddet olaylarına da sahne olmuştur.¹⁵⁴¹ İzmir'de uygulanan boykotaja özellikle *Giritli Türklerden* oluşan boykotçular öncülük etmiş ve boykotta aktif olarak yer almışlardır.¹⁵⁴² Örneğin, Amaltheia Gazetesi Rum ve Yunan

¹⁵³⁸ A. Martal (2011). "İzmir'in Akdeniz Ticaretindeki Rolü". *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. (Ed: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse). İstanbul: Yeditepe Yay., s. 387.

¹⁵³⁹ İzmir tarihi akış içinde Roma, Bizans, Anadolu Selçukluları, Ceneviz, Beylikler ve Timur hakimiyetinde kalmıştır. İzmir 1452'de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. İzmir, 16. yüzyılın sonlarına kadar daha ziyade yerel önem taşıyan bir kıyı şehri olarak varlığını sürdürdü. 1566 yılında Sakız Adası'nın Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra burada yaşayan tüccar topluluklarının ve konsolosların İzmir'e taşınmaları, İzmir'in ticari önemini arttırdı. Bu tarihten itibaren de İzmir'in nüfusu hızla artmaya devam etti. Bk. Martal (2011). **a.g.k.**, s. 387-388.

¹⁵⁴⁰ Türkçe basın, İzmir Rumca basını, "Etnik-i Eterya etkisindeki gazeteler" olarak eleştirmiş ve bu gazetelerin boykot aleyhinde yazılar ve haberler yazacakları konusunda da özellikle uyarılar vermiştir. Örneğin: "İzmir'de bir Yunan vapurundan mal çıkartmak için giden sandalcılara bir gürültü çıkarmak, konsolosları işe karıştırmak üzere Etnik-i Eterya'nın bir fedaisi olduğundan hiç şüphe edilmeyen Yunan konsoloshanesi tercümanı Liyahti isminde biri, vurmak kasdıyla birkaç el silah boşalttığı zaman birkaç merd ve kahraman Osmanlı, Osmanlılık namına şeref verecek bir surette terbiye metanet ve soğukkanlılığını gayib etmeyerek ortaya çıkıp kurşunlara göğüs açıp Osmanlı menfaati namına hayatını bile esirgememişken hükümetin küçük bir ihtarı üzerine çekilmişlerdir. Vatan için vatanın selameti maksadı kudsiyeti yolunda nefse galebe etmek fedakârlığının büyük bir numunesi, bir örneğini göstermişlerdir." Bk. "Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi", *Sebilürreşad*, S. 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹⁵⁴¹ "Dün öğleden önce, buradaki ekonomik ambargonun tatbik edilmesi için bir teşebbüste bulunulmuştur. Giritli Türklerden oluşan bir grup, yukarıdaki mahallelere girmişler ve Yunan uyruklu kişilere mağazalarını kapatmaları için çeşitli mağazalarda zorbaca hareketlerde bulunmuşlardır. İyi ki boykotçular, yalnız Türk pazarlarında bulunan Yunan uyruklarının mağazalarına girmişler. Çünkü büyük tavernaların bulunduğu veya Fasila Semtindeki mağazalara saldırsalardı, vahim ve çok üzücü olaylar yaşayacaktık. Ekseriyeti ayak takımı olan bu boykotçular, mağazalara girerek mağaza sahiplerinden haraç istemişler ve mağaza sahiplerine her türlü zorbalıktan kaçınmaları için küstahça emir vermişlerdir." Bk. "Boykot", *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁴² "Bedestende nerede ise kanlı bir çatışma olacaktı. Çünkü bazı soydaşlar Giritli Türkler ile çarpışmaya girmişler ve bu arada bıçaklar da ortaya çıkmıştır. Diğer pazarlarda da benzer olaylar meydana gelmiş, ancak üzücü neticeler oluşmadan gelip geçmişlerdir. Buna rağmen birçok soydaş bu gösterilerin nereye kadar varacaklarını bilmedikleri için mağazalarını kapatmışlar ve kendilerinden kaynaklanmayan bu ekonomik ataletten büyük zararlara uğrayarak evlerine gitmişlerdir. Giritli Türklerden oluşan bir grup aynı zamanda Basmahane'de bulunan Yunan uyruklu Panayot Hristofidis'in lokantasına girmişler ve duvarda asılı Yunan Prensi Georgios'un fotoğrafını indirmişler ve parçalamışlardır. Aynı ekip, Basmahane'de bulunan ahçı İoannis Samios'un ortağını acımasızca dövmüşler ve devamında Vasilis Vafiadis'in

uyruklu tüccarların boykotçuların eylemlerinden ve boykottan kaçınmak için farklı yöntemler izlediğini; mağaza sahiplerinin, mağazalarını her türlü talandan kurtarmak için Avrupa devletlerinin bayraklarını astıklarını¹⁵⁴³ ve Bedesten yolundaki sarrafların da boykottan kurtulmak için mağazalarını kapattıklarını yazmıştır.¹⁵⁴⁴

Amaltheia, ayrıca Giritli Türklerin, Yunan uyruklu işçileri işlerini bırakmaları için zorladıklarını ve aynı zamanda sandalların Yunan bayrağı taşıyan gemilere mal yüklenmesine engel olduklarını sayfalarına taşımıştır.¹⁵⁴⁵

Bu süreçte İzmir Yunan Konsolosluğu da oldukça yoğun bir mücadele içine girmiş ve Konsolos Poter da süreci yakından takip etmiştir.¹⁵⁴⁶ Ancak şiddet olayları son bulmamış, hatta İzmir Yunan Konsolosluğunda çalışan Liatis isminde bir kişinin de saldırıya uğradığı ileri sürülmüştür. Liatis'e saldıran 30 kadar boykotçu, polis tarafından tevkif edilerek cezaevine gönderilmiştir.¹⁵⁴⁷ Daha sonra yapılan tahkikat, olayın çok farklı bir seyir almasına neden olmuştur. Çünkü şiddete ilk başvuran kişinin Liatis olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, yerel idare tarafından derhal kınanmış ve Yunan Konsolosu Tercümanı Liatis'nin hal ve hareketlerinin kargaşaya ve kaosa neden olduğu gerekçesiyle; Vali Mahmut Muhtar Bey bu kişinin artık tanınmadığı bilgisi mektupla konsoloshaneye iletilmiş, aynı zamanda Dâhiliye Nezaretine de konuyla ilgili bilgi verilmiştir.¹⁵⁴⁸

Bu arada Dersaadet Yunan Konsolosu da harekete geçmiştir. Yunan Sefaret Tercümanı Nahum Bey, Bâbıali'ye giderek Hariciye Nezareti Müsteşarı Ohannes Bey ile

Şaraphanesine giderek oradaki Yunan konyak fabrikasında bulunan bir Yunan amblemini indirmişlerdir.” Bk. “Boykot: Pazar Yerlerinde”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁴³“Boykot: Vatandaşların Korunması”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁴⁴y.a.g.k.

¹⁵⁴⁵“Boykot: Limanda”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁴⁶*Amaltheia Gazetesi*, 29 Mayıs 1910; “İzmir’de Ekonomik Ambargo, Perşembe Günkü Manzaralar”, *Prodos*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁴⁷“Boykot: Tevkif Edilenler”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910; “Boykot: Bay Liati’ye Karşı Saldırı”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 650, 3 Haziran 1326, 16 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁵⁴⁸“Sayın baş konsolosluğun A derecedeki tercümanı olan Bay Liatis, kavaşın refakatinde, İzmir’in iç limanında demir atmış bulunan Panellinos şirketine ait *Samos* gemisine, bazı kişilerin bu gemiye karşı yaptıkları ekonomik ambargoyu engellemek için çıkmış ve bu geminin içindeyken yapılan araştırmalardan ortaya çıktığı gibi 1 kez sandalcı Ahmet’e ve 3 kez havaya ateş etmiştir.” *Amaltheia*, 31 Mayıs 1910, s. 429; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2.

görüşmüştür. Nahum Bey, Ohannes Bey’e Yunan hükümeti adına Yunan gemileri ve Yunan mallarına uygulanan ambargonun geniş boyutlara ulaşması ve özellikle de Giritli Türkler tarafından İzmir’deki Yunan mağazalarına yapılan saldırılar hakkında sert protestoda bulunmuştur.¹⁵⁴⁹ Ohannes Bey ise Nahum Bey’e İzmir’de kargaşa yapanların cezalandırılmaları için sert emirler ilettiklerini ve İzmir valisinin de konu ile ilgili olarak Yunan vatandaşlarının korunması, kargaşa oluşturanların cezalandırılmaları için gerekli önlemleri aldığını söylemiştir.¹⁵⁵⁰

Meydana gelen olaylar nedeniyle yerel idare sıkı denetimlere başlamış ve emniyet güçleri de devreye girmiştir. Amaltheia, bu durumu “asker tarafından işgal edilmiş bir şehir görünümünde idi. Jandarmalar ve polislerden oluşan devriyeler, pazarları ve mahalleleri geziyorlardı. Pazarların birçok köşesi de jandarmalar ve polislerin yönetiminde” şeklinde tasvir etmiştir.¹⁵⁵¹ Ayrıca gazetenin haberine göre yerel makamların emirleriyle limandaki boykot sona ermiş ve böylece gemiler yüklerini boşaltmaya ve yolcularını da indirmeye başlamıştır.¹⁵⁵²

En nihayetinde İstanbul’daki Yunan Büyükelçisi Gariparis’in yapmış olduğu girişimlerden sonra konsolosluk tercümanı Liatis olayı halledilmiş ve Liatis yerinde kalmıştır.¹⁵⁵³ Bu gelişmeler üzerine İzmir Boykot Heyeti üyesi Ahmet Refik Bey istifa etmiştir. Boykot komitesinin istifa eden üyesi Ahmet Refik Beyin, Köylü Gazetesinde yayınlanan açık mektubunda: Hükümetin boykotçuları engellediği ve Yunanlı

¹⁵⁴⁹“Türkiye’de Ekonomik Ambargo, İzmir’deki Olaylar Nedeniyle Yunan Büyükelçisinin Protestoları”, *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁵⁵⁰y.a.g.k., s. 434.

¹⁵⁵¹“Boykot: Şehrin Çehresi”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁵²“Gazete Vali Vekili Tefik Bey bu konuda aldığı önlemler ve çalışmaları ile ilgili şunları yazmıştır: “Valiye vekâlet eden sayın Milli Eğitim Müdürü Tefik Bey dün almış olduğu koordineli ve akıllı tedbirler sayesinde ve bu tedbirlere bağlı olarak düzenin sağlanmasını ve vatandaşlarda sükûnetin geri gelmesi ile ilgili olarak vatandaşlar adına genel memnuniyetimizi iletmeyi borç biliriz. Almış olduğu askeri ve polisiye tedbirlerden ayrı olarak yaptığı başka bir faaliyeti Yunan ve Türk gazetecilerini çağırması ve onlara halkın galeyana gelmemesi için kışkırtıcı makaleler yazmaktan kaçınmaları ve ılımlı olmalarını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla, Tefik Bey, tüm bu icraatından dolayı gerçekten samimi tebriklere layıktır.” Bk. “Boykot: Vali Vekilinin Tavsiyeleri”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910; Boykot: Emirlerin İletilmesi”, *Amaltheia*, 29 Mayıs 1910.

¹⁵⁵³“İzmir’de”, *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

tercümanın ateş etmek suretiyle küstah bir davranışta bulunduğu ve Osmanlıların ruh büyüklüğü ve sabır göstermeleri yüzünden istifa ettiğini beyan etmiştir.¹⁵⁵⁴

Bu arada İzmir Boykot Heyeti de boykot ile ilgili yeni kararlar almış ve bu kararları halka ilan etmişlerdir. İlanda Yunan ticaret mallarına ve Yunan gemilerine boykot uygulanması, boykotçuların bilgi sahibi olmaları için İzmir'deki Yunan uyruklularının listesinin çıkartılmasını, yabancı uyruklu gemilerin Yunanlılara ait ticaret mallarını gemilerinden boşaltmaları için 10 Haziran'a kadar mühlet verilmesini, boykot hakkında bilgi edinmek isteyen kişilerin Emiler Hanı (?) içerisinde bulunan tüccar Refik Beye ve Nuri Beye müracaat etmelerine dair bilgiler yer almıştır.¹⁵⁵⁵ Ayrıca İzmir Boykot Cemiyeti, Avrupalı işyeri sahiplerine, Yunan uyruklu çalışanlarını işten çıkartmalarını aksi takdirde, kendileriyle olan ilişkilerin kesileceğini bildirmiş ve işletmesi bulunan tüm Yunan uyrukluların listesini de yayınlamıştır.¹⁵⁵⁶ Cemiyet, daha sonra tüccarların sorun yaşamamak için boykotaj cemiyetinden onaylı belge almaları gerektiğini ilan etmiştir.¹⁵⁵⁷

Boykot, İzmir'de Yunan uyrukluların yanında onlarla iş yapan yabancı uyruklulara karşı da uygulanmıştır. Örneğin Belçika bayraklı bir gemi de boykota uğramıştır. İtalya uyruklu Racio'ya Yunan mavnalarının yanaşmaları men edilmiştir.¹⁵⁵⁸ Ayrıca İzmir'de ikamet eden ve gemi inşasıyla uğraşan İngiliz uyruklu Vitali de boykotçular tarafından tehdit edilmiştir.¹⁵⁵⁹ Bu arada İzmir'de yaşananlar nedeniyle konsololar da hükümete boykotçuları şikâyet etmişler ve hükümetten boykotun kaldırılmasını istemişlerdir.¹⁵⁶⁰ Ancak 1910-11 Yunanistan boykotajı bir taraftan

¹⁵⁵⁴“İstifanın Nedenleri”, *Amaltheia*, 5 Haziran 1910, s. 441.

¹⁵⁵⁵“Komitenin Kararları”, *Amaltheia*, 31 Mayıs 1910, s. 429.

¹⁵⁵⁶“Avrupalılara Karşı Tehditler”, *Amaltheia*, 23 Haziran 1910, s. 497.

¹⁵⁵⁷“Ticari malları gönderenlerin 10 Temmuz tarihine kadar komisyon tarafından verilecek belgeyi almak için faaliyette bulunmazlarsa ülkenin içerisine gönderilecek ticari malların katalogları onaylanmayacaktır. Tüm tüccarlarla küçük meslek sahiplerinin, herhangi bir yanlışlığı önlemek maksadıyla bu belge ile teçhiz edilmeleri gerekmektedir.” Bk. “İzmir'deki Boykot”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, S. 3637, 11 Temmuz 1910.

¹⁵⁵⁸“İzmir'de Boykot”, *Amaltheia*, 7 Mart 1911, s. 302.

¹⁵⁵⁹BOA, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 33, (H-04-10-1329).

¹⁵⁶⁰“Boykot”, *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, S. 3857, 17 Mart 1911.

hükümetin boykotu kaldırma teşebbüsleri, diğer taraftan ise boykotçuların karşı hamleleri boykot kaldırılınca kadar devam etmiştir.¹⁵⁶¹

Aydın'da ise yoğun bir Rum nüfus olması nedeniyle boykot, İzmir'in aksine farklı bir gelişim kaydetmiştir. Örneğin, Aydın'da boykot ilanı diğer bölgelere göre geç gerçekleşmiştir ve bu durum bazı çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır.¹⁵⁶² Aydın Boykot Cemiyeti ise diğer boykotaj cemiyetleri gibi aynı yol ve yöntemleri takip etmiş; beyannameler yayınlayarak halka Yunanlılara ait olan işletmelere girilmemesi konusunda uyarılar vermiş, Yunanlı işletmeler basın aracılığıyla halka duyurularak buralardan alış-veriş yapmamaları istenmiştir.¹⁵⁶³ Bu sırada Aydın'da Yunan malı sattıkları, Yunanlılarla iş yaptıkları gerekçesiyle boykotaj cemiyetine birçok ihbar yağmaya başlamıştır. İhbarlar sonucunda Söke'den Makaropulos ve ortakları, Aristidis Alexino, Vasilyos Zipanisidis, İnce Adelfi, Haralambos, Hacı Kostandi, Panayotis Benaiyas isimli tüccarlar da boykota tâbi tutulmuşlardır. Cemiyetin yaptığı açıklamaya göre bu tüccarlara ders verilmesi için bunlardan alış-veriş yapılmaması istenmiştir.¹⁵⁶⁴

Aydın'da gerçekleştirilen boykotta zaman zaman şiddet olayları da yaşanmıştır.¹⁵⁶⁵ Örneğin, Aydın vali vekâletinden 27 Mayıs tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgraf şu şekildedir:

“Bugün sabahleyin birkaç kişinin boykotaj ilan edilmesi iddiasına ön ayak olarak ortaya çıkarmak istedikleri karışıklığın önü, oluşturulan jandarma ve polis devriyeleri ile derhal alınmış olduğu gibi boykotaj adı altında bir kimseye veya bir mağazaya saldırılacak olursa hükümetin buna sebep olanları şiddetli biçimde cezalandıracaktır. Diğer uyarılara dair ilan edilen resmi beyanname

¹⁵⁶¹BOA, BEO. 3632/272367, belge no: 6, (H-24-08-1327).

¹⁵⁶²“Türk Basını”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 475.

¹⁵⁶³Boykot cemiyeti ilk olarak uyarıları dikkate almayan Esfençoğulları ile Aleko Yorgiyadis isimli sabun üreticisi ve yağ tüccarının boykot edilmesi için halka çağrıda bulunmuş, bir de ilan yayınlamıştır. Bk. *Ahenk*, 13 Eylül 1910; (Aktaran; Güneş (2010). **a.g.k.**, s. 26).

¹⁵⁶⁴*Ahenk*, 19 Eylül 1910 (Aktaran; Güneş (2010). **a.g.k.**, s. 26.)

¹⁵⁶⁵Konu boykot cemiyetinin de dikkatinden kaçmamış ve yayınladıkları bildirilerle özellikle böylesi yerlerde boykot uygulanmasının zor olduğunu, bu nedenle boykot silahını çok dikkatli kullanmak gerektiğini işaret edip esas düşmanın Yunanistan olduğu hatırlatılmıştır. Boykotun esas hedefine yönelik hatırlatmalar cemiyet tarafından sıklıkla kullanılmak zorunda kalmıştır. Fakat zor olan bu ilişkiyi ayırt etmenin bazen çok güç olmasıdır. Çünkü Yunanlıların, yerli Osmanlı Rumlarıyla pek sıkı ve kuvvetli bağları, akrabalıkları vardır. Bk. “Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sebilürreşad*, S. 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

üzerine sükûnet tamamıyla sağlanmıştır. Olay çıkaran ve çıkmasına teşvikte bulunan beşi Müslüman ve biri Rum altı kişi tutuklandı.”¹⁵⁶⁶

Aydın’da boykotun ilanı ve beraberinde yaşanan çatışmalar hükümetin de gündemine sıklıkla girmiştir. Dâhiliye Nezareti’nin direktifleri doğrultusunda yerel idare de boykota karşı uyarılarda bulunmaya başlamıştır. Örneğin Aydın Valisi Mahmud Muhtar Bey, İzmir Şehir Kulübünde yaptığı konuşmada boykotun uygulanması sırasında dikkat edilmesi gereken noktaları sıralamış ve boykotun kanun ve nizam çerçevesinde uygulanması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁵⁶⁷

Vali konuşmasında; öncelikle boykotajın birçok açısı olduğunu, siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlarının olduğunu belirtmiştir. Vali, boykotajın İzmir gibi Rum anasının ve Yunan tebaasının en yoğun olduğu bir yerde icra edilmesinin; asayiş ve emniyete yönelik birçok sorunları da beraberinde getireceğinin altını çizmiştir. Bu nedenle Vali, boykotaja devam edenlerin, boykotajın gerçek amacına ulaşması için bu noktaya dikkat etmeleri gerektiğini özellikle belirtmiştir. Vali boykot ilanının halkın medeni bir hakkı olduğunu, fakat bu hakkın başkasının hakkına asla tecavüz edemeyeceğini, kanun ve nizama aykırı davranılamayacağını özellikle vurgulamıştır. Vali daha sonra boykotajın artık zarar vermeye başladığını da belli bir üslup ile anlatmaya çalışmıştır. Vali öncelikle iktisadi harpten amacın; harp açılan devletin ticaretine zarar vermek olduğunu, kendi ticaretine zarar vermeye başladığında işlerin de değişeceğini özellikle üzerinde durmuştur. Vali Bey bu nedenle gözetilmesi gereken bir takım usul ve kanunun tedkik edilmesini, bunların tek tek incelenerek Osmanlı iktisadına zarar vermeyecek surette boykotajı kanun dairesinde tatbik etmek ve boykotu idare eden heyetlerin de bu kanun ve nizama uymalarının vazifeleri olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶⁸

Ege Bölgesinde gerçekleştirilen boykotta Manisa, İzmir’le beraber önemli merkezlerden biri olmuştur. Manisa’dan gelen haberlerin boyutu farklı olmakla beraber yine boykotta aynı yol ve yöntemler kullanılmıştır.¹⁵⁶⁹ Örneğin, Tahidromos’a göre

¹⁵⁶⁶“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 646, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁵⁶⁷“Aydın Valisinin Mütalaası”, *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁵⁶⁸y.a.g.k., s. 2.

¹⁵⁶⁹“Manisa’da boykotçuların tüm öfkesi, buradaki Yunan viskonsolosluğunda bulunan tercümana karşı idi. Viskonsülü (yardımcı konsolos) şehirden kovalamışlardır. Geçen gün, Yunan uyruklu bir kişinin lokantasına girdiğinde baldırı çıplaklar tarafından hırpalanma tehlikesi geçirmiştir. Halk, Yunan uyruklu

“Manisa’da her şeyi halk yönetmektedir” ve boykotaj çok yoğun bir şekilde uygulanmaktadır.¹⁵⁷⁰ Yine Rumca basından Prodos’da “Manisa’da ambagorcular Yunanlılara su ve ekmek verecek kişiye ambargo uygulayacaklarını, tellallar ilan ediyorlardı” diye yazmıştır. Gazete haberin devamında: “Resmi bir tellal, hükümetten aldığı bir talimatla şehrin birçok yerlerini gezerek ambargonun sona erdiğini ilan ediyor, ancak arkasından gelen boykotçular aksini söylüyorlardı” diyerek Manisa’daki karmaşa ortamını tasvir etmiştir.¹⁵⁷¹ Hatta Manisa Mutasarrıfı Galip Paşa, tren istasyonunda bulunan Yunanlı birisinin kahvehanesinde otururken bir boykotçu tarafından uyarılmış ve kendisinden bir Yunanlının kahvesinde oturmaması istenmiştir. Mutasarrıf, boykotçunun hapsedilmesi için emir vermiştir. Mutasarrıf tren istasyonundan çıkınca bu hareketi karşında hiçbir arabacı kendisini arabasına almamış ve mutasarrıflığa kadar yayan gitmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁷²

Manisa merkez dışında çevre bölgelerinde de boykot yayılmış, bu durumdan Osmanlı Rumları da etkilenmeye başlamıştır. Örneğin Akhisar kazasındaki Rum okulunda iki ve Rum kilisesinde ise bir olmak üzere Yunan uyruklu şahıslar çalıştırılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Akhisar şubeliğini de yapan boykot heyeti tarafından kilise ve mekteplere birer tebligat gönderilerek Yunan uyruklu bu şahısların derhal işlerine son verilmesi istenmiş, aksi takdirde bütün kurumlara boykot uygulanacağı tehdidinde bulunulmuştur. Rum cemaatinin temsilcileri bu tehditler karşısında bu kişilerin işine son verildiğini bildirmiştir. Ancak bu kişiler şehri terk etmemişler, okula ve kiliseye ve burada çalışanların dükkân ve mağazalarına boykot ilan edilmiştir.¹⁵⁷³ Boykot uygulanan kurum ve dükkânların önüne adamlar konulmuş ve buralara giriş ve çıkış önlenmiştir.¹⁵⁷⁴ Bu nedenle Rum Patrikhanesi, Manisa Akhisar’da

birisini kabul etti diye otel sahibine ambargo ilan etmiştir.” Bk. “Manisa’daki Boykot”, *Amaltheia*, 8 Haziran 1910, s. 456.

¹⁵⁷⁰Bk. “Boykot; Anarşi”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3618, 22 Haziran 1910; “Mutasarrıfa Karşı”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 447; “Basının Tavsiyeleri”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 447.

¹⁵⁷¹“Manisa’da”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 669.

¹⁵⁷²“Mutasarrıfa Karşı”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 447; “Basının Tavsiyeleri”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 447.

¹⁵⁷³Bk. “Alaşehir’de Ambargo”, *Amaltheia*, 12 Haziran 1910, s. 461.

¹⁵⁷⁴İmzacılar: “Hacı Paraşkol Karlo, Seheroğlu, Mimaroglu, Abdioğlu, Barudoğlu, Mihailoğlu, İzmirlioğlu, Bakırcıoğlu, Atanaşoğlu: Rum milletinin mekatip ve azaları ve kilise azaları imzaları”. Bk. *BOA*, DH.MUİ..00107.00039.005, (H-20-06-1328).

Rum tebaaya karşı yapılan boykotaj dolayısıyla Rum tebaanın zarara uğratıldığını Adliye Nezareti'ne iletmıştır.¹⁵⁷⁵ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti duruma müdahale ederek Akhisar'daki Rum mektepleri ve kiliselerine uygulanan boykotajın derhal kaldırılacağı belirtilmiştir.¹⁵⁷⁶ Benzer hadiseler tüm bölgelerde olduğu gibi hem Aydın'da hem de Manisa'da boykot sonuna kadar devam etmiştir.¹⁵⁷⁷

3.2.3. Edirne Ötesinde Boykotaj Hareketleri

Selanik coğrafi konumu itibariyle Yunanistan'a yakın ve kozmopolit kimliği olan bir Osmanlı kentiydi.¹⁵⁷⁸ Bu nedenle Yunanistan ile yaşanan gerilimlerden direkt etkilenmiş ve hep ilk tepki buradan gelmiştir. Girit meselesiyle ilgili ilk mitingler de burada yapılmış ve dolayısıyla ilk boykot ilanı haberleri de Selanik'ten gelmiştir. Nitekim Selanik 1910 boykotunda öncü olmuş, gerek uygulamaları ve gerek aldığı kararlarla diğer vilayetlere de örnek olmuştur.¹⁵⁷⁹ Öyle ki daha 1910 yılının Mayıs ayında boykot başlamış, Yunan Urania ve İperohi adlarındaki gemilerin mallarını boşaltmaları

¹⁵⁷⁵BOA, DH.MUİ.. 110/38, belge no: 3, (H-28-06-1328).

¹⁵⁷⁶BOA, DH.MUİ.. 110/38, belge no: 4, (H-28-06-1328).

¹⁵⁷⁷“Geçen gün meydana gelen bu olay, Manisa'da Yunanlılara karşı uygulanan ambargonun şiddeti hakkında bize fark edilmesi zor bir fikir vermektedir. Osmanlı uyruklu olan oradaki tömbeki (bir tütün tür) müdürü Bay Mihailidis, orada bulunan Yunan uyruklu Bay P. Petridis'e selam verdiği için (günaydın dediği için) oradaki boykot komitesi onun için de boykot ilan etmiştir. Bu emrini büyük boyutlarda bir çanla Manisa'da yürüyerek ilan etmiştir. Bunun üzerine Bay Mihailidis dükkânını kapatmaya mecbur olmuş ve yiyecek temin etmek için de izin verilmediğinden, evine kapanmıştır. Yunan uyrukluları hakkında uygulanan boykotun sert bir şekilde tatbik edilmesi devam etmektedir. Aksine azalacağına başka yerlere doğru vatandaşların endişelerini arttıracak bir şekilde yayılmaktadır. Böylece de Bay Milano'nun dükkânının önünde bulunan muhafızların sayısı ikiye katlanmış ve en basit bir ticari malın bile dükkândan çıkmasına izin verilmemektedir. Bu arada mağaza sahibinin kendisini bu keyfi davranıştan koruması için polise yapmış olduğu müracaata, polis kulaklarını tıkamıştır.” Bk. “Boykot, Acayip Sahneler”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 8 Kasım 1910.

¹⁵⁷⁸Selanik'in demografik, sosyal ve ekonomik yapısı için bk. M. Anastasiado (2010). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay; S. Bayram (2009). *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, İstanbul; M. T. Gökbilgin (1996). “Selanik”. *İA*, C. X, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 337-349; M. Kiel (2009). “Selânîk”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 36, s. 352- 357; N. Ünal (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*. Ankara: İmge Kitabevi Yay.; Ö. Yıldız (2012). “20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti”. *ÇTTAD*. XII/24, (2012/Bahar), s. 27-46.

¹⁵⁷⁹Tahidromos, Avrupa ve Asya'da da boykot komisyonları oluşturulduğunu, *sinyalin* her zaman olduğu gibi Selanik'ten geldiğini yazmıştır. Bk. “Boykot-Ambargo,” *Tahidromos*, 29 Haziran 1910.

engellenmiş, ancak yolcuların inmesine izin verilmiştir.¹⁵⁸⁰ Haziran ayından itibaren ise Yunan gemilerinin yolcu alması ve yolcu indirmesine izin verilmemiştir.¹⁵⁸¹ Selanik, Girit ateşinin en harlı tutulduğu yerdir ve müslümanların tepkisi ise günden güne artmıştır. Bu durum Rum tebaası arasında endişe uyandırmaya başlamıştır.

Selanik'te de boykot diğer bölgelerde olduğu gibi boykot cemiyeti ve beraberinde alınan kararların halka duyurulması ve uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir. Selanik'te kayıkçı ve mavnacılar 27 Mayıs tarihinden itibaren, Yunan ticaret vapurlarına karşı boykotaj ilan ettiklerini duyurmuşlardır.¹⁵⁸² Bundan kısa süre sonra artık organize olan Selanik Boykotaj Heyeti yayınladığı bildiri ile 1 Haziran itibarıyla Yunan vapur ve mallarına topyekûn boykotaj ilan edildiğini, bu boykotun dışında kalanlara bir şahâdetname verileceği, bunun için de Kerim Ağa'ya müracaat edilmesini halka duyurmuştur:

- “Selanik Boykotaj Komisyonu aşağıdaki kararları benimsemiştir.
- Yunan bandırası ile limana gelecek vapurların, emtia ve yolcularına 1 Haziran sene 1326/14 Haziran 1910 tarihinden itibaren boykotaj ilan edilmiştir.
 - Şehir içerisinde bulunan Yunan ticarethanelerine de adı geçen tarihten itibaren haber verilmeksizin boykotaj ilan edilmiş ise de hiçbir yanlış anlamaya meydan vermemek ve Osmanlı vatandaşlarımızın menfaatini katiyyen sekte dar etmemek üzere komisyoncu Yunan tüccarından, mağazasına tevzi' edilmek üzere şahâdetnameler tebliğ edilmiş ve arzu eden tüccara adı geçen şahâdetnameler dağıtılmak üzere Kayıkçılar Kâhyası Kerim Ağaya verilmiştir.
 - Bahsi geçen şahâdetnameyi almak üzere müracaat edecek tüccar; ismini, sanatını ve ikametgâhını yazılı olarak Kerim Ağaya bildirecekler ve yirmi dört saat sonra şahâdetnamelerini alabileceklerdir. Şahâdetnamenin tamamı on kuruştur (fi 4 Haziran 1326/17 Haziran 1910).”¹⁵⁸³

Selanik'te Yunanlı olmayanlara verilecek olan belgeler karşılığında 10 kuruş alınmaktadır.¹⁵⁸⁴ Boykot cemiyetinin bu uygulamasına özellikle Rum tebaa “bizler devletin verdiği nüfus cüzdanlarına sahibiz. Niye bu belgeyi alalım ve üstüne de vergi ödeyelim. Devletin verdiği belge geçerli değil midir?” diyerek tepki göstermiş, belge almak istemediklerini dile getirmişlerdir.¹⁵⁸⁵ Amaltheia Gazetesi ise konu hakkında

¹⁵⁸⁰“Boykot”, *Prodos*, 29 Mayıs 1910; “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 645, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 2-3; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 638, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1; “Selanik’de Boykotaj”, *Sabah*, No: 7444, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1.

¹⁵⁸¹“Selanik’te Boykot”, *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁵⁸²“Boykotaj”, *Tanin*, 31 Mayıs 1326, 13 Haziran 1910, s. 2.

¹⁵⁸³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁵⁸⁴“Para Mukabilinde Belgeler”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 458.

¹⁵⁸⁵*Prodos*, 12 Haziran 1910, s. 615.

“ticaretle ilgileri bulunan Osmanlı vatandaşlarına, anayasanın hiçbir maddesinde belirtilmeyen ve yasal olmayan yeni bir vergi tatbik edeceğini sanarak yanlış hesaplar yapılmıştır” yorumunda bulunmuştur. Ayrıca özellikle gayrimüslim hamallar, bu parayı ödemeyemedikleri için çalışamadıklarını ve ailelerine günlük ekmeği götüremediklerini beyan ederek boykota karşı geleceklerini söylemişlerdir.¹⁵⁸⁶

Haziran ayının ilk haftası itibariyle Selanik Boykotaj Cemiyeti tam anlamıyla organize olmuş, müslümanlardan beş kişi ve hristiyanlardan beş kişi olmak üzere on kişiden oluşan bir boykot heyeti oluşturulmuş,¹⁵⁸⁷ komitenin başına da baş sandalcı (bazı yerlerde başhamal olarak da geçmektedir) Kerim Ağa geçmiştir. Kerim Ağa boykot boyunca sadece eylemleriyle değil sözleri ve aldığı kararlarla da boykotta en etkin ismi haline gelmiştir.¹⁵⁸⁸ Kerim Ağa, gazeteler ile yaptığı ilk röportajında boykotun ilanı, uygulanması ve süresi hakkında detaylı bir beyanatta bulunmuştur. Röportaj şeklinde verilen beyanatta Kerim Ağa, Yunanlıların Türklere ve Türkiye’ye saygı göstermesi için boykota karar verildiğini ifade etmiş ve Yunanistan tarafından bir kuşun bile kendi taraflarına geçirilmeyeceği söylemiştir.¹⁵⁸⁹

7 Haziran’da ise gümrük hamalları bir miting yaparak Yunan mallarına ve gemilerine karşı boykotaj ilan etmişler ve bunu halka duyurmuşlardır.¹⁵⁹⁰ Yine Selanik’ten Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, Ergiri Çarşısı’nda bulunan çarşı camisinde müslüman ve hristiyanlardan oluşan iki yüz kişi tarafından bir miting gerçekleştirilmiştir. Ertesi günü de Yunan vapurlarıyla eşya ve emtia nakliyesine karşı boykotaj ilan edilmiştir.¹⁵⁹¹ 10 Haziran 1910’da ise Yunanistan için mektup ile kartpostal kabul edilmemesi ve Yunanistan’dan gelen mektuplar ile postalarının da iade edilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁶“Hamalların Protestoları”, *Amaltheia*, 10 Haziran 1910.

¹⁵⁸⁷*BOA*, DH.MUİ.. 115/18, belge no: 2, (H-17-07-1328).

¹⁵⁸⁸“Kerim Ağa”, *Amaltheia*, 10 Haziran 1910.

¹⁵⁸⁹“Türkiye’deki Ekonomik Ambargo, Selanik’in Başhamalı”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 449.

¹⁵⁹⁰“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹⁵⁹¹“Müslüman halkın tahriki artmaktadır. Camilerde gece toplantılar yapılmaktadır. Büyük devletlere Girit meselesindeki politikaları için protestolar yapılmaktadır. Bu arada bu mesele için büyük devletlerin büyükelçileri sorumlu tutulmaktadır. Ancak bunlar sözde bile olsa Yunanlılara bir saldırı her zaman için bir olasılıktır”. Bk. “Selanik’ten Figaro Gazetesine Gelen Haber”, *Prodos*, 5 Haziran 1910.

¹⁵⁹²“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 646, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 1-2.

Özellikle Selanik'te boykotun kontrolü tamamen Kerim Ağa'nın denetimi altına girmiş, kime boykot uygulanacağı, kime uygulanmayacağı kararları dahi kendisine sorulur olmuştur. Örneğin, *Amaltheia* Gazetesi'nin alaylı bir dille naklettiği olayda, "Batım'dan Selanik'e gelen petrol yüklü Erifili adındaki Yunan gemisindeki yük, siyasi nüfuza sahip bir Türk'e aittir ve geminin sahibi olan Ptolemai Şirketi'nin yöneticisi sandalcılara boykot nedeniyle yük indirmelerine izin vermediğinden, durumu *Denizcilik Bakanı* olarak tanıdıkları Kerim Ağa'ya bildirmiş, (sayın ve değerli bakan), yöneticiye bu yakışıksız önlemin kaldırılması için izin verme *lütfundu* bulunmuştur."¹⁵⁹³ Boykottaki etkisi nedeniyle Selanik'teki büyükelçiler hükümetten Kerim Ağa'nın tutuklanmasını talep etmişlerdir. Bu talep üzerine, Kerim Ağa'nın resmi makamlar tarafından tutuklandığı haberleri yapılmaya başlanmış, ancak resmi makamlar tarafından yapılan bir açıklama ile bu haber yalanlanmışır.¹⁵⁹⁴

Boykot ilerledikçe diğer bölgelerde olduğu gibi zaman zaman şiddet olayları da meydana gelmeye başlamıştır. Yeni Gazete, olayları detaylandırırken "Yunan mağazalarına girerek müşterileri dışarı çıkartma, tehditler savurmaya kendilerini yetkili görüyorlar. Hatta bir aralık Yunanlılarla ilişkide bulunan Osmanlılara karşı bile bir garip tavırlar almışlardır"¹⁵⁹⁵ ifadelerini sayfalarına taşımış ve bazı kişilerin de vatansever davrandığını zannederek kişi hak ve hürriyetlerine saldırdıklarını, ancak Türklerin kendilerine de zarar verdiklerini belirtmiştir.¹⁵⁹⁶ Meydana gelen hadiseler karşısında Selanik Valisi bir bildiri yayınlamış ve boykotçuların bir takım mağazaları gezerek; ticaret hukukunu engelledikleri ve bu mağazalara girip çıkanları tehdit ve korkutma gibi vs saldırı oluşturan hareketlerde bulunduklarını, bunlara izin verilemeyeceğini ifade etmiştir. Vali aynı zamanda ceza gerektiren bu uygunsuz ve çirkin hareketleri hükümetçe kayıtsız kalınmayacağını ilgili memurlara gereken emirlerin verildiğini saldırganların derhal tutuklanacağını uyarılarını herkese duyurmuştur.¹⁵⁹⁷ Bu arada Selanik Boykotaj Heyeti de bir beyanname yayınlamış ve bazı kişilerin boykotaj arkasına saklanarak asayiş ihlal etmelerini kınamış ve bu gibi kişilerin hükümetçe cezasının verileceği

¹⁵⁹³"Kerim Ağa", *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478-480.

¹⁵⁹⁴"Kerim Ağa'nın Yakalanması", *Prodos*, 20 Haziran 1910, s. 649.

¹⁵⁹⁵"Boykotaj", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁵⁹⁶"Boykotaj", *Yeni Gazete*, 5 Temmuz 1910, 22 Haziran 1326, s. 1-2.

¹⁵⁹⁷"Selanik Valisi'nin Tebligatı", *Yeni Gazete*, No: 666, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 2.

uyarısında bulunmuştur.¹⁵⁹⁸ Ancak tüm uyarılara rağmen olaylar şiddetlenerek devam etmiştir.¹⁵⁹⁹ Örneğin, Selanik'te Yunanlı bir dükkân sahibi, Giritli Türk göçmenler tarafından darp edilmiş ve dükkânı da yağma edilmek istenmiştir.¹⁶⁰⁰ Ayrıca bazı kimseler kendilerine özel bir imaj vererek bir takım mağaza ve dükkânlar üzerine *boykot* kelimeleri yazarak bu esnada orada bulunanlara hakaret ve boykot ile alâkasızları küçük düşürmek gibi uygun olmayan hareketlerde bulunmuşlardır.¹⁶⁰¹

Selanik, boykot süresince boykotun merkezi, Kerim Ağa da boykotçuların başı olmuştur. Diğer vilayetlerde faaliyet gösteren boykot heyetleriyle yapılan röportajlarda, heyet üyeleri Selanik Harb-i İktisadi Heyetinden aldıkları emirle hareket ettiklerini belirtmişlerdir.¹⁶⁰² Nitekim Dâhiliye Nezareti İzmir, Manastır, Yanya ve Beyrut gibi vilayetlere boykotun sonlandırılması için emirler göndermiş, ancak Selanik Boykot Komitesi'nin Girit meselesi Osmanlı'nın lehine *kati olarak* çözülene dek boykotaja devam edilmesi kararına uyacaklarını belirtmişlerdir.¹⁶⁰³

Girit'te meydana gelen olaylar nedeniyle Selanik Boykotaj Cemiyeti'nin, boykot konusundaki kararlılığı 1911 senesinin sonuna kadar devam etmiştir. En nihayetinde

¹⁵⁹⁸Selanik Boykotaj Komisyonu'nun Beyannamesi: "Komisyonumuz Yunan sefain ve emtia ticariyesine karşı millet-i Osmaniye'nin şan ve vakârına yakışır bir sükûnet ile boykotajın idaresine çalışmaktadır. Hâlbuki bazı kimselerin kendilerine birer süs vererek ötede berikine tecavüzatda bulunduğu işidiliyor. Böyle tecavüzata karşı beyan-ı nefret ederek ve halkımızın Osmanlılığa yakışacak surette kemâl-i sükûnetle hareket eyleyeceğini bildiğimizden, bu mütecavizlerin polisce men edileceğini ve haklarında kanunun tatbik kılınacağı tâbi olduğunu beyan ederiz." Bk. *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2; "Boykotaj", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁵⁹⁹"The Cretan Question; Continuance of the Anti-Greek Boycott", (Form Our Correspondent), *The Times* (London, England), Issue 39317, Wednesday, Jul 06, 1910, pg. 5.

¹⁶⁰⁰Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: "dün üç şahıs kendilerine karşı su'-i muamelede bulunduğunu iddia ettikleri Amçe (?) namında bir bakkalı öldüresiye dövmüşler, dükkândaki bütün eşyayı da harap ve yağma eylemişlerdir. Amçe yerinden kalkamayacak kadar hasta ve ötesinden berisinden mecruhdur. Vakanın istihbaratı üzerine icra edilen tahkikatta bu hareketi zulmaneyi irtikab edenler, hemen zahire çıkarılmış tevkif olunmuştur. Bunlar Kayıkçı Giritli Ali, Arabacı Rıza, Kahveci Şevket namlarındaki adamlardır. Mahkeme-i aidesinin yakında üçüne de lazım gelen cezayı tertib edeceğine şüphe yoktur. Polis müdürü vekili bu gibi vekainin bir daha katiyyen tekrar etmeyeceğini temin etmiştir. Boykotaj şimdiye kadar kemal-i sükûnet ve ciddiyetle devam etmiş idi. Bu hududun tecavüz edilmemesi şân-ı Osmaninin muhafazası lazımdır. Hükümet aynı zamanda hiçbir sıfatı mevkii olmayan bazı eşhas tarafından mağaza duvarlarına yazılan boykotaj kelimelerini de sildirmiştir." Bk. "Selanik'te bir Vaka-i Müessife", *Yeni Gazete*, No: 666, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁶⁰¹"Selanik'te Boykotaj", *Yeni Gazete*, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁰²Bk. "Harb-i İktisadi Heyetinden Bir Zatın İfadesi", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁰³"Boykotaj; Selanik'te", *Tahidromos*, 24 Haziran 1910.

Selanik'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiş olan bir telgrafta, 21 Aralık 1911 tarihinde, bölgede bir zamandan beri boykotaj yapılmadığına dair bilgi verilmiştir.¹⁶⁰⁴ Böylece boykot Selanik'te de son bulmuştur.

Boykot yalnızca Selanik'le sınırlı kalmamış, Rumeli'nin diğer bölgelerine yayılmıştır. Örneğin Kavala'da "Kavala Umum Kayıkçı ve Mavnacı Esnafı Namına Şeref" ismiyle gazetelere iletilen bir telgrafla¹⁶⁰⁵ Kavala'daki Türkler, Yunan ürünlerine karşı boykot ilan etmişlerdir.¹⁶⁰⁶ Fakat Kavala'daki boykot diğer bölgelere göre daha sakın devam etmiştir.¹⁶⁰⁷ Dedeğaç ise 2 Haziran'da, Girit meselesi Osmanlı hak ve hukukuna göre çözüme kavuşturuluncaya kadar Yunanistan'a boykotaj ilan edildiği, Dedeğaç Boykotaj Heyeti tarafından duyurulmuştur.¹⁶⁰⁸ Yine İskeçe'den alınan haberlere göre Yunanistan tebaasına karşı İskeçe'de de boykotaj ilan olunmuştur.¹⁶⁰⁹ Ayrıca Preveze'de de boykotaj ilan edilmiş Yunan vapurlarından hiçbir mal çıkarılmamıştır.¹⁶¹⁰ Hatta Osmanlı bayrağı taşıyan flamar ile gelseler bile Yunanlıların karaya inmesine izin verilmediği haberleri dahi yapılmıştır.¹⁶¹¹ Preveze'de uygulanan ambargo ile ilgili olarak Yanya'da yayınlanan İpiros Gazetesi bu uygulamanın 80-100 kadar Bosnalı göçmenlerin yaptığını ileri sürmüştür.¹⁶¹² Ancak Selanik'te boykotajın kaldırılmasıyla bu bölgelerde de boykot teker teker son bulmuştur.¹⁶¹³

¹⁶⁰⁴BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 33, (H-01-02-1330).

¹⁶⁰⁵"Mukaddes vatanımıza uzanmak isteyen elleri kırmak için harb-i iktisadi şu andan itibaren Yunan sefainine karşı kayıkçı ve mavnacı esnafı tarafından mevki-i fiile konu. Yunandan ne bir şey alın ne de ona bir şey veriniz. Vatanını sevenler onun için feda-i can edenler, bugün maddeten ve manen isbat etmelidirler." Bk. *Yeni Gazete*, No: 647, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2. Kavala'dan ilk haberler için bk. *Yeni Gazete*, No: 641, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit", *Sada-yı Millet*, No: 190, 26 Mayıs 1326, 8 Jain 1910, s. 2.

¹⁶⁰⁶*Amaltheia*, 30 Mayıs 1910.

¹⁶⁰⁷"Boykot; Kavala'da", *Tahidromos*, 22 Haziran 1326.

¹⁶⁰⁸"Boykotaj", *Tanin*, No: 644, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 2.

¹⁶⁰⁹"Boykotaj", *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶¹⁰"Boykotaj", *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 13 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶¹¹"The Anti-Greek Boycott", *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁶¹²"Boykot, Preveze'de," *Prodos*, 28 Haziran 1910, s. 684.

¹⁶¹³BOA, DH.MUİ.. 113/49, belge no: 2, (H-20-07-1328).

3.2.4. Karadeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Karadeniz kıyılarında gerçekleşen deniz ticareti açısından Samsun ve Trabzon olmak üzere iki ana merkez bulunmaktaydı.¹⁶¹⁴ Yunanistan'a karşı boykotajın başlamasıyla Karadeniz Bölgesinde yer alan çeşitli vilayet ve kazalardan da boykota destek kararları gelmeye başlamış ve bunlardan en çok ses getiren yer ise Trabzon olmuştur. Trabzon'da ilk olarak Yunan vapur kumpanyası Destuni'ye karşı boykotaj yapıldığına dair ihbar alınmış, fakat bu haber Dâhiliye Nezareti tarafından doğrulanmamıştır.¹⁶¹⁵ Yine Trabzon vilayeti tahrirat kaleminden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir bilgilendirme yazısına göre Trabzon vilayeti içinde Yunanlılara karşı herhangi bir boykotaj görülmediğini, hatta boykotaj hakkında gelmiş olan şikâyetlerin de asılsız olduğu bildirilmiştir.¹⁶¹⁶

Her ne kadar resmi kaynaklar ilk başlarda bu gelişmeyi teyit etmese de daha sonraları Trabzon ve Samsun'da boykotajın başlatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Destuni adlı Yunan şirketine ait gemiye yapılan işlemde bu gelişmeyi doğrular niteliktedir. Destuni, Samsun'a boşaltma yapamamış ve eli boş dönmüştür. Ayrıca elde edilen bilgilere göre Girit meselesi çözülünceye kadar boykotun devam etmesine karar verilmiştir.¹⁶¹⁷ Trabzon'da ise mavna ve kayıkçıları kethüdalığından, Yunan vapurlarına karşı boykota başlanıldığı ilan edilmiş,¹⁶¹⁸ Amasra ve Giresun'da da boykota destek kararı alınmıştır.¹⁶¹⁹ Bu haberler üzerine Trabzon, Samsun, Amasra ve Giresun limanlarında işlemekte olan Yunan gemi şirketleri; Destunis-Yianulatu ve Panellinos kumpanyaları boykotajın sonuna kadar Karadeniz'e sefer düzenlemeyeceklerini

¹⁶¹⁴G. Augustinos (1997). *Küçük Asya Rumları*. (Çev: Devrim Evcı), Ankara: Ayraç Yay., s. 144.

¹⁶¹⁵"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 632, 16 Mayıs 1326, 29 Mayıs 1910, s. 1-2.

¹⁶¹⁶BOA, DH.SYS. 22/1-27, belge no: 8, (H-12-08-1329).

¹⁶¹⁷"Ekonomik Ambargo", *Amaltheia*, 28 Mayıs 1910.

¹⁶¹⁸Kayıkçılar, Yunan vapurlarıyla gelen Yunan mallarını tahliye etmeyeceklerini; Trabzon'da Yunan tüccarıyla ve yolcularıyla kesinlikle alakalı olmayacaklarını ve buna mani olacaklarını yine Yunana ait olan yolcu gemileriyle ve yolcularla alışveriş etmeyeceklerini İstanbul'daki gazetelere bildirmişlerdir. Bk. BOA, BEO, 3632/272367, belge no: 9, (H-24-07-1327); BOA, DH.MUİ.. 110/26, belge no: 2, (H-25-06-1328).

¹⁶¹⁹"Samsun kayıkçıları hamiyet-i vataniyeleri muktezasınca işbu mektub mündericâtına tevfiik harekete umumen karar vermişlerdir. Samsun kayıkçıları ... nihayetine kadar Yunan vapurlarıyla gelen eşya ve yolcu nakl edecek, fakat bu vapurlara irkab olunmak üzere bir hamal götürmeyecek. Haziran'dan itibaren dahi Yunan vapurlarıyla her türlü alakayı kat' edecekler. Samsun kayıkçıları boykot heyetinin mukarreratı hilafında hareket edenler zuhur ederse bunlara hain-i vataniye nazarıyla bakılacak." Bk. *Yeni Gazete*, No: 641, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

açıklamışlardır.¹⁶²⁰ Gelişmeler üzerine sürece müdahil olmaya çalışan Trabzon Valisi boykotçulara itidalli olma çağrısı yapmış, ancak boykotçular “Girit meselesinin Osmanlı Devleti lehinde halline kadar boykotajdan vazgeçmeyeceklerini” bildirmişlerdir.¹⁶²¹ Özellikle Times, bu haberleri çok endişe verici olarak değerlendirmiş ve Trabzon’da Atina Bankası’nın da boykottan etkilendiği haberini yapmıştır.¹⁶²²

Samsun ise boykotun ilk başladığı vilayetlerden birisidir. Anatolikos Tahidromos Gazetesi’nin yapmış olduğu bir habere göre Samsun’da 15 Mayıs’ta Girit meselesinden dolayı bütün iskelelerinde Yunan vapurları aleyhine genel boykot ilan edilmiş ve yerel hükümetin önleyici tedbirlerine rağmen Destuni vapurları mal alamayarak bomboş gitmişlerdir.¹⁶²³ Hükümet ise bu yaşananların durulmasını istemiş ve çeşitli emirler yayınlamıştır. Ancak 23 Haziran’da Samsun Boykotaj Heyeti, hükümetin boykotaja son verilmesi talebinin halkı son derece üzdüğünü ifade ederek Girit meselesinin kesin bir şekilde çözümüne kadar boykotaja daha şiddetli bir şekilde devam edileceği bildirilmiştir.¹⁶²⁴ Ayrıca Canik (Samsun) Mutasarrıflığı da burada Yunan vapurları dışında hiçbir yabancı gemiye boykot yapılmadığını belirten bir telgraf ile hükümeti bilgilendirmiştir.¹⁶²⁵

Zonguldak’ta ise 7 Haziran’da Rusya ve Romanya’dan yüklü olarak gelenler ayrı tutulmak kaydıyla bütün Yunan vapurlarına karşı mavnalı, kayıkçı, hamallar tarafından boykotaj ilan edilmiştir.¹⁶²⁶ Bu haberi Ereğli’den gelen boykotaj haberi takip etmiştir.¹⁶²⁷

¹⁶²⁰ *Amaltheia*, 27 Mayıs 1910; “Girit Meselesi,” *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi,” *Tanin*, No: 626, 17 Mayıs 1326, 30 Mayıs 1910, s. 2; “Girit Meselesi,” *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj,” *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 2; “Boykotaj,” *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykot,” *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3617, 21 Haziran 1910.

¹⁶²¹ “Girit Meselesi,” *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi,” *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi,” *Yeni Gazete*, No: 658, 11 Haziran 1326, 24 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶²² “The Anti-Greek Boycott,” *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁶²³ “Girit,” *Sada-yı Millet*, No: 180, 16 Mayıs 1326, s. 2.

¹⁶²⁴ “Vilayat’da Boykotaj,” *Tanin*, No: 664, 24 Haziran 1326, 7 Temmuz 1910, s. 1.

¹⁶²⁵ *BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 42, (H-25-10-1329).

¹⁶²⁶ Bk. “Boykotaj,” *Sabah*, No: 7455, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj,” *Tanin*, No: 649, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶²⁷ Ereğli’den gelen 9 Haziran tarihli telgrafta boykotaj ilanı şu şekilde duyurulmuştur: “Ma’şuka-i vatanımızın Giritimizin yolunda her an feda-i cana amade yüz kıtadan ibaret bulunan Ereğli kömür mavnaları ashabıyla mürettebatı ve binlerce amale, Yunan vapur kumpanyalarının en büyük ticaretini teşkil eden kömür nakliyetinde çalışmamak üzere binlerce lira menfaatlerini sevda-i vatan uğrunda ayaklar altına

Bu bölgede uygulanan boykotaj çok kısa sürede etkili olmuş ve Ereğli’de Yunan ve sair yabancı gemilere kömür verilmediği haberleri yapılmaya başlanmıştır.¹⁶²⁸ Örneğin Zonguldak’tan alınan bir habere göre Peçalis ve Sumia’nın ocaklarından taş kömürü yükleyen Mina gemisi boykotçular tarafından zorla engellenmiş, ancak 200 ton kadar kömür alabilmiş, gemi 100 tonunu Olga isimli bir Yunan gemisine aktarmış, diğerlerini ise limana geldiği zaman Yunanlı işçilerle, Mango’nun mavnalarına yüklemiştir.¹⁶²⁹ Ayrıca Zonguldak Limanından kömür alarak İstanbul’a hareket eden Yunan bayraklı vapurlar, boykotajdan etkilenmemek için İngiliz bayrağı çekmeye başlamışlardır.¹⁶³⁰

Zonguldak ve Ereğli diğer Karadeniz limanlarına kıyasla Yunan gemi işletmeciliğine daha fazla bağlı bir ekonomik yapıya sahip olduğu için bölge iktisadi olarak kısa süre sonra sıkıntı çekmeye başlamıştır.¹⁶³¹ Çünkü Zonguldak ve çevresi taş kömürü bakımından zengin bölge olduğundan, burada ikamet edenler, yalnızca kömür ocaklarından faydalanarak hayatlarını kazanmaktadır. Ancak Yunan gemilerine ilan edilen boykot üzerine, ekonomik hayat ve kamu düzeninde kötü ve üzücü neticeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı telgraf ajansının haberine göre limana gelen gemilerin $\frac{3}{4}$ ü Ereğli’deki Osmanlı şirketi tarafından kiralanan gemilerdir ve taş kömürünü Zonguldak’tan İstanbul’a götüren gemiler Yunan bayraklıdır. Bu şirkete boykot uygulanması nedeniyle binden fazla maden işçisi işsiz kalmıştır.¹⁶³² Ajansın haberine göre “Bulanık suda balık avlamak isteyenlerin, kışkırtmasıyla yabancılara bir korku aşılanmış ve bu arada da itirazlar, nümayişler düzenleme olasılığı ortaya çıkmıştır. Fransa ve İtalya konsolosluklarının çabaları başarısız olmuştur. En sonunda İstanbul’dan

alarak bugünden itibaren boykotaj ilan ederiz.” Bk. “Boykotaj”, *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

¹⁶²⁸“Karadeniz Ereğli’sinde Durum”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633.

¹⁶²⁹“Mina Gemisi’nin Boşaltılması”, *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 656.

¹⁶³⁰“Boykotaj”, *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

¹⁶³¹“Zonguldak’ta”, *Prodos*, 21 Haziran 1910; “Boykotaj; Ereğli Kömür Madenleri”, *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶³²Amaltheia’nın aynı konuda yaptığı haberine göre Zonguldak’ta uygulanan ambargo neticesinde, Kandilli’de (Karadeniz Ereğlisi) normal olmayan bir durum hüküm sürmektedir. Haberde; “bilindiği gibi oradaki madencilerin en düzenli ve en kalabalık müşteri grubu Yunan gemilerinden oluşuyordu. Ancak limandaki işçiler, bu gemilere kömür yüklemeyi ret etmişlerdir. Şirket, bundan dolayı en önemli tüketicilerinden yoksun kalınca birçok işçisinin işine son vermiştir. Bu zavallı insanlar, işten çıkartıldıkları için ekmekten yoksun kalmışlar, onları tekrar işe alması için şirketi mecbur kılmak maksadıyla saldırılara girişmişlerdir”. Bk. “Maden Kömürü Ocakları Alt Üst Durumda”, *Amaltheia*, 21 Haziran 1910, s. 497.

Zonguldak Kaymakamına telgraf gönderilmiş ve ambargonun durdurulması için önlemler alması istenmiştir. Nitekim akşama doğru ambargo kaldırılmış ve limana Kefalonya adlı Yunan bayraklı gemi gelerek kömür yüklemiştir.”¹⁶³³ İktisadi nedenlerden dolayı Zonguldak ve Ereğli’de boykot uygulaması, boykotun ilanından yaklaşık bir ay sonra kaldırılmıştır.¹⁶³⁴ Ancak Kozlu, Çamlık ve civardaki taş ocaklarında boykot bir süre daha devam etmiştir.¹⁶³⁵

3.2.5. Akdeniz Bölgesi Vilayet ve Kazaları

Akdeniz Bölgesinde Teke Sancağı’nın en büyük yerleşim yerlerinden biri olarak Antalya, boykot konusunda öne çıkan vilayetlerden biri olmuş, 1910 yılının Mayıs ayı sonuna doğru Antalya da boykotaja katılmıştır. Antalya’da boykota genel manada Giritli göçmen Türkler öncülük etmiş, boykotun uygulanması konusunda aktif bir şekilde varlık göstermişlerdir. Hatta Giritli Türkler Antalya’da o denli etkin olmuşlardır ki Rumca basın, Antalya da boykotun kendi başlarına Giritli Türkler tarafından ilan edildiğini dahi yazmıştır.¹⁶³⁶ Nitekim Antalya Limanına gelen Pantoleon Şirketine ait Vizantion gemisine karşı Giritli Türklerin Yunan karşıtı faaliyetlerde bulunmasıyla boykot fiilen başlamıştır.¹⁶³⁷ Boykotaj daha sonra tüm Yunan işletmelerine de yönelmiş ve işletme sahibi Yunanlılar mağaza ve dükkânlarını kapatmak zorunda kalmışlardır. Rumca gazetelerin verdiği haberlere göre boykotaj esnasında birçok Yunanlı darp edilmiş, zaman zaman mağaza ve dükkânlara yağma girişimlerinde bulunulmuştur. Antalya’dan aktarılan boykot haberlerinde de yine şiddet eylemlerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Özellikle Giritli Türklerin Yunanlı mağaza sahiplerine karşı şiddet eylemlerine girişmeleri,

¹⁶³³“Boykot, Zonguldak’tan”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666; “Boykotaj; Ereğli Kömür Madenleri”, *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶³⁴“Boykotaj; Ereğli Kömür Madenleri”, *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7483, 7 Temmuz 1326, 20 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶³⁵“Zonguldak’ta”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 669.

¹⁶³⁶“Antalya’da Ambargo”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 475.

¹⁶³⁷“Limanda”, *Amaltheia*, 31 Mayıs 1910, s. 429.

Osmanlı Rumlarını da etkilemiştir. Amaltheia Gazetesi'ne göre bu tür eylemlere yerli ahali katılmamış, şiddete genellikle Giritli göçmen Türkler başvurmuşlardır.¹⁶³⁸

Antalya'da boykotaj süresince meydana gelen şiddet eylemleri o denli tesir oluşturmıştır ki Times'a bile konu olmuştur. Times Antalya'da Giritli müslümanlardan oluşan silahlı gruplar tarafından Yunan işletmelerinin zorla kapatıldığını, Rum tebaayı da taciz ettiklerini sayfalarına taşımış, hükümetin olayları bastırma konusunda yetersiz kaldığını belirtmiştir.¹⁶³⁹ Ayrıca büyük devletlerin konsolosları tarafından gerçekleştirilen teşebbüsler de hiçbir etki yapmamış, Antalya ekonomisi neredeyse çökme noktasına gelmiştir.¹⁶⁴⁰

Antalya'dan alınan boykot haberlerinde buradaki boykotaj cemiyetinin Selanik'ten alınan ve İzmir'e iletilen talimatlara uygun olarak boykotun büyük bir *şiddet ve umutsuzlukla* devam etmekte olduğudur. Amaltheia Gazetesi'ne göre boykotçular şehrin merkezi yerlerinde tellallar ile halkı "Yunanlılar ile alışverişte bulunacak veya onlarla arkadaşlık yapmak isteyecek her Osmanlı vatandaşına amansız bir ambargo uygulanacağı" konusunda uyarmışlardır. Ayrıca boykotçulardan bir grup da çarşıda gezerek; Yunan uyruklularının mağazalarından ve kahvehanelerinden müşterileri kovmuşlar, Yunanlıların evlerine yiyecek taşıyan hamalları dövmüşler ve hatta Yunanlılara günlük ihtiyaçlarını ve gıdaları satan mağazalara da boykot ilan etmişlerdir.¹⁶⁴¹ Rumca ve yabancı basın tarafından aktarılan bu haberler Türkçe basında

¹⁶³⁸Gazetenin iddiasına göre "50-60 kadar Türk, valiye bir telgraf göndererek ona güya vatanseverlik adına yapılan bu eylem ile Türkler ile hristiyanlar arasındaki sevgi ve beraberliği bozmamak için yalvarmışlardır". Bk. "Antalya'da Durum", *Amaltheia*, 26 Haziran 1910.

¹⁶³⁹"The Anti-Greek Boycott", *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁶⁴⁰"Boykot Antalya'da korkunç boyutlara ulaşmıştır. Yunan mağazaları kapanmış, talan edilmiş, tahrip edilmiş ve şehirdeki ticaret hayatı tamamen sönmüştür. Yunanistanla diğer devletlerin girişimleri nafiyledir. Antalya'daki Osmanlı vatandaşı Rum tüccarlar, Konya valisine protestolar göndermiş ve ona şayet gerekli önlemleri almaz ise boykotçuları kendilerinin cezalandıracaklarını ve eylemlerinden dolayı suçlu sayılmayacaklarını beyan ettiler. Bu tehdit mantıklı ve gerçektir. İyi neticeler de meydana getirmiştir. Osmanlı tüccarlarının basiretleri sayesinde düzen sağlanmıştır". Bk. "Boykot, Antalya'da," *Prodos*, 28 Haziran 1910, s. 684; "Boykotaj", *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁴¹"Vatansever boykotçuların nasıl düşüncesiz harekete giriştiklerini ispat için aşağıdaki olayı anlatmaya çalışacağım. Bir gece vakti, Hüseyin Karaali adındaki bir çiftçi, hesap kontrolü için Yunan uyruklu Bay Dimitrios Antoniadis'in evine gitmişti. Çiftçinin izini takip eden boykotçular, Antoniadis'ten Ali'yi teslim etmesini istediler. Ancak bu kabul edilmeyince kapıya bir nöbetçi dikerek ayrıldılar. Bu arada Ali arka kapıdan kaçırılmıştı. Ertesi gün tarif edilemez olaylar oluştu. Para ile tutulmuş serseriler, Ali'nin izini sürmüşler ve onu bulduktan sonra küfür edip hiçbir yerde oturmasına izin vermediler ve dolayısıyla zavallı adam tüm gün boyunca sağda solda gezinmiş ve başını koyacak bir yer bulamamıştır. Ertesi gün de bir

kabul görmemiş ve abartı olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁴² Antalya’da boykot, 1910-11 yılları boyunca meydana gelen tüm hadiseler ve iktisadi sıkıntıya rağmen Selanik, İstanbul ve İzmir vilayetlerinde olduğu gibi yerel boykotaj cemiyetlerinin koordineli çalışmaları neticesinde devam etmiştir.

Akdeniz sahillerinde Yunanistan boykotajının yaşandığı bir diğer vilayet ise Mersin olmuştur. 1910 yılı Haziran ayı itibariyle burada da Yunan gemi ve mallarına karşı boykotaj icra edilmeye başlanmıştır.¹⁶⁴³ Sintagma Gazetesi’ne göre burada uygulanan boykotta da öncü rol oynayanlar yine Giritli göçmen Türkler olmuş ve bu kişiler kollarında “ya Girit ya ölüm” yazılı pazubantlarla dolaşarak boykotu yönlendirmeye çalışmışlardır. Giritli göçmenlerin sadece Antalya, Adana ve Mersin gibi vilayetlerde değil boykotaj konusunda ülke genelinde etkin olduklarını ileri sürülmüştür. Gazete ayrıca bu grupları; “anayasal Türkiye’nin en kötü destekçileri” olarak tanımlamıştır.¹⁶⁴⁴ Fakat Mersin’de boykotun şiddeti diğer liman kentlerine göre daha az

jandarmanın nezaretinde köyüne dönmüştür.” Bk. “Ek Ambargo, Antalya’dan Manzaralar”, *Amaltheia*, 12 Temmuz 1910, s. 36.

¹⁶⁴²Sabah Gazetesi Amerikan vapuru diye adlandırılan vapurun esasen Hacı Davut Kumpanyasına ait olduğunu, bu kumpanyanın geçen sene hükümetin gemi muayenesine karar vermesi üzerine taabiyet değiştirip Amerikan bayrağı çektiği haberini yazmıştır. Bu Florida gemisinin bayrağı Amerikan olsa da kaptan ve taifesi Yunanlıdır. Antalya halkının bu bilgiye sahip olması nedeniyle, Amerikan bayrağına hürmeten boykotaj yapılmamış ve limana yanaşan vapurdan kayıkçılarla mal sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Haberin devamında yaşanan bir olay ise Rumca gazeteye aktarılan taraftır. Olay şöyle gerçekleşmiştir: “Ancak adı geçen vapura binmek isteyen bir Yunanlıyı kayıkçılar doğal olarak götürmemişler, bu hale karşı Filorida’nın kaptanı bizzat vapurun sandalına binerek ve Amerikan bayrağını da açarak gelip Yunanlıyı almış ve karaya yanaştığı esnada kibirli ve gururlu tavırlarıyla Antalyalıların vatanseverlik duygularını yaralayıcı bir dil kullanmış olduğundan mavna reisleri Mahmud ve Hamdi, kaptanın bu haline karşı fevkalade etkilenmişler ve vapura henüz yüklenmemiş malı taşıyan iki mavnayı derhal oraya itirmişler ve gerek eşyayı ve gerekse kırk elli kadar sığırı vapura nakilden vazgeçerek “bunları da kendi sandalınızla nakl ediniz” şeklinde küçük düşürücü bir karşılıkta bulunmuşlardır. İşte vakıa bundan ibaret olup Rumca gazetelere verilen malumatın da hayliden hayliye saptırıldığı anlaşılmıştır.” Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7479, 3 Temmuz 1326, 16 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁴³“Bugün burada Yunan ticari mallarına karşı olan boykot başlamıştır. Pantaleon şirketinin Yunan gemisi Sparti yükünü ne indirebilmiş ne de yükleme yapabilmıştır. Aynı zamanda yolcuların da gemiden inmelerine izin verilmemiş ve hatta Müslüman yolcular bile gemiyi terk etmemeye zorlanmışlardır. Rıhtımda büyük bir kargaşa gözlenmekte ve Girit müslümanlarının da oraya gelmeleriyle büyük boyutlara ulaşmıştır.” Bk. “Mersin’de Boykot”, *Tahidromos*, 24 Haziran 1910; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 5457, 24 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶⁴⁴“Kandiye, Yunanlılığın Yok Olması”, *Anayasa (Sintagma)* (İzmir Gazetesi), 25 Haziran 1910.

olmuş,¹⁶⁴⁵ çok ciddi asayişsizlik olayları vuku bulmamış,¹⁶⁴⁶ bu durum 1911 yılında boykot sonlanıncaya kadar da devam etmiştir.¹⁶⁴⁷

3.2.6. İç Anadolu Vilayet ve Kazaları

İç Anadolu’da da boykot, Dersaadet Boykot Heyetine bağlı olarak kurulan boykot heyetleri aracılığıyla başlamış ve halkın desteği ile yürütülmüştür. Özellikle Eskişehir, Konya ve Kayseri gibi yerlerde düzenlenen mitinglerin ardından boykotaj ilanları gelmiştir.¹⁶⁴⁸ Bu vilayetler içinde özellikle Eskişehir önemli bir örnek olarak öne çıkmış, boykota destek konusunda Eskişehir basını bir hayli gayret sarf etmiştir. Örneğin, Eskişehir Gazetesi; “boykotaj, daha yeni işittiğimiz bu kelimeyi öğrenmedik kimse kalmadı” diyerek bu kelimeyi kullanmaya mecbur kalındığını belirtmiş ve “atalarımızın kanıyla yoğrulan bir toprağa Girit Adasına göz dikiliyor” diyerek boykotun haklılığını okuyucularıyla paylaşmıştır.¹⁶⁴⁹ Aynı gazete, Yunanistan’ın “bir yumruk darbesiyle bile” yıkılabileceğini, ama bundan önce şimdi bu silahı, yani boykotajı kullanmanın önceliğini anlatmış ve Yunanistan’ı şimdilik boykot edeceklerini, uğranılan yüzlerce tahrike rağmen “bu kadcılık olsun bir dargınlığımız çok görülüyor olmasa gerek” diyerek boykotajı savunmuştur.¹⁶⁵⁰

Eskişehir’de boykot iç bölgelerde yer alan diğer vilayetlere kıyasla daha sert geçmiştir. Yunanlı mağazalara karşı uygulanan boykot nedeniyle bu mağazalar kapanma kararı almıştır. Bazen boykotun ölçüsü genişlemiş sadece Yunanlı mağazalara değil

¹⁶⁴⁵“Mersin’de Boykot”, *Amaltheia*, 9 Haziran 1911, s. 498.

¹⁶⁴⁶“Makamlar her zaman ilgisiz seyirciler gibi bulunmaktadırlar. Bu kararın akıbeti her iki tarafın düşüncelerinin tahrik edildiği ve meselenin nereye kadar varacağı meçhuldür. Bazı aileler çeşitli söylentiler dolayısıyla kırlara çıkmağa korkuyorlardı” diye yazmıştır. Bk. “Boykot-Ambargo: Mersin’de,” *Tahidromos*, 29 Haziran 1910. Tahidromos, Mersin’deki boykotaja dair verdiği haberlerde; boykotaj nedeniyle bir gemiyle Mersin’e gelen bir Yunanlının kayıkçılar tarafından darp edilmekten kaçarak kurtulduğunu ileri sürmüştür. Bk. “Boykotaj; Mersin’de”, *Tahidromos*, 25 Haziran 1910.

¹⁶⁴⁷*BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 32, (H-07-01-1330).

¹⁶⁴⁸Dahiliye Nezaretine gönderilen Konya’da boykotaj ilanına dair telgraf için bk. *BOA*, DH.SYS.00022.00001.26.010, (H-16-07-1329).

¹⁶⁴⁹*Eskişehir Gazetesi*, 27 Temmuz 1326, 1910, s. 3.

¹⁶⁵⁰*y.a.g.k.*, s. 3.

Yunanlılara karşı da uygulanmıştır.¹⁶⁵¹ Boykotaj nedeniyle Eskişehir’de Yunanlı girişimcilerin zor durumda kaldığına dair İstanbul basınına da haberler düşmeye başlamıştır. Boykotaj boyunca Eskişehir Boykotaj Cemiyeti de diğer vilayetlerde olduğu gibi Selanik ve Dersaadet Boykotaj Cemiyeti’nden aldığı emirleri halka duyurmuş ve aynen uygulamıştır.¹⁶⁵² Eskişehir’de de boykotaj sonuna kadar da bu durum devam etmiştir.

3.2.7. Adalar

Boykotajın adalardaki seyri ise tamamen farklıdır. Çünkü Osmanlı vatanı içinde öyle yerler ve adalar vardır ki sadece Yunan vapurunun uğraması ile dışarıyla bağlantısı kurulabilmektedir.¹⁶⁵³ Bu nedenle buralardan boykota dair haberler gelsede münferit hadiseler olarak kalmışlardır. Örneğin, Midilli halkı Dersaadet, Selanik ve Edremit boykot heyetleri tarafından Yunanistan’a karşı ekonomik savaş açmaya davet edilmiş,¹⁶⁵⁴ bu baskılar üzerine Midilli de boykota dâhil olmuştur. Boykot nedeniyle Midilli’nin Molivos ve Petra bölgelerinde birçok huzursuzluklar meydana gelmiştir. Mutasarrıf Ali Faik Bey, halkı yatıştırmak için ahali ile görüşmüştür.¹⁶⁵⁵ Boykot ilanından kısa süre sonra ise “Yunan gemilerine karşı ilan edilen boykot, aslında Yunanlılara değil biz Osmanlılara zarara vermektedir” denilerek sonlandırılmıştır.¹⁶⁵⁶

Boykottan en çok etkilenen Ege adalarının teker teker boykottan ayrılmaya başlamaları üzerine; boykotçular bu sefer de onlara karşı boykot uygulamaya başlamıştır.¹⁶⁵⁷ Özellikle Edremitli boykotçular sürekli olarak Midilli’nin boykottaki

¹⁶⁵¹Bk. “Eskişehir’de”, *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 656. Benzer haberler Yeni Gazete’de de işlenmiştir. Bk. “Harb-i İktisadi Heyetinden Bir Zatin İfadesi”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁵²“Komisyoncu İnceoğlu Kostakiye boykot yapıldı. Siz de yapınız! Dersaadet Osmanlı (Harb-i İktisadi) Heyeti” ismiyle telgrafı Eskişehir Gazetesinde yayınlamıştır. Bk. “Boykotaj”, *Eskişehir Gazetesi*, No: 18, 1. Sene, 27 Ağustos 1326, 9 Eylül 1910, s. 3.

¹⁶⁵³Asos’a da Mudanya’dan bir vapur gelmesi beklenmiş, ama boykotajdan dolayı vapurun hiç yük almadan gittiği haberi verilmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2.

¹⁶⁵⁴“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7462, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶⁵⁵“İstanbul Gazetesi”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633.

¹⁶⁵⁶“Midilli’de Boykot”, *Amaltheia*, 5 Haziran 1910, s. 441.

¹⁶⁵⁷Edremit’ten aşağıdaki haberler alınmaktadır: “Boykot komisyonu, Müslüman kadınların kendilerinin dışarıya çıkıp manifaturacılaran alış-veriş yapmalarını epey zamandan beri engellemişler ve bu adamlar

tutumunu eleştirmeye başlamışlar ve daha sonra Midilli'ye karşı da boykot ilan etmişlerdir.¹⁶⁵⁸ Bu gelişme üzerine İzmir'de yayınlanan Sıhrah Gazetesi, "Midilli'ye boykot uygulanmakta. Midilli acaba Yunan toprağı mı?" diye sorarak hadisenin kamuoyunun gündemine gelmesini sağlamıştır.¹⁶⁵⁹ Ayrıca Midilli'ye uygulana boykot, Rum mebuslar tarafından hükümete götürülmüş ve bu konuda gerekenin yapılması için Dâhiliye Nezareti harekete geçmiştir.¹⁶⁶⁰ Dâhiliye Nazırı, Midilli Mebusu Mertiani'ye Rum Ortodoks tebaaya uygulanan ambargonun bir anlaşmazlıktan ileri geldiğini ve bundan sonra adada boykot uygulanmayacağı bilgisini vermiştir.¹⁶⁶¹

1910-11 Yunanistan boykotajına Rodos Adası da dâhil olmuştur.¹⁶⁶² Rodos'ta evvela; Girit için bir miting düzenlenmiş, mitingin devamında ise boykotaj kararı alınmış¹⁶⁶³ ve durum Dersaadet'e telgraf ile iletilmiştir.¹⁶⁶⁴ Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinden hükümete iletilen bir yazıda Rodos ve Limni'de boykotun devam ettiği bildirilmektedir. Yerel idarenin bu çaresizliği telgrafa da yansımış ve "Rodos'taki bu boykotajın civar yerlere sirayet etmesi durumunda ne yapılması gerektiğinin emir

ticari mallarının tüketimleri ve sorumlulukları için zorlanmışlar ve vergiler gibi masrafları ödeyemez duruma gelmişlerdir. Gözlemek için bir de adamları bulunmakta ve alışveriş yapan bir hanımı görünce onu ve satıcıyı tehdit etmektedir. Boykot komitesi birkaç gün önce, buradaki tüm tüccarlara, Midilli'den ticaret malları getiren bir kimse ve tezkeresiyle faturası boykot komisyonunun mührünü taşıyor ise ve bu malı teslim almak isterse dünden beri de tellal ile Türkiye'nin herhangi bir yerinden getirilen ticari malın boykot komisyonunun mührünü taşıması gerektiğini ilan etmişlerdir. Allah beterinden saklasın!" Bk. "Boykot-Midilli'ye Karşı Boykot", *Tahidromos, İstanbul Gazetesi*, S. 3871, 1 Nisan 1911.

¹⁶⁵⁸Midilli'nin Salpinks Gazetesinden: "Edremit'te bulunan boykot komitesi, Midilli ürünlerinin Akçay'a boşaltılmalarına izin vermemiştir. Tüccarlara, şehrimizde bulunan boykot komitesiyle görüşmelerini ve müracaat ederek bir doküman almaları emrini vermişlerdir. Ne günlere kaldık?" Bk. "Midilli'de Boykot", *Amaltheia*, 14 Ağustos 1910.

¹⁶⁵⁹"Midilli'deki Boykot", *Amaltheia*, 1 Mayıs 1911.

¹⁶⁶⁰Midilli'nin Salpinks Gazetesinden: "Ekonomi Bakanlığı, Midilli yönetiminden, boykotun tüm limanlarda gerçekten yapılıp yapılmadığını ve göndermek istedikleri malları ambargo yüzünden gönderemeyen tüccarların listesini istedi. Midilli yönetimi buradaki Ticaret Odasına sorduktan sonra ambargonun Dikili, Kemer ve Akçay'da uygulandığını söyledi ve ambargo gören tüccarların adlarını gösteren listeyi bakanlığa gönderdi. Mebus Bay Bostenis, Ticaret Odasına gönderdiği telgrafla, İçişleri Bakanlığı'nın Karesi (Balıkesir) valisine boykotçuların bu boykotu kaldırmaları için talimat verdiğini bildirdi." Bk. "Midilli'ye Karşı Boykot", *Amaltheia*, 24 Nisan 1911, s. 283.

¹⁶⁶¹"Boykot", *Amaltheia*, 21 Mayıs 1911.

¹⁶⁶²Rodos'ta Yunanlılara karşı boykotaj yapılmaktadır. Limni mutasarrıfının belirttiğine göre boykot civar mahallere de yayılmıştır. Yine konu hakkında Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Ekrem Bey'den alınan telgrafnamede ek olarak bildirilmiştir. Bk. *BOA*, BEO. 3632/272367, belge no: 2, (H-24-08-1327); *BOA*, BEO. 3632/272367, belge no: 3, (H-24-08-1327).

¹⁶⁶³"Rodos'da Boykotaj", *Sada-yı Millet*, No: 172, 1. Sene, 8 Mayıs 1326, 21 Mai 1910, s. 2.

¹⁶⁶⁴"Girit", *Sada-yı Millet*, No: 190, 26 Mayıs 1326, 8 Jain 1910, s. 2; *Yeni Gazete*, No: 647, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2.

buyrulması” istenmiştir.¹⁶⁶⁵ Bunun üzerine Bahriye Nazırı ve Dâhiliye Nazırının boykotun sona ermesiyle ilgili olarak Rodos’a birer telgraf göndermişler, ancak Rodos Boykot Komitesi telgrafla iletilen emirleri tanımayacaklarını, boykot konusunda Selanik’ten gelecek talimatı beklemekte olduklarını beyan etmişlerdir.¹⁶⁶⁶ Nitekim hükümetin tüm ihtar ve emirlerine rağmen Rodos’ta boykotaj 1911 sonuna kadar düşük yoğunluklu da olsa devam etmiştir.¹⁶⁶⁷

Yunanistan’a karşı ilan edilen boykotaj yukarıda sayılan bölge ve vilayetlerle sınırlı kalmamış, Osmanlı sınırları içinde bulunan uzak vilayetlerde etkisini göstermiştir. Örneğin Yunan malları ve gemilerine karşı Suriye’nin tüm limanlarında da boykot ilan edilmiştir.¹⁶⁶⁸ Bu bölgede boykot ilk olarak Tripoli’de uygulanmaya başlamıştır.¹⁶⁶⁹ Ayrıca bugün İsrail sınırları dâhilinde bulunan Yafa¹⁶⁷⁰ ve Hayfa’da da Girit meselesinin son zamanlarında aldığı şekil üzerine Yunan mallarına karşı boykotaj ilan edilmiştir.¹⁶⁷¹ Yine Trablusgarp’tan alınan bilgiye göre (23 Haziran), mavna ve sandalcılar tarafından gümrük iskeleleri sancaklarla donatılarak Yunan mallarına karşı boykotaj tatbik edileceği ilan edilmiştir.¹⁶⁷² Beyrut’tan alınan bir habere göre ise (14 Haziran) Yunanistan’a karşı boykotaj yapma isteğinin oluştuğunu, bu konuda karar vermek üzere bir toplantı düzenleneceği bilgisi verilmiştir.¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁵Telgrafta ayrıca Midilli ve Sakız’da boykot girişimi olmadığı Vali Ekrem tarafından iletilmiştir. Bk. BOA, BEO. 3632/272367, belge no: 3, (H-24-08-1327).

¹⁶⁶⁶“Rodos’ta Boykot”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 5735, 16 Kasım 1910, (24 Ekim 1910).

¹⁶⁶⁷“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7760, 29 Nisan 1911, s. 2.

¹⁶⁶⁸“Suriye Limanlarında”, *Amaltheia*, 8 Haziran 1910, s. 456.

¹⁶⁶⁹“Selanik’te Boykot”, *Prodos*, 4 Haziran 1910, s. 583.

¹⁶⁷⁰Örneğin “Yafa’da Yunan Emtiasına Karşı” başlıklı yazıda, Yafa’da Yunan mallarına karşı bir boykot yapılması için miting düzenlendiği haberi verilmiştir. Bu miting esnasında müslümanlar ile Rumlar arasında söz kavgası olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Bk. *Yeni Gazete*, No: 634, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 2.

¹⁶⁷¹“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹⁶⁷²“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7456, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶⁷³“Boykotaj”, *Tanin*, No: 641, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2.

3.3. 1910-11 Boykotu ve Önemli Bir Aktör Olarak Boykotaj Cemiyeti

Boykotaj cemiyeti, diğer adıyla Harb-i İktisadi Cemiyeti, 1908 yılında Avusturya-Macaristan'a karşı gerçekleştirilen ve 5 buçuk ay kadar süren boykotun ilk günlerinde kurulmuştur. Cemiyet, boykot hareketi sırasında kendiliğinden örgütlenmiş ve bir anda imparatorluğun her yanında şubeler oluşturulmuştur. O dönemde kurulan birçok örgüt gibi boykotaj cemiyeti de yasal bir örgüt değildir. 1909 yılından itibaren ise Cemiyetler Kanununa göre sivil örgütler hükümetin denetimine alınmıştır. Boykotaj cemiyeti, bu gelişme üzerine yasal hale gelmeyi başaramamıştır. Fakat cemiyet daha sonra 1910 boykotuyla tekrar canlanarak bir kitle örgütü haline gelmiş ve imparatorluğun nerdeyse her yerinde şubeler açarak etkin bir organizasyon haline gelmiştir. Boykotaj cemiyetinin teşkilat yapısı ve yürüttüğü faaliyetler; Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi milli örgütler için de önemli bir örnek haline gelmiş, ama bu örgütlerin tersine hiçbir zaman yasal hale getirilememiştir.¹⁶⁷⁴

Boykot hareketinin iyi bir şekilde organize olabilmesi, toplumda kabul görmesi, istikbale ait mesai harcayabilmesi ve boykottan kalıcı bir fayda sağlayabilmesi için özel bir yapının oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹⁶⁷⁵ Fakat bu hareket toplumsal bir hareket olduğu için kurulması düşünülen heyetin içinde kesinlikle resmi makamlardan birisinin olmaması gerekmekteydi. Çünkü boykotaj hür insanlar tarafından vicdanların sevgiyle yapılmış bir iş olarak organize olmuş ve kamuoyuna da bu şekilde sunulmuştur. Örgüte katılmak isteyenlerin de özellikle iktisadiyat ve ticaretle meşgul kişiler olması beklenmiştir.¹⁶⁷⁶ Bu heyetler, merkez şubenin aldığı kararları aynen tatbik ederek gazeteler veya ilanlar yoluyla halka izleyecekleri yol haritası konusunda duyurularda bulunmuşlardır.¹⁶⁷⁷

¹⁶⁷⁴“Bu nedenle de ortadan kalkıncaya kadar *muammalı, gizli ve amorf* bir karaktere sahip olacaktır.” Bk. Çetinkaya (2004). **a.g.k.**, s. 99.

¹⁶⁷⁵Bk. D.K. “Faaliyet-i Milliye Cemiyeti”, *Sabah*, No: 7453, 20 Haziran 1910, s. 1.

¹⁶⁷⁶**y.a.g.k.**, s. 1.

¹⁶⁷⁷Yeni Gazete başlangıç haberini, “filhakika dünden itibaren harb-i iktisadi Dersaadet’te bütün dehşetiyle başlamıştır” şeklinde vermiştir. Bk. “Girit Meselesi, Boykotaj Başladı”, *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2.

Cemiyetin merkez şubesi, Dersaadet Osmanlı Harb-i İktisadi Cemiyeti olarak bilinse de etki ve yetki konusunda Selanik'teki cemiyet merkezi ön plana çıkmıştır.¹⁶⁷⁸ Boykot heyeti reislerinin zaman zaman “müdürlerimiz Selanik'tedir” şeklinde yaptığı açıklamalar da buna delil teşkil etmektedir. Yine heyet liderlerinin; “biz her zaman onların verecekleri emirlere bağlı kalmaya mecburuz” sözleri ise pek çok şubesi ve üyesi bulunmakla birlikte, asıl yönetimin tek bir merkezde yani Selanik'te olduğunu göstermektedir.¹⁶⁷⁹

Boykot heyetleri her ne kadar kurulan bölgenin özelliğine göre örgütlenseler de birbirleriyle sürekli diyalog halinde olmuşlar ve alınan kararlara gerek destek olma ve gerekse örnek teşkil etme noktasında birbirlerini etkilemişlerdir. Ayrıca boykot heyetlerini oluşturan ilk üyeler zamanla değişime de uğramıştır. Örneğin, başkentteki boykotu yürüten sandalcı ve hamallar, boykot faaliyetlerini İstanbul'da yönetmek için kendilerini yetersiz saymışlardır. Bunlar, yasal süreçler ve anlaşmalar nedeniyle ortaya çıkabilecek zorlukları anlayarak heyetin idaresini hükümetin ve halkın itimadını kazanmış Osmanlı tüccarlarından oluşan bir komiteye devretme kararı almışlardır.¹⁶⁸⁰

Boykot cemiyetinin her şubesi, boykot ilanını birçok yoldan halka duyurmuştur. En önemli haber ve iletişim aracı olarak basın kullanılmıştır. Ancak tek bir boykot şekli ve ilan yöntemi yoktur. Örneğin, İzmir'de Yunan vapur ve mallarına karşı ilan olunan boykotajı, Pantaleon Vapur Kumpanyası'nın yerel idarehanesine boykot cemiyetinden özel bir heyet giderek bizzat bildirmiştir. Ayrıca boykotun hiyerarşisi içinde en önde söz sahibi olan kesim ise hamallar, kayıkçılar ve arabacılarıdır ki bu gruplar boykotajın ilk destekçi ve uygulayıcılarıdır.¹⁶⁸¹ Örneğin İzmir Mavnacılar Kethüdası Hacı Muharrem Ahmed, Selanik'teki Mavnacılar Kethüdası Kerim Ağa'ya bir telgraf göndermiştir. Bu telgraf; “Yunanlılara boykot ilan ettik. Hamiyetinizi bekleriz” şeklindedir.¹⁶⁸² Yine Selanik Kayıkçılar Kethüdası Kerim Ağa da “Beyrut, Çanakkale, İzmir ve Dersaadet de

¹⁶⁷⁸Boykot heyeti reislerinden biri ile La Turki Gazetesinde yayınlanan mülakatta, reisin konuşmasında Selanik Harb-i İktisadi Heyetinden alınan emirlerle hareket edildiğini belirtmesi, merkezin Selanik olduğuna kanıt gibidir. Bunun yanında aralarındaki hiyerarşi ve iletişim için de önemli bir mülakattır. Bk. “Harb-i İktisadi Heyetinden Bir Zatın İfadesi”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁶⁷⁹“Boykotaj: Osman Ağa Ne Diyor?” *Yeni Gazete*, No: 673, 26 Haziran 1326, 9 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁶⁸⁰“Boykotun Adresi”, *Prodos*, 15 Haziran 1910.

¹⁶⁸¹“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 1.

¹⁶⁸²*Yeni Gazete*, No: 647, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2.

kayıkcılar kethüdalarına” telgraflar yollayarak boykota destek çağrılarında bulunmuştur.¹⁶⁸³

Yine boykot cemiyetinin boykot ilan konusunda tellalları kullanmalarına da sıklıkla rastlanmıştır. Boykot heyetlerinin aldığı kararları boykotçu gruplar, tellallarla birlikte dolaşarak halka duyurmuşlardır. Örneğin tellallar Galata’daki mağazaların etrafında dolaşırken ve heyet üyelerinden bazıları da bu fırsattan yararlanarak; “bir Osmanlı vatandaşının görevleri ve Osmanlı hukuku hakkında ateşli konuşmalar yapmakta” olduğu gazetelere yansımıştır.¹⁶⁸⁴ Süreç içinde boykot ilanları sadece boykot cemiyetinin kontrolünde ilerlememiş, halk da zaman zaman kendi boykotunu ilan etmiştir. Örneğin, “Haliç’de sakin ahali tarafından üç yüz imza ile Haliç vapurları imtiyaz sahibine” boykota destek vermezse kendisine de boykot uygulanacağı hakkında bir mektup gönderilmiştir.¹⁶⁸⁵ Yani yerel eşraf da kendi içinde teşkilatlanarak boykota katılmayanları boykot edeceklerini söyleyerek boykot alanını genişletmişlerdir.¹⁶⁸⁶ Ancak bu gibi durumlarla karşılaşılsa da boykotun asıl aktörü her daim boykotaj cemiyeti olmuştur.

Cemiyet, Dersaadet teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra yeni yerlerini halka duyurmuş, hemen ardından da Yunanistan’a karşı boykot ilan ettiğini basın aracılığıyla duyurmuştur.¹⁶⁸⁷ Cemiyetin boykota dair ilk kararı ise Yunan vapur ve denizcilik işletmeleri ile ilgilidir. Bu karara göre hamallar, arabacılar ve sandalcılar Yunan vapur ve deniz araçları ile gelecek olan mallara ve yolculara boykotaj uygulayacaklardır. Bu

¹⁶⁸³Kerim Ağa’dan telgraf: “Vatan-ı mukaddesimizin bir uzv-ı mühimmi olan Girit’e uzatılmak istenilen elleri kırmak için bugünden itibaren buraya Yunan sefainine boykotaj ilan edilmiştir. Hamiyet-i milliye ile muttasıf olan her Osmanlının her türlü fedakârlıkta bulunacağı şüphesizdir. Esasen hamiyetli kardeşlerimiz mukaddema bunu bi’l-fiil isbat eyledikleri cihetle bu kerede işbu hayrı kemal-i ciddiyetle manen ve maddeden ispat eylemeleri rica olunur. Muazzez kardeşler.” Bk. *Yeni Gazete*, No: 647, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 2.

¹⁶⁸⁴“Tellallar”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633.

¹⁶⁸⁵Bk. “Boykotaj: Haliç İstimbotlarına Boykot”, *Yeni Gazete*, No: 646, 30 Mayıs 1326, 12 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁶⁸⁶Bk. “Eyüp Boykot Komitesi’nin Bildirisi”, *Prodos*, 13 Haziran 1910.

¹⁶⁸⁷Buna göre boykotaj heyetinin geçici merkez adresi: “Bağçekapısında gümrük karşısındaki daire-i mahsusası” olduğu, “bil cümle ticaret ve ahalimizin malumu olmak üzere ilan olunur”. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 651, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Tanin*, No: 644, 4 Haziran 1326, 17 Haziran 1910, s. 2. *Prodos* Gazetesi de haberinde “Komitenin merkezi Galata’da gümrüğün yanındadır. Belge almak isteyen tüccarlar, sandalcılar ve diğerleri bu belgeyi, ancak buradan alabileceklerdir” şeklinde yazmıştır. *Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

noktada, tüketicilerin Yunanlılara ait belirli malları ve hizmetleri almaktan sakındırılması boykot hareketinin ana hedefi olarak gözükmektedir. Bu uygulama gerçekten de etkili olmuş ve bu nedenle boykotaj cemiyeti, boykotajın sınırlarını genişletme kararı alarak Yunan mağaza ve dükkânlarına, hatta Yunan işletmelerinin tamamına boykot çağrısında bulunmuştur. Cemiyet, bu süreçte sürekli olarak boykotun uygulama alanını genişletmiş, en nihayetinde boykotu, bünyesinde Yunanlı çalıştıran tüm işletmelere kadar yaygınlaştırmıştır.¹⁶⁸⁸

Bu işletmeler (tekeli idaresi, posta idaresi, tren işletmesi, Reji idaresi vb.) devletle ilişkili olsalar dahi, uyarıları dikkate almamaları durumunda kendilerine de boykot ilan edilmiştir. Bu konuda özellikle İzmir başı çekmiş ve İzmir heyeti ile işletme yöneticileri sıklıkla karşı karşıya gelmiştir.¹⁶⁸⁹ Örneğin, İzmir Reji idaresinde çalışan 8-9 Yunanlı, heyet tarafından tespit edilmiş ve uyarılmıştır.¹⁶⁹⁰ Reji bu uyarıya rağmen bunları işten atmamış, heyet neden bu kişilerin işten atılmadığını rejiye sormuş ve işten çıkarma konusunda reji idaresini zorlamıştır. Reji ise bunların atılmaması için idareyi devreye sokmuştur. Çünkü bu işçiler reji için önemli isimlerdir ve önemli mevkilerde bulunmaktadır. Reji bu çalışanların işten atılması halinde yerlerine onların yapacağı işi yapacak birini bulmakta zorlanacağını ileri sürmüştür. Rejinin isteği üzerine vali devreye girmiş, ancak vali cemiyet ve reji idaresi arasında kalmış ve “benlik bir iş yok siz boykot cemiyeti ile halledin” diyerek bir sonuç elde edememiştir. Bu olaydan da anlaşılıyor ki yerel idarecilerin boykot cemiyeti üzerinde herhangi bir gücü ve yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca boykot cemiyeti, özünde olağanüstü bir olayın ortaya çıkardığı yasal olmayan, fiili olarak ise sahip olduğu etkinlik nedeniyle bir şekilde idari desteği elde etmiş bulunan bir oluşumdur. Ancak merkezi ve yerel idareler boykot konusunda sorumluluk almak istemedikleri için cemiyet ile direkt temas kurmamışlar, el altından ise

¹⁶⁸⁸“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7456, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1-2; Çetinkaya (2004). **a.g.k.**, s. 99-100.

¹⁶⁸⁹“Yeni Bir Boykot”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633; “Harb-i İktisadiye Heyetinin İhtarâtı”, *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2; “Yunan Memurları Hakkında”, *Tahidromos*, 13. Yıl, No: 3624, 29 Haziran 1910.

¹⁶⁹⁰İzmir Boykotaj Cemiyeti, Dersaadet Reji Müdürlüğüne bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta rejide çalışan Yunanlıların işten çıkarılmasını talep etmiştir. Telgrafta İzmir Boykotaj Cemiyeti’nin imzası bulunmaktadır. Bundan başka herhangi bir şahsın imzası bulunmamaktadır. Reji ise bu belgeyi işleme koymak istemediğini belirtmiş ve cemiyeti nezarete şikâyet etmiştir. *BOA*, DH.SYS. 22/1-7, belge no: 4, (H-08-12-1328).

desteklemişlerdir. İzmir’de meydana gelen buna benzer hadiseler diğer vilayetler için de emsal teşkil etmiştir. İlk örnekler Samsun ve Trabzon’da görülmüş ve kısa süre içerisinde yayılmaya başlamıştır.¹⁶⁹¹

Reji idareleri, bu işletmeler içinde en çok gündeme gelen kurum olmuştur. Ancak diğer işletmeler de zamanla hedef haline gelmiştir.¹⁶⁹² Örneğin boykot komitesi, Başkent’te bulunan tramvay şirketinden, şirkette çalışmakta olan Yunan uyruklu vatmanları işten çıkartmasını istemiş; şirket, hükümetle yapılan sözleşmenin 25’inci maddesine göre bünyesinde hiçbir yabancıнын çalıştırılmadığını cemiyete bildirmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁹³

Boykot cemiyetinin almış olduğu kararların yavaş yavaş devlet kurumlarına doğru yönelmesi, cemiyetin devlet ve hükümetle karşı karşıya gelmesine neden olan ilk gelişmedir. Ayrıca hükümet, büyükelçilerin tavsiyeleri ve Girit konusunda daha ılımlı bir siyasi havanın ortaya çıkmasıyla boykota son verilmesi kararı almış, bu karar sebebiyle heyet özellikle hükümete karşı tavır takınmıştır. Bunun ilk sonucu ise Boykot Komitesi Başkanı Hilmi Bey’in hükümetin takip ettiği politikaya tepki olarak istifa etmesidir.¹⁶⁹⁴ Hükümetin bu kararına ve ihtarlarına rağmen boykot komitesi, cemiyetin bir devlet kurumu ve heyet üyelerinin de devlet memuru olmamasına rağmen adeta mühürlü evraklarla bir hükümetmiş gibi hükümler ilan etmiştir.¹⁶⁹⁵

Hükümet, boykotun sonlandırılması isteğini çok net bir şekilde ortaya koysa da bunun hiç kolay olmayacağı daha ilk günlerde ortaya çıkmıştır. Bu arada boykotaja yönelik eleştiriler de artmaya başlamıştır. Bu eleştirilerin odak noktası ise serbest ticaret

¹⁶⁹¹BOA, DH.SYS. 22/1-7, belge no: 2, (H-15-09-1328).

¹⁶⁹²Boykotaj heyeti zaman zaman rejiye ihtar vermiştir. Örneğin “İstanbul Reji Müdürlüğü’ndeki Yunanlılar beş gün içinde kovulmazlarsa İzmir Boykotaj Cemiyeti boykot başlatacaktır.” Boykot heyetinin bu uygulama örnekleri için bk. BOA, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 3, (H-08-12-1328); BOA, DH. SYS. 22/1-7, belge no: 4, (H-08-12-1328); BOA, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 3, (H-08-12-1328).

¹⁶⁹³“Boykot, Yeni Olaylar, Tramvay Şirketinde Görev Yapan Yunan Uyruklular”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666.

¹⁶⁹⁴“Boykot”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3617, 21 Haziran 1910.

¹⁶⁹⁵“Ambargo, Yeni Olaylar, Yeni Gerilim: Başka Bir Hükümetin Talimatları, Ambargo Kalkmadı”, *Prodos*, 23 Haziran 1910, s. 660.

hakkı konusudur.¹⁶⁹⁶ Bu gelişmeler karşısında boykot heyeti reisleri açıklamalar yapmaya başlamışlar ve yaptıkları röportajlarda ülkede yabacıların gerçekleştirdiği ticarete karşı bir hareketlerinin olmadığını vurgulamışlardır. Örneğin boykot reislerinden Osman Ağa bir konuşmasında bu konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

“Maksadımız Yunanistan’a dostluğumuzun ne kadar faydalı veya düşmanlığımızın ne kadar etkili olduğu değil en küçük tepkimizin ne kadar kahredici olduğunu anlatmaktır. Bu bizim meşru bir hakkımızdır. Biz hiçbir yabancının zerre kadar zarar görmesini katiyyen istemiyoruz. Bunun için son derece çalışıyoruz. İyi niyetimizin, gösterdiğimiz gayretin, vicdan sahiplerince taktir edilmesi, yaptığımız hak arama çalışmalarının sonuçlanmasına katkı demek olacaktır.”¹⁶⁹⁷

Bu minvalde yapılan açıklama ve mülakatlar pek etkili olmamış olacak ki Harbi-i İktisadi heyeti, eleştirilere cevap olarak gazetelere bir de bildiri göndermiştir. Bu ilan bir giriş ve üç maddeden ibarettir. Heyet bildirisinde kendilerine yöneltilen eleştirilere karşı çıkmış ve boykotajın, serbest ticarete engel olmadığını, serbest ticaret hukukuna karşı uygun davrandıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda bazı işletmelerde Yunanlı çalıştırıldığının tespit edildiğini, bunun boykotaja aykırı olduğunu, işletmelere bu kişilerin işten çıkarılması uyarısında bulunulduğunu belirtmiştir. Bildiri şu şekildedir:

“Boykotaj Cemiyetinden!

Boykotaj heyeti memleketimizde yürürlükte bulunan ticaret serbestisine tamamiyle bağlılığını bildirir ve özellikle saygın yabancı tacirlerin hukukunu koruma yolunda barışçıl amaç ve iyi niyetlerini bir kere daha göstermiş olmak üzere aşağıdaki maddeleri kendi aralarında tekraren benimsemiş olarak gazetelerde ilan eyler:

1. Yunanlılara karşı açılan boykotaj kalkmamıştır.
2. 22 Haziran 1326/5 Temmuz 1910 tarihinden önce mevcut olan Yunan vapurlarına yüklenen eşyanın yüklenme tarihi düzenlenmiş olan evrak yoluyla ispat edilmek şartıyla bütün Osmanlı limanlarında tahliye edilecektir. Bu tarihten sonra yüklemesi yapılmış olan eşya hangi ülke vatandaşı tüccara ait olursa olsun asla çıkarılmayacaktır.
3. Boykotaj heyeti gümrük kapısı bitişiğinde Yenihan’da otuz iki numaralı odadadır. Boykotaj heyeti ile işleri olan bütün ilgililerin adı geçen odadaki heyete müracaat eylemleri gerekmektedir.
4. Memleketimizin ticaret hayatından yararlandıkları halde Osmanlılık aidiyetine aykırı olarak bazı ticarethanelerde Yunan memur ve hizmetlileri görülmekte bulunduğundan, bunların ilan tarihinden itibaren işten çıkarılmaları kendi menfaatlerine olacaktır.”¹⁶⁹⁸

¹⁶⁹⁶Boykotun serbest ticarete zarar verdiğine dair Rumca basında sıklıkla haberler yapılmıştır. Örneğin, boykot cemiyeti, Yunan uyruklu deri tüccarlarının mezbahalardan deri almalarına izin vermemektedir. Bk. “Ambargo, İş Faaliyetinin Serbestliği”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 672.

¹⁶⁹⁷“Boykotaj: Bir Mülakat”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykot; Komite’nin Sirküleri”, *Tahidromos*, 22 Haziran 1326.

¹⁶⁹⁸“Boykot Komitesi’nin Bir Duyurusu”, *Tahidromos*, 3630, 6 Temmuz 1910; *Tanin*, No: 663, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1.

Heyetin gönderdiği bu bildiri gazeteler tarafından tek tek ele alınmış ve uygulanan boykotaj da izlenen yol ve siyasetin hükümetin politikasına aykırı olduğunu, bu şekilde hareket ederek hükümetin talimatlarının uygulanmamasının, hükümeti zor duruma düşürdüğünü belirtmişlerdir. Örneğin Yeni Gazete, boykotaj heyetinin yukarıdaki beyannamesinde belirtilmiş olan bazı ifadeler üzerinden eleştirisini yapmıştır. Burada gazete, bir devletin aidiyet hisleriyle değil kanunla yönetildiğini, yani Osmanlı ve Yunan tebaası arasındaki ticaretin resmi antlaşmalar ve resmi ilişkiler çerçevesinde belirleneceğini ifade etmiştir. Gazetenin görüşüne göre “boykotajda amaç Girit dolayısıyla kırılan duygularımıza karşılık vermek ise bu çıkarıma uyan da uymayan da olacaktır. Eğer amaç Yunanlılara, Türklere kötü davranmakla neleri kaybedeceklerini göstermek ve onları doğru yola davet etmekse bu bir siyaset tercihi olarak kabul edilebilir. Bu Yunanlıları makul yola davet etmek olacağından boykot heyeti bu siyaset doğrultusunda iyi bir iş yapıyor kabul edilebilir. Fakat burada önemli olan heyetin siyasetine günümüz hükümetinin siyasetinin uymamasıdır. Hükümet boykotun kaldırılmasını tam olarak emretmese bile tavsiye ediyor. Boykot heyeti bu tavsiyeye karşı durmakla hükümete de karşı durmuş oluyor” diye yazmıştır.¹⁶⁹⁹

Bu durum sadece Türkçe basında değil Rumca basında da en çok eleştirilen konuların başında gelmiş, boykot komitesinin hükümetin emirlerine karşı takınmış olduğu bu tutum, daha sonra sıkça tekrarlanmış olan *hükümet içinde hükümet* olma cümlesinin kullanımına neden olmuştur.¹⁷⁰⁰

Yöneltilen tüm eleştiri ve baskılara rağmen boykot komitesi bir bildiri daha yayınlamış; boykotun sürmesi ile ilgili kararını yinelemiş, ancak bu boykotun zorbalıkla yapılmamasını tavsiye etmiştir.¹⁷⁰¹ Bu bildiri, bazı basın organları tarafından,

¹⁶⁹⁹“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 670, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁰⁰Prodos Gazetesi, bu hükümleri sürekli olarak gazetesine taşıyarak uyarılarda bulunmuştur. Prodos’tan: “Ülkemizde bulunan ambargo ile ilgili boykot komitesi, ticaret serbestliğinin ve özellikle sayın yabancı tüccarların haklarının korunmasına olan iyi niyetiyle birlikte her zamanki saygıyı göstererek bazı şeyleri kabul etti ve aşağıdaki maddeleri ilan etti” diye yazarak boykot heyetinin bildirisini aynen yayınlamıştır. Bk. “Ambargo, Yeni Olaylar, Yeni Gerilim: Başka Bir Hükümetin Talimatları, Ambargo Kalkmadı”, *Prodos*, 23 Haziran 1910, s. 660; “Boykot, İki Sirküler”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666.

¹⁷⁰¹“Boykot Komitesi’nin Sirküleri”, *Amaltheia*, 26 Haziran 1910.

boykotaj cemiyetinin halka ılımlılık ve sağduyu çağrısı olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁰² Ancak bunun tersi de söz konusudur ve kullanılan üslup da oldukça serttir. Örneğin Levant Heralt Gazetesi, heyetin almış olduğu kararları; ticarete, hukuka ve Osmanlılığa aykırı, adaletsiz bir karar olarak değerlendirmiş,¹⁷⁰³ komitenin adeta bir kamu otoritesi havasında kararlar alıp uygulamakta olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁰⁴ İstanbul Gazetesi de boykot ile ilgili bu bildiriye yayınlayan heyeti, adeta devlet içinde yeni bir otorite olarak davranmakla itham etmiştir.¹⁷⁰⁵ Yeni Gazete de boykot cemiyetinin bildirisini yorumlayarak; bu durumun kanunlara ve hükümetin uygulamalarına ters olduğunu, hükümetin dış politikada elini zayıflattığını ve hükümetin otoritesine zarar verdiğini belirtmiş, ayrıca yabancı menfaatlerin ve serbest ticaretin zarar gördüğünü

¹⁷⁰² *Amaltheia*, 26 Haziran 1910.

¹⁷⁰³ Basından Levant Heralt Gazetesinden; “Bu resmi alıntıya dikkat ettiniz mi? Saygı duyduğu yabancı tüccarlar için oluşan arkadaşça duygularını en üst seviyede sergilemekte, ancak hemen sonra tekrar onlara hitap ederek; Yunan eleman kullandıkları zaman onları da ambargo ile tehdit etmişlerdir. Bu hareket bu kadar fazla ve bu yerde takdis edilmiş ticaret serbestliğine karşı katı saygı uğruna yapılmaktadır. Bu harika bir şey değil midir? Yani bir yandan kamu faydası bakımından –aslında buna karşı- Yunanlıları deniz işletmeciliği faaliyetlerinden uzaklaştırmak istiyoruz, diğer yandan ise sen git ben geleyim gibi şahane ve asri prensibin kuvvetiyle ticaret mağazalarında çalışarak günlük ekmeklerini kazanan Yunan uyruklu elemanlarla çalışmalarına engel oluyoruz. Bu da yetmiyormuş gibi mağaza sahipleri tüccarlara memnun kaldıkları Yunan elemanlarını işten kovmalarını ve yerlerine Türk eleman almalarını talep ediyoruz. Bu iddialar ile ileri gideceğimizi ve uygarlaştırdığımızı mı düşünüyoruz? Sadrazam bir yandan patriğe Rumların iyiliğini istiyoruz ve faaliyetlerimizin tek amacı budur diyor, ancak diğer taraftan devletin deniz işletmeciliğinin söz sahipleri Yunanlılara, Türkiye de yalnız Osmanlılık vardır v.s gibi laflar söylemektedirler. Bu yaklaşımlarla Türklerin gerçek menfaatlerine yardımcı olduğumuzu düşünüyorsak, aldanyoruz. Birilerinin refahı ötekilerin refahına bağlıdır. Toplumun bir kısmı küçümsenir ve yokluğa itilirse bu takibatın etkilerine hepimiz uğrayacağız. Ülkemizin en önemli unsuruna karşı olan bu davranış şekli en basit adaletten de yoksundur. Bu durumda, ulusların birleşme programı ne oldu?” Bk. “Boykot, Basından, Levant Heralt Gazetesinden”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666.

¹⁷⁰⁴ *Amaltheia* bu konuda şunları yazmıştır: “Osmanlı ambargo komitesi, kamu komitesi tavrını almıştır. Sanki ülke yönetilmiyor ve vatansever kişiler tarafından vasılık altına alınmış gibi kesiyor, dikiyor, emrediyor, karar veriyor ve kuvvetlere önceden verdikleri haberle ekonomik ambargonun Türkiye’nin Girit üzerindeki egemenlik haklarını onaylarsa şimdilik hafifleyeceğini söylüyorlar. Başka kelimelerle, büyük devletler ya sözlerinde duracaklar ya da onlar da ekonomik ambargoya dâhil edilecekler yönünde haberdar edilmektedirler. Bir kişi, buna insan şakası veya ne dediklerini bilmeyen çocuklar tarafından yapılmışçasına şaşkınlıkla bakabilir. Herhangi bir kişi kendisini rüyada olduğunu hissetmektedir. Ancak bu bir rüya, bir icat, tek taraflı aldatma olmayıp doğal olarak kuluçkadan çıkan zengin bir hayal kurma ürünü, kendiliğinden ortaya çıkan bir oluşumdur. Gülelim mi ağlayalım mı bilemediğimiz için soramıyoruz. Söyledikleri ne demektir?” Bk. “Komitenin Tutumu”, *Amaltheia*, 23 Temmuz 1910.

¹⁷⁰⁵ İstanbul Gazetesi: “Madem ki bu komitenin bir merkezi vardır ve belli bir mühürle basın yolu ile bildiriler yayınlıyorsa diğer yandan ise hükümetin buna karşı hiçbir uyarısı yoksa ve aksine resmi görüşmelerde bu komitenin bir temsilcisi yer alıyorsa o zaman her şeyin düzenli olduğu ve kanunlara uygun bir şekilde yürütüldüğü neticesini çıkartmaktayız. Yani şimdi önümüzde daha önce dört olarak bildiğimiz otoritelerden üstün bir beşinci otorite ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, komitenin sirküleri, bakanlığın sirkülerinden daha kuvvetlidir. Çünkü bakanlık, basit ve baba şefkatiyle nasihatler vermekte komite ise hiçbir karşı gelme kabul etmeden açık ve belirgin emirler vermektedir. Buna artı olarak bizler gibi tarafsız tanıklar için bu sirkülerler oyunu acayip görünmektedir.” Bk. “Boykot, Basından, İstanbul Gazetesi”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666.

vurgulamıştır.¹⁷⁰⁶ Tanin Gazetesi ise hükümetin ve boykot komitesinin karşılıklı bildirimlerini yayınlarak hükümetin uyarılarının bir sonuca ulaşmadığını yazmıştır.¹⁷⁰⁷

Rumca basından Amaltheia Gazetesi de boykot komitesini; yeni bir otorite olarak değerlendirmiş ve gerçek otoritenin gözleri önünde, yasa kurucu ve icra edici makam olarak çalışmakta olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁰⁸ Hatta bir İtalyan gazetesi de boykottaki hamalları, *mutlak kral* olarak tanımlamış, boykot heyetinin ise bir devlet içinde güçlü bir icra organı olarak hareket ettiğini iddia etmiştir.¹⁷⁰⁹ Boykot heyetinin gün geçtikçe prestijinin ve gücünün artması, beraberinde heyetin reislerinin de toplum içinde önemli bir sima haline gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle toplumda bu kişilere olan ilgi ve iltifatların da arttığını görmekteyiz. Özellikle Kerim Ağa bu konuda başı çekmiştir.¹⁷¹⁰

Bu gelişmeler üzerine hükümet ile heyet arasındaki uzlaşmaz tutum daha da derinleşmiştir. Nitekim boykot cemiyeti, belli merkezlere (İzmir, Selanik, Manisa, Yanya ve Beyrut'a) telgraflar göndererek; Girit meselesi Osmanlı lehine kati olarak çözülene

¹⁷⁰⁶Bk. “Boykot, Mantıklı Kişilerin Düşünceleri”, *Prodos*, 24 Haziran 1910, s. 666; “Türk Basınının Eleştirisi”, *Amaltheia*, 23 Temmuz 1910.

¹⁷⁰⁷Tanin Gazetesi, yaptığı araştırmalardan sonra şunları yazmaktadır: “Ambargo yalnız Yunan gemilerine karşı uygulanacaktır. Yunan malı taşısa bile hiçbir yabancı gemiye ambargo uygulanmayacaktır. Dolayısıyla, sandalcılar ve hamallar yabancı gemilerle gelen Yunan mallarının boşaltılmasına zorluk çıkartmayacaklar ve bunların teslimlerinde Yunan uyrukları rahatsız etmeyeceklerdir. Ancak yabancı yük getiren Yunan gemilerine karşı boykot devam edecektir”. Bk. “Ambargo, Yeni Olaylar, Limanda”, “Yalnız Yunan Gemilerine Karşı”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 669.

¹⁷⁰⁸*Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

¹⁷⁰⁹“Yunanlılara karşı ambargoyu yöneten kurmay heyet, merkezini İstanbul gümrüğünün yanında bulunan Yenihan'da, otuz iki numarada, bulundurmaktadır. Boykot komitesinin merkez ofisine tercümanıyla birlikte vardığımızda, kurmay heyetinin savaş yanlısı hamallar ve sandalcılardan teşkil edildiğini gördüm. Çalışmalarına başlamışlardı. Koridorlarda bir sürü tüccar, deniz işlemeciliği şirket acentecileri birbirlerinin üstünde olan bir kalabalık bekliyordu. Birtakım polisler kapıyı kontrol ediyor ve düzeni sağlıyordu. Otuz metre kare kadar olan bir odaya girdik. Ortadaki masada, ciddi bir tavırla, hâkim pozunda 5 hamal ve mavnacı vardı. Burası Yargıtay'dı. Bunun önünde, mallarının hareketini serbestçe yapabilmek imkânını sağlamak için gerekli belgeyi almak isteyen ve Yunanlılıkla veya Yunan sevgisiyle ilgisi bulunanların başvuracağı Yüksek Mahkeme idi. Bu Yüksek Yargıtay Mahkemesi'nin Başkanı, gümrüğün gürbüz hamalı, beş küçük boşaltma gemisinin sahibi Hacı Nuri Efendi idi. Bu arada, düzeni sağlamakla görevli bazı polisler, boykot mahkemesinde hazır bulunmakta ve icabında tartışmalara da müdahale etmekteydiler. Girdiğimizde sıra Yunan uyruklu bir kişi ile ortak olma şansızlığına sahip bir Türk tüccarda idi”. Bk. “Hamallar, Mutlak Kral, İtalya'da Yunanca Yayımlanan Bir İtalyan Gazetesinin Muhabirinden”, *Amaltheia*, 5 Temmuz 1910, s. 16.

¹⁷¹⁰Manastır gençleri namına Selanik Boykotaj Komisyonu Reisi Kerim Ağaya Manastır üretimi olan ürünlerden hediye edilen “kıymetdar bir ağızlık” Selanik'te Rumeli Gazetesi'nin idarehanesine gönderilmiş. Kerim Ağa, “Harb-i iktisadideki vatanseverce katkılarının maddi karşılığı olan bu ağızlık almış ve Manastır'ın kıymet bilen gençlerine teşekkür borçlu olduğunu beyan etmiştir.” Bk. “Kerim Ağa'nın Ağızlığı”, *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2.

kadar boykotun devam edeceğini bildirmişti.¹⁷¹¹ Fakat bu sefer de boykotun milli arzu hareketi olması nedeniyle hükümet ile boykot heyeti sürekli olarak karşı karşıya kalmıştı. Bu durum basının da tepkisini çekmiş ve boykotun hedefi ve amacı sorgulanmaya başlamıştı.¹⁷¹² Özellikle Rumca basından Tahidromos, *milli istek* kelimesini mercek altına almış ve boykotun milli istek olduğuna yönelik söylemlere karşılık olarak; meşruti bir devlette milli isteğin meclisin ve hükümetin emirlerine karşı olamayacağını belirtmiştir.¹⁷¹³

Bir önceki başlık altında boykot hareketinin zamanla tam bir ifşa hareketine dönüştüğünü ve çeşitli suistimallere sebebiyet vermeye başladığını, bu durumdan da herkesin zarar gördüğünü ifade etmiştik. Bunun başlıca nedenleri arasında ise özellikle boykot cemiyeti tarafından verilmekte olan itimatname (şahâdetname) olduğuna vurgu yapmıştık. Bu uygulama esasen 1910 boykotunda ciddi bir olay olarak karşımıza çıkmakta ve cemiyetin en fazla eleştiri aldığı konuların başında gelmektedir. Boykot cemiyetinin ciddi bir yaptırım aracı olarak kullanmış olduğu, itimatname ya da şahâdetname olarak adlandırılan bu belge, cemiyet tarafından belli bir ücret mukabilinde dağıtılmaktaydı ve bu belgenin ücreti de her yerde farklıydı. Yani boykot uygulanmayan kişi ya da işletmeler bir de bunu ispatlamak için para ödemek zorunda bırakılmaktaydılar.¹⁷¹⁴ Çünkü heyetin verdiği bu şahâdetnameler tüccarlar tarafından iş yerlerine, dükkânlara asılmakta ve bu sayede boykota tâbi olmadıklarını ispat etmekteydiler. Konu heyet tarafından o denli önemli kabul edilmiştir ki heyetin adres değişiklikleri basın aracılığıyla sürekli halka iletilip belge alabilecekleri yer bildirilmiş, ayrıca sahte evrak ve uygulamalardan kaçınılması istenmiştir.¹⁷¹⁵ İlk başlarda bu uygulama tepkiyle karşılanmış,¹⁷¹⁶ ancak boykotun şiddetinin artması ve boykot

¹⁷¹¹“Boykot Komitesi”, *Amaltheia*, 26 Haziran 1910.

¹⁷¹²“Boykotaj, Boykotaj”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷¹³“Boykot-Ambargo: Milli İstek”, *Tahidromos*, 29 Haziran 1910.

¹⁷¹⁴“Boykotaj heyeti idarehanesi İstanbul’da gümrük yanında Yenihan’da otuz iki numaralı dairededir. Boykotaja ait bilgi için yalnız bu adrese müracaat olunması istenmiştir. Dersaadet ve civarı için başka şubesi yoktur. Yanında heyetin mührüyle memur itimadnamesi bulunmayan kimsenin bu husustaki müracaatlarının dinlenilmemesi bilcümle tüccar ve ahali ile mavnacı ve kayıkçı, hamal ve arabacı esnafına ilan olunur” diyerek sahte evraklardan sakınılması istenmiştir. Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7456, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁷¹⁵“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7462, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁷¹⁶Örneğin, Times, Selanik’te Politische Correspondenz için hazırlanan bir raporda yazılanları şöyle aktarmıştır: “Türk Boykot Komisyonu, tüm Osmanlı Rumlarının hamallar ve kayıkçıların başkanlarından özel kimlik belgeleri almasını, boykotun işletmelere doğru genişletilmesini talep ediyor. Bu belgelerin her

heyetinin de bu konu da sürekli ihtarlarda bulunması, ticaretle uğraşan Rumları bu belgeyi almaya sevk etmiştir.¹⁷¹⁷ Örneğin Prodos Gazetesinde yer alan bir habere göre boykot heyeti, boykot tehdidiyle karşı karşıya kalan bir mağaza sahibine, “20 kuruş bir vergi konulmasını uygun görmüş” ve haberde mağaza sahibinin; “bu vergiye göre gerçek Osmanlı kimliğini ispat edecektir” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷¹⁸

Bu denli geniş ölçekli ve uzun soluklu bir eylemin beraberinde kendi içinde tartışma ve çekişmeleri ortaya çıkartmaması mümkün değildir. Bu nedenle boykot uzadıkça boykotun aktörleri ve tarafları arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamış ve bu durum zaman zaman basına da yansımış, özellikle rüşvet ve iç anlaşmazlıklar konusu basında sıklıkla işlenmiş, bu gibi nedenlerle de boykotaj cemiyeti nerdeyse hiç gündemden düşmemiştir.¹⁷¹⁹ Örneğin Levant Herald Gazetesi boykotçuların bu davranışlarının milli duygulara zarar verdiğini yazmış,¹⁷²⁰ La Turki ise hamallar ile boykotaj heyeti arasında ihtilaf olduğunu; Beşiktaş ile bazı iskelelerde Yunan mallarını çıkaran hamalların boykotajdan dolayı zarara uğradıklarını, heyetten bu zararlarının tazminini istediklerini ancak bunun karşılanmadığını belirterek Yunanlılardan rüşvet istediklerini iddia etmiştir.¹⁷²¹ Bu haber hem hamallar hem de boykotaj heyeti tarafından yalanlanmıştır.¹⁷²² Fakat özellikle La Turki, bu durumu boykotajdan yararlanma ve bu

birinin ücreti on kuruştur. Çoğu Osmanlı Rumu bu belgeleri almayı reddetmiştir”. Bk. “The Anti-Greek Boycott”, *The Times*, (London, England), Issue 39310, Tuesday, Jun 28, 1910, pg. 5.

¹⁷¹⁷“Harb-i İktisadiye Heyeti’nin İhtaratı”, *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁷¹⁸“Üsküdar’daki Ambargo”, *Prodos*, 5 Ekim 1910.

¹⁷¹⁹“Görüldüğü kadarıyla, hamallarla boykot komitesi üyeleri arasındaki ayrılık, hamalların komiteden çalışmadıkları günler için tazminat istemelerinden oluşmuştur. “Dün şehrin diğer iki limanından, Yunanlı tüccarlarına yanaşan bir grup hamal, bu iki limana yanaştıkları takdirde mallarını taşıyacaklarını, söylemişlerdir. Tüccarların ambargoyu kırmaya muktedir olup olmadıkları hakkındaki sorularına karşılık, biz kendi hayatımızı tehlikeye atıyoruz, size vermiş olduğumuz bu taahhüdü yerine getireceğiz, cevabını vermişlerdir. Gerçekten de durumdan faydalanan birçok kişi Yunanlılardan yarar sağlamaktadırlar. Beşiktaş’ta birkaç gün önce boykotçunun biri, oradaki bir Yunan tüccara, 1 lira verirse ambargoyu kaldıracağını söyledi. Pazar günü başka bir boykotçu tüccara giderek ambargoyu kaldırdığını ve yapıştırılan afişi kaldırması için 15 kuruş istedi. Tüccar 15 kuruşu ödedi ve afiş kaldırıldı. Bununla birlikte o mağazaya komşu başka bir Yunanlı tüccar 25 kuruş ödeyerek afiş kaldırttı”. Bk. “Ambargo”, *Prodos*, 30 Haziran 1910.

¹⁷²⁰“Yani, Yunanlı tüccarlardan az veya çok para koparmaları milletin isteği midir? Bu kadar yüce bir ifade olan “milletin arzusu” kelimelerinin kötüye kullanılmasına izin mi veriyoruz? Cidden de alçakça para almak için kullanılan bu ulvi duyguların bu şekilde basitleştirdiklerini görünce üzülmüyoruz.” Bk. “Yabancı Basın”, *Prodos*, 30 Haziran 1910.

¹⁷²¹“Boykotaj İçin Tekzib”, *Tanin*, No: 670, 30 Haziran 1326, 13 Temmuz 1910, s. 3; “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 13 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷²²“Evvela şunu ortaya koyalım ki boykotu yapan bizler memleketin, ancak ekmek parasını kazanan ve onu da vatan uğurunda feda etmeğe hazır ve amade bulunan vatanın hamiyetli evladlarıyız. Bizlerin

süreçte olabildiğince Yunanlılardan istifade etme girişimi olarak değerlendirmiş ve rüşvet olaylarını örneklemeye devam etmiştir.¹⁷²³

1910 yılı Temmuz ayının sonuna doğru boykotaja dair şikâyetlerin çoğalması, özellikle boykotçuların kendi keyiflerine göre hareket ettiklerine dair haberler yapılması ve bu haberlerde aynı zamanda yabancı tüccarların da zarar gördüğüne dair bilgiler verilmesi üzerine, boykotaj heyeti bir yazı yayınlamış ve boykotçuları bu konuda uyarmıştır.¹⁷²⁴ Heyet, boykotajın Yunanistan’a ilan edildiğini ve yabancıların zarar görmemesi için gereken önlemlerin alındığını dile getirmiştir.¹⁷²⁵ Boykot heyeti özellikle yabancı gemilerin etkilenmemesine azami dikkat göstermeye çalışmıştır. Ayrıca heyet, kayıkçılardan hangi geminin Yunan, hangi geminin diğer devletlerin gemisi olduğuna özel bir dikkat gösterilmesini istemiştir. Nitekim gemilerdeki ithal malları kıyıya çeken ve kıyılardaki ihraç ürünlerini yabancı gemilere taşıyan kayıkçı esnafının da bilhassa bu noktaya dikkat etmesini bildirmiştir.¹⁷²⁶ Ayrıca İstanbul Boykot Cemiyeti, Girit’teki Osmanlı egemenliği meselesi kati olarak çözülene kadar ekonomik boykotun yalnızca

arasında hiçbir ayrılık yoktur ve olamaz. Bazı iskelelerde rüşvet alınarak eşyaların çıkarılması bahsine gelince; geçen günde beyan edildiği gibi bu suçlamayı La Turki Gazetesi hayal hanesinde bulunan sapkın fikirlerle yapmaktadır. Biz vatanın selametini isteyen bütün esnaflar, zararımızı tazmin ettirmek şöyle dursun, hatta icab ederse selâmet-i memleket ve vatan uğurunda kanımızı dökmeğe hazır ve amade olduğumuzu La Turki muhabir veya muharriri bilmelidir ve hatta bilmesi lazım gelirdi. Binaenaleyh şu yalanlama metninin gazetenizde yayımlanmasını ve bir daha bu şekilde suçlamalarda bulunulmamasını tavsiye eylemenizi rica eyeriz. Boykot heyeti azasından Şaban, Hacı Nusrah, Hacı Nuri.” Bk. *Tanin*, No: 670, 30 Haziran 1326, 13 Temmuz 1910, s. 3; “Komite Yalanlıyor”, *Prodos*, 30 Haziran 1910.

¹⁷²³Bk. “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 13 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷²⁴“Ecnebi sefineleriyle gelen bil cümle emtia ve hatta Yunan malları problemsiz çıkartılacağı gibi Yunan vapurlarıyla gelen mallar yabancılar için yine problem çıkartmadan dışarıya çıkarılacaktır. Yalnız Yunan vapurlarıyla gelen, Yunan eşya ve emtiasını hamallar gümrük haricine çıkarmak mecburiyetinde bulunup, buradan ilerisi için nakli edilmemekliğinden dolayı sahiplerinin şikâyet hakları olmayacaktır”. Bk. “Boykotaj”, *Tanin*, No: 684, 15 Temmuz 1326, 28 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁷²⁵Buna göre şu açıklama yapılmıştır: “İlk iş olarak şunu söylemeli ki sadece Yunanistan’a karşı açılmış olan bir ekonomik savaştan, diğer ecnebi dostlarımızın olumsuz etkilenmemeleri için lazım gelen tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler arasında özellikle şunun söylenmesi gerekir ki Yunan gemilerinden başka hiçbir gemiye isterse Yunan emtiasıyla yüklü olsun yine boykot yapılmayacaktır. Dolayısıyla yabancı gemiler ile gelen Yunan mallarına ve Yunan tebaası yolculara karşı hamallar, kayıkçılar vesaire tarafından hiçbir zorluk çıkartılmaması özel olarak garanti altına alınmıştır. Boykotaj yalnız Yunan gemilerine yönelik olduğundan Yunan vapurları limanların hiçbirinde kabul edilmeyecek, dolayısıyla içerisinde başka ülkelerin eşyası bulunsa bile maalesef yine boykotaja tâbi tutulacaktır.” Bk. “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, No: 664, 24 Haziran 1326, 7 Temmuz 1910, s. 1.

¹⁷²⁶*BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 16, (H-19-11-1329).

Yunan gemileri ve Yunan ticari mallarına uygulanmaya devam edeceği şeklindeki kararını yinelemiştir.¹⁷²⁷

İstanbul Boykotaj Cemiyeti'nin bu kararı özellikle Atina'da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Atina Ajansı, Yunanistan'a karşı yapılan bu boykotajın Yunan milletine ve Yunanlıların şahsi hukukuna karşı bir tecavüz olduğunu vurgulayarak; "Osmanlı Devleti'nin önde gelen beldelerinde ticarete Rumlar hakim olduğundan doğudaki bütün milletlerin yararına son derece zarar veren bu duruma ancak diğer devletlerin sert bir müdahalesi son verebilir" diye yazmıştır.¹⁷²⁸ Bu konuyu Times Gazetesi de aynen işlemiş, boykotun artık resmi bir baskı aracı haline geldiğini özellikle belirtilerek uygulamayı uluslararası ticarete aykırı bulunmuştur. Times, şarktaki tüm milletlere zarar veren bu duruma son vermek için büyük devletleri göreve davet etmiştir.¹⁷²⁹ Boykotaj cemiyeti tarafından yayınlanan 3 Ağustos tarihli bu beyanname, Türkçe basın organları tarafından da değerlendirilmiş ve Türkiye'nin bütün dostları arasında kötü etki ortaya çıkarttığı özellikle vurgulanmıştır.¹⁷³⁰

¹⁷²⁷Gazete alınan kararları şu şekilde aktarmıştır: "a- Boykot, Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlılara karşı devam edecektir. b- Osmanlılar Yunan ticaret mallarını satın almayacaklar ve bu çeşit malları satmayacaklardır. c- Hiçbir Osmanlı, limanlarına giden bir Yunan gemisine binmeyecek ve bu geminin üzerine ticaret mallarını yüklemeyecektir. d- Yunan gemilerine yüklenen Yunan ticaret malları gemiden boşaltılmayacaklardır. e- Yunan gemilerine yüklenmiş yabancı ticaret malları boşaltılacaktır. d- Yabancı gemilere yüklenmiş ticaret mallarının tümü veya bunların bir kısmı boşaltılacaktır". Bk. *Embros*, 22 Temmuz 1910.

¹⁷²⁸"Boykotaj", *Sabah*, No: 7498, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 1-2.

¹⁷²⁹3 Ağustos tarihli haberde "Yunan Karşısı Boykot" ile ilgili Times haberi: "Bu akşam yayınlanan yarı-resmi bir tebliğ; İstanbul Boykot Komitesi'nin, Yunan karşıtı boykotun resmi olarak düzenleneceği ve Girit sorununun çözümüne kadar bunun devam edeceği ile alakalı beyannamesiyle ilgili haberler, Bâbıali'nin, büyük devletler büyükelçileri ve Yunanistan vekiline boykotun sona ermesi ile ilgili tekrar tekrar verdiği sözler göz önünde bulundurulduğunda, burada genel bir sürpriz yaşanmasına sebep oluyor. Yunan karşıtı boykotun kalıcı olması ve devam etmesinin büyük devletlerin Girit ile ilgili kararlarına bağlı olduğu ile ilgili olarak şimdi yayınlanan beyanname, boykotun Girit sorunundaki diplomatik sonuçları hedefleyen, resmi bir baskı aracı olduğunu göstermektedir. Yunan malları ve yabancı ülkelerden gelen mallar arasına çizilen bu ayırım, en çok kayırlan ülke hükmünün ihlalidir ve uluslararası hukuka açık bir şekilde aykırıdır. Boykot, ticaretin çoğunlukla Yunanlıların elinde olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun ana kentlerinde ticaret düzeninin ciddi bir şekilde bozulmasına sebep olmaktadır. Büyük devletlerin müdahalesi dışında hiçbir şeyin, doğudaki tüm milletlere bu kadar zarar verebilecek bu duruma son veremeyeceğine inanılıyor." Bk. "The Anti-Greek Boycott", *The Times* (London, England), Issue 39342, Thursday, Aug 04, 1910, pg. 3. Times daha sonra bu beyannamenin etkilerini işlemeye devam etmiş ve heyetin bütün maddeleri yerine getirdiğini yazmıştır. Özellikle 4. madde üzerinde durmuştur. Bk. "İmperial and Foreign Intelligence; Turkey, The Anti-Greek Boycott", *The Times* (London, England), Issue 39346, Tuesday, Aug 09, 1910, pg. 5.

¹⁷³⁰"Boykotaj", *Sabah*, No: 7499, 24 Temmuz 1326, 6 Ağustos 1910, s. 1-2.

Boykotaj 1910 yılı ortalarında bütün hızıyla sürerken esasen Girit konusunda da bir duraklama sürecine girilmiştir. Her kesim bu süreçte boykota nihayet verileceğini düşünmeye başlanmıştır. Boykot heyeti bu konuda bir açıklama yapma gereği dahi hissetmiş ve boykotun devam ettiğine dair halka bilgi vermiştir.¹⁷³¹

1910 yılı sonlarına doğru ise tekrar Girit namzetleri konusunun patlak vermesi üzerine boykot değil nihayete ermek, daha da şiddetlenmiştir. Heyet, Giritli mebusların Yunan meclisine katılması konusunda bir tamim yayınlayarak Yunan hükümetinin kışkırtmalarına devam etmesi durumunda olacaklar konusunda adeta uyarı vermiştir.¹⁷³² Selanik'te Mavnacılar Reisi Kerim Ağa da bütün Osmanlı sahillerindeki mavnacılara yeni bir beyanname göndererek; Yunan vapurlarına karşı boykotajın şiddetlenmesini tavsiye etmiştir.¹⁷³³ Artık bu tarihten itibaren cemiyetin merkezinin Selanik ve reisinin de Kerim Ağa olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷³⁴

1910-11 seneleri boyunca ve boykot sonlanıncaya kadar boykotaj cemiyeti süreç içinde çeşitli beyan, karar ve uygulamalarıyla sürekli gündemde olmaya devam etmiştir. Özellikle Selanik'ten yapılacak olan her açıklama bu konuda önem arz etmiştir. Nitekim 1911 yılının sonlarına doğru boykotun kaldırılması konusunda merkez heyet, diğer vilayetlere tek tek bilgi vererek boykotun kaldırıldığını ilan etmiştir.¹⁷³⁵

¹⁷³¹Tahidromos, boykotun durdurulmasıyla ilgili, Dahiliye Nezareti'nin çıkarmış olduğu genelgeye; Yenihan 32 numarada gümrüğün yanında bulunan bir komisyon görüldüğü kadarıyla "bir kanun karakterini taşıyan diğer bir genelge ile cevap vermiştir" şeklinde değerlendirmiştir. Gazete, heyetin, "Yunanlılara karşı yapılan boykot kaldırılmamıştır" resmi tamimini inceliğinde komisyonun bu genelgenin altına, "Ekonomik Boykot Komitesi" unvanını taşımakta olduğunu yazmıştır. Gazete ayrıca, bu komisyonun kararlarının aleyhinde olan her şeyi "yüksek Osmanlı duygularına karşı" kabul ettiğini ileri sürmüştür. Bk. "Boykot: Komite'nin Toplantısı", *Tahidromos*, 13. Yıl, No: 3627, 2 Temmuz 1910; "Boykot: İki Tamim", *Tahidromos*, No: 3631, 7 Temmuz 1910.

¹⁷³²"Girit Meselesi; Boykotaj", *Tasvir-i Efkâr*, No: 343, 23 Ağustos 1326, 6 Eylül 1910, s. 2.

¹⁷³³"Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 360, 7 Eylül 1326, 20 Eylül 1910, s. 2.

¹⁷³⁴Bu mülakatlar için bk. "Harb-i İktisadi Heyetinden Bir Zatın İfadesi", *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2; "Boykotaj: Bir Mülakat", *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷³⁵BOA, BEO. 3632/272367, belge no: 6, (H-24-08-1327).

3.4. 1910-11 Boykotuna Karşı Oluşan Tepkiler

3.4.1. 1910-11 Boykotu ve Osmanlı Hükümeti

Osmanlı hükümeti, 1908 boykot hareketinde takındığı tavrı 1910 boykotunda da temelde takınmaya çalışmış, ilk başlarda boykotu Yunanistan’a karşı siyasi ve ekonomik bir koz olarak kullanmak ve halkın tepkisini de bu yöne kanalizetmek istemiştir.¹⁷³⁶ Esasen bu amacına boykotun ilk aylarında ulaşmış, boykotun bir halk hareketi haline dönüşmesini sağlamış ve bu vaziyeti bir süre muhafaza etmiştir. Ancak boykotun uzaması büyük güçlerin tepkisini de beraberinde getirmiş ve hükümeti boykota karşı her geçen gün daha tepkisel davranmasına sevk etmiştir.¹⁷³⁷

Bu arada boykotun toplumun neredeyse her kesimi tarafından destek bulması, çapının ve etki alanının gittikçe genişlemesi, boykotu hükümet kontrolündeki bir hareket olmaktan çıkartarak boykotçuların yeni bir güç olarak algılanmasına neden olmuştur. Boykotta kontrolü elinden kaçırın hükümet, kısa bir süre sonra boykotaj cemiyeti ile karşı karşıya gelmiş ve patlak veren bu çatışma hali hükümet açısından önemli sorunlar ortaya çıkartmaya başlamış, hatta otoritesi dahi sorgulanır olmuştur. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla sürekli olarak boykot ve boykotçular hakkında bilgi almaya, şikâyetlere cevap yetiştirmeye ve boykotu ve boykotçuları kontrol altına almaya çabalamış, bunun içinde oldukça yoğun bir mesai harcamıştır.¹⁷³⁸ Fransızca yayın yapan, Mecheroutiette Dergisi bu konuda şunları yazmıştır:

“Hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve boykotaj komitesi Türkiye’de oluşturulmuş yeni türden bir üçlü ittifaktır. Bunlardan ilki (hükümet), diğer ikisinin güçlü suç ortağıdır. İkincisi (İttihat ve Terakki) boykotaj olaylarının çıkmasının ilham kaynağıdır. Üçüncüsü ise sadece uygulayıcıdır. Olayları yatıştırmak, bozulan asayiş ve düzeni geri getirmekle yükümlü olan hükümet, aslında tanımının ve fonksiyonunun gereği olarak bunu yapmalıydı. Ancak kamuoyunun tehlikeli

¹⁷³⁶Özellikle Rumca basında, hükümetin “ticari ambargoyu onaylamamasına rağmen, bunu büyük güçleri harekete geçirmek ve Girit meselesinin kati çözümü için kullandığı” yorumları yapılmıştır. Bk. “Hükümetin Siyaseti”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 458.

¹⁷³⁷Yabancı elçilerin ve gerek basın organlarının hükümetin bu tutumunu eleştirdiklerini görmekteyiz. Örneğin ABD elçisi raporunda boykot konusuna da değinmiş ve boykotun Rumlar üzerindeki olumsuz etkilerine değindikten sonra adeta “...bir millet, kendi uyruklarına karşı ticari boykota girişiyor” yorumunu yapmıştır. Elçi raporunda Rumlara karşı yapılan muamelelere karşı çıktığını, dış dünyada bunun çok kötü izlenimler oluşturacağını ve bunun Amerikan çıkarlarına da aykırı olduğunu özellikle Talat Bey’e belirttiğini raporunda ifade etmiştir. Bk. Avcıoğlu (1996). *a.g.k.*, C. III, s. 1112-1114.

¹⁷³⁸Karagöz (2003). *a.g.k.*, s. 50-53.

boyutlara varan baskısı karşısında hükümetin durumu, çaresizce parlayan ve öfkeyle çadırına çekilen Aşil'in durumuna benzemektedir.”¹⁷³⁹

Boykotun uzaması ve şiddetinin artması ise hükümet açısından sadece siyasi açıdan bir tepki ve tehdit unsuru olmaktan çıkıp ülke ekonomisi üzerinde ciddi anlamda olumsuz etkiler oluşturmaya başlayınca hükümet boykota yön vermeye çalışmış, bu durum boykotçularla hükümet arasındaki gerginliği daha da tırmandırmıştır. Örneğin; Dâhiliye Nezareti, boykotun daha ilk günlerinde boykotun en önde gelen destekçisi ve uygulayıcısı olan kayıkçılar esnafının kethüdasını görüşmeye çağırarak Yunanistan'a karşı başlatılan boykotajın derhal kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak artık devir değişmiş ve *hürriyet* gelmiştir. Nitekim kayıkçılar, Dâhiliye Nezareti üzerinden kendilerine ulaştırılan bu hükümet emrine, hürriyetlerine müdahale edildiği gerekçesiyle muhalefet ederek boykotun ilga edilmesi talebini kabul etmemişlerdir. Ayrıca boykot heyeti de Girit meselesinin bu hale gelmesine Yunanistan'ın neden olduğunu ifade ederek boykotajın, ancak Girit sorununun Osmanlı lehine çözülmesiyle sona ereceği şeklinde bir karar almış ve hükümete bildirmiştir.¹⁷⁴⁰

Boykot cemiyetinin bu hareketi, artık yeni bir rejimin var olduğunu ve bu nedenle hükümetin de halkın düşüncelerine uygun hareket etmesi görüşünü çok net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle boykot bir *hak* olarak işlenmiş ve hükümetin buna müdahale edemeyeceği özellikle boykotçular tarafından belirtilmiştir.¹⁷⁴¹ Yeni rejimde vatandaş artık vatanın bir parçasının milletin sinelerinden koparmak isteyenlere karşı milli hukukunu müdafaa için vazifelidir. Burada işaret edilen vatan toprağı ise Girit'tir. Yunanistan ise Girit'i alttan alta tazyik etmesinin bedelini, en kârlı ticaretini gerçekleştirdiği Osmanlı topraklarında ödeyecektir. Bu nedenle halk için bu mesele adeta

¹⁷³⁹Hükümetin boykotla ilişkisi süreç içinde en çok tartışılan konu olacak ve özellikle Yunanistan ve Avrupa devletleri tarafından da aynı kanı paylaşılacaktır. Boykotaj uzadıkça ve olumsuz etkileri ortaya çıktıkça da hükümetin sorumluluk alanı da ihlal edilmiş ve hükümet ile boykot aynı düzlemde anılmaya başlanmıştır. Özellikle ülkede Fransızca yayın yapan, Mecheroutiette Dergisi sadece bu noktayı ortaya koyabilmek için özel bir makale dahi yazmıştır. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 41.

¹⁷⁴⁰“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 189, 25 Mayıs 1326, 7 Jain 1910, s.1-2; *Yeni Gazete*, No: 641, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁷⁴¹Yazar D.K., “Bugün Devlet-i Osmaniye demek, yalnız hükümet demek değildir. Hükümet ve millet demektir. Hükümet, millet-i resmiyet dairesinde tecelli ettiren bir heyet-i murahhasadır” diye yazmıştır. Yazar, iki seneden beri değişik nedenlerle uygulanan boykotajın da *milletin arzusu* olduğunu, özellikle vurgulamış, bu nedenle de kimsenin bir şey söylemeye hakkı bulunmadığını belirtmiştir. Bk. D. K. “Faaliyet-i Milliye Cemiyeti”, *Sabah*, No: 7453, 20 Haziran 1910, s. 1.

bir milli haysiyet meselesidir. Artık Osmanlı vatandaşları bu vazifenin ifasına büyük bir ciddiyet ve son derece azim ve sebatla devam edecektir.¹⁷⁴² Bu gelişmeler ile birlikte Türkçe basının özellikle vurgu yaptığı temel argüman olan *milli istek* kelimesi ise Rumca basından çok sert bir karşılık bulmuş ve bu hareketin anayasaya aykırı olduğu tezi çeşitli örnekler ileri sürülerek işlenmiş, böylelikle bu vurgunun geçerli olmadığı ispatlanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁴³

Boykotun ikinci ayında Sadrazam, Harbiye ve Dâhiliye Nazırları arasında bir görüşme yapılmış; görüşmede özellikle Girit meselesi nedeniyle toplumda açığa çıkan tepki ve boykot konusu değerlendirilmiştir. Harbiye Nazırı, özellikle boykotun alanının genişlemesi ve şiddetinin artması nedeniyle kontrolden çıktığını ileri sürerek boykotun bir an evvel sonlandırılması için gerekli olan tüm önlemlerin alınması hakkında görüş sunmuştur.¹⁷⁴⁴ Harbiye Nazırı'nın bu görüşü, hükümet tarafından yeterli bir neden olarak kabul edilmiş ve bilhassa başta İzmir olmak üzere boykot ilan olunan tüm bölgelerin idarelerine düzenin her türlü kargaşaya karşı korunması için gerekli emirler verilmiştir.¹⁷⁴⁵ Ayrıca emniyet genel müdürlüğü de tüm vilayetlerdeki polis idarelerine gönderdiği bir genelge ile boykotaj nedeniyle kanun dışı hareketlere meydan verilmemesini, ayrıca halka Girit üzerindeki Osmanlı hukukunun muhafaza edildiğini, bu nedenle de boykotajın devamına lüzum kalmadığının anlatılarak bu konuda nasihatler verilmesini emretmiştir.¹⁷⁴⁶

Bu süreçte özellikle Yunan Sefiri Gariparis, sadece boykotajın kaldırılması talebiyle değil boykotta yaşanan bazı olayları şikâyet etmek için de elinde geniş bir

¹⁷⁴²y.a.g.k., s. 1.

¹⁷⁴³Bk. "Boykot-Ambargo: Milli İstek," *Tahidromos*, 29 Haziran 1910.

¹⁷⁴⁴Harbiye nazırının bu tutumuna rağmen, Yunan basınından Embros, tam tersi bir iddia ile ortaya çıkmıştır. Embros'a göre "İmparatorluk için her taraftan patlayan tehlikelere rağmen Şevket Paşa ile etrafında bulunan pretoryenler, tehlikeyi ön görmeden ve daha yumuşak ve akıllı bir siyaset göstermeden umutsuz bir şekilde Yunan karşıtı ambargoyu devam ettirerek ve başka birçok yolu da kullanarak mümkün ise işi Yunanistan'la silahlı bir sürtüşmeye doğru götürmek istemektedirler" yorumunu yapmıştır. Bk. "Boykot Olayının Korkunçluğu", *Embros*, 21 Temmuz 1910.

¹⁷⁴⁵"İlimli Duruş", *Amalthia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁷⁴⁶"Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Emri", *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 662, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1-2; "Boykot; Bir Polis Sirküleri", *Tahidromos*, 15 Haziran 1910.

şikâyet listesi ile sürekli Bâbıalî'nin yolunu aşındırmıştır.¹⁷⁴⁷ Ancak hükümet, her ne kadar boykot heyetine, boykotun nihayetini istediklerini belirtse bu konuda önlemler almak için toplantılar yapsa ve vilayetlere genelgeler gönderse de dışarıya karşı boykotun bir halk hareketi sonucu gelişen özgür bir eylem olduğunu dile getirmiştir. Hatta Sadrazam, Hariciye ve Dahiliye Nazırları da Yunan Sefiri başta olmak üzere yabancı elçilerle konu ile ilgili yapmış oldukları hemen her görüşmede aynı sözleri tekrarlamışlardır.¹⁷⁴⁸ Ancak özellikle yabancı ve Yunan işletmelerinin, konsoloslar aracılığıyla Hariciye Nezaretine ilettikleri şikâyetlerin yoğunlaşması nedeniyle Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Dâhiliye Nezaretine bizzat giderek Talat Bey'le görüşme yapmış, görüşmede Yunan gemilerine karşı uygulanan boykot meselesi uzun uzadıya tartışılmıştır. Nazırların görüşmesinde bu konuda gerekli önlemlerin alınması ve bu arada Atina'da yayınlanan beş gazetenin de yurda sokulmaması gibi kararlar alınmıştır.¹⁷⁴⁹

1910 yılı Haziran sonlarına doğru Yunanistan hükümetinin doğrudan Osmanlı hükümetiyle boykotun kaldırılması amacıyla görüşmesine rağmen boykot daha da yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁷⁵⁰ Yunanistan, bu talepte bulunurken uluslararası ticaret antlaşmalarına aykırı hareket edildiğini ileri sürmüştür. Bu argüman özellikle Rumca basın tarafından da sık sık gündeme getirilmiş, boykotun sadece hükümete siyasi açıdan değil ülkeye de ekonomik bakımdan zarar verdiğine dair iddialar da konu edilmiş ve boykot eleştirilmiştir.¹⁷⁵¹ Özellikle Times'da bu konuda yazılan yazılarda bu işin hükümet tarafından (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin militan kanadı) desteklenmesinden kaynaklandığına dair bir iddia ön plana çıkmıştır.¹⁷⁵² Times, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendiğini iddia ettiği boykotun, Girit meselesinin Osmanlı lehine

¹⁷⁴⁷Sefir Gariparis'in şikâyet listesinde; Yunan konsoloslarının kiliseye gitmek için dahi araba bulamaması; Siroz'da ahaliyi boykota teşvik için kışkırtıcı yazılar yazılıp duvarlara asılması; özellikle İzmir'de özel şirketlerde çalışan Yunanlıların işten çıkarılması (Anadolu Bankası); hatta bu işten çıkarmanın yanında adı geçen bankaya da boykot yapıldığına dair uzun bir şikâyet listesi vardır. Bk. *BOA*, DH.SYS. 22/1-26, belge no: 7, (H-10-06-1329).

¹⁷⁴⁸“Yunanistan’a Karşı Boykot”, *Yeni Gazete*, No: 644, 28 Mayıs 1326, 10 Haziran 1910, s. 2.

¹⁷⁴⁹“Ambargo İle İlgili Görüşmeler”, *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 663.

¹⁷⁵⁰“Rifat Pasha's Statement”, *The Times* (London, England), Issue: 39304, Tuesday, Jun 21, 1910, pg. 5.

¹⁷⁵¹Şerif Paşa'nın Fransızca dergisi boykot ve hükümetin tutumuna yönelik eleştirel yazısında Yunanistan'ın bu isteğinin, Osmanlı Devleti'ne olan zararını da konu etmiştir. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 43.

¹⁷⁵²Boykot ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bağlantısı bazı dergilerde de ortaya atılacak ve delillerle ispat edilmeye çalışılacaktır. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 40-45.

çözümüne kavuşuncaya kadar son bulmayacağını da altını çizmiştir. Times ayrıca, boykotun yalnızca Yunanlılara değil Osmanlı Rumlarına zarar verdiğine de değinmiş ve Avrupa'nın boykota bakışının olumsuz olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁷⁵³ Times'ın ileri sürdüğü bu iddialar, Rumca basın tarafından da “boykot milletin arzusu ile yapılmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından kontrol edilmektedir” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁷⁵⁴ Bu eleştiriler karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi Halil Bey yaptığı bir açıklamada milli arzu tarafından ilan olunan boykota, kanun dairesinden çıkılmadıkça müdahale edilmeyeceğini açıkça belirtmiştir.¹⁷⁵⁵

Bu açıklamalar Rumca basın tarafından eleştirilerek özellikle hükümet ve hükümet görevlilerinin boykotla ilgili olarak sıklıkla kullandığı “milletin arzusuna karşı bir şey yapamayız” cevabının, öncelikle bir devlet görevlisinin üslubu olamayacağı, milletin arzusunun da milletin temsilcisi olan seçilmiş mebuslar aracılığıyla anayasal süreçte ortaya konulması gerektiğine değinilmiştir. Rumca basın ayrıca, hükümetin çaresiz kaldığı iddiasında bulunmuş, buna kanıt olarak da Dâhiliye Nezareti'nin iki kez boykotçulardan boykotu durdurmalarını istemesini ve buna karşılık boykotçuların da iki kez boykotun devam edeceğini ilan etmelerini göstermiştir.¹⁷⁵⁶ Boykota ve boykotaj cemiyetine yöneltilen eleştirilerin artması ve Dâhiliye Nezareti'nin de boykot konusunda yeni bir genelge yayınlaması üzerine, boykot heyeti bir beyanname kaleme alarak; Osmanlıların boykota devam etmesi, ancak boykotun zorbalıkla yapılmaması tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁷⁵⁷

Boykot konusunda hükümete yönelik dış baskının da gittikçe arttığı bir dönemde, hükümet, Dâhiliye Nazırı Talat Bey vasıtasıyla direk olarak boykotçularla iletişime geçerek boykot komitesinden Şaban Bey ve Hacı Nuri Bey tarafından oluşturulan boykot temsilcilerini görüşmeye davet etmiştir. Görüşmede Menteşe Mebusu Halil Bey ve Denizli Mebusu Gani Bey de hazır bulunmuştur. Talat Bey, heyet üyelerine hükümet

¹⁷⁵³“Türkiye’de Yunanistan Boykotu”, *The Times* (London, England), Issue: 39307, Jun 24, 1910 Friday, pg. 5; “Boykot: Times Gazetesi”, *Tahidromos*, 13. Yıl 3623, 28 Haziran 1910.

¹⁷⁵⁴“Kandiye, Yunanlılığın Yok Olması”, *Anayasa (Sintağma)* (İzmir Gazetesi), 25 Haziran 1910.

¹⁷⁵⁵“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 5457, 24 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Tahidromos*, 13. Yıl 3683, 26 Haziran 1910.

¹⁷⁵⁶“Ambargo’nun Büyük Günleri”, *Prodos*, 27 Haziran 1910, s. 678.

¹⁷⁵⁷“Boykot Komitesi’nin Sirküleri”, *Amaltheia*, 26 Haziran 1910; *Tanin*, No: 663, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1; “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 670, 23 Haziran 1326, 6 Temmuz 1910, s. 1-2.

adına, Yunanlılara karşı yapılan ekonomik savaşa derhal son vermeleri konusunda sert bir ulti-matom vermiştir. Boykotçuların “Yunanlılara karşı uygulanan ekonomik savaş, milletin isteğinden kaynaklanmaktadır” cevabını vermeleri üzerine; Talat Bey, daha sert bir lisanla komiteyi hapsedeceğini söylemiştir. Boykotçular: “hükümet kanunsuz olan bu işle-mi yapamaz” demiş ve devamla “Girit meselesi, Osmanlı milleti için hayırlı bir sonuç verirse ekonomik savaş sona erecektir” cevabını vermişlerdir. Talat Bey şaşkınlığını ifade ederek; “Girit meselesinin istenilen şekli alacağını nasıl anlayacaksınız?” diye sormuş, Boykotçulardan; “mecliste temsilcilerimiz vardır, onlar bize haber verecekler” cevabını almıştır.¹⁷⁵⁸ Yine boykot heyeti reislerinden biriyle La Turki’nin yaptığı bir mülakatta, reis, boykotaj heyeti ve hükümet arasında gerçekleşen görüşme konusundaki bu bilgiyi doğrulamış ve şunları söylemiştir:

“Evet doğrudur. Dâhiliye Nazırı bizi davet edip boykotaja nihayet verilmesini tembih etti ise de biz adı geçen nazıra da aynı cevabı verdik. Ekonomik savaş, milletin arzusu üzerine ilan edilmiş olup, yürütme erki her halde milletin arzusuna rıza göstermek vazifesiyle mükelleftir. Milletin vatanseverliğinin bütün ciddiyeti ve kademeleriyle ortaya çıkması için hükümetin milletin arzusu yönünde hareket etmesi gerekir.”¹⁷⁵⁹

Başarısızlıkla sonuçlanan bu görüşme sonrasında Harbiye, Hariciye, Dâhiliye Nazırları ve Menteşe Mebusu Halil Bey’in de katılımıyla Sadrazamın huzurunda boykotaj meselesini görüşmek için toplantı yapılmıştır.¹⁷⁶⁰ Hükümetin bu özel toplantısında; büyük devletlerin Osmanlı lehine tutumu sayesinde Girit meselesinde istenilen aşamaya gelindiği, ayrıca boykotajın Rum halkına ve bazı yabancı uyruklu kişilere de zarar verdiği, bu sebeplerle artık boykotajın devamına gerek kalmadığı kararı alınarak durumun halka anlatılması için vilayetlere telgraflar yollanmıştır.¹⁷⁶¹

¹⁷⁵⁸“Talat Bey ve Boykot”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478-480; “Ambargonun Kaldırılması İçin Verilen Sert Talimatlar”, *Prodos*, 18 Haziran 1910, s. 640; “İçişleri Bakanlığı Selanik, İzmir ve diğer önemli limanlara telgraf çekerek Yunan gemilerine karşı olan boykotun durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını istedi.” Bk. “Hükümetin Yeni Emirleri”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, S. 3611, 19 Temmuz 1910, (6 Temmuz 1910).

¹⁷⁵⁹“Harb-i İktisadi Heyetinden Bir Zatin İfadesi”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj: Bir Mülakat”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁶⁰“Boykotaj Hakkında”, *Sabah*, No: 7464, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykot-Ambargo”, *Tahidromos*, 29 Haziran 1910; “Boykotaj Hakkında Müzakere”, *Yeni Gazete*, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykot: Komitenin Toplantısı”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3627, 2 Temmuz 1910.

¹⁷⁶¹“Boykotaj Hakkında”, *Sabah*, No: 7464, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Tanin*, No: 658, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7466, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7467, 21 Haziran 1326, 4 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj; İçişleri Bakanlığı’nın Sirküleri”, *Tahidromos*, 24 Haziran 1910; “Boykot; Hükümetin

Hükümetin boykotun sonlandırılması konusundaki bu kararlı tutumu karşısında, boykot heyeti Bahçekapısındaki merkez şubesinde bir toplantı yapmıştır. Heyet üyeleri konuyu değerlendirmiş ve hükümetin esasen konuya bakışını doğru kabul etse de bazı noktalarda müzakerelerde bulunmak için cemiyetten bir heyetin tekrar Dâhiliye Nazırı ile görüşmesine karar vermişlerdir.¹⁷⁶² Ancak bu görüşmenin olup olmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hükümet ile boykot komitesinin sıklıkla karşı karşıya gelmesi üzerine boykot komitesi basın aracılığıyla, hükümetin genelgelerine karşılık olarak; “bizim de elbette bir idealimiz vardır” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu beyanatlarla boykot heyeti, üstü örtülü bir şekilde de olsa siyasi ve ekonomik amaçlarını ortaya koyarken buna karşı tavır takınan hükümeti de milli arzuya karşı olduğu gerekçesiyle zan altında bırakmıştır.¹⁷⁶³ Boykotçuların bu tutumu cemiyetin yasal olmayan statüsünü tartışmaya açmıştır. Ancak yasal olsun ya da olmasın, yaşananlardan hükümet sorumlu tutulmuş, hükümetin içine düşmüş olduğu bu durum bazı çevrelerce; “Avrupa’nın önünde itibardan yoksun bir manzara” olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁶⁴ Hatta bazı sefaretler, uyruklarının boykottan zarar gördüğünü ileri sürerek hükümetten tazminat ve daha fazla zarar görmemeleri için de teminat talep etmeye başlamışlar,¹⁷⁶⁵ bunun üzerine Bâbıali boykota etkin bir şekilde müdahale edilmesi için vilayetlere emir göndermek zorunda kalmıştır.¹⁷⁶⁶

Özellikle Rumca basın, hükümetin çaresizliğini ve boykot cemiyetinin yaptığı açıklamaları ele alarak Girit meselesi hallolmadan boykot sona ermeyecektir, sonucuna varmış¹⁷⁶⁷ ve ayrıca “hükümetin dışında kalan ve boykotta söz sahibi olan unsurlar, Yunanlılara karşı olan bu ekonomik savaşın kati olarak ve daha canlı bir şekilde devam

Tedbirleri”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 1 Temmuz 1910; “Ambargo, Sirkülerin Gönderilmesi”, *Prodos*, 18 Haziran 1910, s. 640.

¹⁷⁶²Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7466, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁶³“Ambargo’nun Büyük Günleri”, *Prodos*, 27 Haziran 1910, s. 678.

¹⁷⁶⁴**y.a.g.k.**, s. 678.

¹⁷⁶⁵Bk. *BOA*, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 26, (H-19-01-1329).

¹⁷⁶⁶“Girişimlerden Sonra Verilen Emirler”, *Amaltheia*, 29 Haziran 1910, s. 3; “İstanbul’daki Önlemler”, *Prodos*, 1 Temmuz 1910; “Boykot: Elçilerin Girişimleri”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 2 Temmuz 1910.

¹⁷⁶⁷“Ambargonun Sona Ermesi Hakkında”, *Prodos*, 1 Temmuz 1910.

edeceğini beyan etmektedir. Ancak çekince ile yazdığımız bir başka konu, bu savaşın genel olarak Osmanlı Rumlarına kadar da yayılacağıdır”¹⁷⁶⁸ diyerek boykotun geleceği hakkında kanaatini ortaya koymuş, hükümetin çözüm arayışlarını ve gücünü de “herhangi biri, bu noktada şunu sorabilir: hangi hükümet?” şeklinde eleştirerek bu süreçte hükümetin prestijinin hayli zayıfladığına vurgu yapmıştır.¹⁷⁶⁹

Türk basını ise bu süreçte hükümeti ve Dâhiliye Nezaretini aldığı kararlarda desteklemeye ve boykotçuların hükümetin uyarılarını dikkate alması gerektiğini vurgulamaya başlamıştır. Basın, boykotajın milli istek ile ilan edildiğini, ilk başlarda buna destek verdiklerini, ancak bu asayişsizlik hallerinin artık zarar vermeye başladığını, bunun da boykotun masumiyetini kaybetmesine neden olduğunu ifade etmişlerdir. Türkçe basın tarafından özellikle kişi hak ve hürriyetine ve serbest ticarete zarar vermenin boykot etmek olmadığı örnekler verilerek dile getirmeye çalışılmış,¹⁷⁷⁰ en çok vurgulanan nokta ise boykot ve Avrupa sermayedarları konusu olmuştur.¹⁷⁷¹ Gazeteler özellikle bu noktaya dikkat çekerek hem Avrupa siyasetine hem diğer dünya devletlerine de etki eden en önemli olayda, bu grubun zarara uğratılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁷² Bir müddet sonra Türkçe basın eleştirilerini daha da sertleştirmiş ve boykot heyeti ile hükümet

¹⁷⁶⁸“Boykot”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 6 Temmuz 1910.

¹⁷⁶⁹“Resmi hükümet, özellikle Osmanlı vatandaşı Rumlara karşı zorbalıklar uygulanmasından kaçınmayı nasihat etmektedir. Polis ise kan dökülmediği müddetçe sakin kalmayı tercih etmektedir. Askeri mahkeme ve askeri makamlar, ambargoya karşı bir tutum göstermişlerdi.” Bk. *Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3. “Makamlar sözlerini geçirememektedir. Emin bilgilerden öğrenildiğine göre işin tuhafı, boykotun Kavala’da Osmanlı uyruklu Rumlara kadar yayıldığıdır.” Bk. “Boykot”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 6 Temmuz 1910.

¹⁷⁷⁰Babanzade İsmail Hakkı, “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, No: 659, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7466, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj, Boykotaj”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁷¹Boykota dair şikâyet dilekçeleri sadece Dâhiliye veya Hariciye Nezaretine değil diğer nezaretlere de gönderilmektedir. Örneğin, Ticaret ve Nafia Nezaretine, Aydın Demiryolları İdaresi tarafından gönderilen telgraf, o nezaret tarafından Dâhiliye nezaretine ulaştırılmıştır. Bu belge de Yunanlılara uygulanan boykotajın dolaylı yoldan da olsa yabancı işletmelere zararı dokunduğu bu durum hakkında gerekenin yapılması istenmiştir. Örneğin, Aydın Demiryolunda Alman Vatandaşı Duber Kramer’e ait olan iki yüz ton palamut, Rusya’ya nakledilmek üzere Dimitrius adındaki Yunan vapuruna boşaltılmaktayken (Yunanlılar sadece kendi ticaretleri değil gerek Osmanlı ve gerekse yabancı şirketler içinde bazen tek ulaşım aracı haline gelmişlerdir) boykot komitesi tarafından gönderilen birkaç kişi tarafından bu duruma zor kullanılarak engel olunmuştur. Bu halin devam edeceği belirtilerek kanunların ve ticari faaliyetlerin serbestliği hususunun korunması Aydın Demiryolu Kumpanyası’ndan gelen mektupta bildirilmiştir. Bk. *BOA*, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 40, (H-04-07-1329).

¹⁷⁷²Boykot ve yabancı sermaye konulu uyarı makaleleri için bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1; “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, No: 677, 7 Temmuz 1326, 20 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotaj”, *Tanin*, No: 689, 20 Temmuz 1326, 2 Ağustos 1910, s. 2.

arasındaki uzlaşmaz tutumun artık meşru bir eylem olmaktan çıkarak; anarşi halini almaya başladığını dile getirmiştir. Gazeteler, bu eleştirilerinde özellikle boykot heyetinin “boykotu halk istiyor” sözlerine dayandırmasını esas almış ve bu durumun artık gerek hükümete ve gerekse millete zarar verdiğini belirtmişlerdir.¹⁷⁷³ Ayrıca Osmanlı hükümetine yabancı sefirlerin sıklaşan ziyaretleri ve konunun tekrar boykotta düşümlenmesi, boykotajın sadece Yunanistan’a zarar vermediği, diğer yabancı ülkelerin tüccarlarına da zararı dokunduğuna kanıt olarak sunulmuş ve hükümet ile boykot cemiyetinin, boykot hakkında bir an evvel ortak bir politika belirlemesinin vatan menfaati için elzem olduğuna değinilmiştir.¹⁷⁷⁴

1910 yılı ortalarından itibaren bütün bu eleştiriler ve baskılar sonucunda boykot nedeniyle hükümet harekete geçmiş ve yapılan toplantı sonucunda hükümetin aldığı kararlar¹⁷⁷⁵ Avrupa basınında ve yönetimlerinde boykotajın sonlanacağı yönünde olumlu bir hava olarak algılanmıştır.¹⁷⁷⁶ Ayrıca Hariciye Nazırı, Temmuz 1910’da boykotajın birkaç güne kadar son bulacağı konusunda, İngiltere ve Rusya sefirlerine özellikle bilgi iletmiştir.¹⁷⁷⁷

¹⁷⁷³“Fakat hissiyat ile devlet idare edilmez. Boykotaj yüzünden Avrupa efkâr-ı umumiyesini aleyhimize çevirip duruyoruz. Kendi tebaamızı ziyana uğrattırıyoruz, ecnebi hükümetleri müthiş tazminatlar isteyecek bir hale getirtiyoruz. Muahedat talebiyle icrasında müşkil olduğumuz serbest ticarete darbeler vuruyoruz. Bunların zararını bilahire yine millet çekecektir. ... Bu yüzden uğrayacağımız hicran-ı ticariyeyi hesap etmek de lazım... Haydi, bunu bir tarafa bırakalım. Fakat hükümeti, siyaset-i hariciyesinde müşkülata düşürerek menfaat-i umumiye-i Osmaniye namına şiddetli tedbirler icrasına mecbur etmeyelim. Evvel ve ahir bu mecburiyet görülecek zan olunuyor. Bakalım bir iki gün daha bekleyelim.” Bk. “Boykotaj, Boykotaj”, *Yeni Gazete*, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁷⁴D.K. “Siyaset-i Hariciye’de Hükümet ve Millet: Boykotaj Münasebetiyle”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2; “Tan Gazetesi ve Düvel-i Hamiye”, *Yeni Gazete*, No: 677, 30 Haziran 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁷⁵“Harb-i iktisadi dolayısıyla düvel-i ecnebiye tebaasının hiçbir suretle mutazarrır olmamalarına boykotaj sendikası tarafından fevkalade önem verilmektedir. Tebaa-i Yunaniye haklarında hiçbir tecavüz vuku bulmayacak ve vuku bulduğu takdirde ise hükümet böyle tecavüzü şiddetle men edecektir. Birkaç gün mukaddem Dahiliye Nazırı Talat Beyin yanında bulunduğum sırada boykotaj sendikası azasından birkaç zat nâzır beyin davetine icabette bulunuyorlardı. Talat Bey, boykotajın refi maksadıyla bir hayli nesayihde bulundu. Ben de kendilerine “artık boykotaja mahal yoktur. Düvel-i erbaa tarafından verilen son nota muhteviyatında muharrer bir ibare arzu-i millete tevafuk ediyor” demiştim. Sendika azasından bulunan zat da husûs-ı mezkure hakkında düşüneceklerini beyan etmişlerdir. ... Boykotajın refi Yunanistan’ın hatt-ı hareketiyle haiz-i rabıttır.” Bk. “Halil Bey ile Mülakat”, *Sabah*, No: 7474, 28 Haziran 1326, 11 Temmuz 1910, s. 1-2; “Talat Bey ve Boykot”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3621, 25 Haziran 1910.

¹⁷⁷⁶“The Greek Boycott in Turkey”, *The Times* (London, England), Issue 39314, Saturday, Jul 02, 1910, pg. 7.

¹⁷⁷⁷“Boykotaj Haberleri”, *Yeni Gazete*, No: 678, 1 Temmuz 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1.

Yabancılar boykot uygulandığına dair konsolos ve yabancı tüccar şikâyetlerinin artması üzerine hükümet bu konuda araştırma yapmış ve şikâyetlerin çoğunun iddiadan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada dikkati çeken ise yabancı devlet vapurlarına güçlük çıkarıldığı iddiasını yaymaya çalışanların başında Rusya'nın gelmesidir. Bunun nedeni diğer yabancı devletlerin de Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç oluşturmak ve baskı kurmalarını sağlamaktır. Bu şekilde zor durumda kalan Osmanlı hükümetinin boykotu tamamen sonlandırması amaçlanmaktadır. İşin diğer bir ilginç yanı da boykotçuların en çok denetlemeyi başardıkları yabancı vapurları Rus vapurlarıdır. Bu yüzden Rusya, Avrupa kamuoyunu ve devletlerini Osmanlı aleyhine kışkırtma gayretine düşmüştür.¹⁷⁷⁸

Hükümetin bu yoğun çabasına karşılık gerek Yunan basını ve gerekse yabancı basın, hükümetin boykotu kaldırmak için gerekli enerjiyi harcamadığına yönelik eleştirilerine devam etmiştir. Özellikle Times, boykotun Girit sorunda diplomatik sonuçları hedef alan resmi bir baskı aracı olduğunu tekrarlayarak boykotun yanlış bir tutum olduğunu ifade etmiş, Girit meselesinde Ağustos 1910'a gelindiğinde ılımlı havaya rağmen boykotun şiddetlenmesini ise artık boykotun amacını aştığının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁷⁹

Bu arada hükümet tarafından, boykotta tarafsız kalınması konusu yeniden gündeme getirilmiş ve Yunan mallarına karşı ilan edilen boykotajda hükümetin tarafsız görülmesinin ne kadar önemli olduğu tüm idarecilere bildirilmiştir. Aksi bir halin hükümeti zor duruma düşüreceği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca devlet memurlarının boykotta tarafsızlığını korumaları gerekirken bazı isimlerin boykota dâhil oldukları tespit edilmiş ve bu konuda ihtarlar verilmiştir.¹⁷⁸⁰ Nitekim Dâhiliye Nezareti'nin yine boykota dair vilayetlerden aldığı ihbarlarda bazı yerlerde devlet memurların yanı sıra askeriye mensubu kişilerin de boykota destekleri olduğuna dair haberler de alınmıştır. Örneğin, Konya'daki boykotaj icrasında boykotajı tertip edenin jandarma kumandanı Mülazım

¹⁷⁷⁸BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 40, (H-28-10-1328).

¹⁷⁷⁹“Imperial and Foreign Intelligence; Turkey, The Anti-Greek Boycott”, *The Times* (London, England), Issue 39346, Tuesday, Aug 09, 1910, pg. 5.

¹⁷⁸⁰Bu uyarıya neden olan boykot eylemi beraberinde yabancı konsoloshanenin Hariciye Nezaretine şikâyeti üzerine gerçekleşmiştir. Bu olaya göre bir Bulgar'a ait olan atlar, eskiden bir Yunanlıya ait olduğu iddiasıyla, boykot heyeti tarafından nakliyesine izin verilmemiştir. Bulgar tüccar da Bulgaristan sefirine, o da Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Hariciye Nezareti de bu konuda bir an önce önlem alınması için Dâhiliye Nezaretine, bu nezaret de Edirne Vilayetine bu konuda gereken emrin verilmesi için yazı yazmıştır. Bk. BOA, DH.SYS. 22/1-3, belge no: 2, (H-15-09-1328).

Hasan Bey olduğu anlaşılmıştır. Bu ihbarlarda ayrıca yabancılara yönelik ihmaller de yer almıştır. Örneğin İzmir Limanında Yunanlıya ait bir vapurdan Alman bir yolcuya ait eşyalar çıkarılmamıştır. Dâhiliye Nezareti bu haberlere karşılık olarak; vilayetlere konu hakkında gereken tedbirlerin alınması ile beraber zorbalık ve şiddet faaliyetlerinin de engellenmesi uyarısında bulunmuştur.¹⁷⁸¹

Boykotta hükümetin müdahil olduğu bir başka durum ise vapurlarda fazla ücret alındığı şikâyetleridir. Çünkü Yunan vapurlarına karşı uygulanan boykot, deniz ulaşımı konusunda alternatifleri oldukça kısıtlı olan Osmanlı deniz işletmeciliğini zora sokmuş bilet ücretleri oldukça yükselmiştir. Ancak bu durum sadece yerlilerin değil yabancılardan da yoğun şikâyetlerine neden olmuştur. Çünkü yabancı yolculara karşı da fazla ücret uygulanmaktadır. Ayrıca ecnebilere Osmanlı kayık ve vapurlarını kullanmaları için boykotçuların tehditte bulunduğu dair şikâyetler de söz konusudur.¹⁷⁸² Dâhiliye Nezareti'nin bu şikâyetleri dikkate alarak ilgili yerlerden bu şikâyetlerle ilgili önlem alınması isteği üzerine birçok vilayetten yabancılara boykot uygulanmadığı ve yabancılardan fazla ücret de alınmadığına dair cevaplar nezarete iletilmiştir.¹⁷⁸³

1910 yılının Temmuz ayına gelindiğinde boykotçular ile hükümet arasında boykotun sonlandırılması ile ilgili görüşme trafiği tekrar başlamıştır. Boykotaj heyeti azalarından Ferit ve Kemal Beyler Dâhiliye Nezaretine giderek Talat Bey'le görüşmüşlerdi. Görüşmede Talat Bey tekrar boykotajın devamına artık gerek kalmadığını, bunun sonlandırılması için gereken teşebbüslerin yapılmasını kendilerinden talep etmiştir. Bu talep de yine sonuçsuz kalmıştır.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁸¹BOA, DH.SYS. 22/1-26, belge no: 10, (H-16-07-1329).

¹⁷⁸²Örneğin, yabancı kumpanyaları kullanan yolculara karşı Karadeniz sahillerindeki (özellikle Trabzon) kayıkçıları engel oluşturmakta ve hatta onlara zorunluk çıkaracak hareketlerde bulunmaktadır. Hatta yabancı kişilerden daha fazla ücret alımı da devam etmektedir. Bu seferde bu durumun ortadan kaldırılması için Avusturya Sefaretinden yazılı bilgi Hariciye Nezaretine iletilmiştir. Konu hakkında Hariciye Nazırı da bölgedeki kayıkçılara nasihatlerde bulunulmasını (bölgedeki idarecilerden) istemiştir. Bk. BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 6, (H-26-09-1329). Yabancı yolculardan daha fazla ücret alındığı şikâyetleri ile ilgili dilekçeler için bk. BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 3, (H-29-09-1329); BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 8, (H-26-09-1329); BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 38, (H-22-10-1329).

¹⁷⁸³BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 26, (H-25-12-1329).

¹⁷⁸⁴“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7477, 1 Temmuz 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj Heyeti”, *Yeni Gazete*, No: 676, 29 Haziran 1326, 12 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7496, 21 Temmuz 1326, 3 Ağustos 1910, s. 2; “Talat Beyin Tavsiyeleri”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 1 Temmuz 1910.

Yine 1910 yılının Temmuz ayından itibaren Dâhiliye Nezareti boykota nihayet verilmesi ve özellikle yabancı ticaretine zarar verilmemesi amacıyla vilayetlere ardı ardına emirler göndermiştir. Bu emirlere rağmen boykotajın bütün şiddetiyle devam etmesi üzerine, Dâhiliye Nezareti tekrar vilayetlere yeniden telgraflar göndermiştir.¹⁷⁸⁵ Bu uyarı ve emirlere rağmen vilayetlerdeki boykot heyetleri tekrar boykota devam kararı almış,¹⁷⁸⁶ bu durum polisin ve yerel idarelerin görevlerini yerine getiremediği şikâyetlerini de beraberinde getirmiştir.¹⁷⁸⁷

1910 yılı sonlarına gelindiğinde boykotun şiddetini arttırması ya da azaltması direk Girit meselesi ile bağlantılı olduğu tekrar ortaya çıkmıştır. Özellikle Giritli Hristiyan mebusların Yunan meclisine katılma girişimi işi iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.¹⁷⁸⁸ Fakat hem ulusal hem de uluslararası alanda büyük patırtılar kopartan boykot, 1911 yılının sonlarına doğru sessiz sedasız nihayete ermiş yerini yeni konular almıştır.¹⁷⁸⁹

3.4.2. 1910-11 Boykotu ve Yunanistan

Boykot ilanlarının Selanik, İstanbul ve İzmir'den sonra diğer liman kentlerine de sıçramasıyla tehlikenin farkına varan Yunan hükümeti de hemen harekete geçmiş, İstanbul'da bulunan sefirini derhal Bâbıali'ye göndererek boykotun sonlandırılmasını talep etmiş, ancak müspet bir yanıt alamamıştır.¹⁷⁹⁰ Yunan Sefiri Gariparis'in bu tarz girişimleri kendisi Yunanistan'a dönünceye kadar devam ederek git-gel seremonisine

¹⁷⁸⁵ “Dâhiliye Nezaretinden Bi'l-umum Vilayete Dün Akşam Geç Vakitte Keşide Olunan Telgrafname Suretidir”, *Tanin*, No: 664, 24 Haziran 1326, 7 Temmuz 1910, s. 1.

¹⁷⁸⁶ İşkodra Valisinden Dahiliye Nezaretine boykotajın devam ettiğine dair bilgi yazısı için bk. *BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 14, (H-01-02-1330).

¹⁷⁸⁷ Amaltheia bu durumu, “komedi devam etmektedir” şeklinde eleştirecektir. Bk. *Amaltheia*, 9 Temmuz 1910.

¹⁷⁸⁸ “Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 387, 6 Teşrinievvel 1326, 19 Ekim 1910, s. 2.

¹⁷⁸⁹ Yanya Valisinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı da 1911 Kasım ayı itibarıyla artık boykotun sonlandırıldığına dair haber iletilmiştir. Bk. *BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 19, (H-17-11-1329). İzmir'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiş (30 Teşrinisani 1327) olan telgrafta da burada boykotajın hayli zaman evvel yasaklanmış olduğu ve hatta Yunan vapurlarının bile serbestçe gelip ticaret yapabildiğine dair haberler gelmektedir. Bk. *BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 20, (H-22-12-1329).

¹⁷⁹⁰ “Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 627, 18 Mayıs 1326, 31 Mayıs 1910, s. 1-2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 182, 18 Mayıs 1326, 31 Mai 1910, s. 1-2.

dönüşecek, Sefaret Tercümanı Nahum Bey de kendisine eşlik edecektir.¹⁷⁹¹ Ziyaretleri kabul eden Dâhiliye Nazırı Talat Bey ise yaptığı ikili görüşmelerde sürekli olarak hükümetin bu tip olayları kesinlikle kabul etmediğini belirterek boykotun durması için gerekli talimatları verdiği/vereceği şeklinde taahhütlerde bulunmuştur.¹⁷⁹² Örneğin Yunan Sefaret Tercümanı Nahum Bey, boykotun yaygınlaşmaya başlamasıyla Bâbıali'ye giderek Hariciye Müsteşarı Ohannes Bey ile görüşmüştür. Sefaret tercümanı boykotun geniş boyutlara ulaşması¹⁷⁹³ ve özellikle de Giritli göçmen Türkler tarafından İzmir'deki Yunan mağazalarına yapılan saldırılar hakkında sert bir protestoda bulunmuştur.¹⁷⁹⁴ Ohannes Bey ise Nahum Beye, hükümetin İzmir'de kargaşaya neden olanların cezalandırılmaları için sert emirler ilettiğini ve İzmir valisinin de bu konu ile ilgili olarak gerekli önlemleri aldığını söylemekle yetinmiştir.¹⁷⁹⁵

1910 yılı Mayıs ayı boyunca Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerinden istediği sonucu elde edemeyen Yunanistan Sefiri Gariparis, bu görüşmelerden sonra Bâbıali'ye giderek boykotaja son verilmesi için Sadrazam Hakkı Paşa ile uzun bir görüşme yapmıştır. Sefir, Yunanistan boykotajına teşvik amacıyla bazı kişilerin sokaklarda dolaşarak; Yunanlı mağaza ve dükkânların önünde çirkin sözler söyleyip hareketlerde bulunarak müşterilerin içeri girmesine engel olduklarını, girenleri de zorla dışarı çıkarttıklarını, bazı boykotçuların da Yunanlılar aleyhinde hakaretler içeren levhaları sokaklarda dolaştırdıklarından söz ederek şikâyetini bildirmiştir. Sadrazam milletin arzusuyla ve kanun dairesinde yapılan boykotaja hükümetin müdahale edemeyeceğini söylemiştir. Sadrazam boykotaj esnasında saldırılar yaşandığı iddiasını ise “büyük bir ciddiyetle reddetmiştir.” Sadrazam vilayetlerden gelen telgraflardan da söz ederek hiçbir tarafta Yunan tebaası aleyhine tecavüzkarane harekette bulunulmadığını ve şayet şahsi ve ehemmiyetsiz bazı hadiseler meydana gelmiş ise de hükümetin derhal gerekli tedbirleri

¹⁷⁹¹“Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 186, 22 Mayıs 1326, 4 Juin 1910, s. 1.

¹⁷⁹²“Nahum Bey, Talat Beyin Huzurunda”, *Amaltheia*, 28 Mayıs 1910; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7479, 3 Temmuz 1326, 16 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁹³Habere göre “Türk gazeteleri, Yunan uyruklu doktorların müslümanlar tarafından çağırılmamaları hakkında boykot komitesi Yunan uyruklu doktorların bir listesini tanzim etmiştir. Komite, manasız bir önlem için hastalardan sağlıklarını kurban etmek uğruna özveri göstermelerini istemektedir.” Bk. “Yunanlı Doktorlara Karşı”, *Amaltheia*, 14 Haziran 1910, s. 466.

¹⁷⁹⁴“Türkiye’de Ekonomik Ambargo, İzmir’deki Olaylar Nedeniyle Yunan Büyükelçisinin Protestoları”, *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁷⁹⁵y.a.g.k., s. 434.

aldığını sözlerine ilave etmiştir.¹⁷⁹⁶ Ancak sefirin bu şikâyetleri üzerine hükümet, emniyetten bu olayların aslı olup olmadığına ilişkin bir tahkikat yapılmasını da istemiştir.¹⁷⁹⁷ Yapılan tahkikat neticesinde boykotajda bu tür olaylara rastlanmadığı, müdüriyete de bu minvalde herhangi bir şikâyet gelmediği bildirilmiştir.¹⁷⁹⁸

Yunan hükümeti, Yunanistan’a boykot ilanı karşısında ilk başlarda resmi kanallardan boykotun hem kendileri hem de büyük devletler tarafından şiddetle kınandığını belirten protestolarını Osmanlı hükümetine iletmış,¹⁷⁹⁹ bu girişimlerin etkisiz kalması sonucunda ise karşı atağa geçerek; Yunanistan’ın da kendi ihracatının iki misli olan Osmanlı Devleti’ne boykot ilan edeceğini duyurmuştur.¹⁸⁰⁰ Nitekim Yunan vapur işletme sahipleri (Destuni ve Pan-Hellenik Vapur İşletmeleri), bu konuda Yunanistan hükümetini destekleyerek özellikle Trabzon, Samsun ve Giresun gibi Karadeniz limanlarında boykotaj sona erene kadar Karadeniz’de sefer yapmama kararı almışlardır.¹⁸⁰¹ Ayrıca boykot nedeniyle Yunan uyruklu mağaza sahipleri Yunan konsolosu ile görüşmüşlerdir. Görüşmede Galata ve Beyoğlu’nda mağazaları bulunan Yunan uyruklu mağaza sahiplerinden oluşan bir heyet; Yunanistan Sefiri Gariparis’e, boykot nedeniyle oluşan durum, meydana gelen olaylar ve boykotçular tarafından Yunan mağazalarına karşı yapılanlar hakkında bilgi vermiştir. Aynı zamanda, Yunan mağaza sahiplerinin mağazalarını kapatacaklarına ve çalışanları da işten çıkaracaklarına dair

¹⁷⁹⁶“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2; “Girit”, *Sada-yı Millet*, No: 190, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2; “Girit Meselesi, Yunan Sefiri Bâbüali’de”, *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 1; “Türkiye’deki Ambargo Bay Gariparis Büyük Vezir Hakkı Paşanın Huzurunda”, *İstanbul, Amaltheia Gazetesi*, 16 Haziran 1910, s. 478-480; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2; “Yunan Sefiri”, *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 7483, 7 Temmuz 1326, 20 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁷⁹⁷Basına yansıyan bir habere göre hükümet, emniyet genel müdürlüğüne şu emri vermiştir: “hükümet boykotaja tâbi olan Yunan tebaasının her ne türlü nümayişlerle olursa olsun asayiş-i memleketi ihlal etmelerine meydan verilmemesi için tedabir-i mukteziyeye tevessül olunmasını, emniyet-i umumiye müdüriyetlerine emr eylemişlerdir. Emniyet-i umumiye müdürü dahi bu hususta kanunun müsait olduğu tedabiri ittihaz edeceklerdir.” Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁷⁹⁸“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1.

¹⁷⁹⁹“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 634, 25 Mayıs 1326, 7 Haziran 1910, s. 2.

¹⁸⁰⁰“Yunanistan’da Boykot”, *Amaltheia*, 3 Haziran 1910, s. 438.

¹⁸⁰¹“Girit Meselesi; Boykotaj Hakkında”, *Yeni Gazete*, No: 642, 26 Mayıs 1326, 8 Haziran 1910, s. 2.

karar aldıklarını da iletmiştir. Gariparis bu beyanları dikkate aldığını söyleyerek; *sabırlı ve akıllı bir tutum* içerisinde olmalarını tavsiye etmiştir.¹⁸⁰²

1910 yılının Haziran ayının ortalarına doğru Osmanlı memleketinin her tarafında sadece Yunan vapur işletmelerinin çalışmayı bıraktığı, Yunan mağaza ve dükkânlarının kapanmaya başladığı haberleri gelmeye başlamıştır.¹⁸⁰³ Bu gelişme Yunan hükümeti ve Sefir Gariparis ile ilişkilendirilmiş ve siyasi bir konu olarak gündeme taşınmıştır. Hatta bu konuda La Turki Gazetesi de Yunan Sefiri Gariparis ile bir mülakat yapmıştır.¹⁸⁰⁴

Bu mülakatta muhabirin, sefire hitaben özellikle “Üsküdar mevkiindeki Yunanlı tüccarlara mağazalarını kapatmaları ve protesto yazısı hazırlamaları için kendisi tarafından emir verilip verilmediği” sorulmuştur. Bu soruya karşılık Sefir Gariparis, Yunanlı tüccarlara hiçbir zaman mağazalarını kapatmalarını söylemediğini ve ortalıkta dolaşan haberlerin asılsız olduğunu beyan etmiş¹⁸⁰⁵ ve bu iddiaları “böyle bir emir ne verilmiş ne de verilecektir” diyerek kabul etmemiştir. Gariparis mülakatta Yunan mağaza sahipleriyle görüşmesinde öncelikle boykotajdan dolayı üzüntüsünü iletliğini, bu konuda hükümetle yaptığı görüşmeler sonucunda, hükümetinde boykotu desteklemediğini, bu nedenle de boykotajın son bulması için gerekli tedbirlerin alındığını söylemiştir. Gariparis, hükümetin boykot ile ilgili verdiği sözleri tutacağından emin olduğunu uzun Yunan mağaza sahiplerine iletliğini belirtmiştir. Gariparis, mağaza sahiplerinin de karşılık olarak; boykotajcıların kendilerine karşı yapmış olduğu boykot eylemlerini anlattıklarını, mağaza sahiplerinin de mağazalarını kapattırsa boykotçulardan korktukları için bu eylemi yapmış olabileceğini, yani kendi arzularıyla mağazalarını kapattıklarını, bu konuda kendisinin herhangi bir tavsiyede bulunmadığını özellikle vurgulamıştır.¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰²“Heyet; Bay Gariparis’in Huzurunda”, *Amaltheia*, 10 Haziran 1910; “Boykot, Yunanlı Tüccarlar Bay Gariparis’in Yanında”, *Tahidromos*, 11 Haziran 1910; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 659, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1; *Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

¹⁸⁰³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 647, 31 Mayıs 1326, 13 Haziran 1910, s. 2; “Mağazalarda”, *Amaltheia*, 29 Haziran 1910, s. 3.

¹⁸⁰⁴“Mösyö Gariparis’in Beyanatı”, *Tanin*, No: 653, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 660, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2; “Mösyö Gariparis’in Beyanatı”, *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸⁰⁵“Bay Gariparis ve Yunanlı Tüccarlar”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478.

¹⁸⁰⁶“Mösyö Gariparis’in Beyanatı”, *Tanin*, No: 653, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 660, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2; “Mösyö Gariparis’in Beyanatı”,

Gariparis'in bu açıklamalarına rağmen, Yunan mağaza ve dükkânları ardı ardına kapanma kararları almaya başlamışlar ve bu kapanma protestosuna başka Yunanlı işletmelerin de katılacağına dair Rumca basında haberler çıkmaya başlamıştır.¹⁸⁰⁷ Nitekim büyük Yunan şirketleri işlerini hemen hemen durdurmuşlar, çalışanları arasındaki Türkleri işten çıkarmışlar ve Beyoğlu ile Fener'in ve Tatavla'nın Rum mahallelerinde, özellikle gezici satıcıları zarara uğratanlara karşı adeta savaşa başlamışlardır. Yunan bankacı ve sarraflar da Türk borçlularından verdikleri borçları istemişlerdir.¹⁸⁰⁸

Bu haberler Yunanlıların Osmanlıyı, Osmanlı topraklarında adeta boykot ettiklerini göstermektedir.¹⁸⁰⁹ Buna uymayanlarsa tepki çekerek yine Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlılar tarafından protesto edilmiştir. Örneğin, İstanbul'da boykottan kaçmak ve yükünü boşaltmak için İngiliz bayrağı çeken bir Yunan ticaret gemisi,¹⁸¹⁰ Beykoz yakınlarında Yunanlı kızlar tarafından taşlandığına dair Viyana basınında haber çıkmıştır.¹⁸¹¹ Yunan vapur işletmeleri her ne kadar tepki alsalar da yabancı flama veya Osmanlı sancağı çekme girişimleri yine de boykottan kaçış için önemli bir çare olarak görülmüştür. Ancak Yunan vapurlarının bu önlemleri de boykotçular tarafından fark edilmiş ve gazeteler aracılığıyla bu vapurlara dikkat edilmesi uyarısında bulunulmuştur.¹⁸¹²

Sabah, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; "Bay Gariparis ve Yunanlı Tüccarlar", *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478.

¹⁸⁰⁷"Mağazaların Kapanması", *Amaltheia*, 14 Haziran 1910, s. 466.

¹⁸⁰⁸*Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

¹⁸⁰⁹"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸¹⁰Yunan bandıralı Heraklia vapurunun boykotaja karşılık, Osmanlı sancağı çektiği haberi yapılmıştır. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2. Yabancı bayrak takma örneğinden bir tanesi de Prodos'tan gelmektedir. Haberde Rumca Prodos Gazetesi'nin istihbaratına göre Destuni ve Yonolato isimdeki Yunan seyr-i sefain şirketinin vapurlarının bir kısmı Rus, bir kısmı da İngiliz bayrağı çekerek birkaç gün içinde önceki gibi seyr-i sefaine başlayacağı haberi yazılmıştır. Bk. *Yeni İkdam*, No: 117, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 2; "Uyruğun Değişmesi", *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 475.

¹⁸¹¹"Yunanlı Kızların Vatanseverliği", *Amaltheia*, 15 Haziran 1910, s. 471.

¹⁸¹²"Hem hâkimiyet-i milliyemizi ezmek hem de suret-i hakdan görünmek ve bu suretle milletin kesesinden beş on para daha çekmek için yapılan bu hud'a'dan (hilelerden) halkımızı haberdar etmek farzdır. Baş tarafda Yunan hurufatı olan ve arka direğine Osmanlı bandırası çeken bu riyâkar Yunan vapurlarına dikkat etmek lazım olsa gerek." Bk. "Yunan Vapurları", *Türkiye Gazetesi*, 1. Sene, No: 2, 10 Haziran 1326, s. 3.

1910 yılı Haziran ayı ortalarından itibaren olayların artık karşılıklı bir ekonomik savaşa dönüşmeye başlaması üzerine, Yunanistan sefiri yanına birinci tercümanı Nahum Beyi de alarak bu sefer de Yunan mağazalarına karşı yapılan boykotu protesto etmek için Hariciye Nazırı Rıfat Bey ile görüşmeye karar vermiştir. Ancak Hariciye Nazırı'nın hastalık dolayısıyla evinde istirahatte olması nedeniyle kendisiyle görüşmemiştir.¹⁸¹³ Yine Yunan sefirinin diplomatik atakları devam etmiş, süreç boyunca sadece hükümet ile değil aynı zamanda Büyükdere ve Tarabya'daki yabancı elçilerle de görüşmeler yapmaya başlamıştır.¹⁸¹⁴ Ayrıca Yunanistan Dışişleri Bakanı, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan Sefiri Nabi Beyle görüşerek bu halin iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vereceğine dair beyanatta bulunmuştur.¹⁸¹⁵ Yunanistan hükümeti de kabine toplantısında Osmanlı Devleti'nde Yunanistan aleyhinde oluşan olumsuz hava için büyük devletlerin desteğini almak ve bu konuda nota verilip verilmemesi konusunda görüşmede bulunmuş, fakat kesin bir sonuca ulaşamamıştır.¹⁸¹⁶

Yunan Sefiri Gariparis, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı daha sonra tekrar ziyaret edip Yunan tebaasına karşı uygulanan boykotajdan dolayı şikâyetlerini iletmış ve boykotun kaldırılmasını istemiştir. Gariparis ayrıca Rıfat Paşa'ya boykotun iki ülke arasında kötü etkiler oluşturacağını da bildirmiştir. Yunan Sefiri Gariparis'in boykota dair şikâyetleri üzerine, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, "hükümetin kanun dairesine tecavüz etmedikçe arzu-i milli aleyhinde müdahale edilemeyeceğini,"¹⁸¹⁷ ortalığın yatışması için Yunanistan'ın sükûnun sağlanmasına yönelik harekette bulunması ve Türk hükümetine

¹⁸¹³"Büyükelçi Rıfat Paşa'nın Yanında", *Amaltheia*, 10 Haziran 1910.

¹⁸¹⁴"Yunan Sefiri", *Sabah*, No: 7444, 29 Mayıs 1326, 11 Haziran 1910, s. 1; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7461, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1.

¹⁸¹⁵Yunanistan Başbakanı Dragumis, Taros Gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte bu konuda da bilgi vermiştir. Dragumis, boykotajın devam etmesi konusunun kendilerini pek ziyade düşündürdüğünü, bu konudaki müşkülâtın Hariciye Nazırı tarafından Osmanlı sefirine bildirildiğini belirtmiştir. Dragumis konuşmalarında iki ülke arasındaki sükûn olduğunu ve şiddete karşı olduklarını ayrıca belirtmiştir. Bk. "Dragumis'in Beyanatı", *Tanin*, No: 654, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 652, 5 Haziran 1326, 18 Haziran 1910, s. 2.

¹⁸¹⁶"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 642, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 1.

¹⁸¹⁷"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 653, 6 Haziran 1326, 19 Haziran 1910, s. 2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi; Yunan Sefirinin Müracaatı", *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi; Yunan Sefiri", *Sabah*, No: 7455, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 5457, 24 Haziran 1910, s. 1-2; "Mösyö Gariparis'in Beyanatı", *Sabah*, No: 7466, 20 Haziran 1326, 3 Temmuz 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Sabah*, No: 7472, 26 Haziran 1326, 9 Temmuz 1910, s. 1-2; "Bay Gariparis'in Protestosu", *Embros*, 21 Temmuz 1910.

yardıma koşması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁸¹⁸ Gariparis, Rıfat Paşa'ya bu durumun devamı halinde pazartesiden itibaren Yunanlı mağaza ve dükkân sahiplerinin dükkân ve mağazalarını toplu olarak kapatacakları ile ilgili Yunanlı tüccarlar tarafından bir karar alındığını beyan etmiş ve gereken tedbirin hükümet tarafından bir an evvel alınmasının önemine de değinmiştir.¹⁸¹⁹

Bu arada Yunan şirket ve acentecileri de boykotajın uzaması nedeniyle boykottan çıkış yolları aramaya başlamıştır. Bu işletme ve acentelerin, hükümete başvurarak şayet boykotu onaylamıyorsa Yunan gemilerinin yük almaları ve yük boşaltmaları için kendi mavnalarını ve kendi işçilerini kullanmak için izin vermesini isteyeceklerine dair Rumca basında haberler yapılmıştır.¹⁸²⁰ Atina Bankası'nın da boykot listesine dâhil olması, bu bankanın da benzer çözüm arayışları içine girmesine neden olmuştur. Atina Bankası, Tahidromos'un haberine göre bu durumu, Atina'daki merkezine bildirmiş ve boykot devam eder veya daha belirgin olursa Fransız bayrağı asmak düşüncesinde olduğunu iletmiştir.¹⁸²¹ Yine gazete haberlerine göre Yunanlı tebaadan beş altı kişi Osmanlı tebaasına girmek üzere Hariciye Nezareti'ne başvurmuştur.¹⁸²² İkdâm Gazetesi, bu haberlere "Yunanlı Türk'e Taabiyet Ediyor" başlığını atmış ve bir "kasabada mevcut yirmi bir Yunanlıdan yirmisinin Osmanlı taabiyetine dâhil, diğer birinin de bu hususta düşünmekte olduğu" haberini duyurmuştur.¹⁸²³ Bu haber boykotun ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Özellikle yabancı tüccar olmanın avantajıyla taabiyet değiştiren bazı gayrimüslimlerin şimdi tekrar Osmanlı tebaasına geçme gayretleri, boykotun sosyal yaşama etkisini de göstermektedir.

¹⁸¹⁸Embros, Rıfat Paşa'nın bu sözlerini şöyle değerlendirmiştir: "Bâbıali'nin bir yan beyanı olarak Yunanistan'ın Girit'teki sürtüşmelerden kaçınmadığı sürece boykotun kalkmasının mümkün olamayacağı şeklinde değerlendirebilmektedir. Ayrıca, Giritli temsilcilerin Yunan meclisine katılımları olursa boykotun daha da yayılacağı tehdidini de savurmuştur." Bk. *Embros*, 23 Temmuz 1910.

¹⁸¹⁹"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 660, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2.

¹⁸²⁰"Yunan Şirketlerinin Aldıkları Önlemler", *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 656.

¹⁸²¹*Tahidromos*, 24 Haziran 1910. "Atina Bankası geçen sene de olduğu gibi her kâr payını 4 drahmi olarak tayin etmiştir. Ancak Fransa, Türkiye'de hüküm süren Yunan karşıtı hareket yüzünden Osmanlı İmparatorluğunda bulunan şubeleri için bankayı koruyacağını taahhüt etmiştir." Bk. "Boykot; Atina Bankası", *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 10 Temmuz 1910.

¹⁸²²"Yunanlılar Tebdil-i Taabiyet Ediyor", *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸²³"Yunanlı Türk Taabiyet Ediyor", *İkdâm*, No: 162, 10 Ağustos 1326, 23 Ağustos 1910, s. 1.

1910 yılı Haziran sonlarına doğru Yunan vapur ve işletmelerine karşı oluşan muhalefet o denli etkilidir ki boykottan kaçmak için denenen yollar da işe yaramamıştır. Örneğin, Yunan vapur şirketlerinin en önde gelenlerinden biri olan Destuni Yanolato Kumpanyasına ait bir gemi, ismi İncilona olduğu halde başka bir şirkete satışı gerçekleşmiş ve ismi değiştirilerek; Angeliki ismini almış ve aynı zamanda Osmanlı sancağı çekmiştir.¹⁸²⁴ Örneğin Çanakkale mutasarrıfından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Yunanistan şirketlerine ait oldukları halde Rusya bandırası altında boykotajdan kurtulmaya çalışan vapurlar olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁸²⁵ Hatta Üsküdar'da Yunanlı Biraderler adlı bir işletme, kendilerine uygulanan boykotaj dolayısıyla yüklü bir borç içine girmiş ve sahibi oldukları fabrikalarını satmak istemişler, ama bu satış işlemi Üsküdar Boykotaj Cemiyeti'nin müdahalesi nedeniyle gerçekleşmemiştir.¹⁸²⁶

Boykotun aldığı bu halin uzaması nedeniyle Tahidromos'un haberine göre Yunanlılar Osmanlı topraklarından göç etmeye de başlamıştır.¹⁸²⁷ Hatta Selanik civarında çalışmakta olan Yunanlı hamallar boykotajın ilanı üzerine ekmek parasına muhtaç kaldıklarından bunlardan on üçü iş bulmak ümidiyle Amerikan Seyr-i Sefain Kumpanyasının vapuruyla İzmir'e gitmişlerdir.¹⁸²⁸ Yunanlıların boykot nedeniyle göç etmeye başlamaları daha sonra Yunanistan ile olan ilişkilerdeki bozulmalar nedeniyle sınır dışı edilmeler olarak işlenmiş,¹⁸²⁹ boykotun bütün nasihat ve uyarılara rağmen hızını

¹⁸²⁴“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸²⁵*BOA*, DH.SYS. 22/1-17, belge no: 2, (H-01-02-1329).

¹⁸²⁶*BOA*, DH.SYS. 22/1-26, belge no: 3, (H-11-10-1329).

¹⁸²⁷“Boykot”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3617, 21 Haziran 1910.

¹⁸²⁸“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, 21 Haziran 1326, 4 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁸²⁹Tahidromos Gazetesi, Yunan uyrukluların sınır dışı edilmeleri için: “Bu insanların koparılması tıpkı zincirden bir halkanın koparılması gibidir. Bu insanlar Osmanlılarla alışverişlerde bulunuyorlardı ve işlerinde Osmanlıları kullanıyorlardı ve açıktır ki dolaysız olarak zarara uğramışlar ve bu karışıklığın ne boyutlara ulaşacağı da bilinmemektedir” diye eleştirilerini yazmıştır. Tahidromos ayrıca, bu sınır dışı edilmeden “daha korkuncu sistematik bir yabancı düşmanlığı şeklinde yorumlanan bu kalabalık sınır dışı edilmelerdir” diye yazmıştır. Gazete bu durumun Avrupa basınına “elimizle verilen silah” olarak değerlendirmiş ve bu olayın ülkenin aleyhine olacağı uyarısında bulunmuştur. Gazete Ahmet Rıza Beyin sözlerinin “kendilerini kaybetmiş ve gerçekleri değiştiren kişilere” bir hatırlatma niteliği taşıdığını, Ahmet Rıza Beyin iki devletin olumlu ilişkiler geliştireceği umudunu yinelemesinin önemini de vurgulamıştır. Bk. “Sınır Dışı Edilmeler”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, S. 1371, 8 Ekim 1910, (25 Eylül 1910). Sınır dışı edilmeler için hazırlanan liste için bk. “Sınır Dışı Edilmeler: Bütün Bir Liste”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, S. 1371, 8 Ekim 1910, (25 Eylül 1910).

kesmemesi ve şiddetlenmesiyle artan taabiyet değiştirme olayları ise gündemden hiç düşmemiştir.¹⁸³⁰

Times Gazetesi de Gariparis'in ve Yunanlı işletmelerin bu müracaatlarını konu aldığı bir haberinde hükümetin ulusal iradenin ürünü olan bu hareketi önleme konusunda ne kadar güçsüz kaldığını yazmış ve Osmanlı hükümetini eleştirmiştir.¹⁸³¹ Ancak 1910 yılı Temmuz ayından başlayarak boykotajın şiddeti artmış, etki alanı daha da genişlemiştir. Örneğin, İstanbul Limanında işlemekte olan Yunanlı sandalcılar dahi boykotaja dâhil edilmiş ve Yunan vapurlarına yanaşmamaları konusunda tembih edilmiştir.¹⁸³² Bunun yanında boykotaj nedeniyle Osmanlı halkından Beyoğlu'nda bulunan Yunanlı mağazalarından alış-veriş etmemeleri de istenmiştir.¹⁸³³ Yunan Sefiri Gariparis ise tekrar Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile görüşmüş ve bu sefer de boykotaj komitesi tarafından yapılanları ve alınan kararları¹⁸³⁴ şikâyet ederek boykota bir son verilmesini talep etmiştir.¹⁸³⁵

Boykotajın zamanla oluşturduğu etkiler nedeniyle özellikle İstanbul ve İzmir gibi Yunanlı tüccarların yoğun bulunduğu yerlerde Yunanlı tüccarların durumu oldukça kötüye gitmeye başlamış, bu tüccarlara bankaların borç vermekten kaçındıkları, birçok Yunanlı tüccarın mağazalarını kapatıp ülkeyi terk ettiği bilgisi aktarılmıştır. Bu

¹⁸³⁰Örneğin Manisa'da elli altmış kadar Yunan tebaası mevcut olduğu halde boykotaj tesiriyle çoğunluğunun taabiyet değiştirerek, ancak beş altı kişinin Yunan tebaasında kaldıklarını, diğerlerinin Osmanlı taabiyetine girdikleri Amaltheia'dan okunmuştur. Bk. "Boykotajın Tesirâtı", *Sabah*, No: 7821, 16 Haziran 1327, 29 Haziran 1911, s. 2. Taabiyet değiştirme bazen hükümet tarafından geri çevrilmiştir. Örneğin, boykot dahilinde öğretmenlik yapmaları yasaklanan bazı Yunan uyruklu öğretmenlerin, uyruk değiştirmek için makamlara müracaat ettikleri (Gevgeli'de Yunan uyruklu öğretmenlerin dilekçe verdikleri), ancak bu dilekçelerin kabul edilmediği yazılmıştır. Bk. "Yunanlı Öğretmenlerin Durumu", *Tahidromos*, 22 Kasım 1910.

¹⁸³¹"A Turkish Protest", *The Times* (London, England), Issue 39321, Monday, Jul 11, 1910, pg. 7.

¹⁸³²"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸³³"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, 1-2. Örnekler için bk. "Boykotaj", *Tanin*, No: 649, 9 Haziran 1326, 22 Haziran 1910, s. 1-2; "Rifat Pasha's Statement", *The Times* (London, England), Issue 39304, Tuesday, Jun 21, 1910, pg. 5.

¹⁸³⁴Atina (3 Ağustos) basınının haberine göre Dersaadet Harb-i İktisadi heyeti tarafından yayınlanan beyanname de boykotajın, Girit meselesinin kesin çözümüne kadar devam edeceği ve bu konuda yeni tedbirlerin alındığına dair bilgiler yer almaktadır. Atina basını bu beyannamenin Osmanlı hükümetine bir muhalefet olduğunu belirttikten sonra Osmanlı topraklarında zarar gören Yunanlı tüccarlar için devletlerin müdahalesinin lazım olduğunu belirtmiştir. Bk. "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 699, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 2.

¹⁸³⁵"Boykotaj", *Sabah*, No: 7498, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 699, 23 Temmuz 1326, 5 Ağustos 1910, s. 2.

gelişmeler üzerine Dersaadet Yunan Ticaret Odası, Galata'da Sen Piyer Hanındaki özel dairesinde bir toplantı düzenlemiş ve toplantıda tüccardan Kotyadis konuşma yaparak; boykotaj ile ilgili bilgi vermiş ve bu konuda bir rapor hazırlanarak Yunan konsolosuna göndermeye karar verilmiştir. Raporun yanında, boykotaj yüzünden uğradıkları zarar ve ziyanın miktarı ve derecesi hakkında bir liste de oluşturulmuş¹⁸³⁶ ve Yunanlı tüccarlar için Osmanlı hükümetinden borç erteleme talebinde bulunulmasına da karar verilmiştir.¹⁸³⁷ Ayrıca Yunan Ticaret Odası, boykotaj nedeniyle kapanan Yunan işletmelerin iflasına karar verilmemesi için Yunan sefaretine bağlı olan ticaret mahkemesine de müracaat etmişlerdir.¹⁸³⁸

Rumca basından Tahidromos, 1910 yılı Temmuz ayından itibaren Yunanlı mağaza sahipleri ve işletmeler için artık durumun çekilmez olduğunu vurgulan yazılarını yoğunlaştırmıştır. Gazete boykotçuların Yunanlı dükkanlara dönük eylemlerinin sıklaşmasına rağmen, polisin bu konuda hiçbir şey yapamadığını belirtmiştir. Gazete bir Yunanlı ile yaptığı bir mülakata da değinerek mağaza sahibinin boykotçulardan korktuğunu, bunların eylemlerine karşılık şikayetlerini konsolosluga ve hükümete ilettiklerini, ama onlarında kendilerinden ılımlı ve fedakâr davranmaları tavsiyesi dışında bir şey yapmadıklarını yazmıştır.¹⁸³⁹

1910 yılı Temmuz ayından itibaren boykot hakkında büyük devletlerin konsoloslarının devreye girmesi hükümetin boykota nihayet verme sürecini

¹⁸³⁶Örneğini Yedikule'de on seneden beri Yunan tebaasından Terpiyu yapmış olduğu dericilik faaliyeti noktasında birtakım sıkıntılar yaşadığı ifade edilmiştir. Terpiyu, kasapların aralarındaki kontratlara uymaması sebebiyle günlük 6 lira kadar zararı olmuş, konu adli makamlara intikal ettirilmiştir. Bk. *BOA*, DH.MUİ.. 113/60, belge no: 2, (H-14-09-1328). Şehremini bu bilgiyi daha sonra Dahiliye Nezaretine gönderiyor. Bk. *BOA*, DH.MUİ.. 113/60, belge no: 4, (H-3-09-1328).

¹⁸³⁷"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 660, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 662, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1-2; *Tanin*, No: 655, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1-2; "Yunan Ticaret Odası", *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2; *Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

¹⁸³⁸*Tanin*, No: 656, 16 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸³⁹"Böylece her türlü zararı sinemize çekerek susmak zorunda kaldık. Boykottan önce bizden ayakkabı satın alan bazı kişiler zaten kullanmış oldukları ayakkabıların tam değerlerini ödemeye mecbur tuttular. Ayakkabıların çoğu o kadar çok kullanılmışlardı ki ilk değerlerinin beşte biri kadar bile değillerdi. Buna rağmen biz paralarını ödemeye mecbur oluyorduk. Ne yapabiliriz? Boykotçular bunların haricinde bize yalnız küfürlerle hücum eden küçük çocukları da kışkırtıyorlardı. Aynı şeyleri bu mahallede bulunan diğer tüccarlar da yapmışlardı." Bk. "Boykot Nasıl Bir Faaliyet Göstermektedir", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, S. 3638, 15 Temmuz 1910, (2 Temmuz 1910).

hızlandırmasına neden olmuştur.¹⁸⁴⁰ Çünkü yabancı şirketlerle Yunanlıların bağı nerdeyse organik bir bağ haline gelmiş, bu nedenle Yunanlılara karşı uygulanan boykotun etkileri, yabancı işletmelere de sıçramıştır.¹⁸⁴¹ Örneğin, kaptanı Yunanlı olan Fransız ve İngiliz bayraklı bir gemiye boykot uygulandığı, bu boykotun karada da devam ettiği bilgisi aktarılmıştır.¹⁸⁴² Başka bir örnekte ise sahibi İngiliz olan bir çiftlikte Yunanlı çalışanlar istihdam edilmektedir. Bu kişiler boykotçular tarafından fark edilerek darp edilmişlerdir. Çiftlik sahibinin şikâyeti üzerine konu İngiliz konsolosluğuna kadar uzamış, ancak olaya karışan boykotajcılar konu ortaya çıkınca firar etmişlerdir. Darp edilen Yunanlılar olayı, kendi konsolosluklarına da bildirmişler, konsolosluklar da bu şikâyetleri kaymakam ve jandarmaya iletmış, Yunanlıların bu konuda darp raporu almasına da müsaade edilmiştir. Fakat firar eden bu kişiler bulunamamıştır.¹⁸⁴³

Boykotun alanının ve etkisinin genişlemesi ve hatta yer yer şiddet olaylarının da yaşanması üzerine Yunanistan hükümetinin, Osmanlı'ya baskı uygulanması amacıyla bu konudaki şikâyetlerini içeren bir notayı büyük devletlere iletme hazırlığında olduğu, Yunanistan'ın bu notadan sonuç alamazsa bütün mesuliyetin büyük devletlere ait olduğunu daha sert bir nota ile belirteceği haberleri alınmaya başlamıştır.¹⁸⁴⁴ Tanin Gazetesi ise bu haberler doğru olsa bile Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ni tehdit etmesinin bedelini ağır ödeyeceği, değil boykotaja son verme, daha ağır sonuçlarla karşılaşabileceği uyarısında bulunmuştur.¹⁸⁴⁵

Bu konuda boykotaj cemiyeti de harekete geçerek bir bildiri yayınlamış; bildirisinde, özellikle Yunanlılar tarafından büyük devletlerin adeta bir koz olarak kullanılabileceği belirtilerek boykotçuları daha dikkatli olmaya davet etmiştir.¹⁸⁴⁶

¹⁸⁴⁰“Boykotun Gelecekteki Amacı”, *Embros*, 24 Temmuz 1910.

¹⁸⁴¹Bk. “Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sebilürreşad*, No: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹⁸⁴²“The Anti-Greek Boycott”, *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

¹⁸⁴³*BOA*, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 21, (H-02-09-1329).

¹⁸⁴⁴“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 657, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸⁴⁵“Girit Meselesi”, *Tanin*, No: 657, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Tanin*, No: 658, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotaj Hakkında”, *Sabah*, No: 7464, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁸⁴⁶“Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi”, *Sebilürreşad*, No: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

Boykotaj cemiyeti ayrıca; tramvay, reji ve şimendifer idarelerine Yunanlı memurların memuriyetlerinden ihracı hakkında birer ihtarname göndermiş ve aksi halde bu idarelere de boykotaj ilanına karar vermiştir.¹⁸⁴⁷

Yunan hükümetinin, Yunan uyruklularına uygulanan boykot nedeniyle uğradıkları zararlara karşılık, Osmanlı hükümetinden tazminat talebinde bulunacağına dair haberler de alınmış, hatta Yunanistan sefareti bu amaçla bir de liste hazırlamıştır.¹⁸⁴⁸ Tanin Gazetesi'nin bu konuyla ilgili yapmış olduğu bir habere göre boykotajdan dolayı Yunanistan'ın uğradığı zarar; güvenilir bir kaynağa göre 150 bin İngiliz lirası civarındadır. Ancak Tanin bu miktarı az bulmuş olacak ki bu miktara bir 150 bin daha eklenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁸⁴⁹ İzmir'de yayınlanan Köylü Gazetesi ise "Yunanistan'ın boykotun kaldırılmasıyla ilgili çabalarının boş olduğu halde niçin devam ettiğini anlayamıyoruz" diye yazmış, Yunanistan'ın boykotla ilgili olarak tazminat istemesi konusunda ise "Osmanlı hükümetinin de Yunanistan'ın savaş filosu kurmak için Osmanlı topraklarındaki Yunanlılardan topladığı paralar nedeniyle tazminat isteme hakkına sahip" olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵⁰

Yunanistan'a uygulanan boykot, Yunan halkını da etkilemeye başlamış ve bu durum Yunanistan hükümeti aleyhine tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin, Embros Gazetesi'nin bir haberine göre (Temmuz 1910) boykotaj, Yunanistan'ı çok kötü etkilemiş,¹⁸⁵¹ "hatta birçok yerlerde Girit'in bize mal ettiği zararlar artık yetti denilerek afişler" dahi asılmıştır.¹⁸⁵² Bu arada Yunan tüccar ve gemi işletmecileri tarafından büyük

¹⁸⁴⁷"Girit Meselesi", *Tanin*, No: 657, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁸⁴⁸"Tazminat İsteği", *Amaltheia*, 13 Temmuz 1910, s. 45; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 692, 16 Temmuz 1326, 29 Temmuz 1910, s. 1; "Boykotaj", *Sabah*, No: 7491, 14 Temmuz 1326, 27 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁸⁴⁹"Boykotajdan Yunanistan Ne Zarar Etti?", *Tanin*, 18 Temmuz 1326, 31 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁸⁵⁰"Köylü Gazetesi Ne Yazmaktadır?", *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 28 Ağustos 1910.

¹⁸⁵¹"Ekonomik Ambargo", *Embros*, 17 Temmuz 1910.

¹⁸⁵²Ekonomik Ambargo", *Embros*, 17 Temmuz 1910. Embros'un haberi ile aynı görüşü Nabi Beyin de teyit ettiğini görmekteyiz. Örneğin Nabi Bey yaptığı bir röportajda, boykotajın Yunanistan'a olan etkisini şöyle değerlendirmiştir: "Boykotaj, Yunanistan'da pek mühim tesirler yaptı. Pek çok zararlar tevellüd etti. Hatta birçok yerlerde "artık bu Girit'ten bıktık", başımıza daha neler gelecek diye şikâyet edildi. Sokaklarda büyük levhalar yapıstırıldı. Her halde hükümet-i Osmaniye'nin bu meselede muvaffakiyeti ziyade olduğu için Yunanistan'da pek çok hiddet ve infiali mucib oldu." Bk. "Nabi Beyle Mülakat", *Tanin* No: 682, 14 Temmuz 1326, 27 Temmuz 1910, s. 2; "Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 694, 18 Temmuz 1326, 31 Temmuz 1910, s. 1; "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 171, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 1.

bir heyet oluşturulmuş ve Yunan Başbakanı Dragumis’le görüşmüştür (Ağustos 1910). Heyet, Osmanlı Devleti’nde devam eden boykotaj yüzünden Yunan ticaretinin ciddi bir şekilde zor duruma düştüğünü ve bu duruma acilen bir çare bulunmasını istemiştir. Dragumis ise heyete cevaben; Yunanistan hükümetinin bu konuyu ciddi bir şekilde ele alıp incelediğini ve gerekenin yapılacağını söylemiştir.¹⁸⁵³ Ayrıca İstanbul’da bulunan Yunanlı tacirler de özel bir heyet oluşturarak ve Yunan Sefiri Gariparis’e müracaat ederek ticari menfaatlerinin korunmasını, hükümetle bu konuda görüşmesini istemişlerdir.¹⁸⁵⁴ Sefir Gariparis bu heyeti yatıştırmaya çalışmış ve bu konuların çözümlenebilmesi için zaman istemiştir.¹⁸⁵⁵

Kısa bir süre sonra Yunanistan hükümeti olağanüstü bir toplantı yaparak (Eylül 1910), Osmanlı Devleti hakkında “Kanlıca Ahitnamesi”¹⁸⁵⁶ ahkâmına muhalif olarak

¹⁸⁵³“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 701, 25 Temmuz 1326, 7 Ağustos 1910, s. 2.

¹⁸⁵⁴Örneğin, “Yunanistan’ın İzmir Konsolosu, ülkesinin Dışişleri Bakanlığından, hiç değilse bütün gemilerinde dalgalandığı Yunan bayrağının itibarını iade için Pantaleon’un uğradığı zararın tazminini istemiş, ancak hükümet boykotajdan etkilenen tek şirket olmadığı gerekçesiyle bu isteği reddetmiştir.” Yunan konsolosunun bir sonraki adımı, boykotajdan “en çok etkilenen sosyal grup olan (Rum) hamalları desteklemek üzere... bir komite” kurmak olmuştur. Bk. Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 192.

¹⁸⁵⁵“Üsküdar da bulunan Yunanlı mağaza sahiplerinden dört kişilik komisyon öğrendiğimize göre Yunan Büyükelçisi Bay Gariparis’in huzuruna çıkarak birkaç günden beri sert bir şekilde uygulanan ambargo dolayısıyla o dış mahallede bulunan Yunan uyruklularının çok feci durumlarını açıkladılar. Bay Gariparis şayet bu bilgiler doğru ise onlara birkaç gün kadar sabır göstermelerini çünkü hükümetin ambargonun kaldırılması hakkında gerekli önlemleri almak niyetinde olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda onlara, olasılıkla bugün ambargonun kaldırılması için girişimlerini tekrarlayacağını ifade etmiştir. Ancak genel olarak Türk-Yunan ilişkilerinin sakin döneme girmesine rağmen iki ülkenin aralarında olan ayrılıklarını düzeltilmesi için bir şey yapılmadığı muhakkaktır”. Bk. “Son Dakika, Türk-Yunan İlişkileri, Ticari Ambargo”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 17 Ağustos 1910.

¹⁸⁵⁶Ticaret ve deniz taşımacılığı ile ilgili bu antlaşma, Boğaziçi’nin Anadolu yakasında bulunan ünlü Kanlıca köyünde 27 Mayıs 1855 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanmış ve aynı yıl 9 Haziran tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmanın bazı maddelerinden biri de şudur: “1- Yunan majesteleri Kral Georgios’un ve Osmanlı Sultanının uyrukluları, her iki devletin egemenliği altındaki topraklarına karşılıklı olarak gidip gelebilirler. Kara ve deniz ticaretini tam bir serbestlikle yapabilirler. Yaya olarak gelmek isteyenler, her iki devletin egemenliği altındaki topraklarda ikamet edebilirler, ev kiralayabilirler ve ticaret için depolar kurabilirler. Bu izin ticaret işlemlerinde hiçbir tedirginlik veya koşul olmadan teveccüh gösterilen ve karşılıklı olarak himaye edilme veya misafir edilme ihtiyacını duyan diğer kuvvetlerin uyrukluları için de tahsis edilmektedir.” Bk. “Kanlıca Antlaşması”, *Amaltheia*, 5 Ağustos 1910, s. 130. Amaltheia boykotun, “milletlerarası hukuka aykırı olduğu, Kanlıca Antlaşmasını ihlal ettiği için boykot uygulanması yasal mıdır? Yoksa yalnız doğal kanuna, milletlerarası hukuka ve ikili anlaşmalara aykırı mıdır?” Sorularına cevap aradığı başka bir makalesinde de boykotun anarşiden başka bir şey olmadığını savunmuştur. Gazete yazısında, Yunanistan’ı da temize çıkararak: “Yunan Devleti burada, hiçbir zaman Osmanlı vatanına ve onun uyruklularına karşı haksız davrandığı hiçbir yerde görülmediği gibi büyük kuvvetler de Yunan Devleti’nin Osmanlı vatanseverliğine ve onuruna karşı olabilecek her türlü mesele karşısında gösterdiği kusursuz tavrını da kabul etmişlerdir” tezini işlemiştir. Gazete, Kanlıca Antlaşması’nın sorumluluğunun ise tamamen “Türk hükümetine ait olup ve gereken tazminatın alınması da gerekmektedir” diye yazmıştır. Amaltheia’nın buna gerekçe olarak da boykotun vatanseverlik sınırları

devam eden boykotajdan dolayı düvel-i muazzama nezdinde şikâyetle bulunmağa karar” verdikleri haberi alınmıştır.¹⁸⁵⁷ Ayrıca Yunan Sefiri Gariparis de Hariciye Nazırı Rıfat Paşa’yı tekrar ziyaret edip boykotajın serbest ticaret antlaşmalarını ihlal ettiğini belirterek şikâyet ve protestoda bulunmuş¹⁸⁵⁸ ve boykota son verilmezse büyük devletlere müracaat edileceğine dair muhtıra vermiştir.¹⁸⁵⁹ Gariparis ayrıca boykotaja hemen son verilmemesi halinde Yunanistan’ın yirmi milyon franklık tazminat talep edeceğini belirtmiştir.¹⁸⁶⁰

Nazır Rıfat Paşa ise bu talepleri kesin bir şekilde reddetmiş,¹⁸⁶¹ hükümet ise bu muhtırayı nazikâne bir şekilde yazılmış, iki satırlık bir tezkire ile Yunan sefaretine iade etmiştir (Eylül 1910). Bu muhtıra nedeniyle Yunan Sefiri Gariparis kendisini zor bir durumda bulmuş ve Atina’dan her ihtimale karşı hazır olması emri almıştır.¹⁸⁶² Bu olay

içerisinde uygulanmamasını örnek göstermiş ve dolaylı yoldan da Osmanlı hükümetini sorumlu tutmuştur. Bk. *Amaltheia*, 2 Eylül 1910.

¹⁸⁵⁷“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 701, 25 Temmuz 1326, 7 Ağustos 1910, s. 2.

¹⁸⁵⁸Sefir Gariparis’in bu şikâyetleri esasen boykotun boyutunun nasıl genişletildiğine de örnek oluşturmaktadır. Gariparis şikâyetlerinde: “Üsküdar da Yunan tebaasından birinin vefat eden çocuğunun naşının araba ile nakil edilmek istenildiğini, ama boykot yapıldığını ve bilhassa Samsun’daki eczacıların, Yunanlı doktorların Atina Darülfünunda okumuş olduklarından verdikleri reçeteleri kabul etmediklerini, Kuzey Afrika sahilinde seyyar hastane hizmetini yapan Girit vapurunun, Trablusgarp Limanına girişinin engellendiğini ve Selanik’te iki yerde eğitim ve öğretimde bulunan Yunanlı öğretmenlerin Osmanlı memurları tarafından ihraç ve kovulmak istenildiğini” bildirmiştir. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 722, 15 Ağustos 1326, 28 Ağustos 1910, s. 1; “Yunan Sefiri”, *Yeni Gazete*, No: 726, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 2.

¹⁸⁵⁹Sefir Gariparis bu muhtıranın suretini, Hariciye Nezaretine ayrıca postayla göndermiştir. Bk. “Girit Meselesi; Mösyö Gariparis”, *Yeni Gazete*, No: 719, 12 Ağustos 1326, 25 Ağustos 1910, s. 1; “Girit Meselesi”, *İkdam*, No: 171, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 1.

¹⁸⁶⁰Mecheroutiette Dergisi de bu konuyu makalesinde yazarak boykotun ekonomik zararına değinmiş ve hükümeti sorumlu tutmuştur. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 43. Aynı haber Times’da da verilmiştir. Times’ın verdiği habere göre Yunanlılara ait boykotun devamı üzerine Yunan Hariciye Bakanı Bâbıali’ye yeni bir protesto düzenlemiştir. Bu protesto ile birlikte 3.200.000 pound değerinde tazminat davasının da açılmasına karar verilmiştir. Bk. “The Greek Boycott İn Turkey”, *The Times* (London, England), Issue 39353, Wednesday, Aug 17, 1910, pg. 6.

¹⁸⁶¹21 Ağustos günü Yunan Sefiri Gariparis, Türkiye’de boykotajdan zarar gören Yunanlıların zarar ve ziyanlarının yirmi milyon frank tahmini bir rakama ulaştığı hakkında Rıfat Paşa’ya önce sözlü bir takrir vermiştir. Bu sırada Rıfat Paşa ile sefir arasında bu konuda bir münakaşa olduğu ve sefirin takriri vermeden ayrıldığı haberleri yazılmıştır. Sefir takririni birkaç gün sonra Rıfat Paşa’ya posta ile iade etmiş, ama Rıfat Paşa, “müşarünileyh bunu posta ile sefineye iade etmiş ve bunda memurin-i Osmaniye’ye karşı tecavüz manasında sözler olduğundan, kabul etmekte mahzur olduğunu da bildirmiştir”. Bk. “Girit Meselesi”, *Tasviri Efkar*, No: 360, 7 Eylül 1326, 20 Eylül 1910, s. 2; “Usulsüz Protesto”, *Tanin*, No: 709, 9 Ağustos 1326, 22 Ağustos 1910, s. 2; “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 717, 10 Ağustos 1326, 23 Ağustos 1910, s. 1-2; “Girit Meselesi; Mösyö Gariparis”, *Yeni Gazete*, No: 719, 12 Ağustos 1326, 25 Ağustos 1910, s. 1; “Yunan Sefiri”, *Yeni Gazete*, No: 726, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 2; “Boykotla İlgili Tazminat”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 27 Ağustos 1910.

¹⁸⁶²Yunanistan Osmanlı Devlet’ini, Osmanlı Devleti de Yunanlıların “güya duçar oldukları mezalimi” hakkında; büyük devletlere bir muhtıra vererek boykotajdan dolayı şikâyet etmeyi planlamaktadır. Yunanistan hükümeti bu notada boykotaj nedeniyle büyük devletlerden, Bâbıali nezdinde teşebbüste

üzerine büyük devletlerin Osmanlı Devletini rencide edecek her türlü hareketten kaçınması için Yunanistan'ı uyardığı bilgisi Times tarafından verilmiştir.¹⁸⁶³ Nitekim Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki olaylara her geçen gün bir yenisinin eklenmesi (Giritli mebusların Yunan meclisine katılmak için başlattıkları teşebbüs) boykotajı daha da şiddetlendirmiş,¹⁸⁶⁴ özellikle Akdeniz ve Karadeniz limanlarında Yunan mallarına ve vapurlarına karşı uygulanan boykotaj daha da sertleşmiştir.¹⁸⁶⁵

1910 yılı Kasım ayına gelindiğinde yaşanan hadiseler üzerine Times Gazetesi, Yunanistan'ın boykot nedeniyle uğradığı zararlara dair rapor hazırlamış, raporda boykot nedeniyle sadece Yunan ticaretinde değil diğer ulusların ticaretinde de ciddi zararlar yaşandığı ve yolculara da rahatsızlık verildiği belirtilmiştir. Rapora göre özellikle en işlek hat olan Pire-Selanik arasındaki ulaşım haftada bir gemi ile sınırlandırılmış ve posta hizmetleri de oldukça gerilemiştir. Ayrıca Selanik İskele Taşıyıcılar Loncası ile Selanik Boykotaj Cemiyeti'nin de başkanı olan Kerim Ağa'nın yakın zamanda boykotu sonlandıran bir bildiri yayınladığı, ancak boykotçuların baskısı nedeniyle bu bildiriye geri çektiği de ileri sürülmüştür.¹⁸⁶⁶

1910 yılı sonlarında Gariparis'in Venizelos'un hükümetinde dışişleri bakanı olmak üzere İstanbul'dan ayrılması, Türk-Yunan ilişkilerine yeni bir soluk getireceği

bulunmaları rica olunmaktadır. Bu notadan istenilen amaca ulaşılmazsa bu takdirde de Yunanistan'ın Osmanlı Devletindeki sefirini geri çağıracağı ve kendi hukukunun muhafaza ve müdafaasını da Rusya ve İngiltere hükümetlerine emaneten vereceği haberi yazmaktadır. Olay akışı için bk. "Boykotaj", *Sabah*, No: 7526, 20 Ağustos 1326, 2 Eylül 1910, s. 1-2; "Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 350, 28 Ağustos 1326, 10 Eylül 1910, s. 1; "Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 351, 29 Ağustos 1326, 11 Eylül 1910, s. 2; "Girit Ahvalı", *Tasvir-i Efkâr*, No: 357, 4 Eylül 1326, 17 Eylül 1910, s. 2-3; "Girit ve Devlet-i Osmaniye ve Yunanistan", *Yeni Gazete*, No: 742, 4 Eylül 1326, 17 Eylül 1910, s. 1; "Boykotaj", *Tanin*, No: 735, 4 Eylül 1326, 17 Eylül 1910, s. 2; "Mösyö Gariparis'in Sebebi Avdeti", *Yeni Gazete*, No: 743, 5 Eylül 1326, 18 Eylül 1910, s. 2; "Girit Meselesi; Yunanistan Ahvalı Yunan Sefareti", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Eylül 1910, s. 2.

¹⁸⁶³"Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 360, 7 Eylül 1326, 20 Eylül 1910, s. 2.

¹⁸⁶⁴Girit'ten gelen haberler boykotun hiddetini de arttırmaktadır. Haberde "Resmo'da hristiyanlar tarafından vahşiyane bir surette bir İslam'ın katl edilmesi, vapurla Pire'ye çıkan İslamlardan Yunan donanması için cebren beşer gruş iane derç edilerek Osmanlı serpuş millisinin de duçar-ı tahkirat olması gibi hukuk ve haysiyet-i İslamiye ve Osmaniye'ye müteallik mesalik Giritliler ve Yunanlılar tarafından pâ-mâl edildiği görülmekte bulunduğundan Selanik Mavnacılar Kâhyası Kerim Ağa ile hamiyetli rüfekası galeyana gelerek Yunan vapurları ile nakl olunan her nevi' emtianın Selanik Limanına çıkarılmayacağını beyan eylemişlerdir. Mavnacılarımızın bu galeyana hamiyeti neticesi olarak bu kere kereste yüklü olmak üzere limanımıza vürud eden bir Yunan vapuru hamülesini ihraca muvafık olamamıştır..." Kerim Ağa'nın ifadesiyle hedef tekrar "ya Girit ya muharebe alâ felâ ... artık Yunanlıların haddi bildirilmelidir". Bk. "Boykotaj", *Sabah*, No: 7526, 20 Ağustos 1326, 2 Eylül 1910, s. 1-2.

¹⁸⁶⁵"Boykotaj", *Yeni Gazete*, No: 729, 22 Ağustos 1326, 4 Eylül 1910, s. 1.

¹⁸⁶⁶"The Anti-Greek Boycott", *The Times* (London, England), Issue 39424, Tuesday, Nov 08, 1910, pg. 5.

beklentilerini de arttırmış,¹⁸⁶⁷ hattâ Türk gazeteleri Gariparis'i bir Türk dostu olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁶⁸ Türkçe basının meşrutiyet hükümetinin devletler arası ilişkilerde dostane politikalar geliştirmesine dair yazılar yazılmaya başlanması artık boykotaja da son verilmesi gerektiği düşüncesiyle birlikte işlenmiş,¹⁸⁶⁹ fakat dostane ilişkiler geliştirilmesi için Yunanistan'ın hiçbir çaba sarf etmediğine de değinilmiştir.¹⁸⁷⁰

Bu durum Yunanistan'ın amaçlarından vazgeçmediği şeklinde yorumlanarak Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında gerçek dostane ilişkilerin, ancak Girit meselesinin kesin çözümünden sonra gelişebileceği vurgulanmıştır.¹⁸⁷¹ Nitekim Sefir Gariparis gidince yerine vekâlet eden Yunan Sefareti Baş Tercümanı Nahum Bey de Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i ziyaret etmiş ve Yunan mallarına karşı uygulanan boykotajın halen devam etmekte olduğundan bahisle boykotçulara nasihat verilmesi konusunda ricada bulunmuştur.¹⁸⁷² Ancak Nahum Bey'in boykot konusunda Bâbıali'ye yaptığı gitgeller 1911 yılında da devam etmiş, boykot sürekli şikâyet konusu olmuş ve her görüşmede boykotun sonlandırılması talep edilmiştir.¹⁸⁷³ Boykotajın son bulacağına yönelik haberler; 1911 Ekim ayından itibaren önce basında işlenmeye başlamış ve en nihayetinde de tamamen kaldırılmıştır.¹⁸⁷⁴

¹⁸⁶⁷Yunan Sefiri Gariparis, Yunanistan'da yeni kabinenin kurulmasıyla Hariciye Nazırı olarak görevlendirilmiştir. Bu nedenle Gariparis, 14 Ekim'de Luis Kumpanyası'nın vapuruyla Atina'ya gitmiştir. "Mösyö Gariparis", *Türkiye*, No: 2, Sene: 1, 15 Teşrinievvel 1326, s. 2.

¹⁸⁶⁸Roma basını da Gariparis'in Osmanlı Devletinden ayrılışını haber yapmıştır. Ayrıca Trübina Gazetesi, Gariparis ile bir de röportaj yapmıştır. Bu röportaj sırasında Gariparis Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkileri de değerlendirmiştir. Gariparis konuşmasında her iki ülkenin de ilişkilerini iyi yolda geliştireceğinden emin olduğunu belirttikten sonra boykotajdan da söz etmiştir. Gariparis, boykotajın en kısa zamanda sona ereceğini; çünkü boykotajın aynı zamanda Türkiye'nin de menfaati için de uygun olmadığını belirtmiştir. Bk. "Girit Meselesi ve Yunan Ahvali: Gariparis'in Beyanâtı", *Tasvir-i Efkâr*, No: 409, 28 Teşrinievvel 1326, 10 Kasım 1910, s. 2.

¹⁸⁶⁹"Boykotaj", *Yeni Gazete*, 21 Teşrinievvel 1326, 3 Kasım 1910, s. 1.

¹⁸⁷⁰Türk-Yunan ilişkilerine dair olumlu hava yorumlarının bazı kesimleri rahatsız ettiği de görülmektedir. Örneğin Gariparis'in Yunan Hariciye Nazırı olması Prodos'un haberine göre Bulgar basını tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu durumun Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri düzeltebileceği endişesinden söz edilmiştir. Bk. "Mösyö Gariparis", *Türkiye*, No: 17, 1. Sene, 30 Teşrinievvel 1326, s. 2.

¹⁸⁷¹Hüseyin Cahit, "Girit ve Yunanistan", *Tanin*, No: 756, 27 Eylül 1326, 10 Ekim 1910, s. 1.

¹⁸⁷²"Boykotaj", *Yeni Gazete*, 10 Teşrinisani 1326, 23 Kasım 1910, s. 2; "Boykotaj İçin", *Sabah*, No: 7606, 10 Teşrinisani 1326, 23 Kasım 1910, s. 2.

¹⁸⁷³Nahum Beyin Bâbıali'yi ziyaretleri için bk. "Boykotaj İçin", *Sabah*, No: 7444, 13 Nisan 1911, s. 2; "Boykotaj İçin", *Sabah*, No: 7824, 19 Haziran 1327, 2 Temmuz 1911, s. 2.

¹⁸⁷⁴"Yunanlılara Boykot", *Sabah*, No: 7932, 21 Ekim 1911, s. 3.

3.4.3. 1910-11 Boykotu ve Büyük Devletler

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun karasularında, yabancı deniz işletmeleri ilk sıralarda bulunuyordu.¹⁸⁷⁵ Yabancı vapur hizmetleri Osmanlı liman kentlerinin İstanbul ile ulaşımında da önemli bir yer oluşturmuş, özellikle Avusturya kökenli Lloyd Şirketi'nin¹⁸⁷⁶ imparatorlukta çalışmaya başlamasıyla, 1830'ların sonlarında Doğu Akdeniz'de düzenli vapur hizmeti verilmeye başlanmıştır.¹⁸⁷⁷

Bu konunun önemi, boykot sırasında hayati denebilecek bir düzeyde hissedilmiştir.¹⁸⁷⁸ Nitekim boykotta en çok adı geçen liman kentlerinin bu yabancı şirketlerin durakları olması boykot uygulamalarında ciddi sorunlar oluşturmuştur. Bu nedenle bu şirketlerle boykotaj cemiyeti zaman zaman karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Yunanlılar sadece bu taşımacılık şirketlerinde değil yabancı bütün büyük şirketlerde, ticarethanelerde, acentelerde, bankalarda, şimendifer kumpanyalarında, memurlukta kısacası her tarafa dal budak salmışlardır. Boykotun en sıkıntılı kısmı bu alan olmuştur.¹⁸⁷⁹ Çünkü bu şirketler şikâyetlerini doğrudan taabiyetinde oldukları konsolosluklara bildirmekte, onlar da Osmanlı hükûmetine iletmekte ve bu durum da hükûmeti özellikle büyük devletler karşında zor bir duruma

¹⁸⁷⁵Anadolu kıyılarında bu vapur yoluyla yapılan ticaret, sadece durak yeri seçimiyle bile vapur güzergâhları yerel girişimleri etkileyebiliyordu. Örneğin, iki Bursa Limanı Gemlik (Kios) ve Mudanya arasında, vapurlar birincisini tercih ediyordu; çünkü daha korunaklı bir liman vardı. Nüfusunun çoğunluğu Rum olan Gemlik, bu fırsattan yararlanmasını bilmiştir. Bk. Augustinos (1997). **a.g.k.**, s. 144.

¹⁸⁷⁶“Avusturya şirketi; iyi hizmet, cazip fiyatlar ve mükemmel bir organizasyon vasıtasıyla, Küçük Asya çevresindeki sularda gemilerini sefere çıkaran; Fransız Messageries, İngiliz Peninsular ve Oriental Şirketi, Rus Steam Navigation Şirketi ve Osmanlı hükûmetinde kurulmuş şirketler arasında başı çekmekteydi. Buharlı gemilerin sayısında yıldan yıla artışlar olduğu halde, onlarla kıyı ticaretinden hala önemli kazançlar elde etmek mümkündü.” Bk. **y.a.g.k.**, s. 144.

¹⁸⁷⁷Düzenli olarak sefere çıkan gemiler İstanbul'dan İzmir'e otuz altı saatte ve Karadeniz kıyısındaki Trabzon'a altmış saatte gidebilmiştir. Avusturya-Macaristan gemi taşımacılığı için önemli limanlardan biri olan Trabzon, aynı zamanda ilk boykot olaylarına da sahne olmuştur. K. Emiroğlu (1994), “Trabzon'da Avusturya Boykotajı 1908”, *Tophumsal Tarih*, Ağustos, 1994, S. 8, s. 17-21; Augustinos (1997). **a.g.k.**, s. 144.

¹⁸⁷⁸Augustinos (1997). **a.g.k.**, s. 144.

¹⁸⁷⁹Bu konuda Hariciye Nezaretinden, Dâhiliye Nezaretine oldukça fazla şikâyet dilekçesi gönderilmiştir. Hariciye Nezareti de olayla ilgili çözüm için Dâhiliye Nezaretine konuları iletmiştir. Örneğin Hariciye Özel Kaleminden Dâhiliye Nezaretine gönderilen belgede Ayvalık'taki şiddetli icra edilen boykotajdan dolayı zeytin mahsullerinin büyük kısmı heder olmuştur. Orada bulunan sair devletler konsoloslarının tasarrufunda bulunan Yunan tebaasından Trikopu, heder olan zeytin mahsulünün geri kalan kısmının kurtarılması için bölgede çalıştırılacak amelelerin mahalli hükûmet tarafından vazifelendirilmesi istemektedir. Fakat bu istek hükûmet tarafından olumlu karşılanmamıştır. Ayvalık ve zeytincilik sektöründe amele bulma işi zeytin üretimini de oldukça etkileyecektir. Bk. *BOA*, DH. SYS. 22/2-5, belge no: 6, (H-02-01-1329).

sokmaktaydı.¹⁸⁸⁰ Büyük devletler her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Girit meselesi konusundaki haklılığını dile getirirse, notalarla siyasi arenada desteklemede boykot konusu büyük devletleri endişeye sevk etmiştir.¹⁸⁸¹ Çünkü boykot sadece Yunanistan'ı ilgilendiren bir konu olmaktan çıkmış, Balkan devletleri başta olmak üzere Avrupa devletlerini de olumsuz etkilemeye başlamıştır.¹⁸⁸² Bu durum büyük devletlerinin boykotu protesto etmelerine neden olmuştur. Örneğin İtalyan hükümeti, diğer güçlerle görüşmeyi beklemeden İstanbul'daki sefirini boykotu protesto etmesi için görevlendirmiştir (Haziran 1910).¹⁸⁸³

Boykot sırasında başka ülkelerin taabiyetine mensup işletmelere de zaman zaman boykot uygulama girişimleri de olmuştur. Örneğin, bacasında *M* harfi bulunan Yunan renkleriyle boyanmış bir İngiliz gemisi, Yunan gemisi olarak algılanmış ve ambargo yüzünden taş kömürü olan yükünü boşaltamamıştır. En sonunda, İngiltere konsoloslğunun liman müdürüne yapmış olduğu girişimlerden sonra boşaltma gerçekleşmiştir.¹⁸⁸⁴ İzmir'de ise boykotçular, hükümetin boykotun durdurulması ile ilgili emirlerine uymak yerine, boykotu Yunan uyrukluların çalıştığı Avrupalıların mağazalarına kadar genişletmişler ve bu konuda yapılan bir habere göre "Odunpazarı mevkiinde pejmürde kılıklı bazı kişiler, mağazalarında Yunan uyrukluların çalıştığı bahanesiyle bir İngiliz ile bir İtalya'nın mağazasına boykot ilan etmişlerdir" (Haziran 1910). Bu olaylar doğal olarak konsolosların protestosu için yeterli bir neden oluşturmuştur.¹⁸⁸⁵ Bu arada gazete haberlerinde boykotun artık sadece Yunanlılara değil Osmanlı vatandaşı Rumlara, Ermenilere ve hatta levantenlere karşı da uygulandığına dair haberler sıklaşmış,¹⁸⁸⁶ Fransız bir tüccar da boykot hakkında şu beyanatta bulunmuştur:

¹⁸⁸⁰"Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi", *Sebilürreşad*, No: 134, C. 6, 17 Mart 1326, s. 62-63.

¹⁸⁸¹"Girit Meselesi", *Yeni Gazete*, No: 659, 12 Haziran 1326, 25 Haziran 1910, s. 1.

¹⁸⁸²Özellikle Bulgaristan; Yunanistan-Türkiye arasındaki her konuya ilgili olmuş ve boykotu da özel olarak izlemiştir. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin daha önceki boykot eylemleri nedeniyle Osmanlı toplumunun deneyimli olduğunu ve o zamanki boykotlarında başarılı sonuçlandığını belirtmiştir. Bulgaristan basını ayrıca Girit konusunda da Osmanlı Devleti'nin haklılığını vurgulamıştır. Bk. "Girit Meselesi", *Tanin*, No: 650, 10 Haziran 1326, 23 Haziran 1910, s. 1.

¹⁸⁸³"İtalya'nın Girişimi", *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁸⁸⁴"Olaylar", *Amaltheia*, 9 Haziran 1910, s. 464.

¹⁸⁸⁵"Boykotaj; İzmir'de", *Tahidromos*, 25 Haziran 1910.

¹⁸⁸⁶"Buna tereddüt etmemize izin verin! İşte bunun için de biz Yunan ticaretini ve aynı zamanda bizim ticaretimizi ve daha birçok yabancı kurumların menfaatine karşı olduğu zaman bu savaşı kınamaktayız. Bu

“Felakete doğru sürükleniyoruz. Ambargonun genelleştirilmesiyle faaliyetler tamamen yok olmuştur. Ambargo bugün dahi bitse akıbetleri bir sene kadar hissedilecektir. İlk ihtiyaç durumundaki mallar dâhil tüm ticaret kolları zarara uğramışlardır. Bu bir gerçektir. Hükümetin bunu anlamadığını veya anladığı takdirde kötülüğüne engel olmadığını gören herhangi bir kişi şaşkınlığını saklamamaktadır. Görüldüğü kadarıyla, hükümet açık emirler vermeyi üstlenmemiştir. Çünkü her iki sirkülerinde, tesirli bir şey söylemektedir. Bu sirküler *Falaize'deki* (?) belediye başkanının nedenlerini açıklamadığı bir tutumunda hissetmekteyiz. Başkan, orada ikamet edenlere bir fener almalarını söyledi. Emir yerine getirildi ve herkes kullanmadığı halde bir fener satın aldı.”¹⁸⁸⁷

Boykot konusunda söz konusu ticari çıkarlar olduğu için birçok büyükelçi hükümetlerinin dikkatini boykota çekmeye gayret etmiştir.¹⁸⁸⁸ Bu konuda en hassas davranan devletlerin başında ise Rusya gelmiştir. Rusya'nın gerek Karadeniz ve gerekse Akdeniz'de yürüttüğü ticareti her ne kadar uzun bir tarihsel geçmişe dayansa da Osmanlı boğazlarını ve limanlarını kullanmak zorunda olan devletlerden biridir. Bununla birlikte özellikle Hristiyan Ortodoks tebaa ile olan ilişkisi de Rusya'ya yeni ticari ağlar kurma imkânı sağlamış, bu durum Rum tüccarlar ile olan ilişkilerini arttırmıştır. Bu nedenle yabancı devletlerin vapurlarına güçlük çıkarıldığı (boykot yapıldığı) iddiasını en fazla dillendiren devlet Rusya olmuştur. Rusya'nın bu süreçte amacı; diğer devletlerin de Osmanlıya karşı hareket etmelerini ve böylece zor durumda kalacak olan Osmanlı Devleti'nin boykotu tamamen sonlandırmasını sağlamaktır.¹⁸⁸⁹ Örneğin Times'da yer alan bir habere göre Rusya Büyükelçisi N. Çarikov, bir Rus tüccara ait olan petrol yüklü Yunan bayraklı bir geminin boşaltma yapmasına karşı çıkılması olayını protesto ederek; bu davranışı serbest ticaret antlaşmalarına ve iki ülke arasındaki ticari antlaşmalara aykırı olduğunu belirtmiştir (Haziran 1910). Hükümet ise bu türden protestolara genellikle halkın iradesine müdahale edilmeyeceği şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁸⁹⁰

ekonomik savaşın neticelerini düşünürsek, zorluk çekmeden her yönden kötü olduğunu görürüz. Bunun ortaya çıkmasına sebep olan nedenlerini ararsak, nereden gelirse gelsin bir paranoyayı ve bir karmaşayı yarattığını görmekteyiz.” Bk. “Yabancı Gazeteler”, *Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

¹⁸⁸⁷“Levant Herald Gazetesi'nin Yorumu”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 669.

¹⁸⁸⁸“Boykotaj”, *Tanin*, No: 666, 26 Haziran 1910, 9 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁸⁸⁹*BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 40, (H-10-11-1329).

¹⁸⁹⁰Tahidromos'un haberine göre ise Yeni Özgür Basın Gazetesi, Rus Büyükelçisi Çarikov, boykotla ilgili yapılan yakışıksız olayları protesto için Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı *arkadaş ziyaretinde* bulunmuştur. Büyükelçi, diğer meslektaşlarının adına, büyükelçilerin şayet yabancı bayraklı gemilere yapılan baskılar devam ederde, Türk hükümeti müdahale etmezse hükümetlerinin de koruyucu tedbirler alacaklarını iletmiştir. Bk. “Rus Büyükelçisinin Notaları”, *Tahidromos*, 15 Haziran 1910; “Ambargo, Çarikov'un Teklifi”, *Prodos*, 16 Haziran 1910, s. 633; “Türkiye'de Ekonomik Ambargo, Rus Büyükelçisinin Girişimleri”, *Amaltheia*, 20 Haziran 1910, s. 481; “The Anti-Greek Boycott”, *The Times* (London, England), Issue 39309, Monday, Jun 27, 1910, pg. 7.

İngiltere Büyükelçisi Lowther da Rıfat Paşa'ya bir bildiri sunmuştur (Haziran 1910). Lowther, boykotun meseleleri karmaşık bir hale gelmesine neden olacak üzücü olaylar meydana getireceğini, kuvvetlerin tüm Anadolu'da sükûnetin tekrar gelmesini ve bunu da canlı bir şekilde görmek istediklerini ifade ederek boykotun en kısa bir zamanda sona ermesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸⁹¹

Alman basınından Tagemblatt Gazetesi, Bâbüali'nin ambargonun kaldırılması için derhal girişimlerde bulunmasını aksi takdirde Türkiye'nin ekonomik zarar göreceğini ve büyük devletlerin uyarılarının artacağını yazmıştır. Aynı gazete, yazısına devamla büyük kuvvetlerin bu hoşnutsuzluğunun, Girit meselesindeki gidişata olumsuz bir etkisi olacağını da hatırlatmıştır.¹⁸⁹² Yine Levant Herald Gazetesi de aynı düşünceleri içeren makalesinde büyükelçilerin protestolarını Osmanlı hükümeti için *lehte olmayan bir durum* olarak değerlendirmiştir.¹⁸⁹³ Rus basınından Novoye Bremia ise boykotu konu ettiği bir makalesinde, Türkiye'nin itibarını kaybedeceğini ve bundan sonra yabancılarla anlaşmalar yapamayacağını yazmıştır.¹⁸⁹⁴

Boykotta bazen yabancılarla boykotçular karşı karşıya gelmiş, bu tür olayların sıklaşması ise konsolosları harekete geçirecek beraberinde tazminat konusunu gündeme getirmiştir.¹⁸⁹⁵ Tazminat konusunun büyükelçiler aracılığıyla konuşulur hale gelmesi, Bâbüali'nin harekete geçerek daha dikkatli olunması konusunda uyarılar yapmasına sebep

¹⁸⁹¹“Kuvvetler ve Ekonomik Ambargo, İngiliz Büyükelçisinin Boykotla İlgili Sözleri”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478-480.

¹⁸⁹²*Prodos*, 21 Haziran 1910. Aynı haber farklı tarihte Tahidromos'ta da yayınlanmıştır. Bk. “Büyük Kuvvetler ve Ticari Boykot (Ambargo)”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 14 Temmuz 1910.

¹⁸⁹³“Şikâyetler yavaş yavaş birikmektedir. Büyükelçilikler, ambargo dolayısıyla zarara uğrayan uyruklarının şikâyetleri nedeniyle, Osmanlı hükümetine karşı lehte olmayan bir tavır sergilemektedirler. Zaten bu durumdan dolayı Avrupa'nın bugüne kadar katlandığı, ancak süresiz bir zaman için katlanmayacağı anarşi içinde bulunmaktayız. Yukarıdaki bu durum, başka bir kuvvetle bir anlaşmazlık doğduğu zaman gerçek bir tehlike oluşturacaktır. Bu gerçekleşirse herhangi bir büyük kuvvete, hükümetin ambargonun durduğunu ilan ettiğini, ancak hamallar sendikası hükümetin emirlerine itaat etmediğini sorabilir miyiz?” Bk. “Ambargo, Anarşi”, *Prodos*, 23 Haziran 1910, s. 660.

¹⁸⁹⁴“Rusya'dan Gelen Saldırı”, *Amaltheia*, 24 Haziran 1910.

¹⁸⁹⁵“Boykotçular tarafından alıkonulan ve Avusturya vatandaşı Bay Vraziotis'e ait buğday dolu çuvalar, yağmurdan ıslanmamaları için boykotçular tarafından Kestane Pazardaki, üstü kapalı bir yere taşınmıştır. Dün Avusturya konsolosluğunun tercümanı, oraya gelerek çuvaların teslimini istemiştir. Ancak boykotçular, valinin tüm emirlerine rağmen onları vermemiştir. Sonunda aynı tercüman yanına bir manga asker alarak pazara gitmiş, çuvaları teslim alarak arabalara yüklemiş ve Bay Vraziotis'e teslim etmiştir.” Bk. “Çuvaların Terk Edilmesi”, *Amaltheia*, 29 Haziran 1910, s. 3.

olmuştur.¹⁸⁹⁶ Buna rağmen şikâyetler son bulmamıştır.¹⁸⁹⁷ Bu olayların Avrupa basınına yansımaları ise Osmanlı aleyhine bir kamuoyu oluşmasına neden olmuştur.¹⁸⁹⁸ En nihayetinde büyük devletlerin sefirleri boykotla ilgili olarak rahatsızlıklarını iletmek için öncelikle Bâbıali'ye gitmiş, Sadrazam'ı ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı ziyaret etmişlerdir (Temmuz 1910). Ziyaretlerde sefirler; boykotajın Avrupa'nın ticaret ve maliyesine büyük zararlar verdiğini, bu sebeple Osmanlı topraklarında yabancıların Osmanlıya karşı güvenlerinin azalacağını ve Osmanlı'nın itibarının zarar göreceğini belirterek boykotaja son verilmesini talep etmişlerdir.¹⁸⁹⁹

Yabancı işletmeler esasen doğrudan doğruya boykota tâbi tutulmasalar da meydana gelen olaylardan ötürü, Yunan tüccar ve işletmelerle olan bağlantıları nedeniyle yabancı işletme sahiplerini dolaylı da olsa zarara uğrayabilecekleri düşüncesine sevk etmiştir. Bu konuda ilk uyarı İstanbul'da bulunan Avusturya İthalatçılar Cemiyeti temsilcilerinden gelmiştir.¹⁹⁰⁰ Ayrıca Atina Bankası, Union Parisienne, Doğu Bankası ve Comptoir' d'Escompte gibi kuruluşlar da boykottan ciddi zarar gördükleri için hükümete başvurmuşlardır (Temmuz 1910).¹⁹⁰¹ Ancak bu tarz girişimlere rağmen boykotun devam

¹⁸⁹⁶“Girişimlerden Sonra Verilen Emirler”, *Amaltheia*, 29 Haziran 1910, s. 3.

¹⁸⁹⁷Örneğin “Yunanlı bir müteahhit, Alman–Anadolu hattının Paros gemisini, Yunanlı sandalcılarla boşaltmaya çalışırken”, boykot uygulanmıştır. Bunun üzerine şirketin acentecisi, boşaltma işleminin devam etmesi için Alman Büyükelçiliğinin yardımını istemiştir. Bk. *Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 2-3.

¹⁸⁹⁸ *Amaltheia*, 1 Temmuz 1910, s. 3.

¹⁸⁹⁹ *Yeni Gazete*, No: 666, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7468, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2; “Boykot; Kuvvetlerin Görüş Bildirmeleri”, *Tahidromos*, 22 Haziran 1326.

¹⁹⁰⁰ Avusturya İthalatçılar Cemiyeti temsilcisi bu konuda şunları söylemiştir: “Ekonomik ambargo, Osmanlı veya diğer yabancı uyruklulara karşı değil de yalnız Yunan uyruklu tüccarlara karşı yapılmaktadır. Şimdiye kadar Yunan mağazaları tarafından herhangi bir ödeme zorluğu görülmemiştir. Ancak sıkıntıların sürmesi durumunda, bunun devam etmeyeceği muhakkaktır. Özellikle de aşikâr olan odur ki küçük çaptaki Yunan mağazaları ambargoyu kullanarak ödemeleri için mühlet isteyecekler veya borçlarının ertelenmesini isteyeceklerdir. Bu yüzden Avusturya-Macaristan ihracatçıları alacakları olan Yunan mağazalarına karşı en azından ambargonun sona ermesine kadar ki bu zaman da büyük ihtimalle, Girit meselesinin çözümüne kadar bir zaman olarak düşünülürse bunun en kısa zamanda çözülmeyeceği aşikârdır. Buna göre Avusturyalı ihracatçılar mutlaka zarara uğrayacaklardır. Çünkü Yunan mağazalarına döndüklerinde bunların ambargoyu kullanarak hesaplarının temizlenmesi için güçlükler çıkartacakları muhakkaktır.” Bk. “Yunanlılara Karşı Yapılan Ambargo”, *Prodos*, 4 Temmuz 1910.

¹⁹⁰¹ Fransız malları ve bankalarının zarar görmesiyle “bütün doğuda Fransa ile Yunanistan'ı birleştiren ve gelecekte de birleştirecek olan ekonomik dayanışma çarpıcı biçimde kendini göstermiştir”. Bk. Avcioğlu (1996). **a.g.k.**, C. III, s. 1110-1111. “Atina Bankasının dışında alt tabakadan insanlar bulunmakta ve halk aniden oluşacak üzücü olaylardan korktuğu için içeriye girememektedir. Banka kavasları yoluyla müşterilerine para göndermek zorunda kalmıştır.” Bk. “Boykot: Ksanthi'de Durum”, *Tahidromos*, 11 Haziran 1910, Cuma. Hatta Fransa, Türkiye de hüküm süren Yunan karşıtı hareket yüzünden Osmanlı İmparatorluğunda bulunan Atina Bankasının şubeleri için bankayı koruyacağını taahhüt etmiştir. Bk. “Boykot; Atina Bankası”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 10 Temmuz 1910.

etmesi ve özellikle önemli liman kentlerinde Avrupa uyrukluların da zararlarına uğramasıyla, İzmir’de bulunan konsoloslar toplanarak; 1910 Temmuz’un da ortak bir muhtıra (note identique) kaleme almışlardır. Konsoloslar, bu muhtırada boykotu; Avrupa ticareti için bir eziyet ve yıkım olarak nitelemişler, boykot nedeniyle korkunç zararlarına uğradıklarını, boykot bir an evvel sona ermezse Avrupalı pek çok işletmenin Osmanlı Devleti’nden ayrılacağını bildirmişlerdir.¹⁹⁰²

İlk başlarda tek tek boykota karşı bir tavır alan büyük devletler, boykotun ilerlemesi ve şiddetlenmesiyle ortak bir söylem geliştirme yoluna girmişlerdir. Bunun sözcülüğünü de Fransa üstlenmiştir. Örneğin Fransız Dışişleri Bakanı Pichon, 21 Temmuz 1910’da boykotla ilgili olarak; bu insan haklarının *bağışlanamaz çiğnenişini* sert biçimde protesto ettiğini söylemiş ve büyük devletlerin ortak müdahaleye girişecekleri tehdidinde bulunmuştur.¹⁹⁰³ Bu ortak müdahale konusuna İngiltere ve İtalya da zarara uğradıkları gerekçesiyle destek vermiş, Avusturya ve Almanya ise bu hareketin dışında kalmıştır.¹⁹⁰⁴ Ancak Avusturya Ticaret Odası, fabrika sahiplerine özellikle İzmir’deki Yunan tüccarlarına mal gönderilmemesi uyarısında bulunmuş,¹⁹⁰⁵ hatta Avusturya-Macaristan zamanla büyük güçlerin politikasını takip etmeye başlamıştır.¹⁹⁰⁶ Avusturya-Macaristan’ın Dışişleri Ofisi’nin yayın organı olan Fremdenblatt da Yunan karşıtı boykotun artık görmezden gelinemeyecek bir boyuta ulaştığı ve başka ulusları da etkilediğini, boykotun büyümesinin ardında siyasi sebepler olsa bile boykotun etkilerinin Osmanlı Devleti’nin de aleyhine olacağını ve Girit meselesinin çözümünün, diplomatik

¹⁹⁰²“Ambargo, İzmir’de”, *Prodos*, 4 Temmuz 1910.

¹⁹⁰³Bk. Avcıoğlu (1996). **a.g.k.**, C. III, s. 1110.

¹⁹⁰⁴**y.a.g.k.**, C. III, s. 1110-1111.

¹⁹⁰⁵“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 703, 27 Temmuz 1326, 9 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁹⁰⁶Avusturya sefareti de zaman zaman boykottan olumsuz etkilendiklerine dair ve özellikle Karadeniz sahilinde kayıkçıların boykotundan yabancıların da etkilendiğine dair Hariciye Nezaretine yazılı şikâyetler iletilmişlerdir. Sefaret, boykotçulara (özellikle kayıkçı esnafına), bölgedeki idareciler tarafından nasihatlerde bulunulmasını istemiştir. Bk. *BOA*, DH.İD. 134/5, belge no: 6, (H-26-09-1329).

bir iş olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁰⁷ İtalyan basını da Osmanlı Devleti'ndeki boykotajın halen devam etmesinin genel gidişatı olumsuz etkilediğini yazmıştır.¹⁹⁰⁸

Yabancı sefirlerin protestoları ve tazminat talepleri, hükümeti harekete geçirmiş ve boykotçuların yabancı gemilerle çalışmak isteyenlere engel olmaları halinde ilgili birimlere bu kişilere müdahale etme emri verilmiştir (Temmuz 1910).¹⁹⁰⁹ Ayrıca Osmanlı hükümeti, direk boykotaj cemiyeti üyeleriyle doğrudan görüşmeler yaparak sorunu çözüme kavuşturmanın yollarını aramış, yapılan görüşmelerden sonra İngiltere ve Rusya sefirlerine yazılı bir tamim göndererek boykotajın birkaç güne kadar sonlandırılacağını bildirmiştir.¹⁹¹⁰

Osmanlı hükümetinin bu girişimleri Türkçe basın tarafından da desteklenmiştir. Çünkü boykotaj devam ettikçe, bunun olumsuz etkisi Avrupa kamuoyunu da etkilemiş ve Girit meselesinde lehte oluşan hava yine aleyhe dönmüştür.¹⁹¹¹ Örneğin Tanin Gazetesi yazarlarından Babanzade İsmail Hakkı, boykotun yabancılara zararlarını konu ettiği makalesinde hem iktisaden hem de ticaret noktasında *pek gergin* bir hale gelinmesinin yanında sadece Yunanlılara değil yabancılara da zarar verildiğini yazmıştır. Babanzade, birçok yerde boykotajın vatanperverlik ekseninden çıktığını, amacından uzaklaştığını

¹⁹⁰⁷Times Gazetesi bu haberi yaparken esasen daha önce Lord Grey'in Avam kamarasında Girit konusundaki etkili konuşmasını ve daha sonra oluşan olumlu havayı tekrar hatırlatmıştır. Times, ayrıca Avusturya-Macaristan'ın Londra'nın kararlarına geçte olsa katıldığını, ama hoş karşılandığını da belirtmiştir. Bk. "Austro-Hungarian View", *The Times* (London, England), Issue 39321, Monday, Jul 11, 1910, pg. 7.

¹⁹⁰⁸"Boykotaj Haberler", *Yeni Gazete*, No: 679, 2 Temmuz 1326, 15 Temmuz 1910, s. 1; "Boykotaj", *Sabah*, No: 7478, 2 Temmuz 1326, 15 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹⁰⁹"Boykotaj Haberleri", *Yeni Gazete*, No: 678, 1 Temmuz 1326, 14 Temmuz 1910, s. 1.

¹⁹¹⁰**y.a.g.k.**, s. 1.

¹⁹¹¹Tanin: "Dostumuz olan devletler ne kadar tereddüt gösterecekler de boykotajın devamı takdirinde böyle bir notanın tebliğine mâni olamazlar. Yapabilecekleri şey notanın tebliğini tehir etmekten ibaret kalır. İşte şimdi böyle bir mevkiide bulunuyorlar. Meselenin nezaketini takdir ederek kalbimizden gelen sesleri susturarak yalnız menfaat-i vatani düşünüp, bir karar-ı makul vermeli. Boykotajın şiddetini behemehâl tahrif etmelidir. Her halde ilk atılacak adım, Yunanlılardan başkalarının boykotajdan bilâ-vasıta zarar görmelerine meydan vermemekten ibaret olmalıdır. Vakit geçirmeksizin bunun icrası boykotaj heyetinin, hamiyet-i vatanperveranesinden muntazırdır. Boykotajı ilan ve tatbik etmek ne kadar büyük bir metanete ve hamiyete tevkiif ederse vakti gelince vakti geçirmeksizin ref' ve ilga etmek de aynı derece de metanet ve hamiyete ihtiyaç gösterir. Boykotajın kalkması için ise artık vakit gelmiştir." Bk. "Boykotaj ve Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi", *Tanin*, No: 680, 16 Receb 1328, 10 Temmuz 1326, 23 Temmuz 1910, s. 1. Ayrıca İngiltere Büyükelçisi Lowther, Rıfat Paşa ile görüşerek Girit konusunda "itidal tavsiye ederek Girit üzerindeki hukuk-ı hükümranî-i Osmaniye'ye yeni bir tecavüz vuku'una düvel-i muazzamaca meydan verilmeyeceğine dair teminat vermiştir." Bk. "Girit Meselesi", *İkdam*, No: 171, 19 Ağustos 1326, 1 Eylül 1910, s. 1; "Boykotaj ve Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi", *Tanin*, No: 680, 10 Temmuz 1326, 23 Temmuz 1910, s. 1.

çeşitli suiistimaller yaşandığını özellikle işlemiş, hatta bu konuda, “Osmanlı tebaasından ve Yunanlı olmayan yabancı tebaadan birisi zarar görmesindense varsın bin Yunanlı kurtulsun” düsturunun takip edilmesini, hatta bu düsturun hareketin ruhu haline getirilmesini istemiştir.¹⁹¹²

Bu sırada boykotaj cemiyeti de ardı ardına beyannameler yayınlayarak yabancıların ticaretine bir zarar verilmediği ve boykotaja devam edileceği açıklaması yapmıştır.¹⁹¹³ Bunun üzerine İngiltere ve Fransa büyükelçileri, devam eden Yunan karşıtı boykot için çok sert protestoda bulunmuşlardır.¹⁹¹⁴ Bu protestolara rağmen boykot daha da şiddetlenmiş ve özellikle Selanik’teki merkez boykota devam kararı almıştır.¹⁹¹⁵

Gerek hükümetin ve gerekse basının çağrılarına olumlu yanıt alamaması ve daha da şiddetlenmesi İngiltere’yi harekete geçirmiştir.¹⁹¹⁶ Örneğin, 3 Kasım 1910’da Britanya İzmir Viskonsülü Heathcote-Smith, İstanbul’daki Britanya Büyükelçisi Lowther’a Bâbıalî’nin İzmir’deki yetkililerine sert bir protestoda bulunması çağrısı yapmıştır. Yine İstanbul’daki Britanya Ticaret Odası boykotu kınayarak boykotun büyük bir kriz olduğuna dair bir de rapor hazırlamıştır.¹⁹¹⁷ Bu esnada İtalya’nın da harekete geçerek

¹⁹¹²Babanzade İsmail Hakkı, “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, No: 659, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹¹³Roma: (4 Ağustos), “Dersaadet Harb-i İktisadi heyeti tarafından boykotajın devamı hakkında neşr olunan beyanname, “Türkiye’nin bütün dostları üzerinde su-i tesir icra” ettiğini yazmıştır.” Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 700, 24 Temmuz 1326, 6 Ağustos 1910, s. 1.

¹⁹¹⁴Örneğin Trabzon’dan Dâhiliye Nezareti’ne gönderilmiş olan bir telgrafa göre Trabzon’da sahipleri Fransız olan ve sermayesi de Fransızlara ait olan bir bankaya karşı bölgede boykotaj icra edilmektedir. Bu boykotajın ortadan kaldırılması için hükümetin bazı girişimlerde bulunmasının gerekliliğini, Fransa Hariciye Nezareti ve Fransa konsolosu ifade etmiştir. Belediye başkanı her ne kadar boykotçulara nasihatlerde bulunmuşsa da bu nasihatlere kulak asılmamıştır. Ahali dahi boykotajın kaldırılmasını kabul etmemektedir. Belediye başkanı bu çaresizliğini Dâhiliye Nezaretine ileterek bu durumda ne yapılması gerektiğinin emir buyurulmasını arz etmiştir. Bk. *BOA*, DH.MUİ.. 110/26, belge no: 2, (H-26-06-1328). Ayrıca bk. “Boykot İçin Protesto”, *Embros*, 31 Temmuz 1910.

¹⁹¹⁵“Ambargo”, *Prodos*, 25 Ekim 1910.

¹⁹¹⁶İngiliz sermayedarlarının özellikle liman kentlerinde çeşitli işletmeleri ve çiftlikleri vardır. Bu işletmelerde ve çiftliklerde ise genellikle Yunan tebaa çalıştırılmaktadır. Bu nedenle zaman zaman Yunanlı işçilerle boykotçuların çatıştıklarını görmekteyiz. Bu durumda da konu yabancı konsoloslara kadar gitmektedir. Örnek için bk. *BOA*, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 21, (H-02-09-1329).

¹⁹¹⁷Ahladi (2008). *a.g.k.*, s. 194-195.

protestoda bulunacağı, özellikle Selanik'te kendi vatandaşlarının boykot nedeniyle uğradıkları zarar için de tazminat talep edeceği haberleri alınmaya başlanmıştır.¹⁹¹⁸

1910 yılı sonlarına kadar boykotajın son bulmasına dair olumlu bir gelişme olmaması ve hatta 1911 yılının başlarından itibaren de boykotun tüm şiddetiyle devam etmesi, büyük devletlerin artık daha sert bir tutum takınmalarına neden oluşturmuş, Avrupa kamuoyu da Osmanlı aleyhine dönmüştür. İngiliz Westminster Gazetesi, 6 Nisan 1911'de boykotu ve İzmir'deki Yunanlılara karşı sergilenen düşmanlığı kınamış ve hükümetin bu konuda seyirci kalmasının hiçbir mazereti olamayacağını belirtmiştir.¹⁹¹⁹ Bir İtalyan gazetesinde de boykotçuların bu keyfi davranışlarına son vermek için artık büyük kuvvetlerin müdahale etmeleri gerektiği yazılmıştır.¹⁹²⁰ Hatta başlarda büyük devletlerin takip ettiği siyasetin dışında kalan Almanya ve Avusturya dahi Dersaadet sefirleri aracılığıyla boykotaja son verilmesi için Bâbıali'ye baskı yapmaya başlamış, boykotajın devam etmesinden dolayı Almanya ve Avusturya ticaretinin de zarara uğradığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Bâbıali, Almanya ve Avusturya'ya gereken önlemlerin alınacağına dair söz vermiştir.¹⁹²¹

Bu arada Avrupa'nın boykot hakkındaki olumsuz tavrının farkında olan Yunanistan ise Osmanlı Devleti'ne karşı büyük devletlerle ortak bir girişim gerçekleştirmek için harekete geçmiş,¹⁹²² ancak Yunanistan'ın büyük devletler nezdinde

¹⁹¹⁸“Boykot, Büyük Kuvvetlerin İstekleri”, *Tahidromos – İstanbul Gazetesi*, 18 Kasım 1910, (5 Kasım 1910); “İtalyanlar ve Boykot”, *Tanin*, No: 805, 15 Teşrinisani 1326, 28 Kasım 1910, s. 2.

¹⁹¹⁹İngiltere'nin tanınmış gazetesi Westminster, Yunan boykotu ile ilgili olarak aşağıdakileri yazmaktadır: “Yunan karşıtı boykotun ve bunun getirdikleri Türkiye’de şiddetli bir şekilde aniden tekrar canlanması, hakikaten biraz tuhaftır. Boykot bir sene önce başlamış olup, amacı Girit meselesinin Osmanlı menfaatlerine uygun olarak çözülmesi için büyük kuvvetlere şantaj yapmaktır.” Gazete bu amacın kısmen gerçekleştiğini, bu nedenle de boykotun etkinliğinin azaldığını, ancak 1911 yılı başlarında tekrar hareketlenmesine bir anlam verilemediğini yazmıştır. Gazete artık bundan sonra bu boykotun ticari bir amacın sınırlarını aştığını, yabancı düşmanlığının ise Batılı devletler için Osmanlı aleyhine bir durum olduğunun altını çizmiştir. Bk. “Boykot, İngilizlerin Yorumları”, *Amaltheia*, 7 Mart 1911, s. 302.

¹⁹²⁰“Barış ve Boykot”, *Amaltheia*, 3 Nisan 1911, s. 293.

¹⁹²¹Sabah bu habere karşılık olarak; “Almanya ve Avusturya Devlet-i Osmaniye’nin hukuk-ı sarihasına karşı tecavüz etmemeleri için biraz da Yunanlılara vesayade bulunsalar daha insaniyetperverane hareket etmiş olurlar zannederiz” diye yazmıştır. Bk. “Girit Meselesi”; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7761, 17 Nisan 1327, 30 Nisan 1911, s. 2.

¹⁹²²Yunanistan büyük devletlerin sefirlerine bir resmi yazı göndererek “hukuk-ı düvelin ve devletlerin taht-ı himayesinde olarak Yunan ticaretine ve Yunan bahriyesine serbesti-i tâmm ve en ziyade mazhar-ı müsaade-i millet muamelesi bahş olunduğunu natık olarak hükümet-i Osmaniye ile Yunanistan arasında münkad muahedat ahkâmına tecavüz edildiğinden dolayı düvel-i müşarün-ileymânın nazar-ı dikkatini celb etmiştir.” Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7761, 17 Nisan 1327, 30 Nisan 1911, s. 2.

giriştiği bu ortak hareket etme çabası büyük güçler tarafından reddedilmiştir.¹⁹²³ Fakat büyük devletlerin boykot karşıtı siyaseti bireysel olarak devam etmiştir. Örneğin İtalyan Hariciye Nazırı mecliste yaptığı bir konuşmasında; İtalyan tüccarlarının da boykottan etkilendiğini dile getirerek Osmanlı Devleti'nde cereyan eden Yunan karşıtı boykotu şiddetle kınamış, boykotajdan İtalyanların zarar görmemesi ve ticaretlerinin devamı için Osmanlı hükümetinden güvence talep ettiklerini¹⁹²⁴ ve buna yönelik olarak da gereken önlemlerin alınmasını istediklerini söylemiştir.¹⁹²⁵

1910-11 yıllarında Yunan hükümeti boykotun kaldırılması için sürekli büyük devletlere başvurmuş, özellikle İngiltere bu süreçte Yunanistan'ın en önemli destekçisi olmuş, buna rağmen boykotun sonlandırılması hiç de kolay bir iş olmamıştır. Ancak 1911 yılının Aralık ayında tüm Osmanlı coğrafyasında boykotaj başlamasının aksine sessizce son bulmuştur.

3.4.4. 1910-11 Boykotu ve Osmanlı Rumları

Osmanlı Rumlarının gerek Osmanlı ekonomisindeki rolleri ve gerekse Yunanistan ile olan dinsel, kültürel, tarihsel bağları, boykot boyunca kendileri Osmanlı Rumları açısından çok farklı bir süreç yaşanmasına sebep olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde burjuvazinin iç çekirdeğini Rumlar ve Ermeniler oluşturuyordu ve bu iki grup neredeyse Osmanlı ekonomik yaşamının her alanında hâkim bir güç durumundaydı.¹⁹²⁶ Bu grubun bir özelliği de kapitülasyonlar nedeniyle vergiden muaf tutulmalarını sağlayan yabancı devletlerin himayesini de elde etmiş olmalarıydı.¹⁹²⁷ Feroz Ahmad'a göre ne Rumlar ne de Ermeniler Osmanlı Devleti'ni kendi çıkarlarının temsilcileri olarak görüyorlardı. Bu nedenle de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturmaya çalıştığı milli ve merkezîyetçi

¹⁹²³“Boykotaj Hakkında”, *Sabah*, No: 7764, 20 Nisan 1327, 3 Mayıs 1911, s. 1.

¹⁹²⁴Örneğin, Kos Adasında bulunan İtalyan zeytinyağı tüccarı İlya Sebtun Ayvalık'tan fazla miktarda zeytinyağı satın alma fikrindedir. Satın almak istediği malın sahibi ise Yunan tebaasındandır. Bu ticarete boykotajın mâni olmasından korkmaktadır. Çünkü öyle bir durum olması halinde fazlaca zarar oluşacaktır. Bundan dolayı bu satım işi olmadan Sebtun boykotajın bu ticari faaliyete mâni olmaması hususunda hükümet tarafından verilecek teminattan emin olmak istiyor. Bk. *BOA*, DH.SYS. 22/2-5, belge no: 26, (H-19-01-1329).

¹⁹²⁵“Boykotaj Hakkında”, *Sabah*, No. 7780, 6 Mayıs 1327, 19 Mayıs 1911, s. 2.

¹⁹²⁶Bk. Avcıoğlu (1996). *a.g.k.*, C. III, s. 1109.

¹⁹²⁷Bk. Avcıoğlu (1996). *a.g.k.*, C. III, s. 1108; Ahmad (1996). *a.g.k.*, s. 26-28.

devlete karşılık, güçlü bir mücadele vermişlerdir.¹⁹²⁸ Rumlar bu mücadelede de sürekli olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile karşı karşıya kalmışlar, çoğunlukla da bu mücadelelerinde başarı kazanmışlardır.

1908 yılında meşrutiyetin ilanı ile başlayan yeni siyasi süreç Rumlarla çok ciddi kırılma noktalarını da beraberinde getirmiştir. Bu kırılma noktasının en başında da Girit meselesi gelmiştir.¹⁹²⁹ 1910-11 boykot hareketi ise *milli iktisat* düşüncesinin yani ekonomik milliyetçiliğin önemli bir aracı olarak görülmüştür. Nitekim Avusturya'ya karşı 1908'de uygulanan boykot hareketinin ana fikrini Osmanlılık oluştururken 1910-11 Yunanistan boykotunun dayanak noktası ise Türkçülük ve İslamcılık unsurları olmuştur.¹⁹³⁰ Bu nedenledir ki Yunanistan'a karşı uygulanan boykota Osmanlılık açısından bakan bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı vatanında Osmanlılara boykot uygulandığına işaret etmişlerdir.¹⁹³¹

Boykotaj cemiyetinin yapmış olduğu bazı yayınlarda da Osmanlı Rumları ile Yunanlılar arasındaki ilişki konu edilmiş; “bunlar Osmanlılığa asırlardan beri ısınmış olan Rum vatandaşlarımızın fikirlerini zehirleyerek Osmanlılıktan ayrılmaya, Yunanlı olmaya, Yunanistan için çalışmaya teşvik ediyorlar. İşte Girit'in bugünkü hali bu çalışmanın bu teşvikin doğruluğunu ve kuvvetini açık bir surette ispat eden açık bir misaldir” diye yazılmıştır. Yazıda özellikle Etnik-i Eteryâ'nın üyelerinin; kiliselerde, mekteplerde, cemiyetlerde Rumlara Osmanlı aleyhinde olmayı empoze ettikleri, bunlara kanan Osmanlı Rum tebaasının kazançlarının da bu cemiyete aktarıldığı ve sonra da Yunanistan'a zırhlı alınmasına (Averof) harcandığı özellikle belirtilmiştir.¹⁹³²

Boykotajın Rum milletini nasıl etkilemiş olabileceğine zaman zaman temas etmiştik.¹⁹³³ Burada daha geniş şekilde ele almayı deneyeceğiz. Dâhiliye Nezaretine

¹⁹²⁸Ahmad (1996). **a.g.k.**, s. 28-29.

¹⁹²⁹Bk. Avcıoğlu (1996), **a.g.k.**, C. III, s. 1108-1109.

¹⁹³⁰Çetinkaya (2004). **a.g.k.**, s. 133. Bu konuda İzmir önemli bir örnektir. Bk. S. Yetkin (1999). “II. Meşrutiyet Sonrası Milli İktisadın Oluşum Sürecine Liman Kent (İzmir/Ege) Perspektifinden Bakış”. C. III, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 604.

¹⁹³¹Abdülreşid İbrahim, “Boykotajlar”, *Tearüf-i Müslimin*, C. 1, 24 Haziran 1326, (30 Cemaziyelahir 1327).

¹⁹³²Bk. “İzmir'den: Boykotaj Büyük Kongresi'nin Öz Osmanlılara Hediyesi Kardeşler: Öz Yürekli Osmanlılar”, *Sebilürreşad*, S. 133, C. 6, 10 Mart 1326, s. 46-48.

¹⁹³³Bk. “Osmanlı Vatandaşı Yunanlılara Karşı Boykot”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 458.

gönderilen bir şikâyet dilekçesine baktığımızda belli başlı örneklerle de tesadüf edebiliyoruz (Haziran 1910). Dilekçede Rum kökenli bir Osmanlı vatandaşı anlatıyor ki “Ben Osmanlıyım, Osmanlı taabiyetindeyim, önceden yaptığım hizmetler de ortada olduğu halde, başıma bunların gelmesinin asıl nedeni boykotajı ihlal ettiğimden değil rakiplerimin boykotu ihlal etmişim gibi göstermesidir.” Bir başka şikâyet dilekçesinde ise yine Osmanlı tebaasından bir Rum’un yeni bir ticarethane açtığı, ancak boykot nedeniyle ticarethanesini kısa bir süre sonra kapatmak zorunda kaldığı belirtiliyor.¹⁹³⁴ Prodos Gazetesine yansıyan bir habere göre de “Boykotçular, dün sabah Osmanlı vatandaşı Andrea İkonomidis’in tütüncü dükkânına giderek dükkânını açabilmesi için boykot komitesinden 20 kuruşluk belgeyi alması gerektiğini söylemişlerdir. Belgeyi alan tütüncü dükkânını açmıştır. Aynı olayı Eminönü’nde tütüncü olan Bay Teofil Teofilidis de yaşamıştır.” Bu durumu gazete; “boykotçuların hevesleri Osmanlı vatandaşlarına karşı da görülmektedir” şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹³⁵ Amaltheia Gazetesi de buna benzer bir örneği şu şekilde aktarmıştır:

“Biz Osmanlı vatandaşı Osmanlı Rumları, ne sorabiliriz? Ekonomik savaş kimlere karşı yapılmaktadır? Yunan gemilerine ve Yunan mallarına karşı mı? O takdirde, bunu sormalıyız. Yunan uyrukluların mağazalarında çalışan çok sayıdaki biz (memur, işçi v.s.) çalışanlar ve Yunan ürünlerine borçlu olduğumuz bizler, bunları işlerimizden nasıl çıkartabiliriz? Yunan mallarının satışı durursa bakkal veya tüccar olarak borçlarımızı nasıl ödeyebiliriz? Hemşerilerimiz Osmanlılar, sandalcılar, hamallar, yük boşaltıcıları, azla yetinen ve çoğu ailesiz olduklarından bu az yetinme durumuna tahammül edebilirler. Bundan başka, boykotu organize eden komitenin bütçesinden verilecek bir bağışla bir süre için ekmek yiyebilirler. Ancak aile reisleri olan bizler, Yunan uyrukluların mağazalarında çalışanlar, meyhaneciler, kumaş tüccarlarının yanında çalışanlar, bankacıların yanında çalışanlar, dükkânların kapalı olması yüzünden işlerimizden yoksun kalanlar, yeni bir işi nerede bulacağız? Kömür satan Türk tüccarlara, su taşıyıcılarına (sakalara), Türk bakkala, Türk fırıncısına, Türk sütçüsüne işlerimizi kaybettiğimizde borçlarımızı nasıl ödeyeceğiz? İşte güya Yunan uyruklularına karşı olan ekonomik savaşın neticeleri alınan önlemler. Osmanlı vatandaşı Rum çalışanlarına ve borçlu olan Osmanlı bakkallara, fırıncılara, kasaplara ve bunlardan başka Türk manavlara, sütçülere v.s. dönmektedir. Hepimiz şayet bu boykotun bugünkü savaşçıları gibi sandalcı, yük boşaltıcıları, hamal, arabacı değiliz. Olsaydık biz de aynı fikirde olacak ve Türk sosyal hayatı gibi bunları hissetmeyecektik. Ancak bu kesimde yiyeceklere ve ulaşım araçlarına yapılacak zammın neticelerini kademe kademe hissedeceklerdi. Şayet Türk hemşerilerimiz gibi devlet hizmetlerinde eşit oranda yerimiz olsaydı ve maaş alsaydık veya subaylar sınıfında eşit yerimiz olsaydı veya bu arada şayet hükümet tarafından veya boykotçular tarafından sanayi ile ilgili fabrikalar, ticari mağazalar veya deniz ticareti ve denizcilikte uğraşan yerler açılmış olsaydı o zaman Türk vatandaşlarımızla birlikte ekonomik ambargoyu bu kolaylıklarla birlikte yaşayacaktık. Ancak boykot bugün Osmanlı Rumlarına mı yoksa Yunan uyruklularına karşı mı uygulanmaktadır? Çünkü Yunan uyruklu tüccarların ve denizcilikle uğraşanların ve diğerlerinin Yunanistan’da ikamet etmeleri için evleri vardır ve aynı zamanda zarara rağmen, işlerine devam etmek üzere sermayeleri ve gemileri bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Rumları, bu önlemlerden dolayı binlerce kişi olarak zarar gören bizler, kiralılarımızı

¹⁹³⁴BOA, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 35, (H-10-06-1329).

¹⁹³⁵“Osmanlılara Karşı”, *Prodos*, 13 Haziran 1910.

ödemek için para bulamayacak ve sokağa atılacağız. Bakkalımıza, kömürcümüze, kasabımıza, fırıncılarımıza ödeme yapamayacak ve evsiz barksız kalacağız. Borç veren Osmanlılar tarafından da kovalanacak ve sonunda aç kalacağız.”¹⁹³⁶

Bu arada Tanin Gazetesi, Rumca ve yabancı gazetelerin Osmanlı Rumlarına da boykot yapıldığına dair haberler yaptığını, ama bunun aslı ve esası olmadığını ileri sürerek Osmanlıların Rum vatandaşlarını Yunanlılardan ayırt edecek kadar tecrübe sahibi olduğunu, boykotaj uygulaması sırasında Rum vatandaşlarını da bu memleketin evladı kabul ederek ona göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiş ve boykotçuları da bu konuda oldukça ihtiyatlı davranmaları konusunda uarmıştır.¹⁹³⁷ Bu konuda özellikle Osmanlılık kimliği ön plana çıkartılıp Osmanlı Rum tebaasına karşı bir tavır almaması ve hatta Rum tebaanın da boykota destek olmaları için teşvik edilmeleri gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Bu nedenle bir Osmanlı Rumunun boykotaja verdiği destek gazeteler tarafından derhal haberleştirilmiştir. Örneğin, Heraklia isimli bir Rum bayanın Fener’de bir dükkânı olduğu, bunu Yunanlı bir girişimcinin işlettiği, boykotajın ilanı üzerine kadının bu işletmeciye müracaat ederek Yunanlılara karşı Osmanlıların boykot ilan ettiğinden ve kendisi de bu hissiyata tamamen iştirak eylediğinden, hemen dükkânını terk etmesini ihtar etmiştir. Haberin yer aldığı gazete; Heraklia’nın bununla da kalmadığını, bu girişimciden birkaç aylık alacağını dahi almadığını yazmış ve kadını hem takdir hem de tebrik etmiştir.¹⁹³⁸

Yunanistan’a karşı başlatılan boykot, yapılan tüm uyarılara rağmen Yunanlılar ile Osmanlı Rumları arasında herhangi bir fark gözetilmeksizin devam etmiştir. Örneğin, Ayvalık’ta yaşayan Rum zeytincileri değil zeytinlerini toplamak zeytinlerinin yanına bile yaklaştırılmadıklarını ve bu nedenle mahv ve perişan olduklarını belirten bir dilekçe yazarak hükümetten *bu zulmün* acilen sonlandırılmasını talep etmişlerdir.¹⁹³⁹ Yine

¹⁹³⁶“Osmanlı Vatandaşlarına Karşı Boykot”, *Amaltheia*, 19 Haziran 1910, s. 480.

¹⁹³⁷“Boykotaj Hakkında”, *Tanin*, No: 645, 5 Haziran 1910, 18 Haziran 1910, s. 1.

¹⁹³⁸Bu haberi nerdeyse her gazete de görmek mümkündür. Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 654, 8 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Tanin*, No: 648, 8 Haziran 1910, s. 2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁹³⁹Telgrafi çekenlerin isim listesi ise önemlidir. Bunlar: Hacı Andon Biraderler, Yunmim Biraderler, Kalmadi Biraderler, Nikolayidi Biraderler, Yorgaki İkonomidi, ... 11 kişilik bir Rum tebaanın telgraf dilekçesi. Bk. *BOA*, DH.SYS. 22/1A-10, belge no: 2, (H-02-12-1328).

Midilli’de yayınlanan Salpinks Gazetesi de boykotta Osmanlı Rumuyla Yunanlılar arasında pek bir fark gözetilmediğini şöyle anlatmıştır:

“Biraz önce Akçay’da, şiddet içeren bir olay olmuştur. Geçen gün buraya gelen Bay Abacıya ait Osmanlı bayraklı, Türk kaptan yönetimindeki gemi, tüm malların ve yolcuların *Bandırma* gemisi ile taşınmalarını isteyen boykotçuların gizli bir emriyle karşılaşmıştır. Bu suretle Yunan bayrağı taşıyan bir gemi ile Osmanlı bayrağı taşıyan bir gemi arasında bir fark gözetilmiyordu. Bu arada komite, sandalcılara Angeliki isimli geminin limanda demir atmasından sonra saklanmalarını istedi. Onlar da korkarak saklandılar. Gemiye, ancak küçük yük gemileri yanaşmaya cesaret ettiler. Sandalcılar, gemiye yanaşan her sandalcının pişman olacağını söylediklerini ifade ettiler. Dolayısıyla boykot komitesi, Akçay’da sultanın Osmanlı uyruklu vatandaşlarıyla Kral Georgios’un uyrukluları arasındaki her türlü farkı ortadan kaldırmışlardır.”¹⁹⁴⁰

Amaltheia Gazetesi İzmir’de meydana gelen bir olayı ise şu şekilde aktarmıştır:

“Boykotçular dün öğleye doğru Parmakkapıda bulunan ve Bay Acitiris’e ait mağazasından çıkan ve ellerinde mağazadan satın aldıkları çeşitli malları taşıyan soydaş müşterilere saldırmışlar, bunlara küfür etmişler ve bu yetmiyormuş gibi satın aldıkları malları yere atarak ayaklarıyla parçalamışlardır. Polis ise her zaman olduğu gibi bayramdan sonra gelmiştir.”¹⁹⁴¹

Boykotun şiddetinin artması ve beraberinde Rumların da zarar görmeye başlamasıyla bazı dergi ve gazetelerde, özellikle adalarda yaşayan Rumların toplu halde göç ettikleri haberi yapılmıştır.¹⁹⁴² Ayrıca Rumların boykotajdan kaçmak için yabancı devletlerin uyruğuna geçme eylemlerinde de artış olmuştur.¹⁹⁴³ Bu durum, Rumlardan boşalan bu yerlere İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni en çok destekleyen grupların, özellikle de Yahudilerin doldurmaya başladığı iddialarının ortaya atılmasına neden olmuştur.¹⁹⁴⁴

Boykot süresince Osmanlı tebaasından olan Rumlara zarar verilmemesi için sürekli uyarılar yapılmıştır. Bu konuda özellikle Tanin Gazetesi köşe yazarlarından İsmail Hakkı’nın kaleme aldığı uzun yazı incelenmeye değerdir. İsmail Hakkı, boykotun çok nazik, çok keskin, çok incitici bir silah olduğunu ve dikkatle kullanılması gerektiğini, ancak kurunun yanında yaşın da yandığını belirtmiştir. İsmail Hakkı yazısında özellikle

¹⁹⁴⁰“Yeni Tip Bir Boykot”, *Amaltheia*, 9 Temmuz 1910.

¹⁹⁴¹“Boykotçuların Büyük Başarıları”, *Amaltheia*, 25 Ağustos 1910.

¹⁹⁴²“Rumlar Mısır’a ve bilhassa Amerika’ya gidiyorlar. Böylece 17.000 olan nüfustan şimdi sadece 14.000 kişinin kaldığı kayıtlara geçmiştir”. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 43.

¹⁹⁴³Atina Habercisi Gazetesi Rumların yabancı bir devletin uyruğuna geçmesini o ülkenin bayrağı altında ticaret yapmaya çalışmalarını, “boykotaj komitesinin efendileriyle dalgalarını geçebileceklerdir. Başka bir bayrak altına geçmiş gibi yapsalar da onlar Helen olmaktan asla vazgeçmeyecekler. Fakat onlar Osmanlı olmaktan bir kere çıkmış olacaktırlar. İşte durum bu!” şeklinde değerlendirmiştir. Bk. *Mecheroutiette*, “Constitutionnel Ottoman”, s. 43-44.

¹⁹⁴⁴Bk. Avcioğlu (1996). *a.g.k.*, C. III, s. 1112-1113.

boykotun en üzüntü veren tarafının Osmanlı Rum vatandaşlarıyla Yunanlıların karıştırılmasından doğan sorunlar olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca birçok yerde boykotajın vatanperverlik ekseninden çıktığını, amacından uzaklaştığını çeşitli suiistimaller yaşandığını belirtmiş, hatta “Osmanlı tebaasından ve Yunanlı olmayan yabancı devlet tebaasından birisi zarar göreceğine varsın bir Yunanlı boykottan kurtulsun” düsturunun takip edilmesini talep etmiştir.¹⁹⁴⁵ Ancak tüm ihtarlara ve hükümet tarafından verilen emirlere rağmen Yunanistan’a uygulanan boykot süresince Osmanlı Rum tebaası da tüm taraflar gibi bundan payını almaktan kaçamamıştır.¹⁹⁴⁶

Boykotajın Rum tebaaya olan etkileri Meclis-i Mebusanda’da konu yapılmıştır. Örneğin, 1911 yılı bütçe hazırlıkları sırasında yapılan görüşmelerde yine Serfice Mebusu Y. Boşo söz alarak; Girit ile ilgili yapılan mitingler ve boykotaj hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Boşo boykotajın Rum tebaaya zarar vermekte olduğunu, bu nedenle de Rumların Osmanlı tebaasından ayrıştırıldıklarını ifade etmiştir.¹⁹⁴⁷

İzmir (Rum) Mebusu Pavli Karolidi ise Girit meselesi konusunda hükümetin programsızlıkla eleştirilmesine karşı çıkmış ve hükümetin bu konuda gerekeni yaptığını söylemiştir. Karolidi, Girit konusunda suçun hep Yunanistan’a yüklenmesine de karşı çıkmış ve bu sorunun Yunanistan’dan kaynaklanmadığını; sorunun Giritlilerden ve Avrupa devletlerinden kaynaklandığını söylemiştir. Karolidi, Avrupa’nın Osmanlı hükümetinin elini-kolunu bağladığını belirtmiş, boykotajın toplum içinde Rumlara karşı

¹⁹⁴⁵Babanzade İsmail Hakkı, “Boykotaj Münasebetiyle”, *Tanin*, No: 659, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹⁴⁶“Boykotaj”, *Sabah*, No. 7784, 10 Mayıs 1327, 23 Mayıs 1911, s. 2.

¹⁹⁴⁷Boşo, “Başka defalarda olduğu gibi Girit meselesi açılınca ben de söyleyeyim ki Girit’i isteriz, Girit bizimdir; sonra siz de beni alkışlayasınız. Bundan ne fayda hâsıl olur? Herkesin de siyasi görüşleri ayrı olabilir. Girit’in durumu ne olursa olsun, böyle sallantıda kalması zannetmeyiniz ki iyi bir şeydir. Çok kere denildi ki niçin Rum Osmanlılar bizim Girit hakkında yaptığımız mitinglere iştirak etmiyorlar? Biz bir şey görmedik ki ne yapalım, bir şey görmedik ki iştirak edelim. İşte onun için Girit meselesinde her ne kadar içtihatla ayrılırsak ayrılalım, fakat bir noktada birleşiyoruz ki kabinenin politikası iyi bir politika değildir. Bu politikayı değiştirmeli. Mesele naziktir. Şimdi bir programsızlık karşısında bulunduğumuz için bir şey söyleyemem. Girit meselesi şimdi garantör devletlerin ellerindedir; bunu biliyoruz. Sonra Yunanistan karışıyor; bunu da biliyoruz. Anlaşıyor ki Girit meselesinde hükümetin mesleği esasen meseleyi halletmek için bir vakit daha beklemektir, fakat vakit geçmekle bir şey kaybolmaz zannedirim. Boykotaja niçin müracaat ediliyor? Deniliyor ki ‘millet yapıyor, hükümet haberdar değildir.’ Nasıl Girit meselesinden haberdar değildir? Millet, Girit meselesi için bu boykotajı yapıyor ve bu meseleler bizi tefrik ediyor diyorum ve tefrik eden şu mesele adeta Yunanlılarla, Rum Osmanlılarını karıştıracak derecede meseleyi karışık hale getiriyor. İşte bunun için diyorum ki Rum Osmanlılar bugün müslümanlardan ziyade Girit meselesinden muzdarip bir haldedirler. İşte, bundan dolayı biz Rumlar, belki İslamlardan ziyade şikâyet ediyoruz. Yunan Devleti denilen şu küçük devlet, şu küçük hükümet, hiçbir vakit kendi kuvvetiyle Osmanlı memleketinin hiçbir kısmına göz atamaz. Yunanistan Devleti, bugün Osmanlı memleketi hakkında hiçbir ümit beslemez.” Bk. *MMZC*. D.1. İS.3. C. 5. İ.81. 4 Nisan 1327. s. 457-461.

düşmanca duyguları arttırdığını, bunun kimseye yararı olmayacağını, ayrıca bu konuda Yunanistan'ın cezalandırılmasının da doğru olmadığını dile getirmiştir.¹⁹⁴⁸

Giritli Rumlar ise Osmanlı Devleti'nde Yunanlılara karşı uygulanan boykotaja karşı büyük bir tepki göstermişler ve bu boykotajı hukuka ve antlaşmalara aykırı bularak gerek Yunanlılar için ve gerekse Osmanlı Rumları için *vahşiyane* bir uygulama olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁹⁴⁹ Girit boykot süresince Osmanlı topraklarına kaçırılan Yunan malları için transit bir liman görevi görmüştür. Bunun farkında olan boykotaj cemiyeti, boykotu Giritli hristiyanları da kapsayacak şekilde genişletmek istemiş, hatta bir ara da boykot uygulanmıştır. Ancak Giritli hristiyanların buna karşılık olarak Giritli müslümanları tehdit etmeye başlaması üzerine bu uygulamadan derhal vazgeçilmiştir.¹⁹⁵⁰

Bu arada Osmanlı Hariciye Nazırı Noradukyan 1910 yılının sonlarına doğru Selanik'e yaptığı bir seyahatte verdiği beyanatta, seyahatine çıkış sebebini; mevcut siyasi ortam ve Girit ile Makedonya konusunda izlenen politika ile ilgili inceleme ve gözlemde bulunmak olduğunu belirtmiştir. Nazır Noradukyan seyahatinde, Yunanistan'ın iç sorunlarıyla uğraştığını, bu yüzden Girit'i pek düşünemediklerini belirtmiştir. Noradukyan, kabinelerinin gayretle çalıştığını, basında çıkan kimi olumsuz değerlendirmelerin yersiz olduğunu, kabinenin farklı milletlerin birliği meselesine biraz daha eğilmesi gerektiğini de söylemiştir.¹⁹⁵¹

1910'dan 1911'e kadar düzenli bir şekilde devam eden Yunan karşıtı miting ve boykotlar, Yunan tüccarlarının ve toprak sahiplerinin savunmasızlığını da ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁵² Öte yandan tüm bunlara rağmen, 1911'de Giritliler, temsilcilerini Atina parlamentosuna gönderme kararlılığında olduklarını dile getirmişlerdir. Osmanlı Devleti bunun bir savaş nedeni olacağını ileri sürmesi üzerine; Giritli temsilciler, Atina meclisine

¹⁹⁴⁸MMZC. D.1. İS.3. C.5. İ.86. 13 Nisan 1327. s. 548-552.

¹⁹⁴⁹“Girit Meselesi”, *Sabah*, No: 5457, 24 Haziran 1910, s. 1-2.

¹⁹⁵⁰Zürrer (Bonn) (2005). **a.g.k.**, s. 181; “Girit Menşeli Olanlar, Boykot”, *Tahidromos*, 12 Temmuz 1910; *Amaltheia*, 15 Temmuz 1910, s. 49.

¹⁹⁵¹“Gabriel Noradukyan Efendi'nin Beyanatı”, *İkdam*, No: 307, 7 Kânunusani 1326, s. 3.

¹⁹⁵²Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 200.

kabul edilmemişlerdir.¹⁹⁵³ Bu haberlerle birlikte boykot da sonlandırılmaya başlanmıştır.¹⁹⁵⁴

Tüm bu boykot ve karşı çıkmalara rağmen, ilk olarak Londra Konferansı'nda daha sonra da Yunanistan ile yapılan Atina Antlaşması ile Girit, Yunanistan'a bırakılmıştır.¹⁹⁵⁵ Bunun sonucunda Girit'ten Osmanlı topraklarına özellikle İzmir'e Müslüman göçü başlamıştır.¹⁹⁵⁶ Bu durum Giritli Türk gruplarının başını çektiği Yunanistan'a karşı yeni bir boykotun ve gösterilerin yapılmasına neden olmuş, ancak bu eylem uzun sürmemiştir.¹⁹⁵⁷ Bu gelişmeler beraberinde Rum göçünü de etkilemiştir.

3.5. 1910-11 Boykotunun Ekonomik Etkileri

Boykot; miting, nümayiş ve protesto gibi bir eylem biçimi olmakla birlikte, bu üç eylem biçimine kıyasla sosyo-ekonomik etkileri bakımından daha etkili bir hareket tarzıdır. Çünkü haklının haksıza veya güçsüzün güçlüye sesini duyurma ve siyasi mesaj verme kaygısını aşarak genel tepkinin kitlesel bir yaptırım haline dönüşmesidir. Bu yaptırım da kendisini en çok sosyo-ekonomik boyutuyla hissettirmektedir. Nitekim 1910-11 Yunanistan boykotu da uygulandığı süre boyunca bu etkisi nedeniyle ön plana çıkmış ve tartışılmıştır.

1910-11 Yunanistan boykotunun ilk günlerinde Türk ve Müslüman aydınlar ve kamuoyu önderleri, boykotun gülü ve dikenini ile yürütülmesini, sebat gösterilmesini tavsiye ederken; boykotun uzaması ve genişlemesiyle söylemlerinde değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardır. Bazı Rum çevreler ise boykotun başından itibaren hareketin Yunanlılarla sınırlı kalmayacağını kendilerini de etkileyeceğini, ancak en çok Türk ekonomisinin zarara uğrayacağını ileri sürmüşler, bu konuda da özellikle dış basın ve yabancı uyruklularca desteklenmişlerdir. Liberteral Gazetesi Osmanlı deniz taşımacılık ve ticaret filosunun yetersizliğinden bahisle; "Türk ticaret filosu mevcut olsa Yunan

¹⁹⁵³H. Tuncer (2010). *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)*. İstanbul: Kaynak Yay., s. 124-126.

¹⁹⁵⁴"Yunanlılardan Boykotaj Kalkıyor", *Hakikat*, No: 143, 4 Teşrinisani 1327, 17 Kasım 1911, s. 2.

¹⁹⁵⁵Bk. Bayur (1991). *a.g.k.*, C. 2. K. 2, s. 313.

¹⁹⁵⁶Bk. S. Beyoğlu (2000). "Girit Göçmenleri (1821-1924)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 2, İstanbul, 2000, s. 123-138.

¹⁹⁵⁷Bk. Ahladi (2008). *a.g.k.*, s. 197-198.

ticaret gemilerine karşı yapılacak boykot anlaşılır olacaktır. Küçük çaptaki gemi işletmeciliği özellikle Yunan gemileri tarafından yapılmaktadır. Bunlar hareketsizliğe zorlanınca yetersiz olan Türk ticareti de duracaktır. Yalnızca bir hoşnutsuzluk için üçüncü bir kişiyi saldırı ile cezalandırmak yanlış bir düşüncedir” diyerek bu konudaki düşüncesini dile getirmiş ve özellikle sandalcıların, hamalların, mavnacıların ve üreticilerin Yunan mallarına ve gemilerine boykot ilan etmeleri nedeniyle yalnızca Yunanlıların zarar görmeyeceğine, Türklerin de eşit oranda bunun sonuçlarıyla karşılaşacaklarına değinmiştir.¹⁹⁵⁸

Boykot ilanından sonra bu öngörüler, küçük yerleşim yerlerinden başlayarak yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin daha 1910 yılı Haziran ayının ilk günlerinde Yeni Efes ahalisi boykot öncesinde uzaktaki Kiklades adalarına gitmek için Destuni Şirketine navlun olarak en fazla bir meci diye öderken; şimdi ise Amerikan şirketine en yakın yere gitmek için çift navlun ödemeye, Rodos’tan gelen gıda maddeleri için ise ½ frank öderken; şimdi 1,5 frank ödemeye başlamışlardır.¹⁹⁵⁹ Bunun sebebi Osmanlı deniz taşımacılığındaki yetersizliktir. Bu durum boykotajın ilanı ile birlikte su yüzüne çıkmış, etkisini de taşıma ücretlerinde meydana gelen artışla göstermiştir. Ulaşım ve nakliye ücretlerinde yaşanan artış ise ihtiyaç maddelerinde enflasyona neden olmuş ve fiyatlar hızla artmıştır. Yunan deniz işletmelerinin yerine; Osmanlılara ait işletmeler geçmeden boykot ilan edilmesi, yalnızca Yunan yelkenlileri tarafından hizmet götürülen küçük yerleşim yerlerini mahrumiyet bölgeleri haline dönüştürmeye başlamıştır. Çünkü bu yelkenli gemiler, Avrupa’daki malları, çeşitli limanlardaki gemilerden teslim alıyor ve bunları adalara ve Ege kıyılarındaki köylere götürüyorlardı.¹⁹⁶⁰ Ticaretin bel kemiği olan ulaştırmada yaşanan bu sıkıntı, belli bölgelerde ekonomik durgunluk yaşanmasına neden olmuş ve bu sebeple boykota son verilmek zorunda kalınmıştır.

1910-11 senelerinde uygulanan boykot yalnızca deniz taşımacılığı alanında sınırlı kalmamış, tüm Yunan işletmelerine ve hatta bireysel olarak Yunan uyruklulara değin yayılmıştır. Bu durum Yunanlı tüccarın ödemelerde büyük zorluklar ve engellerle

¹⁹⁵⁸“Türkler de Zarar Göreceklerdir”, *Amaltheia*, 1 Haziran 1910, s. 434.

¹⁹⁵⁹“Yeni Efes’te Boykot”, *Amaltheia*, 12 Haziran 1910, s. 461.

¹⁹⁶⁰“Akıbetler”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 475; “Boykot Olayının Kınanması”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3621, 25 Haziran 1910.

karşılaşmasına neden olmuş ve ödemelerini ertelemek zorunda kalmışlardır. *Amaltheia* Gazetesi bu nedenle “Osmanlı tüccarlarını da zarara sokacak ve hiç kimsenin sonunun ne olacağını bilemeyeceği kadar büyük bir ticari kriz gerçekleşecektir. Şehrimizdeki ve Türkiye’nin diğer şehirlerindeki ticaret ve banka sektörleri ciddi olarak bu tehlikenin neticesini hesaplamakta ve bu krizin atlatılması için bir yol bulmaya çalışmaktadırlar” yorumunu yapmış ve boykot sebebiyle sadece Yunanistan’ın değil Osmanlı ekonomisinin de zarara uğrayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁶¹ *Moniteur Oriental* Gazetesi de boykotla ilgili olarak Baş Editör Fransız Delajoker’in bir makalesini yayınlarak; “Türkiye’nin ekonomik hayatında Yunanlıların elde ettikleri mevki yüzünden, onlar değil Osmanlılar zarar göreceklerdir. Deniz taşımacılığı Yunan gemileriyle gerçekleşmektedir. Taşımacılığın kesilmesiyle her şey zamlanacaktır. Yunanlılara karşı boykot ilan etmeden önce, gözle görünen bir halde idi. Buna artı olarak Yunanistan’a olan Türkiye’nin ihracatı, Yunanistan’ın Türkiye’ye yapmış olduğu ihracatın iki misli kadardır” diyerek Rum çevreler ile aynı düşünceleri ortaya koymuş ve boykot eyleminden Osmanlı Devleti’nin daha çok etkileneceğini belirtmiştir.¹⁹⁶²

Bu konuda boykotun etkilerinin en fazla görüldüğü yer ise İstanbul, Selanik ve İzmir olmuştur. İzmir’de boykot ile sönükleşmeye başlayan ekonomik hayat durgunluğa neden olmuş, bu gidişata dair rahatsızlıklar özellikle basında sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Örneğin, İzmir’den alınan bir telgrafta; Yunanistan’a karşı ilan edilen boykotajın İzmir’in ticaret piyasasında duruşlara neden olduğu ve beraberinde de halkın darlığa düştüğü belirtilmiştir.¹⁹⁶³ Çünkü boykotun boyutlarının genişlemesiyle mağaza ve dükkânlar da etkilenmeye başlamış, halk ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntı çeker olmuş ve üstüne üstlük fiyatlar da artış kaydetmiştir. Bu durum artık toplumsal huzur ve sükûneti

¹⁹⁶¹“Ödemelerin Ertelenmesi Korkusu”, *Amaltheia*, 7 Haziran 1910, s. 458.

¹⁹⁶²“Bonapart’ın İngiliz ticaretine karşı ilan ettiği “kıtalar arası ambargo” boykot değil mi idi? Çin milliyetçilerinin Amerikan ticaretine karşı uygulanan boykotun dışında, günümüzde boykot uygulanmamıştır. Ancak Çin’de şartlar değişti ve boykotun ilan edildiği yöntem akıllı bir yöntemdi, Yunanlıların Türkiye’de olduğu gibi Çin’de Amerikalılar kalabalık değildi. Yunan uyrukluların sayısı, yalnız İstanbul’da 70.000 kişiye ulaşmaktadır. Çinliler Amerikan mallarından kaçınmakla başka kişilerin bu malları satın almasına yasaklamamışlar ve ithalatta zorluk çıkarmadıkları için gümrüğü de zarara sokmamışlardır.” Bk. “Ekonomik Savaşın Yankıları, Boykot Nedir?”, *Amaltheia*, 10 Haziran 1910.

¹⁹⁶³“İzmir 11 Haziran: Ticaret piyasasında muamele durmuştur. Binaenaleyh ahali büyük bir müzayakaya (sıkıntı) dūcâr olmuştur. Şehrin her tarafında büyük bir heyecan icraa-i hüküm etmektedir.” Bk. “Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, No: 647, 1 Haziran 1326, 14 Haziran 1910, s. 1.

de bozacak raddeye gelince istenmeyen şiddet olaylarını tetiklemeye başlamıştır.¹⁹⁶⁴ İzmir’de boykot süresince ekonomik anlamda en çok etkilenenlerse boykotçuların kendileri olmuştur. Özellikle hamalların gelirleri hissedilir oranda düşmüştür. Örneğin İzmir’de hamalların haftalık gelirleri boykottan önce 600 liraya kadar çıkmakta ve bunun 380 lirası Yunanlılarla yapılan işlerden gelmekteydi.¹⁹⁶⁵ Mavnacılar ise boykottan önce İzmir’de haftada 300 lira kazanıyorlar ve buna artı olarak Destunis Şirketinden de 200 lira daha alıyorlardı.¹⁹⁶⁶ Ancak boykot bu gelir kaynağını kesmiş; sandalcılar, hamallar ve mavnacılar olmak üzere toplumun önemli bir kesimi boykotta gelirini kaybetmiştir.

Selanik’te, fabrikatörler boykotaj komisyonuna müracaat ederek kömürlerinin bitmesi nedeniyle Yunan vapurlarının, Zonguldak’tan kömür almalarına müsaade olunmasını talep etmişlerdir. Talep kabul edilmediği takdirde buharlı fabrikaların on beş güne kadar kapanacaklarını beyan etmişlerdir.¹⁹⁶⁷ Selanik’te iktisadi hayat ve endüstri neredeyse durma noktasına gelmiştir. Boykotaj nedeniyle İstanbul’da ise ticaret büyük bir durgunluk sürecine girmiştir. Gazeteler, birçok Osmanlı tüccarının moratoryum talep etmek niyetinde olduğunu, bankaların da “mevcut iktisadi durumu gayet vahim” olarak değerlendirdiklerini yazmaya başlamıştır.¹⁹⁶⁸

Boykotun şiddetlenmesi ve hükümetin emirlerine uyulmaması nedeniyle özellikle Tanin tarafından sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Gazete, boykot cemiyetinin hükümetin prestijine ve gücüne zarar verdiğini ortaya koyan yazılarıyla boykot heyetini uyarmış ve boykotun istenilen hedeften uzaklaşmakta olduğunu belirtmiştir. Tanin boykotun her şeyden önce herkese ekonomik anlamda zarar verdiğini, ayrıca boykotçuların anarşiye varan eylemleri nedeniyle ülkenin itibarını da zedelediklerini ve bu durumun Avrupa’da Osmanlı sempatisinin de sıfırlanmasına neden olduğunu dile getirmiştir. Tanin, özellikle yabancı sermayeye güvensizlik göstermenin ülkeye hiçbir faydası olmayacağını ve bu durumun uzamasının ülke yararına olmayacağını

¹⁹⁶⁴“Yerel Basın”, *Amaltheia*, 14 Haziran 1910, s. 466.

¹⁹⁶⁵“Hamalların Zararları”, *Amaltheia*, 16 Haziran 1910, s. 478-480.

¹⁹⁶⁶“Zararlar”, *Prodos*, 9 Temmuz 1910, s. 601.

¹⁹⁶⁷“Boykotajın Tesirâtı”, *Tanin*, No: 701, 1 Ağustos 1326, 14 Ağustos 1910, s. 3.

¹⁹⁶⁸“Piyasada Ahval”, *Sabah*, No: 7461, 15 Haziran 1326, 28 Haziran 1910, s. 1; “Piyasalarda Buhran Alarmı”, *Yeni Gazete*, 17 Haziran 1326, 30 Haziran 1910, s. 1-2; “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7454, 8 Haziran 1326, 21 Haziran 1910, s. 1-2.

belirtmiştir.¹⁹⁶⁹ Tahidromos da bu düşüncüyü destekleyerek bu şekil boykotun sadece vurguncuların menfaatlerine hizmet verdiğini ve belirsizliklerin halkın üzerindeki ağırlığı arttırdığını yazmıştır.¹⁹⁷⁰

Yunan limanlarında (Pire, Kalos, Patras gibi) Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek olan zeytin, zeytinyağı, meyve, sebze ve benzeri ürünler Osmanlı pazarlarına boykot nedeniyle sevk edilemeyince çürümeye başlamış, bu nedenle Yunanistan büyük zararlar yaşamaya başlamıştır ve zaten amaç da bu olmuştur. Fakat aynı durum Ege ve Marmara sahillerinde bekletilen Osmanlı malları için de geçerli olmuştur.¹⁹⁷¹ Örneğin, İstanbul'da nakil için toplanmış ciddi miktarda meyve ve sebze Yunan vapurlarının işlememesinden ve bu malları nakledecek vapurların olmamasından dolayı çürümeye başlamıştır.¹⁹⁷²

Levant Herald Gazetesi, yaşanan olayların kısa vadede Yunanistan'ın aleyhine gibi gözüke de orta ve uzun vadede yararına olduğuna dair bir görüş ileri sürmüştür. Çünkü boykot nedeniyle Yunanlıların mallarını satacak başka müşteriler bulduğunu, Osmanlı ile Yunanistan arasındaki düşmanlık son bulup, boykotaj kaldırıldığında ise Osmanlı'daki eski müşterilerine yenilerini de ekleyeceğini ve bu sayede piyasadaki hâkimiyetinin de artacağını ileri sürerek boykotun etkilerine başka bir boyut daha eklemiştir.¹⁹⁷³

1911 yılına gelindiğinde ise 1910 senesinde boykotun neden olduğu zararlar gazeteler tarafından sıkça yazılmaya başlamıştır. Bu konuda en detaylı bilgi, Amaltheia

¹⁹⁶⁹“Boykot Komitesi”, *Prodos*, 23 Haziran 1910, s. 660.

¹⁹⁷⁰“Haliç'e doğru yönelen ve İzmit'ten, Tuzla'dan, Tekirdağ'dan ve diğer yerlerden gönderilen meyve yüklü gemiler esen rüzgâr yüzünden Harem iskelesinde demir atarak beklemektedirler. Oradan geçen Yunan gemileri bunları çekme teklifinde bulundular, ancak gemilerde bulunanlar bunu kabul etmeyip demirli olarak yerlerinde kalmalarını tercih ettiler. Nakliye ücretlerini arttırarak zararlarını karşıladılar, ancak daha sonraki satıcılar bunları taklit ederek meyve ve sebzelerin fiyatlarında artma oldu. Bundan tüm halk zarar görmüş ve bu şekilde de onlara karşı yönelen darbeleri kabul etmek zorunda kalmışlardır.” Bk. “Boykot Olayının Kınanması”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3621, 25 Haziran 1910.

¹⁹⁷¹*Yeni Gazete*, No: 666, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁹⁷²*Yeni Gazete*, No: 666, 19 Haziran 1326, 2 Temmuz 1910, s. 2. Türkiye Gazetesi de aynı haberi verirken ek olarak samanların da çürüdüğünü belirtmiştir. Gazete bu konuda “hali hazırda Marmara'nın muhtelif limanlarında yüzbinlerce kilo saman mevcut ise de boykotajın devamından nakl ve ihraçları kabil olmuyor. Zavallı tüccar emtianın nakl için münasip vapur bulamadığından mütezarır oluyor.” Bk. “Boykotaj”, *Türkiye*, No: 11, 24 Teşrinievvel 1326, s. 4.

¹⁹⁷³“Haftalık Dedikodu”, *Kalem Dergisi*, No: 97, 30 Eylül 1326, 13 Ekim 1910.

Gazetesi'nin İstatistik Genel Müdürlüğünden elde etmiş olduğu verilerle yapmış olduğu haberde bulunmaktadır. Bu habere göre boykotun 1910 senesine maliyeti şu şekildedir:

1. “Ambargo yüzünden, dış navlunların artması yüzünden, Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilen arpa, susam, pamuk, haşhaş, bakla, incir, sultani üzümü, meşe palamudu, zeytinyağı, pamuk tohumu, madenler, halı, deri gibi ürünlerden ortaya çıkan zarardan Osmanlı tüccarları etkilenmişler ve ürünlerin değerlerini ve navlun ücretlerini indirdikten sonra üreticilere daha az para vermişlerdir.
2. İç navlunların artmasından, Yunan gemileriyle yapılan hizmetin yasaklanmasıyla, Anadolu kıyıları, Karadeniz kıyıları, Epir, Makedonya, Anadolu, Suriye ve Türk adalarının tüm limanlarındaki Osmanlı halkı büyük bir sıkıntıya düşmüştür. Örnek olarak: boykottan önce, derilerin İzmir'den Mersin'e taşınması ton başına 20 frank idi. Şimdi 25 frank olmuştur. Kereste 110 frank iken 160-200 frank olmuştur. Buğday, arpa, yulaf, mısır, un, susam, meşe palamudu, baklagiller gibi ürünler ambargodan önce çuval başı 2 kuruştur. Şimdi ise merkezi Osmanlı limanlarına 6-8 kuruş, merkezden uzak limanlara 10 kuruştur. Daha uzak limanlara ise ücret keyfe göredir.
3. Yolcuların navlun ücreti, halk sınıfı olan üçüncü mevki 7 kattan fazla artmıştır. Bazı yerlere ise 10 misli bir artış göstermiştir. Bu da doğal olarak yolcu taşımacılığında büyük zarar getirmiştir.
4. Yunan işçilerinin çalışmasına izin verilmemesi, gündeliklerin artmasına neden olmuş bu da çiftçiler, sanayiciler ve tüccarlar için yıkım olmuştur. Yunan gemilerinin gelmemeleri ile işsizlik artmış ve yılların sandalcıları, hamalları ve mavnacıları, sıkıntı içerisine düşmüşlerdir.
5. Yunan gemilerinin limanlara yanaşmamaları, Osmanlı Devleti'ni zarara sokmuştur.
6. İletişimin kesildiği bazı yerlerde ticaret durmuştur. Örneğin, boykottan önce, 15 günde ulaşılan mallar, şimdi aylarca yerlerine ulaşamamaktadır.
7. Ülkenin içinden ve ülkenin dışından alınan siparişler yerine getirilmemektedir.
8. Yabancı şirketler navlunlarını artırdıkları bir yana, Yunan gemilerinin yaptıkları hizmeti vermemektedir. Örneğin, Triyeste Limanına götürmek için aldıkları bir malı başka limanlara uğradıktan sonra götürmektedir.
9. 1905 yılında Yunanistan'dan İzmir'e 2.023.710 kuruşluk mal ithal edilmiş, ancak aynı yılda İzmir'den Yunanistan'a 4.484.035 kuruşluk mal ihraç edilmiştir.
10. Yunanlılara karşı olan bu amansız ambargo neticesinde, Osmanlı Rumları; Avusturya, İtalya, Rus, Amerikan ve İngiliz uyruğuna geçmek zorunda kalmışlardır. Bundan Osmanlı hükümeti büyük zararlar görmüştür. Çünkü Osmanlı kanunları ve vergilendirme sistemi Yunan uyruklularına bir ölçü dâhilinde uygulanabiliyordu. Ancak bunlar, büyük kuvvetlerin uyruklarına geçtikleri için uygulanamazdı. Ambargodan oluşan zararın, Yunanlılar için 50 milyon frank, buna karşılık Osmanlıların zararı 150 milyon franktır. Ayrıca bu zorlu ambargo Yunan ticaret filosunu azaltacağına 55 gemi kadar artmış ve tonajı 71.000 tonilatoya çıkmıştır.”¹⁹⁷⁴

Sosyalist Ergatis (İşçi) Gazetesi ise 1910 yılında boykot nedeniyle oluşan ekonomik tabloyu şu şekilde paylaşmıştır.

1910 Senesi Osmanlı ve Yunanistan Arasında Gerçekleşen İthalat-İhraçlar Rakamları

Yunanistan'dan Osmanlı'ya İthal Edilen Toplam	Osmanlı'dan Yunanistan'a İhraç Edilen Toplam
Yunan Malları	Osmanlı Malları
Bedel*	Bedel*
Şarap ve Kibrit	Hayvan Ticareti
1.820,46	4.699,14

¹⁹⁷⁴“Ambargo ve İstatistik”, *Amaltheia*, 29 Ocak 1911.

Meyve ve Hububat	1.392,29	Meyve ve Hububat	2.717,02
Zeytinyağı	857,543	Ahşap	1.818,35
Madenler	240,136	Bez ve İplikler	1.135,93
Kimyevi Maddeler	127,552	Zeytinyağı	1.109,93
Ahşap	104,552	Deri Ticareti	1.002,04
Bez ve İplikler	103,185	Balık Ticareti	777,013
Deri Ticareti	59,733	Madenler	191,905
Unlu ve Şekerli Maddeler	58,575	Kahve	150,538

* Frank

Ergatis Gazetesi'nin vermiş olduğu bilgiye göre Yunanistan, Osmanlı ile yapmış olduğu ticaretten toplamda 7.116,473 frank, Osmanlı ise Yunanistan ile yapmış olduğu ticaretten toplamda 14.088,468 frank kazanmaktadır. Ancak boykotaj nedeniyle Osmanlı, Yunanistan'a karşı ticaret konusunda elde etmiş olduğu bu üstünlüğü kaybetme noktasına gelmiştir. İşçi Gazetesine göre bu iktisadi harbin tek galibiyse işçilerin midelerini boşaltan milliyetçilik olmuştur.¹⁹⁷⁵

3.6. 1910-11 Boykotunun Sonu

1910 senesinin Haziran ayından başlayarak 1911 yılının sonlarında Yunanistan'a uygulanan boykot kaldırılncaya kadar en çok sorulan soru boykotun ne zaman son bulacağı olmuş, hatta pek çok yazar ve aydın gazete sayfalarında durum değerlendirmesi yaptıktan sonra boykotun hiçbir zaman bitmeyeceği fikrine dahi kapılmıştır.¹⁹⁷⁶ Ancak boykotajdan özellikle Osmanlı ekonomisi ve hükümeti de zarar görmeye başlayınca boykotun sonlandırılması konusu kendiliğinden gündeme gelmiş ve tartışmaya açılmıştır. Türkçe basında ise ilk başlarda boykotajın devamı için bu duruma sabredilmesi tezi işlenirken olayların boyutunun değişmesi ve gün geçtikçe şiddet eylemlerinin de artması

¹⁹⁷⁵Gazetenin bu nüshası 1910 yılı sonlarına ait olmakla birlikte, numarası ve tarihi tam olarak okunamamıştır.

¹⁹⁷⁶“Manastır’da”, *Prodos*, 25 Haziran 1910, s. 669.

üzerine basında da yavaş yavaş boykotun artık bitirilmesi gerektiği konusu dillendirilir olmuştur.¹⁹⁷⁷

Bu süreçte hükümet kontrolü kaybetmemek adına boykotçulara karşı sert tedbirler almaya ve hatta bazen tutuklamalar da yapmaya başlamıştır.¹⁹⁷⁸ Özellikle Selanik'te boykotajın öncüsü olarak görülen kayıkçılara yönelik tehditlerin artması üzerine Kerim Ağa, tüm boykotaj heyetlerine ve gazetelere telgraf göndererek milli bir amaçla halk ile birlikte uygulanmakta olan boykotaja müdahale etme hakkının ne kendisinde ne de başkasında bulunduğunu, vatanseverlik görevi uğrunda tutuklanıp hapse düşmenin bir sünnet olduğunu belirterek meşruti rejimde kimseye gayri kanuni muamele edilemeyeceğinden boykotaja devam etmelerini istemiştir.¹⁹⁷⁹ Fakat bütün boykotajcılar Kerim Ağa gibi düşünmemekteydi. Boykotun ülkeye verdiği zararlar nedeniyle artık boykota son verilmesi gerektiğini düşünen boykot heyeti üyeleri de bulunmaktaydı. Örneğin boykot heyeti üyelerinden biri olan Liman Reisi Mustafa Bey ile Osmanicher Luid'in yaptığı bir mülakatta muhabirin boykotaja ne zaman son verileceği ile ilgili sorusuna Mustafa Bey; boykotun Osmanlı kavminin bir vatanseverlik gösterisi olduğunu, bu nedenle de boykotajın sonlandırılması ile ilgili hiçbir söz söyleyemeyeceği ya da teşebbüste bulunamayacağı şeklinde cevap vermiştir. Konuşmacı mülakatında aksi takdirde “vatanperverliğimden mahrum bulunduğuma hükm ederler” korkusu taşıdığını da belirtmiştir.¹⁹⁸⁰ Diğer bir ifadeyle boykot artık öyle bir noktaya gelmiştir ki buna karşı duranlar kendi içlerinden dahi olsa dışlanma tehdidiyle karşılaşmaya başlamışlardır.

Boykotajın bu denli tartışılır olmasının arkasında şüphesiz onun etkisi ve gücü de bulunmaktadır. Örneğin Hikmet Gazetesi Yunanlıların satın aldıkları ajansları aracılığıyla; “boykotaja artık lüzum kalmadığını, boykotaja Fransa halkının bile razı olmadığını, bir takım yabancı ticarethanelerin ödemelerini tatil edeceklerini ve buna benzer şeyler söyleyip” kafaları bulandırdığını iddia etmiş, bu noktadan hareketle Osmanlı milletinin “can alacak noktayı bulduğuna bu tür haberler yeterli delil teşkil etmektedir. Biz boykotajı Yunanlıların haddini bildirmek, siyaseten olduğu gibi iktisaden

¹⁹⁷⁷“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1; “Rumeli Gazetesi'nin Yazısı”, *Tahidromos*, 13. Yıl 3683, 26 Haziran 1910; “Selanik'te”, *Tahidromos*, 13. Yıl, S. 3627, 2 Temmuz 1910.

¹⁹⁷⁸Bk. “Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1.

¹⁹⁷⁹“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7460, 14 Haziran 1326, 27 Haziran 1910, s. 1.

¹⁹⁸⁰“Boykotaj”, *Sabah*, No: 7459, 13 Haziran 1326, 26 Haziran 1910, s. 1-2.

dahi bize bağı ve muhtaç olduklarını anlatmak için yapıyoruz. Bu hakikati Yunanlıların (ve Avrupalıların) anladıkları gün Girit meselesi katiyen hal edileceğinden boykotaj dahi kalkar. Lakin yine kuru vaatlerle bize boykotajı kaldırtmayı ümit eden varsa her kim olursa olsun tamamıyla aldanıyor” yorumunda bulunmuştur.¹⁹⁸¹

Boykotajın sonlandırılması konusunda hükümetin tüm emir ve uyarılarına karşın boykotu destekleyen gruplar, boykotajı millet yapmaktadır bu konuda millete zor kullanmak meşruti hükümete uymaz şeklinde bir savunma geliştirmişler ve “boykotaj amacına ulaşınca kadar devam olunacaktır” görüşünden de hiçbir vakit ayrılmamışlardır.¹⁹⁸² Nitekim boykot cemiyeti üyelerinden birinin Fransızca yayın yapan gazetenin muhabiriyle yaptığı uzun mülakatta da bu konu gündeme gelmiş, cemiyet üyesi “boykotun tamamen durdurulması olayına gelince bu Selanik’teki boykot merkez komitesinin kararlarına bağlıdır. Bu mesele hakkında açık talimatlar beklemekteyiz ki bunlara tamamen uyacağız. Bizimle hükümetin bir üyesi arasında ayrılık olduğunu yalanlamanız mümkündür. Boykot tarafımızdan organize edildi ve hükümet buna karışmamıştır. Boykot, bizim ve tüm milletin isteği idi. Hükümet bize Yunan uyruklularına karşı tehditlerden kaçınmamızı tavsiye etmektedir. Emrimize rağmen ve bazen bilğimiz haricinde bizimkilerden bazılarının, vatansever milliyetçiliklerinden dolayı yaptıkları işlemler yüzünden üzölmekteyiz. Bu işlemlerden dolayı komite hiç sorumlu değildir. Ancak şimdilik boykotu kaldırmak hakkında karar alırsak, garantör devletlerin durumunda Giritliler ve Yunanlılar hakkında bir yakınlaşma duygularını görürsek, boykot daha şiddetli ve zarar verici şekilde devam edecektir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁹⁸³ Ancak gün geçtikçe boykotajın oluşturduğu etki nedeniyle sonlandırılması için hem iç hem de dış baskı oldukça artmıştır.¹⁹⁸⁴ Ayrıca Avrupa siyasetinin Osmanlı aleyhine dönmesinden de çekinilmeye başlanmıştır.¹⁹⁸⁵

Türkçe gazeteler bu noktadan itibaren nasıl boykotaj ilanını vatansever bir eylem olarak gösterme gayretine düşmüşlerse; bu sefer de boykotajın sonlandırılması yönünde

¹⁹⁸¹“Boykotaj Ne Vakit Kalkar”, *Hikmet*, No: 11, 1. Sene, 17 Haziran 1326, 29 Haziran 1910, s. 2.

¹⁹⁸²y.a.g.k., s. 2.

¹⁹⁸³“Boykot Hakkında Demeçler”, *Tahidromos*, 13. Yıl, 3623, 28 Haziran 1910.

¹⁹⁸⁴“Ambargonun Sona Ermesi Hakkında”, *Prodos*, 1 Temmuz 1910.

¹⁹⁸⁵“Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2.

milletin ruhunu okşayan kelimeler seçerek hareket etmeye başlamışlardır.¹⁹⁸⁶ Hatta 1910 yılının ortalarından itibaren gazetelerde; “biz şu boykotajı kaldıralım da bu yüzden bize yönelik şikâyetin önünü keselim. Giritlilere garantör devletlerin vereceği derslere bakalım” şeklinde net ifadeler dile getirilir olmuştur.¹⁹⁸⁷

Hükümetin talimatlarına ve kendilerine uygulanan baskıya rağmen İstanbul Boykotaj Heyeti üyelerinden Ziya Bey, yaptığı bir mülakatta boykotajın sonlandırılması çağrılarına net bir şekilde *hayır* cevabını vermiştir. Ziya Bey mülakatta ayrıca hükümetin tutumunu eleştirmiş ve boykotu milletin istediğini ve anayasal hükümetin milletin arzusuna itaat etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁸⁸ Muhabirin, Girit meselesinin Türkiye lehine dönmesine rağmen neden boykotaja devam edildiği sorusuna ise Ziya Bey, boykottaki esas niyetin Yunan ticaretinin yerini Osmanlı ticareti alması olduğu ve bu hedefe ulaşılmadan da hükümetin çabasının beyhude olduğu cevabını vermiştir.¹⁹⁸⁹

¹⁹⁸⁶Boykotajın refi hakkında Dâhiliye Nezareti’nin tamimi: “14 Haziran 1326 tarihli telgrafname-i umumi ile bildirildiği üzere Girit meselesinin hukuk ve menafi-i hükümet-i seniyyeye muvafık bir suret-i tesviyeye iktiran etmekte olmasına nazaran, Yunan emval-i eşya ve emtiası ahalice ilan olunan boykotajın devamına esasen mahal kalmamış ve boykot muamelesinin devamından Yunanlı zannıyla Rum tebaa-i Osmaniye’nin ve bazı defa da sehven sair tebaa-i ecnebiyenin dahi mutazarrır ve müteessir olmakta bulunduğu müracaat-ı vâkı’dan anlaşılmış olduğundan icab edenlere nasayih ve vesayâ-yı müessire ifasıyla boykotajın bir an evvel refi esbabının istikmalî teminen tebliğ olunur.” Bk. “Boykotaj”, *Yeni Gazete*, No: 665, 18 Haziran 1326, 1 Temmuz 1910, s. 2.

¹⁹⁸⁷“Girit Meselesi”, *Yeni Gazete*, 21 Haziran 1326, 4 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹⁸⁸“Katiyyen, boykotaj millet tarafından ilan edildiğinden hiçbir zaman nihayet bulamaz. Hükümet istediği kadar memurin-i vilayete tahrirat üstüne tahrirat göndersin, boykotaja nihayet verilmesini emretsin, bunların hepsi boşuna zahmettir. Milletin arzu-i katiyyesinden ibaret olan boykotaja hükümetin müdahalesine bir sebebiyet yoktur. Evâmir-i hükümet devr-i sabıkda her şey derhal icra için cari olabilirdi. Devr-i hazır da meşrutiyetde ise emreden millettir. Ve hükümetin, ancak bu gibi evamir-i arzu-i millete muhalif olmadığı halde itaat edilir. Aksi takdirde hükümet derhal düşürülür. Meclis-i Mebusanımızda Girit meselesinde hissiyat-ı ulviye izhar etmiştir. Boykotaj meselesinde, Selanik’ten aldığımız evamir-i katiyyeye intisaben Yunanlılar hakkında şiddet ve tecavüz istimalinden katiyen imtina’ edilmesi için her gün talimat veriyoruz. Yunanlıların büyük entrikalarına rağmen kendilerini misafirlerimiz ad ediyoruz. Ve hissiyat-ı civanmerdanemiz saikasıyla bunlar hakkında mihman-nüvazlığın (misafirperverlik) icab ettirdiği şeraiti ifaya borçluyuz. Ve onlar bize hududda ne zaman hücum ederlerse o zaman silaha sarılacağız.” Bk. “Boykotaj: Ziya Efendi’nin Beyanatı”, *Sabah*, No: 7468, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹⁸⁹“Boykotajı yalnız Girit meselesi intaç etmemiştir. Esasen Girit meselesini, bu mesele ile katiyyen alakadar olmayan Yunanistan ile müzakereye tenezzül etmeyiz. Biz boykotajı idame ile Yunanistan’a Atina’nın badema entrikalarına devam edemeyeceğini ve bize fenalık etmek isteyen ma’hud (Etnik-i Eterya) cemiyetinin bundan sonra işe girişemeyeceğini anlatmak istiyoruz. Türkiye’de ba’dema Osmanlılıktan başka bir şey olmadığını ve buna muhalif hiçbir teşvik ve tahrike müsamaha edemeyeceğimizi herkesin anlaması lazım. Yunanistan Türkiye ile hüsn-i münasebatda yaşamadıkça kendisi için ne derece azim zararlar tahsil edeceğini anlamalıdır. Biz ancak bundan sonra kendisi ile hakiki birader gibi yaşayabiliriz. Bundan başka boykotajı uzatarak Osmanlı gemicilerine hakiki bir donanma teşkiline zaman bırakmak istiyoruz. Sahillerimizde öyle her zaman Yunan bayrağı görmek istemiyoruz. Esasen şimdiye kadar Osmanlılar tarafından birçok Yunan vapuru alınmış olduğu gibi daha başkaları da alınacaktır. Ancak bütün bir şerait ihzar edildikten sonra boykotaja nihayet vereceğiz. Yoksa Dâhiliye Nezareti’nin tahrikât-ı umumiyesi beyhudedir.” Muhabir: “İstanbul Boykotaj Reislerinin tekrar Dâhiliye

Boykotçuların bu tutumları; “başka bir hükümetin talimatları” şeklinde yorumların yapılmasına ve hükümetin yetersiz kaldığına yönelik eleştirilere de neden olmuştur.¹⁹⁹⁰ Manastır basınından Neyyir-i Hakikat Gazetesi ise “hükümet boykotajı kaldırabilir mi?” sorusunu sormuş, cevaben de hükümetin boykotajı kaldırmayacağını, hükümetin asayiş ihlali dışındaki konularda milletin işlerine karışma hakkının olmadığını yazmıştır. Ayrıca Dâhiliye Nezareti’nin vilayetlere gönderdiği tamimleri de inceleyerek burada yalnızca *nasihat edin* diye belirtildiğini, boykotaj yapanlar aleyhinde *kanun takibatı yapınız* diye yazmadığını belirtmiş, Girit meselesinin tek ve yegâne azmettiricisinin Yunanistan olduğunu, onları barış yoluyla bu hareketlerinden vazgeçirmenin mümkün olmadığını söylemiş ve hükümetten bu işe karışmaması ricasında bulunmuştur.¹⁹⁹¹

1910 yılı sonlarına doğru Girit konusundaki gerginliğin tekrar tırmanışa geçmesi ve özellikle Giritli müslümanlara yönelik şiddet eylemlerinin artması üzerine boykotaj tekrar alevlenmiştir. Boykotajın en önemli simalarından olan Selanikli Kerim Ağa’nın da basına yaptığı açıklamalarda da bu nokta özellikle vurgulamıştır. Kerim Ağa, boykotajın şiddetinin artması üzerine fikrinin sorulması üzerine; “benim fikrimi soracağınıza bizi boykotajı uygulamaya sevk eden Yunan komşularımıza nasihat etseniz daha iyi olur”¹⁹⁹² diyerek Yunan mallarına karşı boykotaja daha şiddetli devam etmek niyetinde bulunduklarını belirtmiştir.¹⁹⁹³ Boykotajın başından sonuna kadar lideri konumunda olan

Nazırı nezdinde celb edildikleri doğru mudur?” Ziya Bey: “Doğrudur, fakat onlar size söylediğim gibi Dâhiliye Nazırına, boykotajın millet tarafından arzu edilmiş olduğunu ve bir hükümet-i meşrutenin azru-i millete itaat etmesi lazım geleceğini, milletin hükümetin arzusuna itaat edemeyeceğini beyan etmişlerdir.” Bk. “Boykotaj: Ziya Efendi’nin Beyanati”, *Sabah*, No: 7468, 22 Haziran 1326, 5 Temmuz 1910, s. 1-2; “Ambargo Durmayacak”, *Prodos*, 22 Haziran 1910, s. 656.

¹⁹⁹⁰Bk. “Ambargo, Yeni Olaylar, Yeni Gerilim: Başka Bir Hükümetin Talimatları, Ambargo Kalkmadı”, *Prodos*, 23 Haziran 1910, s. 660.

¹⁹⁹¹“Hükümet Boykotajı Kaldırabilir mi”, *Yeni Gazete*, No: 672, 25 Haziran 1326, 8 Temmuz 1910, s. 1-2.

¹⁹⁹²“Girit Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 341, 20 Ağustos 1326, 2 Eylül 1910, s. 2.

¹⁹⁹³“Geçen gün vapurlardan emtia ihracına ve çıkarılan emtianın nakline vasıta olan mavnacı, hamal, arabacı esnafı kendi aralarında bir içtima akd etmiş Yunanistan’ın son zamanlarda hükümet-i Osmaniye hukukuna muarız olmak üzere ahz ettiği tavr ve harekete karşı şiddetli protestolarda bulunduktan sonra boykotaj muamelesini teşdide karar vermişlerdir. Bu karar mucibince ittihaz olunan mevad ber-vech-i âtîdir:

1. Yunan vapurlarıyla gelecek bi’l-umum emtia ve her nevi Yunan emtiası katiyyen ihraç olunmayacaktır.
2. Ecnebi vapurlarıyla gelecek Yunan emtiası -bu vapurların liman rıhtımına yanaşması suretinde ve gümrüğün resmi hamalları vasıtasıyla sahile çıkarılsa dahi- gümrükte terk edilecek, bunlar dâhile nakl olunmayacaklardır.
3. Yunan vapurları ile nakl edilen emtia-i ecnebiye dahi katiyyen çıkarılmayacaktır.
4. Dâhilden Yunan vapurlarına eşya ve emtia ihraç edilmeyecektir.

Kerim Ağa'nın bu kararı tekrar boykotajı şiddetlendirmiş, boykotun sonlanmasına dair umutları da yok etmiştir. Hatta boykot aniden ve daha sert bir şekilde tatbik edilmeye başlamıştır.¹⁹⁹⁴ Kerim Ağa'nın bu açıklaması beraberinde boykotun sadece Selanik'te değil yurdun her yerinde şiddetlenmesine neden olmuştur.¹⁹⁹⁵ Tasvir Gazetesi de boykotun tekrar şiddetlenmesine neden olarak Girit meselesini işaret etmiş ve Girit meselesi muallakta olduğu müddetçe boykotajın kalkacağına inanmanın "Osmanlıları histen mahrum farz eylemek demek" olacağını belirtmiştir.¹⁹⁹⁶

1910 yılının sonlarında İkdam, Sabah, Tanin gibi bazı gazeteler boykotajın son bulması, hiç olmazsa uygulanış şeklinin değiştirilmesi hakkında yaptıkları yayınlara hız vermişler, bu yönde hükümet de yeni emirler vermeye devam etmiştir. En nihayetinde artık boykotajın, ancak boykotaj cemiyetinin ortak kararı sonucu sonlandırılabilceği de kesinleşmiştir. Özellikle Selanik bu süreçte gözlerin dikildiği ve emir beklenen bir merkez olmuş,¹⁹⁹⁷ 1911 yılında da boykotaj cemiyeti bildiriler yayınlarak boykota devam kararını her fırsatta yinelemiştir.¹⁹⁹⁸ Fakat bazı liman kentlerinde boykotun kaldırıldığına

*** On günden beri limanımızda bulunan ve eşyasını ihraç edemeyen biri gaz diğeri kereste yüklü Yunan bandıralı iki sefinenin bu mukarreratın ittihazından evvel vürud ettikleri nazar-ı dikkate alınmış ve bunların bu kadar müddet intizarları ceza-i kâfi görülmüş olduğundan, bu iki vapur hamûlesinin son defa olarak tahliyesi karargir olmuştur. Badema bu kabil vapurların emtiası suret-i katiyede ihrâc olunmayacaktır." Bk. "Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 353, 31 Ağustos 1326, 13 Eylül 1910, s. 2.

¹⁹⁹⁴Örneğin, Selanik'ten gelen haberlerde "Con'a ait Margarita gemisi bugün Pire'ye gelerek açığa demir atmıştır. On kadar sandalcı gemiye yanaşmış, ancak boykotçular tarafından tehdit edilerek yolcuları ve bagajları almadan geri dönmek zorunda kalmışlardır. Kavas refakatinde oraya gelen İsveç Konsolosluğu'nun memuruna gemiye çıkma izni verilmemiştir. Gemi saat 10.30 da rıhtıma yanaşmış ve yolcular bagajlarını bizzat taşımışlardır. Bu şiddetlenme, geçen gün yazdığımız ve Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesinden oluşan Kerim Ağanın yeni bir bildirisi yüzündendir". Bk. "Boykot; Bugünkü Şiddetlenme", *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 6 Eylül 1910.

¹⁹⁹⁵Bursa'dan alınan haberlere göre boykotajın değil sonlanması, daha da şiddetlendiği anlaşılmıştır. Örneğin 1910 Ağustos ayı başlarında Mudanya'dan gelen petrol yüklü bir Yunan vapuru eşyasını çıkaramamış ve Rus tebaasından olan bir şahıs Rusya sefaretinin ısrarına ve hükümetin işe müdahalesine rağmen bir sonuç vermemiştir. Bk. "Girit Meselesi, Boykotaj", *Tasvir-i Efkâr*, No: 347, 25 Ağustos 1910, 7 Eylül 1910, s. 2.

¹⁹⁹⁶"Şımarıklıkta yekta olan kavmi hayalperest Yunani her gün yeni bir hezeyan ile hissiyat-ı Osmaniye'yi rencide eyledikçe boykotajın eskiden daha şedid bir surette devam eyleyeceğine şüphe eylememelidir. Selanik'teki hamiyetli mavnacı ve hamalların ittihaz eyledikleri mukarreratı tebrik ederiz. Biz eminiz ki aynı hissiyat memalik-i Osmaniye'nin her tarafında aynı suretle hüküm-fermadır. Boykotajın yalnız mevrudât-ı Yunaniye'ye hasrı ile iktifa olunmayarak memalik-i Osmaniye'deki Yunanlılara da kemal-i dikkat ve ihtimam ile tatbik ve teşmil olunması elzem olunduğunu ihtara hacet görülmez." Bk. "Girit Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, No: 353, 31 Ağustos 1326, 13 Eylül 1910, s. 2.

¹⁹⁹⁷"Boykotaj Devam Ediyor", *Türkiye*, No: 12, 25 Teşrinievvel 1326, 7 Kasım 1910, s. 3.

¹⁹⁹⁸Bu raporda "şehrimize ithal edilen mallarla tüm Yunan ürünlerine karşı boykot uyguladığını beyan etmektedir. Ameroliptos Gazetesi, resmi raporlara göre boykotun kazalarda devam ettiğini yazmaktadır.

dair haberler de alınmaya başlanmıştır. Bu süreç ilk olarak Zonguldak'ta başlamış, ardından irili ufaklı pek çok yerleşim yerinde bilhassa ekonominin oldukça tıkanması nedeniyle boykotaja son verilmiştir. 1911'in Mart ayında ise bunun ilk örneği Çanakkale'de gerçekleşmiş ve Çanakkale'de boykotun kaldırılmasıyla Yunan gemileri Çanakkale boğazından geçerek Çanakkale Limanına yanaşmaya başlamış ve çok geçmeden Çanakkale'de boykot tamamıyla sona ermiştir.¹⁹⁹⁹ Bunu Edremit, Midilli ve Ayvalık takip etmiş ve buralarda da boykot tamamen kalkmıştır.²⁰⁰⁰

Bu arada Dâhiliye Nezareti'ne de art arda Osmanlı limanlarında ecnebi vapurlarına boykotaj uygulanmadığı ve Yunanlı işletmelere uygulanan boykotajın da kalktığı hakkında vilayetlerden haberler gelmeye başlamıştır.²⁰⁰¹ Örneğin, 19 Ekim 1911'de Edirne'deki iskelelerde kayıkçıların artık boykotaj yapmadığı haberi merkeze iletilmiş,²⁰⁰² Aydın'dan Bâbıali'ye gönderilen bir telgrafta ise boykotajın kaldırıldığı, ayrıca İzmir'deki boykotajın da sonlandırıldığı bildirilmiştir. Yine İzmir'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Aralık 1911 tarihli belgede de “burada boykotaj hayli zaman evvel yasaklanmıştır. Hatta Yunan vapurları bile buraya serbestçe gelip ticaret yapabilmektedirler” bilgisi verilmiştir.²⁰⁰³ Yaklaşık bir buçuk senedir herkesin beklediği haber ise boykotajın merkezi olan Selanik'ten Dâhiliye Nezareti'ne 21 Aralık 1911 tarihinde gönderilmiş olan bir telgrafta yer almıştır. Bu telgrafla bölgede artık boykotaj yapılmadığı bildirilmiş ve böylece 1910-11 Yunanistan boykotajı da son bulmuştur.²⁰⁰⁴

1911 Aralık ayında boykotaj, başlamasının aksine sessizce son bulmuş, hatta boykot kelimesinin yerini zamanla Yunanistan ile dostluk kelimeleri bile almaya başlamıştır. Özellikle İngiltere, boykotaj boyunca Yunanistan'ın en önemli destekçisi

Ayvalık'ta Yunan uyruklarının taşınmaz mallarının devri için birçok zorluklar çıkartılmakta bildirilmektedir.” Bk. “Boykot”, *Amaltheia*, 6 Şubat 1911, s. 129.

¹⁹⁹⁹“Boykotun Kaldırılması”, *Amaltheia*, 22 Mart 1911, s. 245; “Boykot”, *Amaltheia*, 11 Mayıs 1911, s. 430.

²⁰⁰⁰“Boykot”, *Amaltheia*, 21 Mayıs 1911; “Yunanlılara Karşı Boykot”, *Maşrık (Tanzimat)*, No: 93, 8 Teşrinievvel 1328, 21 Ekim 1911, s. 3.

²⁰⁰¹BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 45, (H-01-02-1330).

²⁰⁰²BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 13, (H-13-11-1329).

²⁰⁰³BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 20, (H-22-12-1329); BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 21, (H-22-12-1329).

²⁰⁰⁴BOA, DH.İD. 134/5, belge no: 33, (H-09-01-1330).

olmuş, buna rağmen boykotun sonlandırılması hiç de kolay bir iş olmamıştır.²⁰⁰⁵ Ancak Trablusgarp Savaşı ve onu takip eden Balkan Savaşlarından sonra değil boykot, Girit dahi unutulmuştur. Bu arada büyük devletler ve özellikle de İngiltere, Girit meselesinde başından beri bulmakta zorlandığı çözümü sonunda keşfetmiş ve Londra Konferansı'nın ilk oturumunda Girit'in Yunanistan'a ilhakı onaylanmıştır.

²⁰⁰⁵İngiliz Büyükelçisi Lowther, “dört büyük gücün bir o kadar haksız ve kışkırtıcı olan bu ekonomik çatışmayı, bir gün başka bir konuda içlerinden biri veya daha fazlasına yönelebilecek tehlikeli silahı neden hoş gördüklerini anlayamadığını” yazmıştır. Bk. Ahladi (2008). **a.g.k.**, s. 194.

SONUÇ

Doğu Akdeniz her yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda da odak noktası olmayı başarmıştır. Bu sefer ortaya çıkan mücadelenin adı *güçler dengesi* olmuştur. Bu savaşın Doğu Akdeniz ile bağlantılı olan bölgelerinde oklar tekrar yayından çıkartılmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin sınırları da özellikle Fransa ve İngiltere'nin okyanuslardaki mücadelesinin Doğu Akdeniz'e kaymasıyla, yeni bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan süreç ise beraberinde Osmanlı topraklarında yeni bir dönemin açılışına neden olmuştur; “Şark Meselesi.”

Balkanlarda başlayan isyanlar, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale yolunu açmış, böylelikle bu isyanlar önce uluslararası bir boyuta, daha sonrada milli bir kimliğe kavuşmuştur. İlk kıvılcım Mora İsyanı ile başlamış, ardından neredeyse tüm Balkanlara yayılan isyan ateşi, Osmanlı Devleti için hızla yaklaşmakta olan sonun da habercisi olmuştur. Bu haberci; beraberinde umulmadık büyüklükte toprak kayıplarını ve uğranılan yenilgiler ise sonucu oldukça ağır antlaşmaları beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti, Mora isyanı ile başlayan süreçte Hristiyan halkın isyan hareketleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu konunun tam merkezinde Kıbrıs'tan sonra Akdeniz'in en önemli adası olan Girit yer almaktadır. Girit, Osmanlı Devleti'ne en son katılan Akdeniz adası olmasının yanında, adanın stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle fetihten sonra özel bir idare şeklinde yönetilmiştir. Bu süreçte Girit'te uygulanan Osmanlı idaresi gerek hukuk gerek siyaset ve gerekse toplumun her alanında kendini göstermiş, Müslüman halkla beraber Hristiyan halkın da refah düzeyi yükselmiştir.

Girit'te özellikle eğitim ve dil konusu Rumlar arasında önemini korumayı başarmıştır. Hatta resmi dil bile Rumcayla temellendirilmiştir. Fakat Girit'te sağlanan bu istikrar ve huzur ortamının devamlılığı önce Rusya'nın Grek Projesine²⁰⁰⁶ ve daha sonra da Yunanistan'ın Megali İdeasına takılmıştır. Özellikle Rusya'nın Grek Projesi'nin uygulama sahasına inmesiyle, Osmanlı-Rus savaşı da kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu savaş; II. Katerina'nın dahi hayretini gizleyemediği Rus *hüneri* ve Türk *beceriksizliğinin* bir ürünü olan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla noktalanmıştır (1774). Küçük Kaynarca Antlaşması her yönden Osmanlı Devleti'nin prestijini zedelemiş, antlaşmanın özellikle

²⁰⁰⁶Bk. S. Yüksel (2013). “1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. S. 23, Aralık 2013, s. 99-122.

Ruslara, Osmanlı Ortodoksları üzerinde himaye hakkı verdiği iddia edilen; 7. ve 14. maddeleri, Osmanlı Devleti'ni sonu gelmez olayların içine çekmiştir. Bu arada Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin kurulması ise planlı, programlı ve örgütlü bir Megali İdea'nın da temelini oluşturmuştur.

Bu süreçte başlayan Mora İsyanı beraberinde, büyük güçlerin özellikle Balkanlara olan ilgisi henüz yoğunlaşmamış olan İngiltere'nin dikkatini bu yöne çekmiştir. İngiltere, Balkanlarda başlayan isyanlarla beraber dış politikasının temellerini tekrar çizmiştir. İngiltere'nin bu politikasının merkezini; Rusya ve Doğu Akdeniz çıkarları oluşturmuştur. Bundan sonra Balkanlar, Osmanlı Devleti'ne karşı birçok konuda dış müdahale ile sonuçlanacak meselelerinin de başlangıcı olmuştur. Baş aktörler zaman zaman değişse ve bu süreçte Fransa, Rusya gibi ülkeler aktif rol alsada ipler ve son söz daima İngiltere'de olmuştur.

Mora isyanı, Osmanlı Devleti için Balkan uluslarına bir örnek oluşturması bakımından Balkan sınırlarını da aşmış ve Girit'e kadar ulaşmıştır. Yunanistan'ın Megali İdea bağlamında Osmanlı aleyhine sürekli genişleme projesinin kilit taşı ise Girit oluşturmuştur. Girit, Yunanistan için adeta iç politikanın temel bir unsuru; hatta siyasi istikrarın da nerdeyse tek kozu haline gelmiştir. Bu nedenle Girit'in Yunanistan'a ilhakı ve bu süreçte Etnik-i Eterya etkisi ile Girit'te alevlendirilen isyanlar, Girit için yeni bir dönemi beraberinde getirmiş; isyanlar çağını başlatmıştır.

Girit her isyan sonunda yeni ayrıcalıklara, en nihayetinde ise yeni bir anayasa ve meclise kavuşmuştur. İsyanlar sonucunda elde edilen bu haklar, Osmanlı ricalinin düşüncesinin aksine; Girit'in Osmanlıyla olan bağlarının güçlenmesini sağlamaktan ziyade, bu bağları daha da azaltacak ve hatta ayrılık isteklerini de körükleyecek bir süreci de başlatmıştır. Bu süreçte Girit iç siyaseti de Girit'in Yunanistan'a ilhakı konusunda sürekli genişlemiştir. Bu noktadan sonra süreç hem Osmanlı hem de Giritli müslümanlar açısından hep aleyhte işlemiştir. Girit Müslüman nüfus her isyan olayından sonra özellikle Anadolu'ya göç etmeye başlamış, yaşanan bu yoğun göçler Osmanlı vatanında çeşitli sosyo-politik olayların da tetikleyici unsuru haline gelmiştir. Özellikle Yeni Osmanlılar akımı ile Girit'le ilgili yeni bir yazın ve söylem gelişmiş; Girit meselesi, Girit Yunanistan'a ilhak oluncaya değin gündemdeki önemli yerini muhafaza etmeye devam

etmiştir. Girit'in Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki yeri ve önemi de Girit'e olan uluslararası ilgiyi hep canlı tutmuştur.

Osmanlı-Yunan ilişkilerinin sürekli olarak Girit konusunda çakışan politikası beraberinde gündeme savaşı da getirmiş ve 1897 yılında patlak veren Osmanlı-Yunan savaşı, Osmanlı Devleti'nin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ancak Yunanistan'ın uğradığı bu hezimet dahi Yunanistan'ı Girit konusundaki isteklerinden vazgeçirememiş, hatta bu süreçte büyük güçler koruyuculuk vasfı takınarak ve statükonun muhafazası söylemi ile tekrar devreye girmiştir. Bu durum en nihayetine büyük devletlerin adaya müdahalesine kadar varacak olan süreci de başlatmıştır.

Bu sürecin en önemli aktörlerinde biri olan İngiltere'nin Yunanistan'a vermiş olduğu ilhaka dair vaatleri meseleyi daha da derinleştirmiştir. İngiltere'nin Girit meselesinde Yunan taraftarı bir politika izlemesi, Girit'in hızla Yunanlılaştırılmasına da imkân tanımıştır. Girit'te Yunanlılaşma öyle bir hal almıştır ki Yunan milli bayramları dahi Girit'te resmi ve milli birer bayram olarak kutlanır olmuştur. Bunun yanı sıra çeşitli Yunan yasaları da zaman içerisinde Girit meclisi tarafından benimsenerek yasalaştırılmış ve tek tek uygulama sahasına girmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti ile Girit bağları da muhtariyet adı altında giderek soluklaşmış, büyük devletlerin müdahalesiyle önce siyasi alandaki hak kayıpları, beraberinde Osmanlı askerinin de adayı boşaltmasıyla Osmanlı hak ve hukuku artık sorgulanır hale gelmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Girit meclisinin, Yunanistan'a ilhak kararı almasıyla Osmanlı Devlet ve toplumunda Girit'e olan ilgi de yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin izlediği politikanın temelini; Girit'te Osmanlı hukukunun devamı ve Girit'in muhtariyetinin korunması oluşturmuş, yeni bir politika ise üretilmemiştir. Bu esnada Osmanlı Devleti, Girit'te kesin çözüm için İngiltere ile uyum içerisinde bir politika izlemek zorunda kalmış, ayrıca Yunanistan'a karşı ise zaman zaman savaş kozunu ortaya koymayı da ihmal etmemiştir. Bu süreçte Yunanistan, ilhak kararını büyük devletlerin isteği doğrultusunda tanımamış, Girit hükümeti ise bu gibi fevri hareketlerden kaçınılması konusunda büyük devletler tarafından uyarılmıştır. Giritliler her ne kadar büyük güçlerin ihtarı olsa da ilhak istemine 1908, 1909, 1910 ve 1911 yıllarında gerçekleşen her Girit meclisi açılışında; Yunan kralı adına yemin edilerek devam etmiştir.

Girit'in 1908'de Yunanistan'a ilhak edileceği haberi Osmanlı toplumunda adeta deprem etkisi oluşturmuştur. Osmanlı halkı, önce mitingler ve akabinde ise hükümete ve meclise çekilen protesto telgraflarıyla Girit'te yaşanmakta olan sürece karşı tepkilerini “ya Girit ya ölüm” sloganı ile dile getirmişlerdir. Osmanlı toplumunda oluşan bu heyecan, hükümeti de etkilemiş ve Girit meselesinde aktif bir siyaset izlenmesi, hükümetlerin iktidarda kalmasının da adeta *ana şartı* haline gelmiştir.

Özellikle 1908 ve 1909 yıllarında Girit meclisinin ilhak kararı sonrası toplumda Yunanistan'a karşı gelişen olumsuz duygular beraberinde boykotun da gündeme gelmesine neden olmuştur. Esasen halk boykot konusunu önceden deneyimlemiş ve bu konuda siyasi arenada bir koz da elde etmiştir. Daha önce Bosna-Hersek'in ilhakı sonrası Avusturya'ya uygulanan boykot, Girit konusunda da adeta itici bir güç olmuştur. Fakat bu süreçte ortaya çıkan boykot gerek uygulama alanı gerekse etkisi bakımından istenilen sonucu verememiştir. Bunun en önemli nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı iç politikadan kaynaklanmaktadır. Çünkü Girit meselesi özelinde Yunanistan ile olan ilişkilerin sertleşmesi ve bunun Osmanlı Rumlarıyla olan bağlantısı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeni dönemde hedeflediği Osmanlıcılık politikasına terstir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra *ittihad-ı anasır* ideolojisi nerdeyse herkesin dilinde yer etmiş bir kelime haline gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ittihad-ı anasırın gerçekleşmesi ile ülkenin ilerlemeye ve gelişmeye başlayacağını düşünmüştür. Bunun içinde merkezîyetçi bir politika izleyerek daha homojen bir nüfus oluşturmaya çalışmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu amaçla iki yol belirlemiştir: Hristiyan halklara padişah tarafından büyük devletlerin baskısıyla tanınan dinsel ve kültürel ayrıcalıkları kaldırmak, Türkçe'nin her yere girmesini sağlamak. Bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumdaki ayrıcalıkları ortadan kaldırmak istemesi gayrimüslimler arasında da bazı sorunların çıkmasına neden olmuştur.

Rumlar ve özellikle Rum basını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'dan sonraki siyasal faaliyetlerini adeta muhalefeti engelleyen ve milletlerin politik ve kültürel özerkliklerini kısıtlayan, Türk milliyetçiliğinin kültürel ve politik isteklerini yansıtan bir politika olarak değerlendirmişlerdir. Bu algı ise Osmanlı milletlerinin birbirine olan yabancılaşmasını daha da arttırmıştır. Özellikle Rumlar, meşrutiyet rejimi öncesi ayrıcalıklarından vazgeçmek istememişlerdir. Rum Patrik III. Yuvakim, İttihat ve Terakki

Cemiyeti'nin bu politikasının farkına varmakta gecikmemiş ve ayrıcalıkların en önemli savunucusu olmuştur.²⁰⁰⁷

1909-1910 yılına gelindiğinde ise Osmanlılık kavramı en çok tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Çünkü bu kelime ne kadar çok kullanılır ve herkese kabul ettirilirse yani ittihad-ı anasır gerçekleşirse devletin ancak bu şekilde ayakta kalabileceği görüşü hâkim olmuştur. Ancak 1910 yılında Osmanlı Rumları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasını gerginleştiren en önemli konulardan biri Girit olayı olmuştur. Bu konu aynı zamanda Türk-Yunan ilişkilerini ve beraberinde Osmanlı Rumlarını da gündeme taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nde gerek siyasi kanat ve gerekse Türkçe basın kanadı, Girit konusunda Osmanlı Rumlarıyla beraber bütün Osmanlıların birlikte bir politika takip etmesi gerekliliğini ve Osmanlı uyumu konusunda görüşler ortaya koymuşlardır. Özellikle Türkçe basın Osmanlı Rumlarını bu konuda uyarıcı yazılar yazmışlar ve dış politika da Yunanistan'a ortak bir duruş sergilenmesinin önemine vurgu yapmışlardır. Rumca basın ise boykot uygulamalarına başından sonuna karşı çıkmış ve destek vermemiştir.

1910 yılına gelindiğinde Girit meclisinde tekrar Yunan kralın adına yemin edilmesi ve Yunanistan'a ilhak kararı alınması konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Fakat meclis açılışında yaşanan Müslüman mebusların darp edilmesi ve yemin olayı, Babiâli'nin yoğun diplomasi atakları sayesinde konunun uluslararası alanda yankı bulmasını sağlamış ve beraberinde büyük güçlerin adaya donanma göndermeleriyle sonuçlanmıştır. Ancak Girit meclisinde Hristiyan mebuslar yine Yunan kralı adına yemin etmişler, bununla birlikte Giritli siyasilerin Atina parlamentosuna katılma girişimi ve en nihayetinde Venizelos'un Yunanistan başbakanı olarak seçimi; gerilimin iyice tırmanmasına neden olmuştur. Osmanlı kamuoyunun tepkisi ise bu süreçte yatıştırılamamıştır. Nitekim Osmanlı topraklarının hemen her yerinde ardı ardına mitingler düzenlenmeye ve bunların akabinde boykotaj kararları alınarak Yunanistan'a boykot ilan edilmeye başlanmış, Osmanlı kamuoyunu daha önce benzeri olsa da daha

²⁰⁰⁷Rum Patriği bir demecinde “denetimi asla kabul etmeyeceğim, Patrikhane hükümete karşı sorumludur. Hükümet bu kadarla yetinmelidir. Nasıl ki yüzlerce yıl yetinmiştir. Bu konudaki tarihsel hakkımızı her şeye ve herkese karşı savunacağız” demiştir. Bk. *Tanin*, 15 Ekim 1909.

uzun ve daha planlı bir boykot eylemine yönlendirmiştir. Özellikle Yunan Kralı George'nin yurt dışı seyahatlerinde Girit'te tek çözümünün; Yunanistan'a ilhaktan geçtiğini söylemesi bardağı taşıran son damla olmuş, böylece Osmanlı kamuoyu belli bir noktaya kilitlenmiştir: Yunanistan'ın cezalandırılması, yani boykot.

Girit meselesi ve Yunanistan'a boykot ilanı ilk önce liman kentlerinde özellikle daha önce bu işi başından sonuna göğüsleyen kentlerde başlasa da (İzmir, İstanbul, Selanik vb.) daha sonra yurdun her yerinde boykot ilanları yapılmıştır. Bu boykottaki gerek öncü kentler ve gerekse lider isimler esasen daha önceki boykotlarda yer aldıkları için deneyimlerini de beraberinde getirmiştir. Mitinglerle beraber boykotaj cemiyetleri de ardı ardına kurulmuştur. Bu cemiyetler nerdeyse boykotaj ilan edilen her yerde kurulsun da merkez bazen İstanbul bazen de Selanik olmuştur. Bu cemiyetler boykotun yol ve yöntemi konusunda halkı bilgilendirmek ve karışıklıkların da önüne geçebilmek için özellikle basını araç olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte levhalar, hatta tellallar dahi kullanılmıştır.

Boykotaj cemiyeti üyelerinin ve basının boykotaj da hedef gösterilen ülkenin Yunanistan olmasının esas nedenleri içinde Yunan ticaretinin ülke deniz ticaretindeki öncü rolünün de kırılması ve bu fırsattan yararlanılarak Türk girişimcilerin devreye sokulması isteği de ön planda olmuştur. Boykot, öncelikle Yunan vapur işletmelerine karşı ilan edilmiş olsa da boykotun boyutu daha sonra genişletilmiş ve Yunan işletme ve mağazalarına daha sonra da Yunanlı olan her şeye karşı uygulanmıştır. Her yerde boykotun uygulanması kendi içinde farklı örneklerle sahne olmuştur. Zaman zaman boykota asayiş ihlalleri, hak ihlalleri, çeşitli karışıklıklar (Rum veya yabancı işletmeciler) konusunda da haber olmaya başlamıştır.

Yunanistan boykota büyük bir tepki vermiş ve sürekli olarak gerek iç politika da ve gerekse dış politika da boykotun sonlandırılması için yoğun bir savaş vermiştir. Bu süreçte en çok mesai yapan isim ise Dersaadet Sefiri Gariparis olmuştur. Yunanistan'ın boykotu, uluslararası arena da şikâyet etmek için kullandığı en önemli argümanlar ise boykotun bir halk hareketi olmadığı, hükümetin desteklediği ve ulusal antlaşmalara aykırılığı tezi olmuştur. Bu konuda özellikle Avrupa devletlerinin müdahalesi için yoğun bir mesai harcamış, hatta sadece şikâyet değil beraberinde zararları için tazminat almak amacıyla mücadele de etmiştir.

Avrupa devletleri boykot konusunda direk müdahil olmasalar da kendi ekonomik çıkarları söz konusu olduğunda direk konsoloslarını devreye sokmuşlardır. Hariciye Nezaretine bu konuda yoğun bir şekilde şikâyetler iletilmiş, bunun üzerine Osmanlı hükümeti boykota yabancıların dâhil edilmemesi için çeşitli önlemler almıştır. Fakat boykot uzadıkça ve etki alanı genişledikçe yabancı ülkelerin hükümet üzerindeki baskısının artması, Girit meselesi konusunda izlenen siyasete de zarar vermeye başlamış, Avrupa’da Osmanlı aleyhtarlığının da yükselmesine neden olmuştur. Bu durum hükümetin prestijine zarar vermesinin yanında, Girit meselesinde büyük güçlerle birlikte hareket edilmesi siyasetine de ters düşmüştür.

Boykot ilanı ve beraberinde kurulan cemiyetleri ve boykot eylemlerini hükümet başlangıçta milletin isteği olarak değerlendirmiş, ama süreçte gelişen olaylar nedeniyle bu tutumundan vazgeçmiş ve boykotun son bulması için çalışmalara başlamıştır. Fakat hükümetin boykotçulara öncelikle nasihat edilmesi, daha sonra da ihtarlar verilmesi yolundaki emirleri beraberinde boykotçularla hükümeti karşı karşıya getirmiş ve çoğunlukla hükümetin genelgelerine uyulmamıştır. Hükümetin boykotçularla olan mücadelesi boykotun sonuna kadar devam etmiştir.

Boykot eylemleri 1910 yılı içinde inişli çıkışlı bir hal alsa da yılın sonuna doğru tekrar alevlenmiştir. Bunun en önemli nedeni Girit ve namzetler meselesi ve Girit meclisinin tekrar açılış süreci ve yemin konusu ve beraberinde toplumu en çok üzen konu olan Giritli müslümanların dayanılmaz halleri, boykotun şiddetinin artmasına ve uzun bir süre daha devam etmesine neden olmuştur. Boykotun esas sahipleri hamallar, mavnacılar ve arabacılar olsa da esasen boykot tam anlamıyla bir halk hareketi olarak işlemiştir. Ancak bu süreçte özellikle Giritli göçmenlerin boykottaki rolleri artmış ve birçok yerde boykotta ön plana çıkmaya başlamışlardır.

Osmanlı Rumları açısından ise vaziyet karmaşık bir hal almıştır. Çünkü Yunanistan ve Girit konusunda toplumsal tepki verme noktasında Rumların birlikteliği yakalamada yer yer sorunlar yaşadığı görülmüştür. Osmanlı Rumları her ne kadar Girit’in ilhakı konusunda mitinglere katılsalar da boykot konusunda çekimser kalmışlardır. Bunun en önemli nedeni; Yunanistan ile Rumlar arasındaki dini, tarihi, ekonomik ve birçok noktada birliktelik yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle eğitim konusunda Rum Patrikhanesi ile Yunanistan’ın aynı müfredat ile yol alması, bununla

birlikte yoğun ekonomik ilişkiler beraberinde aynı duygu ve düşüncelerin işlendiğine dair birçok örneğin sergilenmesine neden olmuştur. Rumların yoğun olarak yaşadığı Ege Bölgesinde özellikle adalarda, Yunanlılarla olan yoğun ekonomik ilişkileri bu bölgelerin boykottan daha fazla zarar görmesine, bununla birlikte birçok kimlik karışıklığına da neden olmuştur.

Boykotun sonlandırılması ve boykotun zararları konusu, boykotun uzaması ve alanının genişlemesi ile daha da ön plana çıkan bir konu halini almıştır. Özellikle Osmanlı Rumlarının zaman zaman boykotta maruz kalması, boykotta yer yer şiddet olaylarının meydana gelmesi, yabancıların da boykottan zarar görmeye başlaması gibi nedenlerden dolayı boykotun bir an evvel sonlandırılması gereği ve isteği artık net olarak sütunlardaki yerini bulmaya başlamıştır.

Boykot ve zararları konusu basında boykotun başlangıcından sonuna kadar zaman zaman istatistikler verilerek Türkçe ve Rumca basın tarafından farklı şekillerde işlenmiştir. Türkçe basın, Yunanistan'ın boykottan aldığı zararı frank bazında ortaya koyarken; Rumca basın ise Osmanlı ekonomisinin durağan bir yıl geçirdiğini istatistiksel açıdan ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle boykot sırasında kömür ile çalışan fabrikaların durma noktasına gelmesi, bununla birlikte kömür işletmelerinin ise yoğun olarak Yunan vapur işletmeleriyle taşıma yapması, bu yerlerin boykottan hemen ayrılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte birçok liman ve adanın ticaret ve ulaşım ağının sadece Yunan vapur işletmeleriyle gerçekleşmesi de bu gibi yerlerde hayatın durma noktasına gelmesine sebep olmuştur.

Girit siyaseti ve Yunanistan ile olan ilişkiler noktasında şiddetlenen boykot, 1911 yılının ilk aylarında da temel gündem maddesi olmaya devam etmiştir. Fakat 1911 yılının ortalarından itibaren boykotun şiddeti birçok yerde azalmış, en nihayetinde yılın sonlarına doğru etkisini yitirmiş ve boykot cemiyetleri birer birer boykotun son bulduğunu ilan etmişlerdir.

Boykot haberleri yerini yeni ve daha şiddetli haberlere bırakmış, on yıllık savaş döneminin ilk mücadelesi Trablusgarp Savaşı ile başlamıştır. Artık yeni bir gündem, yeni bir düşman ve yeni bir mücadele alanı halkın gündemine girmiştir. Bu süreçte değil boykot, Girit dahi unutulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO: Bâbıalî Evrak Odası

BEO.003632.272367.002-010, (H-24-08-1327).

DH: Dahiliye Tasnifi

DH.İD: Dahiliye İdari

DH. İD., 124-1, 63, (1326-Za-26).

DH. İD., 124-1, 53, (1326-Za-26).

DH.İD.00134.00002.005, (H-13-06-1329)

DH. İD.00134.00005.001-045, (H-01-02-1330)

DH.MKT: Dahiliye Mektubî Kalemi

DH. MKT., 2629, 97, (1326-N-17/5 Eylül 1324).

DH. MKT., 2872, (10-1326-Za-7).

DH.MUİ: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

DH.MUİ..00107.00039.005, (H-20-06-1328).

DH.MUİ..00110.00026.002, (H-26-06-1328).

DH.MUİ..00110.00038.003-004, (H-28-06-1328).

DH.MUİ..00113.00049.002-004, (H-20-07-1328).

DH.MUİ..00113.00060.002-004, (H-06-08-1328).

DH.MUİ..00115.000018.002, (H-17-07-1328).

DH. MUİ.00133.00143.001, (H-29-12-1327).

DH.MUİ..00140.00026.001, (H-29-12-1328).

DH.SYS: Siyasî

DH.SYS.00022.00001.3-31, (H-15-09-1328/ H-04-12-1329).

DH. SYS. 00022.00002.5.003-028, (H-19-01-1330).

HR: Hariciye Nezareti

HR.SFR. Hariciye Sefaretler

HR.SFR.1..., 152/37, (M-27-09-1909).

HR.SFR.3... 615/5-11, (M-02-05-1910/14-05-1910).

HR.SFR.3.. 615/20, (M-26-05-1910).

HR.SFR.3.. 616/4 (M-02-08-1910).

HR.SFR.3... 616/11-13, (M-01-12-1910/31-12-1910).

HR.SFR.3... 618/75, (M-21-12-1910).

HR.SFR.3... 628/4-7-12-76-77-79-82-84-87, (M-04-01-1911/06-12-1911).

HR.SFR.3.. 628/87, (M-14-12-1910).

HR.SFR.3... 636/12 (M-01-03-1911).

HR.SYS. 2902/92 (M-25-11-1910).

HR.SYS. 2903/43 (M-31-12-1910).

HR.SYS. 514/3 (M-04-01-1911).

HR.SYS. 2908/8-59, (M-06-01-1912/27-01-1912).

TFR: Rumeli Müfettişliği (Taşradan Gelen)

TFR.1.SL.00216.21539.001, (H-28-07-1327).

Y.A..HUS: Yıldız Hususî Maruzât

Y..A...HUS. 486/88 (H-16-02-1323).

Y..A...HUS. 506/124-145 (H-13-08-1324/23-08-1324).

Y..A...HUS. 509/38 (H-12-01-1325).

2. Yayımlanmış Vesikalar

Academy of Science, Sofya, 1978, s. 561-566.

Adana İtidal Gazetesi, 5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909, C. I, (Haz. Dr. Ahmet Uçar, Selman Soydemir, Kemal Erkan), Ankara: TTK, 2014.

Amerikan Elçiliğinin Türkiye İzlenimleri. 39. Elçilik: 14 Haziran 1910'da dosyalandı.

Askeri Tarih Belgeleri Girit-Sisam Özel Sayısı Osmanlı Devri İç İsyanları (ODİ), Ekim 2006, Yıl: 55, S. 119.

Çok Dilli İletişim Merkezi: İstanbul Kataloğu. İstanbul, 2010, s. 31.

Girit Kanun-ı Esasisi. Hanya 16 Nisan 1899, 34 s.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864–1914). İzmir: İzmir Ticaret Odası, 1998, 323 s.

Osmanlı-Yunan Harbi. Ankara: ATASE, 1313.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye. 1317.

Üsküp, Yıldız -Pazar Günleri Çıkar Açık Türkçe Risaledir-. (Haz. Abdülkadir Hayber; Recai Özcan), Ankara: Kurgan Edebiyat, 2012.

“107-A Resolution of the First Meeting of the Citizens from Shtip, Held on September 13th, 1908, Protesting Against Malpractices during the Elections to the Ottoman Parliment”. *Macedonia Documents and Material*, Bulgarian.

Düştur ve Zabıtlar

Düştur. I. Tertip, C. IV, İstanbul, 1299, ss. 859-863.

Düştur. I. Tertip, C. V, (3 Zilkade 1304/24 Temmuz 1887), s. 855 vd.

Düştur. I. Tertip, C. VI, s. 462 vd.

“Girit Vilayet Nizamnamesi”. *Düştur*, (25 Ramazan 1284/20.01.1868), 1. Tertip, C. I, ss. 652-687.

MMZC, D. 1, C. 1, İ. 4, (10 Kanun-ı evvel 1324), ss. 33-34.

MMZC, D.1, C.1, İS. 1, İ. 7, (17 Kanun-ı evvel 1324), Çarşamba, (Sualler ve İstizahlar), ss. 80-84.

MMZC, D.1, İS. 1, C.1, İ.8, İS. 1, (18 Kanun-ı evvel 1324), ss. 91-96.

MMZC, D. 1, İ. 24, C. 2, (26 Kânun-ı sani 1324), ss. 515-516.

MMZC, D. 1, C.1, İ.S. 1, İ. 11, (31 Kanun-ı evvel 1324), Çarşamba, ss. 164-180.

MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, İ. 91, (30 Mayıs 1325), Cumartesi, ss. 317.

MMZC, D. 1, C. 4, İ.S. 1, İ. 96, (6 Haziran 1325), Cumartesi, (Sualler ve İstizahlar), ss. 483-490.

MMZC, D. 1, C. 5, İ.S. 1, İ. 120, (16 Temmuz 1325), ss. 570-587.

MMZC, D. 1, C.5, İ.S. 2, İ. 87, (28 Nisan 1326), ss. 96-137.

MMZC, D. 1, C. 5, İ.S. 2, İ. 89, (1 Mayıs 1326), ss. 163-164.

MMZC, D.1, C.5, İ.S. 2, İ. 92, (5 Mayıs 1326), ss. 283-287.

MMZC, D. 1, C. 5, İ.S. 2, İ. 99, (15 Mayıs 1326), Cumartesi, ss. 528-530.

MMZC, D.1, C.6, İ.S. 2, İ. 125, (15 Haziran 1326), Salı, ss. 633-638.

MMZC, D.1, C.5, İ.S. 2, İ. 104, (22 Mayıs 1326), Cumartesi, ss. 689-699.

MMZC, D.1, C.1, İ.S. 3, İ. 10, (20 Teşrin-i Sani 1326), ss. 282-284.

MMZC, D.1, C.1, İ.S. 3, İ. 12, (24 Teşrin-i Sani 1326), ss. 353-424.

MMZC, D. 1, C.1, İ.S. 3, İ. 13, (25 Teşrin-i Sani 1326), Perşembe, ss. 427-437.

MMZC, D. 1, C.5, İ.S. 3, İ. 83, (6 Nisan 1327 (1911)), Çarşamba, ss. 450-461.

MMZC, D. 2, C.2, İ.S. 1, İ. 33, (2 Temmuz 1328 (1912)), Pazartesi, ss. 315-334.

3. Süreli Yayınlar

Osmanlıca Gazeteler

Ahenk	Maşrık (Tanzimat)
Akşam, (1943)	Meram (Konya)
Anadolu	Rumeli
Balkan	Sabah
Beyanülhak,	Sada-yı Millet
Beyaz Dağlar Gazetesi (Girit Gazetesi)	Sayû Amel
Ceride	Sebilürreşad
Erciyes (Kayseri)	Selamet-i Umumiye
Ertuğrul (Bursa)	Servet-i Fünun
Eskişehir Gazetesi	Sırat-ı Müstakim
Hakem (Konya)	Şurayı Ümmet

Hikmet

Hizmet

Hür Memleket

İkdam

İstikbal (Hanya)

İstişare

İtidal

İttihad

İttihat ve Terakki

Kalem Dergisi

Köroğlu (Kastamonu)

Köylü

Makedonya Gazetesi

Rumca Gazeteler

Amaltheia Gazetesi (İzmir)

Anayasa (Sintağma) (İzmir Gazetesi)

Embros Gazetesi (Yunanistan)

Kilise Gerçeği

Neologos

Prodos Gazetesi

Sosyalist Erğatis (İşçi) Gazetesi

Tahidromos (İstanbul Gazetesi)

Yabancı Gazeteler

The Times (London, England)

Mecheroutiette

Tanin

Tanzimat

Tasvir-i Efkâr

Tearûf-i Müslimin

Teminat

Tercüman-ı Hakikat

Türkiye Gazetesi

Ümid (Girit)

Vicdan (Sivas)

Volkan

Yeni Gazete

Yeni İkdam

4. Kitaplar ve Tezler

- ADIEKE, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı, (1896-1908)*, Ankara: TTK.
- AHMAD, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev: Fatmagül Berkay), (3. baskı), İstanbul: Kaynak Yay.
- AHMAD, F. (1999). *İttihat ve Terakki, 1908-1914*, (5. baskı), İstanbul: Kaynak Yay.
- Ahmet Cevdet Paşa (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. II*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ahmed Lütü Efendi (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, C. 1*, İstanbul: YKY.
- Ahmet Refik (1324). *İnkılâb-ı Azim*, İstanbul.
- AKŞİN, S. (1998). *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.
- AKYILDIZ, A. (2007). *Haliç'te Seyrüsefer Haliç Vapurları Şirketi*, İstanbul.
- ALKAN, A. T. (2001). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Ufuk Yay.
- ALTUNDAĞ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841*. (2. baskı), 1. Kısım, Ankara TTK Yay.
- ANASTASSİADO, M. (2010). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik 1830-1912*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- ANDERSON, M. S. (2020). *Doğu Sorunu, 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. (Çev: İdil Eser), İstanbul: YKY.
- ARMAOĞLU, F. (2014). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). (14. baskı). İstanbul: Timaş Yay.
- ATABAŞ, C. (2011). *Sava Paşa'nın Girit Valiliği (1885-1887)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, YL.
- ATALAY, B. (2001). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*. İstanbul.
- AUGUSTINOS, G. (1997). *Küçük Asya Rumları*. (Çev: Devrim Evcı), Ankara: Ayraç Yay.

- AVCIOĞLU, D. (1996). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. C. III., İstanbul: Tekin Yayınevi.
- AYDIN, M. (2008). *Girit Sarı Kitap*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- BANOĞLU, N. A. (2005). *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kırmızı Beyaz Yay.
- BAYRAKTAR, B. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- BAYRAM, S. (2009). *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, İstanbul.
- BAYUR, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi*. C. I/I, Ankara: TTK.
- BEHAR, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500-1927*. Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- BENLİSOY, Y.; MACAR, E. (1996). *Fener Patrikhanesi*, Ankara.
- BERKES, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Haz. Ahmed Kuyaş), İstanbul: YKY.
- BLEDA, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BORATAV, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yay.
- BOZKURT, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK.
- BRUMMET, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*. (Çev: Ayşen Anadol), İstanbul: İletişim Yay.
- BUXTON, C. R. (1909). *Turkey in Revolution*. New York.
- Cevdet Paşa (1991). *Tezakir*. (Haz. Cavid Baysun), (3. baskı). C. 4. Ankara: TTK.
- ÇAVDAR, T. (1982). *Özgürlük Kavgasında Yaşanan Geçmiş, 1860-1918*. Ankara: Ayba Yay.
- ÇELİK, R. (2012). *Kandiye Olayları, Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu*. İstanbul: Kitapevi Yay.

- ÇETİNKAYA, Y. D. (2015). *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak, Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat, (1908-1914)*. (Çev: Özgür Bircan), İstanbul: İletişim Yay.
- ÇETİNKAYA, Y. D. (2004). *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yay.
- DAKİN, D. (1966). *Makedonya'daki Yunan Mücadelesi, 1897-1913*. Selanik Balkan Çalışmaları Enstitüsü.
- DANIŞMEND, İ. H. (1961). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*. C. III, İstanbul.
- DIAMANTOPULO, H. (1908). *Le Reveil de la Turquie*, (Türkiye'nin Uyanışı). İskenderiye.
- DURU, K. N. (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*. İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- DURSUN, M. K. (1994). *İzmir Hatıraları*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ebuzziya T. (2006). *Yeni Osmanlılar İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*. C. 3, İstanbul: Pegasus Yay.
- EFİMYANİDİ, B. Y. (1324). *Sevgili Türk Kardeşlerimize Takdim Rum Kardeşleriniz*. Matbaa-i Kütübhane-i Cihan.
- ELMACI, M. E. (2005). *İttihat ve Terakki ve Kapitülasyonlar*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- ELMACI, M. E. (1996). *Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler (1908-1912)*, YYLT, İzmir: Ege Üniversitesi.
- EMMANÜLİDİS, E. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*. İstanbul: Belge Yay.
- ENGELHART, E. P. (2017). *Türkiye ve Tanzimat, Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahı, 1826'dan 1882'ye*. (Ali Reşad'ın tercümesinden bugünkü Türkçeye uyarlayarak yayına hazırlayan: Erol Kılınç). İstanbul: Ötüken Yay.
- ENGELHART, E. P. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma Hareketleri; Tanzimat*. (Türkçesi, Örgen Uğurlu, Nurer Uğurlu), (1. baskı). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- ERDİNÇ, E. Ş.; ORAL, H. (2008). *Meclis-i Mebusan I. Seçim Dönemi (1908-1911)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

- ERİM, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*. C. I, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yay.
- ERTUĞ, N. (2001). *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*. Ankara.
- EZHERLİ, İ. (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. No: 54, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay.
- FEYZİOĞLU, H. S. (2016). *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu, Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. (2. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- GAZEL, A. A. (2007). *Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim, (1908-1920)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- GENCER, A. İ. (1986). *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*. İstanbul.
- GEORGELİN, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Miliyetçiliğe*. (Çev: Saadet Özen), İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Girit, Mâzisi, Hâli, İstikbâli (1328)*. (1. Kısım), Konstantiniyye: Konstantiniye Matbua-i Ebuziya, Konstantiniye.
- Girit Müslümanlarının Numune-i Felaketi*, 26 s.
- Girit meselesi Nasıl Halledilmeli (1326)*. Dersaadet.
- GÖÇMEN, M. (1995). *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*. İstanbul.
- GÜNDEMİR, Ş. (1988). *İkinci Meşrutiyet'in İlanının İzmir Basınındaki Yankıları*. YYLT, İzmir.
- GÜRAN, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı: 1897*. Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 5, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- GÜRAN, T. (2017). *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- GÜRÜN, K. (2001). *Ermeni Dosyası*. (5. baskı). İstanbul: Rüstem Yayınevi.
- GÜZEL, M. Ş. (2009). *Türkiye'de İşçi Hareketleri, 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yay.

- HACISALİHOĞLU, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Halikarnas Balıkcısı (1971). *Anadolu'nun Sesi, (Tarih ve Hellenizm)*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- HANÇERLİOĞLU, O. (1977). *Ekonomi Sözlüğü*. (3. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HANİOĞLU, M. Ş. (1989). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. C. I, İstanbul: İletişim Yay.
- HOBSBAWN, E. J. (1989). *Devrim Çağı: 1789-1848*. (Çev: Jülide Ergüder, Aladdin Şenel). Ankara: V Yay.
- HÜLAGÜ, M. (2008). *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*. İzmir: Yitik Hazine Yay.
- Hüseyin Hıfzı (1326). *Girit Vakayii*. Dersaadet: Matba-i Jırayir-Keteon.
- İLERİ, İ. (2006). *The Times Gazetesi'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler-Rumlar-Yahudiler (1908-1918)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İNAL, İ. M. K. (2013). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. C. I-V. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- İNALCIK, H.; SEYİTDANLIOĞLU, M. (2006). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- İRTEM, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi, Balkanların Kördüğümü*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yay.
- İRTEM, S. K. (1999-II). *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilali*. İstanbul: Temel Yay.
- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları* (1987). İstanbul: Arba Yay.
- KALKAN, H. F. (2012). *Belgelerle Girit Faciası*. İstanbul: Milenyum Yay.
- KANSU, A. (2001). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yay.
- KARABEKİR, K. (2009). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*. İstanbul: YKY.
- KARABEKİR, K. (2009-II). *Günlükler, 1906-1948*. C. I, (2. baskı). İstanbul.

- KARACAKAYA, R. (2005). *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay.
- KARAL, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856)*. C. V. Ankara: TTK.
- KARAL, E. Z. (1999-II). *Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)*. İstanbul: Cumhuriyet Yay.
- KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- KARS, H. Z. (1997). *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*. (2. baskı). İstanbul: Kaynak Yay.
- KAZANCAKİS, N. (1984). *Zorba*. (Çev: Ahmet Angın). İstanbul: Can Yay.
- KENANOĞLU, M. M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yay.
- KERİMOĞLU, H. T. (2009). *İttihat ve Terakki ve Rumlar (1908-1914)*. İstanbul: Libra Yay.
- KİLİ, S.; GÖZÜBÜYÜK, Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- KİSSİNGER, H. (2000). *Diplomasi*. (Çev: İbrahim H. Kurt). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- KİTSİKİS, D. (1996). *Türk-Yunan İmparatorluğu*. İstanbul: İletişim Yay.
- KİTSİKİS, D. (1974). *Yunan Propagandası*. İstanbul: Meydan Neşriyat.
- KNIGHT, E. F. (1993). *Türkiye'de bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi*. (Çev: M. Ersoylu). İstanbul: Özdemir Ofset.
- KOCATÜRK, Ö. (2011). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, (1911-1912)*. C.1. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- KOCATÜRK, Ö. (2009). *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOÇU, R. E. (1934). *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*. İstanbul.
- KUBALI, H. N. (1960). *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. İstanbul: Tan Matbaası.

- KURAN, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yay.
- KÜLÇE, S. (1994). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*. İzmir.
- LEWİS, B. (1998). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yay.
- MACFİE, A.L. (2003). *Osmanlı'nın Son Yılları, (1908-1923)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mahmud Celaleddin Paşa (1979). *Mir'at-ı Hakikat*. C. I, (Haz. İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- MANSEL, A. M. (2016). *Ege ve Yunan Tarihi*. İstanbul: TTK.
- MANTRAN, R. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş ve Yükseliş Yılları*. C. I. (Çev: Server Tanilli), (2. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- MARDİN, Ş. (2001). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. (8. baskı). İstanbul: İletişim Yay.
- Mehmed Asaf (1326). *Girit Ne Oluyor?* İstanbul: Artin Asaduryan Matbuası.
- Mehmed Said Halim Paşa (1978). *Buhranlarımız*. (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- MEHMETEFENDİOĞLU, A. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (YDT).
- Midillili Mehmed Hayreddin (Kosova Vilayeti İstinaf Azasından) (1328). *Mazlume Yahud Girit'in Tali'*. (Girit'in 312 İnkılabıyla Ahalii İslamiyenin Uğradığı Mezalimin Safahatını Hikâye Tarzında İra'e Eder). Üsküp: Üsküp Hafız Paşa Sanayi Mektebi Matbaasında Tab' olunmuştur.
- MİLAS, H. (2004). *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*. (2. baskı). İstanbul: İletişim Yay.
- MUTAF, A. (2003). *Salnamelere Göre Karesi (1847-1922)*. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı.
- Mustafa Nuri Paşa (2014). *Netâyicü'l Vukû'ât, (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi)*. C. I-IV. (2. baskı). (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ankara: Akçağ Yay.
- M. A. C. A. (1313). *Girit Hailesi*.

- NİKOLAİDES, A. S. (1984). *He Organosis, Konstantinoupoleos* [Konstantinopolis Derneği], Atina: Ek-doseis Dodone.
- NİYAZİ, A. (1975). *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*. İstanbul: Çağdaş Yay.
- NORMAN, D. (2011). *Avrupa Tarihi*. (Çev: Ed: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- NUR, R. (1968). *Hayat ve Hatıralarım*. C. 2, İstanbul.
- OĞUZ, A. (2010). *Birinci Meşrutiyet*. Ankara: Grafiker Yay.
- OKANDAN, R. G. (1968). *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.
- OLGUN, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ORTAYLI, İ. (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi, Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, İstanbul: Timaş Yay.
- ORTAYLI, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yay.
- ORTAYLI, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK.
- ORTAYLI, İ. (2014). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Timaş Yay.
- Osman Nuri (1327). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*. C. III. İstanbul.
- Osmanlı Sadrazamları, Hadikatü'l-Vüzera ve Zeylleri* (2013). (Haz. Prof. Dr. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi, Halil Mentеше'nin Anıları* (1986). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- PETROSYAN, Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*. Ankara: Bilgi Yay.
- QUATAERT, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*. (Çev: Sabri Tekay). Ankara: Yurt Yay.
- RAMSAUR, E. (1982). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. İstanbul: Sander Yay.

- Sadrizam Sait Paşa Anılar* (1977). Hürriyet Yay.
- Sadri Sabık Ali Paşa (1327). *Girit*. 1. Cüz, (Bab-ı Aliye, Hanya: fi 9 Şa'ban /23 Teşrin-i Sani 1284), (Naşiri: Suphipaşazade Mehmed Hayrullah). İstanbul: Bekir Efendi Matbaası, Vezirhan.
- SALAHİ, M. (1967). *Girit Meselesi (1866-1889)*. (Haz. Münir Aktepe). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- SANDER, O. (1997). *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*. (5. baskı). Ankara: İmge Yay.
- SARICA, M. (2000). *Fransız İhtilali*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- SARICA, M. (1999). *Siyasi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- SAYILGAN, A. (1976). *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul: Hareket Yay.
- SEVİMAY, H. Y. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Denizcilik Sektörü, Politikalar, Uygulamalar, Sorunlar ve Çözümler*. Ankara: Kişisel Yay.
- SMİTH, M. L. (2002). *Yunan Düşü*. Ankara: Ayraç Yay.
- SOFUOĞLU, A. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul.
- SÖZEN, İ. (2017). *H.1310 (M.1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SUN, S. (1965). *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ŞAHİN, S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul.
- ŞENİŞİK, P. (2014). *Girit Siyaset ve İsyan (1895-1898)*. (1. baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ŞİMŞİR, B. (1976). *Ege Sorunu- Belgeler, 1912-1913*. C. I. Ankara.
- TAÇOĞLU, H. (2007). *İzmir Ticaret Odası*. Yayın No: 55. İzmir.
- Tahmiscizade Mehmed Macid (1977). *Girit Hatıraları*. (Yay. Haz. İsmet Miroğlu; İlhan Şahin), İstanbul: Tercüman Yay.
- Tahsin Paşa (1990). *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Boğaziçi Yay.

- TANCOIGNE, J.M. (2003). *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat (Bir Fransız Diplomatın Türkiye Gözlemleri (1811-1814))*. (Çev: Ercan Eyüboğlu). İstanbul: Büke Yay.
- TANÖR, B. (1998). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- TOKAY, G. (1995). *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalini Kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: Afa Yay.
- TOPRAK, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. Ankara.
- TOPRAK, Z. (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- TOPRAK, Z. (1988). *İlan-ı Hürriyetin 80. Yıl Dönümünde 1908 Seçimleri ve Mebusan Hatıraları*. Tarih ve Toplum Kitaplığı. Ağustos 1988, s. 4-6-7.
- TUNAYA, T. Z. (1996). *Hürriyetin İlanı*. İstanbul: Arba Yay.
- TUNAYA, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. (2. baskı). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- TUNCER, H. (2010). *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı, (1878-1914)*. İstanbul: Kaynak Yay.
- TUNCER, H. (2000). *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- TUNÇAY, M.; ZÜRCHER E. J. (2008). *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. İstanbul: İletişim Yay.
- TUTEL, E. (1994). *Şirket-i Hayriye*. İstanbul.
- TÜRKGELDİ, A. F. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*. C. III, (Yay. Haz. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara: TTK.
- TÜRKMEN, Z. (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yay.
- ULMAN, H. (2002). *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*. (3. baskı). Ankara: İmge Yay.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1997). *Osmanlı Tarihi*. C. III/II. Ankara: TTK.
- ÜNAL, N. (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*. Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- YERASİMOS, S. (1980). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. (3. baskı). İstanbul.

YILDIZ, Ö. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

YÜCEL, Y.; SEVİM A. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni*. Ankara: TTK.

5. Makaleler

ADANIR, F. (1995). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”. *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*. (Ed: Mete Tunçay, Eric J. Zürcher). İstanbul: İletişim Yay., ss. 33-72.

ADIYEKE, A. N. (1993). “Girit’in Mehmed Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Rapor”. *Belgeler, Türk Tarihi Dergisi*. C. XV. S. 19. Ankara, ss. 293-315.

ADIYEKE, A. N. (2000). “Şark Meselesi’nin Bir Aynası: Girit”. *Yeni Türkiye*. S. 31. Ocak-Şubat 2000. ss. 337-341.

ADIYEKE, A. N. (2006). “Turhan Paşa’nın Girit Valiliği ve Girit Hakkında Raporları”. *Fethinden Kaybına Girit*. İstanbul: Bâbüali Kültür Yayıncılığı, ss. 187-198.

ADIYEKE, A. N. (1991). “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913)”, *CTAD*. S. 1. İzmir, ss. 47-70.

ADIYEKE, A. N. (2011) “Girit Bunalımı ve Avrupa-Osmanlı Diplomasi Oyunları”. *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*. C. IV. (Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., ss. 269-295.

AHLADI, E. (2008). “İzmir’de İttihatçılar ve Rumlar: Yunan-Rum Boykotu (1908-1911)”. *Kebikeç*. S. 26, Ankara, ss. 175-200.

AHMAD, F. (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed: Marian Kent), (Çev: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., ss. 6-35.

AHMAD, F.; RUSTOW, D. A. (1975-1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 4-5 (1975-1976). ss. 245-284.

- AKAR, Ş. K. (1999). “Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması”, C. III. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 565-570.
- AKIN, B. (2015). “19.Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo Ekonomik ve Mekânsal Yansımaları”. *OÜSBAD*. Temmuz 2015 (29 Nisan-01 Mayıs 2015 Tarihinde Fatsa/Ordu’da gerçekleştirilen Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII. Karadeniz Limanları Sempozyumu). S. 14/7-23.
- ALKAN, M. (2003). “Osmanlı’da Cemiyetler Çağı”. *Tarih ve Toplum*. C. XV. No: 238. Ekim 2003, ss. 4-12.
- ANAGNOSTOPULU, A. (2011). “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi, Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim”. *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*. (Ed: Pinelopi Stathis), (Çev: Foti ve Stefo Benlisoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., ss. 9-18.
- ARSLAN, A. (2003). “Türkiye’de Rum Basını”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S. 3, Yıl: 2/2003, ss. 49-113.
- AYBARS, E. (1983). “Makedonya ve Meşrutiyet”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. S. 1, 1983, ss. 107-111.
- AYDIN, S. (2001). “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”. *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. C. 1. İstanbul: İletişim Yay., ss. 117-128.
- BARTHOLD, W. (1993). “Crete”. *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*. Volume: II. Edt: M. TH. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset and R. Hartmann. Leiden-New York- Köln, p. 879.
- BENLİSOY, F.; BENLİSOY, S. (2001). “Millet-i Rum’dan Helen Ulusuna (1856-1922)”. *Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-I*. İstanbul: İletişim Yay., ss. 367-376.
- BERBER, E. (2010). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri”. *European Journal of Turkish Studies, Social Sciences on Contemporary Turkey*. 11/2010. Labor Movement in Turkey, ss. 1-28.

- BEYDİLLİ, K. (1989). “Mehmed Emin Âli Paşa”. *TDV. İA. C. 2. İstanbul*, ss. 425-426.
- BEYDİLLİ, K. (2002). “Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında 26 Temmuz 1774’te Yapılan Barış Antlaşması”. *TDV. İA. C. 26*, ss. 524-527.
- BEYHAN, M. A. (2011). “Girit’e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmud Celaleddin Paşa’nın Girit İhtilali Tarihi”. *Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, S. 22*, ss.133-155.
- BEYOĞLU, S. (2000). “Girit Göçmenleri (1821-1924)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. S. 2, İstanbul*, ss. 123-138.
- BİLİM, C. (1988). “Şirket-i Hayriye”. *Anadolu Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi. I/1, Eskişehir*, ss. 103-121.
- BORA, H. S. (1992). “II. Meşrutiyet’in İlanı ve İzmir Rumları (24 Temmuz 1908-31 Mart 1909)”. *ÇTTAD. I/2*, ss. 290-293.
- BOSTAN, İ. (2006). “Navarin”. *TDV. İA. C. 32*, ss. 441-443.
- BOURA, C. (1999). “The Greek Millet in Turkish Politics: Greek in the Ottoman Parliment (1908-1918)”. *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*. Edited by; Dimitri Gondicas, Charles Issawi, the Darwin Press, Inc, Princeton, New Jersey, USA, ss. 193-205.
- BOURA, C. (1998). “II. Meşrutiyet Döneminde Mebus Seçimleri, Rum Mebuslar (1908-1918)”. (Çev: Yorgi Benlisoy), *Toplumsal Tarih. S. 56, Ağustos 1998*, ss. 24-27.
- BOURNE, K. (1963). “İngiltere ve Girit İsyanı 1866-69”. (Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869). (Çev: Yuluğ Tekin Kurat). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 1., S. 1*, ss. 259-275.
- BRIDGE, F. R. (1999). “Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu 1900-1918”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed: Marian Kent), (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., ss. 36-59.
- ÇAĞIN, S. (1990). “1908 İzmir Seçimlerinde Azınlıkların Tutumu”. *Türk Yurdu. No: 36* (382), C. 10, Ağustos 1990, ss. 40-46.

- ÇETİNKAYA, Y. D. (2002). “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*. (Ed: Tahlıl Bora). C. IV, İstanbul: İletişim Yay., ss. 91-102.
- ÇETİNKAYA, Y. D. (2003). “Osmanlı Boykotaj Cemiyeti (1908)”. *Tarih ve Toplum*. C. XV. No: 238 (Ekim, 2003), ss. 35-45.
- ÇİMEN, A. (2012). “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, ss. 183-216.
- DAVİSON, R. H. (1980). “Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Yeniden Tenkidi”. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 10-11. Sene: 1979-1980, İstanbul, ss. 343-368.
- DEMİR, F. (1991). “İzmir Sancağında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri”. *ÇTTAD*. C. 1, S.1, ss. 155-182.
- DEMİR, F. (2002). “II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı’nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar”. *XIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara, 4-8 Ekim 1999, (Kongreye Sunulan Bildiriler), C. III. Kısım: III. Ankara: TTK, ss. 1761-1777.
- DEMİR, F. (1995). “İzmir Sancağında 1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri”. *ÇTTAD*. II/4-5, ss. 137-156.
- DEMİREL, A. (1999). “Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları”. *Osmanlı*. C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 410-419.
- DUMONT, P.; GEORGEON, F. (2001). “Devrim Selanik’ten Başlar”. *Selanik 1850-1918 “Yahudilerin Kenti” ve Balkanların Uyanışı*. (Haz. Gilles Veinstein), (Çev: Cüneyt Akalın), İstanbul: İletişim Yay., ss. 239-260.
- ELMACI, M. E. (1997). “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”. *Kebikeç*. S. 5, ss. 155-162.
- ELMACI, M. E. (2008). “II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İzmir Limanında Hamalların Boykotu”. *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Sempozyumu*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yay., ss. 311-312.

- EMİROĞLU, K. (1994). “Trabzon’da Avusturya Boykotajı 1908”. *Toplumsal Tarih*. S. 8, ss. 17-21.
- ENGİN, V. (2013). “Boğaziçi’nde Deniz Ulaşımı: Şirket-i Hayriye”. *Osmanlı’da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*. (Ed: Vahdettin Engini, Ahmet Uçar, Osman Doğan). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, ss. 171-192.
- ENGİN, V. (2013). “Tarih Boyunca Kadıköy, Adalar ve Haliç’te Deniz Ulaşımı.” *Osmanlı’da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*. (Ed: Vahdettin Engini, Ahmet Uçar, Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, ss. 153-170.
- ERCAN, H. Y. (1967). “Fener ve Rum Ortodoks Patrikhanesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. V, S. 8-9, Ankara, ss. 414-415.
- ERDEM, N. (2007). “Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis-Nikolayidis’in Kaleminden “İstanbul Örgütü” ve II. Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*. Yıl, 6/2007. S. 12, ss. 89-105.
- GEORGEON, F. (1995). “Son Canlanış 1878-1908”. (Ed: Robert Mantran). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev: Server Tanilli). İstanbul: Cem Yayınevi, ss. 205-220.
- GÖLEN, Z. (1998). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek’in İlhakına Tepkiler”. *Toplumsal Tarih*. S. 60. Aralık 1998, ss. 9-16.
- GÖKAÇTI, M. A. (1998). “Medeniyetin Kesiştiği Bir Ada Girit”. *Tarih ve Toplum*, C. 30, S. 177, ss. 34-47.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1996). “Selanik”. *İA*. C. X. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 337-349.
- GÖKTAŞ, U. (2014). “Boğaziçi’nde Deniz Ulaşımı ve Şirket-i Hayriye”. *Türkler*. C. 14. Ankara, ss. 493-500.
- GÜNEŞ, G. (2010). “Taşradan Meşrutiyet’e Bakış: II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (198-1918)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 6. S: 11, Bahar: 2010, ss. 5-44.

- GÜLSOY, E. (2000). “Osmanlı İdaresinde Girit: Girit Eyaleti’nin Kuruluşu ve İlk Taksimatı”. *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. İzmir, 8-10 Nisan 1999, ss. 311-317.
- GÜZEL, M. Ş. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketleri ve Grevler”. *TCTA*. C. III, İstanbul, ss. 803-830.
- HALAÇOĞLU, Y. (1980). “Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 1, S. 6. Haziran 1980. İstanbul, ss.15-17.
- HANİOĞLU, Ş. (1985). “Osmanlıcılık”. *TCTA*. C. 5. İstanbul, ss. 1389-1393.
- HÜLAGÜ, M. (2004). “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”. *CIEPO. XIV. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi*. Çeşme, 18-22 Eylül 2000. Ankara, ss. 321-359.
- ILIKAN, F. (1993). “Meclis-i Mebusân-ı Osmani Rum A’zâsının Siyasi Programı”. *Tarih ve Toplum*. S. 118, Ekim 1993, ss. 198-200.
- İLGÜREL, M. (1995). “Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devleti’nde Kurma Teşebbüsleri”. *Çağını Yakalayan Osmanlı (Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri)*. (Yay. Eklemeddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, ss.143-159.
- İLHAN, M. E. (1997). “İzmir’de Avusturya Boykotajı”. *Tarih ve Toplum*. C. 27. S. 161. Mayıs 1997, ss. 19-26.
- KANSU, A. (2001). “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”. *Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce, Kemalizm*. C. 2. İstanbul: İletişim Yay., ss. 253-267.
- KARAGÖZ, R. (2003). “Osmanlı Devleti’nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot (1910)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 8. İstanbul, ss. 50-53.
- KARAKIŞLA, Y. S. (1998). “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923”. *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler, 1839-1950*. (Der. D. Quataert, E.J. Zürcher), (Çev: Cahide Ekiz). İstanbul: İletişim Yay., ss. 27-54.

- KENT, M. (1999). “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu 1900-1923”. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed: Marian Kent), (Çev: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., ss. 206-212.
- KERİMOĞLU, H. T. (2006). “1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in Risalesi”. *ÇTAD*. V/13. (2006/Güz), ss. 91-107.
- KİEL, M. (2009). “Selânik”. C. 36. *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, ss. 352-357.
- KİŞİ, Ş. S. (1996). “Avusturya ve Bulgaristan’a Karşı İzmir’de 1908 Boykotu”. *Tarih ve Toplum*. Ağustos 1996. C. 26. S. 152, ss. 69/71 (5-7).
- KOLOĞLU, O. (1998). “Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-I”. *Toplumsal Tarih*. Temmuz 1998. C. 9. S. 55, ss. 16-19.
- KOLOĞLU, O. (1998-II). “Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı-II”. *Toplumsal Tarih*. Ağustos 1998. S. 56, ss. 30-35.
- KOLOĞLU, O. (1985). “Türkçe-Dışı Basın”. *TCTA*. C.1. İstanbul: İletişim Yay., ss. 94-98.
- KORALTÜRK, M.; ÇETİN, C.; ÇOŞKUNER, K. (2004). “Haliç Vapurları Şirketi”. *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul, ss. 232-234.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1986). “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”. *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., ss. 133-157.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1995). “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”. *Çağını Yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*. İstanbul: IRCICA, ss. 161-206.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1994). “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”. *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*. (Haz. Tuncer Baykara). İzmir, ss. 25-58.
- LEWIS, B. (1984). “Osmanlı İmparatorluğu ve Sonu”. *Belleten*. (Çev: Mine Yazıcı). C. XLVII. S. 185-188. Ankara: TTK, ss. 353-361.

- MARTAL, A. (2011). “İzmir’in Akdeniz Ticaretindeki Rolü”. *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. (Ed: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse). İstanbul: Yeditepe Yay., ss. 387-414.
- MUTLU, S. (2014). “Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Etnik Dağılımı”. *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., ss. 33-74.
- ONUR, H. (1977). “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”. *Yurt ve Dünya, Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Sorunları*. Mart 1977. S. 2, ss. 277-295.
- ORHONLU, C. (1966). “Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul’da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği”. *İÜEF Tarih Dergisi*. S. 21. İstanbul, ss. 109-134.
- ORTAYLI, İ. (1986). “Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”. *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., ss. 162-171.
- ÖZCAN, A. (1997). “Halet Efendi (1760-1822)”. C. XV. *TDV. İA*, ss. 249-251.
- PINAR, H. (2008). “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Aralık 2008. S. 18, ss. 1-22.
- ROONEY, C. B. (2008). “Osmanlı İmparatorluğu’na Gelen İngiliz Deniz Misyonlarının Uluslararası Önemi, 1908-1914”, (Çev: Önder Kocatürk). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 7/(13-14). (1998/2008), ss. 73-105.
- SEVİNÇLİ, E. (1984). “II. Meşrutiyet Seçimleri Öncesinde İzmir’den Bir Ses”. *Tarih ve Toplum*. C. 3. Mart 1984, ss. 14-18.
- SIRMA, İ. S. (1985). “II. Meşrutiyet Mebus Seçimleri ve II. Abdülhamit’in Hal’i”. *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul. 3-28 Eylül 1985, ss. 577-584.
- SOMEL, S. A. (2003). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*. C. 1. İstanbul, ss. 88-116.
- SUNGU, İ. (1999). “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”. *Tanzimat*. C. 2. İstanbul: MEB Yay., ss. 777-800.
- SHAW, S. J. (1978), “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 9, ss. 325-338.

- ŞİMŞİR, B. (1970). “Girit Meselesi Üzerine Bir Yunan Eseri”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. S. 39. İstanbul, Aralık 1970, ss. 39-42.
- TAŞBAŞ, E. (2009). “Tanin Gazetesi ve Hüseyin Cahit’in Görüşleri Doğrultusunda İttihat ve Terakki Politikaları (1908-1914)”. *Folklor/Edebiyat*. C.15. S. 60. CIU Yay., ss. 209-212.
- TARİNAS, S. D. (2003). “İstanbul Türk Basınında Rum Gazeteci ve Yayıncılar”. *Tarih ve Toplum*. S. 236. Ağustos 2003, ss. 24-30.
- TEKELİ, İ.; ŞAYLAN, G. (1978). “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”. *Toplum ve Bilim*. S. 6-7. (Yaz-Güz, 1978), ss. 44-110.
- TERZİBAŞOĞLU, Y. (2009). “19. Yüzyılda Batı Anadolu Liman Kentlerinde Elitlerin İlişki Ağları”. *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu*. İzmir: İzmir Ticaret Odası, ss. 288-290.
- TOKAY, G. (1999). “Ayastefanos’tan Berlin Antlaşmasına Doğru”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: TTK, ss. 189-202.
- TOPRAK, Z. (1985). “Milli İktisat”. *TCTA*. C. 3. İstanbul: İletişim Yay., ss. 740-747.
- TUKİN, C. (1945). “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları, 1921 Yılına Kadar Girit”. *Belleten*. C. IX. Nisan 1945. S. 34. Ankara: TTK, ss. 163-206.
- TUKİN, C. (1996). “Girit Akdeniz’in Kıbrıs’tan Sonra En Büyük Adası”. *TDV, İA*. C. 14, ss. 85-93.
- TUNAYA, T. Z. (1956). “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci “Jön Türk” Hareketinin Fikri Esasları”. *Tahir Taner’e Armağan*. İstanbul, ss. 167-187.
- TUNAYA, T. Z. (1976). “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”. *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, (1876-1976), Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu*. Ankara: Siyasal İlimler Türk Derneği, ss. 75-131.
- TURAN, O. (2018). “İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin Dış İlişkileri (1908-1909)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. 63, Güz 2018, ss. 343-363.

- TRUMPENER, U. (1999). “Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”. *Osmanlı’nın Sonu ve Büyük Güçler*. (Ed: Marian Kent). (Çev: Ahmet Fethi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., ss. 117-129.
- TÜRKMEN, Z. (2001). “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanı Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”. *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi). S. 12. Ankara, 2001, ss. 219-244.
- UÇAROL, R. (1986). “1878 Berlin Antlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan’a Toprak Verilmesi (1878-1881)”. *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., ss. 212-214.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1956). “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”. *Belleten*. C. 20, ss. 103-174.
- XANALATOS, D. (1962). “The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars. A Frustrated Plan”. *Balkan Studies* 3, s. 284.
- VEREMİS, T. (1999). “The Hellenic Kingdom and the Ottoman Greeks: The Experiment of the “Society of Constantinople?”. *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*. (Ed: Dimitri Gondicas- Charles Issawi). Princeton: The Darwin Press, ss. 181-191.
- YALÇIN, H. C. (1935). “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”. *Fikir Hareketleri*. Tefrika No: 14-15. Yıl: 2. C.4. S. 84-85. (30 Mayıs 1935/6 Temmuz 1935), ss. 85/102.
- YAVUZ, E. (1978). “1908 Boykotu”. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Gelişme Dergisi, (1908 Özel Sayısı)*. Ankara, ss. 163-181.
- YEĞEN, E. (1986). “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Girit Olayları ve Osmanlı-Yunan ve Büyük Devletlerin İlişkileri”. *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., ss. 278-295.
- YETKİN, S. (1999). “II. Meşrutiyet Sonrası Milli İktisadın Oluşum Sürecine Liman Kent (İzmir/Ege) Perspektifinden Bakış”. C. III. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yay., ss. 600-607.

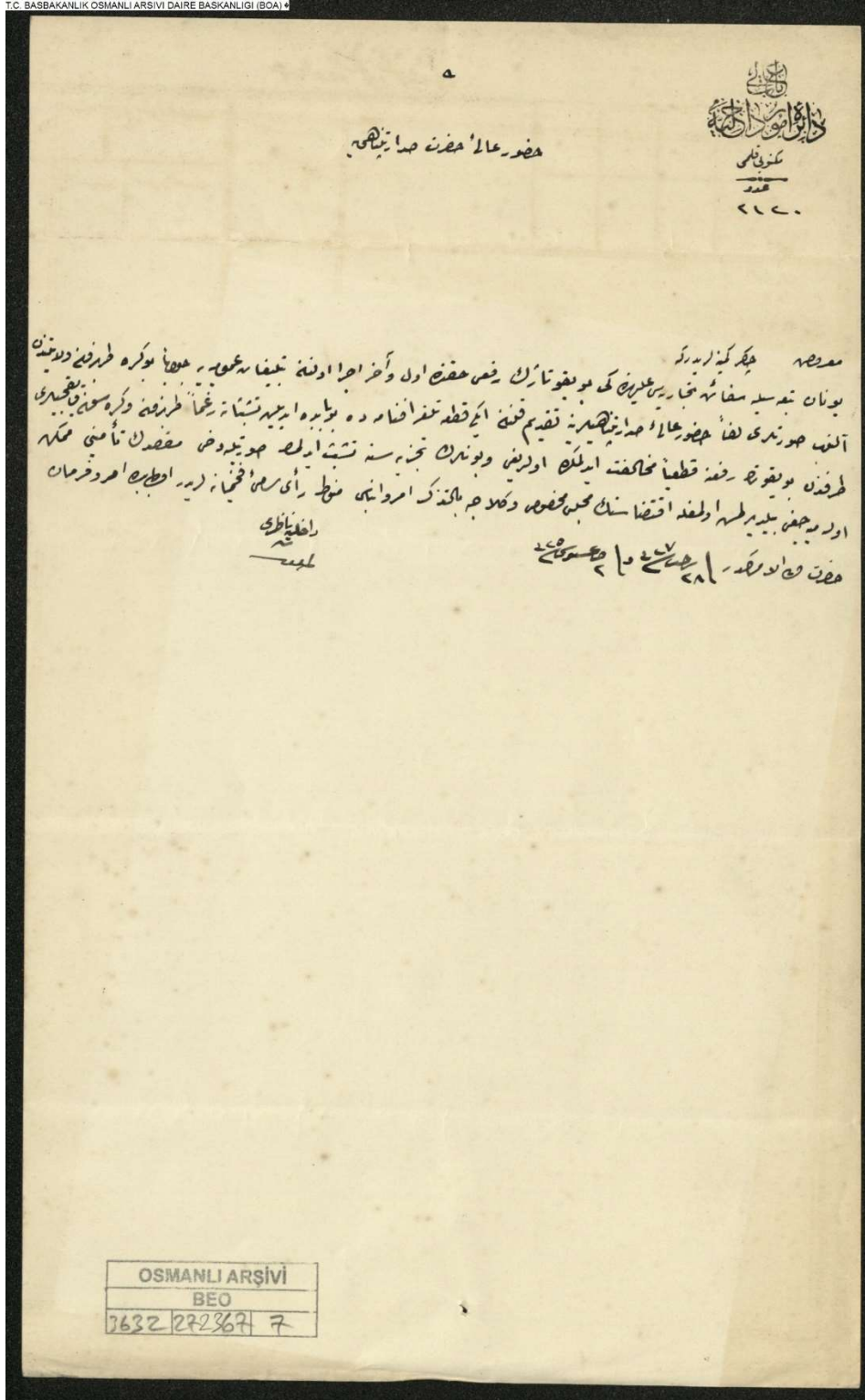
- YILDIZ, Ö. (2012). “20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti”. *ÇTTAD*. XII/24, (2012/Bahar), ss.27-46.
- YÜKSEL, S. (2013). “1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. S. 23, Aralık, ss. 99-122.
- ZAMİR, M. (1981). “Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919”. *Middle Eastern Studies*. Vol. 17, No. 1, pp. 85-106.
- ZÜRRER, W. B. (2005). “Girit Meselesi, 1908-1912; Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Siyasi Kriz Çözümündeki Beceriksizlik Hakkında”. (Çev: Mustafa Aydın). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Yıl: 2005, S. 7, ss. 155-206.

EKLER

EK-1: “Yunan tebaası ile sefain-i ticariyesi hakkındaki boykotajın kaldırıldığı.”²⁰⁰⁸

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

BEO.003632.272367.007

²⁰⁰⁸ BOA, BEO. 3632/272367, belge no: 7, (H-24-08-1327)

Bâbîâli Dâhiliye Mektûbi Kalemi

Aded: 2120

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Yunan tebaasıyla sefâin-i ticâriyesi aleyhindeki boykotajın ref'i hakkında evvel ve âhir icrâ olunan teblîgât-ı umûmiyeye havâleten bu kere tarafına vilâyetden alınıp sûretleri leffen huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîlerine takdîm kılınan iki kıta telgraf-nâmede bu bâbda edilen teşebbüsâta rağmen Trabzon ve Giresun kayıkçıları tarafından boykotun ref'ine katiyyen muhâlefet edilmekte olduğu ve bunların tecziyesine teşebbüs edilmek sûretiyle dahi maksadın te'mîni mümkün olamayacağı bildirilmiş olmağla iktizâsının Meclis-i mahsûs-ı vükelâca bi't-tezekkür emr ve inbâ'sı menût-ı rây-i sâmi-i fehîmâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Dâhiliye Nâzırı Talat

28 Receb [1]327 ve fi 2 Ağustos [1]325

EK-2: “Rejiye müracaat eden boykotaj cemiyeti hakkında.”²⁰⁰⁹

Aydın Vilâyeti Tahrîrât Kalemi

Adedi:

Umumi: 1402

Hususi: 888

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

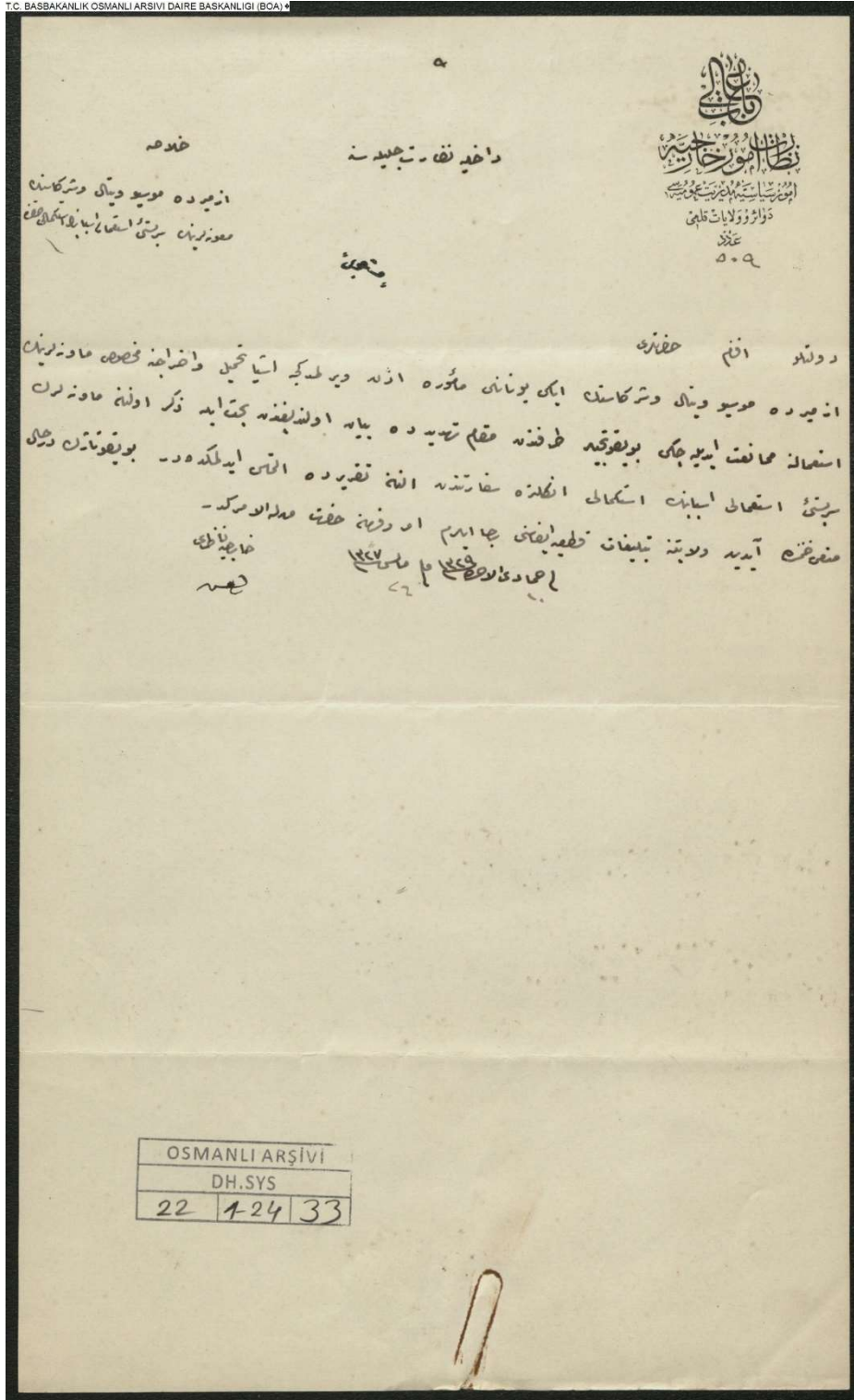
İzmir Boykotaj Cemiyeti imzâsıyla İzmir'den Dersaâdet Reji Müdüriyeti'ne çekilen fi 1 Teşrin-i sâni 326 tarihli telgraf-nâme konusu 4 Teşrin-i sâni 326 tarihli ve 654 numarolu telgraf-nâme-i âlî-i nezâret-penâhîleri üzerine celb ve mütalaa edildi. Reji'deki Yunânîlerin çıkarılması talebini mutazammın olan mezkûr telgraf-nâmede İzmir Boykotaj Cemiyeti imzası bulunup şahsı mübeyyin hiçbir imza bulunmamasına mebni ber-mûceb-i emr ve iş'âr kimler hakkında takîbât-ı kânûniye ifâsı lâzım geleceği taayyün olunamamağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 26 Zilkâde sene 328 ve fi 15 Teşrin-i sâni 326

Aydın Vâli Vekîli Muâvini Müdürü N.

Mühür

EK-3: “İzmir’de Mösyö Vitali ve ortaklarının arzlarını ma‘rûzlarının birisini istidâ’ edenlere kemâl-i husûs”²⁰¹⁰

DH.SYS.00022.00001.24.033

²⁰¹⁰ BOA, DH.SYS. 22/1-24, belge no: 33, (H-04-10-1329).

Bâbîâli Hâriciye Nezâreti

Aded: 509

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

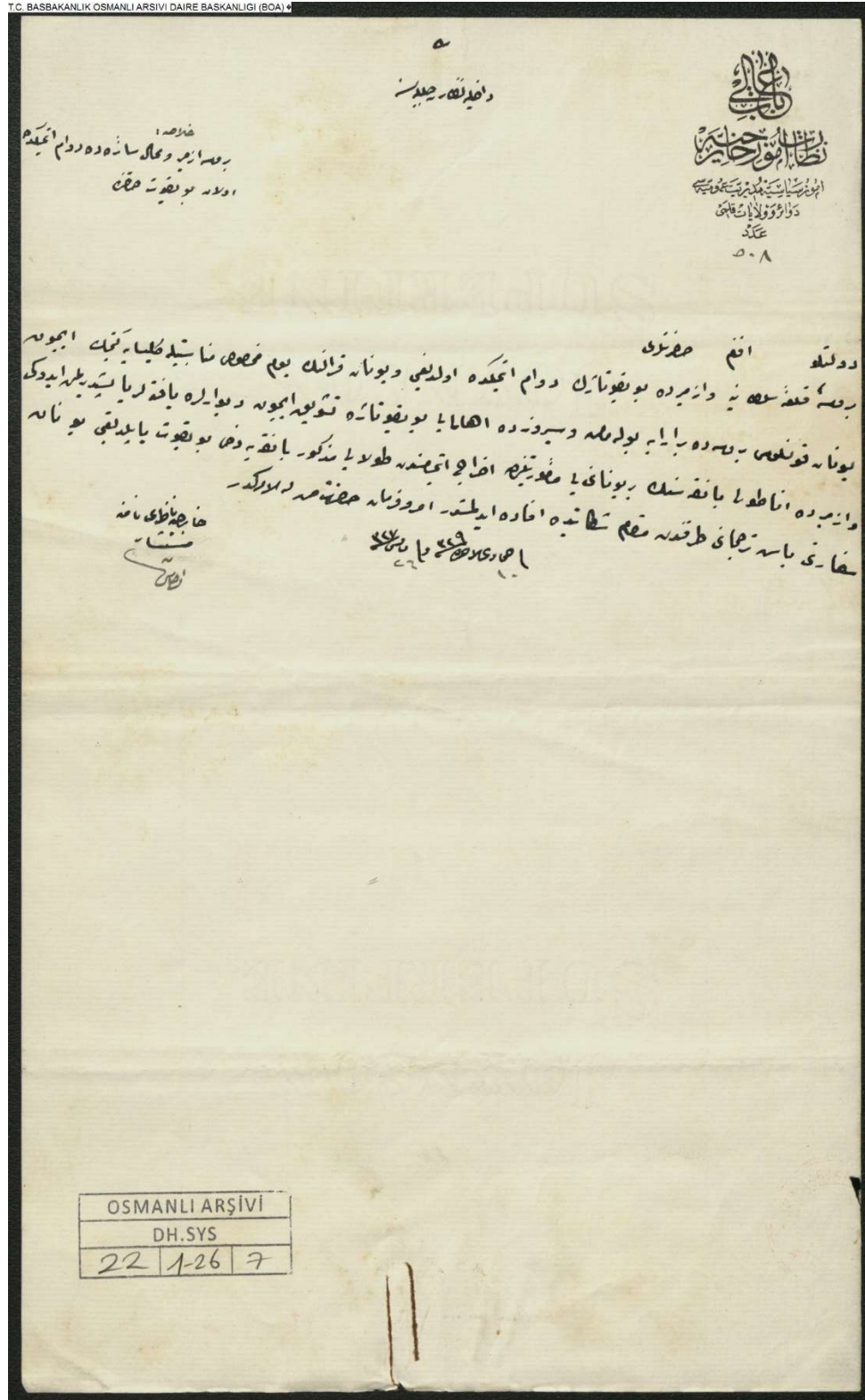
Devletlü efendim hazretleri

İzmir’de Mösyö Vitali ve şürekâsının iki Yunanlı memura izin verilmedikçe eşyâ tahmîl ve ihrâcına mahsûs mavnalarının istimâline mümânaat edileceği boykotçular tarafından makâm-ı tehdîdde beyan olunduğundan bahs ile zikr olunan mavnaların birisini isti‘mâli esbâbının istihmâli İngiltere Sefâreti’nden alınan takrîrde iltimâs edilmektedir. Boykotajın derhal men‘i zımında Aydın vilayetine tebligât-ı kat‘iye îfâsını ricâ ederim. Emr ü fermân hâzret-i men lehü’l-emrindir.

Hâriciye Nâzırı Hüseyn

26 Mayıs 1327 fi 10 Cemâziyelâhir 1329

EK-4: “Bursa, İzmir ve mahâll-i sâirede devam etmekte olan boykotaj hakkında”²⁰¹¹

DH.SYS.00022.00001.26.007

²⁰¹¹ BOA, DH.SYS. 22/1-26, belge no: 7, (H-11-10-1329).

**Bâbîâli Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye Umûr-ı Siyâset Müdüriyet-i Umûmiyesi Devâir
ve Vilâyât Kalemi**

Aded: 508

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Bursa, Kale-i Sultâniye ve İzmir’de boykotajın devam etmekte olduğu ve Yunan kralının yevm-i mahsûs münâsebetiyle kiliseye gitmek için Yunan konsolosu Bursa’da bir araba bulamamış ve Siroz’da ahâliyi bu boykotaja teşvik için duvarlara yaftalar yapıştırılmış idüğü ve İzmir’de Anadolu Bankası’nın bir Yunânîyi memuriyetinden ihrâc etmesinden dolayı mezkûr bankaya dahi boykot yapıldığı Yunan Sefâreti baş tercümânı tarafından makâm-ı şikâyet de ifâde edilmiştir. Emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

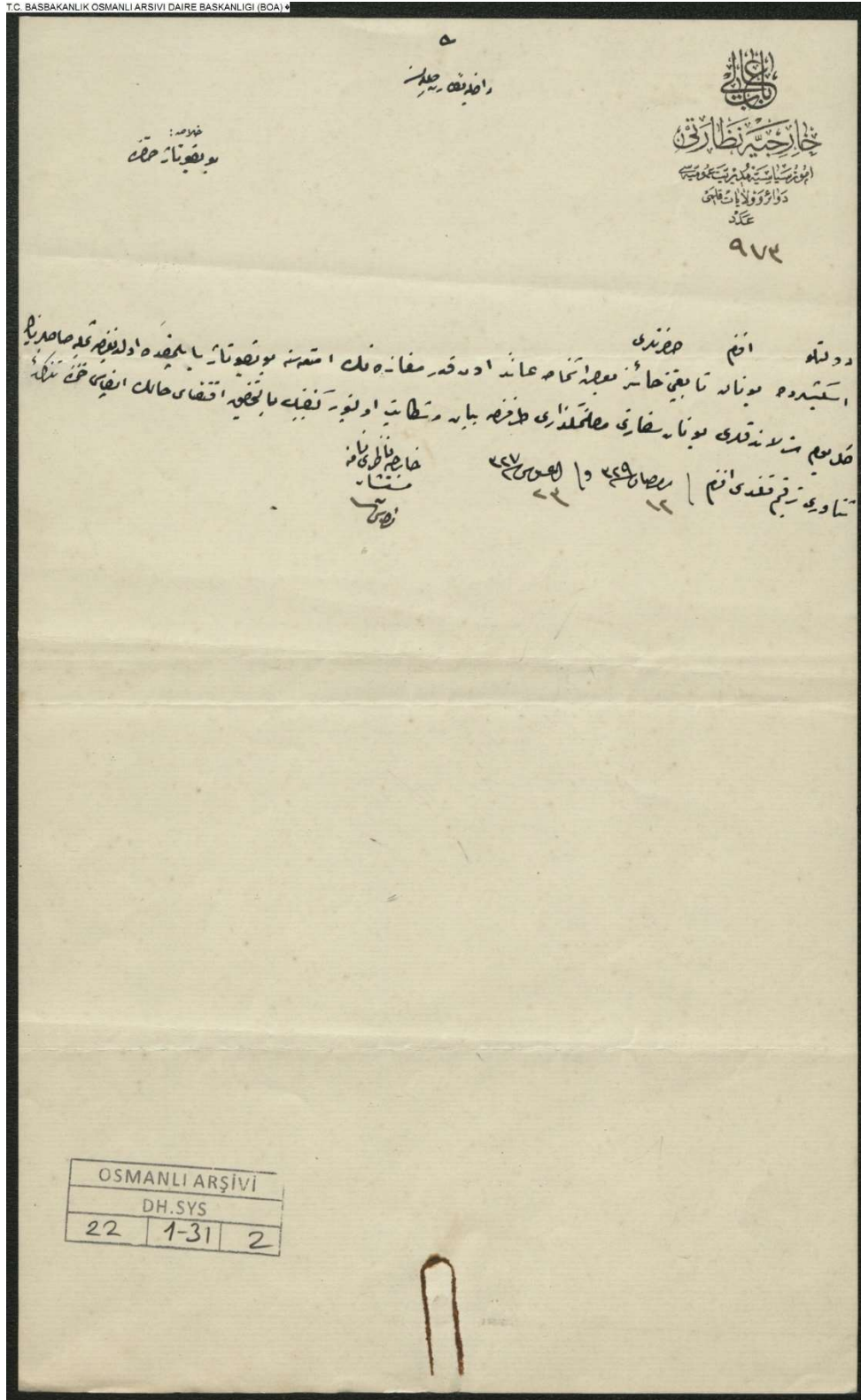
Fi 10 Cemâziyelevvel sene 329

Fi 26 Mayıs sene 327

Hâriciye Nâzırı nâmına Müsteşâr (imza)

EK-5: "Boykotaj hakkında"²⁰¹²

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.SYS.00022.00001.31.002

²⁰¹²BOA, DH.SYS. 22/1-31, belge no: 2, (H-04-12-1329).

Bâbîâli Hâriciye Nezâret-i Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi Devâir ve Vilâyât Kalemi

Aded: 973

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Eskişehir’de Yunan tâbiyetini hâiz bazı eşhâsa âid on kadar mağazanın emtiâsına boykotaj yapılmakta olduğundan bahisle sâhiplerinin küll-i yevm saklandıkları Yunan Sefâreti maslahatgüzârı tarafından beyân ve şikâyet olunup keyfiyetin bit-tahkîk iktizâ-yı hâlin îfâsı zımnında tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Hâriciye Nâzırı Vekîli Müsteşârı (imza)

Fi 12 Ramazan sene 329 ve fi 23 Eylül sene 327

Ticâret ve Nafiâ Nezâreti Demiryolları İdâresi

Aded: 88

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

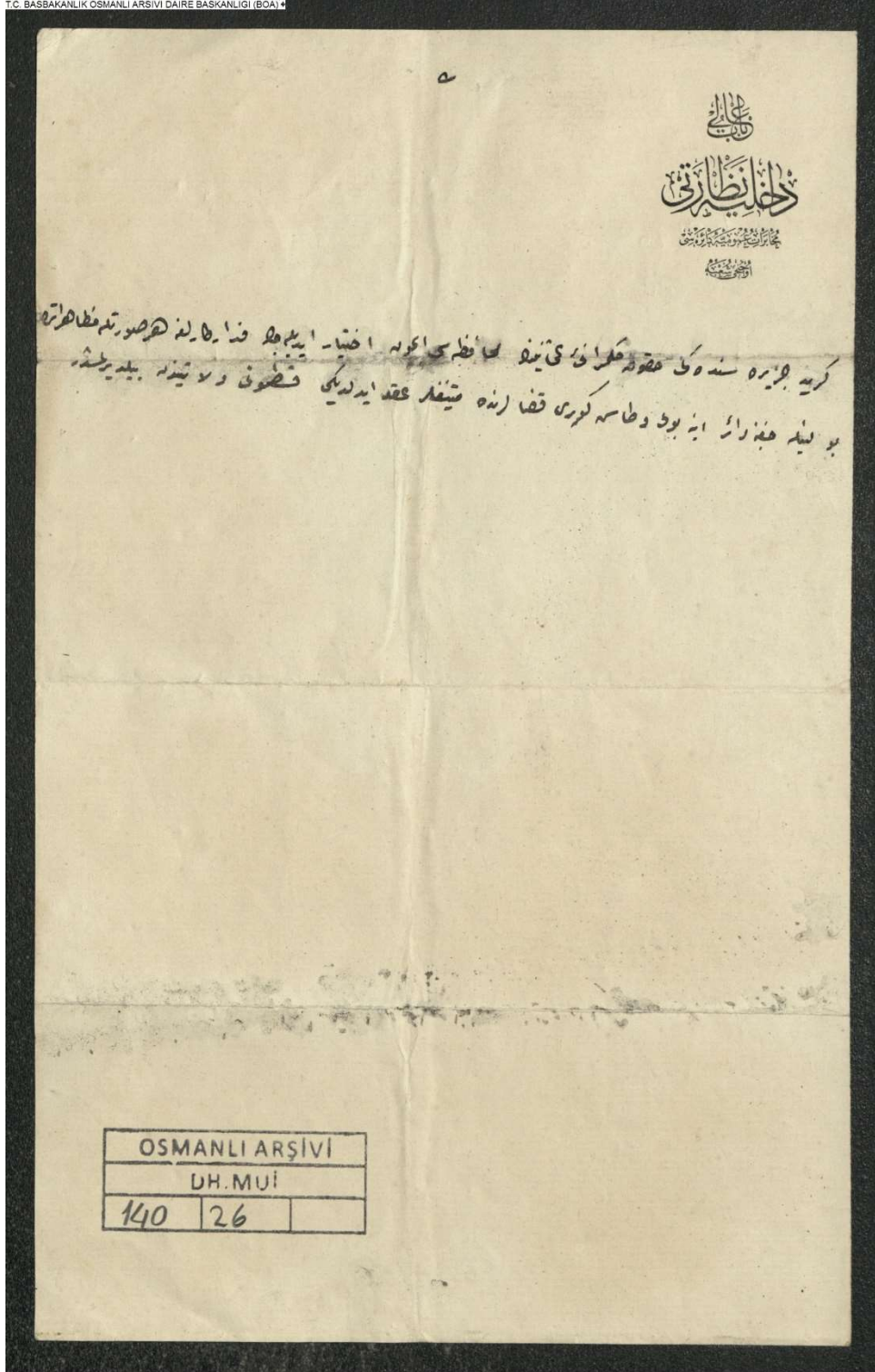
Aydın Demiryolu Kumpanyası'nın Punta İskelesi'nde Almanya Devleti tebaasından Mösyö Duber Kramer'e âid olan iki yüz ton palamut Rusya'ya nakl edilmek üzere vagonlardan Dimitriyus nâmında Yunan vapuruna boşaltılmakta iken boykot komitesi tarafından gönderilen birkaç şahıs tarafından cebren men olunmuş ve gerçi kumpanyaca nesâyih-i lâzîmede bulunulmuş ise de mezkûr komite mütemâdiyen rıhtıma tecâvüz ve muâmelatâ müdâhale etmekte olduğundan ve bu hâlin devâmı şirketi ızrâr edeceğinden bahisle kavânîn ve nizâmât-ı memnuânın ve serbestî-i imâlin muhâfazası Aydın Demiryolu Kumpanyası'ndan gelen ve sûreti leffen irsâl kılınan mektûbda işâr kılınmış olmağla iktizâsının îfâ ve inbâ verilmesi bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 4 Receb sene 329 ve fi 18 Haziran 327

Ticâret ve Nafiâ Nâzırı Vekîli nâmına Demiryolları Müdürü (imza)

EK-7: “Girit Adasında Osmanlı hukûkunun korunması için İnebolu ve Taşköprü'de mitingler düzenleneceği.”²⁰¹⁴

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.MUİ..00140.00026.001

²⁰¹⁴BOA, DH.MUİ.. 140/26, belge no: 1, (H-29-12-1328).

Bâbîâli

Dâhiliye Nezâreti

Muhâberât-ı Umûmiye Dâiresi

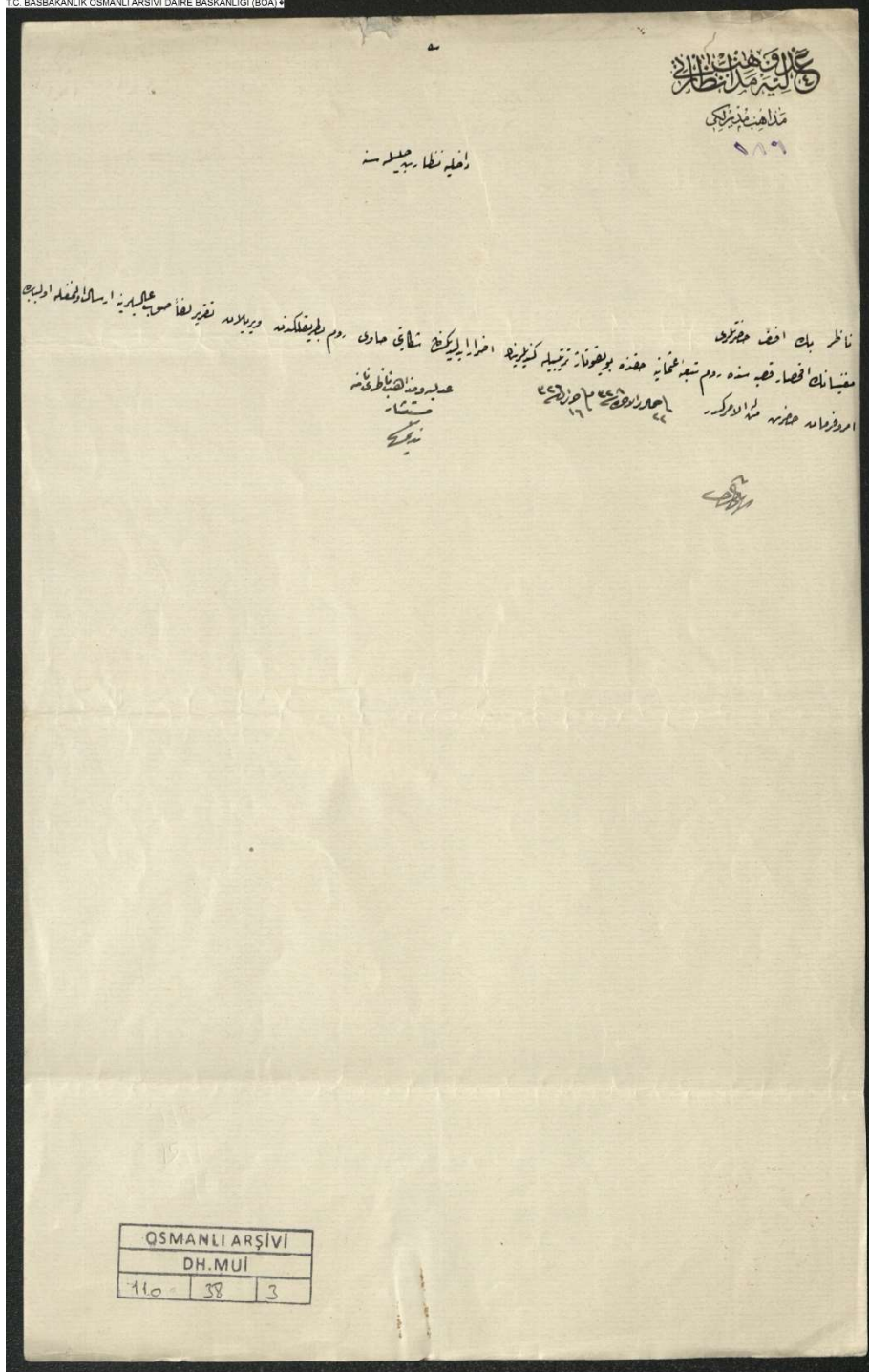
Üçüncü Şube

Girid Cezîresi'ndeki hukûk-ı hükümrânî-i Osmanînin muhâfazası için ihtiyâr edilecek fedakârlığa her sûretle müzâherâtda bulunulacağına dâir İnebolu ve Taşköprü kazâlarında mitingler âkd edildiği Kastamonu Vilâyeti'nden bildirilmiştir.

EK-8: “Manisa'nın Akhisar kasabasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum tebaası aleyhine boykotaj ilan etmesinin Rumları zor duruma soktuğu Patriklik tarafından bildirilmesiyle tahkik edilerek boykotajın kaldırılması.”²⁰¹⁵

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) *

DH.MUI.00110.00038.003

²⁰¹⁵BOA, DH.MUI.. 110/38, belge no: 3. (H-28-06-1328).

Adliye ve Mezâhib Nezâreti Mezâhib Müdürlüğü

Aded: 186

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Nâzır beyefendi hazretleri

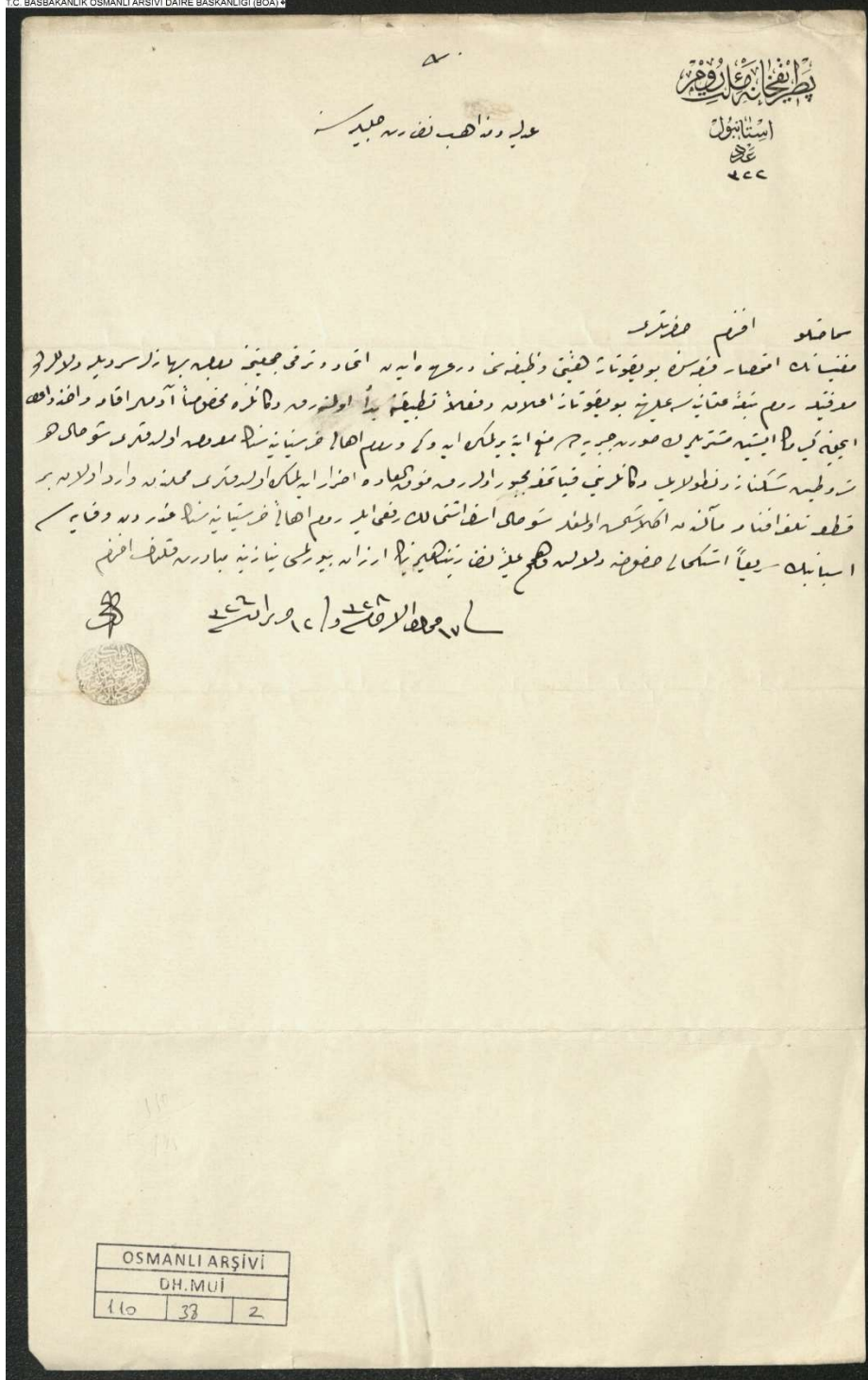
Manisa'nın Akhisar kasabasında Rum tebaa-i Osmaniye hakkında boykotaj tertîbiyle kendilerinin izrâr edildiğini şikâyeti hâvi Rum Patrikliği'nden verilen takrîr leffen mûceb-i 'âlîlerinin irsâl olunmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 22 Cemâziyelevvel sene 328 fi 16 Haziran 326

Adliye ve Mezâhib Nâzırı nâmına Müsteşâr (imza)

EK-9: “Manisa'nın Akhisar kasabasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum tebaası aleyhine boykotaj ilan etmesinin Rumları zor duruma soktuğu Patriklik tarafından bildirilmesiyle tahkik edilerek boykotajın kaldırılması.”²⁰¹⁶

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH.MUI.00110.00038.002

²⁰¹⁶BOA, DH.MUI. 110/38, belge no: 2. (H-28-06-1328).

Patrikhâne-i Millet-i Rum

İstanbul

Aded: 322

Adliye ve Mezâhib Nezâret-i Celîlesine

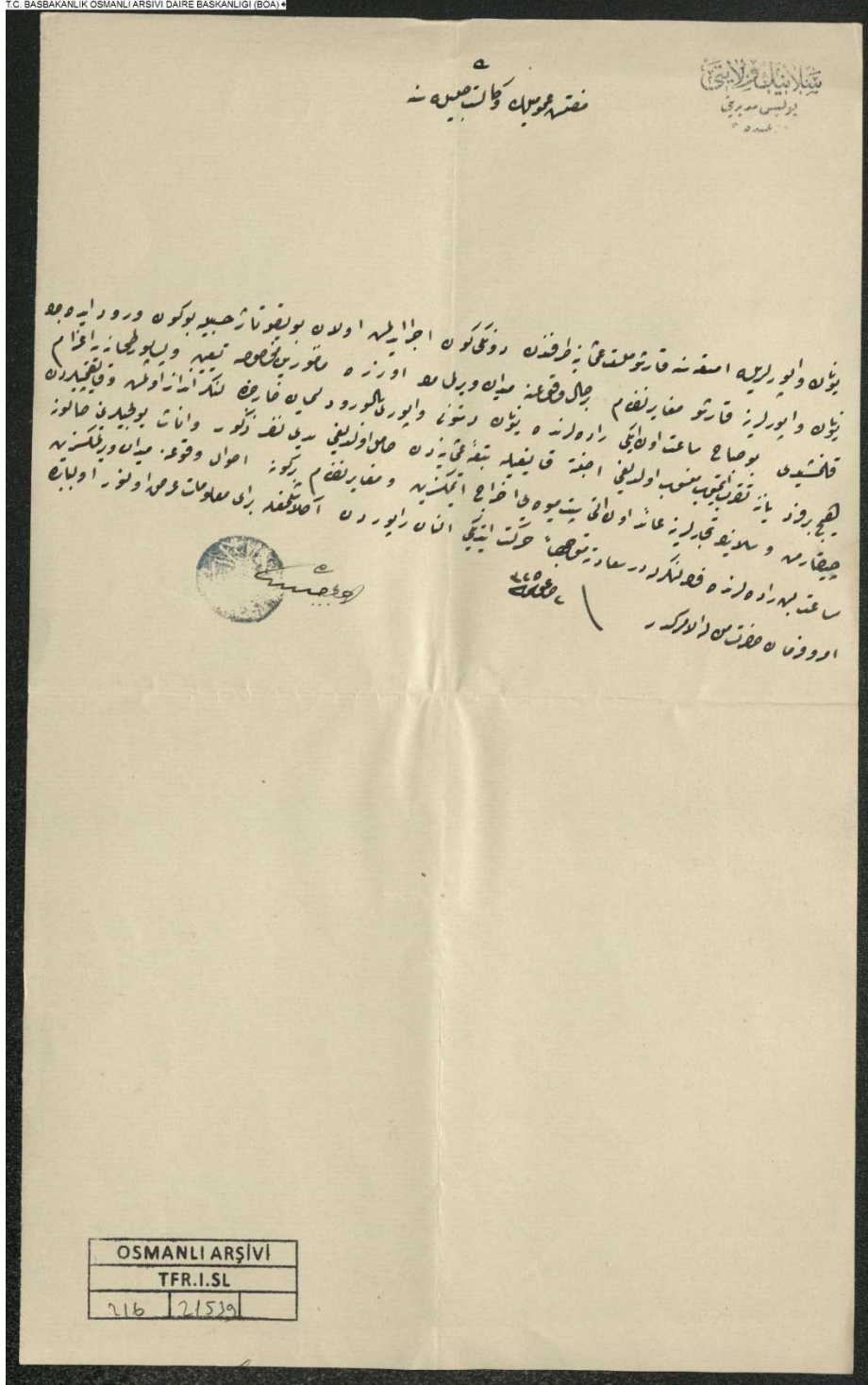
Selâmetlü efendim hazretleri

Mağnisa'nın Akhisar kazâsında Boykotaj Heyet-i merkeziyesini derûhde eden İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bazı bahâneleriyle dellâllar marifetiyle Rum tebaa-i Osmaniyesi aleyhine boykotaj ilân ve fiilen tatbîkine bedâ olunarak mahsûsen adamlar ikâme ve ahz u itâ için kesb-i mâl isteyen müşterilerin sûret-i cebriyede men' ettirmekte idüğü ve Rum ahâli-i hristiyâniyesinin ma'rûz oldukları şu hâl her şurûtun sekenâtta dolayı dükkânlarını kapatmağa mecbûr olarak fevkâlâde ızrâr edilmekte oldukları mahallinden vârid olan bir kıt'a telgraf-nâme meâlinden anlaşılmış olmağla şu hâli esef-i istimâlin ref'i ile Rum ahâli-i hristiyâniyesinin gadirden vikâyesi esbâbının serîan istikmâli husûsunda delâlet ve himem-ı aliyye-i nezâret-penâhîlerinin erzân buyurulması niyâzına mübâderet kılınır efendim.

Fi 17 Cemâziyelaahir sene [1]328 ve fi 12 Haziran sene [1]326 imza mühür

EK-10: “Ahalinin Yunan vapurlarıyla Yunan mallarına boykotaj koymaları sebebiyle limana gelen Yunan Destuni vapuruna yapılan muameleye dair Selanik Polis Müdüriyeti’nin tahrirati.”²⁰¹⁷

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

TFR.I.SL.00216.21539.001

²⁰¹⁷BOA, TFR.I..SL.. 216/21539, belge no: 1, (H-28-07-1327).

Selânik Vilâyeti Polis Müdüriyeti

Aded

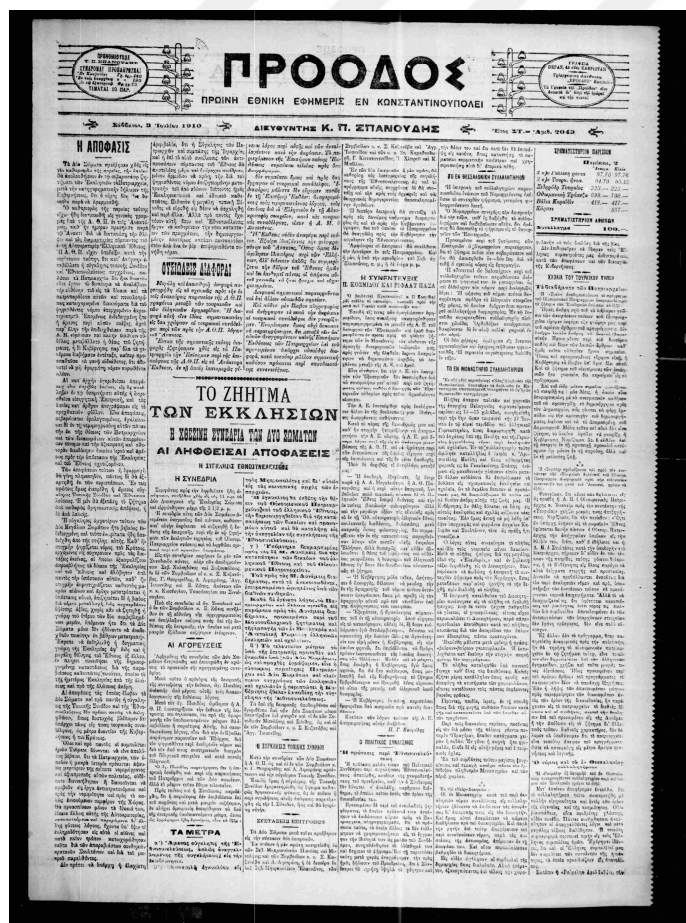
MüfettiŐ-i Um m lik Vek let-i Celîlesine

Yunan vapurlar yla emti sına karşı millet-i Osmaniye tarafından dünkü gün icrâ edilmiŐ  olan boykotaj hasebiyle bugün vur d edecek Yunan vapurlarına karşı mug yir-i niz m bir hâl vuk una meyd n verilmemek üzere mem r n-i mahs sa tay n ve pasaport-h neye i'z m kılınmıŐ . Bu sabah saat on iki r ddelerinde Yunan Destuni Vapuru bi'l-vur d liman h ricinde lenger-end z olmuŐ  ve kayık ılardan hiç birine yanına tekarr b etmey b mens b olduğu acente kayı ıyla tebaa-i Osmaniye'den h mil olduğu yedi nefer z k r ve in s yolcularını salona  ıkarmıŐ  ve Selanik t cc rlarına  id olan altı pen? meyveyi ihrâc etmeksizin ve mug yir-i niz m bir güne ahv l vuk una meyd n verilmeksizin saat beŐ  r ddelerinde Selanik'den Dersaâdet'e müteveccihen hareket ettiği alınan rapordan anlaŐ lma la ber -yı m l m t arz olunur. Ol bâbda emr   fermân men leh 'l-emrindir.

Fi 2 Ağustos [1]325.

Mühür ve imza

EK-11 "Prodos Gazetesi çeviri örnekleri"

Ambargo; Yeni Olaylar

Limanda;

Ekonomik ambargo limanda her zamanki şiddetiyle devam etmektedir. Ambargocuların beyanlarına göre ambargo, Osmanlı milleti Girit olayında tam olarak tatmin oluncaya kadar devam edecektir. Ambargonun sürmesinin nedeni, hükümetin yarım yamalak tedbirleridir. Dün öğleye doğru Kiklades adalarından İstanbul Limanına Pelops Gemisi gelmiş ve her zaman olduğu gibi yolcularını indirmiş ve yeni yolcu alarak saat 5:00’a doğru Pire’ye hareket etmiştir. Pelops Gemisi mal boşaltmadığı gibi mal da yüklememiştir.

Mağazalarda;

Denildiğine göre mağazalardaki ambargo, merkez komitesinin uzlaştırıcı ve itidalli bir hal göstermelerine bağlı olarak bir durgunluk göstermektedir.

Keyfi Davranışlar;

Aleksandriya Limanına kayıtlı İsmailiye Gemisi yolcusu, burada Yunanlı olarak kabul edildiği gerekçesiyle ona küfür edildi ve bayağı bir şekilde geri dönmesi için tehdit edildi. Yolcu cevap olarak pasaportunu ve ikamet tezkeresini gösterdi. Ancak görevli memur, bu evrakları bir çöpmüş gibi yere attı. Yolcunun adı Yeorgios Filipopulos idi ve işleri yüzünden Mısır’a gitmiş olup buraya dönmekteydi.

İstanbul’daki Önlemler;

Correspondance Morieux Gazetesine şehrimizden gönderilen telgrafta, yabancı uyruklular için tazminat istenileceği hakkında bazı sefaretnamelerin müdahaleleri üzerine, Bâbıali bölge makamlarına, ambargocuların başka çalışanları engellemeleri durumunda, etkin bir şekilde müdahale etmeleri emredildi.

Ambargonun Sona Ermesi Hakkında;

Türkiye Gazetesi, hükümetin ambargo komitesine yapmış olduğu tehditlere rağmen ambargo sona ermeyecektir diye yazmaktadır.

Çengelköy’de Bir Bakkal Dükkânında;

Ambargo komitesi, Çengelköy’de bulunan Yunan uyruklu Bay Dimitri’nin bakkal dükkânına bir bildiri asarak; orada ikamet edenlerin, dükkândan alışveriş yapmalarını yasaklamışlardır.

PRODOS GAZETESİ²⁰¹⁹

Ambargo: Yeni Haberler

Sakin Dönem;

Gerçekten de ambargoda sakin bir dönem gözlenmekte, ancak bu ambargonun yakında kaldırılacağı anlamına gelememektedir. Ancak yetkili merciler ambargonun bitmesi durumunun zaten başlamış olduğu ve tamamen sonlanması için bir ay kadar bir zamanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Mağazalardaki hareket serbestliği gözle görülmektedir.

Roma’daki İzlenim;

Türkiye ile barışçıl bir siyaset içerisinde bulunan kişiler, Yunanistan’a karşı olan ambargoyu büyük bir endişe ile takip etmektedirler.

Beşiktaş’ta Neler Oldu?

Türkiye Gazetesi Beşiktaş’ta bulunan ambargoya uğrayan kişilerden alınan paralarla ilgili haberi yalanlamıştır. Haberde Yunan mağaza sahipleriyle yapılan röportaj yayınlanmıştır. Bunlardan biri; ayakkabıcı mağaza sahibi Yunan uyruklu Dimitri Korosu idi. Bu kişinin Beşiktaş’ta iki mağazası vardı. Bu mağazalardan biri büyük postalar yolunda, diğeri ise İmamzâde Caddesinde bulunuyordu. Bu kişi aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur:

“Türk ambargocuları olan kötü giyinmiş iki kişi idi. Biz bunlara karşı konsolosluk makamlarımızdan aldığımız talimatlara göre gayet sakin ve umursamaz bir tavır sergiledik. Aynı zamanda sızlanmadan ve hakaretin tüm işkencesine ve en ağır küfürlere katlandık. Daha önceleri ayakkabılarımızı alan bu kişiler, eski ve kullanılmış ayakkabı

²⁰¹⁹ Prodos Gazetesi, 2 Temmuz 1910.

getirerek değerlerinin bedelini istediler. Herkese para ödedik. Bundan ayrı olarak ambargocular dükkânımızın önüne çocuklar getirmişler ve onlarda bizlere devamlı olarak çok ağır küfürler söylüyorlardı. Asmış oldukları afişleri kaldırma olayına gelince, bu afişleri aldıkları para yüzünden kaldırmışlardı. Kendisini Nalıncı Ömer olarak tanıtan bir kişi bana gelerek; esrarlı bir şekilde 25 kuruş verirsem ambargoyu kaldıracağını söyledi. Ben önceleri buna itiraz ettim. Daha sonra bu kişi tekrar dönerek bana 15 kuruşluk bir ücret teklif etti. Ben de ona, ilk olarak İmamzâde sokağındaki afiş kaldırılırsa sana 10 kuruş veririm dedim. Nitekim de bu oldu. Dükkânlarımda 4 Türk eleman çalıştırıyorum. Bunların hatırı için dükkânlarımı kapatmak istemiyorum. Ancak azgınlık o kadar ileri derecede idi ki 7 sürekli gün kapatmak zorunda kaldım. Uğradığım zarar bu insanlara da yansımaktadır. Osmanlı Bankası ve Deutche Bankasında 2 senedim vardır. Onları vadelerinde ödeyemedim. Tahsilat yapacağım güne kadar mühlet talep ettim. Aynı olaylar başka bir ayakkabıcı olan Prototarius ile bakkal Papaantoniou'ya da olmuştur.”

İzmir’de;

Ambargo komitesi, yayınladığı sirküler ile hamallar ve sandalcılara Yunan mağazalarından satın alınan malları taşımamalarını önermektedirler. Düşman tarafından ekmek almaktansa aç kalalım daha iyi demekteler. Buna bağlı olarak aksi durumda ambargoyu delenlerin isimlerini yayınlayacakları tehdidinde de bulunmuşlardır.

Figaro Gazetesi’nin Ambargo Hakkındaki Yorumu;

Girit Adası sakinleri tarafından, Müslüman mebusların kabulü ve devamında oluşan vahim olayların yatışmasıyla, Girit meselesinin son sevindirici durumuna geldiğini işaret eden Figaro Gazetesi bu makalesinde:

“Koruyucu kuvvetler onlarla ta baştan beri açık bir şekilde konuşsalar bu üzücü olaylar meydana gelmeyecekti. Dolayısıyla şimdi Girit’te durum böyleyken, Türklerin itidal göstermeleri ve ambargoya son vermeleri gerekmektedir. Çünkü devam etmesi için bir neden yoktur. Zira Türklerin uyguladığı ambargo, her şekilde ve her durumda severek uyguladıkları haksız ve aynı zamanda medeni olmayan bir silahtır. Kendini medeni olarak göstermeyi seven bir millet bu silaha, ancak en son ihtiyaç zamanında başvurması gerekiyordu. Girit olaylarını bahane ederek ambargoyu arzulayan kişiler; hamallar, sandalcılar, yükleyiciler yani Osmanlı limanlarının ayak takımı, ambargonun bir özelliğini bilmemektedirler. Ambargo Giritlilere hiçbir zaman tesir etmemektedir. Ancak birçoğu masum olan ve Girit ile hiçbir bağlantıları olmayan Yunanlılara etki etmektedir.

Zaten başta Yunan kralı olmak üzere Yunanistan'ın bu meselede akılcı bir yol takip ettiğini unutmamalıyız. Atina Giritlilere bilhassa sağduyu ve itidal göstermeleri hakkında nasihatlerde bulunmuştu. Ambargo yalnız Yunanlıları değil diğer yabancı uyrukluların menfaatlerine de tesir etmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan çok sayıdaki yabancı az veya çok eziyet çekmektedirler. Bu nedenlerden dolayı temennimiz Türk makamlarının etkili bir şekilde müdahale ederek milli tezâhürlerin gerçekten de üzücü bir şekilde karşı gelinmez gayretkeşliği durdurmasıdır.”

PRODOS GAZETESİ²⁰²⁰

Ambargo; Yeni Haberler

Limanda;

Yunan gemilerine karşı yapılan ambargo, ilk günkü şiddetiyle devam etmektedir. Dün limana Pire'den gelen ve Kikladiki Şirketine ait Hios Gemisi ve Varna'dan gelen John Şirketine ait Margarita Gemisi limana yanaşmışlardır. Her iki gemi hiçbir sıkıntıya uğramadan bagajlarını kendileri tarafından taşınan yolcularını karaya indirmişlerdir.

İngiliz uyruklu Dr. Monelles dün Atina'dan Hios gemisi ile döndüğünde, Beyoğlu'na gitmek için bagajlarını arabaya yüklemeleri hakkında hamallara 2 saat boyunca yalvarmıştır. Ancak bir netice elde edemediğinden, İngiliz Konsolosluğuna haber vermiş ve oradan gönderilen kavas vasıtasıyla eşyalarını teslim almıştır.

Margarita Gemisi akşama doğru yolcularla Pire'ye Hios gemisi ise Pirgos ve Varna'ya hareket etmişlerdir.

Hükümete Karşı Ambargo;

Rumen gemicilik şirketine ait Traianos Gemisiyle İzmir'den şehrimize 2.000 çuval kadar meşe palamudu getirilmiştir. Hamallar, palamutların hükümete ait olduklarını öğrenince boşaltmayı kabul etmemişler. Çünkü bir ücret almayacaklardı. Sonunda bu çuvalar, rıhtım da bulunan devlet memurları tarafından boşaltılmışlardır.

²⁰²⁰ *Prodos Gazetesi*, 4 Temmuz 1910.

İnat için:

Galata'da bulunan tüccar Bay Peçalis ve Şürekâsı Şirketine ait Faros Gemisi bir Türk tüccar hesabına, Zonguldak'tan Mudanya'ya bir yük taşkömürü taşımıştır. Ancak gemi 9 gün boyunca yükünü boşaltamamış ve hiçbir neticeye varmadan Siroz Limanına dönmüştür. Ambargocular bu hareketlerini Türk tüccarın kendilerine İçişleri Bakanlığı'nın bir talimatını göstererek boşaltmayı zorla yaptırabileceğini söylemesine bağlamaktadır.

Petrol ile Yüklü Gemi;

Bay Arvanitis'e ait Yunan bandıralı petrol yüklü Hristoforos gemisi petrolünü boşaltamamış ve hiçbir şey yapmadan Suriye'ye dönmüştür.

İzmir'de

Boykotun devam etmesiyle çok yüksek maddi zararlara uğrayan Avrupa uyruklularının devamlı olarak ortaya döktükleri şikâyetler üzerine, İzmir'deki konsolosluk heyeti toplanarak oradaki büyükelçiliklerine tanzim ettikleri iş bu muhtırayı (note identique) göndermişlerdir. Konsoloslar, bu muhtırada: ticari ambargoyu "Avrupa ticareti için bir eziyet ve yıkım olarak" ifade etmişlerdir. Çünkü bu boykot ile birlikte korkunç zararlara uğramışlardır. Boykotun kısa bir zamanda sona ermesini düşünmektedirler, ancak aksi takdirde birçok Avrupalı siparişçi ve büyük mağazaların acentecileri Türkiye'den ayrılacaklardır.

Erteleme Neden yapılmamaktadır?

Şehrimizden, Bağımsız Belçika Gazetesine gönderilen habere göre İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı sirküler, ambargocular tarafından dikkate alınmamaktadır. Çünkü İttihat ve Terakki Komitesi'nin kararlarına ters düşmektedir. Zaten Savunma Bakanlığı'nın yalnız bir bölük askeri ambargocuları yola getirebilir. Ancak hiçbir yerden hiçbir emir gelmediği için bu girişim yapılmamaktadır. Yazar, burada bir anarşik durumla karşı karşıya bulunduğunu söylemektedir. Çünkü bir yandan hükümet ambargonun sona ermesini önermekte, diğer yandan ise ekonomik savaşın komiteleri burada ve Selanik'te millet adına hareket ettiklerini ve Hakkı Paşa ile meslektaşlarının bu duruma uymaları gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla, Yunan Büyükelçisi Bay Griparis'in neticesiz tüm girişimlerine rağmen özellikle bugün için Yunan denizciliğinin mahvını amaçlayan ambargonun sona ermesi için hiçbir ümit bulunmamaktadır.

Yunanlılara Karşı Yapılan Ambargo:

İstanbul'da bulunan Avusturya İthalatçılar Cemiyeti temsilcisi aşağıdakileri söylemektedir: Ekonomik ambargo, Osmanlı veya diğer yabancı uyruklulara karşı değil yalnız Yunan uyruklu tüccarlara karşı yapılmaktadır. Şimdiye kadar Yunan mağazaları tarafından herhangi bir ödeme zorluğu görülmemiştir. Ancak ekonomi durumunun sürmesi durumunda, bunun devam etmeyeceği muhakkaktır. Özellikle de aşikâr olan odur ki küçük çaptaki Yunan mağazaları ambargoyu kullanarak ödemeleri için mühlet isteyecekler veya borçlarının ertelenmesini isteyeceklerdir. Bu yüzden Avusturya-Macaristan ihracatçıları alacakları olan Yunan mağazalarına karşı en azından ambargonun sona ermesine kadar ki bu zaman olasılıkla Girit meselesinin çözümüne kadar bir zaman olarak düşünülürse bunun en kısa zamanda çözülmeyeceği aşikârdır. Buna göre Avusturyalı ihracatçılar mutlaka zarara uğrayacaklardır. Çünkü Yunan mağazalarına döndüklerinde bunların ambargoyu kullanarak hesaplarının temizlenmesi için güçlükler çıkartacakları muhakkaktır.

PRODOS GAZETESİ²⁰²¹

Ambargo: Yeni Olaylar

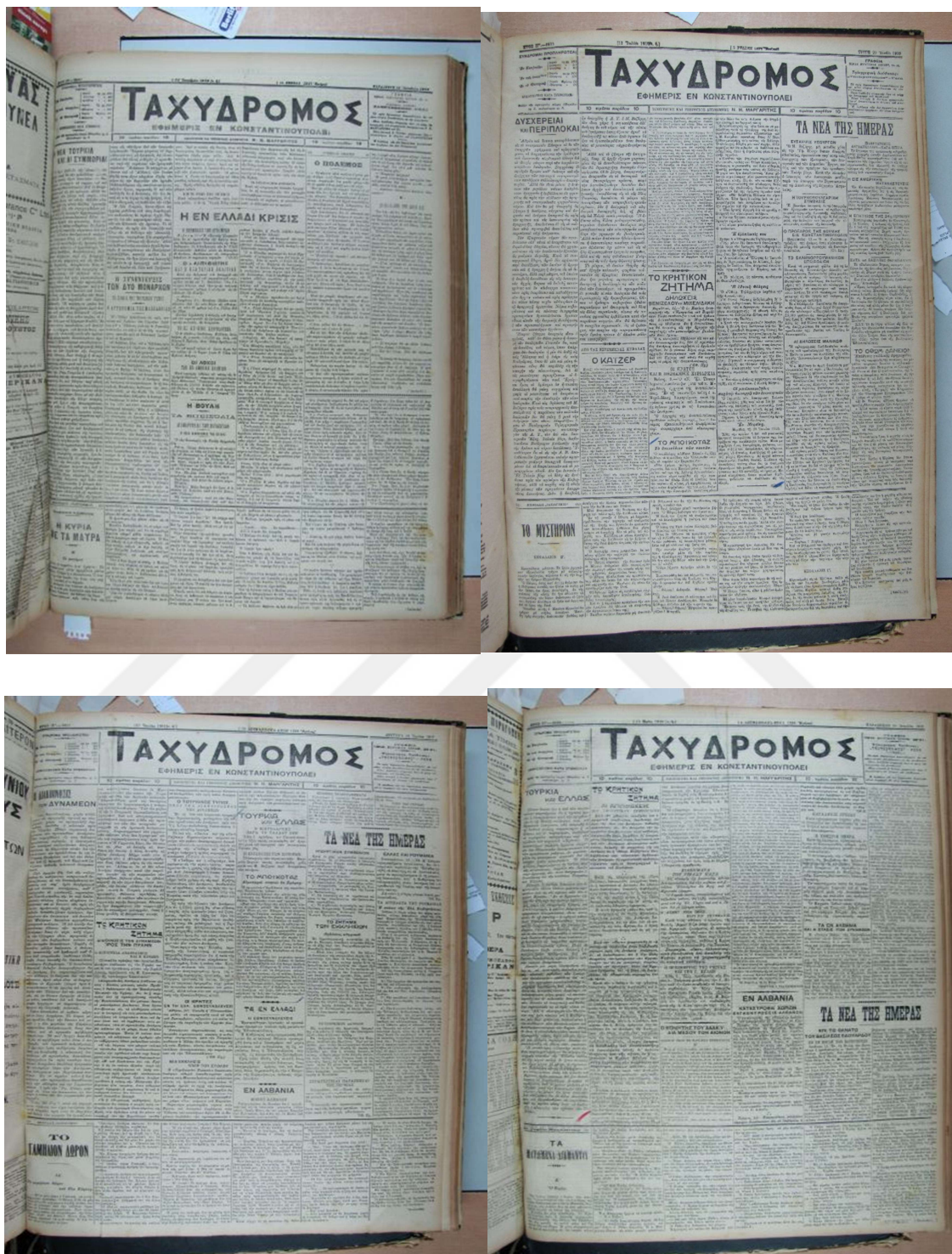
İzmir'de

Ambargonun sona erdiği hakkındaki haberlere rağmen ambargo İzmir'de devam etmekte ve ufak tefek bazı olaylar meydana gelmektedir.

Buna göre ambargocular sokakları dolaşarak Yunan mağazalarını kaydetmişler ve aynı zamanda Bedesten yolu üzerinde bulunan sarraf Yunan uyruklu Bay Furos'un mağazasını da kaydetmişlerdir. Oradan tesadüfen geçen polisler boykotçuyu yakalamışlar, ancak üst makamların girişimleriyle serbest bırakmışlardır. İzmir'deki boykot komitesi, sandalcılara ve arabacılara yeni bir sirküler dağıtarak onların kesin olarak Yunan uyruklularla hiçbir ilişkide bulunmamalarını istemişlerdir.

²⁰²¹ *Prodos Gazetesi*, 9 Temmuz 1910.

EK-11 “Tahidromos Gazetesi çeviri örnekleri”

Yeni Türkiye ve Girit

Paris'teki Galati Gazetesi geçen salı günkü sayısında aşağıdakileri yazmaktadır: “Genç Türkler Girit'in kaybı için teselli edilmemektedirler. Hak ve adalete dayanan bir halkın, geçmiŐin değişmez olduğu ve bunun değişmesi için hiçbir şovenist gösterinin geçerli olmadığını anlamak istememektedir. Uluslararası vicdan kötü bir şekilde sergileyen őovenizmin ruhuna uygun olarak Girit'teki durumun deėiŐmesine izin vermeyecektir. Yeni Türkler, Girit'in kaybından dolayı zaten mesul değillerdir. Bu kayıp denilebilirse Abdülhamid'in mirasıdır diyebiliriz. Ve bu durum Yeni Türkleri her türlü m zm zlanmaktan arındırmakta ve gerek milli őereflerini gerekse milliyet iliklerine el sürülmemiŐ bırakmaktadır. Türkler Girit'le meşgul olmak ve zamanlarını boŐa harcamak yerine zamanlarını her türlü övgüye layık ülkenin yeniden yapılanması işi ile  ėraŐmaya harcarsa Girit'i unutmaları daha iyi olacak ve Türk egemenliğinin kalkmasıyla adada oluşan durumun yeni őartlarında en başta olarak faydalanacak Girit müslümanlarını rahat bırakmaları lazımdır. Biz Genç Türklere onların samimi dostları olarak bu nasihati vermekteyiz. Ülkelerini tekrar canlanması için onlara candan iyi başarılar dilemekteyiz. Girit eski zamandan beri Türkiye için bir engel teşkil etmiştir. Genç Türkler hepten bu ağırlıktan kurtuldukları için sevinmelidir”. Makalenin yazarı daha sonra Girit'te kalan müslümanların kendi vatanlarında bulundukları için tam bir güvenlik içinde bulunduklarını yazmaktadır. Gazete yazısına aŐağıda olduğu gibi devam etmektedir: “Girit'in özgürlüğe kavuŐmasıyla Girit'te öyle bir düzen egemen olmuştur ki büyük kuvvetlerin Girit'teki temsilcileri hükümetlerine göndermiş oldukları raporlarda mükemmel bir şekilde yönetilen, yüksek derecede medeni bir Avrupa  lkesi şeklinde anlatmaktadır. Daha pek yakında Avrupa basını düzenin korunması ve adadaki düzen için Girit hükümetinin yapmış olduğu çabalar için onun önüne saygıyla eğiliyordu”. Makale yazarı bir yıl zarfında ve resmi istatistiğe göre adada, yalnız sekiz cinayetin iŐlendiėini söyleyerek aŐağıdakilerle devam etmektedir: “Bu rakamlar egemen olan düzenin en anlamlı ispatıdır. Sık sık olarak bir gecede cinayetlerin ifa edildiği büyük őehirler için bu olay inanılmazdır. Genç Türklerin unutmuŐ göründükleri veya göz önüne

²⁰²²“Yeni Türkiye ve Girit”, *Tahidromos Gazetesi*, 15. Yıl, 3417, 10 őevv l 1327, 25 Ekim 1909.

almak istemedikleri bugün bulunan hükümetin tamamen Hristiyan olmadığı Giritli olduğudur. Bu hükümete aritmetik önemlerine göre müslümanlar da iştirak etmektedir. Buna karşılık Türkiye’de yani Yeni Türkiye’de veya Hamit’in Türkiye’sinde Hristiyan devlet memurlarının toplam devlet memurlarının sayılarına göre %1 temsil etmemektedir”. Makale yazarı sonunda müslümanların Girit’te kötü muameleler gördüklerine dair yayılan rivayetleri de yalanlamıştır.

TAHİDROMOS-İSTANBUL GAZETESİ²⁰²³

Girit Meselesi; Yemin Etme Meselesi

Atina’dan gelen haberlere göre Başbakan Bay Dragumis, kuvvetlerin Girit’teki hristiyan milletvekillerinin Kral George adına yemin etmelerini müslümanların ise serbest bırakılmaları kararını aldıklarını beyan etti.

Müslümanlar;

Tercüman-i Hakikat Gazetesinde Hania’dan (Kandiye’den) müslümanların durumlarını anlatan bir mektup yayınlanmıştır. Bu mektupta diğerlerinin yanında, aşağıdakilerde bulunmaktadır: “Şehirden yarım saat kadar uzakta bulunan Daraço köyünde, meyhanede içki içen bir grup hristiyan, müslümanların dinine ve peygamberlerine küfür ediyorlardı. Adları geçen kişiler, karşı kahvede oturan müslümanlara, camilerinizi alacak ve onları kiliselere çevireceğiz. 1821’de olduğu gibi sizleri yer yüzünden sileceğiz. Kadınlarınızın türbanlarını çıkartacak ve onları türbansız bırakacağız.” Bu tehdit ve küfürler jandarmaya şikâyet edilmiş, ancak onlar müdahale etmemişlerdir.

²⁰²³ *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 13. Yıl, 3580, 29 Rebiülâhır 1328, 9 Mayıs 1910.

Heraklion’a Yunan Bayrağı;

Tanin Gazetesine göre 16 Nisan günü Hania şehrindeki Heraklion Kalesine Yunan bayrağı çekilmiş, ancak aynı ayın 21. Salı günü direği de kırılmak suretiyle indirilmiştir. Tanin’e göre bu olay koruyucu kuvvetler tarafından yaptırılmıştır.

Nümayişler;

Gelibolu’dan gelen bir telgrafta, Belediye Başkanı Sıtkı Bey tarafından oluşturulan büyük mitingde, kuvvetlerin Girit meselesini Osmanlıların isteklerine uygun olarak çözmedikleri taktirde, Osmanlıların kanlarının son damlasını kurban edecekleri ilan edilmiştir.

TAHİDROMOS-İSTANBUL GAZETESİ²⁰²⁴

Türkiye ve Yunanistan

Kral George Girit meselesi hakkında Yeni Özgür Basın Gazetesi’nin baş yazarına uzun beyanatlarda bulunmuştur. Haşmetmeapların sözleri dünkü sözleri değildi ve daha önceleri yemin etme meselesinin arifesine kadar uzanmaktadır. O zamanda gayet hararetli olarak Yunan kralı adına yemin edilip edilmeyeceği konuşuluyordu. Viyana basınının tanınmış bu basın organı başyazarı, o zaman savaş karşıtı propagandası yüzünden seyahat eden ve İstanbul’da barışsever incilerini açıklamak için Tahidromos Gazetesi’nin bir elemanını davet eden, milyarder ve büyük barış sever Sör Max Vaihter’le birlikte seyahat ediyordu. Sör Max Vaihter saygı değer ideali için yöneticiler ve siyasi adamlarla ve gazetecilerden beyanatlar alırken diğer yandan Yeni Özgürlükçü Basın Gazetesi’nin baş yazarı mesleki görevi için oluşan fırsattan yararlandı. Aksine olarak bu meşhur Avrupa organının sütunlarında yayınladığı gazetecilik araştırmasının neticeleri çok zengin olmuşlardır. Daha önce yayınlanan Altesleri Osmanlı tahtının varisi Prens Yusuf

²⁰²⁴“Türkiye ve Yunanistan”, *Tahidromos-İstanbul Gazetesi*, 3605, 29 Cemâziyelevvel 1328, 7 Haziran 1910.

İzzettin’le yapmış olduğu mülakatın tarihine uzanıyordu. Yine aynı şekilde de Altesleri Yunan Kralı George’nin beyanatları da aynı tarihe uzanmaktaydı. Ancak bunların güncelliğı ve ilgisi Girit meselesi ateşli olarak ortaya atıldığı zaman, sanki şimdi yapılmışlar gibi eşit bir şekilde belirgindir. Kral hararetli bir şekilde Giritlilerin düşündüklerini ve Yunan iddialarını destekliyor. Ancak belirgin olan şey de Girit macerasının Türkiye ve Yunanistan arasında bir skandal taşıını oluşturduğundan dolayı üzüntüsünü de belirtmektedir. Ancak büyük bir vurgu ile ilan ettiğı gibi bu talihsiz meselede araya girmeseydi ilişkilerin en mükemmelleri bu iki komşu devleti birleştirebilecekti.

Türk meslektaş, Atina’da olanlar hakkında derhal bugün açıklamalar istenmesini ve komşu krallığın Girit meselesine müdahalesi anlamına gelen bu beyanatların yalanlanmalarının istenmesini iddia etmektedir. Ancak kralın sözleri, Türk-Yunan ilişkileri hakkında dikkate şayan sözlerdir. İki egemen devlet arasındaki candan ilişkilerin görüşü, Sör Max Vaihter’in yapmış olduğı birleştirici seyahatinin idealine de cevap verdiği gibi Anadolu’nun daha yüksek menfaatlerine ve özellikle de dolaylı olarak alakalı devletlerin de menfaatlerine cevap vermektedir. Ancak bugün maalesef Akdeniz’den gelen bulut, ufku karanlığa sürüklemiş ve daha geniş ve daha uzaktaki görüşlerden oluşan sisten dolayı kaybolmuşlardır. En önemli geleceğı yönelik beklentinin bir dost buluşması şeklinde davetin beklendiğı iki komşu, bugün birbirlerini parçalamaya hazır durumdadır.

Durumla ilgili tahrik edici söz düelloları yapılmakta, ticari savaşlar ilan edilmekte, uyrukluların kovulması ve mutlak ve silahlı bir yok etme savaşının çıkacağını söyleyen kötülük kahinleri de ortaya çıkıyorlardı. Bu iki ülkenin yalnızca düşmanları sevinerek ellerini ovuşturmakta ve saklı kalp vuruşlarıyla çatışmaların ve dikkatin başka bir yere çevrileceğı arzulanan zamanı beklemektedirler. Kötü talih acaba bu iyi niyetlilere bu fırsatı ve sevinci saklı tutmakta mıdır? Olasılığı büyük bir sağduyu ile değerlendiren sorumluların zarı atmak için acele etmeyeceklerini dileyelim.

Halil Bey'in Demeci; İş Arkadaşımıza Neler Dedi

Meclisteki Terakki Partisi Başkanı Halil Bey iş arkadaşımızla yapılan bir röportajda aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur: “Boykotaj olayını şahsen ülkenin menfaatlerine olan mesele yüzünden tenkit ediyorum ve en kısa zamanda sona ermelidir. Hükümet gerekli önlemleri almıştır. Aşırılıklar olmadığı sürece zorla müdahale yapamamaktadır. Yakın bir zamanda İçişleri Bakanı ticari boykotajın komisyonuna nasihat vermek için bana rica da bulunmuştu. Ben bunu memnuniyetle yaptım. Komisyon ise bana boykotajın devamı için süregelen şartları aşağıdaki şekilde açıkladı:

“Hükümet günlük ekmeklerini ülkeyi koruma ideali uğruna terk eden işçilere, gündelikçilere zorla (hapis, ceza vererek) kabul ettirebilir mi? Bu şartlar altında da hükümet herhangi bir baskı metoduna girişemez ve boykotaj zamanla ve yavaş yavaş sona erecektir.”

Rumeli Gazetesi'nin Yazısı

Selanik'teki Jön Türk organı Rumeli Gazetesi meseleyi tetkik ederek Yunanistan'a karşı ilan edilen boykotun Osmanlı Devleti'ne karşı olan ihtilalci göz koyma istekleri için yabancı birinin en ufak zarar görmeksizin münhasıran Yunanlılar ve Yunan malları için boykotun devamını önermektedir. Boykotaj Yunanlıların Osmanlı toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçinceye kadar devam etmelidir.

²⁰²⁵“Boykotaj”, *Tahidromos İstanbul Gazetesi*, 26 Haziran 1910, Cumartesi, 5 Recep 1328.

EK-12 “Girit Adası’nın hidrografik haritası (Ölçek 1/750000). Adanın civarında denizin derinlikleri gösterilmiştir. Yayınlayan: Admiralty, Londra. Ve R. Adm. Washington.”²⁰²⁶

²⁰²⁶BOA. HRT.h. 241. H-29-12-1341

